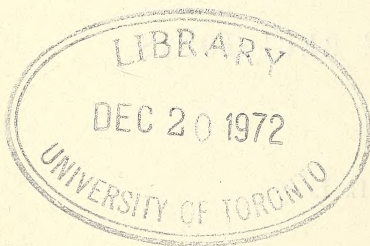

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00854188 0

JOANNIS CALVINI

INSTITUTIO

CHRISTIANAE RELIGIONIS.

VOL. I.

LIBRARY
DEC 20 1972
UNIVERSITY OF TORONTO

JOANNIS CALVINI

INSTITUTIO

CHRISTIANAE RELIGIONIS

CUM BREVI ANNOTATIONE ATQUE INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM ACCURATISSIME EXSCRIBI

CURAVIT

A. THOLUCK.

VOL. I.

EDINBURGH:

T. & T. CLARK, 38 GEORGE STREET.

LONDON: HAMILTON, ADAMS, AND CO. DUBLIN: JOHN ROBERTSON AND CO. NEW YORK: SCRIBNER, WELFORD AND CO.

MDCCCLXXIV.

POTENTISSIMO,

ILLUSTRISSIMOQUE MONARCHAE,

FRANCISCO,

FRANCORUM REGI CHRISTIANISSIMO,

PRINCIPI SUO

JOANNES CALVINUS

PACEM AC SALUTEM IN CHRISTO PRECATUR.

Quum huic operi manum primum admoverem, nihil minus cogitabam, Rex clarissime, quam scribere quae majestati tuae postea offerrentur. Tantum erat animus, rudimenta quaedam tradere, quibus formarentur ad veram pietatem, qui aliquo religionis studio tanguntur. Atque hunc laborem Gallis nostris potissimum desudabam, quorum permultos esurire et sitire Christum intelligebam: paucissimos autem videbam qui vel modica ejus cognitione rite imbuti essent. Hanc mihi fuisse propositam rationem liber ipse loquitur, ad simplicem scilicet rudemque docendi formam compositus. Verum quum perspicerem usque eo quorundam improborum furorem invaluisse in regno tuo, ut nullus sanae doctrinae istic sit locus: facturus mihi operae pretium visus sum, si eadem opera et institutionem iis darem, et confessionem apud te ederem, unde discas qualis sit doctrina, in quam tanta rabie exardescunt furiosi illi, qui ferro et ignibus regnum tuum hodie turbant. Neque enim verebor fateri, hic me summam fere ejus ipsius doctrinae complexum esse, quam illi carcere, exsilio, proscriptione, incendio mulctandam, quam terra marique exterminandam vociferantur. Equidem scio quam atrocibus delationibus aures animumque tuum impleverint, ut causam nostram tibi quam odiosissimam redderent: sed id tibi pro tua clementia perpendendum est, nullam neque in dictis, neque in factis innocentiam fore, si accusasse sufficiat. Sane si quis faciendae invidiae

causa, doctrinam hanc, cujus rationem tibi reddere conor, omnium ordinum calculis damnatam, multis fori praejudiciis confossam jamdudum fuisse causetur, nihil aliud dixerit, quam partim adversariorum factione et potentia violenter dejectam, partim mendaciis, technis, calumniis, insidiose fraudulenterque oppressam. Vis est, quod indicta causa sanguinariae sententiae adversus illam feruntur: fraus, quod seditionis et maleficii praeter meritum insimulatur. Ne quis haec injuria nos queri existimet, ipse nobis testis esse potes, Rex nobilissime, quam mendacibus calumniis quotidie apud te traducatur, quod non aliorsum spectet, nisi ut regibus sua sceptra e manibus extorqueat: tribunalia judiciaque omnia praecipitet, subvertat ordines omnes et politias, pacem et quietem populi perturbet, leges omnes abroget, dominia et possessiones dissipet, omnia denique sursum deorsum volvat. Et tamen minimam portiunculam audis. Horrenda enim quaedam in vulgus sparguntur: quae si vera essent, merito illam cum suis auctoribus mille ignibus ac crucibus dignam universus mundus judicet. Quis jam miretur publicum odium in illam accensum esse, ubi iniquissimis istis criminationibus fides habetur? En cur in nostram ipsorum, doctrinaeque nostrae damnationem omnes ordines consentiant ac conspirent. Hoc affectu correpti, qui ad judicandum sedent, praejudicia, quae domo attulerunt, pro sententiis pronuntiant: et se rite perfunctos suis partibus putant, si neminem ad supplicium trahi jubeant, nisi aut sua confessione aut solidis testimoniis convictum. At cujus criminis? Damnatae (ajunt) istius doctrinae. At quo jure damnata est? Id autem erat defensionis praesidium, non doctrinam ipsam abnegare, sed pro vera tueri. Hic mussitandi quoque facultas praeciditur.

Quare non inique postulo, Rex invictissime, ut integram causae istius cognitionem suscipias: quae perturbate hactenus nulloque juris ordine, et impotenti aestu magis quam legitima gravitate tractata est, vel quoquomodo exagitata. Neque hic me privatam defensionem meditari existimes, qua salvum in patriam reditum mihi conficiam: quam tametsi quo decet humanitatis affectu prosequor, ut nunc tamen res sunt, ea non moleste careo. Verum communem piorum omnium, adeoque ipsam Christi causam complector, quae modis omnibus hodie in regno tuo proscissa ac protrita, velut deplorata jacet, Pha-

risaeorum id quidem quorundam tyrannide magis quam tua conscientia. Sed qui id fiat hic dicere nihil attinet: afflicta certe jacet. Hoc enim profecerunt impii, ut Christi veritas, si non ut fugata dissipataque intereat, certe ut sepulta et ignobilis lateat; paupercula vero ecclesia aut crudelibus caedibus absumpta sit, aut exsiliis abacta, aut minis ac terroribus perculsa, ne hiscere quidem audeat. Et instant etiamnum, qua solent insania et ferocitate, fortiter in parietem jam inclinatum, et ruinam quam fecerunt incumbentes. Nullus interim prodit qui talibus furtis patrocinium suum opponat. Quodsi qui veritati maxime favere videri volunt, ignoscendum esse censent errori et imprudentiae imperitorum hominum. Sic enim modesti homines loquuntur, errorem et imprudentiam vocantes, quam norunt certissimam esse Dei veritatem: imperitos homines, quorum ingenium non adeo despicabile Christo fuisse vident, quin coelestis suae sapientiae mysteriis dignatus sit. Adeo omnes pudet Evangelii. Tuum autem erit, serenissime Rex, nec aures, nec animum a tam justo patrocinio avertere, praesertim ubi de re tanta agitur: nempe quomodo Dei gloriae sua constet in terris incolumitas, quomodo suam dignitatem Dei veritas retineat, quomodo regnum Christo sartum tectumque inter nos maneat. Digna res auribus tuis, digna tua cognitione, digna tuo tribunali. Siquidem et verum regem haec cogitatio facit, agnoscere se in regni administratione Dei ministrum. Nec jam regnum ille, sed latrocinium exercet, qui non in hoc regnat ut Dei gloriae serviat. Porro fallitur qui diuturnam prosperitatem exspectat ejus regni, quod Dei sceptro, hoc est, sancto ejus verbo, non regitur: quando coeleste oraculum excidere non potest, quo edictum est, dissipatum iri populum ubi defecerit prophetia (*Prov.* 29, 18.). Nec te ab hoc studio abducere debet humilitatis nostrae contemptus. Nos quidem quam pauperculi simus et abjecti homunciones, probe nobis conscii sumus: coram Deo, scilicet, miseri peccatores, in hominum conspectu despectissimi: mundi (si vis) excrementa quaedam et rejectamenta, aut si quid adhuc vilius nominari potest: ut, quo apud Deum gloriemur, nihil restet, praeter unam ejus misericordiam, qua in spem aeternae salutis nullo nostro merito asciti simus: apud homines vero non ita multum, praeter nostram infirmitatem, quam vel nutu confiteri, summa inter eos ignominia est. Sed doctrinam nostram

supra omnem mundi gloriam sublimem, supra omnem potestatem invictam stare oportet: quia non nostra est, sed Dei viventis, ac Christi ejus quem Pater Regem constituit, ut a mari usque ad mare dominetur, et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum. Et sic quidem dominetur, ut totam terram, cum ferreo suo atque aereo robore, cum splendore aureo et argenteo, sola oris sui virga percussam non secus comminuat quam figulina vascula: quemadmodum de magnificentia regni ipsius vaticinantur Prophetae (*Dan.* 2, 34. *Jes.* 11, 4. *Ps.* 2, 9.).

Reclamant quidem adversarii, falso nos praetendere verbum Dei, cujus sceleratissimi simus corruptores. Haec vero quam sit non modo malitiosa calumnia, sed insignis quoque impudentia, ipse confessionem nostram legendo pro tua prudentia judicare poteris. Nonnihil tamen hic etiam dicendum est, quod tibi ad lectionem ipsam vel studium attentionemque excitet, vel certe viam sternat. Paulus, quum ad fidei analogiam omnem prophetiam formatam esse voluit (*Rom.* 12, 6.), certissimam amussim posuit, qua probari Scripturae interpretatio debeat. Ad hanc itaque fidei regulam si nostra exigantur, in manibus est victoria. Quid enim melius atque aptius fidei convenit, quam agnoscere nos omni virtute nudos, ut a Deo vestiamur? omni bono vacuos, ut ab ipso impleamur? nos peccati servos, ut ab ipso liberemur? nos coecos, ut ab ipso illuminemur? nos claudos, ut ab ipso dirigamur? nos debiles, ut ab ipso sustentemur? nobis omnem gloriandi materiam detrahere, ut solus ipse gloriosus emineat et nos in ipso gloriemur? Haec atque id genus reliqua quum a nobis dicuntur, interpellant illi, quiritanturque hoc modo subverti coecum nescio quod lumen naturae, fictas praeparationes, liberum arbitrium, et meritoria salutis aeternae opera, cum suis etiam supererogationibus: quia ferre non possunt integram omnis boni, virtutis, justitiae, sapientiae laudem ac gloriam apud Deum residere. At non legimus reprehensos, qui nimium e fonte aquae vivae hauserint: contra graviter objurgantur, qui foderunt sibi puteos contritos, et qui continere aquam non valent (*Jer.* 2, 13.). Rursum quid fidei convenientius, quam Deum sibi polliceri propitium Patrem, ubi Christus frater ac propitiator agnoscitur? quam omnia laeta ac prospera secure ab eo exspectare, cujus inenarrabilis erga nos dilectio eo pro-

gressa est, ut proprio Filio non pepercerit quin pro nobis ipsum traderet (*Rom.* 8, 32.), quam in certa exspectatione salutis et vitae aeternae acquiescere, ubi Christus a Patre datus cogitatur, in quo tales thesauri sunt absconditi? Hic nobis manum injiciunt, et illam fiduciae certitudinem arrogantia et praesumptione non carere clamant. At, ut nihil de nobis, ita omnia de Deo praesumenda sunt: nec alia ratione vana gloria spoliamur, nisi ut in Domino discamus gloriari. Quid ultra? Percurre, fortissime Rex, omnes nostrae causae partes, et quovis sceleratorum hominum genere nequiores nos existima, nisi plane comperias, in hoc nos laborare, et probris affici, quia spem reponimus in Deo vivo (I. *Tim.* 4, 10.): quia hanc credimus esse vitam aeternam, nosse unum verum Deum, et quem ille misit Jesum Christum (*Jo.* 17, 3.). Propter hanc spem, alii nostrum vinculis constringuntur, alii virgis caeduntur, alii in ludibrium circumducuntur, alii proscribuntur, alii saevissime torquentur, alii fuga elabuntur: omnes rerum angustia premimur, diris exsecrationibus devovemur, maledictis laceramur, indignissimis modis tractamur. Intuere jam in adversarios nostros (de ordine sacrificorum loquor, quorum nutu et arbitrio alii nobiscum inimicitias exercent) et mecum paulisper reputa quo studio ferantur. Veram religionem, quae Scripturis tradita est, quaeque inter omnes constare debuerat, facile et sibi et aliis ignorare, negligere, despicere permittunt: parumque referre putant quid quisque de Deo et Christo teneat, vel non teneat, modo implicita, ut ajunt, fide suam mentem Ecclesiae judicio submittat: nec valde afficiuntur si Dei gloriam manifestis blasphemiis pollui contingat, modo ne quis adversus sedis Apostolicae primatum et sanctae matris Ecclesiae auctoritatem digitum tollat. Cur ergo tanta saevitia et acerbitate pro missa, purgatorio, peregrinationibus, et id genus nugis belligerantur, ut sine eorum explicatissima, ut ita dicam, fide salvam fore pietatem negent, quum tamen nihil eorum a verbo Dei esse probent? Cur? nisi quia illis Deus venter est, culina religio: quibus sublatis, non modo non Christianos, sed ne homines quidem futuros se credunt? Tametsi enim alii splendide se ingurgitant, alii tenuibus crustulis victitant, omnes tamen ex eadem vivunt olla, quae sine illis fomentis non frigeret modo, sed penitus conglaciaret. Ideo ut quisque eorum pro ventre est maxime sollicitus, ita pro sua

fide deprehenditur bellator acerrimus. Denique huc ad unum omnes incumbunt, vel ut regnum incolume, vel ut ventrem confertum retineant: nemo vel minimam sinceri zeli dat significationem.

Nec sic tamen desinunt doctrinam nostram incessere, et quibus possunt nominibus criminari et infamare, quo vel invisam vel suspectam reddant. Novam appellant et nuper natam: dubiam esse et incertam cavillantur: rogant quibus confirmata sit miraculis: quaerunt an sit aequum, ut contra tot sanctorum Patrum consensum et vetustissimam consuetudinem obtineat: urgent ut schismaticam esse fateamur, quae contra ecclesiam proelium moveat: vel ecclesiam multis saeculis intermortuam fuisse, quibus nihil tale auditum fuit. Postremo nihil opus esse ajunt multis argumentis: qualis enim sit judicari a fructibus posse: utpote quae tantum sectarum acervum, tot seditionum turbas, tantam vitiorum licentiam peperit. Scilicet perquam illis facile est apud credulam imperitamque multitudinem desertae causae insultare: verum si nobis quoque mutuae essent dicendi vices, deferveret profecto haec acrimonia, qua sic in nos plenis buccis, ac tam licenter quam impune despumant. — 1. Principio novam quod appellant, Deo sunt vehementer injurii, cujus sacrum verbum novitatis insimulari non merebatur. Illis quidem novam esse minime dubito, quibus et Christus novus est et Evangelium novum: sed qui illam Pauli concionem veterem esse noverunt, Jesum Christum mortuum propter peccata nostra, resurrexisse propter justificationem nostram (*Rom.* 4, 25.), nihil apud nos deprehendent novum. Quod diu incognita sepultaque latuit, humanae impietatis crimen est: nunc quum Dei benignitate nobis redditur, saltem postliminii jure suam antiquitatem recipere debebat. — 2. Ex eodem ignorantiae fonte pro dubia incertaque habent: hoc profecto est quod Dominus per Prophetam suum conqueritur, Bovem cognovisse possessorem suum et asinum praesepe dominorum suorum, se non agnosci a populo suo (*Jes.* 1, 3.). Verum utut in ejus incertitudinem ludant, si sua illis proprio sanguine, vitaeque dispendio obsignanda esset, liceret spectare quanti ab illis fiat. Longe alia nostra fiducia est, quae nec mortis terrores, nec adeo ipsum Dei tribunal formidat. — 3. Quod miracula a nobis postulant, improbe faciunt: non enim recens aliquod Evangelium cudimus,

sed illud ipsum retinemus, cujus confirmandae veritati serviunt omnia, quae unquam et Christus et Apostoli miracula ediderunt. At id prae nobis habent singulare, quod assiduis in hunc usque diem miraculis fidem suam confirmare possunt. Imo potius allegant miracula, quae animum alioqui bene compositum labefactare queant: adeo aut frivola sunt et ridicula, aut vana et mendacia. Nec tamen, etiamsi valde prodigiosa essent, contra Dei veritatem ullius momenti esse oportebat: quando nomen Dei sanctificari ubique et semper convenit, sive portentis, sive naturali rerum ordine. Speciosior forsan esse fucus poterat, nisi de fine usuque miraculorum legitimo Scriptura nos admoneret. Signa enim, quae Apostolorum praedicationem sequuta sunt, in ejus confirmationem edita fuisse docet Marcus (16, 20.) sic et Lucas Dominum sermoni gratiae suae reddidisse testimonium narrat, quum signa et portenta fierent per Apostolorum manus (*Act.* 14, 3.). Cui simillimum est illud Apostoli, Salutem annuntiato Evangelio fuisse confirmatam, contestante Domino signis et portentis et variis virtutibus (*Hebr.* 2, 4.). Quae vero audimus Evangelii esse signacula, eane ad diruendam Evangelii fidem convertemus? quae veritati tantum obsignandae sunt destinata an mendaciis confirmandis accommodabimus? Proinde doctrinam, quae praecedere ab Evangelista dicitur, priore loco examinari explorarique par est: quae si probata fuerit, tum demum a miraculis jure confirmationem sumere debet. Probae autem doctrinae, auctore Christo, isthaec nota est, si non in hominum sed Dei gloriam quaerendam vergit (*Jo.* 7, 18. et 8, 50.). Hanc quum doctrinae probationem Christus asserat, perperam censentur miracula, quae alio quam ad illustrandum unius Dei nomen trahuntur. Et meminisse nos decet, sua esse Satanae miracula, quae tametsi praestigiae sunt magis quam verae virtutes, sunt tamen ejusmodi quae imprudentes et imperitos deludant. Magi et incantatores miraculis semper claruerunt: idololatriam stupenda miracula aluerunt: quae tamen nec magorum, nec idololatrarum superstitionem nobis approbant. Atque hoc olim ariete vulgi simplicitatem concutiebant Donatistae, quod miraculis pollerent. Idem ergo nunc nostris adversariis respondemus quod tunc Donatistis Augustinus (*in Joann. tract.* 23.), Dominum contra istos mirabiliarios, cautos nos fecisse: quum praedixit venturos Pseudoprophetas, qui signis mendacibus variis-

que prodigiis in errorem electos, si fieri posset, inducant (*Matth.* 24, 24.). Et Paulus admonuit Antichristi regnum futurum cum omni potentia et signis et prodigiis mendacibus (II. *Thess.* 2, 9.). At haec (inquiunt) miracula non ab idolis, non a maleficis, non a pseudoprophetis, sed a sanctis fiunt. Quasi vero non noverimus hanc esse Satanae artem, transfigurare se in Angelum lucis (II. *Cor.* 11, 14.). Olim Aegyptii sepultum apud se Jeremiam sacrificiis aliisque divinis honoribus prosequuti sunt (*Hieron. in praef. Jerem.*): nonne sancto Dei Propheta ad idololatriam abutebantur? et tamen tali sepulcri veneratione consequebantur, ut curationem a tactu serpentum putarent justam illius mercedem esse. Quid dicemus? nisi fuisse hanc semperque fore justissimam Dei vindictam, iis qui dilectionem veritatis non receperunt, mittere efficaciam illusionis, ut credant mendacio (II. *Thess.* 2, 11.)? Miracula ergo nobis minime desunt, eaque certa nec cavillis obnoxia. Quae autem illi pro se obtendunt, merae sunt Satanae illusiones, quando a vero Dei sui cultu ad vanitatem populum abducunt. — 4. Praeterea calumniose nobis Patres opponunt (antiquos et melioris adhuc saeculi scriptores intelligo), ac si eos haberent suae impietatis suffragatores, quorum auctoritate si dirimendum certamen esset, melior victoriae pars (ut modestissime etiam loquar) ad nos inclinaret. Verum quum multa praeclare et sapienter ab illis Patribus scripta sint, in quibusdam vero illis acciderit quod hominibus solet, isti pii scilicet filii, qua sunt et ingenii et judicii et animi dexteritate, eorum tantum lapsus et errores adorant: quae bene dicta sunt, vel non observant, vel dissimulant, vel corrumpunt: ut dicas prorsus illis curae fuisse, in auro legere stercora. Tum improbis clamoribus nos obruunt ceu Patrum contemptores et adversarios. Nos vero adeo illos non contemnimus, ut si id praesentis instituti esset, nullo negotio mihi liceat meliorem eorum partem, quae hodie a nobis dicuntur, ipsorum suffragiis comprobare. Sic tamen in eorum scriptis versamur, ut semper meminerimus (I. *Cor.* 3, 21—23. *cf. Augustin. ep.* 28.): omnia nostra esse quae nobis serviant, non dominentur, nos autem unius Christi, cui per omnia, sine exceptione, parendum sit. Hunc delectum qui non tenet, nihil in religione constitutum habebit, quando multa ignorarunt sancti viri illi: saepe inter se conflictantur, interdum etiam secum ipsi pugnant. Non

sine causa (inquiunt) a Salomone (*Prov.* 22, 28.) admonemur, ne transgrediamur antiquos terminos quos posuerunt patres nostri. At non eadem est regula in agrorum limitibus et obedientia fidei: quam sic comparatam esse oportet, ut obliviscatur populum suum et domum patris sui (*Ps.* 45, 11.). Quodsi tantopere gestiunt ἀλληγορεῖν, cur non Apostolos potius quam alios quosvis Patres interpretantur, a quibus praescriptos terminos nefas sit revellere? sic enim interpretatus est Hieronymus, cujus verba in suos canones retulerunt. Quodsi eorum, quos intelligunt, fixos volunt esse terminos: cur ipsi, quoties libet, adeo licenter transgrediuntur? Ex Patribus erant quorum alter dixit [1]), Deum nostrum non edere neque bibere, itaque non habere opus calicibus neque discis: alter [2]), sacra aurum non quaerere, neque auro placere, quae auro non emuntur. Transgrediuntur ergo limitem, quum in sacris tantopere auro, argento, ebore, marmore, lapillis, sericis delectantur, nec rite Deum coli putant nisi omnia exquisito splendore vel potius insano luxu diffluant. Pater erat qui dixit [3]), ideo se libere carnes edere quo die caeteri abstinebant, quia Christianus esset. Itaque fines transiliunt quum diris animam devovent, quae per quadragesimam carnem gustaverit. Patres erant, quorum unus dixit [4]), monachum, qui manibus suis non laboret, violento aut si mavis latroni judicari aequalem: alter [5]), non licere monachis ex alieno vivere, etiamsi assidui sint in contemplationibus, in orationibus, in studiis. Et hunc limitem transgressi sunt, quum otiosos ac doliares monachorum ventres in lustris ac fornicibus collocarunt, qui aliena substantia saginarentur. Pater erat qui dixit [6]), horrendam esse abominationem, videre depictam vel Christi vel sancti ullius imaginem in Christianorum templis. Neque id hominis unius voce pronuntiatum est, sed ab ecclesiastico etiam Concilio decretum [7]), ne quod colitur, in parietibus depingatur. Plurimum abest quin se intra hos fines contineant, quando non relinquunt angulum imaginibus vacuum. Alius Pater consuluit [8]), ut officio humanitatis erga mortuos in sepultura defuncti, sineremus eos quiescere. Hos limites perrumpunt, quum perpe-

---

1) Acatius in lib. 11. c. 16. trip. hist. 2) Ambr. lib. 2. de officii cap. 28. 3) Spiridion. trip. hist. lib. 1. cap. 10. 4) Trip. hist. lib. 8. cap. 1. 5) August. de opere monach. cap. 7. 6) Epiph. epist. ab Hieron. versa. 7) Conc. Eliber. can. 36. 8) Ambr. de Abraha lib. 1. c. 7.

tuam mortuorum sollicitudinem incutiunt. Ex Patribus erat [9]), qui substantiam panis et vini testatur in Eucharistia ita permanere et non desinere, sicut manet in Christo Domino substantia et natura hominis, juncta divinae. Igitur modum praetereunt, qui fingunt desinere substantiam panis et vini verbis Domini recitatis, ut in corpus ac sanguinem transsubstantietur. Patres erant, qui uti universae Ecclesiae unam duntaxat Eucharistiam exhibebant [10]), atque ut inde arcebant flagitiosos et sceleratos, ita gravissime damnabant omnes eos [11]), qui praesentes ei non communicarent. Hos fines quam procul submoverunt? quum non templa tantum, sed etiam privatas domos Missis suis replent, ad eas spectandas quosvis admittunt, et eo quemque libentius, quo largius quisque numerat, quantumvis impuri sint et scelesti: ad fidem in Christum et fidelem Sacramentorum communionem invitant neminem, quin potius suum opus pro gratia et merito Christi venditant. Patres erant, quorum unus ab usu sacrae Christi Coenae in totum submovendos decrevit [12]), qui alterius speciei participatione contenti, ab altera abstinebant: alter fortiter pugnat [13]), non denegandum populo Christiano Domini sui sanguinem, pro cujus confessione sanguinem suum effundere jubetur. Hos quoque terminos sustulerunt, quum inviolabili lege id ipsum jusserunt, quod ille excommunicatione puniebat, hic valida ratione improbabat. Pater erat, qui temeritatem esse asseruit [14]), de re obscura in utramvis partem definire sine claris atque evidentibus Scripturae testimoniis. Hunc terminum obliti sunt, quum tot constitutiones, tot canones, tot magistrales determinationes sine ullo Dei verbo statuerunt. Pater erat, qui Montano inter alias haereses exprobravit [15]), quod primus jejuniorum leges imposuisset. Hunc quoque terminum longe excessere, quum jejunia strictissimis legibus sanxerunt. Pater erat, qui negavit [16]) Ecclesiae ministris interdicendum conjugium, castitatem pronuntiavit, cum propria uxore concubitum: et Patres erant qui ejus auctoritati assenserunt. His finibus egressi sunt, quum suis sacrificis caelibatum severe indixerunt. Pater erat qui censuit [17]), unum Christum audiendum esse, de

---

9) Gelasius Papa in Conc. Rom. 10) Chrys. in 1. cap. Ephes. 11) Calixt. Papa de consecrat. dist. 2. 12) Gelas. can. Comperimus, de consec. dist. 2. 13) Cypr. epist. 2. lib. 1. de lapsis. 14) August. lib. 2. De peccat. mer. cap. ult. 15) Apollon. de quo Eccles. hist. lib. 5. cap. 12. 16) Paphnut. Tripart. hist. lib. 2. cap. 14. 17) Cypr. epist. 2. lib. 2.

quo dictum sit, ipsum audite: nec respiciendum quid alii ante nos aut dixerint, aut fecerint, sed quid (qui primus omnium est) Christus praeceperit. Hunc finem neque ipsi sibi praestituunt, neque aliis praestitutum habere permittunt, dum quosvis potius et sibi et aliis magistros quam Christum praeficiunt. Pater erat qui contendit[18]), ecclesiam non debere se Christo praeponere, quia ille semper veraciter judicet: ecclesiastici autem judices, sicut homines, plerumque fallantur. Hoc etiam fine perrupto, asserere non dubitant totam Scripturae auctoritatem ab ecclesiae arbitrio pendere. Patres omnes uno pectore exsecrati sunt et uno ore detestati[19]), sanctum Dei verbum sophistarum argutiis contaminari et dialecticorum rixis implicari. An isti iis limitibus se continent, dum nihil aliud in tota vita moliuntur, quam infinitis contentionibus et plus quam sophisticis jurgiis Scripturae simplicitatem involvere et impedire? ut si nunc Patres suscitentur et hujusmodi jurgandi artem audiant, quam speculativam theologiam appellant isti, nihil minus credant quam de Deo haberi disputationem. Verum latius justis spatiis sese oratio nostra effunderet, si recensere vellem quam petulanter isti Patrum jugum, quorum observantes filii videri volunt, excutiant. Menses profecto atque anni me deficerent. Et adeo perdita sunt deplorataque impudentia, ut nos castigare ausint quod terminos antiquos transgredi non dubitemus. — 5. Jam vero quod nos ad consuetudinem vocant, nihil efficiunt. Injustissime enim nobiscum ageretur, si consuetudini cedendum esset. Equidem si recta essent hominum judicia, consuetudo a bonis petenda erat. Verum longe aliter saepiuscule agi contingit: quod enim a multis fieri conspectum est, consuetudinis jus mox obtinet. Atqui vix unquam tam bene habuerunt res humanae, ut pluribus placerent meliora. Ergo ex privatis multorum vitiis publicus error plerumque factus est, vel potius communis vitiorum consensus: quem nunc boni isti viri pro lege esse volunt. Vident qui oculos habent, non unum mare malorum inundasse, multas sonticas pestes invasisse orbem, omnia in praeceps ruere: ut aut prorsus res humanae deplorandae sint, aut tantis malis injicienda manus, vel potius vis afferenda. Et abigitur remedium non alia ratione, nisi quia jam pridem malis

18) Aug. cap. 2. cont. Cresconium grammat. 19) Calv. de scholast. doctor. judicium, vid. lib. 2. cap. 2. sect. 6. lib. 3. c. 4. s. 1. sq. 7, 13. sq. 26 — 29. l. 3. c. 11. s. 14, 15. l. 4. c. 18. s. 1. et c. 19. s. 1. 10. sq. 22. sq.

assuevimus. Sed locum sane habeat in hominum societate publicus error: in regno tamen Dei sola ejus aeterna veritas audienda et spectanda est, cui nulla annorum serie, nulla consuetudine, nulla conjuratione praescribi potest. Sic quondam electos Dei docebat Jesaias, ne dicerent Conspiratio, ad omnia in quibus populus dicebat Conspiratio (*Jes.* 8, 12): hoc est, ne in sceleratum populi consensum una ipsi conspirarent, neve timorem ejus timerent ac formidarent, sed potius ut Dominum exercituum sanctificarent, et ipse esset timor eorum et pavor. Nunc itaque, ut volent, et praeterita saecula et praesentia exempla nobis objectent: si Dominum exercituum sanctificaverimus, non valde terrebimur. Sive enim in similem impietatem multa saecula consenserint, fortis est qui ultionem in tertiam et quartam generationem faciat: sive totus simul orbis in eandem nequitiam conspiret, experimento docuit quis sit eorum exitus, qui cum multitudine delinquunt, quum universum hominum genus diluvio perdidit, servato Noë cum modica familia, qui per suam unius fidem totum orbem condemnaret (*Hebr.* 11, 7.). Denique prava consuetudo non secus ac publica quaedam est pestis, in qua non minus pereunt qui in turba cadunt. Ad haec expendere decebat quod alicubi dicit Cyprianus[20]), eos qui ignoratione peccant, etsi non possint omni se culpa eximere, videri tamen posse quoquomodo excusabiles: oblatam autem Dei beneficio veritatem qui pertinaciter respuant, nihil habere quod obtendant. — 6. Dilemmate suo non adeo vehementer nos premunt, ut fateri adigant vel ecclesiam fuisse aliquamdiu intermortuam, vel nunc cum ecclesia nobis litem esse. Vixit sane Christi Ecclesia, et vivet quamdiu Christus regnabit ad dexteram Patris, cujus manu sustinetur, cujus praesidio defenditur, cujus virtute suam incolumitatem retinet. Praestabit enim ille indubie quod semel recepit, se affuturum suis usque ad consummationem saeculi (*Matth.* 28, 20.). Adversus eam nulla nunc nobis pugna est: siquidem Deum unum et Christum Dominum uno consensu cum omni fidelium populo colimus et adoramus, qualiter semper ab omnibus piis adoratus est. Sed non parum a vero ipsi aberrant, dum ecclesiam non agnoscunt nisi quam praesenti oculo cernant, et eam iis finibus circumscribere conantur, quibus minime inclusa est. — In his cardinibus controversia no-

20) Epist. 3. lib. 2. et in Epist. ad Julian. de haeret. baptiz.

stra vertitur: primum quod ecclesiae formam semper apparere et spectabilem esse contendunt: deinde quod formam ipsam in sede Romanae Ecclesiae et Praesulum suorum ordine constituant. Nos contra asserimus, et ecclesiam nulla apparente forma constare posse, nec formam externo illo splendore, quem stulte admirantur, sed longe alia nota contineri: nempe pura verbi Dei praedicatione, et legitima sacramentorum administratione. Fremunt nisi ecclesia digito semper ostendatur. Sed quam saepe in populo Judaeorum sic deformari contigit, ut nulla species emineret? quam putamus formam resplenduisse, quum Elias solum se relictum deploraret (I. *Reg.* 19, 14)? quamdiu ab adventu Christi deformis latuit? quoties ab eo tempore bellis, seditionibus, haeresibus sic oppressa est, ut nulla parte fulgeret? An si eo tempore vixissent, credidissent ullam esse Ecclesiam? sed audivit Elias salva esse septem millia virorum, qui non curvaverant genu coram Baal. Nec dubium nobis esse debet, quin semper in terris regnaverit Christus ex quo coelum ascendit. Notabilem vero aliquam formam si tum pii oculis requisiissent, nonne protinus concidissent animis? Et sane id jam summi vitii loco in suo saeculo ducebat Hilarius, quod stulta Episcopalis dignitatis admiratione occupati, latentem sub ea larva exitialem lernam non animadverterent: sic enim loquitur (*cont. Auxentium*), „Unum „moneo, cavete Antichristum: male enim vos parietum amor „cepit: male Ecclesiam Dei in tectis aedificiisque veneramini: „male sub iis pacis nomen ingeritis.“ Anne ambiguum est in iis Antichristum esse sessurum? Montes mihi, et silvae, et lacus, et carceres, et voragines sunt tutiores: in iis enim Prophetae aut manentes aut demersi prophetabant. Quid autem hodie in cornutis suis Episcopis mundus veneratur, nisi quoniam sanctos esse religionis praesules autumat, quos celebribus urbibus videt praesidere? Apage sis ergo tam stupidam aestimationem. Quin potius permittamus hoc Domino, ut quando ipse solus novit qui sui sint, interdum etiam Ecclesiae suae exteriorem notitiam ab hominum aspectu auferat. Est, fateor, horribilis illa Dei vindicta super terram: sed si ita meretur hominum impietas, cur justae Dei ultioni obsistere nitimur? Sic anteactis saeculis Dominus hominum ingratitudinem ultus est: nam quia veritati suae obedire noluerant, et lucem suam exstinxerant, eos excoecatos sensu, et absurdis mendaciis ludi, et altis tenebris immergi passus est, ut nulla verae ecclesiae

facies exstaret: interim tamen suos et dispersos et delitescentes in mediis erroribus et tenebris ab exitio servavit. Nec mirum: didicit enim servare et in ipsa confusione Babylonis, et flamma fornacis ardentis. — Quod autem formam ecclesiae nescio qua vana pompa censeri volunt, id quam periculosum sit paucis indicabo magis quam enarrabo, ne orationem in immensum extraham. Pontifex, inquiunt, qui sedem Apostolicam tenet, et qui ab eo antistites sunt inuncti et consecrati, infulis modo et lituis insigniti sint, ecclesiam repraesentant, et pro ecclesia haberi debent: ideo nec errare possunt. Qui sic? quia pastores sunt ecclesiae, et consecrati Domino. Et Aaron, caeterique praefecti Israel nonne pastores erant? Aaron vero et filii ejus jam Sacerdotes designati, erraverunt tamen, quum vitulum fabricaverunt (*Exod.* 32, 4.). Cur secundum hanc rationem, ecclesiam non repraesentassent quadringenti illi prophetae (I. *Reg.* 22, 11 sq.), qui Achab mentiebantur? At ecclesia stabat a partibus Micha, solius quidem et contemptibilis, sed ex cujus ore verum egrediebatur. Nonne et nomen et faciem ecclesiae prae se ferebant Prophetae, quum uno impetu adversus Jeremiam insurgerent et minaces jactarent (*Jer.* 18, 18.), fieri non posse ut periret Lex a Sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta? Adversus totam prophetarum nationem solus Jeremias mittitur, qui a Domino denuntiet (*Jer.* 4, 9.), fore ut Lex pereat a Sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta. Nonne talis splendor refulgebat in eo Concilio quod Pontifices, Scribae et Pharisaei collegerunt, consilia de interficiendo Christo captaturi? Eant nunc, et in externa larva haereant, ut Christum et omnes Dei Prophetas faciant schismaticos: Satanae rursum ministros faciant Spiritus sancti organa. — Quodsi ex animo loquuntur, respondeant mihi bona fide, ubinam gentium ac locorum Ecclesiam residere existiment, ex quo Basiliensis Concilii decreto dejectus et abdicatus est Pontificatu Eugenius, subrogato in ejus locum Amadeo? Negare, vel si rumpantur, nequeunt, Concilium quantum ad externos ritus attinet fuisse legitimum, nec ab uno tantum Pontifice, sed a duobus indictum. Damnatus est illic Eugenius schismatis, rebellionis, pertinaciae, cum toto Cardinalium et Episcoporum grege, qui cum eo Concilii dissolutionem admoliti erant. Postea tamen Principum favore sublevatus, salvum Pontificatum recepit. Illa Amadei electio [21]),

21) Pius Papa secundus, Aeneas Sylvius ante dictus, in Bulla retractatio-

generalis et sacrosanctae Synodi auctoritate rite peracta, in fumum abiit: nisi quod ipse galero cardinalitio, ceu canis latrans injecta offa, placatus est. Ex illorum haereticorum rebellium ac pertinacium gremio prodiit quicquid postea Paparum, Cardinalium, Episcoporum, Abbatum, Presbyterorum fuit. Hic deprehensi haereant necesse est. Utram enim in partem Ecclesiae nomen conferent? negabuntne Concilium generale fuisse, cui nihil ad exteriorem majestatem deerat? nempe quo duobus diplomatibus sollenniter indictum, praesidente Romanae sedis Legato consecratum, rerum omnium ordine bene compositum, eadem semper dignitate ad extremum perseveravit. Fatebuntur schismaticum Eugenium com tota sua cohorte, a quo omnes sanctificati sunt? Aut igitur ecclesiae formam aliter definiant: aut quotquot sunt, habebuntur a nobis schismatici, qui scientes volentes ab haereticis ordinati sunt. Quodsi nunquam antea compertum fuisset, externis pompis non alligari ecclesiam, ipsi prolixo documento nobis esse possunt, qui sub specioso illo ecclesiae titulo tamdiu se orbi superciliose venditarunt, quum tamen essent exitiales Ecclesiae pestes. De moribus non loquor, et tragicis illis facinoribus, quibus scatet tota eorum vita: quando Pharisaeos se esse ajunt, qui sint audiendi, non imitandi. Ipsam, ipsam doctrinam, cui id deberi ajunt quod sunt Ecclesia, exitialem animarum carnificinam, facem, ruinam et excidium ecclesiae esse non obscure cognosces, si legendis nostris aliquantum otii tui decidas. — 7. Postremo non satis candide faciunt, quum invidiose commemorant quantas turbas, tumultus, contentiones secum traxerit nostrae doctrinae praedicatio, et quos nunc in multis fructus ferat: nam horum malorum culpa indigne in ipsam derivatur, quae in Satanae malitiam torqueri debuerat. Est hic divini verbi quidam quasi genius, ut nunquam emergat, quieto ac dormiente Satana: haec certissima et imprimis fidelis nota, qua discernitur a mendacibus doctrinis, quae se facile produnt, dum aequis omnium auribus recipiuntur, et a mundo plaudente audiuntur. Sic saeculis aliquot, quibus profundis tenebris submersa fuerunt omnia, huic mundi domino cuncti fere mortales ludus erant ac jocus, nec secus ac Sardanapalus aliquis in alta pace desidebat ac deliciabatur: quid enim aliud quam

---

num, Eugenio deposito, inquit, Sabaudiensis suffectus est, et Felix quintus appellatus, quem non ut idolum (quod erat), sed tanquam verum Christi vicarium venerati fuimus nihil ad haec sinistri putantes intercessisse etc.

risisset ac lusisset, tranquilla ac pacata regni possessione? At vero ubi lux e supernis affulgens tenebras ejus aliquantum discussit, ubi fortis ille regnum ejus turbavit ac perculit, tum vero solitum suum torporem excutere coepit, et arma corripere. Et primum quidem hominum manus concitavit, quibus illucescentem veritatem violenter opprimeret, per quas ubi nihil profectum est, ad insidias se convertit: dissidia, et dogmatum contentiones per Catabaptistas suos, et alia nebulonum portenta excitavit, quibus eam obscuraret tandem et exstingueret. Et nunc utraque machina ipsam tentare perseverat, siquidem et verum illud semen vi ac manu hominum evellere conatur, et suis zizaniis (quantum in se est) nititur obcoecare, ne crescat et fructum reddat. Id tamen ipsum frustra, si monitorem Dominum audimus, qui et ejus artes multo ante nobis aperuit, ne incautos deprehenderet, et contra omnes ejus machinas satis firmis praesidiis armavit. Caeterum in ipsum Dei verbum invidiam conferre, aut seditionum quas improbi et rebelles, aut sectarum, quas impostores contra excitant, quanta est malignitas? Novum tamen exemplum non est. Interrogabatur Elias, annon is esset qui turbabat Israel. Christus seditiosus Judaeis erat. Apostolis crimen impingebatur commotionis popularis. Quid aliud agunt qui hodie omnes turbas, tumultus, contentiones, quae in nos ebulliunt, nobis imputant? Talibus autem quid respondendum sit, docuit nos Elias (I. *Reg.* 18, 17. 18.), nos non esse qui vel errores spargimus, vel tumultus commovemus: sed eos ipsos qui Dei virtuti obluctantur. Verum ut illud unum ad retundendam eorum temeritatem satis est: ita rursum aliorum imbecillitati occurrendum, quos talibus offendiculis commoveri, et perturbatos vacillare non raro contingit. Illi vero ne hac perturbatione labascant, ac de gradu deiiciantur, sciant eadem expertos esse suo saeculo Apostolos, quae nunc usu nobis veniunt. Erant indocti et instabiles, qui ad suam ipsorum perniciem depravarent, quae a Paulo divinitus scripta erant, ut ait Petrus (II. *ep.* 3, 16.). Erant Dei contemptores, qui quum audiebant abundasse peccatum ut gratia exundaret, statim ingerebant, Manebimus in peccato, ut gratia abundet (*Rom.* 6, 1.). Quum audiebant fideles non esse sub Lege, protinus occinebant, Peccabimus, quia non sumus sub Lege, sed sub gratia (*Rom.* 6, 15.). Erant, qui illum mali suasorem arguebant. Subintrabant multi pseudoapostoli, qui diruerent Ecclesias quas ipse

aedificaverat. Quidam per invidiam et contentionem, nec sincere Evangelium praedicabant (*Phil.* 1, 15.), malitiose etiam: cogitantes se pressuram suscitare vinculis ejus. Alicubi non multus erat Evangelii profectus. Omnes quae sua erant, quaerebant, non quae Jesu Christi. Alii retrorsum abibant, canes ad vomitum, et sues ad volutabrum luti. Plerique libertatem Spiritus rapiebant ad licentiam carnis. Insinuabant sese falsi fratres, a quibus deinde piis imminebant pericula. Inter ipsos fratres variae concertationes suscitabantur. Quid hic Apostolis agendum erat? annon vel ad tempus dissimulandum, vel potius omittendum illud Evangelium ac deserendum erat, quod tot litium videbant esse seminarium, tot periculorum materiam, tot scandalorum occasionem? At in hujusmodi angustiis succurrebat, Christum esse lapidem offensionis et petram scandali, positum in ruinam et resurrectionem multorum, et in signum cui contradiceretur (*Luc.* 2, 34.): qua fiducia armati per omnia tumultuum offensionumque discrimina audacter progrediebantur. Eadem et nos cogitatione sustentari decet, quando hunc perpetuum Evangelii genium esse testatur Paulus, ut sit odor mortis in mortem iis qui pereunt (II. *Cor.* 2, 16.): tametsi in hunc potius usum nobis destinatum erat, ut odor esset vitae in vitam, ac potentia Dei in salutem fidelium. Quod ipsum nos quoque certe experiremur, nisi nostra ingratitudine corrumperemus hoc tam singulare Dei beneficium, ac in exitium nostrum verteremus, quod nobis unicum salutis praesidium esse debuerat.

Sed ad te revertor, o Rex. Nihil te moveant vanae illae delationes, quibus terrorem tibi injicere nituntur nostri adversarii, non aliud hoc novo Evangelio (sic enim appellant), captari ac quaeri, nisi seditionum opportunitatem ac vitiorum omnium impunitatem. Neque enim divisionis Deus noster auctor est, sed pacis: et Filius Dei non peccati minister est, qui venit ad dissolvenda opera diaboli. Et nos talium cupiditatum immerito accusamur, quarum ne minimam quidem suspicionem unquam dedimus. Scilicet nos regnorum inversionem meditamur, quorum nulla unquam factiosa vox audita est, et vita semper quieta simplexque cognita fuit, quum sub te viveremus; et qui nunc etiam domo profugi tibi tamen regnoque tuo fausta omnia precari non desinimus. Scilicet nos impunitam vitiorum petulantiam aucupamur, quorum in moribus etsi multa

reprehendi possunt, nihil tamen tanta insultatione dignum: nec tam infeliciter (gratia Dei) in Evangelio profecimus, quin istis obtrectatoribus vita nostra castitatis, benignitatis, misericordiae, continentiae, patientiae, modestiae, et virtutis cujusvis exemplum esse possit. Nos sane Deum sincere timere et colere re ipsa palam est, quando tum vita tum morte nostra nomen ejus sanctificari petimus, et ipsa invidia coacta est quibusdam nostrum innocentiae et civilis integritatis testimonium dare, in quibus id unum morte plectebatur, quod singulari in laude ponendum erat. Quodsi qui sub praetextu Evangelii tumultuantur (quales hactenus aliquos in regno tuo fuisse non compertum est), si qui vitiorum suorum licentiae, libertatem gratiae Dei praetexunt (quales permultos novi), sunt leges et legum poenae, quibus pro meritis graviter coerceantur: modo ne interim Evangelium Dei ob scelestorum hominum nequitiam male audiat. Habes, Rex, satis multis expositam calumniatorum virulentam iniquitatem, ne in eorum delationes ultra modum credula aure propendeas. Vereor etiam ne nimis multis, quando haec jam praefatio ad justae paene apologiae modum accedit: qua non defensionem texere, sed duntaxat ad ipsam causae actionem audiendam animum tuum praemollire studui, aversum quidem nunc et alienatum a nobis, addo etiam inflammatum, sed cujus gratiam recolligere nos posse confidimus, si hanc nostram confessionem, quam pro defensione apud tuam majestatem esse volumus, placidus compositusque semel legeris. Sin vero ita aures tuas occupant malevolorum susurri, ut nullus sit reis pro se dicendi locus, importunae vero illae furiae, te connivente, semper vinculis, flagris, equuleis, sectionibus, incendiis saeviant, nos quidem velut oves mactationi destinatae, ad extrema quaeque redigemur: sic tamen, ut in patientia nostra possideamus animas nostras et manum Domini fortem exspectemus, quae indubie tempore aderit, et sese armata exseret tum ad pauperes ex afflictione eruendos, tum etiam ad vindicandos, qui tanta securitate nunc exsultant, contemptores. Dominus, Rex regum, thronum tuum justitia stabiliat, et solium tuum aequitate, Illustrissime Rex. Basileae, Calend. Augusti, Anno MDXXXVI.

JOANNES CALVINUS

LECTORI.

In prima hujus nostri operis editione, quia eum quem pro immensa sua bonitate Dominus successum dedit, minime exspectabam, leviter majori ex parte (ut in minutis operibus fieri solet) defunctus eram: verum quum intelligerem, eo piorum fere omnium favore exceptum esse, quem nunquam voto expetere, nedum sperare ausus fuissem, ut mihi plus multo deferri ex animo sentiebam quam essem promeritus, ita magnae ingratitudinis fore putavi, nisi adeo propensis in me studiis, ac meam industriam sponte invitantibus, respondere saltem pro mea tenuitate conarer. Neque id secunda tantum editione tentavi, sed quoties deinde excusum fuit opus, nonnulla accessione locupletatum fuit. Etsi autem laboris tunc impensi me non poenitebat, nunquam tamen mihi satisfeci, donec in hunc ordinem, qui nunc proponitur, digestum fuit. Nunc me dedisse confido quod vestro omnium judicio probetur. Certe quanto studio ad operam hanc Ecclesiae Dei praestandam incubuerim, luculentum testimonium proferre licet, quod proxima hieme dum existimabam a febre quartana mortem mihi denuntiari, quo magis urgebat morbus, eo minus mihi peperci, donec librum superstitem relinquerem, qui tam benignae piorum invitationi gratiam aliquam rependeret. Maluissem equidem citius, verum sat cito, si sat bene. Opportune autem prodisse tunc putabo, ubi sensero uberiorem adhuc quam antehac fructum aliquem Ecclesiae Dei attulisse: hoc mihi unicum votum. Et sane mecum male ageretur, nisi unius Dei approbatione contentus, vel stulta et perversa imperitorum hominum, vel iniqua et maligna improborum judicia contemnerem. Nam quamvis Deus et propagandi regni sui, et adjuvandae publicae utilitatis studio animum meum penitus addixerit: mihi quoque probe conscius sim, ipsum et angelos testes habeam, nihil ex quo officium doctoris in Ecclesia suscepi, mihi fuisse propositum quam Ecclesiae prodesse, sinceram pietatis doctrinam asserendo: neminem tamen esse puto, qui

pluribus impetatur, mordeatur et laceretur calumniis. Quum jam sub prelo esset epistola, certo rescivi Augustae, ubi conventus ordinum Imperii agebatur, sparsum fuisse de mea ad Papatum defectione rumorem, et cupidius quam par erat in aulis principum exceptum. Haec est scilicet eorum gratitudo, quos certe non latent plurima constantiae meae experimenta, quae ut calumniam adeo foedam respuunt, ita ab ea me apud omnes aequos et humanos judices tueri debuerant. Fallitur autem cum tota sua caterva diabolus, si me putidis mendaciis obruendo, hac indignitate fractiorem vel magis lentum fore putat: quia Deum pro immensa sua bonitate daturum mihi confido, ut in cursu sanctae suae vocationis aequabili tolerantia perseverem. Cujus rei novum in hac editione documentum piis lectoribus exhibeo. Porro hoc mihi in isto labore propositum fuit, sacrae Theologiae candidatos ad divini verbi lectionem ita praeparare et instruere, ut et facilem ad eam aditum habere, et inoffenso in ea gradu pergere queant: siquidem religionis summam omnibus partibus sic mihi complexus esse videor, et eo quoque ordine digessisse, ut si quis eam recte tenuerit, ei non sit difficile statuere et quid potissimum quaerere in Scriptura, et quem in scopum quicquid in ea continetur, referre debeat. Itaque hac veluti strata via, si quas posthac Scripturae enarrationes edidero, quia non necesse habebo de dogmatibus longas disputationes instituere, et in locos communes evagari, eas compendio semper astringam. Ea ratione, magna molestia et fastidio pius lector sublevabitur: modo praesentis operis cognitione, quasi necessario instrumento praemunitus accedat. Sed quia hujus instituti ratio in tot meis commentariis quasi in speculis clare apparet, re ipsa malo declarare quale sit quam verbis praedicare. Vale, amice Lector, et si quem ex meis laboribus fructum percipis, me precibus tuis apud Deum Patrem nostrum adjuva.

Genevae, Calend. August. Anno MDLIX.

Quos animus fuerat tenui excusare libello,
Discendi studio magnum fecere volumen.

Augustinus Epist. 7.

Ego ex eorum numero me esse profiteor, qui scribunt proficiendo, et scribendo proficiunt.

INSTITUTIONIS

CHRISTIANAE RELIGIONIS

METHODUS ET DISPOSITIO SEU TOTIUS OPERIS ARGUMENTUM.

Scopus auctoris in hac Institutione Christiana duplex est: prior, Cognitio Dei, qua ad beatam immortalitatem perveniatur: altera, nostri, ad priorem illam destinata. Ad hunc scopum ut nos deducat, hac forma utitur: nempe proponit sibi prorsus methodum Symboli Apostolici, utpote omnibus Christianis familiarissimam. Prout enim Symbolum quatuor constat partibus, quarum prima est de Deo Patre, secunda de Filio, tertia de Spiritu Sancto, quarta de Ecclesia: ita et auctor omnem suam Institutionem, ut utrumque scopum prius positum assequatur, partitur in quatuor libros, quorum primus primae symboli parti, secundus secundae, tertius tertiae, quartus quartae respondeat. Quod singillatim nunc est explicandum.

I. Primus articulus Symboli Apostolici est de *Deo Patre*, de creatione, conservatione, et rerum omnium gubernatione, quae in ejus omnipotentia inclusa sunt. Sic primus liber est de cognitione Dei, quatenus est Creator, conservator et gubernator rerum omnium et singularum. Docet, et quae sit vera Creatoris notitia, et in quem finem tendat, cap. 1 et 2. Hanc non in schola disci, sed quemlibet ab utero esse sibi ejus magistrum, cap. 3. Tantam vero esse hominis pravitatem, ut eam notitiam partim inscitia, partem malitia suffocet et corrumpat, ut per eam nec Deum, ut par est, glorificet, nec ad beatitudinem ejus ductu perveniat, cap. 4. Et quamvis interior illa notitia sublevetur causa adjuvante, objecto nimirum creaturarum speculo, in quo Dei virtutes contemplari li-

ceat, ne sic quidem hominem proficere. Itaque Deum, quibus familiarius vult innotescere in salutem, scripturam verbi sui proponere, ubi de Scriptura Sacra: in hac se patefecisse, quod non solus Pater, sed una cum Patre, Filius et Spiritus Sanctus sit ille Creator coeli et terrae, quem nec ex insita naturali notitia ob nostram pravitatem, nec ex objecto pulcerrimo mundi speculo ita cognoscere potuimus, ut a nobis glorificetur. Hac occasione tractat patefactionem Dei in scriptura: ubi de unica Dei essentia et tribus personis. Ne vero homo spontaneae suae coecitatis culpam in Deum conferat, docet qualis homo sit initio creatus, ubi de imagine Dei, de libero arbitrio, et prima naturae integritate disseritur. Creatione ita expedita, ad conservationem et gubernationem rerum omnium descendit tribus postremis capitibus, ubi tractatur plenissime locus de Dei providentia.

II. Quia autem homo creationis jure excidit per peccatum, ad Christum est veniendum. Ideo in Symbolo sequitur, *Et in Jesum Christum, Filium ejus unigenitum etc.* Ita et auctor noster in secundo Institutionis libro tractat de cognitione Dei, quatenus est Redemptor in Christo, ducitque hominem ad Christum Mediatorem, ostenso hominis lapsu: ubi docet de peccato originali, nec quicquam in ipso esse virium, quibus a peccato et maledictione incumbente se possit expedire: quin potius nil nisi damnabile ex ipso prodire, antequam reconcilietur et renovetur, haec usque ad caput sextum: ideo homini in semet ipso modis omnibus perdito, nec idoneo suscipiendae vel cogitationi bonae, qua sibi medeatur, aut Deo grata faciat, extra se quaerendam esse redemptionem in Christo. In hunc finem Legem datam, non quae cultores suos in se retineret, sed ad Christum manuduceret: qua occasione Legis Moralis expositio interseritur. Hunc sub Lege Judaeis ut salutis auctorem fuisse cognitum, plenius vero sub Evangelio, in quo mundo fuit exhibitus: hinc fluit doctrina de similitudine et differentia utriusque Testamenti, Veteris et Novi, Legis et Evangelii. Haec usque ad cap. 12. Inde docetur ad producendum plenae salutis effectum oportuisse aeternum Dei Filium fieri hominem, assumpsisse etiam re ipsa veram naturam humanam: item quo modo duae hae naturae unam efficiant personam demonstratur. Destinatum ad plenam salutem merito ipsius et efficacia acquirendam et applicandam, esse officium Christi Sacerdotale, Regium et Propheticum. Deinde quomodo officio suo sit perfunctus, seu re ipsa Redemptoris partes impleverit, ubi articuli de Christi morte, resurrectione, ascensu in coelum exponuntur. Postremo evincit recte et proprie dici, Christum nobis esse promeritum gratiam Dei et salutem.

III. Quamdiu Christus a nobis separatus est, nihil nobis prodest. Quamobrem ei inseri nos oportet, ut palmites viti. Ideo post doctrinam de Christo, in tertia Symboli parte sequitur, *Credo in Spiritum Sanctum:* utpote qui est vinculum unionis inter nos

et Christum. Ita et auctor noster libro tertio de Spiritu Sancto tractat, qui nos Christo unit: et per consequens, de Fide, qua Christum amplectimur cum duplici beneficio, nempe gratuita justitia, quam nobis imputat, et regeneratione, quam in nobis inchoat, donando nobis resipiscentiam. Et ut ostendat, nos neutiquam de ejusmodi fide gloriari, quae non conjunctum habeat studium resipiscentiae, priusquam ad plenam tractationem justificationis descendat, de resipiscentia et ejus continua meditatione, quam Christus fide apprehensus Spiritu suo in nobis generat, fuse disserit cap. 3—10. Undecimo demum capite primum et praecipuum Christi, per Spiritum Sanctum nobis conjuncti, beneficium pertractat, nempe Justificationem, usque ad cap. 20. quod est de Oratione, quae velut manus est, quae re ipsa bona illa fruenda accipit, quae fides apud Deum sibi ex verbo promissionis novit esse reposita. Quia autem non omnes homines per Spiritum Sanctum, qui fidem in nobis creat et conservat, Christo omnis salutis auctori uniuntur, agit cap. 21. de electione Dei aeterna: qua factum est, ut nos, in quibus nihil boni praeviderat quod ipse non gratis daret, Christo donaverit, et per vocationem Evangelii efficacem ipsi univerit, usque ad cap. 25., ubi de plena regeneratione et felicitatis fruitione ultima scilicet resurrectione agitur, quo attollendi sunt oculi, quum inchoata duntaxat in hoc mundo sit piorum felicitas, si fruitionem spectes.

IV. Quoniam autem Spiritus Sanctus non omnes homines Christo inserit, seu fide donat, et quos ea donat, non sine mediis ordinarie donat, verum utitur ad eam rem praedicatione Evangelii et Sacramentorum usu, cum totius disciplinae administratione: ideo in Symbolo loquitur, *Credo Sanctam Ecclesiam Universalem*, quam nempe ex gratuitae electionis fonte, in morte aeterna jacentem, gratis sibi in Christo reconciliavit, et Spiritu Sancto donavit, ut Christo insita communionem cum ipso velut capite habeat: unde perpetua fluit peccatorum remissio, et plena ad vitam aeternam instauratio. Sic auctor noster libro quarto de Ecclesia tractat usque ad cap. 14. Inde de mediis, quibus Spiritus Sanctus ad efficaciter e morte spirituali vocandam, et conservandam Ecclesiam utitur, verbo et sacramentis, Baptismo scilicet et sacra Coena: quae velut sceptrum sunt Regis Christi, quo regnum suum spirituale in Ecclesia virtute sui Spiritus inchoat, in dies promovet, ac post hanc vitam sine illis mediis perficit, ad 20. usque caput tractat.

Et quia politiae sunt hospitia Ecclesiae in hac vita (licet politica gubernatio a spirituali regno Christi sit distincta) de ea, quantum sit Dei beneficium, quod Ecclesia grato animo agnoscere debet, nos instituit, donec ex hoc hospitio in coelestem haereditatem evocemur, ubi Deus erit omnia in omnibus. Haec Institutionis est dispositio. In summa, homo initio quidem creatus rectus, postea non dimidia ex parte, sed totus perditus, extra se totam salutem in Christo reperit: cui unitus per Spiritum Sanctum nobis

gratis donatum, citra ullum futurorum operum intuitum, duplex beneficium in eo percipit, plenam imputationem justitiae, quae nos comitatur in sepulcrum usque, et initium sanctificationis, quam indies auget, donec tandem in die regenerationis seu carnis resurrectione perficiat, ut in aeterna vita et haereditate coelesti pro tanta misericordia celebretur.

INDEX CAPITUM
OPERIS UNIVERSI.

LIBER PRIMUS.
De cognitione Dei Creatoris.

Capita XVIII.

LIBER SECUNDUS.

De cognitione Dei Redemptoris in Christo, quae Patribus sub Lege primum, deinde et nobis in Evangelio patefacta est.

Capita XVII.

LIBER TERTIUS.

De modo percipiendae Christi gratiae, et qui inde fructus nobis proveniant, et qui effectus consequantur.

Capita XXV.

7. Summa vitae Christianae: ubi de abnegatione nostri.
8. De crucis tolerantia, quae pars est abnegationis.
9. De meditatione futurae vitae.
10. Quomodo utendum praesenti vita ejusque adjumentis.
11. De justificatione fidei, ac primo de ipsa nominis et rei definitione.
12. Ut serio nobis persuadeatur gratuita justificatio, ad Dei tribunal tollendas esse mentes.
13. Duo esse in gratuita justificatione observanda.
14. Quale initium justificationis et continui progressus.
15. Quae de operum meritis jactantur, tam Dei laudem in conferenda justitia, quam salutis certitudinem evertere.
16. Refutatio calumniarum, quibus hanc doctrinam odio gravare conantur.
17. Promissionum Legis et Evangelii conciliatio.
18. Ex mercede male colligi operum justitiam.
19. De libertate Christiana.
20. De oratione, quae praecipuum est fidei exercitium, et qua Dei beneficia quotidie percipimus.
21. De electione aeterna, qua Deus alios ad salutem, alios ad interitum praedestinavit.
22. Confirmatio hujus doctrinae ex Scripturae testimoniis.
23. Refutatio calumniarum, quibus haec doctrina semper inique gravata fuit.
24. Electionem sanciri Dei vocatione, reprobos autem sibi arcessere justum, cui destinati sunt, interitum.
25. De resurrectione ultima.

LIBER QUARTUS.

De externis mediis vel adminiculis, quibus Deus in Christi societatem nos invitat, et in ea retinet.

Capita XX.

1. De vera Ecclesia, cum qua nobis colenda est unitas: quia piorum omnium mater est.
2. Comparatio falsae Ecclesiae cum vera.
3. De Ecclesiae doctoribus et ministris, eorum electione et officio.
4. De statu veteris Ecclesiae, et ratione gubernandi, quae in usu fuit ante Papatum.
5. Antiquam regiminis formam omnino pessumdatam fuisse tyrannide Papatus.
6. De primatu Romanae sedis.
7. De exordio et incrementis Romani Papatus, donec se in hanc altitudinem extulit, qua et Ecclesiae libertas oppressa et omnis moderatio eversa fuit.
8. De potestate Ecclesiae quoad fidei dogmata: et quam effreni licentia ad vitiandam omnem doctrinae puritatem tracta fuit in Papatu.
9. De Conciliis, eorumque auctoritate.
10. De potestate in Legibus ferendis, in qua saevissimam tyrannidem in animas et carnificinam exercuit Papa cum suis.
11. De Ecclesiae jurisdictione, ejusque abusu, qualis cernitur in Papatu.
12. De Ecclesiae disciplina, cujus praecipuus usus in censuris et excommunicatione.
13. De votis, quorum temeraria nuncupatione quisque se misere implicuit.
14. De Sacramentis.
15. De Baptismo.

JOANNIS CALVINI

INSTITUTIO

CHRISTIANAE RELIGIONIS.

LIBER PRIMUS.

DE

COGNITIONE DEI CREATORIS.

ARGUMENTUM.

Primus liber de Cognitione Dei Creatoris disserit. Quoniam vero in creatione hominis ea maxime elucet, ideo de homine quoque disputatio habetur. Atque ita praecipui loci totius tractationis duo sunt; prior de notitia Dei, alter de notitia hominis. Ac primo capite de utroque conjunctim agitur, sequentibus de singulis separatim: ita tamen ut quaedam misceantur, quae ad alterutrum istorum referri debeant: tractatus scilicet de Scriptura, et Imaginibus, ad notitiam Dei, tres reliqui de mundi opificio de s. angelis, de diabolis, ad hominis notitiam, postremus de ratione, qua Deus mundum gubernat, ad utrumque spectet.

Quod ad priorem, hoc est, Dei notitiam attinet, primum ostendit qualis est notitia, quam ipse postulat, cap. 2. Deinde, ubi quaerenda sit a cap. 3. ad 9. nimirum, non in homine: quia etsi naturaliter hominum mentibus indita sit, tamen partim inscitia, partim malitia suffocatur, cap. 3. et 4. Nec in mundi fabrica: quia etsi in ea clarissime lucet, nos tamen adeo stupidi sumus, ut ejusmodi testificationes, quantumvis perspicuae, semper nobis sine fructu effluant, cap. 5. Sed in Scriptura cap. 6., de qua agitur cap. 7 — 9. Tertio qualis sit Deus, cap. 10. Quarto, quam impium sit Deo tribuere visibilem formam (ubi de imaginibus, earum adoratione et origine agit), cap. 11. Quinto, contendit aequum esse, ut solus Deus in solidum colatur, cap. 12. Postremo, de unitate essentiae divinae et trium personarum distinctione, cap. 13.

Ad posteriorem, hominis nempe notitiam, quod attinet, primum de mundi creatione, de bonis et malis angelis (quae omnia hominem spectant), instituitur tractatio, cap. 14. Deinde, ad hominem ipsum accedens, naturam viresque ejus examinat, cap. 15.

Ut autem Dei hominisque notitiam melius illustret, ad omnium humanarum actionum totiusque mundi gubernationem, contra fortunam et fatum, tribus reliquis capitibus, 16 — 18. descendit, doctrinam sinceram, atque illius usum tradens: tandem Deum, etsi impiorum opera utatur, purum tamen ab omni labe et culpa esse ostendit.

CAPUT I.

Dei notitiam et nostri res esse conjunctas, et quomodo inter se cohaereant.

1. Tota fere sapientiae nostrae summa, quae vera demum ac solida sapientia censeri debeat, duabus partibus constat, Dei cognitione et nostri. Caeterum, quum multis inter se vinculis

connexae sint, utra tamen alteram praecedat, et ex se pariat, non facile est discernere. Nam primo se nemo aspicere potest quin ad Dei, in quo vivit et movetur (Act. 17, 28), intuitum sensus suos protinus convertat: quia minime obscurum est dotes quibus pollemus nequaquam a nobis esse, imo ne id quidem ipsum quod sumus, aliud esse quam in uno Deo subsistentiam. Deinde ab his bonis quae guttatim e coelo ad nos stillant, tanquam a rivulis ad fontem deducimur. Jam vero ex nostra tenuitate melius apparet illa, quae in Deo residet bonorum infinitas. Praesertim miserabilis haec ruina, in quam nos dejecit primi hominis defectio, sursum oculos cogit attollere, non modo ut inde jejuni et famelici petamus quod nobis deest, sed metu expergefacti humilitatem discamus. Nam ut in homine reperitur quidam miseriarum omnium mundus, ac ex quo spoliati sumus divino ornatu, pudenda nuditas immensam probrorum congeriem detegit, propriae infelicitatis conscientia unumquemque pungi necesse est, ut in aliquam saltem Dei notitiam veniat. Ita ex ignorantiae, vanitatis, inopiae, infirmitatis, pravitatis denique et corruptionis propriae sensu recognoscimus, non alibi quam in Domino sitam esse veram sapientiae lucem, solidam virtutem, bonorum omnium perfectam affluentiam, justitiae puritatem, atque adeo malis nostris ad consideranda Dei bona excitamur; nec ante ad illum serio aspirare possumus, quam coeperimus nobis ipsis displicere. Quis enim hominum non libenter in se requiescat? quis etiam non requiescit quamdiu sibi est incognitus, hoc est, suis dotibus est contentus, et inscius suae miseriae vel immemor? Proinde unusquisque sui agnitione non tantum instigatur ad quaerendum Deum, sed etiam ad reperiendum quasi manu ducitur.

2. Rursum, hominem in puram sui notitiam nunquam pervenire constat, nisi prius Dei faciem sit contemplatus, atque ex illius intuitu ad se ipsum inspiciendum descendat. Nam (quae ingenita est omnibus nobis superbia) justi semper nobis videmur et integri et sapientes et sancti; nisi manifestis argumentis, injustitiae, foeditatis, stultitiae, et impuritatis nostrae convincamur. Non autem convincimur si in nos duntaxat ipsos respicimus, et non in Dominum quoque; qui unica est regula ad quam exigendum est istud judicium. Quia enim ad hypocrisin natura propensi sumus omnes, ideo inanis quaedam justitiae species pro justitia ipsa nobis abunde satisfacit. Et quia nihil intra nos vel circum apparet quod non sit plurima obscoenitate inquinatum, quod paulo minus foedum est pro purissimo arridet, quamdiu mentem nostram intra humanae pollutionis fines continemus. Non secus atque oculus, cui nihil alias obversatur nisi nigri coloris, candidissimum esse judicat quod tamen subobscura est albedine, vel nonnulla etiam fuscedine aspersum. Quin ex corporeo sensu propius adhuc discernere licet quantum in aestimandis animae virtutibus hallucinemur. Nam si vel terram despicimus medio die, vel intuemur quae aspectui nostro circumcirca patent, validissima perspicacissimaque

acie videmur nobis praediti; at ubi in solem suspicimus, atque arrectis oculis contemplamur, vis illa quae egregie in terra valebat, tanto fulgore protinus perstringitur et confunditur, ut fateri cogamur, illud nostrum in considerandis terrenis acumen, ubi ad solem ventum est, meram esse hebetudinem. Ita et in reputandis spiritualibus nostris bonis contingit. Quantisper enim extra terram non respicimus, propria justitia, sapientia, virtute pulchre contenti, nobis suavissime blandimur, et tantum non semidei videmur; at si semel coeperimus cogitationem in Deum erigere, et expendere qualis sit, et quam exacta justitiae, sapientiae, virtutis ejus perfectio, ad cujus amussim conformari nos oportet: quod antea in nobis falso justitiae praetextu arridebat, pro summa iniquitate mox sordescet; quod mirifice imponebat sapientiae titulo, pro extrema stultitia foetebit; quod virtutis faciem prae se ferebat, miserrima impotentia esse arguetur. Adeo divinae puritati male respondet quod videtur in nobis vel absolutissimum.

3. Hinc horror ille et stupor, quo passim scriptura recitat perculsos atque afflictos fuisse sanctos, quoties Dei praesentiam sentiebant. Quum enim eos videamus qui absente ipso securi firmique consistebant, ipso gloriam suam manifestante, sic quatefieri ac consternari ut mortis horrore concidant, imo absorbeantur, et paene nulli sint: colligendum inde est, hominem humilitatis suae agnitione nunquam satis tangi et affici, nisi postquam se ad Dei majestatem comparavit. Ejus autem consternationis exempla crebra habemus tum in judicibus, tum in prophetis (Jud. 13, 22; Jes. 6, 5; Ez. 1, 28 et 3, 14), adeo ut vox illa in Dei populo usitata foret: moriemur, quia Dominus apparuit nobis. Ideo et historia Job ad prosternendos suae stultitiae, impotentiae, pollutionis conscientia homines, potissimum semper argumentum a divinae sapientiae, virtutis, puritatis descriptione ducit. Neque frustra: videmus enim ut Abraham melius se terram et pulverem agnoscat, ex quo propius ad conspiciendam Domini gloriam accessit (Gen. 18, 27); ut Elias retecta facie ejus accessum exspectare non sustineat (1 Reg. 19, 13); tantum est in aspectu formidinis. Et quid faciat homo putredo ac vermis, quum ipsos quoque Cherubim velare, ipso pavore, faciem suam oporteat (Jes. 6, 2)? Hoc scilicet est quod dicit propheta Jesaias (24, 23): erubescet sol et confundetur luna quum Dominus exercituum regnaverit; hoc est, ubi claritatem suam extulerit ac propius admoverit, lucidissimum quodque prae illa tenebris obscurabitur. Utcunque tamen Dei nostrique notitia mutuo inter se nexu sint colligatae, ordo recte docendi postulat ut de illa priore disseramus loco, tum ad hanc tractandam postea descendamus.

CAPUT II.

Quid sit Deum cognoscere, et in quem finem tendat ejus cognitio.

1. Jam vero Dei notitiam intelligo, qua non modo concipimus aliquem esse Deum, sed etiam tenemus quod de eo scire nostra refert, quod utile est in ejus gloriam, quod denique expedit. Neque enim Deum, proprie loquendo, cognosci dicemus ubi nulla est religio nec pietas. Atque hic nondum attingo eam notitiae speciem, qua homines in se perditi ac maledicti Deum redemptorem in Christo mediatore apprehendunt; sed tantum de prima illa et simplici loquor, ad quam nos deduceret genuinus naturae ordo si integer stetisset Adam. Nam etsi nemo jam, in hac humani generis ruina, Deum vel patrem, vel salutis autorem, vel ullo modo propitium sentiet, donec ad eum nobis pacificandum medius occurrat Christus; aliud tamen est sentire Deum fictorem nostrum sua nos potentia fulcire, providentia regere, bonitate fovere, omnique benedictionum genere prosequi; aliud vero, gratiam reconciliationis in Christo nobis propositam amplecti. Quia ergo Dominus primum simpliciter creator tam in mundi opificio, quam in generali scripturae doctrina, deinde in Christi facie redemptor apparet, hinc duplex emergit ejus cognitio: quarum nunc prior tractanda est, altera deinde suo ordine sequetur. Quanquam autem Deum apprehendere mens nostra non potest quin illi cultum aliquem tribuat, non tamen simpliciter tenere sufficiet, illum esse unum quem ab omnibus oporteat coli et adorari; nisi etiam persuasi simus fontem omnium bonorum esse, ne quid alibi quam in ipso quaeramus. Hoc ita accipio, non solum quod mundum hunc, ut semel condidit, sic immensa potentia sustineat, sapientia moderetur, bonitate conservet, humanum genus praesertim justitia judicioque regat, misericordia toleret, praesidio tueatur, sed quia nusquam, vel sapientiae ac lucis, vel justitiae, vel potentiae, vel rectitudinis, vel sincerae veritatis gutta reperietur quae non ab ipso fluat, et cujus ipse non sit causa; ut haec scilicet omnia ab ipso exspectare et petere discamus, eique cum gratiarum actione accepta referre. Nam hic virtutum Dei sensus nobis idoneus est pietatis magister, ex qua religio nascitur. Pietatem voco conjunctam cum amore Dei reverentiam quam beneficiorum ejus notitia conciliat. Donec enim sentiant homines, Deo se omnia debere, paterna se ejus cura foveri, eum sibi omnium bonorum esse autorem, ut nihil extra ipsum quaerendum sit, nunquam ei se voluntaria observantia subjicient; imo nisi solidam in eo felicitatem sibi constituant, nunquam se illi vere et ex animo totos addicent.

2. Itaque frigidis tantum speculationibus ludunt, quibus in hac quaestione insistere propositum est, quid sit Deus; quum intersit nostra potius qualis sit, et quid ejus naturae conveniat scire.

Quorsum enim attinet, Deum aliquem cum Epicuro fateri, qui abjecta mundi cura se otio tantum oblectet? Quid denique juvat Deum cognoscere quocum nihil sit nobis negotii? Quin potius huc valere debet ejus notitia, primum ut ad timorem ac reverentiam nos instituat; deinde ut ea duce ac magistra omne bonum ab illo petere, et illi acceptum ferre discamus. Quomodo enim mentem tuam subire queat Dei cogitatio, quin simul extemplo cogites, te, quum figmentum illius sis, ejusdem imperio esse ipso creationis jure addictum et mancipatum? vitam tuam illi deberi? quidquid agis, ad illum referri oportere? Id si est, jam profecto sequitur vitam tuam prave corrumpi nisi ad obsequium ejus componitur; quando nobis vivendi lex esse debet ejus voluntas. Rursum nec ad liquidum perspicere ipsum potes, nisi ut bonorum omnium fontem esse et originem agnoscas; unde et desiderium illi adhaerendi, et fiducia in ipsum nasceretur si non sua mentem hominis pravitas a recta investigatione abduceret. Nam initio pia mens Deum non quemlibet sibi somniat, sed unicum et verum duntaxat intuetur: neque illi quodcunque visum fuerit affingit, sed talem habere contenta est qualem se manifestat ipse, summaque diligentia semper cavet ne audaci temeritate ultra voluntatem ejus egressa perperam vagetur. Ita cognitum, quia cuncta moderari intelligit, tutorem sibi esse confidit ac protectorem, ideoque in ejus fidem totam se confert. Quia bonorum omnium intelligit esse autorem, si quid premit, si quid deest, mox se recipit in ejus praesidium, opem ab eo exspectans; quia bonum et misericordem esse persuasa est, in eum certa fiducia recumbit, nec dubitat malis suis omnibus semper in ejus clementia paratum fore remedium; quia dominum ac patrem agnoscit, eum quoque dignum statuit esse cujus imperium in omnibus intueri, majestatem suspicere, gloriam promovendam curare, mandatis obsequi debeat; quia justum esse judicem videt, suaque severitate armatum ad vindicanda scelera, ejus tribunal semper in conspectu sibi proponit, ac ipsius metu se retrahit ac cohibet ab ira ejus provocanda. Neque tamen judicii ejus sensu ita terretur ut subducere se velit, etiam si quod pateat effugium; quin illum non minus amplectitur malorum ultorem, quam erga pios beneficium, quando ad ejus gloriam non minus pertinere intelligit, impiis et sceleratis apud eum repositam esse poenam, quam justis vitae aeternae mercedem. Praeterea non sola vindictae formidine se coercet a peccando, sed quia Deum loco patris amat et reveretur, loco domini observat et colit, etiamsi nulli essent inferi, solam tamen ejus offensionem horret. En quid sit pura germanaque religio, nempe fides cum serio Dei timore conjuncta; ut timor et voluntariam reverentiam in se contineat, et secum trahat legitimum cultum qualis in lege praescribitur. Atque hoc diligentius notandum est, quod omnes promiscue venerantur Deum, paucissimi reverentur, dum ubique magna est in caeremoniis ostentatio, rara autem cordis sinceritas.

CAPUT III.

Dei notitiam hominum mentibus naturaliter esse inditam.

1. Quemdam inesse humanae menti, et quidem naturali instinctu, divinitatis sensum, extra controversiam ponimus; si quidem, ne quis ad ignorantiae praetextum confugeret, quamdam sui numinis intelligentiam universis Deus ipse indidit, cujus memoriam assidue renovans, novas subinde guttas instillat: ut quum ad unum omnes intelligant Deum esse, et suum esse opificem, suo ipsorum testimonio damnentur quod non et illum coluerint, et ejus voluntati vitam suam consecrarint. Sane sicubi Dei ignorantia quaeratur, nusquam magis exstare posse ejus exemplum verisimile est, quam inter obtusiores populos, et ab humanitatis cultu remotiores. Atqui nulla est etiam, ut ethnicus ille ait [1]), tam barbara natio, nulla gens tam efferata, cui non insideat haec persuasio, Deum esse. Et qui in aliis vitae partibus minimum videntur a belluis differre, quoddam tamen perpetuo religionis semen retinent. Adeo penitus omnium animos occupavit, adeo tenaciter omnium visceribus inhaeret communis ista praesumptio. Nulla ergo quum ab initio mundi regio, nulla urbs, nulla denique domus fuerit quae religione carere posset: in eo tacita quaedam confessio est, inscriptum omnium cordibus divinitatis sensum. Quin et idololatria, hujus conceptionis amplum est documentum. Quam enim non libenter se dejiciat homo ut alias prae se creaturas suspiciat, scimus. Proinde quum lignum potius et lapidem colere malit, quam ut nullum putetur habere Deum, constat vehementissimam istam esse de numine impressionem quae adeo ex hominis mente obliterari nequeat, ut facilius sit naturae affectum frangi; quemadmodum certe frangitur, dum homo ex illa naturali inflatione ad infima quaeque sponte se demittit, quo Deum revereatur.

2. Quare vanissimum est quod a quibusdam dicitur; paucorum vafritia et calliditate excogitatam esse religionem, ut hac arte simplicem populum in officio continerent; quum tamen ipsi, qui aliis autores erant Dei colendi, nihil minus crederent quam aliquem esse Deum. Fateor quidem plurima in religione commentos esse astutos homines, quibus reverentiam plebeculae injicerent, et terrorem incuterent, quo haberent obsequentiores ejus animos; sed id nusquam obtinuissent nisi jam prius constanti illa de Deo persuasione imbutae fuissent hominum mentes, ex quo

1) Cic. de nat. deor. lib. 1. cap. 17. „Intelligi necesse est deos, quoniam insitas eorum vel potius innatas cognitiones habemus. — Quae nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus ut eos aeternos et beatos haberemus.“ Lib. 2. cap. 4. „Itaque inter omnes omnium gentium summa constat; omnibus enim innatum est, et in animo quasi insculptum esse deos.“ Cf. Lact. Instit. div. lib. 3. c. 10.

velut semine emergit ad religionem propensio. Ac ne illos quidem ipsos qui religionis titulo callide rudioribus imponebant, Dei notitia prorsus vacasse credibile est. Tametsi enim exstiterunt olim nonnulli, et hodie non pauci emergunt qui Deum esse negent[1]): velint tamen nolint, quod nescire cupiunt, subinde sentiscunt. Nemo in audaciorem aut effraenatiorem numinis contemptum prorupisse legitur quam C. Caligula; nemo tamen miserius trepidavit, quum aliquod irae divinae indicium se proferebat: ita Deum quem studebat ex professo contemnere, invitus exhorrescebat. Hoc passim ejus quoque similibus evenire videas: ut enim quisque est audacissimus Dei contemptor, ita vel ad folii cadentis strepitum maxime perturbatur. Unde id, nisi ex divinae majestatis ultione, quae illorum conscientias eo vehementius percellit, quo magis eam refugere conantur? Omnes quidem latebras respectant, quibus se abdant a Domini praesentia, et eam rursum ex animo suo deleant; sed velint nolint, irretiti semper tenentur. Utcunque interdum videatur evanescere ad momentum aliquod, subinde tamen recurrit, et novo impetu irruit. Ut si qua illis remissio est a conscientiae anxietate, non multum absimilis sit a somno ebriosorum aut phreneticorum, qui ne dormientes quidem placide conquiescunt: quia diris et horrificis insomniis continenter vexantur. Ergo impii quoque ipsi exemplo sunt, vigere semper in omnium hominnm animis aliquam Dei notionem.

3. Hoc quidem recte judicantibus semper constabit, insculptum mentibus humanis esse divinitatis sensum, qui deleri nunquam potest. Imo et naturaliter ingenitam esse omnibus hanc persuasionem, esse aliquem Deum, et penitus infixam esse quasi in ipsis medullis, locuples testis est impiorum contumacia, qui furiose luctando, se tamen extricare e Dei metu nequeunt. Jocose licet eludant Diagoras et similes, quidquid omnibus saeculis de religione creditum fuit; subsannet Dionysius coeleste judicium: sardonius hic risus est, quia intus eos mordet conscientiae vermis cauteriis omnibus acrior. Non dico quod Cicero, vetustate obsolescere errores, religionem in dies magis crescere et meliorem fieri. Nam mundus (ut paulo post dicendum erit) omnem Dei notitiam, quantum in se est, excutere conatur, et ejus cultum modis omnibus corrumpere. Hoc tantum dico, quum stupida, quam impii ad Deum spernendum cupide accersunt, durities in eorum animis tabescat, vigere tamen, ac subinde emergere quem maxime exstinctum cuperent, deitatis sensum. Unde colligimus non esse doctrinam quae in scholis primum discenda sit, sed cujus sibi quisque ab utero magister est, et cujus neminem oblivisci natura ipsa patitur, quamvis huc multi nervos omnes intendant. Porro si ea conditione nati sunt omnes ac vivunt ut Deum cognoscant, Dei autem notitia, nisi huc usque processerit, fluxa est

1) De Atheis quibusdam sui temporis, Calvinus de Scandalis. Paulo infr. cf. Suet. Calig. cap. 51. Item de Diagora etc. Cic. de nat. Deor. lib. 1. c. 23. Valer. Max. lib. 1. c. 1.

ac evanida: eos omnes a creationis suae lege degenerare palam est qui non ad hunc scopum universas suae vitae cogitationes actionesque destinant. Quod nec philosophos ipsos latuit. Non enim aliud est quod voluit Plato, dum saepius docuit, summum animae bonum Dei esse similitudinem, ubi percepta ejus cognitione in ipsum tota transformatur. Proinde scitissime quoque ille apud Plutarchum Gryllus ratiocinatur, dum homines affirmat, si ab eorum vita semel absit religio, non modo brutis pecudibus nihil excellere, sed multis partibus longe esse miseriores, ut qui, tot malorum formis obnoxii, tumultuariam et irrequietam vitam perpetuo trahant. Unum ergo esse Dei cultum, qui superiores ipsos reddat, per quem solum ad immortalitatem aspiratur.

CAPUT IV.

Eandem notitiam partim inscitia, partim malitia vel suffocari vel corrumpi.

1. Sicut autem omnibus inditum esse divinitus religionis semen experientia testatur, ita vix centesimus quisque reperitur qui conceptum in suo corde foveat, nullus autem in quo maturescat: tantum abest ut fructus appareat suo tempore. Porro sive alii evanescant in suis superstitionibus, sive alii data opera malitiose a Deo desciscant, omnes tamen degenerant a vera ejus notitia. Ita fit ut nulla in mundo recta maneat pietas. Quod autem errore aliquos in superstitionem labi dixi, non ita accipio quasi sua eos simplicitas a crimine liberet; quia caecitas, qua laborant, semper fere et superba vanitate et contumacia implicita est. Vanitas, et quidem superbiae conjuncta, in eo deprehenditur quod neque miseri homines in Deo quaerendo supra se ipsos, ut par erat, conscendunt, sed pro carnalis sui stuporis modo ipsum metiuntur; et neglecta solida investigatione ad vanas speculationes curiose transvolant. Itaque non apprehendunt qualem se offert: sed qualem pro sua temeritate fabricati sunt, imaginantur. Quo gurgite aperto, quaquaversum pedem moveant, in exitium praecipites semper ruere necesse est. Quidquid enim postea in cultum aut obsequium Dei moliantur, impensum illi ferre nequeunt: quia non ipsum, sed cordis sui figmentum potius et somnium, pro ipso colunt. Hanc pravitatem diserte notat Paulus (Rom. 1, 22), infatuatos esse dicens, quum sapientes esse appeterent. Prius dixerat evanuisse in suis cogitationibus; sed ne quis eos culpa eximeret subjicit, merito eos excaecari, quia sobrietate non contenti, sed plus sibi arrogando quam fas sit, tenebras ultro arcessunt, imo inani ac perverso fastu se ipsos infatuant. Unde sequitur, non esse excusabilem eorum stultitiam cujus causa est non vana modo curiositas, sed libido plus sciendi quam par sit, cum falsa confidentia.

2. Quod autem David impios et vesanos dicit (Psal. 14, 1 et 53, 1) sentire in cordibus suis, non esse Deum, primo ad eos restringitur qui suffocata naturae luce, consulto se ipsos obstupefaciunt, ut paulo post iterum videbimus. Quemadmodum multos videmus, postquam audacia peccandi et consuetudine obduruerint, furiose repellere omnem Dei memoriam quae tamen illis sponte a naturae sensu intus suggeritur. Jam quo magis detestabilem eorum furorem reddat, eos inducit praecise negantes Deum esse, quamvis essentiam illi suam non adimant, sed quia spoliantes eum suo judicio et providentia otiosum coelo includunt. Nam quum nihil minus Deo conveniat quam abjectam mundi gubernationem fortunae permittere, caecutire ad hominum scelera, ut impune lasciviant: quisquis exstincto coelestis judicii metu secure sibi indulget, Deum esse negat. Atque haec justa Dei vindicta est, pinguedinem obducere cordibus, ut impii, postquam oculos suos clauserunt, videndo non videant. Et David alibi (Psal. 36, 2, ibid. 10, 11) optimus suae sententiae est interpres, ubi dicit timorem Dei non esse prae oculis impiorum; item sibi in maleficiis superbe plaudere, quia Deum non aspicere, sibi persuadeant. Quanquam ergo coguntur aliquem Deum agnoscere, ejus tamen gloriam exinaniunt, potentiam illi detrahendo; sicut enim (teste Paulo 2 Tim. 2, 13) Deus se ipsum abnegare nequit, quia sui perpetuo similis manet, ita isti mortuum et inane idolum fingendo, Deum negare vere dicuntur. Ad haec notandum est, quamvis luctentur cum proprio sensu, et Deum non solum inde excutere, sed in coelo quoque abolere cupiant, nunquam tamen eo usque invalescere stuporem, quin retrahat Deus ipsos interdum ad suum tribunal. Sed quia nullo metu retinentur quo minus violenter contra Deum ruant: quamdiu illos ita rapit caecus impetus, brutam Dei oblivionem in ipsis regnare certum est.

3. Sic inane illud patrocinium quod superstitioni suae praetexere multi solent, evertitur. Putant enim studium qualecunque religionis, quamlibet praeposterum, satis esse; sed non animadvertunt, veram religionem ad Dei nutum, ceu ad perpetuam regulam, debere conformari, Deum vero ipsum semper sui similem manere; non spectrum esse aut phantasma, quod pro uniuscujusque libidine transformetur. Et sane videre est quam mendacibus fucis Deo illudat superstitio, dum gratificari tentat. Nam ea fere sola, quae sibi curae non esse testatus est, arripiens, quae praescribit ac sibi placere docet aut contemptim habet, aut etiam non dissimulanter rejicit. Sua ergo deliria colunt et adorant quicunque cultus Deo commentitios erigunt; quia nequaquam ita cum Deo nugari auderent nisi Deum prius nugarum suarum ineptiis consentaneum finxissent. Quare apostolus, vagam illam et erraticam de numine opinionem, Dei esse ignorantiam pronuntiat. Quum Deum, inquit (Gal. 4, 8), nesciretis, serviebatis iis qui natura dii non erant. Et alibi (Eph. 2, 12) sine Deo fuisse tradit Ephesios quo tempore a recta unius Dei cognitione aberrabant.

Nec multum interest, hac saltem in parte, Deumne unum, an plures concipias: quia semper a vero Deo discedis, et deficis: quo relicto, nihil tibi restat nisi exsecrabile idolum. Superest ergo ut cum Lactantio constituamus: nullam esse legitimam religionem nisi cum veritate conjunctam.

4. Accedit et secundum peccatum, quod neque Dei rationem unquam habent nisi inviti; nec ad ipsum appropinquant donec renitentes pertrahantur, nec tum quoque voluntario imbuuntur timore, qui ex divinae majestatis reverentia fluat, sed tantum servili et coacto, quem illis Dei judicium extorquet; quod quia effugere nequeunt, exhorrent, sic tamen ut etiam abominentur. Siquidem convenienter in impietatem, atque in hanc solam, competit illud Statii, timorem primum fecisse in orbe deos. Qui animum a Dei justitia alienum gerunt, tribunal, quod ad vindicandas ejus transgressiones stare sciunt, eversum magnopere cupiunt. Quo affectu adversus Dominum belligerantur, qui sine judicio esse non potest; sed dum ejus potentiam sibi inevitabilem imminere intelligunt, quia nec amoliri, nec effugere valent, reformidant. Itaque ne ubique videantur eum contemnere cujus majestas eos urget, qualicunque religionis specie defunguntur, interim tamen non desinunt omni vitiorum genere se polluere, et flagitia flagitiis copulare, donec sanctam Domini legem omni ex parte violarint, et universam ejus justitiam dissiparint; vel certe non ita retinentur simulato illo Dei timore, quin suaviter in peccatis suis acquiescant, et sibi blandiantur, et carnis suae intemperantiae indulgere malint, quam spiritus sancti fraeno eam cohibere. Sed quando inanis ea est et mendax religionis umbra, vix etiam digna quae umbra nominetur, hinc rursus facile elicitur quantum ab hac confusa Dei notitia differat quae solis fidelium pectoribus instillatur pietas, ex qua demum religio nascitur. Et tamen hoc per flexuosos circuitus consequi volunt hypocritae, ut Deo quem fugiunt propinqui appareant. Ubi enim perpetuus obedientiae tenor in tota vita esse debuerat, in cunctis fere operibus secure illi rebellantes, pauculis tantum sacrificiis placare eum student; ubi sanctimonia vitae et cordis integritate illi serviendum erat, frivolas nugas comminiscuntur, et nihili observatiunculas quibus eum sibi concilient. Imo majore licentia in faecibus suis torpent, quia confidunt expiationum ludicris se posse erga illum defungi; deinde ubi in illum defixa esse fiducia debuerat, in se vel creaturis subsidunt, eo posthabito. Tandem se tanta errorum congerie implicant, ut scintillas illas, quae micabant ad cernendam Dei gloriam, suffocet, ac demum exstinguat malitiae caligo. Manet tamen semen illud quod revelli a radice nullo modo potest, aliquam esse divinitatem; sed ipsum adeo corruptum, ut non nisi pessimos ex se fructus producat. Imo inde certius elicitur quod nunc contendo, naturaliter insculptum esse deitatis sensum humanis cordibus, quia reprobis quoque ipsis ejus confessionem extorquet necessitas. Rebus tranquillis facete illudunt Deo, imo ad

extenuandam ejus potentiam dicaces sunt ac garruli. Desperatio si qua eos urget, ad eundem quaerendum exstimulat, dictatque concisas preces, ex quibus pateat non prorsus ignaros fuisse Dei, sed quod citius emergere debuerat, fuisse pervicacia suppressum.

CAPUT V.

Dei notitiam in mundi fabrica et continua ejus gubernatione lucere.

Hujus Capitis duae sunt partes: Prior decem prioribus sectionibus comprehensa, in duo genera universa Dei opera distribuens, in utroque genere Dei notitiam elucere contendit: priorique sex, posteriori quatuor sectiones designantur. — Altera ostendit homines adeo stupidos esse, ut testificationes istae, quantumlibet perspicuae, semper sine profectu effluant. Haec posterior pars a sectione undecima usque ad postremam excurrit.

1. Ad haec, quia ultimus beatae vitae finis in Dei cognitione positus est, ne cui praeclusus esset ad felicitatem aditus, non solum hominum mentibus indidit illud quod diximus religionis semen, sed ita se patefecit in toto mundi opificio, ac se quotidie palam offert, ut aperire oculos nequeant quin aspicere eum cogantur. Essentia quidem ejus incomprehensibilis est, ut sensus omnes humanos procul effugiat ejus numen; verum singulis operibus suis certas gloriae suae notas insculpsit, et quidem adeo claras et insignes ut sublata sit quamlibet rudibus et stupidis ignorantiae excusatio. Ideo optimo jure propheta (Psal. 104, 2) exclamat, luce quasi vestimento ipsum esse amictum; ac si diceret, coepisse tunc demum visibili ornatu insignem prodire ex quo in mundi creatione sua insignia protulit, quibus nunc quoties oculos huc vel illuc circumferimus, decorus apparet. Ibidem etiam scite idem propheta coelos ut expansi sunt regio illius tentorio comparat, coenacula dicit contignasse in aquis, nubes ejus esse vehicula, equitare super alas ventorum, ventos et fulgetra celeres esse ejus nuntios. Et quoniam plenius sursum refulget potentiae ejus et sapientiae gloria, passim vocatur coelum ejus palatium. Ac primum, quaquaversum oculos conjicias, nulla est mundi particula in qua non scintillae saltem aliquae gloriae ipsius emicare cernantur. Amplissimam vero hanc et pulcherrimam machinam, quam late patet, uno intuitu lustrare nequeas quin vi immensa fulgoris totus undique obruaris. Quare eleganter autor epistolae ad Hebraeos (11, 3) saecula nuncupat invisibilium rerum spectacula; quod nobis vice speculi sit tam concinna mundi positio, in quo invisibilem alioqui Deum contemplari liceat. Qua ratione propheta (Psal. 19, 1) coelestibus creaturis idioma attribuit, nullis rationibus incognitum; quod evidentior illic exstat divinitatis testificatio quam ut praeterire gentis ullius vel obtusissimae consi-

derationem debeat. Quod clarius enarrans apostolus (Rom. 1, 19), patefactum esse hominibus dicit quod de Deo cognosci operae pretium erat; quia invisibilia ejus, ad aeternam usque ejus virtutem et divinitatem, a creatione mundi intellecta, omnes ad unum conspiciunt.

2. Mirificam ejus sapientiam quae testentur, innumera sunt tum in coelo, tum in terris documenta: non illa modo reconditiora, quibus propius observandis astrologia, medicina, et tota physica scientia destinata est; sed quae rudissimi cujusque idiotae aspectui se ingerunt, ut aperiri oculi nequeant quin eorum cogantur esse testes. Equidem qui liberales illas artes vel imbiberunt, vel etiam degustarunt, earum subsidio adjuti longe altius provehuntur ad introspicienda divinae sapientiae arcana; nemo tamen earum inscitia impeditur quominus artificii satis superque pervideat in Dei operibus, unde in opificis admirationem prorumpat. Nempe ad disquirendos astrorum motus, distribuendas sedes, metienda intervalla, proprietates notandas, arte ac exactiore industria opus est; quibus perspectis, ut Dei providentia explicatius se profert, ita in ejus gloriam conspiciendam, animum par est aliquanto sublimius assurgere [1]). Sed quum ne plebeji quidem et rudissimi, qui solo oculorum adminiculo instructi sunt, ignorare queant divinae artis excellentiam, ultro se in ista innumerabili, et tamen adeo distincta et disposita coelestis militiae varietate exserentem, constat neminem esse cui non abunde sapientiam suam Dominus patefaciat. Similiter in humani corporis structura connexionem, symmetriam, pulchritudinem, usum, ea quam Galenus adhibet solertia pensiculare, eximii est acuminis. Sed omnium tamen confessione, prae se fert corpus humanum tam ingeniosam compositionem, ut ob eam merito admirabilis opifex judicetur.

3. Ac proinde quidam ex philosophis [2]) olim hominem non immerito vocarunt *μικρόκοσμον*, quia rarum sit potentiae, bonitatis et sapiendiae Dei specimen, satisque miraculorum in se contineat occupandis nostris mentibus, modo ne attendere pigeat. Qua ratione Paulus, ubi admonuit, Deum palpando a caecis quoque posse deprehendi, mox procul quaerendum non esse adjungit, quia scilicet intus singuli coelestem gratiam qua vegetantur, indubie sentiunt (Act. 17, 27). Si vero, ut Deum apprehendamus, extra nos egredi opus non est, quam veniam merebitur ejus socordia, qui ut Deum inveniat, in se descendere gravabitur? Eadem etiam ratio est cur David, ubi breviter celebravit admirabile Dei nomen et decus quae ubique refulgent, statim exclamet (Psal. 8, 5): quid est homo cujus memor es? Item: ex ore infantium et lactantium stabilisti robur. Siquidem non tantum in genere humano clarum operum

1) Augustinus: „Astrologia magnum religiosis argumentum, tormentumque curiosis."

2) Cf. Arist. hist. anim. lib. 1. c. 17. Macrob. in somn. Scip. lib. 2. c. 12. Boeth. de definitione.

Dei speculum exstare pronunciat, sed infantibus dum a matrum uberibus pendent, satis disertas esse linguas ad praedicandam ejus gloriam, ut minime opus sit aliis rhetoribus. Unde etiam eorum ora in aciem producere non dubitat tanquam valide instructa ad refellendam eorum amentiam qui Dei nomen pro diabolica sua superbia exstinguere cuperent. Unde et illud emergit quod ex Arato citat Paulus, nos esse Dei progeniem (Act. 17, 28); quia tanta praestantia nos exornans, se patrem nobis esse testatus est. Sicuti etiam ex communi sensu et quasi dictante experientia profani poetae eum vocarunt hominum patrem. Neque vero se quisquam ultro et libenter Deo addicet in obsequium, nisi qui gustato paterno ejus amore vicissim ad eum amandum et colendum illectus fuerit.

4. Hic autem detegitur foeda hominum ingratitudo, qui dum in se continent officinam innumeris Dei operibus nobilem, et simul tabernam inaestimabili opum copia refertam, quum erumpere deberent in laudes, tanto majore fastu contra inflantur ac turgent. Quam miris modis in ipsis operetur Deus, sentiunt: quantam etiam donorum varietatem ex ejus liberalitate possideant, usu ipso docentur. Haec divinitatis signa esse, coguntur scire velint nolint; intus tamen supprimunt. Non opus quidem est extra se ipsos egredi, modo ne sibi arrogando quod e coelis datum est, defodiant in terra quod eorum mentibus ad Deum clare videndum praelucet. Imo prodigiosos hodie multos spiritus terra sustinet, qui totum divinitatis semen in natura humana sparsum conferre non dubitant ad obruendum Dei nomen. Quam detestabilis est, obsecro, haec vesania, ut homo in corpore suo et anima centies Deum reperiens, hoc ipso excellentiae praetextu Deum esse neget? Non dicent se fortuito a brutis animantibus distinctos; tantum obducto naturae velo, quae illis rerum omnium est artifex, Deum subducunt. Vident tam exquisitum artificium in singulis suis membris ab ore et oculis usque ad infimos unguiculos. Hic quoque naturam substituunt in locum Dei. Sed in primis tam agiles animae motus, tam praeclarae facultates, tam rarae dotes divinitatem prae se ferunt, quae se non patitur facile celari: nisi Epicurei tanquam Cyclopes, ex hac altitudine bellum Deo protervius inferrent. Itane vero ad regendum quinque pedum vermiculum toti coelestis sapientiae thesauri concurrunt? universitas mundi hac praerogativa carebit? Primo statuere aliquid organicum in anima quod singulis partibus respondeat, adeo nihil ad obscurandam Dei gloriam facit, ut potius eam illustret. Respondeat Epicurus, quis atomorum concursus cibum et potum coquens, partem in excrementa, partem in sanguinem digerat, ac efficiat ut singulis membris tanta sit industria ad praestandum officium ac si totidem animae communi consilio corpus unum regerent?

5. Sed mihi nunc cum illa porcorum hara negotium non est: eos magis compello qui praeposteris argutiis dediti, frigidum illud Aristotelis dictum libenter obliquo flexu traherent tam ad immortalitatem animae abolendam, quam ad eripiendum Deo jus

suum. Nam quia organicae sunt animae facultates, hoc pratextu alligant eam corpori, ut sine eo non subsistat; naturae vero elogiis, quantum in se est, Dei nomen supprimunt. Atqui longe abest quin potentiae animae in functionibus quae corpori serviunt inclusae sint. Quid hoc ad corpus ut coelum metiaris, numerum stellarum colligas, teneas cujusque magnitudinem, scias quo spatio inter se distent, qua celeritate vel tarditate conficiant suos cursus, quot gradibus huc vel illuc deflectant? Fateor quidem esse aliquem astrologiae usum; sed tantum ostendo, in hac tam alta disquisitione rerum coelestium non esse organicam symmetriam, sed suas animae esse partes a corpore separatas. Exemplum unum proposui, ex quo reliqua sumere, lectoribus promptum erit. Multiplex sane animae agilitas qua coelum et terram perlustrat, praeterita futuris conjungit, retinet memoriter quae pridem audivit, imo quidlibet sibi figurat; solertia etiam qua res incredibiles excogitat, et quae tot mirabilium artium mater est, certa sunt divinitatis insignia in homine. Quid quod dormiendo non tantum se circumagit et versat, sed multa utilia concipit, de multis ratiocinatur, futura etiam divinat? Quid hic dicendum est, nisi deleri non posse quae in homine impressa sunt immortalitatis signa? Nunc quae ratio feret ut sit homo divinus, et creatorem non agnoscat? Nos scilicet, judicio quod nobis inditum est, discernemus inter justum et injustum, nullus autem erit in coelo judex? Nobis etiam in somno manebit aliquid residuum intelligentiae, nullus Deus excubias aget in mundo regendo? Tot artium rerumque utilium inventores censebimur, ut fraudetur Deus sua laude? quum tamen experientia satis doceat disparibus modis aliunde distribui quod habemus. Quod autem de arcana inspiratione quae vegetat totum mundum quidam blaterant, non modo dilutum, sed omnino profanum est. Placet illis celebre dictum Virgilii: [1])

Principio coelum ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae titaniaque astra,
Spiritus intus alit: totamque infusa per artus,
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus,
Igneus est ollis vigor et coelestis origo, etc.

Nempe ut mundus qui in spectaculum gloriae Dei conditus est, suus ipse sit creator. Sic euim idem alibi communem Graecis et Latinis sententiam sequutus: [2])

Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios, dixere. Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris coelumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere coelo.

---

1) Aeneid. 6, 724, sq. cf. Calvin. ad Act. 17, 28. Manil. lib. 1. Astron.

2) Georgic. 4, 220. sq. Plato in Tim. Arist. lib. 1. de animo cf. Metaph. lib. 1. Merc. Trismeg. in Pimandro.

En quid ad gignendam fovendamque in cordibus hominum pietatem valeat jejuna illa speculatio de universa mente quae mundum animat ac vegetat. Quod etiam ex sacrilegis impuri canis [1]) Lucretii vocibus melius liquet quae a principio illo deductae sunt. Hoc vero est, ut procul facessat verus Deus quem timeamus et colamus, umbratile numen facere. Fateor quidem pie hoc posse dici, modo a pio animo proficiscatur, naturam esse Deum; sed quia dura est et impropria loquutio quum potius natura sit ordo a Deo praescriptus, in rebus tanti ponderis, et quibus debetur singularis religio, involvere confuse Deum cum inferiore operum suorum cursu, noxium est.

6. Meminerimus ergo, quoties quisque naturam suam considerat, unum esse Deum, qui sic gubernat omnes naturas ut velit nos in se respicere, fidem nostram ad se dirigi, coli et invocari a nobis; quia nihil magis praeposterum quam frui tam praeclaris dotibus quae in nobis divinitatem spirant, et autorem negligere qui precario nobis eas largitur. Jam potentia quam praeclaris speciminibus nos in considerationem sui rapit? nisi forte latere nos potest cujus sit virtutis, infinitam hanc coeli ac terrae molem suo verbo sustentare; solo nutu nunc fragore tonitruum coelum concutere, fulminibus quidlibet exurere, fulgetris aerem accendere; nunc variis tempestatum formis conturbare, eundem ipsum statim, ubi libuit, uno momento serenare; mare, quod assiduam terrae vastationem minari sua altitudine videtur, quasi in aere suspensum coercere; et nunc horrendum in modum tumultuoso ventorum impetu concitare, nunc sedatis undis, pacatum reddere. Huc pertinent quae passim occurrunt potentiae Dei elogia ex naturae testimoniis, praesertim vero in libro Job et apud Jesaiam; quae nunc consulto praetereo, quia commodiorem alibi locum reperient, ubi ex scripturis de mundi creatione disseram. Tantum nunc attingere volui, exteris et domesticis communem hanc esse viam quaerendi Dei, si lineamenta sequantur quae sursum ac deorsum vivam ejus effigiem adumbrant. Jam ipsa potentia nos ad cogitandam ejus aeternitatem deducit: quia aeternum esse, et a se ipso principium habere necesse est, unde omnia trahunt originem. Porro si causa quaeritur qua et ad creanda haec semel omnia inductus sit, et nunc ad conservanda moveatur, solam illi suam bonitatem comperiemus pro causa esse. Quin etiam haec si una sit, plus satis tamen sufficere debet ad nos in amorem ejus alliciendos: quando nulla est creatura, ut propheta monet (Psal. 145, 9), in quam non effusa sit ejus misericordia.

7. In secundo quoque genere operum ejus, quae scilicet praeter ordinarium naturae cursum eveniunt, nihilo obscuriora se proferunt virtutum ejus argumenta. Nam in administranda hominum societate ita providentiam suam temperat, ut quum sit erga

---

1) Disputat ille initio lib. 1. nullam rem gigni e nihilo, sed e certis omnia principiis fieri, et propagationis quotidiano et naturali ordine abutitur, ut creationem neget: fatetur quidem lib. 5. mundum et natum et interiturum esse.

omnes innumeris modis benignus ac beneficus, apertis tamen ac quotidianis indiciis, suam piis clementiam, improbis ac sceleratis severitatem declaret. Non enim dubiae sunt quas de flagitiis sumit ultiones; quemadmodum non obscure tutorem, ac etiam vindicem se innocentiae esse demonstrat, dum bonorum vitam sua benedictione prosperat, necessitati opitulatur, dolores lenit ac solatur, calamitates sublevat, saluti per omnia consulit. Neque vero perpetuam justitiae ejus regulam obscurare debet, quod improbos et sontes ad tempus impunitos saepiuscule exsultare sinit; probos autem et immerentes multis rebus adversis jactare, impiorum etiam malitia et iniquitate premi sustinet. Quin potius longe diversa cogitatio subire mentem debet: quando in flagitium unum manifesto irae indicio animadvertit, omnia ipsum odisse; quando multa inulta praetermittit, aliud fore judicium quo punienda differuntur. Similiter misericordiae suae considerandae quantam materiam nobis suppeditat, dum saepius miseros peccatores indefessa tamen benignitate prosequitur, donec eorum pravitatem benefaciendo fregerit, plus quam paterna indulgentia ad se revocando?

8. In hunc finem propheta (Psal. 107) commemorans in rebus desperatis repente et mirabiliter ac praeter spem Deum miseris ac fere perditis succurrere, sive per deserta vagantes a feris protegat et tandem reducat in viam, sive egentibus ac famelicis victum suppeditet, sive captivos ex tetris foveis et ferreis custodiis emittat, sive naufragos in portum adducat incolumes, sive a morbis sanet semimortuos, sive aestu et siccitate exurat terras, sive occulta irrigatione gratiae foecundet, sive attollat contemptissimos e vulgo, sive proceres dejiciat ex alto dignitatis gradu: propositis ejusmodi exemplis colligit, qui censentur esse fortuiti casus, totidem esse providentiae coelestis testimonia, praesertim vero paternae clementiae; atque hinc piis dari materiam laetitiae, impiis vero et reprobis ora obstrui. Sed quia major pars erroribus suis imbuta, in tam illustri theatro caecutit, exclamat rarae et singularis esse sapientiae, prudenter expendere haec Dei opera, quorum aspectu nihil proficiunt qui alioqui videntur esse acutissimi. Et certe quantumvis splendeat Dei gloria, vix centesimus quisque verus est ejus spectator. Nihilo magis aut potentia aut sapientia in tenebris latent; quarum altera praeclare emergit dum impiorum ferocia, omnium opinione insuperabilis, momento uno retunditur, arrogantia domatur, diruuntur validissima praesidia, tela et arma comminuuntur, vires infringuntur, machinationes evertuntur, et sua ipsorum mole concidunt; quae supra coelos se efferebat audacia, in centrum usque terrae prosternitur; rursum eriguntur humiles e pulvere (Psal. 113, 7), et inopes e stercore suscitantur, oppressi et afflicti ab extremis angustiis eruuntur, deplorati in spem bonam restituuntur, inermes de armatis, pauci de plurimis, imbecilles de validis victoriam referunt. Sapientia vero ipsa manifeste excellit dum optima unamquamque rem opportunitate dispensat, quamlibet mundi perspicaciam confundit, deprehen-

dit astutos in astutia sua (1 Cor. 3, 19), nihil denique non optima ratione attemperat.

9. Videmus non longa nec laboriosa demonstratione opus esse ad eruenda quae illustrandae asserendaeque divinae majestati serviunt testimonia; siquidem ex paucis quae delibavimus, quocunque incideris, adeo prompta et obvia esse constat, ut oculis designari ac digitis notari facile queant. Atque hic rursus observandum est, invitari nos ad Dei notitiam, non quae inani speculatione contenta in cerebro tantum volitet, sed quae solida futura sit et fructuosa, si rite percipiatur a nobis radicemque agat in corde. A suis enim virtutibus manifestatur Dominus; quarum vim quia sentimus intra nos, et beneficiis fruimur, vividius multo hac cognitione nos affici necesse est, quam si Deum imaginaremur cujus nullus ad nos sensus perveniret. Unde intelligimus hanc esse rectissimam Dei quaerendi viam et aptissimum ordinem; non ut audaci curiositate penetrare tentemus ad excutiendam ejus essentiam, quae adoranda potius est, quam scrupulosius disquirenda; sed ut illum in suis operibus contemplemur, quibus se propinquum nobis familiaremque reddit ac quodammodo communicat. Quo respiciebat apostolus quum diceret (Act. 17, 27), non longe quaeritandum esse, quippe qui praesentissima sua virtute habitet in unoquoque nostrum. Proinde David (Psal. 145), inenarrabilem ejus magnitudinem ante confessus, postquam ad operum commemorationem descendit, eam ipsam se enarraturum profitetur. Quare et nos in eam Dei investigationem incumbere decet, quae sic suspensum admiratione ingenium teneat ut efficaci sensu penitus simul afficiat. Et quemadmodum docet alicubi Augustinus, quia illum non possumus capere, velut sub ejus magnitudine deficientes, ad opera respicere convenit, ut ejus reficiamur bonitate.

10. Deinde ejusmodi notitia non modo ad Dei cultum excitare nos debet, sed ad spem quoque futurae vitae expergefacere, et erigere. Quum enim animadvertamus quae Dominus tum clementiae, tum severitatis suae specimina edit, inchoata duntaxat et semiplena esse, haud dubie ad majora sic ipsum praeludere reputemus oportet, quorum manifestatio plenaque exhibitio in aliam vitam differtur. E converso pios ab impiis quum videamus afflictionibus gravari, injuriis concuti, calumniis opprimi, contumeliis probrisque lacerari; scelestos contra florere, prosperâri, quietem cum dignitate obtinere, idque impune: protinus colligendum est, alteram fore vitam in qua et sua iniquitati vindicta, et merces justitiae reposita sit. Ad haec quum observemus Domini ferulis saepius fideles castigari, certo certius constituere licet, multo minus impios ejus flagella olim evasuros. Scitum enim est illud Augustini: si nunc omne peccatum manifesta plecteretur poena, nihil ultimo judicio reservari putaretur; rursus, si nullum peccatum nunc aperte Deus puniret, nulla esse divina providentia crederetur. Fatendum est igitur, in singulis Dei operibus, praesertim autem in ipsorum universitate, non secus atque in tabulis,

depictas esse Dei virtutes; quibus in ejus agnitionem, et ab ipsa in veram plenamque felicitatem invitatur atque illicitur universum hominum genus. Porro lucidissimae quum illic appareant: quorsum tamen potissimum spectent, quid valeant, quem in finem a nobis sint reputandae, tum demum assequimur dum in nos ipsos descendimus, ac consideramus quibus modis suam in nobis vitam, sapientiam, virtutem Dominus exserat, suam justitiam, bonitatem, clementiam erga nos exerceat. Nam etsi juste conqueritur David (Psal. 92, 7), incredulos desipere, quia in humani generis gubernatione profunda Dei consilia non expendunt, est tamen hoc verissimum quod alibi (Psal. 40, 13) dicit, admirabilem Dei sapientiam hac in parte excedere capillos capitis nostri. Sed quia hoc argumentum posthac suo ordine plenius tractandum erit, nunc omitto.

11. Atqui quantacunque claritate et se et immortale suum regnum Dominus in operum suorum speculo repraesentet, qui tamen est noster stupor, ad tam perspicuas testificationes semper hebescimus, ut sine profectu effluant. Nam quantum ad mundi fabricam et pulcherrimam positionem attinet, quotusquisque est nostrum, qui dum oculos vel in coelum attollit, vel per regiones terrae varias circumfert, mentem ad creatoris memoriam referat, ac non magis, praeterito autore, in operum aspectu desideat? Quantum vero attinet ad ea quae praeter naturalis decursus ordinem quotidie eveniunt, quotusquisque non magis reputat, caeca potius fortunae temeritate rotari et volutari homines quam Dei providentia gubernari? Quod si quando istarum rerum ductu ac directione, ad Dei considerationem adigimur (quod omnibus evenire necessarium est) tamen ubi temere divinitatis alicujus sensum concepimus, extemplo ad carnis nostrae deliria vel prava commenta delabimur, ac puram Dei veritatem nostra corrumpimus vanitate. In eo quidem dissimiles, quod quisque sibi privatim aliquid peculiaris erroris arcessit; in hoc tamen simillimi, quod ad unum omnes ab uno vero Deo ad prodigiosa nugamenta deficimus. Quo morbo non plebeja modo et obtusa ingenia, sed praeclarissima et singulari alioqui acumine praedita, implicantur. Quam prolixe suam in hac parte stoliditatem ac insulsitatem prodidit tota philosophorum natio? Nam, ut aliis parcamus qui multo absurdius ineptiunt, Plato inter omnes religiosissimus et maxime sobrius, ipse quoque in rotundo suo globo evanescit[1]). Et quid aliis non eveniret, quum ita primores, quorum erat reliquis praelucere, hallucinentur et impingant? Similiter, ubi rerum humanarum gubernatio providentiam manifestius arguit quam ut abnegari queat, nihilo tamen inde plus proficitur, quam si temeraria fortunae voluntate crederentur omnia sursum deorsum versari: tanta est nostra in vanitatem et errorem propensio. De excellentissimis semper

1) Plato in Timaeo. De aliis cf. Cic. lib. I. de nat. Deor. Plut. lib. 1 de Philos. placitis.

loquor, non vulgaribus illis, quorum in profananda Dei veritate processit in immensum insania.

12. Hinc immensa illa errorum colluvies, qua totus orbis refertus ac coopertus fuit. Suum enim cuique ingenium instar labyrinthi est; ut mirum non sit singulas gentes in varia commenta diductas esse. Neque id modo, sed singulis prope hominibus proprios fuisse deos. Nam ut ad inscitiam et tenebras accedit temeritas et lascivia, vix unus unquam repertus est qui non sibi idolum vel spectrum Dei loco fabricaret. Certe non secus atque ex vasta amplaque scaturigine aquae ebulliunt, immensa deorum turba ab hominum mente profluxit, dum quisque nimis licentiose vagando perperam hoc vel illud de ipso Deo comminiscitur. Neque tamen hic superstitionum, quibus implicitus fuit mundus, catalogum texere necesse est: quia nec ullus esset finis; et ut verbum nullum fiat, satis ex tot corruptelis apparet quam horribilis sit humanae mentis caecitas. Rude et indoctum vulgus omitto. Sed inter philosophos [1]) qui ratione et doctrina penetrare in coelum conati sunt, quam pudenda est varietas? ut quisque altiore ingenio praeditus fuit, arteque et scientia limatus, ita speciosos colores suae sententiae inducere visus est; quos tamen omnes si propius inspicias, evanidos esse fucos reperies. Argute sibi visi sunt dicere Stoici [2]), posse elici ex cunctis naturae partibus varia Dei nomina, neque tamen propterea lacerari unum Deum. Quasi vero non jam plus satis ad vanitatem proclives simus, nisi multiplex deorum copia nobis objecta longius et violentius nos in errorem abstraheret. Mystica etiam Aegyptiorum theologia ostendit [3]), sedulo in hoc omnes incubuisse, ne absque ratione desipere viderentur. Ac primo forte intuitu aliquid tanquam probabile simplices et incautos deciperet; sed nihil unquam excogitavit ullus mortalium, quo non turpiter corrupta fuerit religio. Atque haec tam confusa varietas Epicureis et crassis aliis pietatis contemptoribus audaciam addidit, ut omnem Dei sensum abjicerent [4]). Nam quum prudentissimos quosque certare viderent contrariis opinionibus, ex eorum dissidiis et frivola etiam vel absurda cujusque doctrina, colligere non dubitarunt, frustra et stulte tormenta sibi accersere homines ubi deum qui nullus est investigant; idque se impune facere duxerunt, quia praestaret brevi compendio prorsus Deum negare, quam fingere incertos deos, et deinde lites movere quae nullum haberent exitum. Ac nimis quidem inscite ratiocinantur illi, vel potius tegendae suae impietati

---

1) Cicero: „Qui deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione, ut eorum molestum sit enumerare sententias." Vid. Cic. lib. 1. et 2. de nat. Deor. — Lact. Inst. div. lib. 1.

2) Seneca de benef. lib. 4. c. 7. et natur. quaest. lib. 1. in praef. et lib. 2. c. 45.

3) Plut. lib. de Iside et Osiride.

4) Cicero de nat. Deor. lib. 1. fin. Simonidis dictum, quod paulo infra, ibid. lib. 1. c. 22.

nebulam inducunt ex hominum inscitia, ex qua Deo quidquam decedere minime aequum est. Sed quum fateantur omnes, nullam esse rem de qua tantopere docti simul et indocti dissentiant, hinc colligitur, plus quam hebetes ac caecas in coelestibus mysteriis esse hominum mentes quae in Dei investigatione sic errant. Laudatur ab aliis Simonidis responsum, qui rogatus ab Hierone tyranno quid esset Deus, diem sibi ad cogitandum dari petiit. Quum idem quaereret postridie tyrannus, biduum postulavit: ac saepius duplicato numero dierum, tandem respondit: quanto diutius considero, tanto res mihi videtur obscurior. Prudenter sane ille sententiam de re sibi obscura suspenderit; hinc tamen apparet, si naturaliter tantum edocti sunt homines, nihil certum, vel solidum, vel distinctum tenere; sed confusis tantum principiis esse affixos, ut Deum incognitum adorent.

13. Jam tenendum quoque est quicunque puram religionem adulterant, ut omnibus accidere necesse est opinioni suae deditis, discessionem facere ab uno Deo. Aliud quidem sibi in animo esse jactabunt; sed quid intendant, vel quid sibi persuadeant, non multum ad rem facit; quando spiritus sanctus pronuntiat omnes esse apostatas, qui pro mentis suae caligine daemonia supponunt in Dei locum. Hac ratione Paulus (Eph. 2, 12) sine Deo fuisse pronuntiat Ephesios, donec ex evangelio didicissent quid esset verum Deum colere. Neque hoc ad gentem unam duntaxat restringere oportet, quum generaliter alibi (Rom. 1, 21) asserat, evanuisse cunctos mortales in suis cogitationibus, postquam in mundi fabrica illis patefacta erat creatoris majestas. Ideoque scriptura (Hab. 2, 18 seq.) ut vero et unico Deo locum faciat, quidquid divinitatis olim celebratum fuit inter gentes, falsitatis et mendacii damnat; nec ullum numen relinquit nisi in monte Sion, ubi peculiaris vigebat Dei cognitio. Certe inter gentiles Christi aetate proxime ad veram pietatem accedere visi sunt Samaritae; audimus tamen ex ore Christi (Joann. 4, 22) eos nescisse quid colerent; unde sequitur, vano errore fuisse delusos. Denique etiamsi non omnes laboraverint crassis vitiis, aut in apertas idololatrias prolapsi sint, nulla tamen pura et probata fuit religio quae tantum in communi sensu fundata esset. Quamvis enim pauci quidam non insanierint cum vulgo, manet tamen fixa Pauli doctrina (1. Cor. 2, 8): non apprehendi sapientiam Dei a principibus mundi hujus. Quod si excellentissimi quique in tenebris errarunt, quid de faecibus ipsis dicendum erit? Quare nihil mirum si cultus omnes hominum arbitrio excogitatos tanquam degeneres repudiet spiritus sanctus: quia in coelestibus mysteriis opinio humanitus concepta, etsi non semper magnam errorum congeriem pariat, erroris tamen est mater. Atque ut nihil deterius accedat, hoc tamen vitium non leve est, fortuito adorare Deum incognitum; cujus tamen rei fiunt Christi ore (Joann. 4, 22) quicunque ex lege edocti non sunt quem Deum colere oporteat. Et certe non longius progressi sunt qui optimi fuerunt legislatores, quam ut in publico consensu fundata

esset religio. Quin etiam apud Xenophontem laudat Socrates Apollinis responsum, quo praecepit ut quisque ritu patrio et pro urbis suae consuetudine deos coleret. Unde autem hoc jus mortalibus, ut sua autoritate definiant quod mundum longe superat? vel quis ita majorum placitis, vel populi scitis acquiescere poterit, ut Deum absque dubitatione recipiat humanitus sibi traditum? Potius judicio quisque suo stabit, quam se alieno arbitrio subjiciet. Quum ergo nimis infirmum ac fragile sit pietatis vinculum, vel urbis consuetudinem, vel antiquitatis consensum in colendo Deo sequi, restat ut de se testetur e coelo ipse Deus.

14. Ergo frustra nobis in mundi opificio collucent tot accensae lampades ad illustrandam autoris gloriam: quae sic nos undique irradiant, ut tamen in rectam viam per se nequaquam possint perducere. Et scintillas certe quasdam excitant; sed quae ante praefocantur quam pleniorem effundant fulgorem. Quamobrem apostolus, eo ipso loco ubi saecula simulacra vocat rerum invisibilium (Hebr. 11, 3) subjungit, per fidem intelligi esse verbo Dei aptata; ita significans, invisibilem divinitatem repraesentari quidem talibus spectaculis; sed ad illam perspiciendam non esse nobis oculos, nisi interiore Dei revelatione per fidem illuminentur. Neque Paulus, ubi tradit (Rom. 1, 19) patefieri quod cognoscendum est de Deo ex mundi creatione, talem manifestationem designat quae hominum perspicacia comprehendatur; quin potius eam ostendit non ultra procedere nisi ut reddantur inexcusabiles. Idem quoque, tametsi alicubi (Act. 17, 27) negat Deum procul vestigandum, utpote qui intra nos habitet, alio tamen loco docet quorsum valeat ejusmodi propinquitas: in praeteritis, inquit (ibid. 14, 16), generationibus permisit Dominus gentes ingredi viis suis, non tamen se ipsum sine testimonio reliquit, benefaciens e coelo, dans pluvias et tempora fructifera, implens cibo et laetitia corda hominum. Utcunque ergo non destituatur testimonio Dominus, dum plurima et varia benignitate homines in sui cognitionem suaviter allicit, vias tamen suas, hoc est exitiales errores, propterea sequi non desinunt.

15. Quanquam autem naturali facultate deficimur, quominus ad puram usque et liquidam Dei cognitionem conscendere liceat, quia tamen hebetudinis vitium intra nos est, praecisa est omnis tergiversatio. Neque enim ignorantiam sic praetexere licet, quin semper et ignaviae et ingratitudinis vel conscientia ipsa nos convincat. Digna scilicet quae admittatur defensio, si homo ad audiendam veritatem aures sibi defuisse obtendat, ad quam enarrandam suppetunt mutis creaturis plus quam canorae voces; si oculis se non posse videre causetur, quod sine oculis creaturae demonstrant; si mentis imbecillitatem excuset, ubi omnes sine ratione creaturae erudiunt. Quare omni prorsus excusatione merito excludimur, quod vagi et palantes aberramus, quum omnia rectam viam demonstrent. Sed enim, utcunque hominum vitio imputandum sit, quod semen notitiae Dei, ex mirabili naturae artificio mentibus

suis inspersum, mox corrumpunt, ne ad frugem bonam ac sinceram perveniat, verissimum tamen est, nuda ista et simplici testificatione, quae Dei gloriae a creaturis magnifice redditur, nequaquam nos sufficienter erudiri. Simul enim ac modicum divinitatis gustum ex mundi speculatione delibavimus, vero Deo praetermisso, ejus loco somnia et spectra cerebri nostri erigimus; ac justitiae, sapientiae, bonitatis, potentiae laudem ab ipso fonte huc et illuc traducimus. Quotidiana porro ejus facta ita aut obscuramus aut invertimus prave aestimando, ut et suam illis gloriam, et autori debitam laudem praeripiamus.

CAPUT VI.

Ut ad Deum creatorem quis perveniat, opus esse scriptura duce et magistra.

1. Ergo quanquam hominum ingratitudinem satis superque omni patrocinio spoliat fulgor ille qui in coelo et in terra omnium oculis ingeritur, sicuti Deus, ut genus humanum involvat eodem reatu, cunctis sine exceptione numen suum delineatum in creaturis proponit, aliud tamen et melius adminiculum accedere necesse est quod nos probe ad ipsum mundi creatorem dirigat. Itaque non frustra verbi sui lumen addidit, quo innotesceret in salutem. Atque hac praerogativa dignatus est quos voluit propius et magis familiariter ad se colligere. Nam quia vaga et instabili agitatione circumferri videbat omnium animos, postquam Judaeos sibi elegit in gregem peculiarem, cancellos illis circumdedit, ne aliorum more evanescerent. Nec frustra eodem remedio nos in pura sui notitia continet; quia mox alioqui diffluerent etiam qui videntur prae aliis firmi stare. Nempe sicuti senes, vel lippi, et quicunque oculis caligant, si vel pulcherrimum volumen illis objicias, quamvis agnoscant esse aliquid scriptum, vix tamen duas voces contexere poterunt, specillis autem interpositis adjuti distincte legere incipient: ita scriptura confusam alioqui Dei notitiam in mentibus nostris colligens, discussa caligine liquido nobis verum Deum ostendit. Hoc igitur singulare donum est, ubi ad erudiendam ecclesiam non mutis duntaxat magistris Deus utitur, sed os quoque sacrosanctum reserat; neque tantum promulgat colendum esse aliquem Deum, sed eum se esse simul pronuntiat qui colendus sit; nec electos docet modo in Deum respicere, sed se quoque exhibet in quem respiciant. Hunc ordinem ab initio erga ecclesiam suam tenuit, ut praeter communia illa documenta verbum quoque adhiberet; quae rectior est et certior ad ipsum dignoscendum nota. Nec dubium est quin Adam, Noe, Abraham et reliqui patres hoc adminiculo penetraverint ad familiarem notitiam, quae illos ab incredulis quodam modo discrevit. Nondum loquor de propria fidei doctrina qua fuerunt illuminati in spem

aeternae vitae. Nam ut transirent a morte in vitam, Deum non modo creatorem agnoscere necesse fuit, sed redemptorem quoque; ut certe utrumque adepti sunt ex verbo. Ordine enim praecessit illa notitiae species qua tenere datum fuit, quisnam sit Deus ille a quo mundus est conditus et gubernatur. Deinde adjuncta fuit altera interior, quae sola mortuas animas vivificat, quae Deus non tantum mundi conditor, et omnium quae fiunt unicus autor et arbiter cognoscitur, sed etiam redemptor in mediatoris persona. Caeterum quia nondum ad mundi lapsum et naturae corruptionem ventum est, de remedio etiam tractare supersedeo. Meminerint ergo lectores, me nondum de foedere illo disserere, quo sibi Deus adoptavit Abrahae filios, et de illa doctrinae parte qua proprie segregati semper fuerunt fideles a profanis gentibus, quia in Christo fundata fuit; sed tantum quomodo ex scriptura discere conveniat, Deum, qui mundi creator est, certis notis ab omni commentitia deorum turba discerni. Opportune deinde series ipsa ad redemptionem nos deducet. Quanquam autem multa ex novo testamento testimonia adhibebimus, alia etiam ex lege et prophetis, ubi expressa fit Christi mentio; in hunc tamen finem tendent omnia, Deum mundi opificem nobis patefieri in scriptura, et quid de eo sentiendum sit exponi, ne per ambages incertum aliquod numen quaeramus.

2. Sive autem per oracula et visiones patribus innotuit Deus, sive hominum opera et ministerio suggessit quod deinde per manus posteris traderent, indubium tamen est insculptam fuisse eorum cordibus firmam doctrinae certitudinem, ut persuasi essent atque intelligerent, a Deo profectum esse quod didicerant. Semper enim Deus indubiam fecit verbo suo fidem, quae omni opinione superior esset. Tandem ut continuo progressu doctrinae veritas saeculis omnibus superstes maneret in mundo, eadem oracula quae deposuerat apud patres, quasi publicis tabulis consignata esse voluit. Hoc consilio lex promulgata fuit, cui postea interpretes additi sunt prophetae. Etsi enim multiplex fuit legis usus, ut melius videbitur suo loco, praesertim vero Mosi et omnibus prophetis propositum fuit, modum reconciliationis inter Deum et homines docere, unde etiam Paulus (Rom. 10, 4) Christum vocat finem legis; iterum tamen repeto, praeter doctrinam fidei et poenitentiae propriam, quae Christum mediatorem proponit, scripturam unicum et verum Deum quatenus mundum creavit et gubernat, certis notis et insignibus ornare, ne misceatur cum falsa deorum turba. Ergo quamvis hominem serio oculos intendere conveniat ad consideranda Dei opera, quando in hoc splendidissimo theatro locatus est ut eorum esset spectator, aures tamen praecipue arrigere convenit ad verbum, ut melius proficiat[1]). Ac proinde mirum non est, magis ac magis in stupore suo obdures-

1) Tertull. in Apologet. adversus Gentes: „Quae plenius et impressius tam ipsum, quam dispositiones ejus et voluntates adiremus, instrumentum adjecit literaturae" etc.

cere qui in tenebris nati sunt; quia paucissimi ut se intra metas contineant, verbo Dei se praebent dociles, sed potius exsultant in sua vanitate. Sic autem habendum est, ut nobis affulgeat vera religio, exordium a coelesti doctrina fieri debere, nec quemquam posse vel minimum gustum rectae sanaeque doctrinae percipere, nisi qui scripturae fuerit discipulus. Unde etiam emergit verae intelligentiae principium, ubi reverenter amplectimur quod de se illic testari Deus voluit. Neque enim perfecta solum, vel numeris suis completa fides, sed omnis recta Dei cognitio ab obedientia nascitur. Et sane hac in parte singulari providentia consuluit mortalibus Deus in omnes aetates.

3. Nam si reputamus quam lubricus sit humanae mentis lapsus in Dei oblivionem, quanta in omne genus erroris proclivitas, quanta ad confingendas identidem novas et fictitias religiones libido: perspicere licebit quam necessaria fuerit talis coelestis doctrinae consignatio, ne vel oblivione deperiret, vel errore evanesceret, vel audacia hominum corrumperetur. Quum itaque palam sit, Deum erga eos omnes quos unquam erudire cum fructu voluit, subsidium verbi adhibuisse, quod effigiem suam, in pulcherrima mundi forma impressam, parum esse efficacem provideret: hac recta via contendere expedit, si ad sinceram Dei contemplationem serio aspiramus. Ad verbum, inquam, est veniendum, ubi probe et ad vivum nobis a suis operibus describitur Deus, dum opera ipsa non ex judicii nostri pravitate, sed aeternae veritatis regula aestimantur. Ab eo si deflectimus, ut nuper dixi, quamlibet strenua enitamur celeritate, quia tamen extra viam cursus erit, nunquam ad metam pertingere continget. Sic enim cogitandum est: fulgorem divini vultus, quem et apostolus (1 Tim. 6, 16) inaccessum vocat, esse nobis instar inexplicabilis labyrinthi, nisi verbi linea in ipsum dirigamur. Ut satius sit in hac via claudicare, quam extra eam celerrime currere. Itaque saepius (Psal. 93. 96. 97. 99 et similibus) David superstitiones e mundo tollendas docens, quo pura vigeat religio, Deum regnantem inducit; regnandi nomine non potestatem significans qua praeditus est, et quam in universa naturae gubernatione exercet, sed doctrinam qua sibi legitimum principatum asserit; quia nunquam evelli queunt ex hominum cordibus errores, donec plantata fuerit vera Dei cognitio.

4. Proinde idem propheta, ubi commemoravit gloriam Dei a coelis enarrari (Psal. 19, 1), opera manuum enuntiari a firmamento, ab ordinata dierum noctiumque serie majestatem ejus praedicari, deinde ad verbi mentionem descendit: lex, inquit (Psal. 19, 8), Domini immaculata, convertens animas; testimonium Domini fidele, sapientiam praestans parvulis; justitiae Domini rectae, laetificantes corda; praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos. Etsi enim alios quoque legis usus comprehendit significat tamen in genere, quum frustra Deus omnes populos ad se invitet coeli terraeque intuitu, hanc esse peculiarem filiorum Dei scholam.

Eodem spectat Psal. 29. ubi propheta concionatus de terribili Dei voce, quae in tonitru, ventis, imbribus, turbinibus et procellis terram concutit, tremefacit montes, cedros confringit, in fine tandem subjicit, cani ejus laudes in sanctuario, quia ad omnes Dei voces quae in aere resonant, surdi sunt increduli. Sicut alium psalmum, ubi descripsit terribiles fluctus maris, ita claudit (Psal. 93, 5): testimonia tua verificata sunt; decor templi tui, sanctitas in longitudinem dierum. Hinc et illud emanat quod Samaritanae mulieri dicebat Christus, gentem ejus et reliquos omnes populos adorare quod nescirent; solos Judaeos Deo vero cultum exhibere (Joann. 4, 22). Nam quum humana mens pro sua imbecillitate pervenire ad Deum nullo modo queat nisi sacro ejus verbo adjuta et sublevata, omnes tunc mortales, exceptis Judaeis, quia Deum sine verbo quaerebant, necesse fuit in vanitate atque errore versari.

CAPUT VII.

Quo testimonio scripturam oporteat sanciri, nempe spiritus: ut certa constet ejus autoritas; atque impium esse commentum, fidem ejus pendere ab ecclesiae judicio.

1. Verum antequam longius progrediar, quaedam inserere operae pretium est de scripturae autoritate, quae non modo animos praeparent ad ejus reverentiam, sed omnem dubitationem eximant. Porro ubi sermonem Dei esse qui proponitur, in confesso est, nemo est tam deploratae audaciae, nisi forte et sensu communi et humanitate quoque ipsa destitutus, qui fidem loquenti derogare ausit. Sed quoniam non quotidiana e coelis redduntur oracula, et scripturae solae exstant quibus visum est Domino suam perpetuae memoriae veritatem consecrare: non alio jure plenam apud fideles autoritatem obtinent, quam ubi statuunt e coelo fluxisse, ac si vivae ipsae Dei voces illic exaudirentur. Res sane dignissima quae et tractetur fusius, et accuratius expendatur. Sed dabunt veniam lectores, si magis respiciam quid ferat operis instituti ratio, quam quid hujus rei amplitudo requirat. Invaluit autem apud plerosque perniciosissimus error, scripturae tantum inesse momenti quantum illi ecclesiae suffragiis conceditur: ac si vero aeterna inviolabilisque Dei veritas hominum arbitrio niteretur. Sic enim magno cum ludibrio spiritus sancti quaerunt: ecquis nobis fidem faciat, haec a Deo prodiisse? ecquis salva et intacta ad nostram usque aetatem pervenisse, certiores reddat? ecquis persuadeat, librum hunc reverenter excipiendum, alterum numero expungendum, nisi certam istorum omnium regulam ecclesia praescriberet? Pendet igitur, inquiunt, ab ecclesiae determinatione, et quae scripturae reverentia debeatur, et qui libri in ejus catalogo censendi sint. Ita sacrilegi homines, dum sub ec-

clesiae praetextu volunt effraenatam tyrannidem invehere, nihil curant quibus se et alios absurditatibus illaqueent, modo hoc unum extorqueant apud simplices, ecclesiam nihil non posse. Atqui si ita est, quid miseris conscientiis fiet, solidam vitae aeternae securitatem quaerentibus, si quaecunque exstant de ea promissiones, solo hominum judicio fultae consistant? An accepto tali responso fluctuari et trepidare desinent? Rursum, quibus impiorum sannis subjicitur fides nostra, quantam apud omnes in suspicionem vocatur, si credatur, hominum beneficio, non secus ac precariam habere autoritatem?

2. Sed ejusmodi rabulae, vel uno apostoli verbo (Eph. 2, 20) pulchre refelluntur. Ecclesiam ille testatur prophetarum et apostolorum fundamento sustineri. Si fundamentum est ecclesiae prophetica et apostolica doctrina, suam huic certitudinem ante constare oportet, quam illa exstare incipiat. Neque est quod cavillentur, etiamsi inde primum exordium ducat ecclesia, manere tamen dubium quae prophetis et apostolis sint adscribenda, nisi judicium ipsius intercedat. Nam si christiana ecclesia prophetarum scriptis et apostolorum praedicatione initio fundata fuit, ubicunque reperietur ea doctrina, ecclesiam certe praecessit ejus approbatio; sine qua nunquam ecclesia ipsa exstitisset. Vanissimum est igitur commentum, scripturae judicandae potestatem esse penes ecclesiam, ut ab hujus nutu illius certitudo pendere intelligatur. Quare dum illam recipit, ac suffragio suo obsignat, non ex dubia aut alioqui controversa authenticam reddit; sed quia veritatem esse agnoscit Dei sui, pro pietatis officio, nihil cunctando veneratur. Quod autem rogant, unde persuadebimur a Deo fluxisse, nisi ad ecclesiae decretum confugiamus? perinde est ac si quis roget, unde discemus lucem discernere a tenebris, album a nigro, suave ab amaro? Non enim obscuriorem veritatis suae sensum ultro scriptura prae se fert, quam coloris sui res albae ac nigrae; saporis, suaves et amarae.

3. Scio equidem vulgo citari Augustini sententiam, ubi se evangelio crediturum negat nisi ecclesiae ipsum moveret autoritas. Sed quam perperam et calumniose citetur in eum sensum, ex contextu facile est deprehendere. Negotium illi erat cum Manichaeis, qui absque controversia credi sibi volebant, quum veritatem se habere pollicerentur, non ostenderent. Quia vero, ut Manichaeo suo fidem astruerent, obtendebant evangelium, rogat quidnam facturi sint si in hominem incidant qui ne evangelio quidem credat? quo genere persuasionis eum sint in suam sententiam adducturi? Postea subjicit: ego vero non crederem evangelio, etc. significans se, quum alienus esset a fide, non aliter potuisse adduci ut evangelium amplecteretur pro certa Dei veritate, quam ecclesiae autoritate victum. Et quid mirum, si quis, nondum Christo cognito, hominum respectum habeat? Non ergo illic docet Augustinus fundatam esse piorum fidem in ecclesiae autoritate, nec evangelii certitudinem inde pendere intelligit; verum simpli-

citer nullam fore evangelii certitudinem infidelibus, ut inde Christo lucrifiant, nisi ecclesiae consensus eos impellat. Atque id paulo ante non obscure confirmat, ita loquendo: quum ego laudavero quod credo, et quod credis irrisero, quid putas nobis esse judicandum, quidve faciendum, nisi ut eos relinquamus qui nos invitant certa cognoscere, et postea imperant ut incerta credamus; et eos sequamur qui nos invitant prius credere quod nundum valemus intueri, ut ipsa fide valentiores facti, quod credimus intelligere mereamur, non jam hominibus, sed ipso Deo intrinsecus mentem nostram firmante atque illuminante? Haec certe sunt Augustini verba; ex quibus cuivis colligere promptum est, non hanc sancto viro fuisse mentem, ut fidem, quam scripturis habemus, a nutu arbitriove ecclesiae suspenderet; sed tantum ut indicaret quod nos quoque verum fatemur, eos qui nondum spiritu Dei sunt illuminati, ecclesiae reverentia ad docilitatem induci, ut Christi fidem ex evangelio discere sustineant; atque ita hoc modo ecclesiae autoritatem isagogen esse qua ad fidem evangelii praeparamur. Nam, ut videmus, piorum certitudinem longe alio fundamento vult esse suffultam [1]). Alioqui non nego quin saepe Manichaeos ecclesiae universae consensu urgeat, dum scripturam, quam illi repudiabant, vult approbare. Unde illa adversus Faustum exprobratio: quod se evangelicae veritati non subdat, tam fundatae, tam stabilitae, tanta gloria diffamatae, et a tempore apostolorum per certas successiones commendatae. Sed nusquam eo spectat, ut pendere doceat, quam scripturis autoritatem deferimus, ab hominum definitione aut decreto: tantum, quod in causa plurimum valebat, universale ecclesiae judicium profert, in quo adversariis erat superior. Si quis pleniorem hujus approbationem desiderat, libellum ejus legat de utilitate credendi; ubi reperiet, non aliam credendi facilitatem ab ipso commendari nisi quae nobis aditum modo praebeat, sitque opportunum inquirendi exordium, ut ipse loquitur; non tamen in opinione acquiescendum esse, sed certa et solida veritate nitendum.

4. Tenendum quod nuper dixi, non ante stabiliri doctrinae fidem, quam nobis indubie persuasum sit, autorem ejus esse Deum. Itaque summa scripturae probatio passim a Dei loquentis persona sumitur. Non jactant prophetae et apostoli vel acumen suum, vel quaecunque fidem loquentibus conciliant, neque insistunt rationibus; sed sacrum Dei nomen proferunt, quo ad obsequium cogatur totus mundus. Nunc videndum quomodo non opinione tantum probabili, sed liquida veritate pateat, non temere, nec

---

1) Augustin. lib. 2. de ordine, cap. 9. „Ad discendum dupliciter movemur, auctoritate atque ratione: tempore auctoritas, re autem ratio prior est etc. Itaque quanquam bonorum auctoritas imperitae multitudini videatur esse salubrior, ratio vero aptior eruditis: tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit etc., evenit ut omnibus bona, magna, occulta discere cupientibus, non aperiat nisi auctoritas januam" etc. Nam multa praeterea egregia in eandem sententiam.

fallaciter obtendi Dei nomen. Jam si conscientiis optime consultum volumus, ne instabili dubitatione perpetuo circumferantur aut vacillent, ne etiam haesitent ad minimos quosque scrupulos, altius quam ab humanis vel rationibus, vel judiciis, vel conjecturis petenda est haec persuasio nempe ab arcano testimonio spiritus. Verum quidem est, si argumentis agere libeat, multa posse in medium proferri quae facile evincant, si quis est in coelo Deus, legem et prophetias et evangelium ab eo manasse. Imo quamvis docti homines et summo judicio praediti contra insurgant, et omnes ingenii vires conferant atque ostentent in hac disceptatione, nisi tamen ad perditam impudentiam obduruerint, extorquebitur illic haec confessio, manifesta signa loquentis Dei conspici in scriptura, ex quibus pateat coelestem esse ejus doctrinam; ac paulo post videbimus, omnes scripturae sacrae libros quibusque aliis scriptis longissime praecellere. Imo si puros oculos et integros sensus illuc afferimus, statim occurret Dei majestas, quae subacta reclamandi audacia, nos sibi parere cogat. Praepostere tamen faciunt qui disputando contendunt solidam scripturae fidem adstruere. Equidem tametsi nec summa dexteritate, nec facundia polleo, si tamen mihi certamen esset cum vaferrimis quibusque Dei contemptoribus, qui in labefactanda scriptura solertes et faceti videri appetunt, non difficile mihi fore confido obstreperas eorum voces compescere. Ac si utilis in refellendis eorum cavillis esset labor, non magno negotio quas in angulis jactantias mussitant discuterem. Verum si quis sacrum Dei verbum asserat ab hominum maledictis, non protinus tamen quam requirit pietas certitudinem cordibus infiget. Quia opinione tantum stare videtur religio profanis hominibus, ne quid stulte aut leviter credant, ratione probari sibi cupiunt ac postulant Mosen et prophetas divinitus loquutos esse. Atqui testimonium spiritus omni ratione praestantius esse respondeo. Nam sicuti Deus solus de se idoneus est testis in suo sermone, ita etiam non ante fidem reperiet sermo in hominum cordibus quam interiore spiritus testimonio obsignetur. Idem ergo spiritus qui per os prophetarum loquutus est, in corda nostra penetret necesse est, ut persuadeat fideliter protulisse quod divinitus erat mandatum. Atque haec connexio aptissime ab Jesaia ponitur in his verbis (Jes. 59, 21): spiritus meus qui in te est, et verba quae posui in ore tuo et seminis tui, in perpetuum non deficient. Bonos quosdam male habet quod dum impune obmurmurant impii contra Dei verbum, non ad manum suppetat clara probatio. Quasi vero non ideo vocetur spiritus et sigillum, et arrha ad confirmandam piorum fidem, quia donec mentes illuminet, semper inter multas haesitationes fluctuant.

5. Maneat ergo hoc fixum, quos spiritus sanctus intus docuit, solide acquiescere in scriptura, et hanc quidem esse αὐτόπιστον, neque demonstrationi et rationibus subjici eam fas esse; quam tamen meretur apud nos certitudinem, spiritus testimonio consequi. Etsi enim reverentiam sua sibi ultro majestate conci-

liat, tunc tamen demum serio nos afficit quum per spiritum obsignata est cordibus nostris. Illius ergo virtute illuminati, jam non aut nostro, aut aliorum judicio credimus, a Deo esse scripturam; sed supra humanum judicium, certo certius constituimus (non secus ac si ipsius Dei numen illic intueremur) hominum ministerio, ab ipsissimo Dei ore ad nos fluxisse. Non argumenta, non verisimilitudines quaerimus quibus judicium nostrum incumbat; sed, ut rei extra aestimandi aleam positae, judicium ingeniumque nostrum subjicimus. Non id quidem qualiter solent quidam interdum rem incognitam arripere, quae mox perspecta displicet; sed quia inexpugnabilem nos veritatem tenere, probe nobis conscii sumus. Neque qualiter superstitionibus solent miseri homines captivam mentem addicere, sed quia non dubiam vim numinis illic sentimus vigere ac spirare, qua ad parendum, scientes quidem ac volentes, vividius tamen et efficacius quam pro humana aut voluntate aut scientia, trahimur et accendimur. Itaque optimo jure per Jesaiam (43, 10) clamat Deus, prophetas cum toto populo sibi esse testes, quia vaticiniis edocti indubie tenebant absque fallacia vel ambiguitate loquutum esse Deum. Talis ergo est persuasio quae rationes non requirat; talis notitia, cui optima ratio constet: nempe in qua securius constantiusque mens quiescit quam in ullis rationibus; talis denique sensus, qui nisi ex coelesti revelatione nasci nequeat. Non aliud loquor quam quod apud se experitur fidelium unusquisque, nisi quod longe infra justam rei explicationem verba subsidunt. Pluribus nunc supersedeo, quoniam hac de re alibi tractandi locus iterum se offeret: tantum nunc sciamus, veram demum esse fidem quam spiritus Dei cordibus nostris obsignat. Imo una hac ratione contentus erit modestus ac docilis lector: promittit Jesaias (54, 13), omnes renovatae ecclesiae filios Dei fore discipulos. Singulari privilegio illic Deus solos electos dignatur, quos a toto humano genere discernit. Etenim quodnam verae doctrinae initium est nisi prompta alacritas ad audiendam vocem Dei? Atqui Deus audiri postulat, per os Mosis, sicuti scriptum est (Deut. 30, 10 seqq.): ne dicas in corde tuo, quis ascendet in coelum, aut quis descendet in abyssum? ecce sermo est in ore tuo. Si hunc intelligentiae thesaurum filiis suis reconditum esse Deus voluit, nihil mirum vel absurdum si in hominum vulgo cernitur tanta inscitia et stupiditas. Vulgus nomino praecipuos etiam quosque, donec in ecclesiae corpus insiti fuerint. Adde quod Jesaias (53, 1) non extraneis modo, sed Judaeis etiam qui domestici censeri volebant, propheticam doctrinam incredibilem fore admonens, simul causam addit, quia non revelabitur omnibus brachium Dei. Quoties ergo nos conturbat credentium paucitas, ex opposito veniat in mentem, non alios comprehendere Dei mysteria nisi quibus datum est.

CAPUT VIII.

Probationes, quatenus fert humana ratio, satis firmas suppetere ad stabiliendam scripturae fidem.

Hujus Capitis partes sunt quatuor. Prior generales quasdam probationes continet, quae ex utriusque Testamenti libris facile colligi possunt: doctrinae sacrae videlicet dispositionem, dignitatem, veritatem, simplicitatem, efficaciam et majestatem, sect. 1. et 2. — Altera speciales probationes ex veteri Testamento petitas proponit: nempe librorum Mosis antiquitatem, auctoritatem, miracula, prophetias, sect. 3—7., aliorum item prophetarum praedictiones et mirabilem consensum, sect. 8. Additur duarum adversus Mosis et Prophetarum libros objectionum refutatio, sect. 9 et 10. — Tertia ex novo Testamento collectas exhibet probationes: harmoniam Evangelistarum de coelestibus mysteriis disserentium, Joannis et Petri Paulique in scribendo majestatem, Apostolorum insignem vocationem et Pauli conversionem, sect. 11. — Postrema depromptas ex ecclesiastica historia probationes repraesentat: Ecclesiae perpetuum consensum in recipienda et conservanda Dei veritate, ipsius veritatis ut se ipsam tueretur invictum robur, piorum (tot modis alioquin inter se dissidentium) convenientiam, nonnullorum illustrium virorum piam ejusdem doctrinae professionem, martyrum denique constantiam omnem humanum captum superantem, sect. 12 et 13. His adjungitur tractationis conclusio.

1. Haec nisi certitudo adsit quolibet humano judicio et superior et validior, frustra scripturae autoritas vel argumentis munietur, vel ecclesiae consensu stabilietur, vel aliis praesidiis confirmabitur; siquidem, nisi hoc jacto fundamento suspensa semper manet. Sicuti contra, ubi semel communi sorte exemptam religiose ac pro dignitate amplexi sumus, quae ad ejus certitudinem animis nostris inserendam et infigendam non adeo valebant, tunc aptissima sunt adminicula. Mirum enim quantum confirmationis ex eo accedat, dum intentiore studio reputamus, quam ordinata et disposita illic appareat divinae sapientiae dispensatio, quam coelestis ubique et nihil terrenum redolens doctrina, quam pulchra partium omnium inter se consensio, et ejusmodi reliqua quae ad conciliandam scriptis majestatem conveniunt. Tum vero solidius adhuc confirmantur corda nostra, dum cogitamus, rerum magis dignitate quam verborum gratia in ejus admirationem nos rapi. Nam et hoc non sine eximia Dei providentia factum est, ut sublimia regni coelestis mysteria sub contemptibili verborum humilitate bona ex parte traderentur; ne si splendidiore eloquentia illustrata forent, cavillarentur impii, solam ejus vim hic regnare. Nunc quum inculta illa et tantum non rudis simplicitas majorem sui reverentiam excitet quam ulla rhetorum facundia, quid judicare licet nisi potentiorem scripturae sacrae vim veritatis constare, quam ut verborum arte indigeat? Non ergo absque ratione apostolus (1 Cor. 2, 4) Dei virtute, non humana sapientia, fundatam esse fidem Corinthiorum arguit, quod sua inter eos praedicatio,

non persuasoriis humanae sapientiae verbis, sed ostensione spiritus et potentiae commendabilis fuisset. Siquidem ab omni dubitatione vindicatur veritas, ubi non alienis suffulta praesidiis, sola ipsa sibi ad se sustinendam sufficit. Haec autem virtus quam propria sit scripturae, inde liquet, quod ex humanis scriptis quamlibet artificiose expolitis, nullum omnino perinde ad nos afficiendos valet. Lege Demosthenem, aut Ciceronem; lege Platonem, Aristotelem, aut alios quosvis ex illa cohorte: mirum in modum, fateor, te allicient, oblectabunt, movebunt, rapient; verum inde si ad sacram istam lectionem te conferas, velis nolis ita vivide te afficiet, ita cor tuum penetrabit, ita medullis insidebit, ut prae istius sensus efficacia, vis illa rhetorum ac philosophorum prope evanescat. Ut promptum sit perspicere divinum quiddam spirare sacras scripturas, quae omnes humanae industriae dotes ac gratias tanto intervallo superent.

2. Fateor quidem prophetis nonnullis elegans et nitidum, imo etiam splendidum esse dicendi genus, ut profanis scriptoribus non cedat eorum facundia. Ac talibus exemplis voluit ostendere spiritus sanctus non sibi defuisse eloquentiam, dum rudi et crasso stilo alibi usus est. Caeterum sive Davidem, Jesaiam et similes legas, quibus suavis et jucunda fluit oratio, sive Amos hominem pecuarium, Jeremiam et Zachariam, quorum asperior sermo rusticitatem sapit, ubique conspicua erit illa quam dixi spiritus majestas. Nec me latet, ut satan in multis est Dei aemulus, quo se fallaci similitudine melius insinuet in animos simplicium, ita impios errores quibus miseros homines fallebat, astute sparsisse inculto sermone et fere barbaro, et saepe obsoletis loquendi formis usum esse, ut sub hac larva tegeret suas imposturas. Sed quam inanis et putida sit affectatio, vident omnes mediocri sensu praediti. Quantum vero ad sacram scripturam attinet, quamvis multa arrodere conentur protervi homines, constat tamen sententiis refertam esse quae humanitus concipi non potuerint. Inspiciantur singuli prophetae: nemo reperietur qui non longe excesserit humanum modum; ut palato prorsus carere censendi sint quibus insipida est eorum doctrina.

3. Tractarunt alii hoc argumentum copiose: quo fit ut pauca tantum delibare in praesens sufficiat, quae ad summam totius causae maxime faciunt. Praeter ea quae jam attigi, non parum habet ponderis ipsa scripturae antiquitas[1]). Nam utcunque graeci scriptores de aegyptiaca theologia multa fabulentur, nullum tamen cujusquam religionis monumentum exstat quod non sit Mosis saeculo longe inferius. Neque Moses novum Deum comminiscitur; sed quod de aeterno Deo longa temporum serie a patribus quasi per manus traditum acceperant Israelitae, proponit. Quid enim aliud agit, quam ut ad foedus ipsos revocet cum Abrahamo initum? Quod si rem inauditam attulisset, nullus erat accessus; sed

1) Cf. Euseb. Praepar. Evang. lib. 2. c. 1.

oportuit liberationem a servitute, in qua detinebantur, rem omnibus notam ac tritam esse, ut audita ejus mentio protinus omnium animos erigeret. Quin etiam de quadringentorum annorum numero probabile est fuisse edoctos. Nunc reputandum est, si a tam alto exordio Moses (qui tamen ipse tanto intervallo temporum superat alios omnes scriptores) repetit doctrinae suae traditionem, quantum vetustate scriptura sacra inter alias omnes emineat.

4. Nisi forte Aegyptiis credere libeat vetustatem suam extendentibus ad sex annorum millia ante creatum mundum. Sed quum profanis etiam quibusque semper ludibrio fuerit eorum garrulitas, non est cur in ejus refutatione laborem. Citat autem Josephus contra Apionem testimonia memoratu digna ex antiquissimis scriptoribus, unde colligere licet, gentium omnium consensu doctrinam in lege proditam ab ultimis saeculis fuisse celebrem, quamvis neque lecta, neque vere cognita fuerit. Jam ne qua haereret apud malignos suspicio, ne qua etiam improbis cavillandi esset ansa, utrique periculo optimis remediis Deus occurrit. Dum refert Moses quid trecentis fere ante annis coelesti afflatu pronuntiasset Jacob de posteris suis, quomodo tribum suam nobilitat? Imo eam notat aeterna infamia in persona Levi. Simeon, inquit (Gen. 49, 5. 6), et Levi vasa iniquitatis; in consilium eorum non veniat anima mea, nec in arcanum eorum lingua mea. Certe potuit dedecus illud silere: non tantum ut patri suo parceret, sed ne se ipsum cum tota familia aspergeret ejusdem ignominiae parte. Quomodo suspectus esse poterit qui primum familiae, ex qua oriundus erat, autorem spiritus sancti oraculo detestabilem fuisse ultro praedicans, neque privatim sibi consulit, neque recusat subire invidiam apud gentiles suos, quibus haud dubie hoc molestum erat? Quum etiam impium Aaronis germani fratris et Mariae sororis murmur commemorat (Num. 12, 1), dicemusne ex carnis suae sensu loqui, an parere spiritus sancti imperio? Ad haec quum summa ejus esset autoritas, cur saltem jus summi sacerdotii non relinquit filiis suis, sed in ultimum locum eos ablegat? Pauca tantum ex multis delibo; sed in ipsa lege passim occurrent multa argumenta quae vendicent plenam fidem, ut absque controversia Moses quasi Dei angelus e coelo prodeat.

5. Jam vero tot ac tam insignia quae refert miracula, totidem sunt legis ab ipso latae proditaeque doctrinae sanctiones. Nam quod nube abreptus fuit in montem [1]); quod illic usque ad diem quadragesimum humano contubernio exemptus fuit; quod in ipsa legis promulgatione facies ejus tanquam solaribus radiis fulgebat; quod undique micabant fulgetra; tonitrua et fragores toto aere exaudiebantur; tuba etiam nullo humano ore inflata clangebat; quod tabernaculi ingressus nube opposita excipiebatur a conspectu populi; quod horrendo Core, Dathan et Abiron, totiusque

---

1) Exod. 24, 18. et porro: Ibid. 34, 29. ibid. 19, 16. ibid. 40, 34. Num. 16, 24. ibid. 20, 10. ibid. 11, 9.

impiae factionis exitio tam mirifice vindicata fuit ejus autoritas; quod lapis virga percussus flumen protinus ejecit; quod man e coelo ad ejus precationem depluit: nonne hinc Deus ipsum coelitus commendabat tanquam indubium prophetam? Si quis objiciat me sumere pro confessis quae controversia non careant, hujus cavilli facilis est solutio. Nam quum haec omnia pro concione publicaverit Moses, quis fingendi locus fuit apud ipsos rerum gestarum oculatos testes? Scilicet prodiisset in medium, ac populum infidelitatis, contumaciae, ingratitudinis aliorumque scelerum coarguens, suam doctrinam sub ipsorum conspectu jactasset sancitam fuisse iis miraculis quae ipsi nunquam vidissent.

6. Nam et hoc notatu dignum, quoties narrat de miraculis, simul odiose conjungi quae totum populum stimulare ad reclamandum poterant, si vel minima fuisset occasio. Unde apparet non aliter ut subscriberent fuisse adductos, nisi quia plus satis convicti erant sua experientia. Caeterum quoniam res erat illustrior quam ut profanis scriptoribus liberum esset negare edita fuisse a Mose miracula, calumniam illis suggessit pater mendacii, ea magicis artibus adscribens. Sed qua conjectura magum fuisse insimulant qui tantopere ab hac superstitione abhorret, ut lapidibus obruere jubeat qui tantum consuluerit magos et ariolos? Certe nemo impostor praestigiis ludit, qui non obstupefacere vulgi animos studeat, captandae famae causa. Quid autem Moses? se et fratrem Aaronem nihil esse clamans, sed tantum exsequi quae Deus praescripsit, satis abstergit omnem sinistram notam. Jam si res ipsae considerentur, quaenam incantatio facere potuit ut man e coelo quotidie pluens ad populum alendum sufficeret? si quis plus justa mensura repositum haberet, ex ipsa putredine disceret incredulitatem suam divinitus puniri? Adde quod multis seriis probationibus sic examinari passus est Deus servum suum, ut nunc obstrependo nihil proficiant improbi. Quoties enim superbe et petulanter nunc surrexit totus populus, nunc quidam inter se conspirando sanctum Dei servum evertere conati sunt, eorum furorem praestigiis eludere qui potuit? Et eventus palam docet, hoc modo sancitam in omnia saecula fuisse ejus doctrinam.

7. Ad haec quod tribui Juda in persona patriarchae Jacob assignat principatum (Gen. 49, 10), quis neget spiritu prophetico factum esse, praesertim si rem ipsam, ut eventu comprobata fuit, cogitationi nostrae subjicimus? Finge Mosen primum esse vaticinii autorem: ex quo tamen scriptum hoc memoriae prodidit, praetereunt anni quadringenti quibus nulla est in tribu Juda sceptri mentio. Post Saulem inauguratum videtur regia potestas in tribu Benjamin residere. Quum a Samuele ungitur David, quaenam ejus transferendae ratio apparet? Quis regem sperasset ex plebeja hominis pecuarii domo exiturum? Et quum illic septem essent fratres, quis minimo natu honorem destinasset? Qua deinde ratione ad spem regni pervenit? Quis humana arte vel industria vel prudentia gubernatam fuisse unctionem dicat, ac non

potius vaticinii coelestis complementum esse? Similiter quae de gentibus in foedus Dei cooptandis, obscure licet, praedicit, quum post duo fere annorum millia evenerint, an non divino afflatu ipsum loquutum esse palam faciunt? Omitto alias praedictiones, quae divinam revelationem ita plane spirant, ut sanis hominibus constet Deum esse qui loquitur. Breviter, unum canticum (Deut. 32) illustre speculum est in quo Deus evidenter apparet.

8. In reliquis autem prophetis multo etiamnum clarius id cernitur. Pauca tantum exempla deligam, quia in omnibus colligendis nimius esset labor. Quum Jesaiae tempore pacatum esset regnum Juda, imo quum in Chaldaeis aliquid praesidii sibi repositum putaret, de excidio urbis populique exsilio concionabatur Jesaias. Ut demus, nondum satis clarum specimen fuisse divini instinctus, multo ante praedicere quae tunc videbantur fabulosa, tandem vera apparuerunt: quae tamen simul de redemptione vaticinia edit, unde nisi a Deo profecta fuisse dicemus? Cyrum nominat (Jes. 45, 1), per quem subigendi erant Chaldaei, et populus in libertatem asserendus. Elapsi sunt anni plus centum ex quo ita vaticinatus est propheta priusquam nasceretur Cyrus. Nam hic centesimo demum anno aut circiter post illius mortem natus est. Nemo divinare tunc poterat fore aliquem Cyrum cui cum Babyloniis bellum futurum esset; qui, tam potenti monarchia sub manum suam redacta, finem israelitici populi exsilio imponeret. Nuda haec narratio, sine ullo verborum ornatu, nonne indubia esse Dei oracula, non hominis conjecturas, quae Jesaias loquitur, plane demonstrat? Rursus quum Jeremias (25, 11. 12) prius aliquanto quam populus abduceretur, annis septuaginta finiret tempus captivitatis, reditumque et libertatem indiceret, nonne a spiritu Dei gubernari ejus linguam oportuit? Cujus impudentiae erit negare talibus documentis sancitam fuisse prophetarum autoritatem, adeoque impletum esse quod ipsi jactant ad vindicandam sermonibus suis fidem? Priora ecce venerunt, nova annuncio; antequam oriantur, nota vobis faciam (Jes. 42, 9). Omitto quod Jeremias et Ezechiel, quum tam procul essent dissiti, tamen eodem tempore prophetantes, in dictis omnibus perinde consentiebant ac si mutuo alter alteri dictasset verba. Quid Daniel? annon usque ad annum fere sexcentesimum de rebus futuris prophetias ita contexit ac si historiam de rebus gestis et passim notis scriberet? Haec si prope meditata habeant pii homines, ad compescendos impiorum hominum latratus abunde instructi erunt. Clarior enim est ista demonstratio quam ut ullis cavillis sit obnoxia.

9. Scio quid in angulis obstrepant quidam nebulones, ut in oppugnanda Dei veritate acumen ingenii sui ostentent. Quaerunt enim, quis nos certiores fecerit a Mose et prophetis haec fuisse scripta quae sub eorum nominibus leguntur? Quin etiam quaestionem movere audent, fueritne unquam aliquis Moses? At si quis in dubium revocet fueritne unquam vel Plato aliquis, vel Aristoteles, vel Cicero, quis non colaphis aut flagellis castigan-

dam talem insaniam dicat? Fuit lex Mosis coelesti magis providentia, quam hominum studio mirabiliter conservata. Et quanquam negligentia sacerdotum ad breve tempus sepulta jacuit, ex quo pius rex Josias eam invenit, per continuas aetatum successiones inter manus hominum versata est. Neque vero quasi rem ignotam aut novam protulit Josias, sed quae semper vulgata fuerat, et cujus tunc celebris erat memoria. Dicatum erat templo volumen prototypon; dicatum regiis archivis descriptum inde exemplar. Tantum hoc acciderat quod sacerdotes legem ipsam ex solenni more publicare desierant, et populus etiam ipse usitatam lectionem neglexerat. Quid quod nullum fere saeculum praeteriit quo non confirmata renovataque fuerit ejus sanctio? an iis incognitus erat Moses qui Davidem tractabant? Verum, ut de omnibus simul loquar, certo certius est ipsorum scripta non aliter pervenisse ad posteros quam de manu in manum, ut ita loquar, perpetua annorum serie a patribus tradita, qui partim loquentes audierant, partim recenti memoria discebant ab auditoribus, fuisse ita loquutos.

10. Imo quod ex Machabaeorum historia objiciunt ad elevandam scripturae fidem, tale est ut nihil ad eam stabiliendam excogitari possit aptius. Primum tamen quem obtendunt colorem diluamus: deinde in eos retorquebimus quam in nos machinam erigunt. Quum Antiochus, inquiunt, libros omnes jusserit concremari, unde prodierunt quae nunc habemus exemplaria? Ego autem vicissim interrogo in qua officina tam cito fabricari potuerint? Constat enim post sedatam saevitiam mox exstitisse, et a piis omnibus qui in eorum doctrina educati familiariter eos noverant sine controversia fuisse agnitos. Quin etiam quum omnes impii, quasi facta conjuratione, Judaeis tam proterve insultaverint, nemo unquam illis objicere ausus est falsam librorum suppositionem. Nam qualiscunque, eorum opinione, sit religio judaica, Mosen tamen ipsius esse autorem fatentur. Quid ergo aliud quam proterviam suam plus quam caninam produnt isti blaterones, dum supposititios libros esse mentiuntur, quorum sacra vetustas historiarum omnium consensu approbatur? Sed ne refellendis tam putidis calumniis frustra plus operae impendam, potius hinc reputemus quantam Dominus conservandi verbi sui curam habuerit, quando ipsum ex truculentia saevissimi tyranni, quasi ex praesenti incendio, praeter spem omnium eripuit; quod pios sacerdotes aliosque tanta constantia instruxit, ut non dubitaverint thesaurum hunc vitae suae dispendio, si opus foret, redemptum ad posteros transmittere; quod acerrimam tot praesidum ac satellitum conquisitionem frustratus est. Quis insigne ac mirificum Dei opus non agnoscat, quod sacra illa monumenta, quae prorsus interiisse sibi impii persuaserant, mox quasi postliminio redierunt, et quidem majore cum dignatione? Sequuta est enim graeca interpretatio quae per totum orbem ea vulgaret. Neque in eo tantum apparuit miraculum, quod foederis sui tabulas Deus a sanguinariis

Antiochi edictis vindicavit, sed quod inter tam multiplices gentis judaicae clades, quibus subinde attrita et vastata, mox prope ad internecionem redacta fuit, salvae tamen superstitesque manserunt. Lingua hebraea non ignobilis modo, sed prope incognita jacebat; et certe, nisi religioni consultum voluisset Deus, in totum periisset. Quantum enim, ex quo reversi sunt ab exsilio Judaei, a linguae patriae genuino usu desciverint, ex ejus saeculi prophetis apparet; quod ideo notatu utile est, quia ex hac comparatione clarius elicitur legis et prophetarum antiquitas. Et per quos salutis doctrinam in lege et prophetis comprehensam nobis Deus servavit, ut Christus suo tempore patefieret? Per infestissimos Christi ipsius hostes Judaeos; quos merito ecclesiae christianae librarios Augustinus ideo appellat, quia nobis subministrarunt lectionem cujus ipsi usum non habent.

11. Porro si ad novum testamentum venitur, quam solidis fulturis nititur ejus veritas? Historiam humili abjectoque sermone tres evangelistae recitant. Fastidio est multis superbis ista simplicitas; nempe quoniam ad praecipua doctrinae capita non attendunt, ex quibus colligere facile esset, eos supra humanum captum de coelestibus mysteriis disserere. Certe quicunque ingenui pudoris gutta praediti erunt, lecto primo capite Lucae pudefient. Jam Christi conciones, quarum summa a tribus illis evangelistis perstringitur, omni contemptu eorum scripta facile eximunt. Joannes autem e sublimi tonans, quos non cogit in obsequium fidei, eorum pervicaciam quolibet fulmine validius prosternit. Prodeant in medium omnes isti nasuti censores, quibus summa voluptas est scripturae reverentiam ex suis et aliorum cordibus excutere. Legant Joannis evangelium: velint nolint, illic reperient mille sententias quae saltem eorum socordiam expergefaciant; imo quae eorum conscientiis ad cohibendos eorum risus horribile inurant cauterium. Eadem Pauli et Petri ratio est, in quorum scriptis quamvis major pars caecutiat, ipsa tamen coelestis majestas devinctos sibi omnes et quasi constrictos tenet. Unum vero hoc eorum doctrinam supra mundum satis superque attollit, quod Matthaeus ad mensae suae quaestum antea affixus, Petrus et Joannes in naviculis suis versati, omnes crassi idiotae, nihil didicerant in hominum schola quod aliis traderent. Paulus vero non tantum ex professo hoste, sed etiam saevo et sanguinario, conversus in novum hominem, subita et insperata mutatione ostendit coelesti imperio se compulsum doctrinam quam oppugnaverat asserere. Negent canes isti spiritum sanctum super apostolos delapsum esse, vel saltem historiae fidem abrogent: res tamen palam clamitat a spiritu fuisse edoctos, qui ante in ipsa plebe contemptibiles, repente de coelestibus mysteriis tam magnifice disserere coeperunt.

12. Adde quod aliae quoque sunt optimae rationes cur pondere suo non careat ecclesiae consensus. Neque enim pro minimo ducendum est, ex quo scriptura publicata fuit, tot saeculorum voluntates constanter in ejus obedientiam consensisse; et utcunque

miris modis eam vel opprimere, vel evertere, vel inducere prorsus et ex hominum memoria obliterare satan cum toto mundo conatus sit, semper tamen instar palmae superiorem evasisse, et inexpugnabilem perstitisse. Siquidem nemo fere excellentiore ingenio, vel sophista, vel rhetor olim fuit, qui vim suam adversus ipsam non intenderet; nihil tamen profecerunt omnes. In ejus excidium universae terrae potentia se armavit: in fumum abierunt omnes ejus conatus. Quomodo tam valide undequaque impetita restitisset, non nisi humano freta praesidio? Quin magis hoc ipso a Deo esse convincitur, quod reluctantibus humanis omnibus studiis, sua tamen virtute usque emerserit. Adde etiam huc, quod non una civitas, non gens una in eam recipiendam et amplexandam conspiravit; sed quam longe lateque patet terrarum orbis, variarum gentium, quibus alioqui nihil inter se commune erat, sancta conspiratione suam autoritatem adepta est. Porro quum plurimum nos movere debeat talis convenientia tam diversorum animorum, et rebus omnibus alioqui inter se dissidentium, quando eam non nisi coelesti numine conciliatam apparet: non parum tamen gravitatis illi accrescit, dum intuemur in eorum pietatem qui sic conveniunt; non omnium quidem, sed quibus, ceu luminibus, fulgere ecclesiam suam Dominus voluit.

13. Jam quanta securitate nos ei doctrinae nomen dare par est, quam tot sanctorum virorum sanguine sancitam ac testificatam videmus? Illi pro semel suscepta non dubitarunt mortem animose et intrepide, atque adeo magna alacritate oppetere: nos cum tali arrhabone ad nos transmissam, qui non certa et inconcussa persuasione susciperemus? Non ergo est mediocris scripturae approbatio, tot testium sanguine fuisse obsignatam; praesertim dum reputamus, eos mortem ad reddendum fidei testimonium oppetiisse, non fanatica intemperie, qualiter interdum erratici spiritus solent, sed firmo constantique, sobrio tamen, Dei zelo. Aliae sunt nec paucae nec invalidae rationes, quibus sua scripturae dignitas ac majestas non modo asseratur piis pectoribus, sed adversus calumniatorum technas egregie vindicetur, sed quae non satis per se valeant ad firmam illi fidem comparandam, donec ejus reverentiam coelestis pater, suo illic numine patefacto, omni controversia eximit. Quare tum vere demum ad salvificam Dei cognitionem scriptura satisfaciet, ubi interiori spiritus sancti persuasione fundata fuerit ejus certitudo. Quae vero ad eam confirmandam humana exstant testimonia, sic inania non erunt, si praecipuum illud et summum, velut secundaria nostrae imbecillitatis adminicula, subsequantur. Sed inepte faciunt qui probari volunt infidelibus, scripturam esse verbum Dei; quod, nisi fide, cognosci nequit. Merito itaque Augustinus, qui pietatem et pacem mentis debere praecedere admonet, ut de tantis rebus aliquid homo intelligat.

CAPUT IX.

Omnia pietatis principia evertere fanaticos, qui, posthabita scriptura, ad revelationem transvolant.

1. Porro qui repudiata scriptura nescio quam ad Deum penetrandi viam imaginantur[1]), non tam errore teneri quam rabie exagitari putandi sunt. Emerserunt enim nuper vertiginosi quidam, qui spiritus magisterium fastuosissime obtendentes, lectionem ipsi omnem respuunt, et eorum irrident simplicitatem qui emortuam et occidentem, ut ipsi vocant, literam adhuc consectantur. Sed velim ab ipsis scire quisnam sit iste spiritus cujus afflatu eo sublimitatis evehuntur, ut scripturae doctrinam ceu puerilem et humilem despicere ausint? Nam si Christi spiritum esse respondent, perquam ridicula est ejusmodi securitas: siquidem apostolos Christi, aliosque in prima ecclesia fideles non alio spiritu illuminatos fuisse, ut opinor, concedent. Atqui nullus eorum verbi Dei contemptum inde didicit, sed unusquisque potius majore reverentia imbutus fuit; quemadmodum eorum scripta luculentissime testantur. Et sane sic per os Jesaiae (59, 21) praedictum fuerat. Neque enim ubi dicit: spiritus meus qui in te est et verba quae posui in ore tuo non discedent ab ore tuo neque ab ore seminis tui in perpetuum, veterem populum externae doctrinae astringit ac si elementarius esset; quin potius veram hanc et plenam sub Christi regno felicitatem novae ecclesiae fore docet, ut non minus voce Dei quam spiritu regatur. Unde colligimus, nefando sacrilegio divelli ab istis nebulonibus quae inviolabili nexu propheta conjunxit. Huc adde quod Paulus in tertium usque coelum raptus, non destitit tamen proficere in doctrina legis et prophetarum; sicuti et Timotheum singularis praestantiae doctorem hortatur ut lectioni attendat (1 Tim. 4, 13). Ac memoratu dignum est elogium illud quo scripturam ornat (2 Tim. 3, 16): utilem esse ad docendum, momendum, arguendum, quo perfecti reddantur servi Dei. Quam diabolici furoris est caducum vel temporalem scripturae usum fingere, quae ad ultimam usque metam filios Dei deducit? Deinde et hoc mihi responderi ab ipsis velim, an alium hauserint spiritum ab eo quem discipulis suis Dominus promittebat? Tametsi extrema insania vexantur, non tamen eos tanta vertigine puto raptari ut id jactare ausint. Qualem autem fore promittendo denuntiabat? nempe qui non a se ipso loqueretur, sed suggereret eorum animis et instillaret quae ipse per verbum tradidisset (Joann. 16, 13). Non ergo promissi nobis spiritus officium est, novas et inauditas revelationes confingere, aut novum doctrinae genus procudere, quo a recepta evangelii doctrina ab-

1) Lactantius: „Coelestes literas corruperunt, ut novam sibi doctrinam sine ulla radice ac stabilitate componerent.“ Vide Calvin. in Instruct. adv. libertinos cap. 9. et 10.

ducamur; sed illam ipsam, quae per evangelium commendatur, doctrinam mentibus nostris obsignare.

2. Unde facile intelligimus scripturae et lectioni et auscultationi esse studiose incumbendum, si quem a spiritu Dei usum ac fructum percipere libet, sicuti etiam laudat Petrus (2 Petr. 1, 19) eorum studium qui attenti sunt ad propheticam doctrinam, quae tamen videri poterat loco cessisse post exortam evangelii lucem; contra vero, si quis spiritus, praeterita verbi Dei sapientia, aliam doctrinam nobis ingerit, eum merito vanitatis ac mendacii suspectum esse debere. Quid enim? quum se satan in angelum lucis transfiguret, quam autoritatem habebit apud nos spiritus, nisi certissima nota discernatur? Et sane perspicue nobis designatus est voce Domini: nisi quia sponte in suum exitium errare affectant miseri isti, dum spiritum a se ipsis potius quam ab ipso quaerunt. At vero indignum esse causantur, spiritum Dei, cui subjicienda sunt omnia, scripturae subjacere. Quasi vero sit hoc ignominiosum spiritui sancto, sibi esse ubique parem et conformem, sibi per omnia constare, nusquam variare. Equidem si ad humanam, vel angelicam, vel alienam quamvis regulam exigeretur, censendus tum esset, in ordinem, adde etiam si placet, in servitutem redigi. Sed dum sibi ipsi comparatur, dum in se ipso consideratur, quis ideo dicet irrogari ei injuriam? Atqui ita ad examen revocatur. Fateor; sed quo suam apud nos majestatem sanciri voluit. Nobis abunde esse debet, simul atque se nobis insinuat. Verum ne sub titulo suo satanae spiritus obrepat, in sua imagine quam scripturis impressit vult a nobis recognosci. Scripturarum autor est; varius dissimilisque esse non potest. Qualem igitur se illic semel prodidit, talis perpetuo maneat oportet. Hoc contumeliosum illi non est; nisi forte honorificum ducamus a se ipso desciscere et degenerare.

3. Quod vero literae occidenti nos incubare cavillantur, in eo poenas luunt contemptae scripturae. Satis enim constat Paulum illic (2 Cor. 3, 6) adversus pseudoapostolos contendere, qui quidem legem citra Christum commendantes, a novi testamenti beneficio populum avocabant, quo paciscitur Dominus se legem suam in fidelium viscera insculpturum, et cordibus inscripturum. Emortua est igitur litera, et suos lectores necat lex Domini, ubi et a Christi gratia divellitur, et intacto corde auribus tantum insonat. Verum si per spiritum efficaciter cordibus imprimitur, si Christum exhibet, verbum est vitae, convertens animas, sapientiam praestans parvulis, etc. Quin etiam eodem loco praedicationem suam apostolus ministerium spiritus vocat (2 Cor. 3, 8), nimirum significans, ita suae quam in scripturis expressit veritati inhaerere spiritum sanctum, ut vim tum demum suam proferat atque exserat ubi sua constat verbo reverentia ac dignitas. Nec his repugnat quod nuper dictum est: verbum ipsum non valde certum nobis esse nisi spiritus testimonio confirmetur. Mutuo enim quodam nexu Dominus verbi spiritusque sui certitudinem inter se copula-

vit; ut solida verbi religio animis nostris insidat, ubi affulget spiritus qui nos illic Dei faciem contemplari faciat; ut vicissim nullo hallucinationis timore spiritum amplexemur, ubi illum in sua imagine, hoc est in verbo, recognoscimus. Ita est sane. Non verbum hominibus subitae ostentationis causa in medium protulit Deus, quod spiritus sui adventu extemplo aboleret, sed eundem spiritum cujus virtute verbum administraverat, submisit, qui suum opus efficaci verbi confirmatione absolveret. In hunc modum Christus discipulis duobus sensum aperiebat (Luc. 24, 27); non ut abjectis scripturis per se saperent, sed ut scripturas intelligerent. Similiter Paulus, dum hortatur Thessalonicenses (1 Thess. 5, 19. 20) ne spiritum exstinguant, non sublimiter eos arripit ad inanes sine verbo speculationes; sed continuo subjicit, non spernendas prophetias. Quo procul dubio innuitur, spiritus lucem praefocari simul atque in contemptum veniunt prophetiae. Quid ad haec tumidi isti ἐνθουσιασταὶ, qui hanc unam reputant eximiam illuminationem, ubi secure omisso ac valere jusso Dei verbo, quidquid stertendo conceperint, non minus confidenter quam temere arripiunt? Filios certe Dei longe alia decet sobrietas; qui ut omni veritatis luce, sine Dei spiritu, orbatos se vident, ita non ignorant, verbum esse organum quo spiritus sui illuminationem fidelibus Dominus dispensat. Alium enim spiritum nesciunt quam qui in apostolis habitavit et loquutus est, cujus oraculis assidue ad verbi audientiam revocantur.

CAPUT X.

Scripturam, ut omnem superstitionem corrigat, verum Deum exclusive opponere diis omnibus gentium.

1. Sed enim quoniam Dei notitiam, quae in mundi machina universisque creaturis non obscure alioqui proponitur, familiarius tamen etiamnum et clarius verbo docuimus explicari, jam operae pretium est expendere ecquid se talem Dominus in scriptura nobis repraesentet, qualem in operibus suis delineari prius visum est. Longa certe materia: si quis in ea diligentius tractanda immorari velit. At ego velut indicem proposuisse contentus ero, quo monitae piae mentes, quid potissimum in scripturis de Deo investigandum sit norint, et ad certum ejus inquisitionis scopum dirigantur. Nondum attingo peculiare foedus quo genus Abrahae a reliquis gentibus distinxit. Nam gratuita adoptione recipiens in filios qui hostes erant, redemptor jam tunc apparuit; nos autem adhuc in ea notitia versamur quae in mundi creatione subsistit, neque ascendit ad Christum mediatorem. Etsi autem paulo post quosdam ex novo testamento locos citare operae pretium erit (sicuti etiam inde et potentia Dei creatoris, et providentia in primae naturae conservatione probatur) lectores tamen monitos volo quid

nunc agere mihi propositum sit, ne fines sibi praescriptos transsiliant. Denique tenere in praesentia sufficiat quomodo Deus coeli et terrae opifex mundum a se conditum gubernet. Passim vero celebratur et paterna ejus bonitas, et voluntas ad beneficentiam proclivis; et exempla traduntur severitatis, quae justum scelerum ultorem esse ostendunt, praesertim ubi tolerantia sua contra obstinatos nihil proficit.

2. Certis quidem locis dilucidae magis descriptiones nobis proponuntur, quibus *εἰκονικῶς* visenda exhibetur germana ejus facies. Nam quum eam describeret Moses, videtur sane voluisse breviter comprehendere quidquid de ipso intelligi ab hominibus fas esset. Jehovah, inquit (Exod. 34, 6), Jehovah, Deus misericors et clemens, patiens, et multae miserationis ac verax, qui custodis misericordiam in millia, qui aufers iniquitatem et scelera, apud quem innocens non erit innocens, qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus. Ubi animadvertamus ejus aeternitatem *καὶ αὐτουσίαν*, magnifico illo nomine bis repetito, praedicari; deinde commemorari ejus virtutes, quibus nobis describitur non quis sit apud se, sed qualis erga nos; ut ista ejus agnitio vivo magis sensu, quam vacua et meteorica speculatione constet. Virtutes porro easdem hic enumerari audimus quas notavimus in coelo et terra relucere; clementiam, bonitatem, misericordiam, justitiam, judicium, veritatem. Nam virtus et potentia sub titulo Elohim continetur. Iisdem etiam epithetis illum insigniunt prophetae, quum ad plenum volunt sanctum ejus nomen illustrare. Ne multa congerere cogamur, in praesentia nobis psalmus unus (145) sufficiat, in quo tam exacte summa omnium ejus virtutum recensetur, ut nihil omissum videri queat. Et nihil tamen illic ponitur quod non liceat in creaturis contemplari. Adeo talem sentimus, experientia magistra, Deum, qualem se verbo declarat. Apud Jeremiam (9, 23), ubi pronuntiat qualis agnosci a nobis velit, descriptionem proponit non ita plenam, sed eodem plane recidentem. Qui gloriatur, inquit, in hoc glorietur, quod me noverit Dominum qui facio misericordiam, judicium et justitiam in terra. Tria certe haec apprime nobis cognitu sunt necessaria: misericordia, qua sola consistit nostra omnium salus; judicium, quod in flagitiosos quotidie exercetur, et gravius etiam eos manet in aeternum exitium; justitia, qua conservantur fideles et benignissime foventur. Quibus comprehensis, te abunde habere vaticinium testatur quo possis in Deo gloriari. Neque tamen ita omittuntur aut veritas ejus, aut potentia, aut sanctitas, aut bonitas. Quomodo enim constaret, quae hic requiritur justitiae, misericordiae, judicii ejus scientia, nisi veritate ejus inflexibili niteretur? Et quomodo crederetur terram judicio et justitia moderari, nisi intellecta ejus virtute? Unde autem, nisi ex bonitate, misericordia? Si denique viae omnes ejus sunt misericordia, judicium, justitia, in illis quoque et sanctitas conspicua est. Porro non in alium scopum destinatur, quae in scripturis nobis proponitur Dei notitia,

quam quae in creaturis impressa nitet. Nempe ad Dei timorem primum, deinde ad fiduciam nos invitat: quo scilicet et perfecta vitae innocentia, et non simulata obedientia colere illum discamus, tum ab ejus bonitate toti dependere.

3. Sed hic summam generalis doctrinae colligere propositum est. Ac primo quidem observent lectores, scripturam ut ad verum Deum nos dirigat, diserte excludere ac rejicere deos omnes gentium, quia saeculis fere omnibus passim adulterata fuit religio. Verum quidem est, unius Dei nomen ubique fuisse notum ac celebre. Nam qui ingentem deorum turbam colebant, quoties ex genuino naturae sensu loquuti sunt, ac si unico Deo contenti essent, simpliciter usi sunt Dei nomine. Atque hoc prudenter notavit Justinus martyr, qui in hunc finem librum composuit de monarchia Dei, ubi ex plurimis testimoniis ostendit unitatem Dei fuisse omnium cordibus insculptam. Idem etiam Tertullianus ex communi sermone probat[1]). Sed quia omnes ad unum vanitate sua vel tracti vel prolapsi sunt ad falsa commenta, atque ita evanuerunt eorum sensus, quidquid naturaliter senserunt de unico Deo, non ultra valuit nisi ut essent inexcusabiles. Nam et sapientissimi quique eorum vagum mentis suae errorem palam aperiunt, ubi Deum quempiam sibi adesse cupiunt; et ita votis invocant incertos deos. Adde quod multiplicem Dei naturam imaginando, licet minus absurde quam rude vulgus de Jove, Mercurio, Venere, Minerva et aliis sentirent, non fuerunt ipsi quoque immunes a satanae fallaciis. Ac jam alibi diximus, quaecunque effugia argute excogitarunt philosophi, crimen defectionis non diluere, quin ab omnibus corrupta fuerit Dei veritas. Hac ratione Habacuc, ubi idola omnia damnavit, Deum in templo suo quaerere jubet (2, 20), ne alium admitterent fideles quam qui se verbo suo patefecerat.

CAPUT XI.

Deo tribuere visibilem formam nefas esse, ac generaliter deficere a vero Deo quicunque idola sibi erigunt.

Tres sunt hujus Capitis partes praecipuae. 1) Refelluntur qui Deo formam visibilem affingunt, sect. 1. et 2. addita responsione ad eorum objectionem, qui certis signis Deum numinis sui praesentiam exhibuisse audientes, inde errore suo quaerunt patrocinium, sect 3. et 4. Deinde variis argumentis (sect. 5—7.) fit satis tritae objectioni ex Gregorio, libros idiotarum esse imagines.

2) De idolorum seu imaginum origine et adoratione a Papistis reapse comprobata (sect. 8—10.), effugiumque illorum sect. 11. exploditur.

1) In libro de Idololatria. Vide etiam apud Augustinum epistolam Maximi cujusdam grammatici Madaurensis, et deos suos facete ridentis, et veram religionem improbantis: August. autem gravem et sanctam ad illum responsionem, Epist. 43. et 44.

3) De usu et abusu imaginum, sect. 12. An in templis Christianorum eas habere expediat, sect. 13. Tandem Synodi Nicaenae, pro imaginibus contra Dei veritatem, non sine Christiani nominis opprobrio, inepte admodum litigantis refutatio subjungitur.

1. Verum ut scriptura, rudi crassoque hominum ingenio consulens, populariter loqui solet, ubi verum Deum a falsis discernere vult, idolis praecipue eum opponit; non quod probet quae subtilius et elegantius a philosophis traduntur, sed quo melius detegat mundi stultitiam, imo amentiam in quaerendo Deo, quamdiu suis quisque speculationibus adhaeret. Exclusiva igitur definitio, quae passim occurrit, in nihilum redigit quidquid divinitatis propria opinione sibi fabricant homines; quia Deus ipse solus est de se idoneus testis. Interea quum hic brutus stupor totum orbem occupaverit, ut visibiles Dei figuras appeterent, atque ita ex ligno, lapide, auro, argento, aliave mortua et corruptibili materia formarent deos, tenendum nobis est hoc principium, impio mendacio corrumpi Dei gloriam quoties ei forma ulla affingitur. Itaque Deus in lege postquam sibi uni asseruit deitatis gloriam, ubi docere vult quem cultum probet vel repudiet, mox adjungit (Exod. 20, 4): non facies tibi sculptile, neque similitudinem ullam; quibus verbis licentiam nostram coercet, ne ipsum ulla visibili effigie repraesentare tentemus. Ac formas omnes breviter enumerat, quibus jam olim coeperat ejus veritatem in mendacium convertere superstitio. Scimus enim solem adoratum fuisse a Persis. Quotquot etiam astra in coelo cernebant stultae gentes, totidem sibi finxerunt deos. Jam nullum prope animal fuit quod Aegyptiis non esset dei figura. Graeci vero supra alios sapere visi sunt, quod sub humana forma Deum colerent. Atqui imagines Deus inter se non comparat, quasi altera magis, altera minus conveniat; sed absque exceptione repudiat simulacra omnia, picturas, aliaque signa quibus eum sibi propinquum fore putarunt superstitiosi.

2. Id colligere promptum est ex rationibus quas prohibitioni adjungit. Primum apud Mosen: memento quod Jehovah loquutus tibi sit in valle Horeb; vocem audisti, corpus non vidisti, observa ergo te ipsum, ne forte deceptus facias tibi ullam similitudinem, etc. (Deut. 4, 15). Videmus ut aperte vocem suam opponat Deus omnibus figuris: ut sciamus a Deo desciscere quicunque visibiles ejus formas appetunt. Ex prophetis sufficiet unus Jesaias qui in hac demonstratione plurimus est, ut doceat indecora et absurda fictione foedari Dei majestatem, dum incorporeus materia corporea, invisibilis visibili simulacro, spiritus re inanimata, immensus exigui ligni, lapidis, vel auri frusto assimilatur (Jes. 40, 18 et 41, 7. 29 et 45, 9 et 46, 5). In eundem quoque modum ratiocinatur Paulus (Act. 17, 29): genus quum simus Dei, non existimandum auro et argento, aut lapidi arte sculpto, aut invento hominis divinum esse simile. Unde constat, quidquid statuarum erigitur vel imaginum pingitur ad Deum figurandum,

simpliciter ei displicere ceu quaedam majestatis suae dedecora. Et quid mirum si haec e coelo spiritus sanctus oracula detonet; quum ad talem confessionem e terra edendam miseros quoque et caecos idololatras cogat? Nota est illa Senecae querimonia, quae apud Augustinum legitur: sacros, inquit, immortales, inviolabilesque deos in materia vilissima atque ignobili dedicant, illisque hominum et ferarum habitus induunt; quidam vero mixto sexu, et diversis corporibus; ac numina vocant quae, si accepto spiritu occurrerent, monstra haberentur. Unde rursus palam apparet, frivolo cavillo elabi imaginum patronos, qui obtendunt Judaeis fuisse vetitas quod ad superstitionem proclives essent. Quasi vero ad gentem unam pertineat quod Deus ex aeterna sua essentia et continuo naturae ordine adducit. Neque vero Judaeos Paulus alloquebatur, sed Athenienses, quum errorem in Deo figurando refelleret.

3. Exhibuit quidem interdum Deus certis signis numinis sui praesentiam, ut diceretur spectari facie ad faciem; sed omnia quae unquam edidit signa, apte quadrabant ad rationem docendi, et simul aperte monebant homines de incomprehensibili ejus essentia. Nubes enim et fumus et flamma, quanquam symbola erant coelestis gloriae, quasi injecto fraeno cohibebant omnium mentes ne penetrare altius tentarent (Deut. 4, 11). Quare ne Moses quidem (cui tamen prae aliis familiarissime se patefecit) precibus adeptus est ut faciem illam cerneret; quin responsum accepit, non esse hominem tanti fulgoris capacem (Exod. 33, 13 seqq.). Apparuit spiritus sanctus sub specie columbae (Matth. 3, 16); sed dum protinus evanuit, quis non videt, unius momenti symbolo admonitos esse fideles spiritum invisibilem credendum esse? ut ejus virtute et gratia contenti, nullam sibi externam figuram accerserent. Nam quod sub forma hominis Deus interdum apparuit, praeludium fuit futurae in Christo revelationis. Itaque hoc praetextu minima licuit Judaeis abuti, ut sibi deitatis symbolum erigerent sub humana figura. Propitiatorium quoque, unde praesentiam virtutis suae sub lege exseruit Deus, sic compositum erat ut innueret optimum divinitatis aspectum hunc esse, dum animi supra se admiratione efferuntur (Exod. 25, 17. 18. 21). Cherubim siquidem alis extentis illud operiebant, velum obtegebat, locus ipse procul reconditus satis per se occulebat. Proinde insanire eos minime obscurum est, qui simulacra Dei et sanctorum exemplo illorum Cherubim defendere conantur. Quid enim, obsecro, volebant imagunculae illae, nisi imagines repraesentandis Dei mysteriis non esse idoneas? quando in hoc formatae erant, ut alis velantes propitiatorium non oculos modo humanos, sed omnes sensus prohiberent a Dei intuitu, atque ita temeritatem corrigerent. Huc accedit quod prophetae (Jes. 6, 2) Seraphim sibi in visione ostensos velata facie nobis pingunt; quo significant tantum esse divinae gloriae fulgorem ut angeli quoque ipsi a recto intuitu arceantur, et tenues ejus scintillae, quae in angelis emicant, ab

oculis nostris sint subductae. Quanquam Cherubim, de quibus nunc agitur, ad veterem legis paedagogiam pertinuisse agnoscunt quicunque recte judicant. Ita in exemplum eos trahere quod nostrae aetati serviat, absurdum est. Praeteriit enim saeculum illud puerile, ut ita loquar, cui ejusmodi rudimenta destinata erant. Ac sane pudendum est, profanos scriptores magis dextros esse legis Dei interpretes quam papistas. Judaeis per ludibrium exprobrat Juvenalis, quod puras nubes et coeli numen adorent. Perverse quidem et impie; verius tamen loquitur, Dei effigiem apud illos exstare negans, quam papistae, qui visibilem aliquam Dei effigiem fuisse garriunt. Quod autem populus ille fervida celeritate subinde ad idola sibi quaerenda prorupit, non aliter quam aquae ex magna scaturigine violento impetu ebulliunt, hinc potius discamus quanta sit ingenii nostri ad idololatriam propensio, ne vitii communis culpam regerendo in Judaeos, sub vanis peccandi illecebris mortiferum somnum dormiamus.

4. Eodem tendit illud (Psal. 115, 4 et 135, 15): simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum; quia et ex materia colligit propheta, non esse deos quorum effigies aurea est vel argentea; et pro confesso sumit, quidquid proprio sensu concipimus de Deo, insipidum esse figmentum. Aurum potius et argentum nominat, quam lutum vel lapidem, ne vel splendor vel pretium idolis reverentiam conciliet. Concludit tamen in genere, nihil minus esse probabile quam ex mortua qualibet materia conflari deos. Interea non minus in altero insistit, nimis vesana temeritate efferri mortales, qui evanidum spiritum in singula momenta precario trahentes Dei honorem conferre audent idolis. Fateri cogetur homo se animal esse ephemeron, et pro Deo tamen haberi volet metallum cui deitatis originem dedit. Unde enim idolis principium, nisi ex hominum arbitrio? Justissima est profani illius poetae subsannatio:

> Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,
> Quum faber, incertus scamnum faceretne etc.
> Maluit esse Deum.

Scilicet terrenus homuncio, qui singulis fere momentis vitam exhalat, suo artificio Dei nomen et honorem ad mortuum truncum transferet. Sed quia Epicureus ille facete ludendo nullam religionem curavit, omissis ejus et similium dicteriis, pungat nos, imo transfodiat objurgatio prophetae: nimium esse vecordes qui ex eodem ligno se calefaciunt, furnum accendunt coquendo pani, assant carnem vel elixant, deumque fabricant coram quo supplices ad precandum se prosternunt (Jes. 44, 12). Itaque alibi (ibid. 40, 21) non tantum ex lege reos peragit, sed exprobrat quod ex fundamentis terrae non didicerint; quando scilicet nihil minus consentaneum, quam velle Deum, qui immensus est ac incomprehensibilis, redigere ad quinque pedum mensuram. Et tamen portentum hoc quod palam naturae ordini repugnat, consuetudo ostendit esse hominibus naturale. Tenendum porro est, hac loquendi forma passim

(ibid. 2, 8 et 31, 7 et 57, 10; Oseae 14, 4; Mich. 5, 12) notari superstitiones, quod opera sint manuum hominum, quae Dei autoritate carent; ut hoc fixum sit, detestabiles esse omnes cultus quos a se ipsis homines excogitant. Furorem exaggerat propheta in psalmo, quod auxilium implorent a rebus mortuis sensuque carentibus, qui intelligentia ideo praediti sunt ut sciant sola Dei virtute omnia moveri. Sed quia tam populos omnes quam privatim unumquemque rapit naturae corruptela ad tantam dementiam, dira imprecatione tandem fulminat spiritus: similes illis fiant qui faciunt ea, et quicunque illis fidunt (Psal. 115, 8). Notandum autem non minus similitudinem vetari quam sculptile; quo inepta Graecorum cautio refutatur. Belle enim defunctos se putant si Deum non sculpant, dum in picturis licentiosius quam ullae aliae gentes lasciviunt. Atqui Dominus non a statuario modo sibi erigi effigiem, sed a quolibet artifice effingi prohibet: quia perperam et cum majestatis suae contumelia sic assimilatur.

5. Scio quidem illud vulgo esse plus quam tritum: libros idiotarum esse imagines. Dixit hoc Gregorius [1]); at longe aliter pronunciat spiritus Dei, in cujus schola si edoctus fuisset hac in parte, nunquam ita loquutus foret. Nam quum Jeremias (10, 3) lignum esse doctrinam vanitatis pronunciat; quum Habacuc (2, 18) docet conflatile esse doctorem mendacii, certe hinc generalis colligenda est doctrina, futile esse, adeoque mendax, quidquid de Deo ex imaginibus homines didicerint. Si quis excipiat, eos a prophetis reprehendi qui simulacris ad impiam superstitionem abutebantur, fateor id quidem; sed addo, quod omnibus conspicuum est, in totum damnari ab illis quod papistae pro certo axiomate sumunt, imagines esse pro libris. Opponunt enim vero Deo simulacra, tanquam res contrarias, et quae nunquam simul convenire possint. Haec, inquam, comparatio, in locis illis quos nuper citavi, statuitur: quum unus sit verus Deus quem colebant Judaei, perperam et falso confingi visibiles figuras quae Deum repraesentent; ac misere deludi omnes qui Dei cognitionem inde petunt. Denique nisi ita res haberet, fallacem esse et adulterinam quaecunque ex simulacris petitur Dei cognitio, non ita generaliter damnarent eam prophetae. Saltem hoc habeo: quum vanitatem et mendacium esse docemus, quod simulacris Deum effingere homines tentant, nihil aliud quam de verbo ad verbum nos referre quod prophetae tradiderunt.

6. Legantur praeterea quae de hac re Lactantius et Eusebius scripserunt [2]), qui pro certo assumere non dubitant, mortales fuisse omnes quorum simulacra visuntur. Nec aliter Augustinus, qui secure pronunciat nefas esse non modo adorare simulacra,

---

1) Cf. Gregorius epist. 109. lib. 7. ad Serenum Massiliens. Episc. atque epist. 9. lib. 9. ad eundem: item ep. 53. et 126. lib. 2. ubi imaginum cultus, dum vult Gregorius excusare, accusat magis.

2) Cf. Lact. Inst. divin. lib. 1. cap. 15. Euseb. Praep. Evang. lib. 3. c. 3. et 4. et paullo infr. August. de civit. Dei lib. 4. c. 9 et 31.

sed Deo collocare. Neque tamen aliud dicit quam quod multis ante annis in concilio elibertino decretum fuerat; cujus hoc est tricesimum sextum caput: placuit in templis non haberi picturas; ne quod colitur vel adoratur, in parietibus pingatur. Sed in primis memorabile quod ex Varrone alibi citat idem Augustinus, suaque subscriptione confirmat. Qui primi deorum simulacra induxerunt, eos et metum dempsisse, et errorem addidisse. Hoc si solus Varro diceret, parum fortasse haberet autoritatis: pudorem tamen nobis merito incutere deberet, quod homo ethnicus, quasi in tenebris palpans, ad hanc lucem pervenerit, ideo indignas esse Dei majestate corporeas imagines, quia metum ejus diminuant hominibus, erroremque augeant. Res certe ipsa testatur vere hoc non minus quam prudenter fuisse dictum; sed Augustinus a Varrone mutuatus, tanquam ex suo sensu profert. Ac primum quidem admonet, primos de Deo errores, quibus homines sunt impliciti, non coepisse a simulacris, sed nova materia superaddita crevisse. Deinde ideo imminui aut etiam tolli Dei timorem interpretatur, quia facile possit ejus numen in simulacrorum stultitia ineptoque et absurdo figmento contemni. Quod secundum utinam non tam verum esse experiremur. Quisquis ergo rite doceri cupiet, aliunde quam ex simulacris discat quod de Deo sciendum est.

7. Quare si quid frontis habent papistae, ne posthac effugio isto utantur, libros esse idiotarum imagines; quod tam aperte pluribus scripturae testimoniis refellitur. Tametsi ut hoc illis concedam, ne sic quidem multum profecerint pro idolis suis tuendis. Cujusmodi portenta pro Deo obtrudant notum est. Quas vero sanctis picturas vel statuas dicant, quid sunt nisi perditissimi luxus et obscoenitatis exemplaria? ad quae si quis formare se vellet, fustuario dignus sit. Equidem lupanaria pudicius et modestius cultas meretrices ostendunt, quam templa eas quas volunt censeri virginum imagines. Martyribus nihilo decentiorem fingunt habitum. Componant ergo sua idola vel ad modicum saltem pudorem, ut paulo verecundius mentiantur alicujus sanctitatis libros esse. Sed tum quoque respondebimus, non hanc esse in sacris locis docendi fidelis populi rationem; quem longe alia doctrina quam istis naeniis illic institui vult Deus. In verbi sui praedicatione et sacris mysteriis communem illic omnibus doctrinam proponi jussit; in quam parum sedulo intentum sibi animum esse produnt, qui oculis ad idola contemplanda circumaguntur. Quos ergo vocant papistae idiotas, quorum ruditas solis imaginibus doceri sustineat? hos scilicet, quos pro suis discipulis agnoscit Dominus; quos coelestis suae philosophiae revelatione dignatur; quos salutaribus regni sui mysteriis vult erudiri. Fateor quidem, ut res habent, hodie esse non paucos qui talibus libris carere nequeant. Sed unde, quaeso, isthaec stupiditas, nisi quod ea doctrina fraudantur quae sola erat ad eos formandos idonea? Neque enim alia de causa, qui praeerant ecclesiis, resignarunt idolis docendi vices, nisi quia ipsi muti erant. Christum vera evangelii prae-

dicatione depingi, et quodammodo ob oculos nostros crucifigi testatur Paulus (Gal. 3, 1). Quorsum igitur attinebat tot passim in templis cruces erigi, ligneas, lapideas, argenteas et aureas, si probe et fideliter illud inculcaretur, Christum esse mortuum ut in cruce maledictionem nostram sustineret, peccata nostra expiaret corporis sui sacrificio, sanguineque ablueret, nos denique reconciliaret Deo patri? Ex quo uno plus discere poterant quam ex mille crucibus ligneis aut lapideis; nam in aureas et argenteas avari mentes et oculos tenacius forte defigunt, quam in ulla Dei verba.

8. Porro, de idolorum origine, publico fere consensu receptum est quod in libro Sapientiae habetur (14, 15): primos scilicet exstitisse eorum autores, qui hunc honorem detulerunt mortuis, ut ipsorum memoriam superstitiose colerent. Et sane fateor perversum hunc morem fuisse vetustissimum; nec facem fuisse nego qua accensus hominum ad idololatriam furor magis exarsit; non tamen concedo hunc fuisse primum mali fontem. Idola enim jam fuisse prius in usu, quam ista in consecrandis mortuorum imaginibus ambitio invaluisset, cujus apud profanos scriptores crebra fit mentio, constat ex Mose. Quum Rachelem narrat (Gen. 31, 19) furatam esse patris sui idola, non secus ac de communi vitio loquitur. Unde colligere licet, hominis ingenium perpetuam, ut ita loquar, esse idolorum fabricam. A diluvio quaedam erat mundi palingenesia; atqui non multi anni fluunt quin sibi homines pro libidine deos fingant. Ac credibile est, superstite adhuc sancto patriarcha, idololatriae deditos fuisse nepotes, ut oculis suis non sine acerbissimo dolore cerneret idolis foedari terram, cujus corruptelas nuper Deus tam horribili judicio purgaverat. Nam Thare et Nachor jam ante natum Abraham falsorum deorum cultores erant, sicuti testatur Josue (24, 2). Quum tam cito desciverit progenies Sem, quid de posteris Cham judicabimus qui in patre suo pridem fuerant maledicti? Ita est sane. Mens hominis, ut superbia et temeritate est referta, Deum pro captu suo imaginari audet; ut hebetudine laborat, imo crassissima ignorantia est obruta, pro Deo vanitatem et inane spectrum concipit. Ad haec mala accedit nova improbitas, quod homo, qualem intus concepit Deum, exprimere opere tentat. Mens igitur idolum gignit, manus parit. Hanc esse idololatriae originem, quod homines Deum sibi adesse non credunt nisi carnaliter exhibeat se praesentem, prodit Israelitarum exemplum (Exod. 32, 1 seqq.). Nescimus, dicebant, quid isti Mosi contigerit: fac nobis deos qui nos praecedant. Deum quidem esse noverant, cujus experti virtutem erant in tot miraculis; sed propinquum sibi esse non confidebant, nisi oculis cernerent corporeum vultus ejus symbolum, quod sibi testimonium esset gubernantis Dei. A praeeunte ergo imagine volebant cognoscere, Deum itineris sibi esse ducem. Id quotidiana experientia docet, inquietam semper esse carnem, donec sibi simile figmentum nacta est in quo se pro Dei imagine inani-

ter soletur. Omnibus fere a condito mundo saeculis, huic caecae cupiditati ut obsequerentur homines, erexerunt signa in quibus Deum sibi prae oculis carnalibus obversari credebant.

9. Tale figmentum sequitur protinus adoratio: quum enim Deum se homines in simulacris intueri arbitrarentur, et ipsum quoque illic coluerunt. Tandem toti et animis et oculis illic affixi, magis obbrutescere coeperunt, et, quasi aliquid divinitatis inesset, obstupescere et admirari. Jam constat, homines ad simulacrorum cultum non ante prorumpere, quam crassiore aliqua opinione sint imbuti; non quidem ut deos existiment, sed quia vim aliquam divinitatis illic inhabitare imaginantur. Itaque sive Deum, sive creaturam tibi in simulacro repraesentes, ubi ad venerationem prosterneris, jam superstitione aliqua fascinatus es. Hac ratione, Dominus non statuas modo erigi ad se effigiandum fabrefactas, sed titulos etiam quoslibet et lapides consecrari vetuit qui in adorationem prostarent. Eadem quoque ratione in praecepto legis altera pars de adoratione subjicitur. Nam simul atque efficta est Deo visibilis forma, huic quoque alligatur illius virtus. Ita stupidi sunt homines ut Deum affigant ubicunque affingunt, ac proinde fieri non potest quin adorent. Neque interest idolumne simpliciter colant, an Deum in idolo: haec semper idololatria est quum idolo, qualicunque colore, exhibentur divini honores. Et quia superstitiose coli non vult Deus, illi eripitur quidquid confertur in idola. Huc animum advertant qui ad defensionem exsecrabilis idololatriae, qua multis antehac saeculis vera religio submersa subversaque fuit, miseros praetextus aucupantur. Non reputantur, inquiunt, pro diis imagines. Nec tam prorsus incogitantes erant Judaei, ut non meminissent Deum fuisse cujus manu educti essent ex Aegypto, antequam fabricarent vitulum. Quin Aaroni dicenti, illos esse deos a quibus liberati essent e terra Aegypti, intrepide annuebant, non dubia significatione, velle se retinere illum Deum liberatorem, modo praeeuntem in vitulo conspicerent. Nec ita stupidi fuisse ethnici credendi sunt, ut non intelligerent Deum alium esse quam ligna et lapides. Mutabant enim pro arbitrio simulacra, deos semper eosdem animo retinebant; et multa erant uni deo simulacra, nec pro multitudine complures tamen deos sibi fingebant; praeterea nova quotidie consecrabant, nec putabant tamen se novos facere deos. Legantur excusationes quas ab idololatris sui saeculi fuisse praetextas refert Augustinus: nempe quum arguerentur, respondebant vulgares, se non visibile illud colere, sed numen quod illic invisibiliter habitabat. Qui vero purgatioris, ut ipse loquitur, religionis erant, nec simulacrum, nec daemonium se colere ajebant; sed per effigiem corpoream intueri ejus rei signum quam colere deberent. Quid ergo? Omnes idololatrae, sive ex Judaeis, sive ex gentibus, non aliter quam dictum est fuerunt animati: spirituali intelligentia non contenti, certiorem ac propiorem ex simulacris impressum iri sibi putabant. Postquam semel placuit praepostera ista Dei assimulatio, nullus finis

factus, donec novis subinde praestigiis delusi, in imaginibus Deum vim suam exserere opinarentur. Nihilominus et Deum aeternum Judaei, unum verumque coeli ac terrae dominum, sub talibus simulacris persuasi erant se colere; et gentes, suos licet falsos deos, quos tamen in coelo habitare fingerent.

10. Hoc qui antehac factum, et nostra etiam memoria fieri negant, impudenter mentiuntur. Cur enim coram illis prosternuntur? Cur sese ad illa precaturi, tanquam ad Dei aures, convertunt? Si quidem verum est quod ait Augustinus neminem orare vel adorare sic intuentem simulacrum, qui non sic afficiatur ut ab eo exaudiri se putet, vel sibi praestari, quod desiderat, speret. Cur inter ejusdem Dei simulacra tantum discrimen, ut altero praeterito, aut vulgariter honorato, alterum omni solenni honore prosequantur? Cur in visendis simulacris, quorum similia domi suae habent, votivis peregrinationibus se fatigant? Cur pro illis hodie, tanquam pro aris et focis, ad caedes usque et strages digladiantur, ut facilius laturi sint unicum Deum sibi eripi quam sua idola? Et tamen nondum crassos vulgi errores (qui paene infiniti sunt, et omnium fere corda occupant) enumero: tantum indico quod ipsi profitentur, quum se maxime ab idololatria purgare volunt. Non vocamus, inquiunt, nostros deos. Neque illi aut Judaei, aut gentiles olim vocabant; et tamen prophetae passim illis fornicationes cum ligno et lapide exprobrare non desinebant, tantum ob ea quae quotidie ab iis fiunt qui Christiani haberi volunt: nempe quod Deum in ligno et lapide carnaliter venerabantur.

11. Quanquam non ignoro, nec dissimulandum est, distinctione ipsos elabi magis arguta, cujus paulo post iterum plenior fiet mentio. Cultum enim quem simulacris suis impendunt, *εἰδωλοδουλείαν* esse obtendunt, *εἰδωλολατρείαν* esse negant. Sic enim loquuntur, dum cultum, quem appellant duliae, sine Dei injuria statuis et picturis posse communicari docent. Ergo innoxios se arbitrantur, si tantummodo servi sint idolorum, non etiam cultores. Quasi vero non aliquanto levius sit colere quam servire. Et tamen dum in graeca voce latebras captant, secum ipsi pugnant admodum pueriliter. Nam quum *λατρεύειν* nihil aliud Graecis significet quam colere, perinde valet quod dicunt, ac si imagines suas fateantur se colere, sed absque cultu. Nec est quod objiciant, aucupia me in verbis tendere; sed ipsi, dum tenebras conantur offundere simplicium oculis, inscitiam suam produnt. Quamlibet tamen sint diserti, nunquam sua eloquentia consequentur ut rem unam et eandem nobis duas esse probent. In re, inquam, ostendant discrimen, ut habeantur veteribus idololatris dissimiles. Sicuti enim reatum non effugiet adulter aut homicida, si aliud ascititium sceleri suo nomen imposuerit, ita istos subtili nominis commento absolvi absurdum est, si causa nihil ab idololatris differunt, quos damnare ipsi etiam coguntur. Atqui tantum abest ut ab illorum causa suam sejungant, ut potius fons totius mali sit prae-

postera aemulatio, qua cum illis certarunt, dum symbola quibus Deum sibi figurant, et suo ingenio sibi comminiscuntur, et suis manibus confingunt.

12. Neque tamen ea superstitione teneor ut nullas prorsus imagines ferendas censeam. Sed quia sculptura et pictura Dei dona sunt, purum et legitimum utriusque usum requiro: ne quae Dominus in suam gloriam et bonum nostrum nobis contulit, ea non tantum polluantur praepostero abusu, sed in nostram quoque perniciem convertantur. Deum effingi visibili specie nefas esse putamus, quia id vetuit ipse, et fieri sine aliqua gloriae ejus deformatione non potest. Ac ne in hac opinione nos solos esse putent, omnes sanos scriptores id semper improbasse reperient, qui in eorum monumentis versati fuerint. Si ne figurare quidem Deo corpoream effigiem fas est, multo minus ipsam pro Deo, vel Deum in ipsa colere licebit. Restat igitur ut ea sola pingantur ac sculpantur quorum sint capaces oculi: Dei majestas, quae oculorum sensu longe superior est, ne indecoris spectris corrumpatur. In eo genere partim sunt historiae ac res gestae, partim imagines ac formae corporum, sine ulla rerum gestarum notatione. Priores usum in docendo vel admonendo aliquem habent; secundae, quid praeter oblectationem afferre possint, non video. Et tamen constat tales fuisse omnes propemodum imagines quae hactenus in templis prostiterunt. Unde judicare licet, non judicio aut delectu, sed stulta et inconsiderata cupiditate illic fuisse excitatas. Omitto quam perperam et indecenter magna ex parte sint effictae, quam licentiose hic pictores et statuarii lascivierint, quam rem paulo ante attigi; tantum dico, etiamsi nihil vitii inesset, nihil tamen habere ad docendum momenti.

13. Verum illo quoque discrimine omisso, an ullas omnino imagines, sive quae res gestas, sive quae hominum corpora figurent, habere in templis christianis expediat, obiter expendamus. Principio, si quid nos movet veteris ecclesiae autoritas, meminerimus quingentis circiter annis, quibus magis adhuc florebat religio, et sincerior doctrina vigebat, christiana templa fuisse communiter ab imaginibus vacua. Ergo tunc primum in ornamentum templorum ascitae sunt, quum ministerii sinceritas nonnihil degenerasset. Non disputabo ecquid rationis habuerint qui primi fuerunt ejus rei autores; verum si aetatem cum aetate conferas, videbis illos multum declinasse ab eorum integritate qui imaginibus caruerant. Quid? an passuros fuisse putamus sanctos illos patres ecclesiam tamdiu ea re carere, quam utilem ac salutarem esse judicarent? At certe quia videbant in ea aut nihil aut minimum utilitatis, plurimum autem subesse periculi, repudiarunt magis consilio et ratione, quam ignoratione aut negligentia praetermiserunt. Quod etiam Augustinus claris verbis testatur. Quum his sedibus locantur, inquit, honorabili sublimitate, ut a precantibus atque immolantibus attendantur, ipsa similitudine animato-

rum membrorum atque sensuum, quamvis sensu et anima careant, afficiunt infirmos animos, ut vivere ac spirare videantur, etc. Et alibi: hoc enim facit et quodammodo extorquet illa figura membrorum, ut animus in corpore vivens magis arbitretur sentire corpus, quod suo simillimum videt, etc. Paulo post: plus valent simulacra ad curvandam infelicem animam, quod os, oculos, aures, pedes habent; quam ad corrigendam, quod non loquuntur, neque vident, neque audiunt, neque ambulant. Haec sane videtur causa esse cur Joannes (1 Joann. 5, 21) non tantum a simulacrorum cultu, sed ab ipsis quoque simulacris cavere nos voluerit. Et nos horribili insania, quae ad totius fere pietatis interitum orbem antehac occupavit, plus nimio sumus experti, simul atque in templis collocantur imagines, quasi signum idololatriae erigi; quia sibi temperare non potest hominum stultitia, quin protinus ad superstitiosos cultus delabatur. Quod si nec tantum periculi immineret, quum tamen expendo in quem usum destinata sint templa, nescio quomodo indignum mihi videtur eorum sanctitate, ut alias recipiant imagines quam vivas illas et iconicas, quas verbo suo Dominus consecravit. Baptismum intelligo et coenam Domini, cum aliis caeremoniis quibus oculos nostros et studiosius detineri, et vividius affici convenit, quam ut alias hominum ingenio fabrefactas requirant. En incomparabile imaginum bonum, quod nulla pensatione resarciri potest, si papistis creditur.

14. Jam satis multa, opinor, de hac re dicta forent, nisi manum quodammodo mihi injiceret synodus nicaena, non illa celeberrima quam coegit Constantinus Magnus, sed quae Irenes imperatricis jussu et auspiciis ante annos octingentos habita est. Decrevit enim non habendas modo in templis esse imagines, sed etiam adorandas. Quidquid enim dixerim, magnum ex adverso praejudicium afferet synodi autoritas. Etsi, ut verum fatear, non tam hoc me movet, quam ut appareat lectoribus, quorsum evaserit eorum furor qui imaginum magis fuerunt cupidi quam Christianos decebat. Sed hoc primum expediamus. Qui hodie simulacrorum usum tuentur, nicaenae illius synodi patrocinium allegant. Exstat autem refutatorius liber sub Caroli Magni nomine, quem ex dictione colligere licet eodem fuisse tempore compositum. Illic episcoporum sententiae qui concilio interfuerunt recitantur, et argumenta quibus pugnarunt. Dixit Joannes legatus Orientalium: creavit Deus hominem ad imaginem suam; atque inde collegit habendas igitur esse imagines. Idem commendari nobis putavit imagines hac sententia: ostende mihi faciem tuam, quia speciosa est. Alius, ut probaret collocandas esse in altaribus, hoc testimonium citavit: nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio. Alius, ut earum aspectum nobis utilem monstraret, adduxit versum ex Psalmo: signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. Alius similitudinem hanc arripuit: sicut patriarchae usi sunt gentium sacrificiis, ita Christianis habendas esse sanctorum

imagines pro idolis gentium. Eodem torserunt illud: Domine, dilexi decorem domus tuae. Sed in primis ingeniosa est ista interpretatio: ut audivimus, ita et vidimus. Deum igitur non solo verbi auditu cognosci, sed etiam imaginum aspectu. Simile Theodori episcopi acumen: mirabilis, inquit, Deus in sanctis suis; atqui alibi habetur: sanctis qui sunt in terra; ergo ad imagines hoc referri debet. Denique tam putidae sunt insulsitates, ut eas referre me quoque pigeat.

15. Ubi de adoratione disputant, illic adoratio et Pharaonis, et virgae Joseph, et tituli quem erexit Jacob, in medium adducitur. Quanquam in hoc postremo non tantum depravant scripturae sensum, sed arripiunt quod nusquam legitur. Tum illa: adorate scabellum pedum ejus; item: adorate in monte sancto ejus; item: vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis; firmae admodum et appositae illis videntur probationes. Si quis per ludibrium attribuere imaginum patronis ridiculam personam vellet, possetne majores et crassiores colligere ineptias? Ac ne qua amplius restaret dubitatio, Theodosius mirensis episcopus adorandas esse imagines archidiaconi sui somniis tam serio confirmat, ac si oraculum coeleste in promptu haberet. Eant nunc simulacrorum fautores, et synodi decreto nos urgeant. Quasi vero non omnem sibi fidem abrogent venerandi illi patres, scripturas vel tam pueriliter tractando, vel tam impie foedeque lacerando.

16. Venio nunc ad impietatum portenta, quae evomere ausos esse mirum est: non fuisse autem illis reclamatum cum summa omnium detestatione, bis mirum. Atque hanc flagitiosam amentiam traduci expedit, ut saltem fucus antiquitatis quem papistae obtendunt, simulacrorum cultui detrahatur. Theodosius Amori episcopus anathema crepat adversus omnes qui imagines nolunt adorari. Alius omnes Graeciae et Orientis calamitates huic sceleri imputat, quod non fuerint adoratae. Quibus ergo poenis digni prophetae, apostoli, martyres, quorum tempore nullae exstiterunt? Addunt postea, si imagini imperiali cum suffitu et thymiamate obviam proceditur, multo magis hunc honorem sanctorum simulacris deberi. Constantius autem Constantiae Cypri episcopus se imagines reverenter amplecti profitetur, cultumque honoris, qui vivificae trinitati debetur, illis se exhibiturum confirmat; quisquis idem facere recusaverit, eum anathematizat, et cum Manichaeis et Marcionitis amandat. Ac ne putes privatam esse unius hominis sententiam, assentiuntur reliqui. Imo Joannes legatus Orientalium, calore ultra provectus, praestare admonet lupanaria omnia in urbem admitti, quam imaginum cultum abnegare. Tandem omnium consensu statuitur, haereticis omnibus deteriores esse Samaritanos, at ipsis Samaritanis εἰκονομάχους. Caeterum, ne suo solenni plaudite fabula careat, additur clausula: gaudeant et exsultent qui Christi habentes imaginem sacrificium illi offerunt. Ubi nunc latriae et duliae distinctio, qua Dei et hominum oculos

solent perstringere? Nam concilium sine exceptione tantundem simulacris ac Deo vivo largitur[1]).

CAPUT XII.

Deum ab idolis discerni. ut solus in solidum colatur.

1. Diximus autem initio, Dei notitiam non esse positam in frigida speculatione, sed secum trahere ejus cultum. Ac obiter attigimus quomodo rite colatur; quod aliis locis fusius explicandum erit. Nunc tantum breviter repeto, quoties asserit scriptura unicum esse Deum, non pugnare de nudo nomine, sed hoc etiam praecipere ne alio transferatur quidquid in divinitatem competit. Unde etiam patet quid a superstitione differat pura religio. *Εὐσέβεια* certe Graecis tantundem valet ac rectus cultus; quia semper caeci ipsi in tenebris palpando senserunt tenendam esse certam regulam, ne praepostere colatur Deus. Religionis nomen etsi vere sciteque Cicero[2]) a relegendo deducit, coacta est tamen et longe petita quam assignat ratio, quod probi cultores saepius relegerent ac diligenter retractarent quid verum esset. Potius existimo vagae licentiae opponi hoc nomen: quia major pars mundi quidquid obviam est temere arripit, imo etiam huc et illuc transvolat; pietas autem, ut in firmo gradu consistat, sese intra fines suos relegit. Sicuti inde mihi dicta videtur superstitio, quod modo et praescripta ratione non contenta supervacuam rerum inanium congeriem accumulet. Caeterum, ut voces omittamus, aetatum omnium consensu receptum semper fuit, vitiari pervertique religionem falsis erroribus. Unde colligimus, zelo inconsiderato quidvis nobis permittimus, frivolum esse quem superstitiosi obtendunt praetextum. Quamvis tamen in omnium ore personat haec confessio, turpis interim se prodit inscitia, quod neque adhaerent uni Deo, neque delectum adhibent in ejus cultu, sicuti antehac docuimus. Atqui Deus, ut sibi jus suum vendicet, clamat se esse aemulum, ac severum fore ultorem si cum ullo deo fictitio misceatur. Deinde legitimum cultum definit, ut genus humanum sub obsequio contineat. Utrumque complectitur lege sua, ubi primo sibi addicit fideles, ut illis sit unus legislator; deinde regulam praescribit qua rite ex suo arbitrio colatur. De lege quidem, quia multiplex est ejus usus ac finis, suo loco disseram; nunc partem hanc duntaxat attingo, fraenum illic impositum esse hominibus, ne ad vitiosos cultus declinent. Quod autem priore loco posui, tenendum est, nisi in uno Deo resideat quidquid proprium est divinitatis, honore suo ipsum spoliari, violarique ejus cultum. Atque hic intentiore cura animadvertere convenit quibus astutiis ludat superstitio. Neque enim ad alienos deos sic desciscit ut videatur summum Deum deserere, vel in aliorum ordinem redigere; sed dum

1) Vid. Calvini lib. de vitandis superst. et ibi resp. Pastorum Tigurin. adversus Nicodemitas. Vid. et Calv. lib. de fugiendis illicitis sacris.

2) Cic. de nat. D. lib. 2. c. 28. cf. Lact. Inst. div. lib. 4. c. 28.

supremum locum illi concedit, turbam minorum deorum circumdat, inter quos propria ejus officia partitur. Ita (licet dissimulanter et callide) divinitatis gloria, ne apud unum tota maneat, dissecatur. Sic veteres olim, tam ex Judaeis quam gentibus, deorum patri et arbitro ingentem illam turbam subdiderunt, quibus communis esset, pro ordinis ratione, coeli et terrae cum summo Deo administratio. Sic aliquot retro saeculis, sancti qui hac vita excesserant, in Dei societatem evecti sunt, ut pro illo et colerentur et invocarentur et celebrarentur. Tali abominatione ne offuscari quidem putamus Dei majestatem, quum magna ex parte supprimatur et exstinguatur; nisi quod frigidam retinemus de suprema ejus potentia opinionem. Interea involucris decepti diducimur in varios deos.

2. Quin etiam in hunc finem inventa est latriae et duliae, quam appellant, distinctio; quo impune viderentur angelis et mortuis transscribi divini honores. Quem enim sanctis cultum deferunt papistae, nihil re ipsa differre a Dei cultu palam est. Promiscue enim et Deum et illos adorant; nisi quod dum urgentur, exceptione hac evadunt, Deo se illibatum servare quod suum est, qnia latriam illi relinquant. Atqui, de re non de voce quum sit quaestio, quis illis permittat tam secure in re omnium maxima ludere? Verum (ut hoc quoque omittamus) non aliud tandem consequentur sua distinctione, quam cultum ab ipsis uni Deo praestari, aliis autem servitium. *Λατρεία* enim apud Graecos valet quantum apud Latinos cultus; *δουλεία* vero proprie servitutem sonat. Et tamen in scripturis interdum confunditur hoc discrimen. Porro, ut demus esse perpetuum, nempe inquirendum est quid utrumque valeat. *Δουλεία* quidem servitus est, *λατρεία* cultus. Jam quin majus quiddam sit servire quam colere, nemo dubitat. Nam ei servire durum esset saepenumero quem colere non recusares; ita iniqua esset distributio, sanctis assignare quod majus est, Deo quod minus est relinquere. At complures ex veteribus hac distinctione usi sunt. Quid tum, si omnes eam perspiciunt non modo impropriam esse, sed penitus frivolam?

3. Omissis argutiis rem expendamus. Paulus, quum Galatis reducit in memoriam quales fuerint priusquam essent illuminati in Dei notitia, dicit eos duliam exhibuisse iis qui natura non erant dii (Gal. 4, 8). Utcunque latriam non nominet, an ideo excusabilis est eorum superstitio? Ipse quidem nihilominus perversam illam superstitionem damnat, cui nomen duliae imponit, quam si exprimeret latriae nomen. Et quum Christus (Matth. 4, 10) satanae insultum repellit hoc clypeo, scriptum esse, Dominum Deum tuum adorabis, non veniebat nominatim in quaestionem latria. Satan enim nonnisi *προςκύνησιν* exigebat. Similiter quum reprehenditur Joannes ab angelo quod in genua coram eo procidisset (Apoc. 19, 10), non debemus intelligere Joannem tam fuisse amentem ut debitum soli Deo honorem vellet ad angelum transferre. Sed quia fieri aliter nequit, quin divinum aliquid sapiat cultus qui cum religione conjunctus est, *προςκυνεῖν* ille angelum non potuit quin ex Dei

gloria detraheret. Legimus quidem saepe, adoratos fuisse homines. Sed ille fuit civilis honor, ut ita dicam; religio autem aliam habet rationem quae, simul atque conjuncta est cum cultu, divini honoris profanationem secum trahit. Idem et in Cornelio videre licet (Act. 10, 25); neque enim tam male profecerat in pietate quin summum cultum uni Deo tribueret. Quod ergo se coram Petro prosternit, non facit certe hoc animo ut eum adoret loco Dei; severe tamen Petrus ne hoc faciat prohibet. Cur, nisi quia nunquam tam articulate homines inter Dei et creaturarum cultum discernunt, quin promiscue transferant ad creaturam quod erat Dei proprium? Proinde si volumus unum Deum habere, meminerimus ne tantulum quidem ex ejus gloria delibandum, quin retineat quod sibi proprium est. Itaque Zacharias, ubi de ecclesiae reparatione concionatur (Zach. 14, 9), diserte exprimit non modo unum fore Deum, sed unum quoque fore ejus nomen; ne quid scilicet cum idolis commune habeat. Qualem vero cultum exigat Deus, alibi suo ordine videbitur. Nam lege sua voluit praescribere hominibus quid fas sit ac rectum, et ideo ad certam normam eos astringere, ne quisque sibi permitteret cultum quemlibet comminisci. Sed quia non expedit multa miscendo onerare lectores, partem illam nondum attingo. Hoc tenere sufficiat, quaecunque pietatis officia alio transferuntur quam ad unicum Deum, sacrilegio non carere. Ac primum quidem superstitio divinos honores vel soli et aliis stellis, vel idolis affinxit; deinde sequuta est ambitio, quae mortales Dei spoliis ornando quidquid sacrum erat profanare ausa est, et quanquam stabat principium illud, colere summum numen, geniis tamen, diisque minoribus, aut heroibus mortuis promiscue sacrificia offerre usu receptum fuit. Adeo in hoc vitium proclivis est lapsus, ut quod sibi uni severe vindicat Deus, communicetur cum magna turba.

CAPUT XIII.

Unicam Dei essentiam ab ipsa creatione tradi in scripturis, quae tres in se personas continet.

Constat hoc Caput duabus Partibus. 1) Orthodoxam de S. Trinitate doctrinam tradit, quae a prima sectione usque ad vigesimam primam, ad quatuor particulas revocari potest. Primum enim agitur de significatione Personae, tum vocis tum rei ipsius respectu, sect. 2—6. Secundo deitatem Filii probat, sect. 7—13. Tertio Spiritus S. deitatem asserit, sect. 14. et 15. Quarto, quid de S. Trinitate sit sentiendum explicat, sect. 16—20.

2) Haereses quasdam, praecipue vero nostro saeculo adversus orthodoxam hanc doctrinam exortas refellit, a sect. 21. usque ad finem capitis.

1. Quod de immensa et spirituali Dei essentia traditur in scripturis, non modo ad evertenda vulgi deliria, sed etiam ad refutandas profanae philosophiae argutias valere debet. Scite sibi unus ex veteribus dicere visus est, Deum esse quidquid videmus et quid-

quid non videmus. Atqui hoc modo in singulas mundi partes divinitatem transfusam esse finxit. Etsi autem Deus, ut nos in sobrietate contineat, parce de sua essentia disserit, duobus tamen illis quae dixi epithetis tam crassas imaginationes tollit quam reprimit humanae mentis audaciam. Nam certe ejus immensitas terrere nos debet, ne eum sensu nostro metiri tentemus; spiritualis vero natura quidquam de eo terrenum aut carnale speculari vetat. Eodem pertinet quod saepius domicilium sibi in coelo assignat. Etsi enim, ut est incomprehensibilis, terram quoque ipsam implet, quia tamen mentes nostras pro sua tarditate subsidere in terra videt, merito, ut pigritiem et inertiam excutiat, supra mundum nos attollit. Atque hinc concidit Manichaeorum error, qui duo principia statuendo diabolum fere Deo parem fecerunt. Certe hoc fuit et Dei unitatem abrumpere, et restringere immensitatem. Nam quod abuti testimoniis quibusdam ausi sunt, turpis inscitiae fuit; sicuti ipse error exsecrabilis insaniae. Anthropomorphitae etiam, qui Deum corporeum ex eo sunt imaginati quod os, aures, oculos, manus et pedes scriptura illi saepe ascribit, facile refutantur. Quis enim, vel parum ingeniosus, non intelligit Deum ita nobiscum, ceu nutrices solent cum infantibus, quodammodo balbutire? Proinde tales loquendi formae non tam ad liquidum exprimunt qualis sit Deus, quam ejus notitiam tenuitati nostrae accommodant. Quod ut fiat, longe infra ejus altitudinem descendere necesse est.

2. Sed alia quoque speciali nota, qua propius possit dignosci, se designat; nam ita se praedicat unicum esse, ut distincte in tribus personis considerandum proponat, quas nisi tenemus, nudum et inane duntaxat Dei nomen sine vero Deo in cerebro nostro volitat. Porro ne quis triplicem Deum somniet, aut putet tribus personis lacerari simplicem Dei essentiam, quaerenda hic nobis erit brevis et facilis definitio quae nos ab omni errore expediat. Caeterum quia vocem personae odiose exagitant nonnulli quasi humanitus inventam, qua aequitate id faciant prius videndum. Filium Dei apostolus characterem hypostaseos patris nominans (Hebr. 1, 3), haud dubie aliquam patri subsistentiam assignat in qua differat a filio. Nam pro essentia accipere (sicuti fecerunt quidam interpretes, ac si Christus, velut sigillo impressa cera, patris in se substantiam repraesentaret) non durum modo, sed absurdum quoque esset. Nam quum simplex et individua sit essentia Dei, qui totam in se continet, neque portione aut deflexu, sed integra perfectione, improprie, imo inepte dicetur ejus character. Sed quia pater, quamvis sua proprietate distinctus, se totum in filio expressit, optima ratione dicitur suam hypostasin reddidisse in eo conspicuam. Cui apte convenit quod mox additur, esse splendorem gloriae. Certe ex apostoli verbis colligimus propriam esse in patre hypostasin quae in filio refulgeat. Unde etiam rursus facile elicitur filii hypostasis, quae eum a patre distinguat. Eadem in spiritu sancto ratio; quia et Deum esse statim probabimus, et tamen alium a patre censeri necesse est. Haec porro distinctio non est essentiae, quam nefas

est facere multiplicem. Ergo si fidem obtinet apostoli testimonium, sequitur tres in Deo esse hypostases. Idem quum expresserint Latini personae voce, nimii fastidii atque etiam pervicaciae est de re clara rixari. Si verbum de verbo transferre libeat, subsistentia dicetur. Multi eodem sensu substantiam dixerunt. Nec vero solis Latinis in usu fuit personae nomen, sed Graeci similiter, forte testandi consensus causa, docuerunt tria πρόςωπα in Deo esse. Qui tamen, sive Graeci sive Latini, verbo inter se differunt, probe consentiunt in rei summa.

3. Nunc ut de persona oblatrent haeretici, vel quidam nimis morosi obstrepant, se non admittere hominum arbitrio confictum nomen, quum nobis excutere non possint tres dici, quorum quisque in solidum sit Deus, nec tamen plures esse deos, quaenam est ista improbitas, improbare verba quae non aliud explicant quam quod scripturis testatum consignatumque est? Satius foret, inquiunt, non modo sensa nostra, sed verba etiam intra scripturae fines continere, quam exoticas voces spargere, quae dissensionum ac jurgiorum seminaria futura sint. Sic enim languetur circa verborum pugnas; sic veritas altercando amittitur; sic caritas odiose rixando dissolvitur. Si verbum exoticum appellant quod totidem syllabis compositum in scriptura ostendi non possit, iniquam sane legem nobis imponunt, qua damnatur omnis interpretatio quae scripturae contextu non consarcinatur. Sin exoticum illud est quod curiose excogitatum superstitiose defenditur, quod ad contentionen magis quam ad aedificationem valet, quod vel importune vel nullo fructu usurpatur, quod sua asperitate pias aures offendit, quod a verbi Dei simplicitate abstrahit: eorum sobrietatem toto animo amplector. Non enim minori religione de Deo nobis loquendum quam cogitandum sentio; quando et quidquid de eo a nobis cogitamus stultum est, et quidquid loquimur insulsum. Est autem modus aliquis servandus; petenda certa ex scripturis et cogitandi et loquendi regula, ad quam et mentis cogitationes omnes et oris verba exigantur. Sed quid vetat quo minus quae captui nostro perplexa in scripturis impeditaque sunt, ea verbis planioribus explicemus, quae tamen religiose et fideliter ipsius scripturae veritati serviant, et parce modesteque, ne citra occasionem usurpentur? Cujus rei non desunt satis multa exempla. Quid autem, ubi ecclesiam summa necessitate urgeri ad usurpandas trinitatis et personarum voces comprobatum fuerit, si quis verborum novitatem tum reprehendat, nonne merito judicetur lucem veritatis indigne ferre? ut qui tantum hoc reprehendat, veritatem planam ac dilucidam reddi.

4. Hujusmodi autem verborum novitas (si ita appellanda est) tum potissimum usu venit dum adversus calumniatores asserenda est veritas, qui tergiversando ipsam eludunt. Quod hodie plus satis experimur, quibus plurimum est negotii in expugnandis purae sanaeque doctrinae hostibus; adeo obliquo et volubili flexu lubrici isti angues effugiunt, nisi fortiter premantur et deprehensi

urgeantur. Sic veteres variis pravorum dogmatum certaminibus exagitati, quid sentirent coacti sunt exquisita perspicuitate edisserere, ne obliqua subterfugia impiis relinquerent, quibus verborum involucra errorum erant latebrae. Arius fatebatur Christum Deum, et filium Dei, quia evidentibus oraculis reluctari non poterat, et quasi probe defunctus consensum aliquem cum aliis simulabat. At interim non desinebat jactare Christum creatum esse et initium habuisse, ut reliquas creaturas. Quo flexilem hominis vafritiem e latebris extraherent veteres, ultra progressi sunt, Christum pronunciantes aeternum patris filium, patrique consubstantialem. Hic efferbuit impietas, dum nomen ὁμοουσίου pessime odisse et exsecrari Ariani coeperunt. Quod si principio confessi essent sincere et ex animo Deum, non inficiati essent patri esse consubstantialem. Quis probos illos viros insectari audeat quasi rixatores et contentiosos, quod ob voculam unam tanto disceptandi fervore incaluerint, et ecclesiae quietem turbaverint? At vocula illa distinguebat inter purae fidei Christianos et sacrilegos Arianos. Surrexit postea Sabellius, qui patris, filii et spiritus sancti nomina fere pro nihilo ducebat, non distinctionis alicujus causa posita esse disputans, sed diversa esse Dei attributa, cujusmodi plurima habentur. Si in certamen ventum esset, fatebatur se credere patrem Deum, filium Deum, spiritum Deum; sed postea elabi promptum erat, nihil se aliud dixisse quam si Deum fortem et justum et sapientem vocasset. Itaque recinebat aliam cantilenam, patrem esse filium, et spiritum sanctum esse patrem, nullo ordine, nulla distinctione. Probi doctores, quibus tum pietas cordi erat, ut hominis improbitatem frangerent, reclamabant vere agnoscendas esse in Deo uno tres proprietates. Atque ut se contra tortuosas versutias aperta simplicique veritate munirent, affirmarunt vere in uno Deo subsistere, seu (quod idem erat) in Dei unitate subsistere personarum trinitatem.

5. Si ergo temere non sunt inventa nomina, cavendum est ne ea repudiando superbae temeritatis arguamur. Utinam quidem sepulta essent, constaret modo haec inter omnes fides: patrem, et filium, et spiritum esse unum Deum; nec tamen aut filium esse patrem, aut spiritum filium, sed proprietate quadam esse distinctos. Neque vero tam praecisa sum austeritate ut ob nudas voculas digladiari sustineam. Animadverto enim veteres, multa alioqui religione de iis rebus loquentes, nec inter se, nec singulos etiam secum ubique consentire. Quas enim Hilarius formulas a conciliis usurpatas excusat? Quo licentiae interdum prosilit Augustinus? Quam absimiles sunt Graeci Latinis? Sed hujus variationis exemplum unum sufficiat. Nomen ὁμοουσίου quum reddere Latini vellent, dixerunt consubstantialem, unam esse patris et filii substantiam indicantes, atque ita substantiam usurpantes pro essentia. Unde et Hieronymus ad Damasum sacrilegium esse dicit tres in Deo substantias praedicare. Atqui plus centies apud Hilarium reperies, tres esse in Deo substantias. In

vocabulo autem hypostaseos quam perplexus est Hieronymus? Venenum enim subesse suspicatur, quum nominantur tres in Deo hypostases. Et si quis pio sensu hac voce utatur, impropriam tamen loquutionem esse non dissimulat. Si tamen sincere ita loquutus sit: ac non potius quos oderat episcopos Orientis sciens ac volens gravare studuerit injusta calumnia. Certe hoc parum ingenue asserit, in omnibus profanis scholis *οὐσίαν* nihil aliud esse quam hypostasin, quod ex communi tritoque usu passim refellitur. Modestior et humanior Augustinus, qui etsi nomen hypostaseos in hoc sensu latinis auribus novum esse dicit, adeo tamen Graecis suam loquendi consuetudinem non eripit, ut Latinos etiam, qui phrasin graecam imitati fuerant, placide toleret. Et quod etiam a Socrate de ipsa scribitur lib. 6. Historiae tripartitae, eo tendit quasi ab imperitis humanibus sit perperam ad hanc rem accommodata. Quin idem Hilarius magno crimini ducit haereticis, quod eorum improbitate cogatur subjicere periculo humani eloquii quae mentium religione contineri oportuerat, non dissimulans quin id sit agere illicita, ineffabilia loqui, inconcessa praesumere. Paulo post multis adhuc excusat quod audet proferre nova nomina. Nam ubi posuit naturae nomina, patrem, filium et spiritum, subnectit, extra significantiam sermonis esse, extra sensus intentionem, extra intelligentiae conceptionem, quidquid ultra quaeritur. Ac alibi felices Galliae episcopos praedicat, qui aliam nec excudissent, nec recepissent, nec omnino novissent confessionem, quam veterem illam et simplicissimam quae ab aetate apostolorum apud omnes ecclesias recepta fuerat. Nec absimilis est Augustini excusatio, necessitate extortam fuisse hanc vocem propter humani eloquii in re tanta inopiam, non ut exprimeretur quod est, sed ne taceretur quomodo tres sint, pater, filius, et spiritus. Atque haec sanctorum virorum modestia monere nos debet ne tam severe velut censorio stilo protinus notemus eos qui in verba a nobis concepta jurare nolint; modo ne aut fastu, aut protervia, aut malitioso astu id faciant; sed expendant ipsi vicissim quanta necessitate adacti sic loquamur, ut paulatim utili loquendi formae tandem assuefiant. Cavere etiam discant, ne, ubi occurrendum est ex una parte Arianis, ex altera Sabellianis, dum utrisque tergiversandi ansam praecidi stomachantur, nonnullam suspicionem injiciant vel Arii se esse discipulos, vel Sabellii. Dicit Arius Christum esse Deum; sed mussitat factum esse et initium habuisse. Dicit unum cum patre; sed clam in suorum aures insusurrat, unitum esse ut caeteros fideles, quanquam singulari praerogativa. Dic consubstantialem, detraxeris versipelli larvam, et tamen nihil addis scripturis. Dicit Sabellius, patrem, filium et spiritum nihil in Deo distinctum sonare. Dic tres esse, vociferabitur te nominare tres deos. Dic in una Dei essentia personarum trinitatem: dixeris uno verbo quod scripturae loquuntur, et inanem loquacitatem compresseris. Porro si quos tam anxia constringit superstitio ut haec nomina non ferant, nemo tamen

jam, vel si rumpatur, inficiari poterit, quum unum audimus, intelligendam esse substantiae unitatem; quum tres audimus in una essentia, personas notari in hac trinitate. Quo non fraudulenter confesso, verba nihil moramur. Sed expertus pridem sum, et quidem saepius, quicunque de verbis pertinacius litigant, fovere occultum virus: ut magis expediat eos ultro provocare quam in eorum gratiam obscurius loqui.

6. Caeterum omissa de vocibus disputatione, jam de re ipsa dicere aggrediar. Personam igitur voco subsistentiam in Dei essentia, quae ad alios relata, proprietate incommunicabili distinguitur. Subsistentiae nomine aliud quiddam intelligi volumus quam essentiam. Si enim sermo simpliciter esset Deus, interea non haberet aliquid proprium, perperam dixisset Joannes fuisse semper apud Deum (Joann. 1, 1). Ubi continuo post addit, Deum quoque fuisse ipsum sermonem, ad unicam essentiam nos revocat. Sed quia apud Deum esse non potuit quin resideret in patre, hinc emergit illa subsistentia, quae etsi individuo nexu cum essentia conjuncta est, nec potest separari, specialem tamen habet notam qua ab ipsa differat. Jam ex tribus subsistentiis unamquamque dico ad alias relatam proprietate distingui. Relatio hic diserte exprimitur: quia ubi simplex fit Dei mentio et indefinita, non minus ad filium et spiritum pertinet nomen hoc quam ad patrem. Simul autem atque pater cum filio confertur, sua quemque proprietas ab altero discernit. Tertio quidquid singulis proprium est incommunicabile esse assero, quia in filium competere vel transferri non potest quidquid ad notam discretionis tribuitur patri. Neque vero mihi displicet Tertulliani definitio, modo dextre sumatur: esse quandam in Deo dispositionem vel oeconomiam quae de essentiae unitate nihil mutet.

7. Priusquam tamen longius progrediar, probanda erit et filii et spiritus sancti deitas; deinde ut inter se differant videbimus. Certe quum Dei verbum nobis proponitur in scriptura, absurdissimum fuerit imaginari fluxam duntaxat et evanidam vocem, quae in aerem emissa prodeat extra ipsnm Deum; cujusmodi et oracula patribus edita, et prophetiae omnes fuerunt; quum perpetua magis sapientia indicetur apud Deum residens, unde et oracula et prophetiae omnes prodierunt. Non enim minus (teste Petro 1 Petr. 1, 11) loquuti sunt spiritu Christi veteres prophetae quam apostoli, et quicunque postea coelestem doctrinam administrarunt. Quia vero nondum manifestatus erat Christus, necesse est sermonem intelligere ante saecula ex patre genitum. Quod si sermonis fuit ille spiritus, cujus organa fuerunt prophetae, indubie colligimus verum fuisse Deum. Atque hoc in mundi creatione satis clare docet Moses, sermonem illum intermedium statuens. Cur enim diserte narrat Deum singulis operibus creandis dixisse: fiat hoc vel illud, nisi ut impervestigabilis Dei gloria in imagine sua reluceat? Nasutis et garrulis hoc eludere promptum esset, vocem accipi pro jussu et imperio. Sed meliores

interpretes apostoli, qui tradunt (Hebr. 1, 2) per filium saecula esse condita, et portare omnia potenti suo verbo. Hic enim videmus verbum pro nutu vel mandato filii accipi, qui ipse aeternus et essentialis est patris sermo. Nec vero sanis et modestis obscurum est quod dicit Solomon (Prov. 8, 22), ubi sapientiam inducit a Deo ante saecula genitam, et rerum creationi et cunctis Dei operibus praesidentem. Nam temporarium quendam Dei nutum fingere, stultum ac frivolum esset; quum tunc exserere voluerit Deus fixum aeternumque suum consilium, atque etiam aliquid occultius. Quo etiam spectat dictum illud Christi (Joann. 5, 17), pater meus et ego usque ad hunc diem operamur. Se enim a primo mundi exordio assiduum in opere cum patre fuisse affirmans, apertius explicat quod brevius attigerat Moses. Sic ergo Deum fuisse loquutum colligimus, ut sermoni in agendo suae essent partes, atque ita utriusque communis esset operatio. Multo autem omnium clarissime Joannes (1, 3), quum sermonem illum qui ab initio Deus apud Deum erat, rerum omnium causam simul cum Deo patre statuit. Nam et solidam permanentemque verbo attribuit essentiam, et aliquid peculiare assignat, et dilucide ostendit quomodo Deus loquendo mundi fuerat creator. Ergo ut omnes divinitus profectae revelationes verbi Dei titulo rite insigniuntur, ita verbum illud substantiale summo gradu locare convenit, oraculorum omnium scaturiginem, quod nulli varietati obnoxium, perpetuo unum idemque manet apud Deum, et Deus ipse est.

8. Hic obstrepunt nonnulli canes, qui quum suam illi divinitatem palam eripere non ausint, aeternitatem clam suffurantur. Dicunt enim, tum demum sermonem esse coepisse quum Deus in mundi creatione sacrum suum os aperuit. Sed nimis inconsiderate substantiae Dei novationem quandam affingunt. Nam ut quae externum opus respiciunt Dei nomina attribui ei coeperunt ab existentia operis ipsius, quale est quod coeli et terrae creator vocatur, ita nullum nomen agnoscit pietas vel admittit quod Deo aliquid novum in se ipso accidisse significet. Nam si quid fuisset adventitium, concideret illud Jacobi (1, 17), manare desursum omne donum perfectum, et descendere a patre luminum, apud quem non est transmutatio, vel conversionis obumbratio. Nihil ergo minus ferendum quam principium fingere illius sermonis qui et deus semper fuit, et postea mundi opifex. Sed argute scilicet ratiocinantur, Mosen, narrando Deum tunc primum loquutum esse, simul innuere nullum ante in ipso fuisse sermonem. Quo nihil magis est nugatorium. Neque enim quia manifestari aliquid certo tempore incipit, colligendum propterea erat, nunquam prius fuisse. Ego vero longe secus concludo: quum in ipso momento quo dixit Deus: fiat lux, sermonis virtus emerserit et exstiterit, ipsum multo ante fuisse. Quam dudum autem, si quis inquiret, nullum exordium reperiet. Neque enim certum temporis spatium terminat quum dicit ipse (Joann. 17, 5): pater illustra filium gloria quam apud te initio possedi, antequam jacerentur mundi fundamenta.

Neque hoc praeteriit Joannes; quia antequam ad mundi creationem descendat, principio sermonem apud Deum fuisse dicit. Constituimus ergo rursum, sermonem extra temporis initium a Deo conceptum, apud ipsum perpetuo resedisse; unde et aeternitas et vera essentia et divinitas ejus comprobatur.

9. Etsi autem mediatoris personam nondum attingo, sed differo usque in eum locum ubi de redemptione agetur, quia tamen sine controversia inter omnes constare debet, Christum esse illum sermonem carne indutum, huc optime convenient quaecunque deitatem Christo asserunt testimonia. Quum dicitur Psalmo 45: solium tuum Deus in saeculum et usque, tergiversantur Judaei, nomen Elohin competere etiam in angelos et summas potestates. Atqui nusquam exstat similis in scriptura locus, qui thronum aeternum creaturae erigat; neque enim simpliciter Deus vocatur, sed aeternus quoque dominator. Deinde nemini defertur hic titulus, nisi cum adjectione, qualiter Moses fore dicitur Pharaoni in deum (Exod. 7, 1). Alii in genitivo casu legunt, quod nimis insipidum est. Fateor quidem saepe divinum vocari quod singulari praestantia eximium est; sed ex contextu satis liquet durum illud esse et coactum, imo nequaquam quadrare. Verum si non cedat eorum pervicacia, certe non obscure a Jesaia (9, 6) idem Christus inducitur et Deus, et summa potentia ornatus, quod unius Dei proprium est. Hoc est, inquit, nomen quo vocabunt eum, Deus fortis, pater futuri saeculi, etc. Oblatrant hic quoque Judaei, et sic lectionem invertunt: hoc est nomen quo vocabit eum Deus fortis, pater futuri, etc. ut hoc duntaxat filio reliquum faciant, principem vocari pacis. Sed quorsum tot epitheta in Deum patrem hoc loco congesta forent, quum prophetae consilium sit Christum insignibus notis quae fidem in eo nostram aedificent, ornare? Quare dubium non est quin eadem ratione Deus fortis nunc vocetur, qua paulo ante Immanuel. Nihil autem dilucidius Jeremiae loco (23, 6) quaeri potest, hoc fore nomen qua vocabitur germen Davidis, Jehovah justitia nostra. Nam quum doceant ipsi Judaei ultro, alia Dei nomina nihil quam epitheta esse, hoc solum, quod ineffabile dicunt, esse substantivum ad exprimendam ejus essentiam, colligimus filium unicum esse Deum et aeternum, qui alibi pronuntiat se gloriam suam non daturum alteri (Jes. 42, 8). Latebras quidem hic captant, quia et altari a se exstructo nomen istud imposuerit Moses, et Ezechiel civitati novae Jerusalem. Sed quis non videt altare exstrui in monimentum quod Deus sit exaltatio Mosis, nec Hierosolymam insigniri Dei nomine nisi ad testandam Dei praesentiam? Sic enim propheta loquitur: nomen civitatis ex illa die, Jehovah ibi (Ez. 48, 35). Moses vero in hunc modum: aedificavit altare, et vocavit ejus nomen, Jehovah exaltatio mea (Exod. 17, 15). Sed majus scilicet certamen restat ex alio Jeremiae loco (33, 16), ubi hoc ipsum elogium ad Jerusalem refertur his verbis: hoc est nomen quo vocabunt eam, Je-

hovah justitia nostra. Atqui tantum abest quin hoc testimonium officiat veritati quam defendimus, ut magis suffragetur. Quum enim antea Christum esse verum Jehovah testatus esset, unde fluit justitia, nunc pronuntiat, ecclesiam Dei hoc vere ita sensuram, ut nomine ipso gloriari queat. Itaque priore loco fons et causa justitiae ponitur; deinde additur effectus.

10. Quod si non satisfaciunt haec Judaeis, tam frequenter Jehovam statui in angeli persona, non video quibus cavillis eludant. Angelus apparuisse sanctis patribus dicitur (Jud. c. 6 et 7; item c. 13). Idem sibi nomen aeterni Dei vendicat. Si excipiat quispiam, personae quam sustinet respectu hoc dici, minime ita solvitur nodus. Neque enim servus, sacrificium offerri sibi permittens, suum Deo honorem eriperet. Atqui angelus panem se manducaturum negans, jubet offerri sacrificium Jehovae. Deinde vero se illum Jehovam esse re ipsa probat. Itaque Manuah et ejus uxor ex hoc signo non angelum modo, sed Deum se vidisse colligunt. Unde vox illa: moriemur quia Deum vidimus. Dum vero respondet uxor, si voluisset nos occidere Jehovah, non suscepisset e manu nostra sacrificium; certe Deum fatetur qui angelus ante dictus est. Adde quod ipsa angeli responsio dubitationem tollit; cur de nomine meo interrogas quod est mirabile? Quo magis detestabilis fuit Serveti impietas, dum asseruit Deum nunquam patefactum fuisse Abrahae et aliis patribus, sed ejus loco adoratum fuisse angelum. Recte autem et prudenter orthodoxi ecclesiae doctores sermonem Dei esse interpretati sunt principem illum angelum, qui jam tunc praeludio quodam fungi coepit mediatoris officio. Etsi enim nondum erat carne vestitus, descendit tamen quasi intermedius, ut familiarius ad fideles accederet. Propior igitur communicatio dedit ei angeli nomen; interea quod suum erat, retinuit, ut Deus esset ineffabilis gloriae. Idem sibi vult Oseas (12, 5), qui postquam recensuit luctam Jacob cum angelo, Jehovah, inquit, Deus exercituum, Jehovah memoriale nomen ejus. Iterum oggannit Servetus, Deum gestasse personam angeli. Quasi vero non confirmet propheta quod a Mose dictum fuerat (Gen. 32, 29. 30), ut quid interrogas de nomine meo? Et confessio sancti patriarchae satis declarat non fuisse creatum angelum, sed in quo plena deitas resideret, quum dicit: vidi Deum facie ad faciem. Hinc etiam illud Pauli (1 Cor. 10, 4), Christum fuisse populi ducem in deserto; quia etsi nondum advenerat humiliationis tempus, figuram tamen proposuit aeternus ille sermo ejus officii cui destinatus erat. Jam si absque contentione expenditur caput Zachariae secundum, angelus qui alterum angelum mittit, idem mox pronuntiatur Deus exercituum, et ei summa potentia adscribitur. Innumera testimonia omitto in quibus tuto acquiescit fides nostra, quamvis Judaeos non admodum moveant. Nam quum dicitur apud Jesaiam (Jes. 25, 9): ecce Deus noster iste; hic est Jehovah; exspectabimus eum, et servabit nos:

oculatis patet monstrari Deum qui in salutem populi denuo exsurgit. Et emphaticae demonstrationes bis positae non alio sinunt hoc trahi quam ad Christum. Apertior etiamnum et solidior locus Malachiae (3, 1), ubi venturum dominatorem, qui tunc expetebatur, ad templum suum promittit. Certe nonnisi uni summo Deo sacrum fuit templum, quod tamen propheta Christo vendicat. Unde sequitur, eundem esse Deum qui semper adoratus fuit apud Judaeos.

11. Novum autem testamentum innumeris testimoniis scatet. Ideo danda est opera ut breviter potius seligamus pauca quam omnia congeramus. Quamvis autem de eo loquuti sint apostoli, ex quo jam exstiterat mediator in carne; quidquid tamen adducam, probandae ejus aeternae deitati apte conveniet. In primis istud est singulari animadversione dignum, quod apostoli, quae de aeterno Deo praedicta erant, in Christo vel jam exhibita, vel olim repraesentanda docent. Nam ubi Jesaias (8, 14) Dominum exercituum Judaeis et Israelitis in petram scandali et lapidem offensionis fore vaticinatur, id Paulus (Rom. 9, 33) asserit in Christo esse impletum. Dominum ergo illum exercituum Christum esse declarat. Similiter alibi: oportet, inquit (Rom. 14, 10), nos omnes semel sisti ad tribunal Christi. Scriptum est enim: mihi flectetur omne genu, et omnis lingua jurabit mihi (Jes. 45, 23). Id quum apud Jesaiam de se Deus praedicet, Christus re ipsa in se exhibeat, consequitur illum ipsum Deum esse cujus gloria traduci alio non potest. Quod etiam ad Ephesios (Eph. 4, 8; Psal. 68, 19) ex Psalmis citat, in Deum unice competere liquet: ascendens in altum duxit captivitatem. Tum ascensionem ejusmodi adumbratam fuisse intelligens, quum insigni adversus exteras gentes victoria potentiam suam exseruit Deus, in Christo plenius exhibitam significat. Sic Joannes gloriam filii fuisse testatur, quae Jesaiae per visionem revelata fuit (Joann. 12, 41; Jes. 6, 1); quum tamen propheta ipse Dei majestatem sibi visam scribat. Illa vero quae apostolus ad Hebraeos (1, 6. 10) in filium confert, non obscurum est, esse clarissima Dei elogia: tu in principio Domine fundasti coelum et terram, etc.; item: adorate eum omnes angeli ejus. Neque tamen illis abutitur, quum ad Christum trahit. Siquidem quaecunque in Psalmis illis canuntur, solus ipse implevit. Ille enim fuit qui exsurgens misertus est Sion; ille qui omnium gentium et insularum regnum sibi asseruit. Et cur dubitasset Joannes (1, 14) Dei majestatem ad Christum referre, qui praefatus fuerat, verbum semper fuisse Deum? Quid formidasset Paulus Christum in Dei tribunali collocare (2 Cor. 5, 10), tam aperto praeconio ejus divinitatem ante prosequutus (Rom. 9, 5), ubi dixerat, esse Deum in saecula benedictum? Atque ut appareat quam sibi bene in hac parte consentiat, alibi etiam Deum in carne manifestatum esse scribit (1 Tim. 3, 16). Si Deus est in saecula laudandus, ille est igitur cui soli omnem gloriam et honorem deberi, alio loco idem affirmat (1 Tim. 1, 17). Neque vero id dissi-

mulat; quin palam clamat (Phil. 2, 6): quum in forma Dei esset, non fuisse ducturum rapinae loco si aequalem Deo se praebuisset; sed ultro se ipsum exinanivisse. Ac ne factitium quempiam Deum esse impii obstreperent, ultra progreditur Joannes: ipse, inquit (1 Joann. 5, 20), est verus Deus, et vita aeterna. Quanquam satis superque nobis esse debet, Deum nominari; praesertim ab eo teste qui diserte nobis non plures esse deos asseverat, sed unum. Ille autem Paulus est, qui sic loquitur (1 Cor. 8, 5): utcunque multi nominentur dii, sive in coelo, sive in terra, nobis tamen unus est Deus, ex quo omnia. Ex eodem ore quum audiamus Deum in carne manifestatum; Deum suo sanguine acquisivisse sibi ecclesiam (Act. 20, 28): quid secundum Deum imaginamur, quem ille nequaquam agnoscit? Et minime dubium est quin idem piis omnibus fuerit sensus. Thomas certe similiter Dominum et Deum suum aperte praedicando (Joann. 20, 28), unicum illum esse Deum profitetur quem semper adoraverat.

12. Jam si ab operibus ejus divinitatem censemus quae illi in scripturis ascribuntur, evidentius inde adhuc elucescet. Quum enim se ab initio una cum patre hactenus operari diceret, Judaei ad alia ejus dicta stupidissimi, senserunt tamen eum sibi divinam potentiam usurpare. Ac propterea (ut Joannes refert 5, 7) magis eum quaerebant interficere, quod non sabbathum modo solvebat, sed et patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo. Qualis ergo erit stupor noster, nisi hinc ejus divinitatem plane astrui sentiamus? Et sane providentia et virtute mundum administrare, nutuque propriae virtutis omnia moderari (quod illi dat apostolus Hebr. 1, 3) non est nisi creatoris. Neque solam gubernandi orbis provinciam cum patre participat, sed alia quoque singula officia, quae creaturis communicari nequeant. Clamat Dominus per prophetam (Jes. 43, 25): ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me. Secundum hanc sententiam, quum injuriam irrogari Deo Judaei existimarent, eo quod peccata Christus remittebat, hanc potestatem sibi competere non tantum verbis asseruit, sed miraculo etiam comprobavit (Matth. 9, 6). Ergo peccatorum remissionis non ministerium, sed potestatem penes ipsum esse conspicimus, quam a se ad alium transituram Dominus negat. Quid? tacitas cordium cogitationes percontari et penetrare, an non solius Dei est? At eam quoque habuit Christus (Matth. 9, 4): unde colligitur ejus divinitas.

13. In miraculis autem quam perspicue luculenteque apparet? Quibus etsi paria et similia tum prophetas tum apostolos edidisse fateor, in hoc tamen plurimum est discriminis, quod hi dona Dei suo ministerio dispensarunt, ille suam ipsius virtutem exseruit. Usus est quidem interdum precatione, quo gloriam ad patrem referret; sed videmus ut plurimum propriam ejus virtutem nobis ostensam. Et quomodo non esset verus autor miraculorum, qui dispensationem aliis sua autoritate committit? Narrat enim evangelista (Matth. 10, 8; Marc. 3, 15 et 6, 7) illum dedisse apostolis

potestatem mortuos suscitandi, leprosos curandi, ejiciendi daemones, etc. Illi autem sic ministerio ejusmodi defuncti sunt ut satis ostenderent virtutem non aliunde esse quam a Christo. In nomine Jesu Christi, inquit Petrus (Act. 3, 6), surge et ambula. Non mirum ergo si miracula sua objecerit Christus, ad revincendam Judaeorum incredulitatem, utpote quae virtute ejus edita, amplissimum divinitatis testimonium reddebant (Joann. 5, 36 et 14, 11 et 10, 37). Praeterea si extra Deum nulla est salus, nulla justitia, nulla vita, Christus autem in se haec omnia continet, Deus certe ostenditur. Neque mihi quispiam objiciat, diffusam a Deo in ipsum vitam aut salutem; non enim salutem accepisse, sed ipse salus esse dicitur. Et, si nemo bonus nisi solus Deus (Matth. 19, 17), quomodo esset purus homo, non dico bonus ac justus, sed ipsa bonitas et justitia? Quid, quod a primo creationis exordio, teste evangelista (Joann. 1, 4), in ipso vita erat; et ipse vita jam tum existens, erat lux hominum? Proinde talibus documentis freti fidem in ipso nostram et spem reponere audemus; quum sciamus tamen sacrilegam esse impietatem si cujus fiducia in creaturis haereat. Creditis in Deum, inquit (Joann. 14, 1), et in me credite. Atque ita Paulus duos Jesaiae locos (Jes. 28, 16 et 11, 10 coll. Rom. 10, 11 et 15, 12) interpretatur: quicunque sperat in eo non pudefiet; item: erit ex radice Isai qui consurget ad regendos populos; in ipso gentes sperabunt. Et quid de ea re plura scripturae testimonia persequamur, quum toties occurrat haec sententia: qui credit in me habet vitam aeternam (Jeann. 6, 47)? Jam quae ex fide pendet invocatio, illi etiam competit, quae tamen divinae majestatis propria est, si quid aliud proprium habet. Dicit enim propheta: quicunque invocaverit nomen Jehovae, salvus erit (Joel. 2, 32). Alter vero: turris fortissima nomen Jehova; ad ipsam confugiet justus, et servabitur (Prov. 18, 10). Atqui in salutem invocatur nomen Christi; sequitur ergo ipsum esse Jehovam. Porro invocationis exemplum habemus in Stephano, quum dicit (Act. 7, 59): Domine Jesu, suscipe spiritum meum; deinde in universa ecclesia, quemadmodum Ananias testatur eodem libro (9, 13): Domine, inquit, scis quanta hic intulerit mala sanctis omnibus qui invocant nomen tuum. Ac quo apertius intelligatur totam divinitatis plenitudinem in Christo corporaliter habitare, fatetur apostolus (1 Cor. 2, 2), nullam inter Corinthios aliam doctrinam prae se tulisse quam ejus cognitionem, nec aliud quam ipsam praedicasse. Quale istud quaeso et quantum est, filii duntaxat nomen annuntiari nobis, quos Deus jubet (Jer. 9, 24) in sui solius cognitione gloriari? Quis meram creaturam ipsum jactare ausit, cujus notitia unica est nostra gloriatio? Huc accedit quod salutationes Pauli epistolis praefixae eadem a filio precantur beneficia quae a patre: quo docemur non modo illius intercessione ad nos pervenire quae largitur coelestis pater, sed potentiae communione filium ipsum esse autorem. Quae practica notitia certior haud dubie solidiorque est

qualibet otiosa speculatione. Illic enim pius animus Deum praesentissimum conspicit et paene attrectat, ubi se vivificari, illuminari, servari, justificari ac sanctificari sentit.

14. Quare iisdem etiam e fontibus praecipue ad deitatem spiritus asserendam petenda est probatio. Est quidem minime obscurum illud testimonium Mosis (Gen. 1, 2) in creationis historia, spiritum Dei expansum fuisse super abyssos, vel materiam informem; quia ostendit non modo pulchritudinem mundi quae nunc cernitur, vigere salvam spiritus virtute, sed antequam accederet hic ornatus, jam tunc in fovenda illa confusa mole spiritum fuisse operatum. Nullis etiam cavillis obnoxium est quod dicitur apud Jesaiam (48, 16): et nunc Jehovah misit me et spiritus ejus; quia summum in mittendis prophetis imperium cum spiritu sancto communicat [1]); ex quo relucet divina ejus majestas. Sed optima, ut dixi, confirmatio nobis erit ex familiari usu. Longe enim a creaturis alienum est quod illi scripturae tribuunt, et nos ipsi certa pietatis experientia discimus. Ille enim est qui ubique diffusus omnia sustinet, vegetat et vivificat in coelo et in terra. Jam hoc ipso creaturarum numero eximitur, quod nullis circumscribitur finibus sed suum in omnia vigorem transfundendo, essentiam, vitam, et motionem illis inspirare, id vero plane divinum est. Deinde si regeneratio in vitam incorruptibilem quavis praesenti vegetatione superior est et multo excellentior, quid de eo censendum est cujus ex virtute procedit? Ipsum autem non mutuatitio, sed proprio vigore, regenerationis esse autorem scriptura multis locis docet; neque ejus modo, sed futurae quoque immortalitatis. Denique in ipsum omnia, ut in filium, conferentur quae maxime propria sunt divinitatis officia. Siquidem etiam profunda Dei scrutatur (1 Cor. 2, 10), cui nullus est inter creaturas consiliarius. Sapientiam et loquendi facultatem largitur; quum tamen Dominus Mosi pronuntiet, id facere suum esse solius (Exod. 4, 11). Sic per ipsum in Dei participationem venimus, ut ejus virtutem sentiamus erga nos quodammodo vivificam. Justificatio nostra ejus opus est. Ab ipso est potentia, sanctificatio, veritas, gratia, et quidquid boni cogitari potest; quoniam unus est spiritus a quo profluit omne donorum genus. Nam digna in primis notatu est sententia illa Pauli (1 Cor. 12, 11 et seqq.): quamvis diversa sint dona, et multiplex variaque distributio, eundem tamen esse spiritum; quia ipsum non modo principium vel originem statuit, sed etiam autorem. Quod etiam clarius exprimitur paulo post his verbis: omnia distribuit unus et idem spiritus prout vult. Nisi enim esset aliquid in Deo subsistens, minime ei daretur arbitrium et voluntas. Clarissime ergo Paulus spiritum insignit divina potentia, et in Deo hypostatice residere demonstrat.

15. Nec vero quum de ipso scriptura loquitur, a Dei ap-

---

1) Sic notat Calvin. in Act. 20, 28. illud, Gregem Dei in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos.

pellatione abstinet. Paulus enim nos esse templum Dei ex eo colligit quia spiritus ejus habitat in nobis (1 Cor. 3, 17, et 6, 19 et 2 Cor. 6, 16). Quod non est leviter praetereundum: siquidem quum toties promittat Deus se electurum nos sibi in templum, non aliter impletur ea promissio quam ejus spiritu in nobis habitante. Certe, ut praeclare dicit Augustinus: si ex lignis et lapidibus templum spiritui facere juberemur, quia cultus hic soli Deo debetur, clarum esset divinitatis ejus argumentum; nunc ergo quanto clarius istud est, quod non templum illi facere, sed nos ipsi esse debemus? Et apostolus ipse nunc templum nos Dei esse, nunc spiritus sancti eodem significatu scribit. Petrus vero Ananiam reprehendens quod spiritui sancto mentitus esset, non hominibus mentitum esse dicebat, sed Deo (Act. 5, 3. 4). Atque ubi Jesaias Dominum exercituum loquentem inducit, Paulus spiritum sanctum esse docet qui loquitur (Jes. 6, 9; Act. 28, 25). Imo quum passim dicant prophetae, verba quae proferunt esse Dei exercituum, Christus et apostoli ad spiritum sanctum referunt; unde sequitur, verum esse Jehovam, qui praecipuus est prophetiarum autor. Rursus, ubi Deus se ad iram populi contumacia provocatum conqueritur, pro eo Jesaias spiritum ejus sanctum contristatum scribit (Jes. 63, 10). Postremo, si blasphemia in spiritum neque in hoc saeculo, neque in futuro remittitur (Matth. 12, 31; Marc. 3, 29; Luc. 12, 10), quum veniam obtineat qui in filium blasphemavit, palam hinc asseritur divina ejus majestas, quam laedere vel imminuere, crimen inexpiabile est. Sciens ac volens supersedeo a multis testimoniis quibus usi sunt veteres. Plausibile illis visum est citare ex Davide (Psal. 33, 6): verbo Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum: ut probarent non minus spiritus sancti opus esse mundum quam filii. Sed quum in Psalmis usitatum sit bis idem repetere, et quum apud Jesaiam spiritus oris idem valeat atque sermo (Jes. 11, 4), infirma illa ratio fuit. Itaque tantum parce attingere volui, quibus solide inniterentur piae mentes.

16. Quia autem Christi adventu clarius se patefecit Deus, ita etiam in tribus personis familiarius innotuit. Sed ex multis testimoniis unum hoc nobis sufficiat. Nam Paulus (Eph. 4, 5) haec tria sic connectit, Deum, fidem et baptismum, ut ab uno ad aliud ratiocinetur: nempe, quia una est fides, ut inde unum esse Deum demonstret; quia unus est baptismus, inde quoque unam esse fidem ostendat. Ergo, si in unius Dei fidem ac religionem initiamur per baptismum, nobis necesse est verum censere Deum in cujus nomen baptizamur. Nec vero dubium est quin hac solenni nuncupatione perfectam fidei lucem jam esse exhibitam testari voluerit Christus, quum diceret (Matth. 28, 19): baptizate eos in nomen patris et filii et spiritus sancti. Siquidem hoc perinde valet atque baptizari in unius Dei nomen, qui solida claritate apparuit in patre filio et spiritu. Unde plane constat in Dei essentia residere tres personas in quibus Deus unus cognoscitur.

Et sane quum fides non circumspicere huc et illuc debeat, neque per varia discurrere, sed in unum Deum spectare, in eum conferri, in eo haerere: ex eo facile constituitur quod si varia sint fidei genera, plures etiam esse deos oporteat. Jam quia sacramentum est fidei baptismus, Dei unitatem nobis confirmat ex eo quod unus est. Hinc etiam conficitur, ut nonnisi in unum Deum baptizari liceat; quia ejus amplectimur fidem in cujus nomen baptizamur. Quid ergo sibi vult Christus, quum in nomine patris et filii et spiritus sancti baptizari praecepit, nisi una fide in patrem, et filium et spiritum credendum esse? id vero quid aliud est quam clare testari patrem, filium et spiritum unum esse Deum? Itaque quum fixum illud maneat, Deum unum esse, non plures, verbum et spiritum non aliud esse quam ipsam Dei essentiam constituimus. Et vero stolidissime ineptiebant Ariani, qui filii divinitatem confitentes Dei substantiam illi adimebant. Nec absimilis Macedonianos rabies vexabat, qui per spiritum dona gratiae duntaxat in homines effusa intelligi volebant. Nam ut sapientia, intelligentia, prudentia, fortitudo, timor Domini, ab ipso proficiscuntur, ita unus ipse est sapientiae, prudentiae, fortitudinis, pietatis spiritus. Nec secundum gratiarum distributionem ipse dividitur; sed utcunque illae variae dividantur, idem tamen et unus manet, inquit apostolus (1 Cor. 12, 11).

17. Rursum et quaedam patris a verbo, verbi a spiritu distinctio scripturis demonstratur. In qua tamen excutienda, quanta religione ac sobrietate versandum sit, ipsa mysterii magnitudo nos admonet. Ac mihi sane vehementer istud Gregorii Nazianzeni arridet, *οὐ φθάνω τὸ ἓν νοῆσαι, καὶ τοῖς τρισὶ περιλάμπομαι· οὐ φθάνω τὰ τρία διελεῖν, καὶ εἰς τὸ ἓν ἀναφέρομαι*: non possum unum cogitare quin trium fulgore mox circumfundar; nec tria possum discernere quin subito ad unum referar [1]). Proinde et nos eam personarum trinitatem ne imaginari in animum inducamus quae cogitationem seorsum distractam detineat, ac non ad illam mox unitatem reducat. Veram certe distinctionem insinuant patris, filii et spiritus vocabula, ne quis nuda epitheta esse putet, quibus a suis operibus varie designetur Deus, sed distinctionem non divisionem. Proprietatem filio a patre esse distinctam ostendunt loci quos jam citavimus; quia sermo non fuisset apud Deum nisi alius esset a patre; neque gloriam suam habuisset apud patrem nisi ab eo distinctus. Similiter patrem a se distinguit, quum alium esse dicit qui testimonium sibi perhibet (Joann. 5, 32 et 8, 16). Atque huc tendit quod alibi dicitur, patrem per verbum omnia creasse: quod non poterat nisi ab ipso quodammodo distinctus. Praeterea non descendit pater in terram, sed is qui

1) Bernard. lib. de consider. lib. 5. „Cum dico unum, non me trinitatis turbat numerus, qui essentiam non multiplicat, non variat, nec partitur. Rursum quum dico tria, non me arguit intuitus unitatis, quia illa quaecunque tria, seu illos tres, nec in confusionem cogit, nec in singularitatem redigit.“ Cf. Bernard. serm. 71. in Cantica.

a patre exiit; non mortuus est, nec resurrexit, sed qui ab eo missus fuerat. Neque ab assumpta carne exordium habuit haec distinctio, sed antea quoque unigenitum in sinu patris fuisse manifestum est (Joann. 1, 18). Quis enim asserere sustineat, tum demum sinum patris ingressum filium, quum e coelo descendit ad suscipiendam humanitatem? Erat ergo ante in sinu patris, et suam apud patrem gloriam obtinebat. Spiritus sancti a patre distinctionem Christus innuit, quum dicit eum a patre procedere; a se ipso autem, quoties alium vocat; ut quum alium consolatorem ab se mittendum denuntiet, et alibi saepius (Joann. 14, 16 et 15, 26).

18. Enimvero ad vim distinctionis exprimendam, similitudines a rebus humanis mutuari nescio an expediat. Solent id quidem interdum facere veteres; sed simul fatentur plurimum differre quidquid pro simili in medium afferunt. Quo fit ut omnem audaciam hic reformidem; ne si quid intempestive productum fuerit, aut malignis calumniae, aut rudibus hallucinationis ansam praebeat. Quam tamen scripturis notatam distinctionem animadvertimus, subticeri non convenit. Ea autem est, quod patri principium agendi, rerumque omnium fons et scaturigo attribuitur; filio sapientia, consilium, ipsaque in rebus agendis dispensatio; at spiritui virtus et efficacia assignatur actionis. Porro, quamquam patris aeternitas, filii quoque et spiritus aeternitas est, quando nunquam Deus sine sapientia virtuteque sua esse potuit, in aeternitate autem non est quaerendum prius aut posterius, non est tamen inanis aut supervacua ordinis observatio, dum primus recensetur pater, deinde ex eo filius, postea ex utroque spiritus. Nam et mens uniuscujusque eo sponte inclinat ut primo Deum consideret, deinde emergentem ex eo sapientiam, tum postremo virtutem qua consilii sui decreta exsequitur. Qua ratione, a patre duntaxat exsistere dicitur filius, a patre simul et filio spiritus. Multis id quidem locis, sed nusquam clarius quam cap. 8. ad Romanos (v. 9), ubi scilicet idem spiritus, nunc Christi, nunc ejus qui suscitavit Christum a mortuis, promiscue vocatur, neque injuria. Nam et Petrus (2 Petr. 1, 21) spiritum Christi fuisse testatur, quo vaticinati sunt prophetae; quum toties scriptura doceat spiritum fuisse Dei patris.

19. Porro simplicissimam Dei unitatem adeo non impedit ista distinctio, ut filium inde probare liceat unum esse cum patre Deum, quia uno simul cum eo spiritu constet; spiritum autem non aliud esse a patre et filio diversum, quia patris et filii sit spiritus. Siquidem in unaquaque hypostasi tota intelligitur natura, cum hoc, quod subest sua unicuique proprietas. Pater totus in filio est, totus in patre filius, quemadmodum ipse quoque asserit (Joann. 14, 10 seq.): ego in patre, et pater in me; nec ulla essentiae differentia sejungi alterum ab altero scriptores ecclesiastici concedunt. His appellationibus quae distinctionem denotant, inquit Augustinus, hoc significatur quod ad se invicem referuntur;

non ipsa substantia qua unum sunt. Quo sensu conciliandae sunt inter se veterum sententiae, quae pugnare alioqui nonnihil viderentur. Nunc enim patrem filii principium esse tradunt; nunc filium a se ipso et divinitatem et essentiam habere asseverant, adeoque unum esse cum patre principium. Ejus diversitatis causam bene ac perspicue explicat Augustinus alibi [1]), quum ita loquitur: Christus ad se Deus dicitur, ad patrem filius dicitur. Rursusque pater ad se Deus dicitur, ad filium dicitur pater. Quod dicitur ad filium pater, non est filius; quod dicitur filius ad patrem, non est pater; quod dicitur ad se pater et filius ad se, est idem Deus. Ergo quum de filio sine patris respectu simpliciter loquimur, bene et proprie ipsum a se esse asserimus; et ideo unicum vocamus principium: quum vero relationem quae illi cum patre est notamus, patrem filii principium merito facimus. In hujus rei explicatione quintus liber Augustini de Trinitate totus versatur. Longe vero tutius est in ea quam tradit relatione subsistere, quam subtilius penetrando ad sublime mysterium, per multas evanidas speculationes evagari.

20. Ergo, quibus cordi erit sobrietas, et qui fidei mensura contenti erunt, breviter quod utile est cognitu accipiant: nempe quum profitemur nos credere in unum Deum, sub Dei nomine intelligi unicam et simplicem essentiam, in qua comprehendimus tres personas vel hypostaseis: ideoque quoties Dei nomen indefinite ponitur, non minus filium et spiritum, quam patrem designari. Ubi autem adjungitur filius patri, tunc in medium venit relatio; atque ita distinguimus inter personas. Quia vero proprietates in personis ordinem secum ferunt, ut in patre sit principium et origo, quoties mentio fit patris et filii simul, vel spiritus, nomen Dei peculiariter patri tribuitur. Hoc modo retinetur unitas essentiae et habetur ratio ordinis, quae tamen ex filii et spiritus deitate nihil minuit. Et certe, quum ante visum fuerit apostolos asserere filium Dei illum esse quem Moses et prophetae testati sunt esse Jehovam, semper ad unitatem essentiae venire necesse est. Proinde nobis sacrilegium detestabile est, filium vocari alium Deum a patre; quia simplex Dei nomen relationem non admittit, nec potest Deus ad se ipsum dici hoc vel illud esse. Jam quod nomen Jehovae indefinite sumptum in Christum competat, ex Pauli etiam verbis (2 Cor. 12, 9) patet: propterea ter rogavi Dominum; quia ubi retulit Christi responsum: sufficit tibi gratia mea, subjicit paulo post: ut inhabitet in me virtus Christi. Certum enim est nomen Domini pro Jehova illic esse positum; atque ita restringere ad personam mediatoris frivolum esset ac puerile, quando absoluta est oratio quae filium cum patre non comparat. Et scimus ex recepta Graecorum consuetudine apostolos passim nomen

1) August. Homil. de temp. 38. de Trinit. et coll. ad Pascentium Epist. 174. Cyrill. lib. 7. de Trinit. Idem lib. 3. Dialog. Haec ad praeced. pag. pertinent. — Ad hanc pag. cf. Aug. in Psal. 109. et Tract. in Joann. 39. Id. in Psal. 68.

κυρίου substituere in locum Jehovae. Et ne procul quaerendum sit exemplum, non alio sensu oravit Dominum Paulus, quam quo citatur locus Joelis a Petro (Act. 2, 16; Joel. 2, 28): quisquis invocaverit nomen Domini, salvus erit. Ubi nomen hoc peculiariter filio ascribitur, aliam esse rationem constabit suo loco; nunc tenere satis est, quum absolute Paulus Deum rogasset, statim subjicere nomen Christi. Ita et totus Deus a Christo ipso spiritus nuncupatur. Nihil enim obstat quominus tota spiritualis sit Dei essentia, in qua pater, filius et spiritus comprehendantur. Quod ipsum ex scriptura planum fit; nam ut illic Deum audimus nominari spiritum, ita et spiritum sanctum, quatenus est hypostasis totius essentiae, audimus dici et Dei esse, et a Deo.

21. Quoniam autem satan, ut fidem nostram ab ipsis radicibus convelleret, partim de divina filii et spiritus essentia, partim de personali distinctione ingentes pugnas semper movit, atque ut omnibus probe saeculis impios spiritus excitavit, qui doctores orthodoxos hac in parte vexarent, ita et hodie ex veteribus favillis novum ignem accendere conatur, hic perversis quorundam deliriis occurrere operae pretium est. Hactenus dociles manu ducere, non autem cum praefractis et contentiosis manum conserere maxime propositum fuit; nunc autem veritas quae placide ostensa fuit, ab omnibus improborum calumniis asserenda. Etsi praecipuum studium in hoc incumbet, ut habeant, qui faciles apertasque Dei verbo aures dederint, in quo certo pede consistant. Equidem hic, si quando alias in reconditis scripturae mysteriis, sobrie multaque cum moderatione philosophandum; adhibita etiam multa cautione, ne aut cogitatio aut lingua ultra procedat, quam verbi Dei fines se protendunt. Quomodo enim immensam Dei essentiam ab suum modulum mens humana definiat, quae mundum statuere certo potuit quale sit solis corpus, quod tamen oculis quotidie conspicitur? Imo vero, quomodo proprio ductu ad Dei usque substantiam excutiendam penetret, quae suam ipsius minime assequitur? Quare Deo libenter permittamus sui cognitionem. Ipse enim demum unus, ut inquit Hilarius, idoneus sibi testis est, qui nisi per se cognitus non est. Permittemus autem si et talem concipiemus ipsum qualem se nobis patefacit; nec de ipso aliunde sciscitabimur quam ex ejus verbo. Exstant in hoc argumentum homiliae Chrysostomi quinque adversus Anomoeos, quibus tamen cohiberi sophistarum audacia non potuit quin fraena garrulitati laxarent. Nihilo enim modestius hic se gesserunt quam ubique solent. Cujus temeritatis infelicissimo successu admoneri nos decet, ut docilitate magis quam acumine in istam quaestionem incumbere curae sit; nec in animum inducamus aut Deum usquam investigare nisi in sacro ejus verbo, aut de ipso quidquam cogitare nisi praeeunte ejus verbo, aut loqui nisi ex eodem verbo sumptum. Quod si, quae subest in una divinitate patris, filii et spiritus distinctio (ut est cognitu difficilis) ingeniis quibusdam plus facessit negotii et molestiae quam expediat, meminerint labyrin-

thum ingredi hominis mentes dum suae curiositati indulgent, atque ita regi se sustineant coelestibus oraculis, utcunque mysterii altitudinem non capiant.

22. Texere catalogum errorum quibus olim tentata fuit fidei sinceritas in hoc doctrinae capite, nimis longum esset, plenumque inutili taedio; ac haereticorum plerique crassis deliriis totam Dei gloriam ita aggressi sunt obruere, ut satis esse duxerint concutere ac turbare imperitos. Statim vero a paucis hominibus ebullierunt plures sectae, quae partim lacerarent Dei essentiam, partim distinctionem quae inter personas est confunderent. Porro si tenemus quod ante ex scriptura satis ostensum est, simplicem et individuam esse essentiam unius Dei, quae ad patrem et filium et spiritum pertineat; rursus patrem proprietate aliqua differre a filio, et filium a spiritu: non Ario tantum et Sabellio, sed aliis vetustis errorum autoribus clausa erit janua. Sed quia nostro tempore exorti sunt phrenetici quidam, ut Servetus et similes, qui novis praestigiis omnia involverunt, paucis eorum fallacias discutere operae pretium est. Serveto nomen trinitatis ita fuit exosum, imo detestabile, ut trinitarios omnes, quos vocabat, diceret esse atheos. Omitto insulsas voces quas ad conviciandum excogitavit. Haec quidem speculationum ejus fuit summa, tripartitum induci Deum ubi in ejus essentia residere dicuntur tres personae, triademque hanc esse imaginariam, quia cum Dei unitate pugnet. Interea personas voluit esse externas quasdam ideas, quae vere non subsistant in essentia Dei, sed Deum nobis hac vel illa specie figurent; ac initio quidem nihil in Deo fuisse distinctum, quia olim idem erat verbum quod spiritus; sed ex quo emersit Christus Deus de Deo, spiritus etiam alium ex ipso Deum fluxisse. Etsi autem allegoriis interdum fucat suas naenias, ut quum dicit sermonem aeternum Dei fuisse spiritum Christi apud Deum, et relucentiam ideae; item, spiritum fuisse deitatis umbram; postea tamen utriusque deitatem in nihilum redigit, asserens secundum dispensationis modum tam in filio quam in spiritu partem esse Dei, sicuti idem spiritus substantialiter in nobis atque etiam in lignis et lapidibus Dei portio est. Quid de mediatoris persona blateret, suo loco videbimus[1]). Prodigiosum vero hoc commentum, personam nihil aliud esse quam visibilem gloriae Dei speciem, non longa refutatione indiget. Nam quum Joannes nondum creato mundo λόγον fuisse Deum pronuntiet (Joann. 1, 1), longe ab idea discernit. Si vero tunc quoque et ab ultima aeternitate λόγος ille, qui Deus erat, fuit apud patrem, et propria sua gloria apud patrem insignis fuit (Joann. 17, 5), non potuit certe externus esse aut figurativus splendor; sed necessario sequitur fuisse hypostasin, quae in Deo ipso intus resideret. Quanquam autem non fit spiritus mentio nisi in historia creationis mundi, non ta-

1) Vid. Calv. defensionem orthod. fidei S. Trinit. adversus prodigiosos errores M. Serveti, classe 5. tractat. theolog.

men illic inducitur ut umbra, sed essentialis Dei virtus, quum narrat Moses informem quoque illam massam fuisse in eo suffultam (Gen. 1, 2). Aeternum igitur spiritum semper in Deo fuisse tunc apparuit, dum fovendo sustinuit confusam coeli et terrae materiam, donec accederet pulchritudo et series. Certe nondum potuit effigies vel repraesentatio Dei esse, uti somniat Servetus. Alibi vero suam impietatem apertius detegere cogitur, quod Deus aeterna sua ratione filium sibi visibilem decernens, hoc modo visibilem se exhibuit. Nam si hoc verum sit, non alia relinquitur Christo divinitas, nisi quatenus aeterno Dei decreto filius est ordinatus. Adde quod spectra illa quae in locum hypostaseon supponit, sic transformat, ut nova accidentia Deo affingere non dubitet. Illud vero omnium maxime exsecrandum, quod tam filium Dei quam spiritum promiscue creaturis omnibus permiscet. Partes enim et partitiones palam asserit esse in essentia Dei, quarum unaquaeque portio Deus est; praesertim vero spiritus fidelium coaeternos dicit et consubstantiales Deo: quamvis alibi substantialem deitatem non tantum hominis animae, sed aliis rebus creatis assignet.

23. Ex hac lacuna prodiit aliud non dissimile monstrum. Nebulones enim quidam, ut serveticae impietatis invidiam ac dedecus effugerent, tres quidem personas esse confessi sunt, sed ratione addita, quod pater, qui vere et proprie unicus est Deus, filium et spiritum formando, suam in eos deitatem transfudit. Nec vero abstinent ab horrendo loquendi genere, patrem hac nota distingui a filio et spiritu, quia sit solus essentiator. Colorem hunc primo obtendunt, passim Christum vocari Dei filium; unde colligunt non alium proprie Deum esse nisi patrem. Atqui non observant, quamvis Dei nomen filio quoque sit commune, tamen κατ' ἐξοχὴν patri interdum adscribi, quia fons est ac principium deitatis; idque ut notetur simplex essentiae unitas. Excipiunt, si vere est Dei filius, absurdum esse censeri personae filium. Ego utrumque verum esse respondeo, Dei nempe esse filium, quia sermo est a patre ante saecula genitus (nondum enim de mediatoris persona nobis sermo est), et tamen explicandi causa habendam esse rationem personae, ut nomen Dei non simpliciter sumatur, sed pro patre. Nam si non alium censemus Deum quam patrem, non obscure dejicitur filius ab hoc gradu. Ergo quoties deitatis fit mentio, minime admitti debet antithesis inter filium et patrem, quasi huic tantum conveniat nomen veri Dei. Nam sane Deus qui Jesaiae apparuit (Jes. 6, 1), verus et unicus fuit Deus; quem tamen Joannes (12, 41) affirmat fuisse Christum. Qui etiam per os Jesaiae (8, 14) testatus est se fore in lapidem offendiculi Judaeis, unicus erat Deus: quem Paulus (Rom. 9, 33) Christum fuisse pronuntiat. Quum per Jesaiam (45, 23) clamat, vivo ego, mihi flectetur omne genu, unicus Deus est: atqui idem Paulus (Rom. 14, 11) Christum interpretatur. Huc accedunt quae recitat apostolus (Hebr. 1, 10 et 6) testimonia: tu Deus fundasti

coelum et terram (Psal. 102, 26). Item: adorent eum omnes angeli Dei (Psal. 97, 7), quae nonnisi in unicum Deum competunt: quum tamen propria Christi elogia esse contendat. Nec valet cavillum illud, transferri ad Christum quod Dei proprium est, quia sit relucentia gloriae ipsius. Nam quum ubique ponatur nomen Jehovae, sequitur deitatis respectu ex se ipso esse. Nam si est Jehovah, negari non potest quin idem sit ille Deus qui per Jesaiam alibi (44, 6) clamat: ego, ego sum, et praeter me non est Deus. Expendere etiam convenit illud Jeremiae (10, 11): dii qui non fecerunt coelum et terram, pereant de terra quae sub coelo est: quando ex opposito fateri necesse erit filium Dei eum esse cujus deitas saepius apud Jesaiam probatur ex mundi creatione. Quomodo autem creator qui omnibus esse dat, non erit ex se ipso, sed essentiam aliunde mutuabitur? Nam quisquis essentiatum a patre filium esse dicit, a se ipso negat esse. Reclamat autem spiritus sanctus, illum Jehovah nominans. Jam si demus totam essentiam esse in solo patre, vel fiet partibilis, vel eripietur filio; atque ita spoliatus sua essentia, titularis solum erit Deus. Essentia Dei, si creditur istis nugatoribus, soli patri convenit, quatenus ipse solus est, et est filii essentiator. Ita divinitas filii quiddam erit abstractum a Dei essentia, vel derivatio partis a toto. Jam concedant ex suo principio necesse est, spiritum esse solius patris: quia si derivatio est a prima essentia, quae nonnisi patri propria est, jure non censebitur spiritus filii, quod tamen refellitur Pauli testimonio, ubi communem Christo et patri facit. Ad haec si expungitur e trinitate patris persona, in quo a filio et spiritu differet nisi quia solus est ipse Deus? Fatentur Christum esse Deum, et tamen a patre differre. Vicissim notam aliquam discretionis esse oportet, ne pater sit filius. Qui in essentia eam ponunt, manifeste in nihilum redigunt veram Christi deitatem, quae sine essentia esse non potest, et quidem tota[1]). Non differet certe pater a filio, nisi proprium aliquid habeat in se quod filio commune non sit. Quid jam reperient in quo eum distinguant? Si in essentia est discretio, respondeant annon cum filio eam communicaverit. Hoc vero non potuit esse ex parte: quia dimidium fabricare Deum nefas esset. Adde quod hoc modo foede lacerarent Dei essentiam. Restat ut tota et in solidum patris et filii sit communis. Quod si verum est, jam sane quoad ipsam nulla erit alterius ab altero discretio. Si excipiant, patrem essentiando manere nihilominus unicum Deum, penes quem sit essentia: Christus ergo figurativus erit Deus, ac specie tantum vel nomine, non re ipsa; quia Deo nihil magis proprium quam esse, juxta illud: qui est, misit me ad vos (Exod. 3, 14).

24. Falsum quidem esse quod sumunt, quoties absolute fit Dei mentio in scriptura, non nisi patrem intelligi ex multis locis

---

1) Vide Bernardum Serm. 80. super Cantica, de errore Gilberti Pictaviensis Episcopi.

refellere promptum est; et in illis ipsis, quos pro se citant, turpiter produnt suam incogitantiam, quia illic filii nomen apponitur. Unde apparet relative accipi Dei nomen, ideoque restringi ad patris personam; ac eorum objectio uno verbo diluitur. Nisi solus pater, inquiunt, verus esset Deus, suus ipse pater esset. Neque enim absurdum est, propter gradum et ordinem Deum peculiariter vocari qui non solum genuit ex se suam sapientiam, sed Deus etiam est mediatoris, sicuti plenius suo loco disseram. Nam ex quo manifestatus est in carne Christus, filius Dei vocatur, non tantum quatenus ante saecula genitus ex patre fuit aeternus sermo, sed quia mediatoris suscepit personam et munus, ut Deo nos conjungeret. Et quoniam filium a Dei honore tam audacter excludunt, scire velim: quum pronuntiat (Matth. 19, 17) nullum esse bonum praeter unum Deum, an se bonitate privet. Non loquor de humana ejus natura, ne forte excipiant, quidquid in ea boni fuit, ex gratuito dono fluxisse; quaero an sermo aeternus Dei bonus sit necne. Si negent, satis convicta tenetur eorum impietas; fatendo se ipsos jugulant. Quod autem primo intuitu videtur Christus a se removere nomen boni, sententiam nostram magis confirmat: nempe quum singulare sit unius Dei elogium, quatenus ex vulgari more salutatus fuerat bonus, falsum honorem repudians, bonitatem qua pollet divinam esse admonet. Quaero etiam, ubi affirmat Paulus (1 Tim. 1, 17) solum Deum esse immortalem, sapientem et veracem, an his verbis in ordinem mortalium, stultorum et fallacium redigatur Christus? Non erit igitur immortalis, qui ab initio vita fuit ut angelis immortalitatem conferret? non erit sapiens, qui aeterna est Dei sapientia? non erit verax ipsa veritas? Quaero praeterea Christumne adorandum censeant? Si enim hoc jure sibi vendicat (Phil. 2, 10), ut flectatur coram ipso omne genu, sequitur illum esse Deum, qui in lege vetuit quemquam alium praeter se adorari. De solo patre si accipi volunt quod apud Jesaiam (44, 6) dicitur: ego sum, ac nemo praeter me; hoc testimonium in ipsos retorqueo, quando videmus Christo attribui quidquid Dei est. Nec locus est eorum cavillo, Christum in carne fuisse exaltatum in qua exinanitus fuerat, et carnis respectu omne imperium illi datum esse in coelo et in terra: quia etsi extenditur regis et judicis majestas ad totam mediatoris personam, nisi tamen Deus manifestatus esset in carne, non potuit in tantam altitudinem extolli quin Deus secum ipse pugnaret. Atque hanc controversiam optime Paulus tollit (Phil. 2, 6. 7), aequalem Deo fuisse docens, antequam se exinaniret sub forma servi. Porro aequalitas ista quomodo staret, nisi fuisset Deus ille cujus nomen est Ja et Jehovah, qui equitat super Cherubim, qui rex est totius terrae, et rex saeculorum? Jam utcunque obstrepant, non potest eripi Christo quod alibi dicit Jesaias (25, 9): hic, hic est Deus noster, exspectavimus eum; quando his verbis adventum Dei redemptoris describit qui non modo ab exsilio babylonico populum reduceret, sed ecclesiam plene

restitueret omnibus numeris. Altero etiam cavillo nihil proficiunt, Christum fuisse Deum in patre suo. Nam etsi fatemur ratione ordinis et gradus principium divinitatis esse in patre, detestabile tamen esse dicimus commentum illud, solius patris essentiam esse propriam, quasi filii deificator esset: quia hoc modo vel multiplex esset essentia, vel titulo et imaginatione tenus Christum appellant Deum. Si concedant filium esse Deum, sed secundum a patre, jam in ipso genita et formata erit essentia, quae est in patre ingenita et informis. Scio multis nasutis ludibrio esse quod ex verbis Mosis personarum distinctionem elicimus, ubi Deum sic loquentem inducit (Gen. 1, 26): faciamus hominem ad imaginem nostram. Vident tamen pii lectores quam frigide atque inepte hoc velut colloquium induceret Moses, nisi subessent in uno Deo plures personae. Jam quos alloquitur pater, certum est fuisse increatos; nihil vero increatum, excepto ipso Deo et quidem uno. Nunc ergo nisi concedant patris, filii et spiritus communem fuisse creandi potestatem, et commune jubendi imperium, sequetur Deum non intus secum ita loquutum esse, sed direxisse ad alios extraneos opifices sermonem. Denique locus unus duo simul eorum objecta facile expediet. Nam quod pronuntiat Christus ipse (Joann. 4, 24), Deum esse spiritum, ad patrem solum restringi consentaneum non esset, ac si sermo ipse non esset spiritualis naturae. Quod si filio similiter, ut patri, convenit nomen spiritus, sub indefinito Dei nomine filium comprehendi colligo. Subjicit tamen continuo post, non alios probari cultores patri nisi qui eum in spiritu et veritate adorant. Unde alterum consequitur, quia sub capite fungitur Christus officio doctoris, Dei nomen patri adscribere, non ut aboleat suam ipsius deitatem, sed ut gradatim nos ad eam attollat.

25. Sed in eo scilicet hallucinantur quod individua somniant, quorum singula partem obtineant essentiae. Atqui ex scripturis docemur unum essentialiter Deum esse, ideoque essentiam tam filii quam spiritus esse ingenitam. Sed quatenus pater ordine primus est, atque ex se genuit suam sapientiam, merito, ut nuper dictum est, censetur principium et fons totius divinitatis. Ita Deus indefinite est ingenitus, et pater etiam personae respectu ingenitus. Stulte etiam putant se ex nostra sententia colligere quaternitatem statui, quia falso et calumniose cerebri sui commentum nobis adscribunt, quasi derivative fingamus prodire ex una essentia tres personas: quum ex scriptis nostris liqueat non abstrahere nos personas ab essentia, sed, quamvis in ipsa resideant, distinctionem interponere. Si separatae essent ab essentia personae, probabilis forte esset eorum ratio; sed hoc modo trinitas esset deorum, non personarum quas in se continet unus Deus. Ita solvitur futilis eorum quaestio, concurratne essentia ad conflandam trinitatem? quasi tres deos ex illa descendere imaginemur. Quod excipiunt, trinitatem igitur fore sine Deo, ex eadem insulsitate nascitur; quia etsi ad distinctionem non concurrit ut pars

vel membrum, non tamen personae sine ipsa, vel extra ipsam: quia et pater, nisi Deus esset, non poterat esse pater; et filius non aliter filius nisi quia Deus. Deitatem ergo absolute ex se ipsa esse dicimus. Unde et filium, quatenus Deus est, fatemur ex se ipso esse, sublato personae respectu; quatenus vero filius est, dicimus esse ex patre. Ita essentia ejus principio caret; personae vero principium est ipse Deus. Et quidem orthodoxi scriptores, quicunque olim de trinitate loquuti sunt, ad personas tantum retulerunt hoc nomen; quando non modo absurdus esset error, in ipsa distinctione complecti essentiam, sed nimis crassa impietas. Nam qui volunt tria concurrere, essentiam, filium et spiritum, eos filii et spiritus essentiam exinanire palam est. Alioqui partes inter se commistae conciderent; quod est in omni distinctione vitiosum. Denique si pater et Deus synonyma essent, sic deificator esset pater; nihil in filio residuum esset praeter umbram; nec aliud esset trinitas quam conjunctio Dei unius cum duabus rebus creatis.

26. Quod objiciunt, Christum, si proprie sit Deus, filium Dei perperam vocari, jam responsum est, quia fit unius personae ad alteram comparatio, nomen Dei non sumi indefinite, sed restringi ad patrem, quatenus deitatis est principium, non essentiando, ut fanatici nugantur, sed ratione ordinis. Hoc sensu accipitur sermo ille Christi ad patrem (Joann. 17, 3): haec est vita aeterna ut credant te unum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum. Nam in mediatoris persona loquens, medium gradum tenet inter Deum et homines, neque tamen ideo imminuitur ejus majestas. Nam etsi se ipsum exinanivit, gloriam tamen suam, quae abscondita fuit coram mundo, non perdidit apud patrem. Sic apostolus ad Hebraeos (1, 10 et 2, 9), quanquam fatetur exiguo tempore fuisse imminutum infra angelos, non tamen dubitat simul asserere, aeternum esse Deum qui fundavit terram. Tenendum igitur est, quoties Christus in persona mediatoris patrem compellat, sub hoc Dei nomine divinitatem complecti, quae ipsius quoque est. Sic quum apostolis diceret (Joann. 14, 28 et 16, 7): expedit me ascendere ad patrem, quia pater major me est, non secundam divinitatem tantum sibi tribuit, ut sit quoad aeternam essentiam patre inferior; sed quia coelesti gloria potitus fideles colligit in ejus participationem. In superiore gradu patrem locat, qua tenus differt conspicua splendoris perfectio, quae in coelo apparet, ab ea gloriae mensura quae conspecta fuit in ipso carne vestito. Eadem ratione alibi (1 Cor. 15, 24) Paulus Christum dicit redditurum Deo et patri regnum, ut sit Deus omnia in omnibus. Nihil absurdius quam auferre perpetuitatem Christi deitati. Quod si nunquam desinet esse Dei filius, sed idem manebit semper qui fuit ab initio, sequitur, sub patris nomine unicam Dei essentiam, quae utriusque communis est, comprehendi. Et certe ideo ad nos descendit Christus ut, ad patrem attollendo, simul etiam ad se ipsum attolleret, quatenus unum est cum patre.

Nomen ergo Dei exclusive ad patrem restringere, ut filio auferatur, neque fas neque rectum est. Nam et hac de causa verum esse Deum asserit Joannes (1, 1), ne quis secundo deitatis gradu subsidere putet infra patrem. Ac miror quid sibi velint isti novorum deorum fabri, dum Christum verum Deum confessi, mox eum excludunt a patris deitate; quasi possit esse verus Deus nisi qui unus est, aut transfusa divinitas non sit novum aliquod figmentum.

27. Quod multos locos accumulant ex Irenaeo, ubi patrem Christi asserit esse unicum et aeternum Deum Israel, vel pudenda inscitia est, vel summa improbitas. Animadvertere enim debuerant sancto viro negotium et certamen fuisse cum phreneticis, qui patrem Christi negabant illum esse Deum qui per Mosen et prophetas olim loquutus fuerat, sed nescio quod spectrum e labe mundi productum. Itaque in hoc totus est, ut palam faciat non alium praedicari in scriptura Deum quam Christi patrem, et perperam alium excogitari, ac proinde nihil mirum si toties concludat non alium fuisse deum Israelis quam qui celebratur a Christo et apostolis. Sic etiam nunc, ubi diverso errori resistendum est, vere dicemus, Deum qui olim apparuit patribus, non alium fuisse quam Christum. Porro, si quis excipiat fuisse patrem, in promptu erit responsio, dum pro filii divinitate pugnamus, nos patrem minime excludere. Ad hoc Irenaei consilium si attendant lectores, cessabit omnis contentio. Quin etiam ex sexto capite lib. 3. tota lis facile dirimitur, ubi in hoc unum insistit pius vir, qui absolute et indefinite vocatur in scriptura deus, illum esse vere unicum Deum: Christum vero absolute Deum vocari. Meminerimus hunc fuisse disceptationis statum, sicuti ex toto progressu patet, ac praesertim libri secundi cap. 46. non vocari patrem aenigmatice et parabolice qui vere non sit deus. Adde quod alibi (lib. 3. c. 9) conjunctim tam filium quam patrem praedicatum fuisse deum contendit a prophetis et apostolis. Postea (cap. 12) vero definit quomodo Christus, qui dominus est omnium et rex, et deus, et judex, ab eo qui est Deus omnium acceperit potestatem: nempe subjectionis respectu, quia humiliatus est usque ad mortem crucis. Intera paulo post (cap. 16) affirmat, filium esse opificem coeli et terrae, qui legem tulit per Mosis manum et patribus apparuit. Jam si quis blateret, Irenaeo solum patrem esse Deum Israel, regeram quod idem scriptor aperte tradit, Christum unum et eundem exsistere; sicuti etiam ad eum refert vaticinium Habacuc: Deus ab austro veniet. Eodem pertinet quod legitur cap. 9. lib. 4: ipse igitur Christus cum patre vivorum est deus. Et ejusdem libri cap. 12. interpretatur Abraham credidisse Deo, quia factor coeli et terrae, et solus deus sit Christus.

28. Tertullianum nihilo verius patronum sibi asciscunt; quia, etsi asper interdum et spinosus est in suo loquendi genere, summam tamen doctrinae, quam tuemur, non ambigue tradit: nempe quum unus sit Deus, dispensatione tamen vel oeconomia esse ejus

sermonem; unicum esse Deum substantiae unitate, et nihilominus unitatem dispensationis mysterio in trinitatem disponi; tres esse, non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed serie[1]). Dicit quidem se defendere secundum a patre filium, sed non alium intelligit nisi distinctione. Visibilem alicubi filium dicit; sed postquam in utramque partem ratiocinatus est, definit invisibilem esse quatenus est sermo. Denique patrem sua persona determinari affirmans, alienissimum se probat ab eo commento quod refellimus. Et quanquam non alium Deum agnoscit quam patrem, se ipsum tamen proximo contextu explicans, se non exclusive loqui ostendit filii respectu, quia negat alium esse a patre Deum, ideoque non violari monarchiam personae distinctione. Atque ex perpetuo ejus consilio verborum sensum colligere promptum est. Contendit enim adversus Praxeam, quamvis in tres personas distinctus sit Deus, non tamen fieri plures deos, neque discerpi unitatem. Et quia secundum Praxeae commentum Christus non poterat Deus esse quin idem esset pater, ideo tantopere de distinctione laborat. Quod vero sermonem et spiritum vocat portionem totius, etsi dura est loquutio, excusabilis tamen est, quando ad substantiam non refertur, sed dispositionem tantum et oeconomiam notat quae solis personis convenit, Tertulliano ipso teste. Inde etiam pendet illud: quot personae tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot sunt voces? Sic etiam paulo post: ut credant patrem et filium in suis quemque nominibus et personis. His arbitror satis refelli posse eorum impudentiam qui ex Tertulliani autoritate fucum tentant facere simplicibus.

29. Et certe quisquis diligenter veterum scripta inter se conferet, non aliud reperiet apud Irenaeum quam quod ab aliis, qui deinde sequuti sunt, proditum fuit. Justinus unus est ex vetustissimis; nobis autem per omnia suffragatur. Objectent, tam ab illo quam a reliquis patrem Christi vocari unum Deum. Idem Hilarius quoque docet, imo asperius loquitur, aeternitatem esse in patre. An ut filio auferat Dei essentiam? Atqui in ejus fidei quam sequimur defensione totus est. Nec tamen eos pudet mutila nescio quae dicta excerpere, ex quibus persuadeant Hilarium esse erroris sui patronum. Ignatium quod obtendunt, si velint quidquam habere momenti, probent apostolos legem tulisse de quadragesima et similibus corruptelis. Nihil naeniis illis, quae

---

1) Tertullianus lib. adv. Praxeam: „Perversitas haec (Praxeae scil.) se existimat meram veritatem possidere, dum unicum Deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et Patrem et Filium et Spiritum sanctum dicat: quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem, et nihilominus custodiatur οἰκονομίας sacramentum, quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens, Patrem, Filium et Spiritum sanctum. Tres autem non statu, sed gradu: nec substantia, sed forma: nec potestate, sed specie: unius autem substantiae, et unius status et unius potestatis: quia unus Deus, ex quo et gradus isti, formae et species, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti deputantur. Quomodo numerum sine divisione patiuntur, procedentes tractatus demonstrabunt" etc.

sub Ignatii nomine editae sunt, putidius. Quo minus tolerabilis est eorum impudentia, qui talibus larvis ad fallendum se instruunt. Porro hinc veterum consensus clare perspicitur, quod neque in concilio nicaeno Arius ex cujusquam probati scriptoris autoritate fucum facere ausus est, et nemo ex Graecis vel Latinis excusat a prioribus se dissentire. Augustinus, cui nebulones isti infestissimi sunt, quam sedulo excusserit omnium scripta, et quam reverenter amplexus sit, dicere nihil attinet. Certe in minimis quibusque scrupulis ostendere solet cur ab illis discedere cogatur. In hoc etiam argumento, si quid ambiguum vel obscurum legerit apud alios, non dissimulat [1]). Quam tamen isti oppugnant doctrinam pro confesso sumit, ab ultima antiquitate sine controversia fuisse receptam; neque tamen quid ante docuissent alii, ipsum latuisse, vel ex uno verbo constat, ubi dicit in patre esse unitatem, libro de doctrina christiana primo. An garrient sui tunc fuisse oblitum? Atqui alibi ab hac calumnia se purgat, ubi patrem vocat principium totius deitatis, quia a nullo est; prudenter scilicet expendens specialiter patri adscribi Dei nomen, quod nisi ab ipso fiat initium, concipi nequeat simplex Dei unitas. His etiam demum, ut spero, agnoscet pius lector omnes calumnias discussas, quibus satan hactenus puram doctrinae fidem pervertere vel obtenebrare molitus est. Denique totam hujus doctrinae summam fideliter esse explicatam confido, siquidem modum curiositati imponant lectores, nec molestas et perplexas disputationes cupidius quam par sit sibi accersant. Nam quos oblectat speculandi intemperies, minime placandos suscipio. Certe nihil astute praeterii quod mihi adversum esse putarem; sed dum ecclesiae aedificationi studeo, multa non attingere consultius visum est, quae et parum prodessent, et lectores gravarent supervacua molestia. Quid enim disputare attinet an semper generet pater? quando stulte fingitur continuus actus generandi, ex quo liquet ab aeterno tres in Deo personas substitisse.

CAPUT XIV.

In ipsa etiam mundi et rerum omnium creatione scripturam certis notis discernere verum Deum a fictitiis.

Secunda pars libri I., de notitia hominis. Quaedam vero hoc Capite praemittuntur: 1) de creatione mundi, in genere, sect. 1. et 2. — 2) tractatione de homine in proximum caput rejecta, de angelis agitur, sect. 3—13. — 3) de malis angelis sive diabolis, sect. 13—20. — 4) Quis fructus ex historia creationis a nobis sit colligendus, sect. 20—22.

---

1) Docte et sancte monet Athanasius: „In hac quaestione etiamsi te non explices, non est ideo diffidendum sacris Scripturis, quoniam melius est haesitabundos ignorata causa tacere et credere, quam ideo non credere quia haesites.“

1. Quanquam falsorum deorum cultoribus socordiam merito exprobrat Jesaias (40, 21), quod ex terrae fundamentis et coelorum ambitu non didicerint quisnam esset verus Deus, quae tamen est ingenii nostri tarditas et hebetudo, necesse fuit, ne ad gentium figmenta defluerent fideles, expressius illis depingi verum Deum. Nam quum evanida sit quae apud philosophos maxime tolerabilis habetur descriptio, Deum mentem esse mundi, ipsum familiarius a nobis cognosci operae pretium est, ne semper in ambiguo vacillemus. Itaque historiam creationis exstare voluit, cui innixa ecclesiae fides non alium Deum quaereret nisi qui propositus est a Mose opifex mundi et conditor. Illic primo notatum est tempus, ut continua annorum serie fideles ad primam humani generis et rerum omnium originem pervenirent. Quae apprime utilis est cognitio, non tantum ut prodigiosis fabulis, quae in Aegypto et aliis terrae plagis olim grassatae sunt, obviam eatur, sed etiam ut cognito mundi exordio clarius eluceat Dei aeternitas, nosque in sui admirationem magis rapiat. Neque vero movere nos debet profana illa subsannatio, mirum esse cur non citius venerit Deo in mentem, coelum et terram condere, sed otiosus immensum spatium praeterfluere siverit, quod ante plurima aetatum millia efficere posset, quum ad sex annorum millia nondum pervenerit mundi ad ultimum finem vergentis diuturnitas. Nam cur tamdiu distulerit Deus, neque fas est nobis inquirere, neque expedit; quia si eo usque penetrare contendat mens humana, centies in itinere deficiet. Neque etiam cognitu utile esset quod Deus ipse, ut fidei nostrae modestiam probaret, consulto voluit celatum esse. Ac scite pius ille senex [1]), quum protervus quispiam ex eo per ludibrium quaereret, quid ante creatum mundum egisset Deus? respondit fabricasse inferos curiosis. Haec non minus gravis quam severa admonitio compescat lasciviam, quae multos titillat, adeoque impellit ad pravas et noxias speculationes. Denique meminerimus, Deum illum invisibilem et cujus incomprehensibilis est sapientia, virtus et justitia, Mosis historiam speculi loco nobis proponere, in quo viva ejus effigies relucet. Sicuti enim nihil distincte cernunt oculi, vel senio obtusi, vel alio vitio hebetes, nisi specillis adjuventur, ita, quae nostra est imbecillitas, nisi nos dirigat scriptura in Deo quaerendo, statim evanescimus. Qui vero protervíae suae indulgent, quia nunc frustra monentur, sero horribili interitu sentient quanto satius fuerit arcana Dei consilia reverenter suspicere, quam blasphemias evomere quibus coelum obscurent. Et recte Augustinus [2]) injuriam Deo fieri conqueritur, ubi superior ejus voluntate flagitatur rerum causa. Idem alibi [3]) prudenter admonet, non minus perperam de immensis temporum quam locorum spatiis quaestionem moveri. Certe quantumvis late pateat coelorum circuitus, est tamen aliqua ejus di-

1) Cf. Augustin. confess. 11, 12 (14).
2) Libr. de Genesi contra Manich. 2, 29 (43).
3) Libr. 11 de civitate Dei c. 5.

mensio. Nunc si quis cum Deo expostulet, quod centuplo superet vacuitas, annon piis omnibus detestabilis erit petulantia? Eodem furoris prosiliunt qui exagitant Dei otium, quod eorum arbitrio mundum ante innumera saecula non condiderit. Ut suae cupiditati morem gerant, extra mundum egredi affectant. Quasi vero in tam ampla coeli et terrae circumferentia, non satis multa occurrant quae inaestimabili suo fulgore absorbeant sensus omnes nostros; quasi intra sex annorum millia non satis multa documenta ediderit Deus, in quorum assidua meditatione mentes nostrae se exerceant. Ergo libenter maneamus inclusi his cancellis, quibus nos circumscribere Deus voluit, et quasi mentes nostras contrahere ne vagandi licentia diffluerent.

2. Ejusdem rationis est quod narrat Moses, non momento, sed sex diebus absolutum fuisse Dei opus. Nam et hac circumstantia ab omnibus figmentis colligimur ad unicum Deum, qui in sex dies opus suum digessit, ne molestum nobis esset in ejus consideratione occupari toto vitae cursu. Quamvis enim oculi nostri, in quamcunque partem se vertant, coguntur in operum Dei intuitu versari, videmus tamen quam fluxa sit attentio, et quam cito praetervolent si quae nos tangant piae cogitationes. Hic etiam obstrepit humana ratio, quasi a Dei potentia alieni fuerint tales progressus, donec subacta ad fidei obsequium quietem illam colere discit, ad quam nos invitat septimi diei sanctificatio. In ipso autem ordine rerum diligenter considerandus est paternus Dei amor erga humanum genus, quod non ante creavit Adam quam mundum omni bonorum copia locupletasset. Nam si eum in terra adhuc sterili et vacua locasset, si vitam dedisset ante lucem, visus fuisset ejus utilitati parum consulere. Nunc ubi solis et astrorum motus disposuit ad usus humanos, terram, aquas, aerem animalibus replevit, frugum omnium abundantiam protulit quae alimentis sufficeret, curam providi et seduli patris familias suscipiens, mirificam ergo nos suam bonitatem ostendit. Quae breviter tantum delibo, si quisque attentius apud se expendat, constabit Mosen certum unius Dei creatoris testem ac praeconem fuisse. Omitto quae jam exposui, non de nuda tantam Dei essentia illic fieri sermonem, sed aeternam quoque ejus sapientiam et spiritum nobis proponi, ne alium Deum somniemus quam qui in illa expressa imagine vult agnosci.

3. Sed antequam de hominis natura plenius disserere incipiam, aliquid de angelis inserere oportet; quia etsi Moses, vulgi ruditati se accommodans, non alia Dei opera commemorat in historia creationis nisi quae oculis nostris occurrunt, ubi tamen postea angelos Dei ministros inducit, colligere facile licet eorum esse conditorem, cui suam operam et officia impendunt. Quamvis ergo Moses populariter loquens, non statim a primis rudimentis angelos recensuerit inter Dei creaturas, nihil tamen vetat quominus diserte et explicate de illis tradamus quae alibi passim docet scriptura; quia si Deum ex operibus suis agnoscere cupimus, mi-

nime omittendum est tam praeclarum et nobile specimen. Adde quod refutandis multis erroribus valde necessaria est haec pars doctrinae. Multorum mentes ita perstrinxit angelicae naturae praestantia, ut putarent illis injuriam fieri si unius Dei imperio subjecti quasi in ordinem cogerentur. Hinc illis afficta divinitas. Emersit etiam Manichaeus cum sua secta, qui sibi duo principia fabricavit, Deum et diabolum. Ac Deo quidem tribuebat bonarum rerum originem; malas autem naturas ad diabolum autorem referebat. Hoc delirium si mentes nostras teneret implicitas, non constaret Deo sua in mundi creatione gloria. Nam quum nihil magis Dei proprium sit quam aeternitas et *αὐτουσία*, id est, a se ipso exsistentia, ut ita loquar, qui diabolo hoc tribuunt, nonne quodammodo eum divinitatis ornant titulo? Jam ubi omnipotentia Dei, si diabolo tale conceditur imperium, ut illo invito ac repugnante, quidquid voluerit exsequatur? Quod autem unicum habent fundamentum Manichaei, nefas esse adscribi bono Deo ullius rei malae creationem, id orthodoxam fidem minime laedit, quae non admittit aliquam esse in mundi universitate malam naturam; quandoquidem nec pravitas et malitia tum hominis, tum diaboli, aut quae inde nascuntur peccata, ex natura sunt, sed ex naturae corruptione; nec quidquam omnino ab initio exstitit, in quo non et sapientiae et justitiae suae specimen ediderit Deus. His ergo perversis commentis ut obviam eatur, altius animos attollere necesse est quam oculi nostri penetrent. Quo consilio verisimile est, ubi in symbolo nicaeno vocatur Deus omnium conditor, res invisibiles fuisse expressas. Modum tamen, quem praescribit pietatis regula, tenere curae erit, ne altius quam expedit speculando lectores a fidei simplicitate abducti vagentur. Et certe, quum utiliter semper nos doceat spiritus, in quibus vero parum est momenti ad aedificationem vel subticeat prorsus vel leviter tantum et cursim attingat, nostri quoque officii est, libenter ignorare quae non conducunt.

4. Angelos sane, quum Dei sint ministri ad jussa ejus exsequenda ordinati, esse quoque illius creaturas, extra controversiam esse debet. De tempore vel ordine quo creati fuerint, contentionem movere nonne pervicaciae magis quam diligentiae est? Terram esse perfectam, et coelos perfectos, cum omni exercitu eorum, narrat Moses (Gen. 2, 1). Quid attinet anxie percontari quoto die, praeter astra et planetas, alii quoque magis reconditi coelestes exercitus esse coeperint? Ne longior sim, meminerimus hic, ut in tota religionis doctrina, tenendam esse unam modestiae et sobrietatis regulam, ne de rebus obscuris aliud vel loquamur, vel sentiamus, vel scire etiam appetamus, quam quod Dei verbo fuerit nobis traditum. Alterum, ut in lectione scripturae iis continenter quaerendis ac meditandis immoremur, quae ad aedificationem pertinent, non curiositati aut rerum inutilium studio indulgeamus. Et quia Dominus non in frivolis quaestionibus, sed in solida pietate, timore nominis sui, vera fiducia, sanctitatis of-

ficiis erudire nos voluit, in ea scientia acquiescamus. Quamobrem, si rite sapere volumus, relinquenda sunt nobis illa *ματαιώματα*, quae et ab otiosis hominibus de angelorum natura, ordinibus, multitudine, absque Dei verbo traduntur. Scio haec cupidius a multis arripi, et majori voluptati esse quam quae in usu quotidiano sunt posita. Verum, nisi Christi discipulos esse nos piget, eam quam ipse methodum praescripsit sequi ne pigeat. Ita fiet ut ejus magisterio contenti, a supervacuis speculationibus, a quibus nos revocat, non tantum abstineamus, sed etiam abhorreamus. Dionysium illum, quicunque fuerit, nemo negaverit multa subtiliter et argute in coelesti hierarchia disputasse; verum si quis propius excutiat, deprehendet maxima ex parte meram esse garrulitatem. Theologo autem non garriendo aures oblectare, sed vera, certa, utilia docendo, conscientias confirmare propositum est. Si librum illum legas, putes hominem de coelo delapsum referre non quae didicit, sed quae oculis vidit. Atqui Paulus, qui extra tertium coelum raptus fuerat (2 Cor. 12, 1 seqq.), non modo nihil tale prodidit, sed testatus quoque est, nefas esse homini loqui quae viderat arcana. Illa ergo nugatoria sapientia valere jussa, ex simplici scripturae doctrina consideremus quod de angelis suis scire nos Dominus voluit.

5. Angelos esse coelestes spiritus quorum ministerio et obsequio utitur Deus ad exsequenda omnia quae decrevit, passim in scriptura legitur; unde et hoc illis nomen attributum est, quod illos veluti internuntios adhibet Deus ad se hominibus manifestandum. Aliae etiam quibus insigniuntur appellationes, ex simili ratione sumptae sunt. Exercitus vocantur, quia ut satellites principem suum circumdant, ejus majestatem exornant et conspicuam reddunt, et instar militum ad signum ducis sui semper intenti sunt, et ita parati sunt ac expediti ad capessenda illius jussa, ut simul ac annuerit operi se accingant, vel potius sint in opere. Talem imaginem throni Dei, ad declarandam ejus magnificentiam, cum alii prophetae describunt, tum praecipue Daniel, ubi mille millia, et decies mille myriadas astitisse dicit, quum Deus tribunal conscendisset (Dan. 7, 10). Quoniam vero vim ac fortitudinem manus suae Dominus per ipsos mirabiliter exserit ac declarat, inde virtutes nominantur (Col. 1, 16; Eph. 1, 21). Quia vero imperium suum in mundo per eos exercet ac administrat, ideo dicuntur nunc principatus, nunc potestates, nunc dominationes. Postremo, quia in illis quodammodo residet gloria Dei, throni quoque hac ratione appellantur. Quanquam de hoc postremo nihil velim asserere; quia diversa interpretatio vel aeque, vel magis etiam congruit. Verum hoc nomine omisso, prioribus illis saepe utitur spiritus sanctus ad commendandam angelici ministerii dignitatem. Neque enim aequum est, sine honore praeteriri ea instrumenta, quibus numinis sui praesentiam specialiter Deus exhibet. Quin etiam ob id non semel dii nuncupantur, quod in suo ministerio, velut in speculo, divinitatem aliqua ex parte

nobis repraesentant. Tametsi enim mihi non displicet quod veteres scriptores, ubi scriptura angelum Dei Abrahae, Jacob, Mosi et aliis apparuisse commemorat (Gen. 18, 1 et 32, 1. 28; Jos. 5, 14; Jud. 6, 13 et 13, 22), Christum fuisse angelum illum interpretantur, saepius tamen ubi de angelis omnibus fit mentio, hoc nomen illis tribuitur. Neque id mirum videri debet. Nam si principibus ac praefectis id honoris datur (Psal. 82, 6), quod Dei, qui summus est rex et judex, vices gerunt in sua functione, longe major causa est cur deferatur angelis, in quibus divinae gloriae claritas multo abundantius elucet.

6. Quod autem ad consolationem nostram fideique confirmationem facere maxime poterat, in eo docendo plurimum insistit scriptura: nempe angelos divinae erga nos beneficentiae dispensatores esse et administros. Ideoque commemorat, pro salute nostra ipsos excubare, suscipere defensionem nostri, vias nostras dirigere, sollicitudinem gerere ne quid adversi nobis accidat. Universales sunt sententiae quae in primis ad Christum, ecclesiae caput, deinde ad omnes fideles pertinent. Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis; in manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedes tuos (Psal. 91, 11). Item (ibid. 34, 8): manet angelus Domini per circuitum eorum qui timent eum, et eruit eos. Quibus ostendit Deus, sese eorum quos custodiendos suscepit tutelam angelis suis delegare. Secundum hanc rationem angelus Domini consolatur Agar fugitivam, et dominae suae reconciliari jubet (Gen. 16, 9). Pollicetur Abraham servo suo angelum fore ducem itineris ipsius (ibid. 24, 7). Jacob in benedictione Ephraim et Manasse precatur ut angelus Domini, per quem liberatus fuerat ab omni malo, prosperari eos faciat (ibid. 48, 16). Sic angelus protegendis israelitici populi castris praefectus fuit (Exod. 14, 19 et 23, 20); et quoties voluit Israelem Deus redimere e manu hostium, angelorum ministerio vindices excitavit (Jud. 2, 1 et 6, 11 et 13, 10). Si denique (ne plura commemorare necesse sit) angeli Christo ministrarunt (Matth. 4, 11), et ei adfuerunt in omnibus angustiis (Luc. 22, 43); ejus resurrectionem mulieribus, et discipulis gloriosum adventum nuntiarunt (Matth. 28, 5; Luc. 24, 5; Act. 1, 10). Itaque quo istud protectionis nostrae munus impleant, contra diabolum omnesque hostes nostros depugnant, et vindictam Dei adversus eos qui nobis infesti sunt exsequuntur. Quemadmodum legimus (2 Reg, 19, 35; Jes. 37, 36) angelum Dei, ut Jerusalem obsidione liberaret, centum octoginta quinque millia in castris regis Assyrii una nocte confecisse.

7. Caeterum, an singulis fidelibus singuli angeli sint attributi ad eorum defensionem, pro certo asserere non ausim. Certe quum Daniel angelum Persarum et Graecorum angelum inducit (Dan. 10, 13. 20 et 12, 1), significat certos angelos regnis ac provinciis quasi praesides destinari. Christus etiam quum dicit angelos puerorum semper videre faciem patris (Matth. 18, 10), cer-

tos esse angelos, quibus commendata sit eorum salus, innuit. Sed ex eo nescio an colligi debeat, unicuique praeesse suum angelum. Hoc quidem pro certo habendum, non tantum uni angelo unumquemque nostrum esse curae; sed omnes uno consensu vigilare pro salute nostra. Nam de omnibus angelis simul dicitur (Luc. 15, 7), quod plus gaudeant super uno peccatore ad resipiscentiam converso, quam super nonaginta novem justis qui in justitia perstiterint. De pluribus etiam angelis dicitur (Luc. 16, 23), quod Lazari animam in sinum Abrahae detulerint. Nec vero frustra ministro suo monstrat Elisaeus (2 Reg. 6, 17) tot currus igneos qui peculiariter illi destinati erant. Unus est locus (Act. 12, 15), qui videtur ad id confirmandum aliis paulo clarior. Nam quum Petrus e carcere eductus pulsasset fores domus in qua congregati erant fratres, quum suspicari non possent eum esse, dicebant angelum ipsius. Videtur hoc illis in mentem venisse ex communi conceptione, quod singulis fidelibus praesides assignati sint sui angeli. Quanquam hic quoque responderi potest, nihil obstare quominus unum quemlibet ex angelis intelligamus, cui Dominus tunc Petri curam mandasset, neque tamen propterea esset perpetuus ejus custos; quemadmodum vulgo imaginantur duos angelos, bonum et malum, tanquam diversos genios, singulis esse attributos. Neque tamen operae pretium est anxie investigare quod scire nostra non multum refert. Nam si cui hoc non satisfaciet, omnes coelestis militiae ordines pro salute sua excubias agere, non video quid proficere ex eo possit si intelligat angelum unum peculiariter custodem sibi datum. Qui vero ad unum angelum restringunt quam de unoquoque nostrum curam Deus gerit, magnam sibi et omnibus ecclesiae membris injuriam faciunt: ac si de nihilo promissae essent illae auxiliares copiae, quibus undique cincti et muniti animosius certemus.

8. De multitudine vero et ordinibus qui definire audent, viderint quale habeant fundamentum. Michael, fateor, princeps magnus vocatur apud Danielem (12, 1) et archangelus apud Judam (v. 9). Et archangelum fore docet Paulus (1 Thess. 4, 16), qui tuba citabit homines ad judicium. Sed quis inde poterit honorum gradus inter angelos statuere, distinguere singulos suis insignibus, locum et stationem cuique assignare? Nam et duo nomina quae in scripturis exstant, Michael et Gabriel, et tertium, si addere velis ex historia Tobiae, ex significatu videri possunt, pro infirmitatis nostrae captu, angelis indita, etsi id in medio malo relinquere. Quantum ad numerum, audimus ex ore Christi (Matth. 26, 53) multas legiones; a Daniele (7, 10) multas myriadas; plenos currrus vidit Elisaei minister; et ingentem multitudinem declarat, quod dicuntur (Psal. 34, 8) castrametari in circuitu timentium Deum. Forma spiritus carere certum est; et tamen scriptura pro ingenii nostri modulo angelos sub Cherubim et Seraphim non frustra nobis alatos pingit, ne dubitemus incredibili celeritate semper ad auxilium nobis ferendum praesentes

fore simul ac res tulerit; ac si fulgur e coelo emissum, qua solet pernicitate, ad nos volaret. Quidquid praeterea de utroque quaeri potest, credamus ex eo esse genere mysteriorum quorum plena revelatio in ultimum diem differtur. Proinde a nimia vel in quaerendo curiositate, vel in loquendo audacia cavendum meminerimus.

9. Hoc tamen, quod nonnulli inquieti homines in dubium vocant, pro certo est habendum, angelos spiritus esse ministratorios, quorum obsequio utitur Deus ad suorum protectionem, et per quos tum sua beneficia inter homines dispensat, tum reliqua etiam opera exsequitur. Fuit illa quidem olim Sadducaeorum opinio, per angelos nihil designari quam vel motus, quos Deus hominibus aspirat, vel ea quae edit virtutis suae specimina. Sed huic deliramento tot reclamant scripturae testimonia, ut mirum sit tam crassam ignorationem in illo populo ferri potuisse. Ut enim omittam quos superius locos citavi, ubi referuntur millia et legiones angelorum, ubi gaudium illis tribuitur, ubi narrantur fideles manibus sustinere, eorum animas deferre in quietem, videre faciem patris et similia, sunt alii, ex quibus clarissime evincitur re vera esse spiritus naturae subsistentis. Nam quod Stephanus et Paulus dicunt (Act. 7, 53; Gal. 3, 19), legem esse latam in mánu angelorum; et Christus, electos fore post resurrectionem angelis similes (Matth. 22, 30); diem judicii ne angelis quidem esse cognitum (ibid. 24, 362); se tunc venturum cum sanctis angelis (ibid. 5, 31; Luc. 9, 26): ut maxime torqueatur, necesse erit ita intelligi. Similiter quum Paulus Timotheum coram Christo et electis ipsius angelis attestatur (1 Tim. 5, 21), ut praecepta sua custodiat, non qualitates aut inspirationes sine substantia, sed veros spiritus denotat. Nec aliter subsistit quod in epistola ad Hebraeos legitur (Hebr. 1, 4 et 2, 16), Christum excellentiorem angelis effectum, illis non esse subjectum orbem terrarum, Christum non ipsorum, sed hominum naturam assumpsisse; nisi beatos esse spiritus intelligamus, in quos cadant istae comparationes. Et ipse autor epistolae se ipsum declarat, ubi in regno Dei fidelium animas et sanctos angelos simul collocat (ibid. 12, 22). Praeterea, quod jam citavimus, angelos puerorum semper videre faciem Dei, eorum praesidio nos defendi, eos laetari de salute nostra, mirari multiplicem Dei gratiam in ecclesia, subesse Christo capiti. Eodem pertinet quod sanctis patribus toties apparuerunt sub forma hominum, loquuti sunt, excepti etiam fuerunt hospitio. Et Christus ipse, ob primatum quem obtinet in persona mediatoris, angelus vocatur (Mal. 3, 1). Hoc obiter attingere libuit, ad simplices praemuniendos adversus illas stultas et absurdas cogitationes, quae ante multa saecula a satana excitatae subinde repullulant.

10. Restat ut superstitioni occurramus, quae obrepere plerumque solet ubi dicitur angelos nobis omnium bonorum ministros esse ac praebitores. Eo enim protinus delabitur hominis ratio,

ut nihil non honoris deferendum illis putet. Ita fit ut quae solius Dei et Christi sunt, ad ipsos transferantur. Ita videmus Christi gloriam superioribus aliquot saeculis fuisse multis modis obscuratam, quum immodicis elogiis angeli praeter Dei verbum cumularentur. Neque ullum fere antiquius est vitium ex iis quae hodie impugnamus. Siquidem Paulo etiam fuisse magnum certamen cum nonnullis apparet, qui sic angelos evehebant, ut Christum propemodum in ordinem redigerent. Hinc tanta sollicitudine urget in epistola ad Collossenses (cap. 1, 16 et 20), Christum non modo angelis omnibus esse anteferendum, sed ipsis quoque bonorum omnium esse autorem; ne eo derelicto ad illos convertamur qui nec sibi sufficere possunt, sed ex eodem quo nos fonte hauriunt. Certe quum in eis fulgor divini numinis refulgeat, nihil est magis proclive quam in eorum adorationem stupore quodam nos prosterni et omnia deinde illis tribuere quae nonnisi Deo debentur. Quod etiam Joannes in Apocalypsi fatetur sibi accidisse; sed simul addit fuisse sibi responsum: vide ne feceris; conservus tuus sum, Deum adora (Apoc. 19, 10 et 22, 8. 9).

11. Atqui hoc periculum bene cavebimus si expendamus cur per eos Deus potius quam per se, sine ipsorum opera, potentiam suam declarare, fidelium salutem curare, suaeque beneficentiae dona ipsis communicare soleat. Non facit hoc certe necessitate, quasi carere illis nequeat; nam quoties libet, ipsis praeteritis, opus suum vel solo nutu peragit: tantum abest ut ad levandam difficultatem sint illi subsidio. Hoc ergo ad solatium nostrae imbecillitatis facit, ne quid omnino, quod animis nostris vel in bonam spem erigendis, vel in securitate confirmandis valeat, desideremus. Illud quidem unum satis superque esse deberet, quod Dominus asserit se nostrum esse protectorem. Sed dum tot periculis, tot noxis, tot hostium generibus nos videmus circumsideri, quae nostra est mollities ac fragilitas, fieri interdum poterit ut trepidatione impleamur, vel desperatione concidamus, nisi pro modulo nostro gratiae suae praesentiam apprehendere nos Dominus faciat. Hac ratione non modo nos sibi curae fore promittit, sed se innumeros habere satellites quibus procurandam salutem nostram mandaverit. Horum praesidio ac tutela quamdiu septi sumus, quidquid periculi immineat, nos extra omnem mali aleam esse positos. Perperam id quidem fieri a nobis fateor, quod post illam simplicem promissionem de unius Dei protectione, adhuc circumspectamus unde veniat nobis auxilium. Sed quia Dominus pro immensa sua clementia et facilitate, vult huic nostro vitio subvenire, non est cur tantum ejus beneficium negligamus. Ejus rei exemplum in puero Elisaei habemus (2 Reg. 6, 17), qui quum montem obsidione cingi videret ab exercitu Syrorum, nec ullum effugium patere, pavore consternabatur quasi actum de se ac domino suo esset. Hic Elisaeus Deum precatus est, ut illius aperiret oculos; ille protinus montem equis ac curribus igneis refertum conspicit, multitudine scilicet angelorum, a quibus custo-

diendus erat cum propheta. Hac visione confirmatus se recepit et hostes potuit intrepido animo despicere, quorum aspectu fuerat prope exanimatus.

12. Proinde quidquid de angelorum ministerio dicitur, ad hunc finem dirigamus, ut expugnata omni diffidentia, spes in Deo nostra fortius stabiliatur. Siquidem haec praesidia ideo nobis a Domino sunt comparata ne hostium multitudine terreamur, quasi adversus opem ejus praevaleret, sed ad illam Elisaei sententiam confugiamus, plures esse pro nobis quam contra nos. Quam igitur praeposterum est, ab angelis nos abduci a Deo, qui in hoc sunt constituti, ut praesentiorem ejus opem nobis testentur? Abducunt autem, si non recta ad ipsum manu ducunt, ut solum auxiliatorem spectemus, invocemus ac praedicemus; si non ut ejus manus a nobis considerantur, quae nullum ad opus nisi ipso dirigente se moveant; si non in uno mediatore Christo nos retinent, ut ab eo prorsus pendeamus, in eo recumbamus, ad eum feramur et ipso acquiescamus. Quod enim in visione Jacob describitur (Gen. 28, 12), haerere ac penitus infixum esse animis nostris debet, angelos in terram ad homines descendere, et ab hominibus in coelum ascendere per scalam, cui insidet Dominus exercituum. Quo indicatur sola Christi intercessione fieri ut angelorum ministeria ad nos perveniant, sicut ipse affirmat (Joann. 1, 51): posthac videbitis coelos apertos, et angelos descendentes ad filium hominis. Itaque servus Abrahae (Gen. 24, 7), angeli custodiae commendatus, non propterea ipsum invocat, ut sibi adsit, sed ea commendatione fretus preces fundit coram Domino, petitque ut misericordiam suam erga Abrahamum exserat. Quemadmodum enim non ideo potentiae bonitatisque suae ministros facit eos Deus, ut suam cum illis gloriam partiatur, ita non opem suam ideo in ipsorum ministerio nobis promittit, ut nostram inter ipsos et eum fiduciam dividamus. Valeat ergo platonica illa philosophia [1]) de quaerendo per angelos ad Deum aditu, et ipsis in hunc finem colendis, quo Deum faciliorem nobis reddant: quam superstitiosi curiosique homines conati sunt in religionem nostram ab initio invehere, et ad hunc usque diem perseverant.

13. Quae de diabolis scriptura tradit, eo fere tendunt omnia ut solliciti simus ad praecavendas eorum insidias et molitiones; tum iis armis nos instruamus quae ad propulsandos potentissimos hostes satis firma sint ac valida. Nam quum deus ac princeps hujus saeculi vocatur satan, quum fortis armatus, spiritus cui potestas est aeris, leo rugiens dicitur (2 Cor. 4, 4; Joann. 12, 31; Matth. 12, 29; Eph. 2, 2; 1. Petr. 5, 8): non alio respiciunt istae descriptiones nisi ut cautiores simus et vigilantiores, tum ad pugnam capessendam paratiores. Quod etiam expressis verbis interdum notatur. Nam Petrus, postquam diabo-

1) Vide Plat. in Epinomide et Cratylo.

lum dixit circuire instar leonis rugientis quaerentem quos devoret, mox adhortationem subjungit, ut fide fortiter resistamus. Et Paulus (Eph. 6, 12), ubi monuit luctam non cum carne et sanguine nobis esse, sed cum principibus aeris, potestatibus tenebrarum, et nequitiis spiritualibus, continuo arma induere jubet quae ad tantum tamque periculosum certamen sustinendum paria sint. Quare nos quoque ad hunc finem omnia conferamus, ut hostem, et hostem audacia promptissimum, viribus robustissimum, artibus callidissimum, diligentia et celeritate infatigabilem, machinis omnibus refertissimum, pugnandi scientia expeditissimum nobis assidue imminere praemoniti, non socordia vel ignavia opprimi nos sinamus, sed ex adverso erectis excitatisque animis pedem figamus ad resistendum; et quia haec militia non nisi morte finitur, ad perseverantiam nos hortemur. Praecipue vero imbecillitatis et ruditatis nostrae nobis conscii, Dei opem invocemus, nec quidquam tentemus nisi ipso freti: quando ipsius est solius et consilium et robur et animos et arma subministrare.

14. Quo autem ad id agendum magis excitemur ac urgeamur, non unum aut alterum aut paucos hostes, sed magnas esse copias denuntiat scriptura, quae nobiscum bellum gerunt. Nam et Maria Magdalena dicitur liberata fuisse a septem daemoniis quibus occupabatur (Marc. 16, 9); et illud esse ordinarium testatur Christus (Matth. 12, 43), quod si ejecto semel daemonio locum iterum patefacias, septem spiritus nequiores secum assumit, ac redit in possessionem vacuam. Imo legio tota dicitur (Luc. 8, 30) hominem unum obsedisse. His ergo docemur, cum infinita hostium multitudine bellandum nobis esse; ne, paucitate contempta, simus ad proelium remissiores, vel intermissionem aliquam dari nobis interdum putantes desidiae indulgeamus. Quod autem singulari numero saepe unus satan vel diabolus proponitur, in eo denotatur principatus ille iniquitatis qui adversatur regno justitiae. Quemadmodum enim ecclesia et sanctorum societas Christum habet caput, ita impiorum factio, et ipsa impietas cum suo principe nobis depingitur, qui summum imperium illic obtineat. Qua ratione dictum est illud (Matth. 25, 41): ite maledicti in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis ejus.

15. Hoc quoque ad perpetuum cum diabolo certamen accendere nos debet, quod adversarius Dei est noster ubique dicitur. Nam si cordi nobis est Dei gloria, ut par est, totis viribus adversus eum enitendum est qui illius exstinctionem molitur. Si ad regnum Christi asserendum animati sumus ut oportet, necesse est nobis irreconciliabile cum eo bellum esse qui in illius ruinam conspirat. Rursus, si qua salutis nostrae cura nos tangit, nec pax nec induciae cum eo nobis esse debent, qui in ejus perniciem assidue insidias tendit. Talis autem describitur Geneseos cap. 3. ubi hominem ab obedientia quam Deo debebat abducit, ut simul et Deum justo honore spoliet, et hominem ipsum in ruinam praecipitet. Talis etiam in evangelistis, ubi inimicus vocatur (Matth.

13, 28), et spargere zizania ad corrumpendum vitae aeternae semen dicitur. In summa, quod de ipso testatur Christus (Joann. 8, 44), ab initio fuisse homicidam et mendacem, in omnibus ejus factis experimur. Mendaciis enim veritatem Dei oppugnat, lucem tenebris obscurat, hominum mentes implicat erroribus, odia suscitat, contentiones ac pugnas accendit; omnia in eum finem ut Dei regnum evertat, homines in aeternum interitum secum demergat. Unde constat, ipsum natura pravum, malignum ac malitiosum esse. Nam in eo ingenio, quod ad gloriam Dei et hominum salutem impetendam factum est, summam pravitatem esse oportet. Hoc etiam significat Joannes in epistola sua (3, 8), quum scribit eum ab initio peccare. Siquidem intelligit, ipsum omnis malitiae et iniquitatis autorem, ducem, architectum.

16. Atqui quum a Deo conditus sit diabolus, hanc malitiam quam ejus naturae tribuimus, non ex creatione, sed ex depravatione esse meminerimus. Quidquid enim damnabile habet, defectione et lapsu sibi accersivit. Quod ideo nos admonet scriptura, ne talem credentes a Deo prodiisse, Deo ipsi adscribamus quod est ab eo alienissimum. Hac ratione denuntiat Christus (Joann. 8, 44) satanam ex propriis loqui, quum mendacium loquitur; et rationem ponit, quia non stetit in veritate. Certe quum in veritate perstitisse negat, innuit aliquando in ea fuisse: et quum patrem facit mendacii, hoc illi adimit ne Deo vitium imputet, cujus ipse sibi causa fuit. Quanquam autem haec breviter sunt et minus clare dicta, ad id tamen abunde sufficiunt ut Dei majestas ab omni calumnia vindicetur. Et quid nostra refert, vel plura, vel in alium finem de diabolis scire? Fremunt nonnulli quod non ordine et distincte lapsum illum, ejusque causam, modum, tempus, speciem pluribus locis scriptura exponat. Sed quia haec nihil ad nos, melius fuit, si non subticeri in totum, at certe leviter attingi; quia nec spiritu sancto dignum fuit, inanibus historiis sine fructu curiositatem pascere: et videmus hoc fuisse Domino propositum, nihil in sacris suis oraculis tradere, quod non ad aedificationem disceremus. Ergo, ne supervacuis ipsi immoremur, contenti simus hoc breviter habere de diabolorum natura: fuisse prima creatione angelos Dei, sed degenerando se perdidisse et aliis factos esse instrumenta perditionis. Hoc quia utile cognitu erat, clare apud Petrum et Judam docetur (2 Petr. 2, 4; Judae 6). Angelis, inquiunt, qui peccaverant nec servarant suam originem, sed reliquerant suum domicilium, non pepercit Deus. Et Paulus electos angelos nominans (1 Tim. 5, 21), haud dubie reprobos tacite opponit.

17. Quantum vero ad discordiam et pugnam attinet quam satanae cum Deo esse dicimus, sic accipere oportet, ut fixum interim illud maneat, illum, nisi volente et annuente Deo, nihil facere posse. Legimus enim in historia Job, illum se sistere coram Deo ad excipienda mandata, nec pergere audere ad facinus aliquod obeundum, nisi impetrata facultate (Job. 1, 6 et 2, 1).

Sic et quum decipiendus est Achab, recipit se fore spiritum mendacii in ore omnium prophetarum, et a Domino amandatus id praestat (1 Reg. 22, 20). Hac ratione et spiritus Domini malus dicitur qui torquebat Saul, quod eo veluti flagello puniebantur impii regis peccata (1 Sam. 16, 14 et 18, 10). Et alibi scribitur, plagas Aegyptiis fuisse a Deo inflictas per angelos malos (Psal. 78, 49). Secundum haec particularia exempla Paulus generaliter testatur (2 Thess. 2, 9. 11) excaecationem incredulorum opus esse Dei, quum antea vocasset operationem satanae. Constat ergo sub Dei potestate esse satanam, et sic ipsius nutu regi ut obsequium reddere ei cogatur. Porro quum dicimus satanum Deo resistere, et illius opera cum hujus operibus dissidere, hanc repugnantiam et hoc certamen a Dei permissione pendere simul asserimus. De voluntate jam non loquor, nec etiam de conatu, sed de effectu tantum. Quando enim improbus est natura diabolus, minime ad obedientiam divinae voluntatis propensus est, sed totus ad contumaciam et rebellionem fertur. Hoc igitur a se ipso suaque nequitia habet, ut cupiditate et proposito Deo adversetur. Hac improbitate exstimulatur ad conatum earum rerum quas maxime adversarias esse Deo putat. Sed quia Deus illum potentiae suae fraeno vinctum constrictumque tenet, ea modo exsequitur quae sibi divinitus concessa fuerint, atque ita creatori suo, velit nolit, obsequitur; quia cogitur ministerium praebere quocunque ille impulerit.

18. Jam vero quia Deus immundos spiritus, prout libitum est, huc illuc inflectit, hoc regimen ita temperat, ut fideles pugnando exerceant, adoriantur insidiis, incursionibus sollicitent, pugnando urgeant, fatigent etiam saepe, conturbent, pavefaciant, ac interdum vulnerent, sed nunquam vincant nec opprimant; impios autem subactos trahant, in eorum animis et corporibus imperium exerceant, ad omnia flagitia velut mancipiis abutantur. Quantum ad fideles attinet, quia ab ejusmodi hostibus inquietantur, ideo has exhortationes audiunt: nolite locum dare diabolo (Eph. 4, 27); diabolus hostis vester ut leo rugiens circuit, quaerens quem devoret; cui resistite fortes fide (1 Petr. 5, 8); et similes. Ab hoc genere certaminis se non fuisse immunem fatetur Paulus, quum scribit (2 Cor. 12, 7), ad remedium domandae superbiae sibi datum satanae angelum, a quo humiliaretur. Omnibus ergo filiis Dei commune est id exercitium. Quia autem promissio illa de conterendo satanae capite (Gen. 3, 15), ad Christum et omnia ejus membra communiter pertinet, ideo nego vinci unquam vel opprimi ab eo fideles posse. Consternantur quidem saepe, sed non exanimantur quin se recolligant; concidunt violentia ictuum, sed postea eriguntur; vulnerantur, sed non lethaliter; denique sic laborant toto vitae curriculo, ut in fine victoriam obtineant. Quod tamen ad singulos actus non restringo. Scimus enim justa Dei vindicta satanae permissum fuisse ad tempus Davidem, ut ejus impulsu populum numeraret (2 Sam. 24, 1); nec frustra spem ve-

niae relinquit Paulus, etiam si qui diaboli laqueis irretiti fuerint (2 Tim. 2, 26). Ideo alibi (Rom. 16, 20) idem Paulus, promissionem superius citatam inchoari in hac vita, ubi luctandum est, ostendit; post luctam adimpleri, quum dicit: Deus autem pacis brevi satanam conteret sub pedibus vestris. In capite quidem nostro semper ad plenum exstitit haec victoria; quia nihil in eo habuit princeps mundi; in nobis autem, qui membra ejus sumus, ex parte nunc apparet; perficietur autem, quum carne nostra exuti, secundum quam infirmitati obnoxii adhuc sumus, spiritus sancti virtute pleni erimus. In hunc modum, ubi suscitatur erigiturque regnum Christi, satan cum sua potestate concidit; quemadmodum ait Dominus ipse (Luc. 10, 18): videbam satanam quasi fulgur de coelo cadentem. Hoc enim responso confirmat quod de praedicationis suae potentia retulerant apostoli. Item (ibid. 11, 21): quum princeps occupat atrium suum, in pace sunt omnia quae possidet; quum autem supervenit fortior, ejicitur, etc. Et in hunc finem Christus moriendo vicit satanam, qui habeat mortis imperium; et triumphum de omnibus ejus copiis egit, ne ecclesiae noceant. Alioqui centies eam pessundaret singulis momentis. Nam (quae nostra est imbecillitas, et quae illius sunt furiosae vires) quomodo vel tantillum contra multiplices et assiduos ejus impetus staremus, nisi freti ducis nostri victoria? Non ergo in animas fidelium permittit Deus regnum satanae, sed impios duntaxat et incredulos illi gubernandos tradit, quos in suo grege censeri non dignatur. Nam dicitur hunc mundum sine controversia occupare, donec a Christo exturbetur (Joann. 12, 31). Item, excaecare omnes qui non credunt evangelio (2 Cor. 4, 4). Item, peragere opus suum in filiis contumacibus (Eph. 2, 2). Et merito; sunt enim impii omnes vasa irae. Ideo cui potius quam divinae ultionis ministro subjicerentur? Denique ex patre diabolo esse dicuntur (Joann. 8, 44); quia ut in eo filii Dei agnoscuntur fideles quod imaginem ejus gerunt, ita illi ex satanae imagine, in quam degenerarunt, ejus filii proprie censentur (1 Joann. 3, 8).

19. Quemadmodum autem superius refutavimus nugatoriam illam de sanctis angelis philosophiam, quae docet nihil esse quam inspirationes vel motiones bonas, quas in mentibus hominum Deus excitat, sic et hoc loco refellendi sunt qui diabolos nihil quam malos affectus aut perturbationes esse nugantur, quae nobis ingeruntur a carne nostra. Id autem breviter facere licebit, quia exstant non pauca in hanc rem et satis aperta scripturae testimonia. Primum quum immundi spiritus vocantur et angeli apostatae, qui ab origine sua degenerarunt, ipsa nomina satis exprimunt, non motiones aut affectiones mentium, sed magis revera, quod dicuntur, mentes vel spiritus sensu et intelligentia praeditos. Similiter ubi filii Dei cum diaboli filiis tam a Christo quam ab Joanne conferuntur (Joann. 8, 44; 1. Joann. 3, 10), nonne inepta esset comparatio si nomen diaboli nihil quam malas inspirationes designaret? Et Joannes aliquid etiamnum apertius addit (1 Joann. 3, 8), dia-

bolum ab initio peccare. Similiter quum Michaelem archangelum inducit Judas (v. 9) pugnantem cum diabolo, certe angelo bono opponit malum et defectorem. Cui respondet id quod legitur in historia Job (1, 6 et 2, 1), comparuisse satanam cum sanctis angelis coram Deo. Clarissimi autem omnium sunt illi loci qui mentionem poenae faciunt quam sentire incipiunt a Dei judicio, et praecipue sensuri sunt in resurrectione. Fili David, cur venisti ante tempus ad torquendum nos (Matth. 8, 29)? Item: ite maledicti in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis ejus (ibid. 25, 41). Item: si propriis angelis non pepercit, sed catenis detractos projecit in caliginem ad aeternam damnationem servandos, etc. (2 Petr. 2, 4). Quam ineptae loquutiones forent, destinatos aeterno judicio diabolos, ignem illis esse praeparatum, jam torqueri ipsos et cruciari a Christi gloria, si nulli essent omnino diaboli? Sed quoniam haec res disputatione non eget apud eos qui verbo Domini fidem habent, apud istos vero inanes speculatores, quibus nihil placet nisi novum, scripturae testimoniis parum proficitur, videor mihi fecisse quod volui, ut scilicet instructae sint piae mentes adversus ejusmodi deliria, quibus inquieti homines se et alios simpliciores turbant. Fuit autem operae pretium hoc quoque attingere, ne qui illo errore impliciti, dum putant nullum se habere hostem, fiant ad resistendum segniores et incautiores.

20. Interea ne pigeat in hoc pulcherrimo theatro piam oblectationem capere ex manifestis et obviis Dei operibus. Est enim hoc (ut alibi diximus) etsi non praecipuum, naturae tamen ordine primum fidei documentum, quaquaversum oculos circumferamus, omnia quae occurrunt, meminisse Dei esse opera, et simul quem in finem a Deo condita sint, pia cogitatione reputare. Ergo ut vera fide apprehendamus quod de Deo scire refert, historiam creationis mundi operae pretium est in primis tenere, qualiter a Mose breviter exposita, et a sanctis deinde viris, Basilio praesertim et Ambrosio, copiosius illustrata est. Ex ea discemus, Deum verbi ac spiritus sui potentia ex nihilo creasse coelum et terram; hinc omne genus animalia resque inanimatas produxisse, mirabili serie distinxisse innumeram rerum varietatem, suam unicuique generi naturam indidisse, assignasse officia, loca attribuisse et stationes; et, quum omnia sint corruptioni obnoxia, providisse tamen ut singulae species ad diem extremum salvae conserventur. Proinde alias fovere arcanis modis, et novum subinde vigorem illis quasi instillare; aliis vim propagandi contulisse, ne suo interitu prorsus intereant. Itaque coelum et terram quam fieri potuit absolutissima rerum omnium copia, varietate, pulchritudine, non secus atque amplam ac splendidam domum, exquisitissima simul et copiosissima supellectile instructam ac refertam, mirabiliter exornasse. Demum hominem formando eumque tam specioso decore totque ac tantis dotibus insigniendo, praeclarissimum in eo suorum operum specimen edidisse. Verum quoniam mundi crea-

tionem enarrare mihi non est propositum, satis sit haec paucula iterum in transitu attigisse. Melius enim est, ut jam monui, lectores ex Mose et aliis, qui mundi historiam fideliter ac diligenter memoriae commendarunt, pleniorem hujus loci intelligentiam petere.

21. Quorsum vero tendere, et quem in scopum referri debeat operum Dei consideratio, pluribus disputare nihil attinet; quum et alibi magna ex parte expedita haec quaestio, et quantum praesentis instituti interest, paucis verbis absolvi queat. Sane si pro dignitate explicare libeat quam inaestimabilis Dei sapientia, potentia, justitia, bonitas in mundi compositione reluceat, nullus orationis splendor, nullus ornatus tantae rei magnitudini par erit. Nec dubium quin velit nos Dominus in hac sancta meditatione continenter occupari: ut dum illas immensas sapientiae, justitiae, bonitatis, potentiae suae divitias in omnibus creaturis, velut in speculis contemplamur, non tantum eas fugiente oculo percurramus, et evanido (ut sic loquar) intuitu; sed in ea cogitatione diu immoremur, eam serio ac fideliter animis revolvamus, memoriaque identidem repetamus. Verum quia nunc in didactico versamur genere, ab iis supersedere nos convenit quae longas declamationes requirunt. Ergo ut compendio studeam, tunc sciant lectores se vera fide apprehendisse quid sit Deum coeli et terrae esse creatorem, si illam primum universalem regulam sequantur, ut quas in suis creaturis Deus exhibet conspicuas virtutes, non ingrata vel incogitantia vel oblivione transeant; deinde sic ad se applicare discant quo penitus afficiantur in suis cordibus. Prioris exemplum est, dum reputamus quanti fuerit artificis, hanc stellarum multitudinem, quae in coelo est, tam disposita serie ordinare et aptare ut nihil excogitari possit aspectu speciosius; alias ita inserere et affigere suis stationibus ut moveri nequeant; aliis liberiorem cursum concedere, sed ita ut errando non ultra spatium vagentur; omnium motum ita temperare, ut dies et noctes, menses, annos et anni tempora metiatur; et hanc quoque, quam quotidie cernimus, inaequalitatem dierum ad tale temperamentum redigere ut nihil confusionis habeat. Sic quoque dum potentiam observamus, in sustinenda tanta mole, in tam celeri coelestis machinae volutatione gubernanda, et similibus. Haec enim paucula exempla satis declarant quid sit Dei virtutes in mundi creatione recognoscere. Alioqui si totam rem, ut dixi, oratione persequi libeat, nullus erit modus. Quando tot sunt divinae potentiae miracula, tot insignia bonitatis, tot sapientiae documenta, quot sunt in mundo rerum species, imo quot sunt res vel magnae vel exiguae.

22. Restat altera pars quae ad fidem propius accedit: ut dum animadvertimus in bonum ac salutem nostram Deum omnia destinasse, simul in nobis ipsis, et tantis quae in nos contulit bonis, sentimus ipsius potentiam et gratiam, inde nos ad ipsius fiduciam, invocationem, laudem, amorem excitemus. Porro omnia

se hominis causa condere, ipso creandi ordine demonstravit ipse Dominus, ut paulo ante admonui. Non enim abs re est quod mundi fabricam in sex dies distribuit; quum nihilo difficilius esset, uno momento totum opus simul omnibus numeris complere, quam ejusmodi progressione sensim ad complementum pervenire. Verum in eo suam erga nos providentiam paternamque sollicitudinem commendare voluit, quod antequam hominem fingeret, quidquid utile illi ac salutare providebat fore, id totum praeparavit. Quantae nunc ingratitudinis foret, dubitare an huic optimo patri curae simus, quem videmus de nobis, priusquam nasceremur, fuisse sollicitum? Quam impium esset diffidentia trepidare, ne aliquando nos in necessitate destituat ejus benignitas, quam videmus nondum natis cum summa bonorum omnium affluentia fuisse expositam? Ad haec audimus ex Mose (Gen. 1, 28 et 9, 2), nobis ejus liberalitate subjectum quidquid omnino rerum est in toto orbe. Certum est, non ideo fecisse quo nos luderet inani titulo donationis. Ergo nihil unquam nobis defuturum est quoad salutis nostrae referet. Denique, ut semel finiam, quoties Deum nominamus coeli et terrae creatorem, simul in mentem nobis veniat, eorum omnium quae condidit, dispensationem in manu ac potestate ipsius esse, nos vero esse ipsius filios, quos alendos et educandos in suam fidem custodiamque receperit; ut bonorum omnium summam ab eo uno exspectemus, ac certo speremus illum nunquam passurum nos rebus ad salutem necessariis indigere, ne aliunde spes nostra pendeat; ut quidquid desideramus, ad eum vota nostra respiciant; cujuscunque rei fructum percipimus, ejus esse beneficium agnoscamus, et cum gratiarum actione profiteamur; ut tanta bonitatis ac beneficentiae suavitate illecti, ipsum toto pectore amare et colere studeamus.

CAPUT XV.

Qualis homo sit creatus: ubi de animae facultatibus, de imagine Dei, libero arbitrio, et prima naturae integritate disseritur.

Partes hujus Capitis: 1) In hac disputatione de hominis statu ante lapsum, regulis necessariis adhibitis, primum de corporis creatione agitur, et quid nos doceat ejus ex terra formatio et vivificatio, sect. 1. — 2) Variis et validis argumentis probatur animae humanae immortalitas, sect. 2. — 3) De imagine Dei (immortalitatis animae humanae argumento firmissimo) tractatur, refutatis quorundam deliriis, sect. 3. — 4) Discussis nebulis errorum, quae luci veritatis tenebras offundunt, additur de facultatibus animae humanae ante lapsum theologica et philosophica consideratio, sect. 4—8.

1. Jam de hominis creatione dicendum; non modo quia inter omnia Dei opera nobilissimum ac maxime spectabile est justitiae

ejus, et sapientiae, et bonitatis specimen: sed quia, ut initio diximus, non potest liquido et solide cognosci Deus a nobis, nisi accedat mutua nostri cognitio. Etsi autem ea duplex est: nempe ut sciamus qnales nos prima origine simus conditi, et qualis nostra conditio esse coeperit post Adae lapsum (nec vero multum prodesset creationem nostram tenere, nisi in hac tristi ruina agnosceremus qualis sit naturae nostrae corruptela et deformitas) nunc tamen integrae naturae descriptione contenti erimus. Et sane antequam ad miseram istam hominis conditionem, cui nunc addictus est, descendimus, operae pretium est tenere qualis ab initio conditus fuerit. Cavendum est enim ne praecise tantum naturalia hominis mala demonstrando, ea videamur ad naturae autorem referre: quandoquidem in hoc praetextu se habere satis defensionis putat impietas si obtendere queat, quidquid habet vitii, a Deo quodammodo profectum esse; nec dubitat, si redarguitur, cum Deo ipso litigare, culpamque in eum transscribere cujus merito rea agitur. Et qui religiosius loqui de numine videri volunt, libenter tamen excusationem pravitatis suae captant a natura, non cogitantes se Deum quoque (licet obscurius) sugillare, cujus in contumeliam recideret, si quid vitii inesse naturae probaretur. Quum ergo videamus carnem inhiare subterfugiis omnibus, quibus utcunque derivari alio a se malorum suorum culpam existimat, huic malitiae diligenter obviandum est. Itaque sic tractanda est humani generis calamitas, ut praecidatur omnis tergiversatio, et justitia Dei ab omni insimulatione vindicetur. Postea suo loco videbimus quam longe absint homines ab ea puritate qua donatus fuerat Adam. Ac primo tenendum est, quum ex terra et luto sumptus fuit, injectum fuisse superbiae fraenum; quia nihil magis absurdum est quam sua excellentia gloriari qui non solum habitant tugurium luteum, sed qui sunt ipsi ex parte terra et cinis. Quod autem Deus vas testaceum non modo animare dignatus est, sed etiam domicilium esse voluit immortalis spiritus, jure in tanta fictoris sui liberalitate gloriari potuit Adam.

2. Porro hominem constare anima et corpore, extra controversiam esse debet. Atque animae nomine essentiam immortalem, creatam tamen intelligo, quae nobilior ejus pars est. Interdum spiritus vocatur. Etsi enim, dum simul junguntur haec nomina, significatione inter se differunt, ubi tamen seorsum ponitur spiritus, tantundem valet atque anima. Sicuti quum Solomo de morte loquens, dicit tunc spiritum ad Deum redire qui dedit illum (Eccl. 12, 7). Et Christus spiritum suum patri commendans (Luc. 23, 46), Stephanus etiam Christo (Act. 7, 59), non aliud intelligunt, quam ubi soluta est a carnis ergastulo anima, Deum esse perpetuum ejus custodem. Qui vero animam imaginantur ideo spiritum dici quia flatus sit, aut vis divinitus iufusa corporibus quae tamen essentia careat, eos nimis crasse desipere, et res ipsa et tota scriptura ostendit. Verum quidem est, dum terrae plus justo affixi sunt homines, hebetari, imo, quia a patre

luminum alienati sunt, tenebris esse obcaecatos, ut se a morte fore superstites non cogitent. Interim tamen non ita in tenebris exstincta lux est, quin immortalitatis suae sensu tangantur. Certe conscientia, quae inter bonum et malum discernens, Dei judicio respondet, indubium est immortalis spiritus signum. Quomodo enim ad Dei tribunal penetraret motus sine essentia, et terrorem sibi ex reatu incuteret? Neque enim spiritualis poenae metu afficitur corpus, sed in solam animam cadit; unde sequitur, essentia praeditam esse. Jam ipsa Dei cognitio satis coarguit, animas quae mundum transscendunt, esse immortales, quia ad vitae fontem non perveniret vigor evanidus. Denique quum tot praeclarae dotes quibus humana mens pollet, divinum aliquid insculptum ei esse clamitent, totidem sunt immortalis essentiae testimonia. Nam qui brutis animalibus inest sensus, extra corpus non egreditur, vel saltem non longius se extendit quam ad res sibi objectas. Mentis vero humanae agilitas coelum et terram, naturaeque arcana perlustrans, et ubi saecula omnia intellectu et memoria complexa est, singula digerens sua serie, futuraque ex praeteritis colligens, clare demonstrat latere in homine aliquid a corpore separatum. Deum invisibilem et angelos intelligentia concipimus, quod minime in corpus competit. Recta, justa et honesta, quae sensus corporeos latent, apprehendimus. Ergo hujus intelligentiae sedem spiritum esse oportet. Imo somnus ipse, qui hominem obstupefaciens vita etiam exuere videtur, non obscurus est immortalitatis testis: quando non modo earum rerum, quae nunquam factae sunt, cogitationes suggerit, sed etiam in futurum tempus praesagia. Breviter haec attingo quae profani quoque scriptores splendidiore verborum ornatu magnifice extollunt; sed apud pios lectores satis valebit simplex admonitio. Jam nisi anima essentiale quiddam esset a corpore separatum, non doceret scriptura nos habitare domos luteas, et morte migrare ex tabernaculo carnis; exuere quod corruptibile est, ut tandem ultimo die reportemus mercedem, prout se quisque gesserit in corpore. Nam hi certe loci, et similes qui passim occurrunt, non solum manifeste distinguunt animam a corpore, sed hominis nomen ad eam transferendo, praecipuam esse partem indicant. Jam quum hortatur fideles Paulus (1 Cor. 7, 1), ut se mundent ab omni inquinamento carnis et spiritus, duas partes in quibus resident sordes peccati constituit. Petrus quoque Christum vocans (1 Petr. 2, 25) animarum pastorem et episcopum, perperam loquutus esset, nisi essent animae erga quas fungeretur hoc officio. Neque staret quod dicit de aeterna animarum salute, et quod jubet animas purificare, et pravas cupiditates militare adversus animam (1 Petr. 1, 9; ibid. 2, 11); quod item autor epistolae ad Hebraeos (13, 17) pastores dicit excubias agere, ut rationem reddant pro animabus nostris, nisi propriam essentiam animae haberent. Eodem spectat quod Paulus (2 Cor. 1, 23) testem invocat Deum in animam suam; quia rea coram Deo non fieret nisi poenae esset obnoxia. Quod

etiam clarius exprimitur Christi verbis, dum timere eum jubet qui postquam occiderit corpus, animam potest mittere in gehennam ignis (Matth. 10, 28; Luc. 12, 5). Jam dum autor epistolae ad Hebraeos (12, 9) patres carnis nostrae a Deo distinguit, qui unus est pater spirituum, non potuit clarius animarum essentiam asserere. Ad haec, nisi animae corporum ergastulis solutae manerent superstites, absurde induceret Christus (Luc. 16, 22) Lazari animam gaudio fruentem in sinu Abrahae, et rursum divitis animam horrendis tormentis addictam. Hoc idem Paulus confirmat (2 Cor. 5, 6. 8), nos a Deo peregrinari docens quamdiu in carne habitamus; ejus vero praesentia extra carnem frui. Ne longior sim in re parum obscura, hoc tantum ex Luca (Act. 23, 8) addam, inter Sadducaeorum errores referri quod spiritus et angelos esse non crederent.

3. Hujus etiam rei probatio inde firma colligitur, quod dicitur homo creatus ad imaginem Dei (Gen. 1, 27). Quamvis enim in homine externo refulgeat Dei gloria, propriam tamen imaginis sedem in anima esse dubium non est. Non infitior quidem, externam speciem, quatenus nos distinguit a brutis animalibus, ac separat, simul Deo propius adjungere. Nec vehementius contendam, si quis censeri velit sub imagine Dei, quod quum prona spectent animalia caetera terram, os homini sublime datum est, coelumque videre jussus, et erectos ad sidera tollere vultus. Modo fixum illud maneat, imaginem Dei, quae in his externis notis conspicitur vel emicat, spiritualem esse. Osiander enim (quem scripta ejus testantur in futilibus commentis perverse fuisse ingeniosum) imaginem Dei promiscue tam ad corpus quam ad animam extendens, coelum terrae miscet. Dicit patrem, filium et spiritum sanctum in homine locare suam imaginem, quia utcunque stetisset Adam integer, Christus tamen futurus fuerit homo. Ita, secundum eum, corpus quod destinatum erat Christo, exemplar ac typus fuit corporeae illius figurae quae tunc formata fuit. Sed ubi reperiet Christum spiritus esse imaginem? Fateor certe in mediatoris persona lucere totius divinitatis gloriam; sed quomodo sermo aeternus vocabitur spiritus imago, quem ordine praecedit? Denique evertitur inter filium et spiritum distinctio, si hic illum nominet suam imaginem. Ad haec scire ex eo velim quomodo Christus in carne quam induit spiritum sanctum referat, et quibus notis vel lineamentis exprimat ejus similitudinem. Et quum filii quoque personae sermo ille: faciamus hominem, etc. (Gen. 1, 26) communis sit, eum sui ipsius imaginem sequitur esse: quod ab omni ratione abhorret. Adde quod non nisi ad Christi hominis typum vel exemplar formatus fuit homo, si recipitur Osiandri figmentum; atque ita idea ex qua sumptus est Adam, fuit Christus, quatenus vestiendus carne erat; quum scriptura longe alio sensu doceat eum in imagine Dei creatum esse. Plus coloris habet eorum argutia, qui exponunt, Adam creatum fuisse in imagine Dei, quia Christo, qui unica Dei imago est, fuerit confor-

mis. Sed in ea quoque nihil est solidum. Disputatio etiam non parva est de imagine et similitudine, dum interpretes differentiam quae nulla est, inter duas istas voces quaerunt, nisi quod similitudo vice expositionis addita est. Primo scimus Hebraeis tritas esse repetitiones quibus rem unam bis explicant; deinde in re ipsa nulla est ambiguitas quin Dei imago nominetur homo, quia Deo similis est. Unde ridiculos esse apparet, qui subtilius philosophantur in nominibus illis, sive Zelem, hoc est imaginem, statuant in substantia animae, et Demuth, hoc est similitudinem, in qualitatibus, sive aliud diversum afferant. Quia ubi Deus hominem creare decrevit in imagine sua, quod erat obscurius, exegetice repetit hac particula, ad similitudinem. Quasi diceret se hominem facturum, in quo se ipsum velut in imagine repraesentaret, propter insculptas similitudinis notas. Itaque Moses paulo post idem recitans, imaginem Dei bis ponit, omissa similitudinis mentione. Frivolum autem est quod objicit Osiander, non dici partem hominis, vel animam cum suis dotibus, imaginem Dei; sed totum Adam, cui nomen a terra, unde sumptus est, impositum fuit. Frivolum, inquam, sani omnes lectores hoc judicabunt. Nam dum mortalis vocatur totus homo, non ideo morti subjicitur anima; nec rursum ubi dicitur animal rationale, ideo in corpus ratio vel intelligentia competit. Quamvis ergo anima non sit homo, absurdum tamen non est, eum animae respectu vocari Dei imaginem; etsi principium quod nuper posui retineo, patere Dei effigiem ad totam praestantiam, qua eminet hominis natura inter omnes animantium species. Proinde hac voce notatur integritas qua praeditus fuit Adam quum recta intelligentia polleret, affectus haberet compositos ad rationem, sensus omnes recto ordine temperatos, vereque eximiis dotibus opificis sui excellentiam referret. Ac quamvis primaria sedes divinae imaginis fuerit in mente et corde, vel in anima ejusque potentiis, nulla tamen pars fuit etiam usque ad corpus, in qua non scintillae aliquae micarent. Certum est in singulis etiam mundi partibus fulgere lineamenta quaedam gloriae Dei; unde colligere licet, ubi in homine locatur ejus imago, tacitam subesse antithesin, quae hominem supra alias omnes creaturas extollat, et quasi separet a vulgo. Neque vero negandum est, angelos ad Dei similitudinem creatos esse, quando summa nostra perfectio, teste Christo (Matth. 22, 30), erit similes illis fieri. Sed non frustra peculiari hoc elogio Dei erga nos gratiam commendat Moses; praesertim quum visibiles tantum creaturas homini comparet.

4. Nondum tamen data esse videtur plena imaginis definitio, nisi clarius pateat quibus facultatibus praecellat homo, et quibus speculum censeri debeat gloriae Dei. Id vero non aliunde melius quam ex reparatione corruptae naturae cognosci potest. Quin Adam, ubi excidit e gradu suo, hac defectione a Deo alienatus sit minime dubium est. Quare etsi demus, non prorsus exinanitam ac deletam in eo fuisse Dei imaginem, sic tamen corrupta

fuit, ut quidquid superest, horrenda sit deformitas, Ideoque recuperandae salutis nobis initium est in ea instauratione quam consequimur per Christum, qui etiam hac de causa vocatur secundus Adam, quia nos in veram et solidam integritatem restituit. Quamvis enim vivificantem spiritum quo donantur a Christo fideles, opponens Paulus (1. Cor. 15, 45) animae viventi in qua creatus fuit Adam, uberiorem gratiae mensuram in regeneratione commendet, non tamen alterum illud caput tollit, hunc regenerationis esse finem, ut nos Christus ad imaginem Dei reformet. Itaque alibi novum hominem renovari docet secundum imaginem ejus qui creavit illum. Cui respondet illud: induite novum hominem qui secundum Deum creatus est (Eph. 4, 23; Col. 3, 9). Jam videndum est, quid maxime sub hac renovatione comprehendat Paulus. Priore loco agnitionem ponit, altero autem sinceram justitiam et sanctitatem, unde colligimus imaginem Dei initio in luce mentis, in cordis rectitudine, partiumque omnium sanitate conspicuam fuisse Dei imaginem. Quanquam enim fateor synecdochicas esse loquendi formas, non potest tamen principium hoc convelli, quod in renovatione imaginis Dei praecipuum est, in ipsa etiam creatione tenuisse summum gradum. Eodem pertinet quod alibi tradit (2 Cor. 3, 18), nos revelata facie gloriam Christi speculantes, in eandem imaginem transformari. Videmus nunc ut Christus perfectissima sit Dei imago, ad quam formati sic instauramur, ut vera pietate, justitia, puritate, intelligentia imaginem Dei gestemus. Quo posito, osiandrica illa de figura corporis imaginatio per se facile evanescit. Quod autem vir solus imago et gloria Dei vocatur apud Paulum (1 Cor. 11, 7), et mulier excluditur ab hoc honoris gradu, ad ordinem politicum restringi ex contextu patet. At sub imagine, cujus fit mentio, comprehendi quidquid ad spiritualem et aeternam vitam spectat, jam satis probatum esse arbitror. Hoc idem aliis verbis confirmat Joannes, asserens (1, 4), vitam, quae in aeterno Dei sermone ab initio erat, fuisse lucem hominum. Nam quum propositum sit singularem Dei gratiam, qua homo reliquis animantibus praecellit, laudare, ut eum segreget ex communi numero, quia non vulgarem adeptus est vitam, sed conjunctam cum luce intelligentiae: simul ostendit quomodo ad imaginem Dei sit conditus. Ergo, quum Dei imago sit integra naturae humanae praestantia, quae refulsit in Adam ante defectionem, postea sic vitiata et prope deleta, ut nihil ex ruina nisi confusum, mutilum, labeque infectum supersit, nunc aliqua ex parte conspicitur in electis, quatenus spiritu regeniti sunt; plenum vero fulgorem obtinebit in coelo. Ut vero sciamus quibus partibus constet, de animae facultatibus disserere operae pretium est. Nam illa Augustini [1]) speculatio minime firma est, animam trinitatis esse speculum, quia in ea resident intel-

1) Libr. de Trinit. 10. c. 11 (17) seqq. et libr. de Civit. Dei 11. c. 10, c. 24 seqq.

lectus, voluntas et memoria. Neque etiam probabilis eorum opinio, qui Dei similitudinem in dominatu ei tradito locant: ac si Deum hac nota solum referret, quia constitutus sit omnium rerum herus ac possessor, quum penes ipsum, non extra, proprie quaerenda sit, imo interius sit animae bonum.

5. Caeterum, antequam longius progrediar, Manichaeorum delirio occurrere necesse est, quod rursus hac aetate invehere tentavit Servetus. Quod dicitur (Gen. 2, 7) inspirasse Deus in faciem hominis spiraculum vitae, putarunt animam traducem esse substantiae Dei; quasi aliqua immensae divinitatis portio in hominem fluxisset. Atqui hic diabolicus error quam crassas et foedas absurditates secum trahat, breviter ostendere facile est. Nam si ex Dei essentia per traducem sit anima hominis, sequetur, Dei naturam non solum mutationi esse obnoxiam et passionibus, sed ignorantiae quoque, pravis cupiditatibus, infirmitati et omne genus vitiis. Nihil homine inconstantius quia ejus animam exagitant et varie distrahunt contrarii motus; subinde per inscitiam hallucinatur; minimis quibusque tentationibus victus succumbit; animam ipsam scimus sordium omnium lacunam ac receptaculum esse. Quae omnia Dei naturae adscribere conveniet, si recipimus animam esse ex Dei essentia, vel arcanum divinitatis influxum. Quis ad hoc portentum non exhorreat? Vere quidem ex Arato Paulus (Act. 17, 28) nos dicit esse Dei progeniem; sed qualitate, non substantia, quatenus silicet divinis nos dotibus ornavit. Interea creatoris essentiam lacerare, ut partem quisque possideat, nimiae amentiae est. Animas ergo, quamvis illis insculpta sit imago Dei, creatas esse non minus quam angelos, certo statuendum est. Creatio autem non transfusio est, sed essentiae ex nihilo exordium. Nec vero, si a Deo spiritus datus est, et ex carne migrando ad eum redit, protinus dicendum est, ex ejus substantia decerptum esse. Atque hac quoque in parte Osiander, dum suis illusionibus effertur, impio errore se implicuit, imaginem Dei in homine non agnoscens sine essentiali justitia, quasi nos inaestimabili spiritus sui virtute conformes sibi reddere nequeat Deus, quin substantialiter Christus in nos se transfundat. Quocunque colore has praestigias fucare conentur nonnulli, oculos sanis lectoribus nunquam ita perstringent quin videant resipere Manichaeorum errorem. Atque ubi de imaginis instauratione disserit Paulus, ex ejus verbis elicere promptum est, non substantiae influxu, sed spiritus gratia et virtute, hominem fuisse Deo conformen. Dicit enim (2 Cor. 3, 18) Christi gloriam speculando, in eandem imaginem nos transformari tanquam a Domini spiritu: qui certe ita in nobis operatur ut Deo consubstantiales nos reddat.

6. Animae definitionem a philosophis petere stultum esset, quorum nemo fere, excepto Platone, substantiam immortalem solide asseruit. Eam quidem alii quoque Socratici attingunt; sed ita ut nemo aperte doceat de quo ipse persuasus non fuit. Inde autem Platoni rectior sententia, quod imaginem Dei in anima

considerat. Alii ejus potentias ac facultates ita praesenti vitae affigunt, ut extra corpus nihil reliquum faciant. Porro ex scriptura ante docuimus esse substantiam incorpoream; nunc addendum est, quamvis proprie loco non comprehendatur, corpori tamen inditam illic quasi in domicilio habitare: non tantum ut omnes ejus partes animet, et organa reddat apta et utilia suis actionibus, sed etiam ut primatum in regenda hominis vita teneat: nec solum quoad officia terrenae vitae, sed ut ad Deum colendum simul excitet. Hoc postremum tametsi in corruptione liquido non cernitur, ejus tamen reliquiae in ipsis vitiis impressae manent. Unde enim tanta famae cura hominibus, nisi ex pudore? unde autem pudor, nisi ex honesti respectu? cujus principium et causa est, quod se ad colendam justitiam natos esse intelligunt: in quo inclusum est religionis semen. Sicut autem absque controversia ad coelestis vitae meditationem conditus fuit homo, ita ejus notitiam animae fuisse insculptam certum est. Et sane praecipuo intelligentiae usu careret homo, si sua eum lateret felicitas: cujus perfectio est cum Deo conjunctum esse. Unde et praecipua animae actio est ut illuc aspiret. Ac proinde, quo quisque magis ad Deum accedere studet, eo se probat ratione esse praeditum. Qui plures volunt esse animas in homine, hoc est sensitivam et rationalem, etsi videntur aliquid afferre probabile, quia tamen in eorum rationibus nihil est firmum, repudiandi nobis sunt, nisi in rebus frivolis et inutilibus nos torquere libeat. Magnam repugnantiam esse dicunt inter organicos motus et rationalem animae partem. Quasi non ipsa quoque ratio secum dissideat, et ejus consilia alia cum aliis non secus ac hostiles exercitus confligant. Sed quum haec perturbatio sit ex naturae depravatione, perperam inde colligitur, duas esse animas, quia facultates qua decet symmetria inter se non consentiant. Caeterum de ipsis facultatibus subtilius disserere philosophis permitto; nobis ad aedificandam pietatem simplex definitio sufficiet. Vera quidem esse, nec jucunda modo cognitu, sed etiam utilia esse fateor, dextreque ab illis collecta quae docent; nec vero ab eorum studio prohibeo, qui discendi cupidi sunt. Admitto igitur primo loco esse quinque sensus, quos tamen Platoni [1]) organa magis vocari placet, quibus in sensum communem, ceu in receptaculum quoddam, objecta omnia instillentur; sequi phantasiam, quae a sensu communi apprehensa dijudicet; postea rationem, penes quam universale est judicium; postremo mentem, quae defixo quietoque intuitu contempletur quae ratio discurrendo volutare solet [2]). Item menti, rationi, phantasiae, tribus animae facultatibus cognitivis tres etiam appetitivas respondere: voluntatem, cujus partes sint, quae mens et ratio proponunt, appetere; vim irascendi, quae a ratione et phantasia porrecta arripiat; vim concupiscendi, quae a phantasia sensuque objecta apprehendat. Haec ut vera sint, aut

1) In Theaeteto.

2) Arist. libr. 1. Ethic. cap. ult. Item libr. 6. c. 2.

saltem probabilia, quoniam tamen vereor ne magis nos sua obscuritate involvant quam juvent, omittenda censeo. Si cui libet alio modo animae potentias distribuere, ut altera vocetur appetitiva, quae tametsi rationis expers, rationi tamen obtemperat, si aliunde dirigatur; altera dicatur intellectiva, quae sit per se ipsam ratione particeps: non valde reclamo. Nec istud refellere velim, tria esse agendi principia, sensum, intellectum, appetitum. Sed nos divisionem potius eligamus infra omnium captum positam, quae certe a philosophis peti non potest. Nam illi dum simplicissime loqui volunt, animam dividunt in appetitum et intellectum, sed utrumque faciunt duplicem [1]). Hunc interdum contemplativum esse dicunt, qui sola cognitione contentus, nullum actionis motum habeat (quam rem ingenii nomine designari putat Cicero) [2]), interdum practicum, qui boni malive apprehensione voluntatem varie moveat. Sub quo genere bene justeque vivendi scientia continetur. Illum quoque (appetitum dico) in voluntatem et concupiscentiam partiuntur, ac *βούλησιν* quidem esse quoties rationi appetitus, quem *ὁρμὴν* appellant, obtemperat; *πάθος* autem fieri, ubi excusso rationis jugo ad intemperiem excurrit. Ita semper in homine rationem imaginantur qua se recte moderari queat.

7. Ab hac docendi ratione paulum discedere cogimur; quia philosophi, quibus incognita erat naturae corruptio quae ex defectionis poena provenit, duos hominis status valde diversos perperam confundunt. Sic ergo habeamus: subesse duas humanae animae partes, quae quidem praesenti instituto conveniant, intellectum et voluntatem. Sit autem officium intellectus, inter objecta discernere, prout unumquodque probandum aut improbandum visum fuerit; voluntatis autem, eligere et sequi quod bonum intellectus dictaverit; aspernari ac fugere quod ille improbarit [3]). Nihil hic nos remorentur illae Aristotelis minutiae, nullam esse menti per se motionem, sed electionem esse quae moveat; quam eandem nuncupat intellectum appetitivum. Ne superfluis quaestionibus intricemur, satis sit nobis intellectum esse quasi animae ducem et gubernatorem; voluntatem in illius nutum semper respicere, et judicium in suis desideriis exspectare. Qua ratione vere tradidit ipse idem Aristoteles [4]), simile quiddam esse in appetitu fugam et persequutionem, quale est in mente affirmatio aut negatio. Porro quam certa nunc sit ad dirigendam voluntatem intellectus gubernatio, alibi videbitur. Hic duntaxat volumus, nullam reperiri posse in anima potentiam, quae non rite ad alterutrum istorum membrorum referatur. Atque hoc modo sensum sub intellectu comprehendimus: quem alii sic distinguunt, quod sensum ad voluptatem propendere dicunt, pro qua intellectus bonum sequatur. Inde fieri ut appetitio sensus, concupiscentia fiat et libido; affectio intellectus, vo-

1) Themist. in libr. 3. de Anima c. 49. De duplici intellectu.
2) De fin. libr. 5, 13.
3) Ita Plato in Phaedro.
4) Libr. Ethic. 6. c. 2.

luntas. Rursum pro appetitus nomine, quod illi malunt, voluntatis nomen, quod usitatius est, usurpo.

8. Ergo animam hominis Deus mente instruxit, qua bonum a malo, justam ab injusto discerneret, ac quid sequendum vel fugiendum sit, praeeunte rationis luce videret. Unde partem hanc directricem τὸ ἡγεμονικὸν dixerunt philosophi. Huic adjunxit voluntatem, penes quam est electio. His praeclaris dotibus excelluit prima hominis conditio, ut ratio, intelligentia, prudentia, judicium, non modo ad terrenae vitae gubernationem suppeterent, sed quibus transscenderent usque ad Deum et aeternam felicitatem. Deinde, ut accederet electio, quae appetitus dirigeret, motusque omnes organicos temperaret, atque ita voluntas rationis moderationi esset prorsus consentanea. In hac integritate libero arbitrio pollebat homo, quo, si vellet, adipisci posset aeternam vitam. Hic enim intempestive quaestio ingeritur de occulta praedestinatione Dei; quia non agitur quid accidere potuerit necne, sed qualis fuerit hominis natura. Potuit igitur Adam stare si vellet, quando non nisi propria voluntate cecidit. Sed quia in utramque partem flexibilis erat ejus voluntas, nec data erat ad perseverandum constantia, ideo tam facile prolapsus est. Libera tamen fuit electio boni et mali; neque id modo, sed in mente et voluntate summa rectitudo, et omnes organicae partes rite in obsequium compositae, donec se ipsum perdendo bona sua corrupit. Hinc tanta philosophis objecta caligo, quod in ruina aedificium, et in dissipatione aptas juncturas quaerebant. Principium illud tenebant, non fore hominem rationale animal, nisi inesset libera boni et mali electio. Veniebat etiam illis in mentem, alioqui tolli discrimen inter virtutes et vitia, nisi proprio consilio vitam homo institueret. Probe quidem hactenus, si nulla fuisset in homine mutatio, quae dum ipsos latuit, nihil mirum si coelum terrae misceant. Qui vero Christi se discipulos esse professi in homine perdito et in spirituale exitium demerso liberum arbitrium adhuc quaerunt, inter philosophorum placita et coelestem doctrinam partiendo, plane desipiunt, ut nec coelum nec terram attingant. Sed haec suo loco melius. Nunc duntaxat illud tenendum est, longe alium prima creatione fuisse hominem quam totam ejus posteritatem, quae originem a corrupto trahens, haereditariam labem ab eo contraxit. Nam ad rectitudinem formatae erant singulae animae partes, et constabat mentis sanitas, et voluntas ad bonum eligendum libera. Si quis objiciat: quasi in lubrico fuisse positam, quia imbecilla esset facultas, satis ad tollendam excusationem valuit ille gradus. Neque enim aequum fuit hac lege Deum constringi, ut hominem faceret, vel qui non posset vel nollet omnino peccare. Praestantior quidem fuisset talis natura; sed praecise expostulare cum Deo, quasi hoc debuerit conferre homini, plus quam iniquum est; quando in ejus arbitrio fuit quantulumcunque vellet dare. Cur autem perseverantiae virtute eum non sustinuerit, in ejus consilio latet; nostrum vero est ad so-

brietatem sapere. Acceperat quidem posse, si vellet, sed non habuit velle quo posset [1]); quia hoc velle sequuta esset perseverantia. Excusabilis tamen non est, qui tantum accepit, ut sibi sponte accerseret interitum; nulla vero imposita fuit Deo necessitas quin mediam illi voluntatem daret atque etiam caducam, ut ex illius lapsu gloriae suae materiam eliceret.

CAPUT XVI.

Deum sua virtute mundum a se conditum fovere ac tueri, et singulas ejus partes sua providentia regere.

Partes hujus Capitis: 1. Doctrina de singulari providentia Dei circa omnes et singulas res creatas, deliriis Epicureorum de fortuna et fortuitis casibus, Sophistarum figmento de Dei omnipotentia, Philosophorum errori de confusa et ambigua mundi gubernatione, opponitur s. 1—5. — 2. Providentiae Dei cuncta animantia, praecipue vero genus humanum speciali cura moderantis, argumenta, testimonia et exempla, s. 6—7. — 3. Fati, fortunae, casus, contingentiae, dubiorum eventuum (de quibus in hac disputatione controvertitur) consideratio, s. 8—9.

1. Porro Deum facere momentaneum creatorem, qui semel duntaxat opus suum absolverit, frigidum esset ac jejunum. Atque in hoc praecipue nos a profanis hominibus differre convenit, ut non minus in perpetuo mundi statu quam prima ejus origine praesentia divinae virtutis nobis illuceat. Etsi enim impiorum quoque animi solo terrae coelique aspectu ad creatorem surgere coguntur, suum tamen peculiarem modum habet fides, quo solidam creationis laudem Deo assignet. Quo pertinet illud apostoli quod ante citavimus (Hebr. 11, 3), non nisi fide nos intelligere concinnatum esse saeculum verbo Dei; quia nisi ad providentiam ejus usque transimus, nondum rite capimus quid hoc valeat, Deum esse creatorem, utcunque et mente comprehendere et lingua fateri videamur. Carnis sensus, ubi Dei virtutem semel in ipsa creatione sibi proposuit, illic subsistit; et quum longissime procedit, nihil aliud quam in edendo tali opificio, autoris sapientiam et potentiam et bonitatem (quae sponte sese proferunt et nolentibus etiam ingerunt) expendit et considerat; in eo autem conservando et moderando generalem quandam actionem, unde vis motionis dependeat. Denique ad res omnes sustinendas sufficere putat vigorem divinitus ab initio inditum. At vero fides altius penetrare debet, nempe ut quem omnium creatorem esse didicit, statim quoque perpetuum moderatorem et conservatorem esse colligat; neque id universali quadam motione tam orbis machinam quam singulas ejus partes agitando; sed singulari quadam providentia

---

1) August. l. 11 super Genes. c. 7 seq. De corrept. et gr. c. 11.

unumquodque eorum quae condidit, ad minimum usque passerem, sustinendo, fovendo, curando. Sic David (Psal. 33, 6), breviter praefatus mundum fuisse a Deo conditum, statim ad continuum providentiae tenorem descendit: verbo Jehovae coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Mox addit (ibid. v. 13): Jehovah respexit super filios hominum; et quae in eandem sententiam attexit. Quanquam enim non tam scite ratiocinantur omnes, quia tamen credibile non esset curari a Deo res humanas, nisi esset mundi opifex, nec quisquam serio credit fabricatum esse mundum a Deo, quin sibi persuadeat operum suorum curam habere: non abs re David optima serie ab uno ad alterum nos deducit. In genere quidem arcana Dei inspiratione vegetari omnes mundi partes et philosophi docent, et humanae mentes concipiunt. Interea eo usque non pertingunt quo evehitur David, secumque pios omnes attollit, dicens (Psal. 104, 27 seqq.): omnia ad te respiciunt, ut des illis escam tempore suo; te dante, colligunt; te manum aperiente, satiantur bonis; simul atque faciem averteris, consternantur; ubi reduxeris spiritum, intereunt, et in terram revertuntur; si rursus emittis spiritum, creantur, et renovas faciem terrae. Imo quamvis Pauli sententiae (Act. 17, 28) subscribant, in Deo nos esse et moveri et vivere; longe tamen absunt a serio ejus quam commendat gratiae sensu: quia specialem Dei curam, ex qua demum cognoscitur paternus ejus favor, minime gustant.

2. Quo melius pateat hoc discrimen, sciendum est, providentiam Dei, qualis traditur in scriptura, fortunae et casibus fortuitis opponi. Jam quum vulgo persuasum fuerit omnibus saeculis, et eadem opinio cunctos fere mortales hodie quoque occupet, fortuito contingere omnia, quod de providentia tenendum erat, non modo hac prava opinione obnubilari, sed fere sepeliri certum est. Si quis in latrones incidat, vel feras bestias, si vento repente exorto naufragium faciat in mari, si domus vel arboris ruina obruatur; si alius per deserta oberrans inveniat penuriae suae remedium, undis jactatus ad portum perveniat, mirabiliter a distantia tantum unius digiti evadat a morte: hos omnes tam prosperos quam adversos occursus fortunae carnis ratio adscribet. Quisquis vero edoctus est Christi ore (Matth. 10, 30), capillos omnes capitis sui esse numeratos, causam longius quaeret, ac statuet quoslibet eventus occulto Dei consilio gubernari. Ac de rebus quidem inanimatis sic habendum est, quamvis naturaliter singulis indita sit sua proprietas, vim tamen suam non exserere, nisi quatenus praesenti Dei manu diriguntur. Sunt igitur nihil aliud quam instrumenta quibus Deus assidue instillat quantum vult efficaciae, et pro suo arbitrio ad hanc vel illam actionem flectit ac convertit. Nullius creaturae mirabilior vel illustrior vis est quam solis. Praeterquam enim quod totum orbem illuminat suo fulgore, quantum istud est quod animalia omnia suo calore fovet ac vegetat? terrae foecunditatem suis radiis inspirat? seminibus

in ejus gremio tepefactis herbescentem inde viriditatem elicit, quam novis alimentis suffultam auget ac confirmat, donec in culmos assurgat? quod perpetuo vapore pascit, donec in florem, et ex flore in frugem adolescat? quod tunc etiam excoquendo ad maturitatem perducit? quod arbores similiter et vites ab eo tepefactae gemmant primum ac frondescunt, deinde florem emittunt, et ex flore fructum generant? At Dominus, ut solidam horum omnium laudem sibi vendicaret, ante et lucem exstare voluit, et terram omni herbarum et fructuum genere refertam esse, quam solem crearet (Gen. 1, 3 et 11). Non ergo solem faciet pius homo vel principalem vel necessariam eorum causam quae ante solis creationem exstiterunt, sed instrumentum duntaxat quo utitur Deus, quia ita vult; quum possit, eo praeterito, per se ipsum nihilo difficilius agere. Deinde quum legimus (Jos. 10, 13), biduo solem substitisse in uno gradu ad preces Josuae, in gratiam regis Ezechiae umbram ejus retrocessisse per decem gradus (2 Reg. 20, 11), paucis illis miraculis testatus est Deus, non sic quotidie caeco naturae instinctu solem oriri et occidere, quin ipse, ad renovandam paterni erga nos sui favoris memoriam, cursum ejus gubernet. Nihil magis naturale est quam ver hyemi, veri aestatem, aestati autumnum vicissim succedere. Atqui in hac serie tanta perspicitur ac tam inaequalis diversitas, ut facile appareat singulos annos, menses et dies nova et speciali Dei providentia temperari.

3. Et sane omnipotentiam sibi vendicat ac deferri a nobis vult Deus, non qualem sophistae fingunt inanem, otiosam et fere sopitam; sed vigilem, efficacem, operosam, et quae in continuo actu versetur; neque etiam quae generale tantum sit principium confusi motus, ac si fluvium per alveos semel praefixos fluere juberet, sed ad singulos et particulares motus intenta sit. Ideo enim censetur omnipotens, non quod possit quidem facere, cesset tamen interim et desideat, vel quem praefixit naturae ordinem generali instinctu continuet; sed quia sua providentia coelum et terram gubernans, sic omnia moderatur ut nihil nisi ejus consilio accidat. Nam quum in Psalmo (115, 3) dicitur facere quaecunque vult, certa et deliberata notatur voluntas. Insipidum enim esset philosophico more interpretari prophetae verba, Deum esse primum agens, quia principium et causa est omnis motus; quum potius hoc solatio in rebus adversis se leniant fideles, nihil se perpeti nisi Dei ordinatione et mandato: quia sunt sub ejus manu. Quod si Dei gubernatio sic extenditur ad omnia ejus opera, puerile cavillum est, eam includere in naturae influxu. Nec vero magis Deum sua gloria fraudant quam se ipsos utilissima doctrina, qui Dei providentiam coarctant tam angustis finibus, ac si libero cursu, secundum perpetuam naturae legem, ferri omnia sineret; quia nihil homine miserius, si ad quoslibet coeli, aeris, terrae, aquarum motus expositus foret. Adde quod hoc modo nimis indigne extenuatur singularis erga unumquemque Dei bonitas. Ex-

clamat David (Psal. 8, 3), infantes adhuc pendentes a matrum uberibus satis facundos esse ad celebrandam Dei gloriam; quia scilicet statim ab utero egressi, coelesti cura paratam sibi alimoniam inveniunt. Est quidem hoc verum in genere, modo ne oculos et sensus nostros fugiat quod palam experientia demonstrat, aliis matribus plenas esse mammas et uberes, aliis fere aridas, prout liberalius hunc Deus alere vult, parcius vero alium. Qui vero Dei omnipotentiae justam laudem tribuunt, duplicem inde percipiunt fructum, quod satis ampla benefaciendi facultas penes ipsum sit, in cujus possessione sunt coelum et terra, et cujus nutum respiciunt omnes creaturae, ut se in obsequium addicant. Deinde quod secure in ejus protectione quiescere licet, cujus arbitrio omnes subjacent quae alicunde timeri possunt noxae, cujus imperio, non secus ac fraeno, coercetur satan cum omnibus suis furiis totoque apparatu, a cujus nutu pendet quidquid saluti nostrae adversatur, nec aliter corrigi vel sedari possunt immodici et superstitiosi metus, quos subinde ex periculorum objectu concipimus. Superstitiose nos esse timidos dico, si quoties minantur nobis creaturae, vel terrorem aliquem ingerunt, perinde expavescimus ac si quam ex se vim nocendi haberent ac potestatem, vel temere laederent ac fortuito, vel adversus earum noxas non satis esset in Deo auxilii. Exempli gratia, vetat propheta (Jer. 10, 2) ne ad stellis et signis coeli metuant filii Dei, quemadmodum increduli solent. Non quemlibet certe timorem damnat. Sed quum mundi gubernationem a Deo ad astra transferant infideles, suam vel felicitatem vel miseriam ab astrorum decretis et praesagiis, non autem a Dei voluntate pendere fingunt; ita fit ut timor eorum, ab uno illo quem respicere debebant, ad stellas et cometas abstrahatur. Ab hac igitur infidelitate qui cavere volet, memoria semper teneat, non erraticam vel potentiam, vel actionem, vel motionem esse in creaturis; sed arcano Dei consilio sic regi, ut nihil contingat nisi ab ipso sciente et volente decretum.

4. Principio igitur teneant lectores providentiam vocari, non qua Deus e coelo otiosus speculetur quae in mundo fiunt, sed qua veluti clavum tenens, eventus omnes moderatur. Ita non minus ad manus quam ad oculos pertinet. Nec enim, quum filio suo dicebat Abraham: Deus providebit, tantum volebat praescium futuri eventus asserere, sed curam rei incognitae in ejus voluntatem rejicere, qui rebus perplexis et confusis exitum dare solet. Unde sequitur, providentiam in actu locari. Nimis enim inscite nugantur multi de nuda praescientia. Non tam crassus est eorum error qui gubernationem Deo attribuunt, sed confusam et promiscuam, ut dixi; nempe quae orbis machinam cum singulis partibus generali motu volvat atque impellat, cujusque vero creaturae actionem peculiariter non dirigat. Neque tamen hic etiam error tolerabilis est. Hac enim providentia quam universalem appellant, nihil impediri tradunt, vel creaturas omnes, quominus

contingenter moveantur, vel hominem, quo minus libero voluntatis suae arbitrio huc atque illuc se convertat. Atque ita inter Deum et hominem partiuntur: ut ille motionem huic sua virtute inspiret qua agere possit pro naturae sibi inditae ratione; hic autem actiones suas voluntario consilio moderetur. Breviter, Dei potentia sed non destinatione mundum, res hominum, ipsosque homines gubernari volunt. Taceo Epicureos (qua peste refertus semper fuit mundus), qui Deum otiosum inertemque somniant; aliosque nihilo saniores, qui olim commenti sunt Deum ita dominari supra mediam aeris regionem, ut inferiora fortunae relinqueret. Siquidem adversus tam evidentem insaniam satis clamant mutae ipsae creaturae. Nunc enim sententiam illam, quae vulgo fere obtinuit, refutare propositum est, quae caecam modo nescio quam et ambiguam motionem quum Deo concedat, quod praecipuum est illi adimit, ut incomprehensibili sapientia quaeque dirigat ac disponat ad suum finem: atque ita verbo tantum non re Deum facit mundi rectorem, quia moderationem eripit. Quid enim, quaeso, est moderari nisi ita praeesse ut destinato ordine ea regas quibus praees? Neque tamen quod de universali providentia dicitur in totum repudio; modo vicissim hoc mihi concedant, mundum a Deo regi, non tantum quia positum a se naturae ordinem tuetur, sed quia peculiarem uniuscujusque ex suis operibus curam gerit. Verum quidem est, singulas rerum species arcano naturae instinctu moveri, ac si aeterno Dei mandato parerent, et quod semel statuit Deus, sponte fluere. Atque huc referri potest quod dicit Christus (Joann. 5, 17), se et patrem ab initio usque semper fuisse in opere; et quod Paulus docet (Act. 17, 28), in ipso nos vivere, moveri, et esse; quod etiam autor epistolae ad Hebraeos, Christi divinitatem probare volens, dicit (1, 3) potenti ejus nutu sustineri omnia. Sed perperam hoc praetextu tegunt et obscurant quidam specialem providentiam, quae adeo certis clarisque scripturae testimoniis asseritur, ut mirum sit potuisse de ea quempiam dubitare. Et certe qui velum illud quod dixi obtendunt, coguntur ipsi quoque correctionis vice addere, multa fieri peculiari Dei cura: sed hoc perperam ad actus tantum particulares restringunt. Quare nobis probandum est, Deum sic attendere ad singulos eventus regendos, et sic omnes illos provenire a definito ejus consilio, ut nihil fortuito contingat.

5. Si demus principium motus penes Deum esse, sponte vero vel casu omnia ferri quo impellit naturae inclinatio, mutuae dierum et noctium vices, hyemis etiam et aestatis, erunt Dei opus, quatenus suas quibusque partes attribuens certam legem praefixit; nempe si aequabili tenore eundem semper modum servarent dies qui noctibus succedunt, menses mensibus, et anni annis. Quod autem nunc immodici calores cum siccitate conjuncti quidquid est frugum exurunt, nunc pluviae intempestivae segetes corrumpunt, quod ex grandinibus et procellis subita calamitas accidit, non erit hoc Dei opus, nisi forte quia ex astrorum occursu, et aliis na-

turalibus causis vel nebulae, vel serenitas, vel frigus vel calor originem trahunt. Atqui hoc modo nec paterno Dei favori, nec judiciis locus relinquitur. Si Deum humano generi satis beneficum esse dicant, quia coelo et terrae vim ordinariam instillet qua alimenta suppeditent, nimis dilutum est ac profanum figmentum; ac si foecunditas anni unius non esset singularis Dei benedictio, penuria autem et fames non esset maledictio et vindicta. Sed quia rationes omnes colligere nimis longum esset, sufficiat ipsius Dei autoritas. In lege et in prophetis saepius pronuntiat, quoties rore et pluvia terram irrigat, se gratiam suam testari, coelum obdurescere instar ferri suo imperio, uredine et aliis vitiis consumi segetes, grandinibus et procellis quoties agri feriuntur, certae et specialis suae vindictae esse signum. Haec si recipimus, certum est non cadere pluviae guttam nisi certo Dei mandato. Laudat quidem David (Psal. 147, 9) generalem Dei providentiam, quod escam ministret pullis corvorum invocantibus eum; sed quum animalibus Deus ipse famem minatur, nonne satis declarat nunc tenui, nunc ampliore demenso, prout visum est, se alere cuncta animantia? Puerile est, ut jam dixi, hoc ad particulares actus restringere, quum sine exceptione loquatur Christus (Matth. 10, 29), nullum ex passerculis nullius pretii cadere in terram sine patris voluntate. Certe si avium volatus certo Dei consilio regitur, fateri necesse est cum propheta (Psal. 14, 5), sic eum habitare in sublimi, ut se humiliet ad videndum quaecunque accidunt in coelo et in terra.

6. Sed quia scimus humani praecipue generis causa mundum esse conditum, in ejus etiam gubernatione hic nobis spectandus est finis. Exclamat propheta Jeremias (10, 23): scio Domine, quia non est hominis via ejus, neque viri ut dirigat gressus suos. Solomo autem (Prov. 20, 24): a Domino sunt gressus viri, et quomodo disponet homo viam suam? Dicant nunc, hominem a Deo moveri secundum naturae suae inclinationem, ipsum autem convertere motum quo visum fuerit. At si id vere diceretur, penes hominem foret viarum suarum arbitrium. Negabunt forte, quia nihil sine Dei potentia valeat. At quum prophetam et Solomonem constet non potentiam modo, sed electionem quoque ac destinationem Deo attribuere, nequaquam se expediunt. Atque hanc hominum temeritatem eleganter alibi carpit Solomo (Prov. 16, 1), qui scopum sibi praestituunt sine Dei respectu, ac si manu ejus non ducerentur. Hominis, inquit, est dispositio cordis, et Domini est praeparatio linguae. Ridicula sane insania, quod facere sine Deo instituunt miseri homines, qui ne profari quidem possunt nisi quod ille voluerit. Porro quo magis exprimeret scriptura, nihil penitus in mundo geri nisi ex ejus destinatione, quae maxime fortuita videntur, illi subjacere ostendit. Quid enim magis ad casum referas quam dum praetereuntem viatorem defractus ex arbore ramus interficit? At longe aliter Dominus, qui se fatetur eum tradidisse in manum occisoris (Exod.

21, 13). Sortes similiter quis non fortunae caecitati permittat? Verum Dominus non patitur, qui sibi vendicat earum judicium (Prov. 16, 33). Non sua potentia fieri docet ut et in sinum conjiciantur lapilli et extrahantur; sed quod unum casui dari poterat, a se ipso esse testatur. Eodem pertinet illud Solomonis (Prov. 22, 2): pauper et foenerator occurrunt sibi; oculos amborum Deus illuminat. Quamvis enim permixti sint pauperibus divites in mundo, dum singulis divinitus assignatur sua conditio, admonet, Deum, qui omnibus illucet, nimine caecutire, atque ita pauperes ad tolerantiam hortatur; quia onus sibi a Deo impositum excutere conantur quicunque sua sorte contenti non sunt. Sic et alter propheta profanos homines objurgat, qui industriae hominum vel fortunae adscribunt quod alii jacent in sordibus, alii ad honores emergunt (Psal. 75, 7): neque ab oriente, neque ab occasu, neque a deserto sunt exaltationes; quia Deus judex est, hic humiliat et hic elevat. Quia non potest Deus exuere judicis munus, hinc ratiocinatur, arcano ejus consilio alios excellere, alios manere contemptibiles.

7. Quin etiam particulares eventus testimonia esse dico in genere singularis Dei providentiae. Excitavit Deus in deserto ventum australem, qui populo adveheret copiam avium (Exod. 19, 13). Quum Jonam voluit in mare projici, ventum turbini excitando emisit (Jon. 1, 4. 6). Dicent, qui non putant Deum mundi gubernacula tenere, hoc fuisse praeter communem usum. Atqui inde colligo nullum unquam ventum oriri, vel surgere, nisi speciali Dei jussu. Nec vero aliter verum esset illud (Psal. 104, 4), ventos facere suos nuntios, et ministros suos ignem flammeum, nubes facere vehicula sua, et equitare super alas venti; nisi et nubes et ventos circumageret suo arbitrio, singularemque virtutis suae praesentiam in illis ostenderet. Sic etiam alibi (Psal. 107, 25 seqq.) docemur, quoties ventorum flatu mare ebullit, impetus illos testari singularem Dei praesentiam. Praecipit et excitat spiritum procellae, et in sublime attollit fluctus maris; deinde stare facit procellam in silentio, ut cessent fluctus navigantium. Sicut alibi denuntiat, ventis urentibus se flagellasse populum. Sic quum naturaliter vis generandi indita sit hominibus, Deus tamen speciali gratiae vult ferri acceptum quod alios relinquit in orbitate, alios sobole dignatur; nam donum ejus, fructus ventris. Ideo dicebat Jacob uxori: an ego pro Deo sum, ut tibi dem liberos (Gen. 30, 2)? Ut semel finiam, nihil magis ordinarium in natura quam nos pane ali. Atqui pronuntiat spiritus (Deut. 8, 2), non modo terrae proventum Dei esse donum speciale, sed non vivere solo pane homines; quia non ipsa saturitas eos vegetat, sed arcana Dei benedictio: sicut e converso minatur se fracturum panis fulturam (Jes. 3, 1). Nec vero aliter seria posset concipi oratio de quotidiano pane, nisi Deus cibum paterna manu nobis suggereret. Ideo propheta (Psal. 136, 25), ut fidelibus persuadeat, Deum in ipsis pascendis optimi patrisfamilias partes implere, ad-

monet, escam dare omni carni. Denique ubi ab una parte audimus (ibid. 34, 16. 17): oculi Domini super justos, et aures ejus ad preces eorum; ab altera autem: oculus Domini super impios, ut perdat e terra memoriam eorum, sciamus creaturas omnes sursum et deorsum praesto ad obsequium adesse, ut eas in quemcunque vult usum accommodet. Unde colligitur, non tantum generalem ejus providentiam vigere in creaturis, ut naturae ordinem continuet; sed in certum et proprium finem aptari, admirabili ejus consilio.

8. Qui huic doctrinae invidiam facere volunt, calumniantur esse dogma Stoicorum de fato; quod et Augustino [1]) exprobratum aliquando fuit. Nos etsi de verbis inviti litigamus, fati tamen vocabulum non recipimus: tum quia est ex eorum genere, quorum profanas novitates refugere nos Paulus docet; tum quia ejus odio conantur gravare Dei veritatem. Dogma vero ipsum falso nobis ac malitiose objectatur. Non enim cum Stoicis necessitatem comminiscimur ex perpetuo causarum nexu et implicita quadam serie, quae in natura contineatur; sed Deum constituimus arbitrum ac moderatorem omnium, qui pro sua sapientia, ab ultima aeternitate decrevit quod facturus esset, et nunc sua potentia, quod decrevit exsequitur. Unde ejus providentia non coelum modo ac terram et creaturas inanimatas, sed hominum etiam consilia et voluntates gubernari sic asserimus, ut ad destinatum ab ea scopum recta ferantur. Quid ergo? inquies: nihilne fortuito, nihil contingenter accidit? Respondeo, vere a Basilio magno dictum esse: fortunam et casum ethnicorum esse voces, quarum significatione piorum mentes occupari non debeant. Nam si successus omnis Dei benedictio est, calamitas et adversitas, ejus maledictio, fortunae jam in rebus humanis aut casui nullus relinquitur locus. Et movere nos quoque illud Augustini debet [2]): in libris contra Academicos, inquit, non mihi placet toties me appellasse fortunam, quamvis non aliquam deam voluerim hoc nomime intelligi, sed fortuitum rerum eventum in externis vel bonis vel malis. Unde et illa verba sunt quae nulla religio dicere prohibet, forte, forsan, forsitan, fortasse, fortuito; quod tamen totum ad divinam revocandum est providentiam. Neque hoc tacui, dicens: etenim fortasse quae vulgo fortuna nuncupatur, occulto quoque ordine regitur: nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cujus ratio et causa secreta est. Dixi quidem hoc: verum poenitet me sic nominasse illic fortunam; quum videam homines habere in pessima consuetudine, ut ubi dici debet: hoc Deus voluit, dicant: hoc voluit fortuna. Denique passim docet, si quid fortunae relinquitur, temere versari mundum. Et quanquam alicubi definit partim libero hominis arbitrio, partim Dei providentia omnia geri, huic tamen subesse homines et ab ea regi, satis paulo post osten-

1) Libr. ad Bonif. 2. c. 6 et alibi.
2) L. 1. Retract. c. 1.

dit, principium illud sumens, nihil esse absurdius quam fieri quidquam nisi ordinante Deo, quia temere accideret [1]). Qua ratione et contingentiam quae ab hominum arbitrio pendet excludit; mox vero clarius causam esse quaerendam negans voluntatis Dei. Quoties autem permissionis ab ipso mentio fit, quomodo hoc intelligi debeat ex uno loco optime patebit, ubi Dei voluntatem summam esse probat et primam omnium causam, quia nihil nisi ex jussu ejus vel permissione accidit. Certe non fingit Deum in otiosa specula cessantem, dum aliquid vult permittere, ubi actualis (ut ita loquar) voluntas intercedit, quae alioqui non posset censeri causa.

9. Quoniam tamen longe infra providentiae Dei altitudinem subsidit mentis nostrae tarditas, adhibenda est quae eam sublevet distinctio. Dicam igitur, utcunque ordinentur omnia Dei consilio certa dispensatione, nobis tamen esse fortuita. Non quod fortunam reputemus mundo ac hominibus dominari, temereque omnia sursum deorsum volutare (abesse enim a christiano pectore decet hanc vecordiam); sed quoniam eorum quae eveniunt, ordo, ratio, finis, necessitas, ut plurimum in Dei consilio latet, et humana opinione non apprehenditur, quasi fortuita sunt, quae certum est ex Dei voluntate provenire. Non enim aliam imaginem prae se ferunt, aut in natura sua consideratae, aut secundum notitiam nostram judiciumque aestimatae. Fingamus, exempli gratia, mercatorem, qui silvam ingressus cum comitatu fidorum hominum imprudenter a sociis aberret, ipso errore feratur in spoliarium, incidat in latrones, juguletur. Mors ejus non tantum Dei oculo praevisa, sed decreto stabilita fuerat. Non enim dicitur praevidisse quantum cujusque vita protenderetur, sed terminos constituisse ac fixisse qui praeteriri non poterunt (Job. 14, 5). Quantum tamen mentis nostrae captus apprehendit, omnia illic fortuita apparent. Quid hic sentiet Christianus? nempe quidquid in morte ejusmodi intercessit, fortuitum natura, ut est, reputabit; providentiam tamen Dei praefuisse non dubitabit ad fortunam in suum finem dirigendam. Eadem est ratio futurorum contingentiae. Futura omnia, ut incerta nobis sunt, ita in suspenso habemus, ac si utramvis in partem propensa forent. Manet tamen nihilominus cordibus nostris infixum, nihil eventurum quod non Dominus jam providerit. Hoc sensu apud Ecclesiasten saepe repetitur nomen eventus: quia primo intuitu non penetrant homines ad primam causam, quae procul abscondita est. Et tamen nunquam ita deletum fuit ex hominum cordibus quod de occulta Dei providentia proditum est in scripturis, quin semper micarent in tenebris aliquae scintillae. Sic Philistinorum augures, quamvis ambigui vacillent, Deo tamen partim adversum casum tribuunt, partim fortunae: si arca, inquiunt (1 Sam. 6, 9), transierit per viam illam, sciemus Deum esse qui nos percussit; sin vero per alteram, casus fuit super nos.

---

1) Libr. 83. quaestionum qu. 28. Libr. de Trinit. 3. c. 4 (9).

Stulte quidem, ubi eos fallit divinatio, ad fortunam confugiunt; interea videmus eos constringi, ne audeant quod infeliciter illis acciderat fortuitum putare. Caeterum, quomodo providentiae suae fraeno eventus quoslibet in quamcunque vult partem flectat Deus, insigni exemplo liquebit. Ecce eodem articulo temporis quo deprehensus fuerat David in deserto Mahon, irruptionem faciunt Philistini in terram; cogitur Saul discedere (1 Sam. 23, 26. 27). Si Deus, saluti servi sui consulere volens, impedimentum hoc Sauli objecit, certe quamvis repente praeter hominum opinionem arma ceperint Philistini, non tamen dicemus casu fuisse factum; sed quae nobis videtur contingentia, secretum Dei impulsum fuisse agnoscet fides. Non semper quidem apparet similis ratio; sed indubie sic habendum est, quaecunque cernuntur in mundo conversiones, ex secreta manus Dei agitatione prodire. Interea quod statuit Deus, sic necesse est evenire ut tamen neque praecise, neque suapte natura necessarium sit. Exemplum in Christi ossibus familiare occurrit. Quum induerit corpus nostro simile, fragilia ejus ossa nemo sanus negabit; quae tamen frangi fuit impossibile. Unde iterum videmus, non temere in scholis inventas fuisse distinctiones de necessitate secundum quid, et absoluta; item consequentis et consequentiae: quando ossa filii sui Deus, quae a fractura exemerat fragilitati subjecit, atque ita restrinxit ad consilii sui necessitatem, quod naturaliter contingere potuit.

CAPUT XVII.

Quorsum et in quem scopum referenda sit haec doctrina, ut nobis constet ejus utilitas.

In duas partes hoc Caput commode distribui potest. 1) Doctrinae de providentia Dei, quantum ad solidam piorum institutionem et consolationem conducit, explicatio in genere, s. 1. et speciatim a s. 2—12. Primum autem refelluntur, qui arcano et incomprehensibili Dei consilio mundum regi negant: alii item, qui scelerum omnium culpam in Deum rejiciunt, pietatisque exercitia inutilia esse somniant, s. 2—5. Deinde additur sancta providentiae divinae meditatio, in prosperis rebus ad vivum depicta, s. 6—11. — 2) Solutio duarum objectionum ex Scripturae locis, qui Deo poenitentiam ascribunt, et decretorum ejus veluti quasdam abrogationes referunt, s. 13—14.

1. Porro (ut propensa sunt ad vanas argutias hominum ingenia) fieri vix potest quin se perplexis nodis impediant, quicunque non tenent probum rectumque hujus doctrinae usum. Itaque in quem finem omnia divinitus ordinari scriptura doceat, breviter hic attingere expediet. Ac primo quidem notandum est, tam in futurum quam in praeteritum tempus considerandam esse providentiam Dei; deinde sic moderatricem esse rerum omnium, ut nunc mediis interpositis operetur, nunc sine mediis, nunc contra

omnia media. Postremo huc tendere, ut totum humanum genus sibi esse curae Deus ostendat; praecipue vero in regenda ecclesia (quam propiore intuitu dignatur) se excubias agere. Jam et hoc addendum est, quamvis aut paternus Dei favor et beneficentia, aut judicii severitas saepe in toto providentiae cursu reluceat, interdum tamen eorum quae accidunt occultas esse causas, ut obrepat cogitatio, caeco fortunae impetu volvi et rotari res humanas; vel ad obloquendum nos caro sollicitet, ac si Deus homines quasi pilas jactando, ludum exerceret. Verum quidem est, si quietis et sedatis mentibus ad discendum parati essemus, exitu tandem patefieri, Deo constare optimam consilii sui rationem; vel ut suos erudiat ad tolerantiam, vel ut corrigat pravos eorum affectus, et lasciviam domet, vel ut ad sui abnegationem subigat, vel expergefaciat torporem; rursum ut prosternat superbos, ut impiorum astutiam discutiat, ut dissipet eorum machinationes. Utcunque tamen nos lateant ac fugiant causae, apud eum esse absconditas certo habendum est; ac proinde cum Davide (Psal. 40, 6) exclamandum: magna fecisti Deus mirabilia tua, et cogitationes tuas super nos non licet ordinare, si loqui tento, praevalent supra narrationem. Etsi enim semper in aerumnis nostris occurrere debent peccata, ut poena ipsa nos ad poenitentiam sollicitet, videmus tamen ut Christus arcano patris consilio plus juris asserat, quam ut quemque prout meritus est castiget. Nam de caeco nato ait (Joann. 9, 3): neque hic peccavit, neque parentes ejus; sed ut manifestetur gloria Dei in ipso. Hic enim obstrepit sensus, dum ipsos natales praevenit calamitas, ac si Deus parum clementer immeritos sic affligeret. Atqui in hoc spectaculo fulgere gloriam patris sui testatur Christus, modo puri sint nobis oculi. Sed tenenda modestia est, ne ad causam reddendam Deum trahamus; sed ita revereamur occulta ejus judicia, ut nobis ejus voluntas justissima sit rerum omnium causa. Quum coelum occupant densae nubes, exoriturque violenta tempestas, quia et tristis caligo oculis objicitur, et tonitru aures percellit, et sensus omnes terrore obstupefiunt, videntur nobis omnia confundi et misceri; eadem interim semper manet in coelo quies et serenitas. Ita statuendum est, dum res in mundo turbulentae judicium nobis eripiunt, Deum ex pura justitiae et sapientiae suae luce hos ipsos motus optime composito ordine temperare ac dirigere in rectum finem. Et certe prodigiosus in hac parte est multorum furor, qui majore licentia Dei opera vocare audent ad suum calculum, et arcana ejus consilia excutere, tum etiam de incognitis praecipitem ferre sententiam, quam de mortalium hominum factis. Quid enim magis praeposterum, quam erga aequales nostros hac uti modestia, ut judicium suspendere malimus quam notam temeritatis incurrere; obscuris autem Dei judiciis, quae reverenter suspicere decebat, proterve insultare?

2. Ergo Dei providentiam rite et utiliter nemo expendet, nisi qui sibi cum fictore suo mundique opifice negotium esse re-

putans, ad metum et reverentiam, qua decet humilitate, se submiserit. Hinc fit ut tam multi hodie canes doctrinam hanc virulentis suis morsibus, vel saltem latratu impetant, quia non plus Deo licere volunt quam ipsis dictat propria ratio. Nos etiam quanta possunt protervia exagitant, quod non contenti legis praeceptis, quibus comprehensa est Dei voluntas, arcanis etiam ejus consiliis mundum regi dicamus. Quasi vero cerebri nostri figmentum sit quod docemus, ac non ubique idem diserte pronuntiet spiritus et innumeris loquendi formis repetat. Sed quia eos retinet aliquis pudor, ne suas blasphemias audeant in coelum evomere, quo liberius insaniant, se nobiscum litigare fingunt. Verum nisi admittant, incomprehensibili Dei consilio quidquid in mundo accidit gubernari, respondeant quorsum dicat scriptura, ejus judicia profundam esse abyssum (Psal. 36, 7)? Nam quum clamet Moses (Deut. 30, 12 seqq.) voluntatem Dei non procul in nubibus, vel in abyssis quaerendam esse, quia familiariter in lege exposita sit, sequitur profundae abysso conferri aliam voluntatem absconditam; de qua etiam Paulus (Rom. 11, 33): o profunditatem divitiarum et sapientiae et cognitionis Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et impervestigabiles viae ejus! quis enim cognovit mentem Domini, aut consiliarius ejus fuit? Ac verum quidem est, in lege et evangelio comprehendi mysteria, quae longe emineant supra sensus nostri modum; sed quoniam Deus ad capienda haec mysteria, quae verbo patefacere dignatus est, suorum mentes intelligentiae spiritu illuminat, nulla jam illic abyssus, sed via, in qua tuto ambulandum est, et lucerna pedibus regendis, et lux vitae, et certae conspicuaeque veritatis schola. At mundi gubernandi admirabilis ratio merito abyssus vocatur; quia, dum nos latet, reverenter adoranda est. Pulchre utrumque paucis verbis expressit Moses. Occulta, inquit (Deut. 29, 29), Deo nostro; quae autem hic scripta sunt, ad vos et filios vestros pertinent. Videmus enim ut non tantum ad legem meditandam studium adjicere, sed arcanam Dei providentiam reverenter suspicere jubeat. Hujus quoque altitudinis elogium ponitur in libro Job, quod mentes nostras humiliet. Postquam enim orbis machinam sursum et deorsum lustrando magnifice disseruit autor de operibus Dei, subjicit tandem (Job. 26, 14): en istae sunt extremitates viarum ejus, et quantulum quod auditur in eo? Qua ratione distinguit alio loco (ibid. 28, 21. 28) inter sapientiam quae penes Deum residet, et sapiendi modum quem hominibus praescripsit. Nam ubi de naturae arcanis concionatus est, sapientiam dicit soli Deo esse cognitam, fugere autem oculos omnium viventium. Sed paulo post subjicit, vulgatam esse ut investigetur, quia dictum sit homini: ecce, timor Dei est sapientia. Huc spectat Augustini dictum [1]): quia non omnia novimus quae de nobis optimo ordine Deus agit, in sola bona voluntate nos secundum legem agere, in

1) Libr. 83. quaest. c. 27.

aliis vero secundum legem agi; quia ejus providentia lex sit incommutabilis. Ergo, quum sibi jus mundi regendi vendicet Deus nobis incognitum, haec sit sobrietatis ac modestiae lex, acquiescere summo ejus imperio, ut ejus voluntas nobis sit unica justitiae regula, et justissima causa rerum omnium. Non illa quidem absoluta voluntas de qua garriunt sophistae, impio profanoque dissidio separantes ejus justitiam a potentia; sed illa moderatrix rerum omnium providentia, a qua nihil nisi rectum manat, quamvis nobis absconditae sint rationes.

3. Ad hanc modestiam quicunque erunt compositi, neque in praeteritum tempus de rebus adversis contra Deum frement, neque scelerum culpam in ipsum regerent; sicut homericus Agamemnon: *ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι, ἀλλὰ Ζεὺς καὶ μοῖρα.* Neque rursum, ut plautinus ille adolescens, quasi fatis abrepti, desperatione se projicient in exitium: instabilis est sors rerum, pro libidine fata agunt homines; referam me ad scopulum, ut rem istic cum aetate perduam. Neque alterius exemplo Dei nomen suis flagitiis obtendent. Sic enim Lyconides in altera comoedia: deus impulsor fuit; credo deos voluisse, nam ni vellent, non fieret, scio. Quin potius ex scriptura, quid Deo placeat inquirent ac discent, ut spiritu duce illuc nitantur. Simul Deum, quocunque vocat, sequi parati, re ipsa ostendent nihil hujus doctrinae cognitione esse utilius[1]). Stulte cum suis ineptiis tumultuantur profani homines, ut paene coelum terrae, ut dicitur, permisceant. Si mortis nostrae punctum signavit Dominus, effugere non licet: frustra igitur in cautionibus adhibendis laboratur. Quod ergo alius committere se viae non audet, quam periculosam audit, ne a latronibus trucidetur; alius medicos accersit ac pharmacis se fatigat, ut vitae opituletur; alius a crassioribus cibis abstinet, ne laedat imbecillam valetudinem; alius ruinosas aedes inhabitare formidat; omnes denique vias excogitant, et magna animi intentione excudunt, quibus id quod concupiscunt assequantur: aut haec omnia inania sunt remedia, quae captantur ad corrigendam Dei voluntatem, aut non certo ejus decreto terminantur vita et mors, sanitas et morbus, pax et bellum, et alia quae homines, prout vel appetunt vel oderunt, ita sua industria vel obtinere vel refugere student. Quin etiam orationes fidelium perversas, nedum supervacuas fore colligunt, quibus petitur ut Dominus prospiciat iis quae jam ab aeterno decrevit. In summa, omnia quae in posterum capiuntur consilia tollunt, perinde ac Dei providentiae adversa, quae, illis non advocatis, quid fieri vellet decrevit. Deinde quidquid jam accidit, ita providentiae Dei imputant, ut conniveant ad hominem, quem id ipsum designasse constet. Occidit sicarius probum civem? exsequutus est, inquiunt, consilium Dei. Furatus est aliquis, aut scortatus? quia fecit quod provisum erat

1) Add. quam immerito exagitant perversi homines, quod ea quidam perperam abutantur. 1561—1585.

a Domino et ordinatum, minister est ejus providentiae. Parentis mortem, neglectis remediis, securus filius exspectavit? non potuit Deo obsistere, qui sic ab aeterno praestituerat. Ita flagitia omnia, virtutes vocant quia Dei ordinatio obsequantur.

4. Atqui, quod ad futura pertinet, humanas deliberationes facile cum Dei providentia conciliat Solomo. Sicut enim eorum stoliditatem ridet, qui sine Domino quidvis audacter suscipiunt, ac si ejus manu non regerentur, ita alibi sic loquitur (Prov. 16, 9): cor hominis cogitat viam suam, et Dominus diriget gressus ejus; significans aeternis Dei decretis nos minime impediri quominus sub ejus voluntate et prospiciamus nobis, et omnia nostra dispensemus. Neque id manifesta caret ratione. Namque is qui vitam nostram suis terminis limitavit, ejus simul curam apud nos deposuit, ejus conservandae rationibus subsidiisque instruxit, periculorum quoque praescios fecit; ne incautos opprimerent, cautiones ac remedia suggessit. Nunc perspicuum est quid sit nostri officii: nempe, si vitam nobis nostram tutandam commisit Dominus, ut eam tueamur; si subsidia offert, ut iis utamur; si pericula praemonstrat, ne temere irruamus; si remedia suppeditat, ne negligamus. Atqui periculum nullum oberit, nisi fatale: quod ineluctabile est remediis omnibus. Quid autem si ideo fatalia non sunt discrimina, quia iis propulsandis ac superandis remedia tibi Dominus assignavit? Vide quomodo tuae ratiocinationi cum ordine divinae dispensationis conveniat. Tu cavendum non esse periculum colligis, quia, fatale quum non sit, simus etiam citra cautionem evasuri: Dominus autem ideo ut caveas injungit, quia fatale tibi esse nolit. Non expendunt insani isti quod est sub oculis, consultandi cavendique artes inspiratas hominibus esse a Domino, quibus providentiae ejus subserviant, in vitae propriae conservatione. Quemadmodum contra neglectu et socordia, quae illis injunxit mala, sibi accersunt. Qui fit enim ut vir providus, dum sibi consulit, imminentibus etiam malis se explicet, stultus inconsulta temeritate pereat, nisi quod et stultitia et prudentia divinae sunt dispensationis instrumenta in utramque partem? Ideo nos celare futura omnia voluit Deus, ut tanquam dubiis occurramus, neque desinamus parata remedia opponere, donec aut superata fuerint, aut omnem curam superaverint. Ideo ante admonui, providentiam Dei non semper nudam occurrere, sed prout adhibitis mediis eam Deus quodammodo vestit.

5. Iidem praeteriti temporis eventus perperam et inconsiderate ad nudam Dei providentiam trahunt. Nam quia ex ea pendent quaecunque contingunt, ergo, inquiunt, nec furta, nec adulteria, nec homicidia, perpetrantur, quin Dei voluntas intercedat. Cur ergo, inquiunt, fur punietur, qui eum expilavit quem Dominus paupertate voluit castigare? Cur punietur homicida, qui eum interfecit cui vitam Dominus finierat? Si Dei voluntati serviunt hujusmodi omnes, cur punientur? Sed enim eos Dei voluntati servire nego. Non enim qui malo animo fertur, praebere mini-

sterium Deo jubenti dicemus, quum malignae cupiditati tantum obsequatur. Paret ille Deo, qui de ejus voluntate edoctus, eo contendit quo ab ea vocatur. Unde autem edocemur, nisi ex ejus verbo? Proinde in rebus agendis ea est nobis perspicienda Dei voluntas quam verbo suo declarat. Id requirit unum Deus a nobis, quod praecipit. Si quid adversus praeceptum designamus, non obedientia est, sed contumacia et transgressio. At nisi vellet, non faceremus. Fateor; sed an facimus mala in hunc finem, ut ei obsequium praestemus? At nobis ea nequaquam mandat; quin potius irruimus, non quid ille velit cogitantes, sed libidinis nostrae intemperie sic furentes, ut contra ipsum destinato consilio nitamur. Atque hac ratione, male agendo, justae ejus ordinationi servimus; quia pro immensa suae sapientiae magnitudine, ad bene agendum malis instrumentis uti bene probeque novit. Ac vide quam insulsa sit eorum argumentatio: impunita esse autoribus suis scelera volunt, quia nonnisi Dei dispensatione patrantur. Ego plus concedo: fures et homicidas et alios maleficos, divinae esse providentiae instrumenta, quibus Dominus ipse ad exsequenda quae apud se constituit judicia utitur. Atqui eorum malis ullam inde excusationem deberi nego. Quid enim? An vel eadem secum iniquitate Deum implicabunt, vel suam pravitatem illius justitia operient? Neutrum possunt. Quo minus se purgent, propria conscientia redarguuntur; quo minus Deum insimulent, totum in se malum deprehendunt: penes ipsum, non nisi legitimum malitiae suae usum. Sed enim per ipsos operatur. Et unde, quaeso, foetor in cadavere, quod calore solis tum putrefactum, tum reseratum fuerit? Radiis solis excitari omnes vident; nemo tamen illos foetere ideo dicit. Ita quum in homine malo subsideat mali materia et culpa, quid est quod inquinamentum aliquod contrahere putetur Deus, si ad suum arbitrium utatur ejus ministerio? Facessat igitur canina haec procacitas, quae allatrare quidem eminus Dei justitiam potest, sed non attingere.

6. Verum has calumnias vel potius phreneticorum deliria facile discutiet pia sanctaque providentiae meditatio, quam nobis dictat pietatis regula, ut optimus et suavissimus inde fructus nobis proveniat. Ergo christianum pectus, quum certo certius persuasum sit, omnia Dei dispensatione evenire, nihil fortuito contingere, ad illum, velut praecipuam rerum causam, oculos semper referet; causas tamen inferiores suo loco intuebitur. Deinde singularem Dei providentiam ad se conservandum excubare non dubitabit, quae nihil evenire passura sit, quam quod bono ac saluti sibi vertat. Quoniam autem cum hominibus primum, deinde cum reliquis creaturis illi negotium est, utrobique sibi pollicebitur Dei providentiam regnare. Quantum ad homines attinet, sive boni sint, sive mali, eorum consilia, voluntates, conatus, facultates sub ejus manu esse agnoscet, ut flectere quo libuerit, ac quoties libuerit constringere, in ejus arbitrio situm sit. Singularem Dei providentiam in salutem fidelium excubare plurimae sunt

et luculentissimae promissiones quae testantur: jacta super Dominum curam tuam, et ipse te enutriet, nec permittet unquam fluctuari justum (Psalm. 55, 23); quoniam illi curae sumus (1 Petr. 5, 9). Qui habitat in adjutorio altissimi, in protectione Dei coeli commorabitur (Psal. 91, 1). Qui tangit vos, tangit pupillam oculi mei (Zach. 2, 8). Ero clypeus tuus, murus aheneus; adversantibus tibi adversabor (Jes. 26, 2). Etiamsi mater obliviscatur filiorum, non tamen obliviscar tui (ibid. 49, 15). Quin etiam hic potissimus est scopus in historiis biblicis, ut doceant tanta sedulitate vias sanctorum custodiri a Domino, ut ne ad lapidem quidem impingant. Ergo ut jure paulo ante a nobis explosa fuit eorum opinio, qui universalem Dei providentiam comminiscuntur, quae non speciatim ad curam uniuscujusque creaturae se demittat, in primis tamen specialem hanc curam erga nos recognoscere operae pretium est. Unde Christus (Matth. 10, 29 seq.), ubi asseruit ne vilissimum quidem passerculum in terram decidere sine patris voluntate, huc statim applicat, ut quo pluris sumus passeribus, eo propiore cura reputemus Deum nobis prospicere, ac eo usque ipsam extendit, ut confidamus capillos capitis nostri numeratos esse. Quid nobis aliud optemus, si nec unus e capite pilus defluere potest nisi ex ejus voluntate? Non de genere humano tantum loquor; sed quia Deus ecclesiam sibi in domicilium elegit, non dubium est quin paternam in ea regenda curam singularibus documentis ostendat.

7. His tum promissis, tum exemplis confirmatus Dei servus, adjunget testimonia quae docent sub ejus potestate esse omnes homines, sive eorum conciliandi sunt animi, sive cohibenda malitia, ne quid noceat. Dominus enim est, qui dat nobis gratiam, non apud eos modo qui nobis bene volunt, sed etiam in oculis Aegyptiorum; hostium vero nostrorum improbitatem frangere variis modis novit. Interdum enim mentem illis adimit, ne quid sani sobriive capere queant: qualiter satanam dimittit, qui mendacio impleat os omnium prophetarum, ad decipiendum Achab (1 Reg. 22, 22); Rechabeam juvenili consilio dementat, ut regno per suam stultitiam spolietur (1 Reg. 12, 10 et 15). Nonnunquam ubi mentem illis concedit, ita absterret et exanimat, ne id quod conceperunt velint aut machinentur. Interdum etiam, ubi conari permisit quod libido et rabies suadebat, impetus eorum opportune abrumpit, nec sinit ad finem usque procedere quod instituunt. Sic consilium Achitophel, quod exitiale Davidi futurum erat, ante tempus dissipavit (2 Sam. 17, 7 et 14). Sic et creaturas omnes in suorum bonum ac salutem moderari ei curae est, ac diabolum etiam ipsum, quem conspicimus nihil ausum fuisse tentare adversum Job, sine permissu ejus ac mandato (Job. 1, 12). Hanc notitiam necessario sequitur tum animi gratitudo in prospero rerum successu, tum in adversitate patientia, tum etiam in posterum incredibilis securitas. Quidquid ergo prospere atque ex animi sententia eveniet, id totum acceptum Deo referet, sive per homi-

num ministerium senserit ejus beneficientiam, sive ab inanimatis creaturis adiutus fuerit. Sic enim reputabit cum animo suo: certe Dominus est qui ad me istorum animos inclinavit, qui mihi adglutinavit, ut suae erga me benignitatis instrumenta forent. In frugum abundantia cogitabit, Dominum esse qui coelum exaudit, ut coelum exaudiat terram, ipsa quoque exaudiat suos foetus; in aliis non dubitabit benedictionem Domini solam esse qua omnia prosperentur; nec tot causis admonitus, ingratus esse sustinebit.

8. Si adversi quid contigerit, extemplo mentem hic quoque extollet in Deum, cujus manus ad patientiam placidamque animi moderationem nobis imprimendam valet plurimum. Si Joseph in recognoscenda fratrum perfidia immoratus esset, nunquam fraternum potuisset in eos animum recipere. Sed quoniam mentem ad Dominum reflexit, oblitus injuriae, ad mansuetudinem ac clementiam inclinatus est, ut fratres etiam ultro soletur, ac dicat: non vos estis qui me vendidistis in Aegyptum, sed Dei voluntate praemissus sum ante vos, ut vitam vobis conservem. Vos quidem cogitastis de me malum, sed Dominus convertit illud in bonum (Gen. 45, 8). Si Job ad Chaldaeos se convertisset, a quibus vexabatur, statim accensus esset ad vindictam; sed quia opus Domini simul recognoscit, semet pulcherrima illa sententia consolatur: Dominus dedit, Dominus abstulit; sit nomen Domini benedictum (Job. 1, 21). Sic David convitiis et lapidibus a Semei impetitus, si in hominem defixisset oculos, ad retaliandam injuriam suos animasset; verum quia non sine Domini motu illum agere intelligit, illos potius mitigat. Sinite eum, inquit (2 Sam. 16, 10), quia Dominus ei praecepit ut maledicat. Hoc eodem fraeno alibi doloris intemperiem cohibet: tacui et obmutui, inquit, quia tu fecisti Jehovah (Psal. 39, 10). Si nullum efficacius est irae atque impatientiae remedium, non parum certe profecit qui Dei providentiam didicit in hac parte meditari, ut possit eo mentem semper revocare: Dominus voluit, ideo ferendum est; non modo quia reluctari non licet, sed quia nihil vult nisi quod et justum sit et expediat. Summa huc redit ut injuste ab hominibus laesi, omissa eorum improbitate (quae nihil quam dolorem nostrum exasperaret, animosque acueret ad vindictam), meminerimus ad Deum conscendere, ac pro certo statuere discamus, justa ejus dispensatione fuisse et permissum et immissum quidquid hostis scelerate in nos admisit. Paulus, ut a retaliandis injuriis nos compescat, prudenter admonet (Eph. 6, 12), nobis non esse luctam cum carne et sanguine, sed cum hoste spirituali diabolo, ut nos ad certandum paremus. Sed haec ad sedandos omnes iracundiae impetus utilissima admonitio est, tam diabolum quam improbos omnes Deum armare ad conflictum, et sedere quasi agonothetam ut patientiam nostram exerceat. Quod si absque hominum opera eveniant quae nos premunt clades et miseriae, in memoriam redeat legis doctrina (Deut. 28, 2 seqq.): quidquid prosperi est, ex fonte benedictionis Dei fluere; adversa omnia

esse ejus maledictiones: ac terreat nos illa horribilis denuntiatio (Lev. 26, 23): si temere inceditis contra me, ego quoque temere incedam contra vos. Quibus verbis coarguitur torpor noster, ubi pro communi carnis sensu fortuitum esse ducentes quidquid in utramque partem accidit, neque beneficiis Dei animamur ad ejus cultum, neque flagellis ad resipiscentiam stimulamur. Haec eadem ratio est cur acerbe expostularent Jeremias et Amos (Thren. 3, 38; Am. 3, 6) cum Judaeis, quia tam bona quam mala fieri putarent Deo non jubente. Eodem refertur illa Jesaiae concio (45, 7): ego Deus creans lucem et formans tenebras, faciens pacem et creans malum, ego Deus facio haec omnia.

9. Neque tamen interim ad causas inferiores vir pius connivebit. Neque enim, quia ministros divinae bonitatis arbitrabitur eos a quibus beneficio affectus fuerit, ideo illos praeteribit, ac si nullam gratiam sua humanitate promeriti essent; sed illis obstrictum se ex animo sentiet, et libenter fatebitur obligationem, et gratiam pro facultate et re nata referre studebit. Denique Deum in acceptis bonis reverebitur et praedicabit, ut praecipuum autorem; sed homines ut ejus ministros honorabit, atque, ut res est, intelliget se Dei voluntate iis esse devinctum per quorum manum beneficus esse voluerit. Si quid jacturae vel ob negligentiam vel ob imprudentiam fecerit, Domino quidem volente factum id apud se statuet, verum sibi quoque imputabit. Si quis morbo absumptus sit, quem, quum ex officio curare debuisset, negligenter tractavit, tametsi non ignorabit ad terminum pervenisse quem praeterire non poterat, peccatum tamen suum inde non elevabit; sed quia non est defunctus erga eum fideliter suo munere, perinde accipiet ac si negligentiae suae culpa periisset. Multo minus, ubi in designando vel homicidio vel furto fraus et concepta animo malitia intercesserit, eam excusabit sub praetextu divinae providentiae; sed in eodem facinore, Dei justitiam, hominis nequitiam, ut se utraque manifeste prodit, distincte contemplabitur. In futuris vero potissimum, inferiorum hujusmodi causarum rationem habebit. Nam inter Domini benedictiones reponet, si non destituetur subsidiis humanis, quibus ad incolumitatem suam utatur; itaque nec in capiendis consiliis cessabit, nec torpebit in ope eorum imploranda, quibus suppetere conspiciet unde juvetur; sed a Domino sibi in manum offerri reputans quaecunque commodare sibi aliquid possunt creaturae, ipsas, tanquam legitima divinae providentiae instrumenta, ad usum applicabit. Ac, quum incertus sit quem sint exitum habitura quae negotia aggreditur (nisi quod in omnibus Dominum suo bono prospecturum novit) ad id studio aspirabit quod sibi expedire ducet, quantum intelligentia menteque assequi potest. Neque tamen in capiendis consiliis proprio sensu feretur; sed Dei sapientiae se commendabit ac permittet, ut ejus ductu in rectum scopum dirigatur. Caeterum non in externis subsidiis ita ejus fiducia subnitetur, ut si adsint, in iis

secure acquiescat; si desint, perinde ac destitutus trepidet. Mentem enim in sola Dei providentia semper habebit defixam, neque a firmo ejus intuitu, praesentium rerum consideratione, abduci patietur. Sic Joab, tametsi proelii eventum in arbitrio manuque Dei esse agnoscit, non tamen inertiae se dedit, sed quod suae vocationis est sedulo exsequitur; Domino autem permittit eventum moderari. Stabimus fortes, inquit (2 Sam. 10, 12), pro gente nostra et urbibus Dei nostri; Dominus autem faciat quod bonum est in oculis suis. Eadem cognitio temeritate et prava confidentia exutos ad continuam Dei invocationem nos impellet; tum etiam animos nostros bona spe fulciet, ut quae nos circumstant pericula, secure et fortiter despicere non dubitemus.

10. Hac vero parte se prodit inaestimabilis piae mentis felicitas. Innumera sunt quae vitam humanam obsident mala, quae totidem ostentant mortes. Ut extra non exeamus: quum mille morborum receptaculum sit corpus, imo intus inclusas teneat ac foveat morborum causas, se ipsum homo ferre non potest, quin multas exitiorum suorum formas secum ferat, ac vitam quodammodo cum morte implicitam trahat. Quid enim aliud dicas, ubi nec frigetur, nec sudatur sine periculo? Jam quocunque te vertas, quae circa te sunt omnia, non modo ambiguae sunt fidei, sed aperte fere minantur, ac praesentem mortem videntur intentare. Conscende navem, pede uno a morte distas. Equo inside, in lapsu pedis unius vita tua periclitatur. Incede per vias urbis, quot sunt in tectis tegulae, tot discriminibus es obnoxius. Si ferramentum in tua aut amici manu sit, exserta est noxa. Quotquot animalia ferocia vides, in tuam perniciem armata sunt. Quod si vel horto bene munito includere te studeas, ubi nihil quam amoenitas appareat, illic serpens interdum delitescet. Domus assidue incendio subjecta, interdiu tibi paupertatem, noctu etiam oppressionem minatur. Ager grandini, pruinae, siccitati, aliisque tempestatibus expositus quum sit, sterilitatem atque ex ea famem tibi denuntiat. Omitto veneficia, insidias, latrocinia, vim apertam, quorum pars nos domi obsident, pars peregre consequuntur. Inter has angustias annon oportet miserrimum esse hominem, utpote qui in vita semivivus anxium et languidum spiritum aegre trahat, non secus ac si imminentem perpetuo cervicibus gladium haberet? Dices ista raro evenire, aut certe non semper, neque omnibus, nunquam vero simul omnia. Fateor: sed quum aliorum exemplis admoneamur, evenire etiam nobis posse, nec nostram magis, quam eorum vitam excipi debere, fieri non potest ut non timeamus ac formidemus tanquam nobis eventura. Tali ergo trepidatione quid calamitosius fingas? Adde quod Dei contumelia non caret, si dicatur hominem, ex creaturis nobilissimam, prostituisse ad caecos et temerarios quoslibet fortunae ictus. Sed hic de miseria hominis tantum loqui propositum est, quam sensurus sit, si sub imperium fortunae redigatur.

11. At ubi lux illa divinae providentiae semel homini pio affulsit, jam non extrema modo, qua ante premebatur, anxietate et formidine, sed omni cura relevatur ac solvitur. Ut enim merito fortunam horret, ita secure Deo sese audet permittere. Hoc, inquam, solatium est, ut intelligat patrem coelestem sic omnia sua potentia continere, sic imperio nutuque suo regere, sic sapientia moderari, ut nihil, nisi ex ejus destinatione, cadat. In ejus porro fidem se receptum, angelorum curae demandatum, neque aquae, neque ignis, neque ferri noxa posse attingi, nisi quoad locum illis dare Deo moderatori libuerit. Sic enim canit Psalmus (91, 3 seqq.): quoniam ipse liberabit te de laqueo venatoris, et a peste noxia; sub ala sua proteget te, atque in pennis ejus fiduciam habebis; pro scuto erit veritas ejus: non timebis a pavore nocturno, nec a sagitta volante per diem, a peste perambulante in caligine, a noxa grassante in meridie, etc. Unde et illa emergit in sanctis gloriandi fiducia: Dominus mihi adiutor, non timebo, quid faciat mihi caro. Dominus protector meus, quid trepidabo? Si consistant adversum me castra, si ambulavero in medio umbrae mortis, non desinam bene sperare (Psal. 118, 6 et 27, 3 et 56, 5 et alibi). Unde id quaeso habent, quod illis nunquam excutitur sua securitas, nisi quia, ubi temere mundus volutari in speciem videtur, Dominum ubique operari sciunt, cujus opus confidunt sibi fore salutare? Jam si vel a diabolo, vel a sceleratis hominibus impetitur eorum salus, hic vero, nisi providentiae recordatione ac meditatione confirmentur, protinus concidere necesse sit. Verum ubi in memoriam revocant, diabolum totamque improborum cohortem sic omnibus partibus manu Dei, tanquam fraeno, cohiberi, ut nec concipere ullum adversus nos maleficium, nec conceptum moliri, nec ad perpetrandum, si maxime moliantur, digitum movere queant, nisi quantum ille permiserit, imo nisi quantum mandarit, nec compedibus tantum ejus teneri ligatos, sed etiam ad obsequia praestanda fraeno cogi: habent unde se prolixe consolentur. Nam ut Domini est eorum furorem armare, et convertere destinareque quo libuerit, ita et modum finemque statuere, ne pro sua libidine licentiose exsultent. Qua persuasione suffultus Paulus, profectionem suam, quam uno in loco dixerat a satana impeditam fuisse, alibi in Dei permissione statuit (1 Thess. 2, 18; 1 Cor. 16, 7). Si tantum dixisset obstaculum fuisse a satana, nimium potestatis visus fuisset ei dare, ac si ipsa quoque Dei consilia evertere esset in ejus manu; nunc vero ubi Deum arbitrum statuit, a cujus permissione pendeant omnia itinera, simul ostendit, nihil nisi ejus nutu consequi satanam posse, quidquid machinetur. Eadem ratione David (Psal. 31, 16), quia propter varias conversiones, quibus assidue volvitur et quasi rotatur hominum vita, in hoc asylum se recipit, tempora sua esse in manu Dei. Poterat aut vitae cursum, aut tempus in singulari numero ponere; sed temporum nomine exprimere voluit, quantumvis instabilis sit hominum conditio, quaecunque subinde

accidunt vices divinitus gubernari. Qua ratione Rasin et rex Israel, quum viribus in exitium Juda copulatis viderentur faces ad perdendam et absumendam terram accensae, vocantur a propheta (Jes. 7, 1 seqq.) titiones fumigantes, qui nihil quam modicum fumum exhalare queant. Sic Pharao, quum et opibus, et robore, et multitudine copiarum omnibus formidolosus esset, ipse belluae marinae, copiae ejus piscibus comparantur (Ez. 29, 4). Ducem ergo et exercitum denuntiat Deus se hamo suo capturum, et tracturum quo volet. Denique, ne hic diutius immorer, facile, si animadvertas, perspicies, extremum esse omnium miseriarum, providentiae ignorationem; summam beatitudinem in ejusdem cognitione esse sitam.

12. De providentia Dei, quantum ad solidam fidelium et eruditionem et consolationem conducit (nam explendae vanorum hominum curiositati neque satis quidquam esse potest, neque optandum est ut satisfiat), satis dictum foret, nisi obstarent pauci quidam loci, qui innuere videntur, contra quam supra expositum est, non firmum ac stabile constare Deo consilium, sed pro rerum inferiorum dispositione mutabile. Primum aliquoties Dei poenitentia commemoratur, ut, quod illum poenituerit hominis creati (Gen. 6, 6); Saulis in regnum evecti (1 Sam. 15, 11); quod eum poenitebit mali quod infligere populo suo statuerat, simul ac conversionem ejus aliquam senserit (Jer. 18, 8). Deinde nonnullae decretorum ejus abrogationes referuntur. Per Jonam edixerat Ninivitis, quadraginta diebus elapsis perituram Niniven; atqui mox eorum poenitentia ad clementiorem sententiam inflexus est (Jon. 3, 4. 10). Ezechiae mortem per os Jesaiae pronuntiarat; ad quam differendam lacrymis ejus et precibus commotus est (Jes. 38, 1. 5; 2 Reg. 20, 1. 5). Hinc argumentantur multi, Deum non aeterno decreto res hominum constituisse; sed prout sunt cujusque merita, vel prout aequum ac justum censet, singulos in annos, dies et horas, hoc vel illud decernere. De poenitentia sic habendum: non magis illam in Deum cadere, quam vel ignorantiam, vel errorem, vel impotentiam. Si enim nemo sciens ac volens se in poenitentiae necessitatem conjicit, Deo poenitentiam non tribuemus, quin aut ignorare dicamus quid futurum sit, aut effugere non posse, aut praecipitanter et inconsiderate ruere in sententiam cujus statim poeniteat. Id autem tantum abest a sensu spiritus sancti, ut in ipsa poenitentiae mentione neget Deum poenitudine duci, quia homo non sit quem poenitere queat (1 Sam. 15, 29). Ac notandum est in eodem capite sic utrumque conjungi, ut comparatio speciem repugnantiae optime conciliet. Mutatio figurate traditur, quod Deum poeniteat Saulis in regem creati. Paulo post additur: non mentietur fortitudo Israel, nec poenitudine flectetur; quia homo non est, ut eum poeniteat. Quibus verbis palam absque figura immutabilitas asseritur. Itaque Dei ordinationem in rebus humanis administrandis et perpetuam et omni poenitentia superiorem esse certum est. Ac ne dubia esset ejus constantia,

testimonium illi reddere sui quoque adversarii coacti sunt. Balaam enim, vel invitum, in hanc vocem prorumpere oportuit, non esse Deum instar hominis ut mentiatur, nec quasi hominis filium ut mutetur; ac fieri non posse ut non faciat quidquid dixerit, ut non impleat quidquid loquutus sit (Num. 23, 19).

13. Quid ergo sibi vult poenitentiae nomen? Nempe quod aliae omnes loquendi formulae quae Deum humanitus nobis describunt. Quia enim ad ejus altitudinem non pertingit nostra infirmitas, quae nobis traditur ejus descriptio, ad captum nostrum submittenda est, ut a nobis intelligatur. Haec est porro submittendi ratio, ut se talem nobis figuret, non qualis in se est, sed qualis a nobis sentitur. Extra omnem perturbationis affectum quum sit, irasci se peccatoribus testatur. Quemadmodum ergo, quum audimus Deum iratum, imaginari non debemus aliquam in ipso motionem, sed reputare potius loquutionem hanc a sensu nostro sumptam, quia faciem excandescentis iratique prae se ferat Deus quoties judicium exercet: ita nec aliud debemus concipere sub poenitentiae vocabulo, quam factorum mutationem; quia soleant homines, facta sua mutando, testari sibi displicere. Quoniam ergo mutatio quaelibet inter homines correctio ejus est quod displicet, correctio autem ex poenitentia provenit: ideo per poenitentiae nomen significatur quod Deus in suis operibus mutat; interim nec consilium illi, nec voluntas invertitur, nec affectus commutatur; sed quod ab aeterno providerat, probaverat, decreverat, perpetuo tenore prosequitur, utcunque appareat subita hominum oculis varietas.

14. Nec sacra historia, dum Ninivitis remissum narrat quod jam promulgatum fuerat excidium, et Ezechiae vitam denuntiata morte prorogatam, abrogata fuisse Dei decreta ostendit. Qui sic sentiunt, in denuntiationibus hallucinantur; quae tametsi simpliciter affirmant, tacitam in se nihilominus conditionem continere ex fine ipso intelligetur. Cur enim ad Ninivitas Jonam Dominus mittebat, qui ruinam urbis praediceret? Cur per Jesaiam mortem indicabat Ezechiae? Poterat enim et illos et hunc perdere, sine cladis nuntio. Aliud ergo spectavit quam ut mortis suae praescii venientem illam eminus cernerent. Nimirum non perditos voluit; sed, ne perderentur, emendatos. Quod ergo Niniven post quadraginta dies ruituram Jonas vaticinatur, ideo fit ne ruat. Quod Ezechiae spes vitae longioris praeciditur, ideo fit ut longiorem vitam impetret. Quis jam non videt, Dominum ejusmodi comminationibus voluisse ad resipiscentiam expergefacere quos terrebat, ut effugerent quod peccatis suis meriti erant judicium? Id si convenit, natura rerum eo nos ducit, ut in simplici denuntiatione conditionem tacitam subaudiamus. Quod etiam confirmatur similibus exemplis. Abimelech regem corripiens Dominus, quod Abrahae suam uxorem sustulisset, his verbis utitur (Gen. 20, 3): ecce, tu morieris propter mulierem quam accepisti;

est enim viro juncta. Postquam autem ille excusavit, in hunc modum loquitur: restitue uxorem viro; est enim propheta, et orabit pro te ut vivas; sin minus, scito quod moriendo morieris tu, et omnia quae habes. Vides, ut primo edicto vehementius animum ejus concutiat, quo satisfactioni reddat intentum; altero autem voluntatem liquide suam explicet? Quando similis est aliorum locorum ratio, ne ex illis inferas quidquam fuisse priori Domini consilio derogatum, quia quod promulgaverat, irritum fecerit. Viam enim potius aeternae suae ordinationi sternit Dominus, quum poenam denuntiando, ad resipiscentiam monet eos quibus vult parcere, quam voluntate quidquam variet, ac ne sermone quidem; nisi quod syllabatim non exprimit quod intelligere tamen promptum est. Siquidem illud Jesaiae (14, 27) manere verum oportet, Dominus exercituum deliberavit, et quis poterit dissolvere? manus ejus extenta, et quis avertet eam?

CAPUT XVIII.

Deum ita impiorum opera uti, et animos flectere ad exsequenda sua judicia, ut purus ipse ab omni labe maneat.

Constat postremum hoc Caput primi libri tribus partibus. 1) Quum paulo ante dictum sit, Deum reprobos omnes atque adeo Satanam ipsum suo arbitrio flectere, tres occurrunt objectiones. Prior, Dei permissione, non voluntate, id fieri. Huic objectioni duplex opponitur responsio: quorum altera, angelos et homines bonos malosque nihil efficere, nisi quod a Deo constitutum est: altera, arcana omnes motus ab occulta Dei inspiratione, ad finem suum dirigi probatur, s. 1—2. — 2) Altera objectio, duas in Deo contrarias esse voluntates, si occulto consilio decernit, quae lege sua palam prohibet, s. 3. diluitur. — 3) Postrema, Deum constitui scelerum omnium auctorem, si non modo impiorum opera uti, sed etiam consilia et affectus gubernare dicatur, ac proinde impios immerito damnari, refellitur sect. ult.

1. Ex aliis locis, ubi Deus satanam ipsum et omnes reprobos suo arbitrio flectere vel trahere dicitur, difficilior emergit quaestio. Quomodo enim per illos agens nullam ex eorum vitio labem contrahat, imo in opere communi ab omni culpa sit immunis, ministros autem suos juste damnet, vix capit sensus carnis. Hinc reperta distinctio inter agere et permittere: quia hic nodus multis inexplicabilis visus est, sub Dei manu et imperio satanam et impios omnes ita esse, ut eorum malitiam in quemcunque visum est finem dirigat, et sceleribus utatur ad exsequenda sua judicia. Ac excusabilis forte esset eorum modestia, quos terret absurditatis species, nisi quod perperam mendacii patrocinio asserere tentant Dei justitiam ab omni sinistra nota. Absurdum videtur, volente ac jubente Deo excaecari hominem,

qui mox caecitatis suae poenas daturus est. Tergiversando itaque effugiunt, Dei tantum permissu, non etiam voluntate hoc fieri. Ipse vero palam se facere pronuntians, effugium illud repudiat. Quod autem nihil efficiant homines nisi arcano Dei nutu, nec quidquam deliberando agitent nisi quod ipse jam apud se decreverit, et arcana sua directione constituat, innumeris et claris testimoniis probatur. Quod ante citavimus ex Psalmo, Deum quaecunque vult facere, ad omnes actiones hominum pertinere certum est. Si Deus bellorum et pacis certus est arbiter, ut illic dicitur, idque sine ulla exceptione, eo inscio aut quiescente homines caeco motu temere ferri quis dicere audebit? Sed in specialibus exemplis plus lucis erit. Ex primo capite Job scimus satanam se coram Deo sistere ad excipienda jussa, non minus quam angelos, qui sponte obediunt; diverso quidem id modo et fine, sed tamen ne quid aggredi possit, nisi volente Deo. Etsi nuda permissio deinde subjici videtur, ut sanctum virum affligat, quia tamen vera est illa sententia (Job. 1, 21): Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Deo placuit, ita factum est, colligimus, ejus probationis cujus satan et scelesti latrones ministri fuerunt, Deum fuisse autorem. Molitur satan sanctum virum desperatione adigere in furorem: Sabaei crudeliter et impie in aliena bona praedando involant. Agnoscit Job divinitus se exutum esse omnibus fortunis, et se pauperem factum quia sic placuerit Deo. Ergo quidquid agitent homines, vel satan ipse, Deus tamen clavum tenet, ut ad exsequenda sua judicia convertat eorum conatus. Vult Deus perfidum regem Achab decipi: operam suam offert diabolus ad eam rem; mittitur cum certo mandato, ut sit spiritus mendax in ore omnium prophetarum (1 Reg. 22, 20 seqq.). Si Dei judicium est excaecatio et amentia Achab, nudae permissionis figmentum evanescit; quia ridiculum esset, judicem tantum permittere, non etiam decernere quid fieri velit, et mandare exsequutionem ministris. Judaeis propositum est Christum exstinguere; Pilatus et milites rabiosae eorem libidini morem gerunt. Fatentur tamen in solemni precatione discipuli, nihil fecisse omnes impios nisi quod manus et consilium Dei decreverant (Act. 4, 28). Sicuti jam ante concionatus fuerat Petrus, definito consilio et praescientia Dei traditum fuisse ut interficeretur (ibid. 2, 23); ac si diceret, Deum (quem nihil ab initio latuit) scientem et volentem statuisse quod Judaei exsequuti sunt. Sicuti alibi (ibid. 3, 18) repetit, Deus qui praenuntiavit per omnes suos prophetas passurum esse Christum, ita implevit. Absalom incesto coitu, patris torum polluens, detestabile scelus perpetrat (2 Sam. 16, 22); Deus tamen hoc opus suum esse pronuntiat. Verba enim sunt (ibid. 12, 12): tu fecisti occulte; ego vero palam faciam, et coram sole hoc. Quidquid saevitiae exercent Chaldaei in Judaea, opus Dei esse pronuntiat Jeremias (50, 25). Qua ratione Nabucadnezer vocatur Dei servus. Clamat passim Deus, suo sibilo, tubae suae clangore, imperio et jussu excitari impios ad bellum;

Assyrium vocat virgam furoris sui, et securim quam manu sua movet (Jes. 5, 26 et 10, 5 etc.). Cladem urbis sanctae et templi ruinam vocat opus suum. David non obstrepens Deo, sed justum judicem agnoscens, ex illius tamen jussu provenire maledicta Semei fatetur (2 Sam. 16, 10). Dominus, inquit, jussit eum maledicere. Saepius in sacra historia occurrit, quidquid accidat, proficisci a Domino, sicuti decem tribuum defectionem, interitum filiorum Heli, et ejusdem generis permulta. Qui mediocriter exercitati sunt in scripturis, vident me ex multis pauca tantum proferre testimonia, ut brevitati consulam; ex quibus tamen satis superque liquet nugari eos et ineptire, qui in locum providentiae Dei nudam permissionem substituunt, ac si in specula sedens exspectaret fortuitos eventus, atque ita ejus judicia penderent ab hominum arbitrio.

2. Quantum ad arcanos motus spectat, quod de corde regis praedicat Solomo (Prov. 21, 1), flecti huc vel illuc, prout Deo visum est, ad totum certe humanum genus extenditur, tantundemque valet ac si dixisset, quidquid animis concipimus, arcana Dei inspiratione ad suum finem dirigi. Et certe nisi intus operaretur in mentibus hominum, non recte dictum esset auferre labium a veracibus, et a senibus prudentiam; auferre cor principibus terrae, ut errent per devia (Jes. 29, 14). Atque huc pertinet quod saepe legitur homines esse pavidos, prout ejus terrore occupantur eorum corda (Psal. 107, 40; Ez. 7, 26; Lev. 26, 36). Sic David e castris Saulis, nemine sciente, egressus est, quia sopor Dei irruerat super omnes (1 Sam. 26, 12). Sed nihil clarius potest desiderari quam ubi toties pronuntiat se excaecare hominum mentes, ac vertigine percutere, spiritu soporis inebriare, incutere amentiam, obdurare corda (Rom. 1, 26 et 11, 8). Haec etiam ad permissionem multi rejiciunt, ac si deserendo reprobos a satana excaecari sineret. Sed quum diserte exprimat spiritus sanctus justo Dei judicio infligi caecitatem et amentiam, nimis frivola est illa solutio. Dicitur indurasse cor Pharaonis, item aggravasse et roborasse. Eludunt insulso cavillo quidam has loquendi formas; quia dum alibi dicitur Pharao ipse aggravasse cor suum (Exod. 8, 15), indurationis causa ponitur ejus voluntas. Quasi vero non optime conveniant haec duo inter se, licet diversis modis, hominem, ubi agitur a Deo, simul tamen agere. Ego autem, quod objiciunt, in eos retorqueo: quia si indurare nudam permissionem sonat, ipse contumaciae motus non erit proprie in Pharaone. Porro quam dilutum esset ac insipidum ita interpretari, ac si tantum Pharao se obdurari passus esset. Adde quod ansam talibus cavillis praecidit scriptura. Tenebo, inquit Deus, cor illius (ibid. 4, 21). Sic et de incolis terrae Canaan dicit Moses progressos fuisse in pugnam, quia roborasset Deus eorum corda (Jos. 11, 20). Quod idem ab alio propheta repetitur (Psal. 105, 25): vertit cor eorum ut odio haberent populum suum. Similiter apud Jesaiam (10, 9) contra gentem fallacem mis-

surum se Assyrios pronuntiat, ac praecepta daturum, ut auferant spolia et diripiant praedam. Non quia impios et praefractos homines docere velit ad sponte parendum, sed quia flexurus sit ad exsequenda sua judicia, perinde ac si jussa ejus animis insculpta gestarent. Unde apparet certa destinatione Dei fuisse impulsos. Fateor quidem interposita satanae opera saepe Deum agere in reprobis; sed ut ejus impulsu satan ipse suas partes agat et proficiat quatenus datum est. Spiritus malus turbat Saulem; sed dicitur esse a Deo (1 Sam. 16, 14): ut sciamus furorem Saulis a justa Dei vindicta prodire. Dicitur etiam idem satan excaecare infidelium mentes (2 Cor. 4, 4); sed unde hoc, nisi quod a Deo ipso manat efficacia erroris, ut mendaciis credant qui renuunt parere veritati? Secundum priorem rationem dicitur (Ez. 14, 9): si propheta quispiam loquutus fuerit mendaciter, ego Deus illum decepi. Secundum alteram vero dicitur ipse dare homines in reprobum sensum, et projicere in foedas cupiditates (Rom. 1, 28): quia justae suae vindictae praecipuus est autor, satan vero tantum minister. Sed quia, ubi secundo libro disputabimus de libero vel servo hominis arbitrio, iterum haec res tractanda erit, breviter mihi nunc dixisse videor quantum locus postulabat. Summa haec sit: quum Dei voluntas dicitur rerum omnium esse causa, providentiam ejus statui moderatricem in cunctis hominum consiliis et operibus, ut non tantum vim suam exserat in electis, qui spiritu sancto reguntur, sed etiam reprobos in obsequium cogat.

3. Quando autem hactenus recitavi solum quae aperte et non ambigue in scriptura traduntur, viderint qui coelestibus oraculis sinistras ignominiae notas inurere non dubitant, quodnam usurpent censurae genus. Nam si ex inscitiae simulatione laudem modestiae appetunt, quid superbius fingi potest, quam Dei autoritati verbulum unum opponere: mihi secus videtur, vel: hoc attingi non placet? Sin aperte maledicunt, quidnam proficient coelum sputis impetendo? Novum quidem hujus petulantiae exemplum non est; quia fuerunt omnibus saeculis impii et profani homines, qui adversus hanc doctrinae partem ore rabido latrarent. Sed quod olim pronuntiavit spiritus per os Davidis (Psal. 51, 6), re ipsa sentient verum esse, ut vincat Deus quum judicatur. Oblique perstringit David hominum amentiam in hac tam effraeni licentia, quod ex suo coeno non solum adversus Deum litigant, sed potestatem sibi arrogant ejus damnandi. Interea breviter admonet, quas in coelum evomunt blasphemias, ad Deum non pertingere, quin justitiam suam discussis calumniarum nebulis illustret, fides etiam nostra, quia in sacro Dei verbo fundata, superior est toto mundo (1 Joann. 5, 4), nebulas istas ex sua altitudine despiciat. Nam quod primo objiciunt, si nihil eveniat nisi volente Deo, duas in eo contrarias esse voluntates, quia occulto consilio decernat quae lege sua palam vetuit, facile diluitur. Antequam tamen respondeam, monitos iterum volo lectores, ca-

villum hoc non in me sed in spiritum sanctum torqueri, qui certe hanc sancto viro Job confessionem dictavit (Job. 1, 21): sicut Deo placuit ita factum est; quum spoliatus esset a latronibus, in illorum injuria et maleficio justum Dei flagellum agnoscit. Quid alibi scriptura? Non obtemperarunt patri suo filii Heli, quia voluit Deus occidere eos (1 Sam. 2, 25). Clamat etiam alius propheta (Psal. 115, 3), Deum, qui in coelo residet, quaecunque vult facere. Et jam satis aperte ostendi Deum vocari eorum omnium autorem quae isti censores volunt otioso tantum ejus permissu contingere. Testatur se creare lucem et tenebras, formare bonum et malum (Jes. 45, 7); nihil mali accidere quod ipse non fecerit (Amos 3, 6). Dicant obsecro, volensne an nolens judicia sua exerceat? Atqui sicuti docet Moses (Deut. 19, 5), eum qui fortuito securis lapsu occiditur, divinitus traditum esse in manum percussoris, ita tota ecclesia dicit apud Lucam (Act. 4, 28), Herodem et Pilatum conspirasse, ut facerent quae Dei manus et consilium decreverat. Et sane, nisi Deo volente crucifixus esset Christus, unde nobis redemptio? Neque tamen ideo vel secum pugnat, vel mutatur Dei voluntas, vel quod vult se nolle simulat; sed quum una et simplex in ipso sit, nobis multiplex apparet: quia pro mentis nostrae imbecillitate, quomodo idem diverso modo nolit fieri et velit, non capimus. Paulus ubi gentium vocationem dixit mysterium esse absconditum (Eph. 3, 10), paulo post adjungit, in ea manifestatam fuisse πολυποίκιλον sapientiam Dei. An quia propter hebetudinem sensus nostri multiplex apparet Dei sapientia (vel multiformis, ut reddidit vetus interpres) ideo somnianda nobis est in ipso Deo aliqua varietas, quasi vel consilium mutet, vel a se ipso dissideat? Imo, ubi non capimus quomodo fieri velit Deus quod facere vetat, veniat nobis in memoriam nostra imbecillitas, et simul reputemus, lucem quam inhabitat, non frustra vocari inaccessam, quia caligine obducta est. Ergo huic Augustini [1]) sententiae pii omnes et modesti facile acquiescent: interdum bona voluntate hominem velle aliquid quod Deus non vult, velut si bonus filius patrem vult vivere, quem Deus vult mori; rursus fieri posse ut idem velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona, velut si malus filius velit mori patrem, velit hoc etiam Deus. Nempe ille vult quod non vult Deus; iste vero vult quod vult et Deus. Et tamen bonae voluntati Dei pietas illius potius consonat, quamvis aliud volentis, quam hujus idem volentis impietas: tantum interest quid velle homini, quid Deo congruat, et ad quem finem referatur cujusque voluntas, ut vel approbetur, vel improbetur. Nam Deus quae bene vult, per malas voluntates malorum hominum implet. Paulo vero ante dixerat, sua defectione angelos apostatas omnesque reprobos, quantum ad ipsos pertinet, fecisse quod Deus nolebat; quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo hoc potuisse: quia dum con-

1) Enchir. ad Laur. c. 101 (26).

tra Dei voluntatem faciunt, de ipsis facta est ejus voluntas. Unde exclamat: magna opera Dei, exquisita in omnes voluntates ejus (Psal. 111, 2); ut miro et ineffabili modo non fiat praeter ejus voluntatem quod etiam contra ejus fit voluntatem: quia non fieret si non sineret; nec utique nolens sinit, sed volens, nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens etiam de malo facere posset bene.

4. Hoc etiam modo solvitur, imo sponte liquescit altera objectio. Si non modo impiorum opera utitur Deus, sed etiam consilia et affectus gubernat, scelerum omnium esse autorem; ac proinde immerito damnari homines si exsequuntur quod decrevit Deus, quia ejus voluntati obtemperent. Perperam enim miscetur cum praecepto voluntas, quam longissime ab illo differre innumeris exemplis constat. Nam etsi, dum stupravit Absalom patris uxores (2 Sam. 16, 22), voluit Deus hoc probro ulcisci Davidis adulterium, non ideo tamen praecepit scelerato filio incestum committere, nisi forte Davidis respectu, sicut loquitur de convitiis Semei. Nam illum Dei jussu maledicere dum fatetur (2 Sam. 16, 10), minime commendat obsequium, ac si Dei imperio pareret protervus ille canis; sed ejus linguam flagellum Dei esse agnoscens, castigari patienter sustinet. Hoc quidem tenendum est, dum per impios peragit Deus quod occulto suo judicio decrevit, non esse excusabiles, quasi obediant ejus praecepto, quod data opera pro sua libidine violant. Jam quomodo ex Deo sit, et occulta ejus providentia regatur quod perverse faciunt homines, illustre documentum est electio regis Jarobeam (1 Reg. 12, 20), in qua severe damnatur populi temeritas et amentia, quod ordinem a Deo sancitum perverterit, ac perfide desciverit a familia Davidis, et tamen scimus voluisse ungi. Unde et in verbis Oseae quaedam apparet repugnantiae species, quod ubi conquestus est Deus (Os. 8, 4), regnum illud se nesciente et nolente fuisse erectum, alibi (ibid. 13, 11) praedicat se dedisse regem Jarobeam in furore suo. Quomodo haec convenient, Jarobeam non ex Deo regnasse, et ab eodem fuisse praefectum regem? Nempe quia nec desciscere a familia Davidis potuit populus quin jugum sibi divinitus impositum excuteret, neque tamen libertas ipsi Deo erepta fuit quominus Solomonis ingratitudinem ita puniret. Videmus ergo ut Deus, perfidiam nolendo, defectionem tamen alio fine juste velit. Unde et Jarobeam praeter spem sacra unctione impellitur ad regnum. Hac ratione dicit sacra historia (1 Reg. 12, 15) fuisse a Deo suscitatum hostem, qui Solomonis filium exueret regni parte. Diligenter utrumque expendant lectores, quia placuerat Deo sub manu unius regis gubernari populum, ubi in duas partes scinditur, fieri contra illius voluntatem; et tamen ab ejusdem voluntate initium fuisse divortii. Nam certe quod Jarobeam nihil tale cogitantem propheta et voce et unctionis tessera ad spem regni sollicitat, non fit hoc vel nescio vel invito Deo, qui ita fieri mandavit; et tamen jure damnatur populi rebellio, quod velut invito

Deo a Davidis posteris desciverit. Hac ratione etiam subjicitur postea, quod Rechabeam superbe despexit populi preces, hoc a Deo factum esse, ut stabiliret verbum quod pronuntiaverat per manum Abihae servi sui. Ecce ut nolente Deo laceretur sacra unitas, et tamen ut eodem volente alienentur a filio Solomonis decem tribus. Accedat simile quoque aliud exemplum, ubi consentiente populo, imo manus suas praebente, jugulantur filii regis Achab, et exterminatur tota progenies (2 Reg. 10, 7). Vere quidem refert Jehu, nihil in terram cecidisse ex Dei sermonibus, sed ipsum fecisse quidquid loquutus fuerat per manum servi sui Eliae. Et tamen non abs re cives Samariae perstringit quod operam suam commodassent. Justine estis, inquit? si ego conjuravi contra dominum meum, quis hos omnes occidit? Jam ante liquido, nisi fallor, explicui quomodo in eodem opere tam se prodat hominis crimen, quam refulgeat Dei justitia; et modestis ingeniis semper haec Augustini[1]) responsio sufficiet: quum pater tradiderit filium, et Christus corpus suum, et Judas Dominum, cur in hac traditione Deus est justus, et homo reus, nisi quia in re una quam fecerunt, causa non una est ob quam fecerunt? Si quos autem magis impediat quod nunc dicimus, nullum esse Dei cum homine consensum, ubi hic justo illius impulsu agit quod sibi non licet, succurrat quod alibi admonet idem Augustinus[2]): quis non ad ista judicia contremiscat, ubi agit Deus etiam in cordibus malorum quidquid vult, reddens eis tamen secundum eorum merita? Et certe in Judae perfidia nihilo magis fas erit culpam sceleris Deo adscribere, quia filium suum et tradi voluit ipse, et tradidit in mortem, quam redemptionis laudem ad Judam transferre. Itaque vere alibi idem scriptor admonet, in hoc examine Deum non inquirere quid potuerint homines, vel quid fecerint, sed quid voluerint, ut in rationem veniat consilium et voluntas. Quibus hoc asperum videtur, quam tolerabilis sit sua morositas paulisper cogitent, dum rem claris scripturae testimoniis testatam, quia excedat eorum captum, respuunt, ac vitio vertunt in medium perferri quae Deus, nisi scivisset utilia esse cognitu, nunquam per prophetas suos et apostolos doceri jussisset. Nam sapere nostrum nihil aliud esse debet quam mansueta docilitate amplecti, et quidem sine exceptione, quidquid in scripturis traditum est. Qui vero protervius insultant, quum satis constet eos contra Deum blaterare, longiori refutatione digni non sunt.

---

1) Epist. 48 (93) ad Vincentium c. 7.
2) De grat. et lib. arbitr. ad Valent. c. 21 (42).

LIBER SECUNDUS.

DE

COGNITIONE DEI REDEMPTORIS
IN CHRISTO, QUAE PATRIBUS SUB LEGE PRIMUM, DEINDE ET NOBIS IN EVANGELIO PATEFACTA EST.

ARGUMENTUM.

Absoluta primae partis Symboli Apostolici, de Cognitione Dei Creatoris, tractatione, sequitur altera de Cognitione Dei Redemptoris in Christo, quae Patribus sub Lege primum, deinde et nobis in Evangelio patefacta est. — Primum vero hoc libro secundo de Redemptionis occasione, hoc est, de lapsu Adae disserit. Secundo de Redemptione ipsa. Dissertationi priori quinque capita, posteriori reliqua assignantur.

Quod ad Redemptionis occasionem, non tantum in genere de lapsu agit, sed etiam speciatim de ejus effectis, id est, de peccato originali, de arbitrii servitute, de corrupta omnium hominum natura, de Dei in hominum cordibus operatione, cap. 1—5., quibus subjungit refutationem objectionum, quae pro defensione liberi arbitrii afferri solent, cap. 5.

Tractatus de Redemptione ad quinque partes praecipuas revocari potest. — 1) Ostendit quis ille sit, in quo salus homini perdito quaerenda est, nempe Christus, cap. 6. — 2) Quomodo ille Christus huic mundo patefactus sit, nimirum duplici ratione: primum sub Lege (qua occasione Decalogum explicat et alia quaedam de Lege discutit) cap. 7 et 8. Deinde sub Evangelio, ubi de similitudine et differentia utriusque Testamenti disputat, cap. 9—11. — 3) Qualis fuerit debueritque esse Christus, ut Mediatoris officium praestaret, homo videlicet et Deus in una persona, cap. 12—14. — 4) Quorsum missus a Patre in mundum fuerit, cap. 15. ubi de Prophetia, Regno et Sacerdotio Christi locus explanatur. — 5) Quibus modis vel gradibus Redemptoris partes impleverit, ut nobis salutem acquireret, cap. 16., ubi de ejus crucifixione, morte, sepultura, descensu ad inferos, resurrectione, ascensu in coelum, sessione ad dexteram Patris, articuli et fructus ex hac doctrina nascentes excutiuntur: addita cap. 17. quaestionis solutione, an Christus gratiam Dei et salutem nobis sit promeritus.

CAPUT I.

Adae lapsu et defectione totum humanum genus maledictioni fuisse addictum, et a prima origine degenerasse; ubi de peccato originali.

Partes hujus Capitis sunt: 1) Quam necessaria sit nostri notitia, qualis esse debeat, quot et quibus obnoxia periculis, ejus partes praecipuae, sect.

1—3. — 2) De causis horrendi lapsus Adae, sect. 4. — 3) De hujus lapsus contagione, tum creata omnia, tum Adae posteros invadente, a sect. 5. ad fin. cap., ubi de peccati originalis propagatione, definitione et efficacia agitur.

1. Non sine causa proverbio veteri tantopere homini commendata semper fuit cognitio sui ipsius. Nam si turpe ignorare ducitur quaecunque ad humanae vitae rationem pertinent, multo vero foedior ignorantia nostri est, qua fit ut in capiendo de re qualibet necessaria consilio misere hallucinemur atque adeo caecutiamus. Verum quo utilior est praeceptio, eo diligentius videndum est nobis ne ipsa praepostere utamur; quod philosophis quibusdam videmus accidisse. Illi enim, dum hominem hortantur ut se ipsum noverit, finem simul proponunt, ne dignitatem excellentiamque suam nesciat; neque aliud ipsum in se contemplari volunt, quam unde inani fiducia intumescat et superbia infletur. Nostri autem cognitio primum in eo sita est: ut reputantes quid nobis in creatione datum sit, et quam benigne suam ergo nos gratiam continuet Deus, sciamus quanta sit naturae nostrae excellentia, siquidem integra maneret; simul tamen cogitemus, nihil nobis inesse proprium, sed precario nos tenere quidquid in nos Deus contulit, ut semper ab ipso pendeamus. Deinde ut nobis occurrat misera post Adae lapsum nostra conditio, cujus sensus, prostrata omni gloria et fiducia, nos pudore obrutos vere humiliet. Nam sicuti Deus ad imaginem suam initio nos finxit, ut mentes nostras tum ad virtutis studium, tum ad aeternae vitae meditationem erigeret, ita, ne socordia nostra obruatur tanta generis nostri nobilitas quae nos a brutis animalibus discernit, cognoscere operae pretium est, ideo nos ratione et intelligentia praeditos esse, ut sanctam et honestam vitam colendo ad propositum beatae immortalitatis scopum tendamus. Caeterum in mentem venire nequit prima illa dignitas, quin mox ex altera parte se offerat triste foeditatis et ignominiae nostrae spectaculum, ex quo in primi hominis persona ab origine nostra excidimus. Unde et nostri odium ac displicentia veraque humilitas oritur, et novum accenditur quaerendi Dei studium, in quo quisque ea bona recuperat quorum prorsus inanes et vacui deprehendimur.

2. Hoc sane quaerendum in excutiendis nobis esse praescribit Dei veritas: nempe talem exigit notitiam, quae nos et ab omni propriae facultatis confidentia procul avocet, et omni gloriandi materia destitutos ad submissionem adducat. Quam regulam tenere convenit, si ad rectam et sapiendi et agendi metam pertingere libet. Neque me latet quanto plausibilior sit illa sententia quae ad reputanda nostra bona potius nos invitat, quam ad inspiciendam, quae nos pudore obruere debet, miseram nostram inopiam una cum ignominia. Siquidem nihil est quod magis appetat humanum ingenium quam blanditiis demulceri; atque ideo, ubi dotes suas magni fieri audit, in hanc partem nimia credulitate propendet. Quo minus mirum est, hic adeo perniciose

fuisse a maxima hominum parte aberratum. Nam quum sit ingenitus universis mortalibus plus quam caecus sui amor, libentissime sibi persuadent, nihil inesse sibi quod merito debeat esse odiosum. Ita sine alieno patrocinio vanissima haec opinio fidem passim obtinet, hominem sibi abunde sufficere ad bene beateque vivendum. Quod si qui modestius sentire volunt, utcunque aliquid Deo concedant, ne sibi arrogare omnia videantur, sic tamen partiuntur ut potissima et gloriae et fiduciae materia semper apud se resideat. Jam si accedit oratio, quae sponte prurientem in hominis medullis superbiam suis illecebris titillet, nihil est quod magis arrideat. Proinde ut unusquisque humanae naturae praestantiam benignissime suo praeconio extulit, ita magno saeculorum prope omnium applausu fuit exceptus. Sed enim quaecunque talis est humanae excellentiae commendatio, quae hominem in se acquiescere doceat, nihil aliud quam suavitate illa sua delicias facit; et sic quidem illudit, ut qui assentiuntur, eos pessimo exitio perdat. Quorsum enim pertinet, vana omni fiducia fretos deliberare, instituere, tentare, moliri quae putamus ad rem pertinere, et defici quidem ac destitui tum sana intelligentia, tum vera virtute inter primos conatus, pergere tamen secure, donec in exitium corruamus? Atqui non aliter succedere iis potest, qui se aliquid posse propria virtute confidunt. Talibus ergo magistris, qui reputandis tantum bonis nostris nos detinent, si quis auscultet, non in sui cognitionem proficiet, sed in pessimam ignorationem abripietur.

3. Ergo quum in hoc consentiat Dei veritas cum publico omnium mortalium sensu, secundam sapientiae partem in nostri cognitione repositam esse, in ipsa tamen cognoscendi ratione magnum est dissidium. Tunc enim homo, judicio carnis, probe sibi exploratus videtur, quum et intelligentia et integritate sua confisus audaciam sumit, ac sese incitat ad virtutis officia, et indicto vitiis bello ad id quod pulchrum et honestum est toto studio incumbere conatur. Qui autem se ad amussim divini judicii inspicit et examinat, nihil reperit quod animum ad bonam fiduciam erigat, ac quo penitius se excussit, eo magis dejicitur; donec omni fiducia prorsus abdicatus, nihil sibi ad vitam recte instituendam relinquit. Neque tamen vult nos oblivisci Deus primae nobilitatis, quam Adae patri nostro contulerat, nempe quae nos ad justitiae bonitatisque studium merito expergefacere debeat. Non enim possumus aut primam nostram originem, aut quorsum conditi sumus cogitare, quin ad meditandam immortalitatem expetendumque Dei regnum pungamur. Sed tantum abest ut animos nobis faciat ista recognitio, ut potius submissis illis ad humilitatem prosternat. Quae enim illa est origo? Nempe a qua excidimus. Quis ille creationis nostrae finis? A quo penitus aversi sumus, ut miserae nostrae sortis pertaesi ingemiscamus; ingemiscendo, ad perditam illam dignitatem suspiremus. Nos autem, quum dicimus nihil in se oportere hominem intueri quod ipsum

animosum reddat, intelligimus nihil esse penes ipsum cujus fiducia debeat superbire. Quare si libet, quam homo sui notitiam habere debet, ita partiamur, ut primo loco, quem in finem creatus sit, et donis non contemnendis praeditus reputet; qua cogitatione ad divini cultus vitaeque futurae meditationem excitetur; deinde suas facultates, vel certe facultatum inopiam expendat; qua perspecta, non secus atque in nihilum redactus, in extrema confusione jaceat. Huc tendit prior consideratio, ut quale sit officium suum agnoscat; altera, quid ad ipsum praestandum valeat. De utraque, prout seires docendi poscet, a nobis disseretur.

4. Quia vero non leve delictum, sed detestabile fuisse scelus oportet, quod tam severe ultus est Deus, species ipsa peccati in lapsu Adae consideranda nobis est, quae horribilem Dei vindictam accendit in totum humanum genus. Puerile est quod de gulae intemperie vulgo receptum fuit. Quasi vero summa et caput virtutum omnium in abstinentia unius tantum fructus fuerit, quum undique affluerent quaecunque expetibiles erant deliciae, atque in beata illa terrae foecunditate non tantum copia ad lautitias suppeteret, sed etiam varietas. Altius igitur spectandum, quia prohibitio ab arbore scientiae boni et mali, obedientiae examen fuit, ut parendo Adam se Dei imperio libenter subesse probaret. Nomen vero ipsum ostendit praecepti non alium fuisse finem, quam ut sua sorte contentus, se improba cupiditate altius non efferret. Promissio autem, qua vitam aeternam sperare jussus est quamdiu ederet de arbore vitae; rursum horrenda mortis denuntiatio, simul ac gustaret de arbore scientiae boni et mali, ad fidem ejus probandam et exercendam spectabat. Hinc elicere non difficile est, quibus modis in se provocaverit Adam iram Dei. Non male quidem Augustinus [1]), dum superbiam dicit malorum omnium fuisse initium; quia nisi hominem altius quam licebat et quam fas erat extulisset ambitio, manere poterat in suo gradu: plenior tamen definitio ex tentationis specie, quam describit Moses, sumenda est. Nam dum serpentis captione abducitur per infidelitatem mulier a verbo Dei, jam initium ruinae apparet fuisse inobedientiam. Quod etiam confirmat Paulus, unius hominis inobedientia omnes fuisse perditos docens (Rom. 5, 19). Simul tamen notandum, descivisse primum hominem ab imperio Dei, quod non tantum satanae illecebris captus fuerit, sed contempta veritate, deflexerit ad mendacium. Et certe, contempto Dei verbo, excutitur omnis ejus reverentia; quia nec aliter consistit ejus majestas inter nos, nec integer manet ejus cultus, nisi dum ab ejus pendemus ore. Proinde infidelitas radix defectionis fuit. Hinc autem emersit ambitio, et superbia, quibus annexa fuit ingratitudo, quod Adam, plus appetendo quam concessum erat, tantam Dei liberalitatem qua ditatus erat, indigne sprevit. Haec vero prodigiosa fuit impietas, terrae filio parum videri quod ad similitudinem

1) In Psal. 18 (19) enarr. 2.

Dei factus esset, nisi accedat aequalitas. Si foedum et exsecrabile scelus est apostasia, qua se homo conditoris sui imperio subducit, imo petulanter excutit ejus jugum, frustra extenuatur peccatum Adae. Quanquam non simplex apostasia fuit, sed cum foedis in Deum probris conjuncta, dum satanae calumniis subscribunt quibus Deum et mendacii et invidiae et malignitatis insimulat. Denique infidelitas ambitioni januam aperuit; ambitio vero contumaciae fuit mater, ut homines, abjecto Dei metu, sese projicerent quo ferebat libido. Itaque recte Bernardus januam salutis aperiri nobis docet, quum hodie evangelium auribus recipimus; sicuti illis fenestris, dum satanae patuerunt, mors admissa fuit. Nunquam enim repugnare Dei imperio ausus fuisset Adam nisi ejus verbo incredulus. Optimum scilicet hoc erat fraenum ad omnes affectus rite temperandos, nihil melius esse quam Dei mandatis parendo colere justitiam; deinde ultimam felicis vitae metam esse ab ipso diligi. Diaboli ergo blasphemiis abreptus, quantum in se erat, exinanivit totam Dei gloriam.

5. Sicut spiritualis Adae vita erat, manere opifici suo conjunctum et devinctum, ita alienatio ab eo fuit animae interitus. Nec mirum, si genus suum pessumdedit sua defectione qui totum naturae ordinem pervertit in coelo et in terra. Ingemiscunt omnes creaturae, inquit Paulus (Rom. 8, 22), corruptioni obnoxiae, non volentes. Si causa quaeritur, non dubium est quin partem sustineant ejus poenae quam promeritus est homo, in cujus usum conditae fuerant. Quum ergo sursum et deorsum ex ejus culpa fluxerit maledictio, quae grassatur per omnes mundi plagas, nihil a ratione alienum, si propagata fuerit ad totam ejus sobolem. Postquam ergo in eo obliterata fuit coelestis imago, non solus sustinuit hanc poenam, ut in locum sapientiae, virtutis, sanctitatis, veritatis, justitiae, quibus ornamentis vestitus fuerat, teterrimae cederent pestes, caecitas, impotentia, impuritas, vanitas, injustitia; sed iisdem quoque miseriis implicuit suam progeniem ac immersit. Haec est haereditaria corruptio, quam peccatum originale veteres nuncuparunt, peccati voce intelligentes naturae antea bonae puraeque depravationem. Qua de re multa fuit illis concertatio, quum a communi sensu nihil magis sit remotum quam ob unius culpam fieri omnes reos, et ita peccatum fieri commune. Quae videtur fuisse ratio vetustissimis ecclesiae doctoribus, cur obscure tantum perstringerent hoc caput; saltem minus dilucide quam par erat explicarent. Neque tamen haec timiditas efficere potuit quin surgeret Pelagius, cujus profanum commentum fuit: Adam suo tantum damno peccasse, nihil nocuisse posteris. Hac scilicet astutia satan morbum tegendo incurabilem reddere tentavit. Caeterum quum evinceretur manifesto scripturae testimonio, peccatum a primo homine transiisse in totam posteritatem, cavillabatur transiisse per imitationem, non propaginem. Ergo boni viri in hoc elaborarunt (ac prae aliis Augustinus), ut

ostenderent nos non ascita nequitia corrumpi, sed ingenitam vitiositatem ab utero matris afferre. Quod inficiari summae impudentiae fuit. Sed Pelagianorum et Coelestianorum temeritatem non mirabitur, qui ex illius sancti viri monumentis perspexerit quam fuerint in aliis omnibus perditae frontis bestiae. Certe non ambiguum est quod confitetur David (Psal. 51, 7), se in iniquitatibus genitum, et in peccato conceptum a matre. Non arguit illic patris aut matris delicta; sed, quo Dei erga se bonitatem melius commendet, propriae perversitatis confessionem ab ipsa genitura repetit. Quum id Davidi peculiare non fuisse constet, sequitur communem humani generis sortem sub ejus exemplo notari. Omnes ergo qui ab impuro semine descendimus peccati contagione nascimur infecti; imo, antequam lucem hanc vitae aspicimus, sumus in Dei conspectu foedati et inquinati. Quis enim daret mundum de immundo? Ne unus quidem, ut est in libro Job (14, 4).

6. Audimus ita in filios transmitti parentum immunditiem, ut omnes citra ullam exceptionem, sua origine sint inquinati. Hujus autem pollutionis non reperietur exordium, nisi ad primum omnium parentem, tanquam ad fontem, ascendimus. Ita certe habendum est: fuisse Adamum humanae naturae non progenitorem modo, sed quasi radicem, atque ideo in illius corruptione merito vitiatum fuisse hominum genus. Quod ex illius et Christi comparatione planum facit apostolus. Quemadmodum, inquit (Rom. 5, 12), per unum hominem peccatum intravit in universum mundum, et per peccatum mors, quae in omnes homines pervagata, quando omnes peccaverunt, ita per gratiam Christi justitia et vita nobis restituta est. Quid hic garrient Pelagiani? peccatum Adae imitatione propagatum? Ergone ex Christi justitia nihil aliud proficimus, nisi quod exemplum nobis est ad imitationem propositum? Quis tantum sacrilegium ferat? Quod si extra controversiam est, Christi justitiam communicatione nostram esse, et ex ea vitam, simul conficitur, utramque ita in Adam fuisse perditam, ut in Christo recuperetur; peccatum vero et mortem ita per Adam obrepsisse, ut per Christum aboleantur. Non sunt obscura verba, justificari multos per Christi obedientiam, quemadmodum per Adae inobedientiam peccatores fuerant constituti. Ideoque inter eos duos hanc esse relationem, quod hic nos suo exitio involutos secum perdidit, ille nos sua gratia in salutem restituit. In tam perspicua luce veritatis nihil longiori vel magis laboriosa probatione opus esse arbitror. Sic et in priore ad Corinthios (15, 22), quum in resurrectionis fiducia vult pios confirmare, ostendit recuperari in Christo vitam, quae in Adam perdita fuerat. Qui nos omnes in Adam mortuos esse pronuntiat, jam simul aperte quoque testatur, peccati labe esse implicitos. Neque enim ad eos perveniret damnatio qui nulla iniquitatis culpa attingerentur. Sed clarius intelligi quid velit, quam ex alterius membri relatione, non potest; ubi spem vitae restitutam in Christo

docet. Satis autem scitur, illud non aliter fieri quam ubi mirifica illa communicatione justitiae suae vim in nos Christus transfundit; quemadmodum alibi scribitur (Rom. 8, 10), spiritum nobis vitam esse propter justitiam. Ergo neque aliter interpretari licet quod dicitur, nos in Adam mortuos esse, quam quod ipse peccando non sibi tantum cladem ac ruinam ascivit, sed naturam quoque nostram in simile praecipitavit exitium. Neque id suo unius vitio, quod nihil ad nos pertineat; sed quoniam universum suum semen ea, in quam lapsus erat, vitiositate infecit. Nec vero aliter staret illud Pauli (Eph. 2, 3), natura omnes esse irae filios, nisi jam in ipso utero maledicti essent. Naturam vero illic notari, non qualis a Deo condita est, sed ut in Adam vitiata fuit, facile colligitur: quia minime consentaneum esset, Deum fieri mortis autorem. Sic ergo se corrupit Adam, ut ab eo transierit in totam sobolem contagio. Satis etiam clare pronuntiat coelestis ipse judex Christus, omnes pravos et vitiosos nasci, ubi docet (Joann. 3, 6), quidquid genitum est ex carne, carnem esse, ideoque omnibus clausam esse vitae januam, donec regeniti fuerint.

7. Neque ad ejus rei intelligentiam necessaria est anxia disputatio, quae veteres non parum torsit: an filii anima ex traduce paternae animae oriatur? quod in ea potissimum lues resideat. Eo nos esse contentos oportet, Dominum, quas voluit humanae naturae collatas dotes, apud Adamum deposuisse. Ideo illum, quum acceptas perdidit, non tantum sibi perdidisse, sed nobis omnibus. Quis de animae traduce sit sollicitus, ubi audit Adamum nobis non minus quam sibi ornamenta illa quae perdidit accepisse? non uni homini data illa fuisse, sed universae hominis naturae attributa? Nihil ergo absurdi, si spoliato eo natura nuda inopsque destituitur, si illo per peccatum inquinato in naturam contagio serpit. Proinde a radice putrefacta rami putridi prodierunt, qui suam putredinem transmiserunt ad alios ex se nascentes surculos. Sic enim vitiati sunt filii in parente, ut nepotibus essent tabifici; hoc est, ita corruptionis exordium in Adam fuit, ut perpetuo defluxu a prioribus in posteros transfundatur. Neque enim in substantia carnis aut animae causam habet contagio; sed quia a Deo ita fuit ordinatum, ut, quae primo homini dona contulerat, ille tam sibi quam suis haberet simul ac perderet. Quod autem cavillantur Pelagiani, verisimile non esse a parentibus piis corruptionem ducere liberos, quum magis eorum puritate sanctificari debeant, facile refutatur. Non enim ex eorum regeneratione spirituali descendunt, sed generatione carnali. Proinde, ut ait Augustinus [1]), sive reus infidelis, sive absolutus fidelis, non absolutos uterque generat, sed reos; quia ex vitiosa natura generat. Porro quod eorum sanctitati quodammodo communicant, specialis est populi Dei benedictio, quae non facit quominus prima illa et universalis gentis humanae maledictio praece-

1) Lib. cont. Pelag. et Coelest. de pecc. orig. c. 39 s.

dat. Ex natura enim, reatus; sanctificatio autem ex supernaturali gratia.

8. Atque, ne haec de re incerta et incognita dicta fuerint, peccatum originale definiamus. Neque vero singulas, quae a scriptoribus positae sunt, definitiones excutere mihi propositum est; sed unam proferam duntaxat, quae veritati mihi videtur optime consentanea. Videtur ergo peccatum originale haereditaria naturae nostrae pravitas et corruptio, in omnes animae partes diffusa; quae primum facit reos irae Dei, tum etiam opera in nobis profert quae scriptura vocat opera carnis (Gal. 5, 19). Atque id est proprie quod a Paulo saepius peccatum nominatur. Quae vero inde emergunt opera, qualia sunt adulteria, scortationes, furta, odia, caedes, comessationes, fructus peccati secundum hanc rationem vocat; quanquam et peccata, cum in scripturis passim, tum etiam ab ipso nuncupantur. Haec itaque duo distincte observanda: nempe, quod sic omnibus naturae nostrae partibus vitiati perversique, jam ob talem duntaxat corruptionem damnati merito convictique coram Deo tenemur, cui nihil est acceptum nisi justitia, innocentia, puritas. Neque ista est alieni delicti obligatio. Quod enim dicitur, nos per Adae peccatum obnoxios esse factos Dei judicio, non ita est accipiendum ac si insontes ipsi et immerentes culpam delicti ejus sustineremus; sed quia per ejus transgressionem maledictione induti sumus omnes, dicitur ille nos obstrinxisse. Ab illo tamen non sola in nos poena grassata est, sed instillata ab ipso lues in nobis residet, cui jure poena debetur. Quare Augustinus [1]), utcunque alienum peccatum saepe vocet (quo clarius ostendat propagine in nos derivari) simul tamen et proprium unicuique asserit. Et apostolus ipse disertissime testatur (Rom. 5, 12), ideo mortem in omnes pervagatam quod omnes peccarint, id est, involuti sint originali peccato et ejus maculis inquinati. Atque ideo infantes quoque ipsi, dum suam secum damnationem a matris utero afferunt, non alieno, sed suo ipsorum vitio sunt obstricti. Nam tametsi suae iniquitatis fructus nondum protulerint, habent tamen in se inclusum semen, imo tota eorum natura quoddam est peccati semen; ideo non odiosa et abominabilis Deo esse non potest. Unde sequitur, proprie coram Deo censeri peccatum quia non esset reatus absque culpa. Alterum deinde accedit, quod haec perversitas nunquam in nobis cessat, sed novos assidue fructus parit: ea scilicet, quae ante descripsimus, opera carnis; non secus atque incensa fornax flammam et scintillas efflat, aut scaturigo aquam sine fine egerit. Quare qui peccatum originale definierunt carentiam justitiae originalis, quam inesse nobis oportebat, quanquam id totum complectuntur quod in re est, non tamen satis significanter vim atque energiam ipsius expresserunt. Non enim natura nostra boni tantum inops et vacua est, sed malorum omnium adeo fertilis et

1) Cum alibi saepe, tum vero l. 3. de peccatorum merit. et remiss. c. 8.

ferax, ut otiosa esse non possit. Qui dixerunt esse concupiscentiam, non nimis alieno verbo usi sunt, si modo adderetur (quod minime conceditur a plerisque) quidquid in homine est, ab intellectu ad voluntatem, ab anima ad carnem usque, hac concupiscentia inquinatum refertumque esse; aut, ut brevius absolvatur, totum hominem non aliud ex se ipso esse quam concupiscentiam.

9. Quamobrem dixi cunctas animae partes a peccato fuisse possessas, ex quo a fonte justitiae descivit Adam. Neque enim appetitus tantum inferior eum illexit, sed arcem ipsam mentis occupavit nefanda impietas, et ad cor intimum penetravit superbia; ut frigidum sit ac stultum, corruptelam, quae inde manavit, ad sensuales tantum, ut vocant, motus restringere, aut fomitem vocare qui solam partem quae illis sensualitas est ad peccatum alliciat, excitet ac trahat. In quo crassam inscitiam detexit Petrus Lombardus [1]), qui sedem quaerens et vestigans dicit in carne esse, teste Paulo, non quidem proprie, sed quia in carne magis apparet. Quasi vero tantum partem animae designet Paulus, ac non totam naturam quae supernaturali gratiae opponitur. Et Paulus omnem dubitationem tollit, corruptionem docens non in una tantum parte subsidere, sed nihil a mortifera ejus tabe purum esse, aut sincerum. Nam de vitiosa natura disputans, non tantum inordinatos, qui apparent, appetituum motus damnat, sed praecipue contendit mentem caecitati et cor pravitati addictum esse. Atque tertium illud ad Romanos caput nihil aliud est quam originalis peccati descriptio. Id ex renovatione clarius patet. Nam spiritus, qui veteri homini et carni opponitur, non modo gratiam notat qua corrigitur inferior pars animae vel sensualis, sed plenam omnium partium reformationem complectitur. Atque ideo Paulus (Eph. 4, 23) non tantum crassos appetitus in nihilum redigi, sed nos spiritu mentis renovari jubet; sicut etiam alibi (Rom. 12, 2) transformari nos jubet in novitate mentis. Unde sequitur, partem illam, in qua maxime refulget animae praestantia et nobilitas, non modo vulneratam esse, sed ita corruptam, ut non modo sanari, sed novam prope naturam induere opus habeat. Quatenus et mentem et cor occupet peccatum, mox videbimus. Hic tantum breviter attingere volui, totum hominem quasi diluvio a capite ad pedes sic fuisse obrutum, ut nulla pars a peccato sit immunis; ac proinde quidquid ab eo procedit in peccatum imputari. Sicut dicit Paulus (Rom. 8, 7), omnes affectus carnis, vel cogitationes, esse inimicitias adversus Deum, et ideo mortem.

10. Eant nunc qui Deum suis vitiis inscribere audent, quia dicimus naturaliter vitiosos esse homines. Opus Dei perperam in sua pollutione scrutantur, quod in illa integra adhuc et incorrupta Adae natura requirere debuerant. A carnis ergo nostrae culpa, non a Deo nostra perditio est; quando non alia ratione periimus,

1) Libr. 2. dist. 31.

nisi quia degeneravimus a prima nostra conditione. Neque hic obstrepat quispiam, potuisse Deum nostrae saluti melius prospicere si Adae lapsui occurrisset. Nam objectio ista cum ob nimis audacem curiositatem piis mentibus abominanda est, tum ad praedestinationis arcanum attinet, quod suo loco postea tractabitur. Quare ruinam nostram naturae depravationi imputandam meminerimus, ne in Deum ipsum naturae autorem stringamus accusationem. Haerere quidem exitiale illud vulnus in natura verum est; sed multum refert accesseritne aliunde, an ab origine insederit. Constat autem per peccatum inflictum fuisse. Non est igitur cur conqueramur, nisi de nobis ipsis, quod diligenter annotavit scriptura. Dicit enim Ecclesiastes (7, 29): hoc scio, quod fecerit Deus hominem rectum; ipsi autem quaesierunt sibi adinventiones multas. Homini tantum suum exitium adscribendum apparet, quum Dei benignitate rectitudinem adeptus, sua ipse dementia in vanitatem delapsus sit.

11. Dicimus ergo naturali hominem vitiositate corruptum, sed quae a natura non fluxerit. A natura fluxisse negamus, ut significemus adventitiam magis esse qualitatem quae homini acciderit, quam substantialem proprietatem quae ab initio indita fuerit. Vocamus tamen naturalem, ne quis ab unoquoque prava consuetudine comparari putet, quum haereditario jure universos comprehensos teneat. Neque id sine autore facimus. Eadem enim causa nos omnes esse natura filios irae docet apostolus (Eph. 2, 3). Quomodo creaturae omnium nobilissimae infensus esset Deus, cui placent infima quaeque opera sua? Sed operis sui corruptioni magis infensus est quam operi suo. Ergo si ob vitiatam humanam naturam non inscite dicitur homo naturaliter esse Deo abominalis, non etiam inepte dicetur naturaliter pravus et vitiosus. Quemadmodum non veretur Augustinus, ratione corruptae naturae, naturalia dicere peccata quae in carne nostra necessario regnant, ubi abest Dei gratia. Ita evanescit stultum Manichaeorum nugamentum, qui quum substantialem in homine malitiam imaginarentur, alterum illi conditorem affingere ausi sunt, ne justo Deo viderentur mali causam et principium assignare.

CAPUT II.

Hominem arbitrii libertate nunc esse spoliatum et miserae servituti addictum.

Tractatione de primi hominis lapsu et corruptione humani generis priori capite absoluta, necessario quaerendum videtur, an omni libertate Adae filii spoliati sint: tum, si qua libertatis particula adhuc viget, quousque vis ejus procedat. Huic quaestioni quatuor capita proxime sequentia designantur.

Caput hoc secundum ad tres praecipuas partes revocari potest. 1) Fundamentum totius disputationis substernit, sect. 1. — 2) Aliorum refert de hu-

mana libertate et servitute sententias, sect. 2—9. — 3) Quid sit de hac controversia statuendum ostendit, a sect. 10. usque ad finem.

1. Postquam visum est peccati dominatum, ex quo primum hominem sibi obligatum tenuit, non solum in toto genere grassari, sed in solidum etiam occupare singulas animas, nunc propius excutiendum restat, ex quo in hanc servitutem redacti sumus, an omni spoliati simus libertate? et si qua particula adhuc viget, quousque vis ejus procedat? Sed quo facilius nobis hujus quaestionis veritas eluceat, scopum obiter praefigam, quo tota summa destinanda sit. Haec autem optima cavendi erroris erit ratio, si pericula considerentur quae utrinque imminent[1]). Nam ubi omni rectitudine abdicatur homo, statim ex eo desidiae occasionem arripit; et quia nihil ad justitiae studium valere per se dicitur, illud totum, quasi jam nihil ad se pertineat, susque deque habet. Rursum vel minutulum illi quidpiam arrogari non potest, quin et Deo praeripiatur suus honor, et ipse temeraria confidentia labefactetur. Ad hos ergo scopulos ne impingamus, tenendus hic cursus erit, ut homo nihil boni penes se reliquum sibi esse edoctus, et miserrima undique necessitate circumseptus, doceatur tamen ad bonum quo vacuus est, ad libertatem qua privatus est, aspirare, et acrius ab ignavia excitetur quam si summa virtute fingeretur instructus. Hoc secundum quam necessarium sit, nemo non videt. De priore video a pluribus dubitari quam conveniebat. Nam hoc extra controversiam posito, nihil homini de suo adimendum esse, quantopere intersit ipsum falsa gloriatione dejici, palam constare debet. Nam si ne tum quidem hoc homini concessum fuit, ut in se gloriaretur, quum Dei beneficentia summis ornamentis esset insignitus, quantum nunc humiliari convenit, ubi ob suam ingratitudinem ab eximia gloria in extremam ignominiam deturbatus est? Pro eo, inquam, tempore quo in summum honoris fastigium evectus erat, scriptura nihil aliud ei tribuit quam quod creatus esset ad imaginem Dei: quo scilicet insinuat, non propriis bonis sed Dei participatione fuisse beatum. Quid ergo nunc superest, nisi ut Deum (cujus beneficentiae gratus esse non potuit, quum divitiis gratiae ejus afflueret) omni gloria nudus ac destitutus agnoscat? et quem bonorum suorum recognitione non glorificavit, nunc saltem propriae paupertatis confessione glorificet? Nihilo etiam minus e re nostra est, omnem sapientiae virtutisque laudem nobis derogari, quam ad Dei gloriam attinet: ut cum sacrilegio ruinam nostram conjungant qui aliquid ultra verum nobis largiuntur. Quid enim aliud fit, quum marte nostro docemur contendere, nisi quod baculo arundineo in sublime evehimur, quo mox confracto decidamus? Quanquam nimis etiamnum commendantur vires nostrae, dum baculo arundineo comparantur. Fumus enim est quidquid de illis vani homines commenti sunt et garriunt. Quare non abs re to-

1) Haec duo praecipitia notat August. epist. 47. (215) et in Joann. c. 12.

ties ab Augustino praeclara ista sententia repetitur, praecipitari magis a suis defensoribus liberum arbitrium, quam stabiliri. Haec praefari necesse fuit propter nonnullos, qui, dum audiunt humanam virtutem funditus everti, ut Dei virtus in homine aedificetur, totam hanc disputationem pessime oderunt quasi periculosam, nedum supervacuam: quam tamen et in religione necessariam, et nobis utilissimam esse apparet.

2. Nunc consideremus, quum paulo ante dixerimus in mente et corde sitas esse animae facultates, quid pars utraque polleat. Philosophi sane magno consensu rationem in mente considere fingunt, quae instar lampadis consiliis omnibus praeluceat, et instar reginae voluntatem moderetur. Ita enim luce divina perfusam esse, ut optime consulere, eo vigore praestare, ut optime imperare queat. Sensum contra torpere et lippitudine teneri, ut semper humi serpat, et in crassioribus objectis volutetur, nec unquam se attollat ad veram perspicaciam. Appetitum, si rationi parere sustineat, nec sensui subigendum se permittat, ad studium virtutum ferri, rectam viam tenere, et in voluntatem formari; quod si in servitutem sensus se addicat, ab eo corrumpi et depravari, ut in libidinem degeneret. Atque omnino, quum ex eorum opinione illae quas supra dixi animae facultates insideant, intellectus, sensus, et appetitus, seu voluntas (quae appellatio jam vulgatiore usu recepta est), intellectum ratione praeditum asserunt optima ad bene beateque vivendum moderatrice; ipse modo se in sua praestantia sustineat, ac vim sibi naturaliter inditam exserat. Inferiorem autem ejus motionem, quae sensus dicitur, qua ad errorem et hallucinationem abstrahitur, talem esse, ut rationis ferula domari et paulatim profligari queat. Voluntatem porro inter rationem et sensum mediam locant, sui scilicet juris et libertatis compotem, sive rationi obtemperare, sive sensui rapiendam se prostituere libeat.

3. Non inficiantur quidem interdum, ipsa nimirum experientia convicti, quanta cum difficultate rationi apud se regnum homo stabiliat, dum nunc titillatur voluptatum illecebris, nunc falsa bonorum imagine deluditur, nunc impotenter percutitur immoderatis affectibus, et tanquam funibus, vel nervis, ut ait Plato [1]), in diversum abripitur. Qua etiam ratione Cicero dicit [2]), illos a natura datos igniculos pravis opinionibus malisque moribus mox exstingui. Ubi vero semel occuparunt in animis hominum ejusmodi morbi, impotentius grassari fatentur quam ut facile coercere eos liceat; nec dubitant ferocibus equis comparare, qui exturbata ratione, ceu auriga excusso, intemperanter ac sine modo lasciviant. Hoc tamen extra controversiam ponunt, virtutes et vitia in nostra esse potestate. Nam si nostrae, inquiunt [3]), electionis est hoc aut illud agere, ergo et non agere. Rursum, si

1) Lib. 1. de legib. 2) Lib. 3. Tusc. Quaest.
3) Vide apud Arist. libr. 3. Ethic. c. 5.

non agere, ergo et agere. Libera autem electione agere videmur quae agimus, et ab iis abstinere quibus abstinemus; ergo si quid boni agimus ubi libeat, possumus illud omittere; si quid mali perpetramus, possumus id quoque fugere. Quin etiam eo licentiae quidam eorum [1]) proruperunt, ut jactarint deorum quidem esse munus, quod vivimus; nostrum vero, quod bene sancteque vivimus. Unde et illud Ciceronis [2]) in persona Cottae, quia sibi quisque virtutem acquirit, neminem ex sapientibus unquam de ea gratias Deo egisse. Propter virtutem enim laudamur, inquit, et in virtute gloriamur. Quod non fieret si donum esset Dei, non a nobis. Ac paulo post: judicium hoc omnium mortalium est, fortunam a Deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam. Haec ergo philosophorum omnium sententiae summa est, humani intellectus rationem rectae gubernationi sufficere; voluntatem illi subjacentem, a sensu quidem ad mala sollicitari, sed, ut liberam electionem habet, impediri nequaquam posse quin rationem ducem per omnia sequatur.

4. Inter scriptores ecclesiasticos, tametsi nemo exstitit qui non agnosceret et sanitatem rationis in homine graviter ex peccato vulneratam, et voluntatem pravis cupiditatibus valde implicitam esse, multi tamen eorum longe plus aequo philosophis accesserunt. Ex quibus veteres mihi videntur hoc consilio vires humanas sic extulisse, ne si impotentiam diserte essent confessi, primum philosophorum ipsorum cachinnos, quibuscum tunc certamen habebant, excuterent; deinde carni suapte sponte nimis ad bonum torpenti novam desidiae occasionem praeberent. Ergo ne quid communi hominum judicio absurdum traderent, scripturae doctrinam cum philosophiae dogmatibus dimidia ex parte conciliare studium illis fuit; praecipue tamen secundum illud spectasse, ne desidiae locum facerent, ex eorum verbis apparet. Habet Chrysostomus alicubi [3]): quoniam bona et mala in nostra Deus potestate posuit, electionis liberum donavit arbitrium, et invitos non retinet, sed volentes amplectitur. Item [4]): saepe qui malus est, si voluerit, in bonum mutatur, et qui bonus, per ignaviam excidit et fit malus; quia liberi arbitrii esse nostram naturam fecit Dominus, nec imponit necessitatem, sed congruis remediis appositis totum jacere in aegrotantis sententia sinit. Item [5]): sicut, nisi gratia Dei adjuti, nihil unquam possumus recte agere; ita, nisi quod nostrum est attulerimus, non poterimus supernum acquirere favorem. Dixerat autem prius, ut non totum divini sit auxilii, simul nos aliquid afferre oportet. Adeoque verbum hoc illi passim familiare est: afferamus quod est nostrum, reliqua Deus supplebit. Cui consentaneum quod ait Hieronymus [6]): nostrum esse incipere, Dei autem perficere; nostrum offerre quod possumus, illius implere quod non possumus. Vides certe iis sen-

1) Seneca passim.
2) Lib. 3. de Nat. deorum.
3) Homil. de prodit. Judae.
4) Homil. 18. in Genesin.
5) Homil. 52.
6) Dialog. 3. contra Pelag.

tentiis homini plus quam par erat ad virtutis studium illos esse largitos; quia putabant se non aliter torporem nobis ingenitum posse expergefacere, quam si solo ipso nos peccare arguerent. Id autem quanta dexteritate ab illis factum sit, postea videbimus. Certe, quas retulimus sententias, esse falsissimas, paulo post constabit. Porro tametsi Graeci prae aliis, atque inter eos singulariter Chrysostomus, in extollenda humanae voluntatis facultate modum excesserunt, veteres tamen omnes, excepto Augustino, sic in hac re aut variant, aut vacillant, aut perplexe loquuntur, ut certi fere nihil ex eorum scriptis referre liceat. Itaque enumerandis singulorum sententiis exactius non insistemus, sed carptim ex unoquoque tantum delibabimus quantum argumenti explicatio exigere visa fuerit. Qui postea sequuti sunt (dum pro se quisque in humanae naturae defensione argutiae laudem captat) sensim alii post alios in deterius continuo delapsi sunt; donec eo ventum est ut vulgo putaretur, homo sensuali tantum parte corruptus, habere prorsus incolumem rationem, voluntatem etiam majori ex parte. Interea volitavit illud in ore omnium, naturalia dona in homine corrupta esse, supernaturalia vero ablata. Sed quorsum tenderet, vix centesimus quisque leviter gustavit. Ego certe si dilucide tradere velim qualis sit naturae corruptela, his verbis facile sim contentus. Sed magnopere interest attente expendi, quid homo et in cunctis naturae suae partibus vitiatus, et donis supernaturalibus exutus valeat. Nimis ergo philosophice hac de re loquuti sunt qui se Christi jactabant esse discipulos. Nam quasi adhuc integer staret homo semper apud Latinos liberi arbitrii nomen exstitit. Graecos vero non puduit multo arrogantius usurpare vocabulum, siquidem *αὐτεξούσιον* dixerunt, ac si potestas sui ipsius penes hominem fuisset. Quoniam ergo ad vulgus etiam ipsum omnes hoc principio imbuti sunt, praeditum esse libero arbitrio hominem, nonnulli autem eorum qui eximii volunt videri, quousque id extendatur nesciunt, nos vim vocis prius excutiamus, tum ex scripturae simplicitate exsequamur, quid suapte natura homo ad bonum aut malum polleat. Liberum arbitrium quid esset, quum in omnium scriptis identidem occurrat, pauci definierunt. Videtur tamen Origenes id de quo passim inter eos conveniebat, posuisse, quum dixit[1]): facultatem esse rationis ad bonum malumve discernendum, voluntatis ad utrumvis eligendum. Nec ab eo variat Augustinus, quum docet facultatem esse rationis et voluntatis, qua bonum eligitur gratia assistente, malum, ea desistente. Obscurius Bernardus, dum vult argute loqui, qui ait esse consensum, ob voluntatis inamissibilem libertatem, et rationis indeclinabile judicium. Nec satis popularis Anselmi definitio, qui tradit esse potestatem servandi rectitudinem propter se ipsam. Itaque Petrus Lombardus[2]) et Scholastici Augustini definitionem magis amplexi sunt, quia et apertior erat, et gratiam Dei non

1) Lib. 3 de principiis.

2) Lib. 2. Sent. dist. 24. sect. 5.

excludebat, sine qua voluntatem sibi per se non sufficere videbant. Sua tamen et ipsi afferunt, sive quae meliora esse, sive quae facere putabant ad majorem explicationem. Principio consentiunt, nomen arbitrii magis ad rationem referendum, cujus est discernere inter bona et mala; epithetum liberi, ad voluntatem proprie pertinere, quae ad utrumque flecti possit. Quare quum libertas proprie voluntati conveniat, Thomas optime quadrare dicit[1]), si liberum arbitrium dicatur vis electiva, quae mixta quidem ex intelligentia et appetitu, magis tamen ad appetitum inclinet. Jam habemus in quibus sitam esse doceant vim liberi arbitrii, in ratione scilicet et voluntate. Nunc quantum utrique tribuant, breviter videndum superest.

5. Communiter solent res medias, quae scilicet nihil ad regnum Dei pertinent, sub libero hominis consilio ponere; veram autem justitiam ad specialem Dei gratiam et spiritualem regenerationem referre. Quod dum vult ostendere autor operis de vocatione gentium, triplicem voluntatem numerat[2]): primam sensitivam, alteram animalem, tertiam spiritualem; quarum priores duas homini liberas esse tradit, ultimam opus esse spiritus sancti in homine. Quod an verum sit, suo loco tractabitur; nunc enim recensere breviter aliorum sententias, non refellere propositum est. Hinc fit, ut quum de libero arbitrio agunt scriptores, non quid ad civiles seu externas actiones, sed quid ad divinae legis obedientiam valeat, in primis requirant. Quam posteriorem quaestionem sic praecipuam esse fateor, ut illam arbitrer non prorsus negligendam. Cujus sententiae spero me optimam rationem redditurum. Obtinuit autem in scholis distinctio, quae triplicem libertatem numerat[3]): a necessitate primam, secundam a peccato, tertiam a miseria; quarum prima sic homini naturaliter inhaereat ut nequeat ullo modo eripi, duae alterae per peccatum sint amissae. Hanc distinctionem ego libenter recipio, nisi quod illic necessitas cum coactione perperam confunditur; inter quas quantum sit discriminis, et quam necessario considerandum, alibi apparebit.

6. Hoc si recipitur, extra controversiam erit, non suppetere ad bona opera liberum arbitrium homini, nisi gratia adjuvetur, et gratia quidem speciali, qua electi soli per regenerationem donantur. Nam phreneticos nihil moror, qui gratiam pariter et promiscue expositam esse garriunt[4]). Sed nondum istud liquet: sitne in totum privatus bene agendi facultate, an habeat adhuc nonnullam, sed pusillam et infirmam, quae per se quidem nihil possit, opitulante vero gratia suas ipsa quoque partes agat. Id dum vult expedire magister sententiarum[5]), duplicem gratiam necessariam esse nobis docet, quo reddamur ad bonum opus idonei. Alteram vocat operantem, qua fit ut efficacitur velimus bonum;

---

1) Part. 1. quaest. 83. art. 3.
2) Libr. 1. c. 2.
3) Lombard. lib. 2. dist. 25.
4) Lomb. lib. 2. dist. 26. sect. 7. 8.
5) Lib. 2. dist. 26.

cooperantem alteram, quae bonam voluntatem sequitur adjuvando. In qua partitione hoc mihi displicet, quod dum gratiae Dei tribuit efficacem boni appetitum, innuit hominem jam suapte natura bonum quodammodo, licet inefficaciter, appetere; sicut Bernardus, bonam quidem voluntatem opus Dei esse asserens, homini tamen hoc concedit, ut motu proprio bonam ejusmodi voluntatem appetat. Sed istud ab Augustini [1]) mente procul abest, a quo tamen sumpsisse partitionem videri vult Lombardus. In secundo membro ambiguitas me offendit, quae perversam genuit interpretationem. Ideo enim putarunt nos secundae Dei gratiae cooperari, quod nostri juris sit primam gratiam vel respuendo irritam facere, vel obedienter sequendo confirmare. Quod autor operis de vocatione gentium sic exprimit [2]): liberum esse, iis qui rationis judicio utuntur, a gratia discedere; ut non discessisse sit praemium, et ut quod non potest nisi spiritu cooperante fieri, eorum meritis deputetur quorum id potuit voluntate non fieri. Haec duo notare obiter libuit, ut videas jam lector quantum a sanioribus Scholasticis dissentiam. Longiore enim intervallo a recentioribus sophistis differo, quanto scilicet a vetustate longius abscesserunt. Utcunque, ex hac tamen partitione intelligimus qua ratione liberum dederint arbitrium homini. Pronuntiat enim tandem Lombardus [3]), non liberi arbitrii ideo nos esse, quod ad bonum et malum, vel agendum vel cogitandum, peraeque polleamus, sed duntaxat quod coactione soluti sumus. Quae libertas non impeditur, etiamsi pravi simus, et servi peccati, et nihil quam peccare possimus.

7. Liberi ergo arbitrii hoc modo dicetur homo, non quia liberam habeat boni aeque ac mali electionem, sed quia male voluntate agit, non coactione. Optime id quidem; sed quorsum attinebat rem tantulam adeo superbo titulo insignire? Egregia vero libertas, si homo quidem non cogitur ad serviendum peccato; sic tamen est ἐθελόδουλος, ut vincta teneatur peccati compedibus ejus voluntas. Equidem λογομαχίας abominor, quibus frustra ecclesia fatigatur: sed religiose censeo cavendas eas voces quae absurdum aliquid sonant, praesertim ubi perniciose erratur. Quotus autem, quaeso, quisque est, qui dum assignari homini liberum arbitrium audit, non statim concipit illum esse et mentis suae et voluntatis dominum, qui flectere se in utramvis partem a se ipso possit? Atqui, dicet quispiam, sublatum erit hujusmodi periculum, si de significatione diligenter plebs admoneatur. Imo vero quum in falsitatem ultro humanum ingenium propendeat, citius errorem ex verbulo uno hauriet, quam veritatem ex prolixa oratione. Cujus rei certius habemus in hoc ipso vocabulo, quam optandum sit, experimentum. Illa enim veterum interpretatione praetermissa,

---

1) De libero arbitrio.
2) Lib. 2. c. 4.
3) Lib. 2. sent. distinct. 25.

tota fere posteritas in verbi etymo dum haeret, in exitialem confidentiam evecta est.

8. Quod si nos patrum autoritas movet, illi quidem assidue in ore habent vocabulum, sed simul declarant quanti faciant illius usum. In primis Augustinus, qui non dubitat servum appellare [1]). Alicubi succenset adversus eos qui liberum negant arbitrium; sed praecipuam rationem declarat, quum ait [2]), tantum ne audeat quisquam sic negare voluntatis arbitrium, ut velit excusare peccatum. At certe alibi [3]) fatetur, sine spiritu non esse liberam hominis voluntatem, quum cupiditatibus vincientibus ac vincentibus subdita sit. Item [4]), victa vitio in quod cecidit voluntate, coepisse carere libertate naturam. Item [5]), hominem, libero arbitrio male usum, et se et arbitrium suum perdidisse. Item [6]), liberum arbitrium captivatum, ne quid possit ad justitiam. Item [7]), liberum non fore, quod non Dei gratia liberaverit. Item [8]), justitiam Dei non impleri, quum lex jubet, et homo quasi suis viribus facit; sed quum spiritus adjuvat et hominis non libera, sed a Deo liberata voluntas obsequitur. Atque horum omnium rationem breviter reddit, quum alibi [9]) scribit, hominem magnas liberi arbitrii vires quum conderetur accepisse, sed peccando amisisse. Itaque alibi [10]), postquam ostendit liberum arbitrium constitui per gratiam, acriter in eos invehitur, qui sibi illud arrogant sine gratia. Ut quid ergo, inquit, miseri homines aut de libero arbitrio audent superbire, antequam liberentur, aut de suis viribus, si jam liberati sunt? Nec attendunt in ipso nomine liberi arbitrii utique libertatem sonare. Ubi autem spiritus Domini, ibi libertas (2 Cor. 3, 17). Si ergo servi sunt peccati, quid se jactant de libero arbitrio? A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est. Si autem liberati sunt, quid se jactant velut de opere proprio? An ita liberi sunt, ut nec servi ejus esse velint qui dicit (Joann. 15, 5): sine me nihil potestis facere? Quid, quod alio etiam loco [11]) videtur jocose eludere usum ejus vocis, quum dicit, liberum quidem esse arbitrium, sed non liberatum; liberum justitiae, servum peccati. Quam sententiam alibi [12]) quoque repetit et explicat, ubi docet liberum a justitia non esse hominem, nisi arbitrio voluntatis; a peccato autem non fieri liberum, nisi gratia salvatoris. Qui libertatem hominis nihil aliud esse sibi testatur quam emancipationem, vel manumissionem a justitia, illius inane nomen videtur belle irridere. Itaque si quis vocis hujus usum non prava intelligentia sibi permittat, per me quidem non vexabitur ob eam rem; sed quia sine ingenti periculo non posse reti-

---

1) Lib. 1. contra Julian. 2) Hom. 53. in Joann.
3) Ad Anast. epist. 144 (145). 4) De perf. just. c. 4.
5) Ench. ad Laurent. c. 30. 6) Lib. 3. ad Bonifac. c. 8.
7) Lib. 1. ad Bonifac. c. 3. 8) Ibid. Lib. 3. c. 7.
9) Ibid. Lib. de verb. Apost. serm. 2 (131, 6).
10) Lib. de spiritu et litera c. 30. 11) De corrept. et grat. c. 13.
12) Lib. 1. ad Bonif. c. 2.

neri censeo, magno contra ecclesiae bono futurum si aboleatur, neque ipse usurpare velim, et alios, si me consulant, abstinere optarim.

9. Magnum mihi praejudicium attulisse forsan videar, qui scriptores omnes ecclesiasticos, excepto Augustino, ita ambigue aut varie in hac re loquutos esse confessus sum, ut certum quidpiam ex eorum scriptis haberi nequeat. Hoc enim perinde nonnulli interpretabuntur, quasi a suffragii jure depellere ideo ipsos voluerim, quia mihi sint omnes adversarii. Ego vero nihil aliud spectavi quam quod volui simpliciter ac bona fide consultum piis ingeniis; quae si eorum sententiam hac in parte exspectent, semper incerta fluctuabunt: adeo nunc hominem liberi arbitrii viribus spoliatum, ad solam gratiam confugere docent; nunc propriis ipsum armis aut instruunt, aut videntur instruere. Difficile tamen factu non est, ut appareat eos in hujusmodi loquendi ambiguitate, humana virtute nihil aut quam minimo aestimata, totam spiritui sancto bonorum omnium laudem detulisse, si quasdam eorum sententias huc inseram quibus id clare docetur. Quid enim sibi vult illud Cypriani, toties ab Augustino[1]) celebratum: de nullo gloriandum, quia nihil nostrum est, nisi ut homo prorsus apud se exinanitus, a Deo totus pendere discat? Quid illud Augustini[2]) et Eucherii, dum lignum vitae Christum esse exponunt, ad quem qui manum porrexerit, vivet; lignum scientiae boni et mali, voluntatis arbitrium, de quo qui relicta gratia Dei gustaverit morietur? Quid illud Chrysostomi[3]), quod omnis homo non modo naturaliter peccator, sed totus peccatum est? Si nihil boni nostrum est, si homo a vertice ad calcem totus est peccatum, si ne tentare quidem licet quantum valeat arbitrii facultas: qui jam inter Deum et hominem laudem boni operis partiri liceat? Possem ejusmodi formae permulta ex aliis referre; sed ne quis cavilletur, me seligere sola ea quae causae meae serviunt, quae autem adversantur callide praeterire, ab hac recitatione abstineo. Audeo tamen hoc affirmare, utcunque nimii interdum sint in libero arbitrio extollendo, hunc tamen illis propositum fuisse scopum, ut hominem, a virtutis suae fiducia penitus aversum, in Deo uno fortitudinem suam repositam habere doceant. Nunc ad simplicem veritatis explicationem in consideranda hominis natura venio.

10. Quod tamen initio hujus capitis praefatus sum, cogor rursum hic repetere: ut quisque maxime suae calamitatis, inopiae, nuditatis, ignominiae conscientia dejectus est et consternatus, ita optime in sui cognitione profecisse. Non enim periculum est ne sibi nimium adimat homo, dummodo recuperandum in Deo discat quod sibi deest. At sibi ne tantillum quidem sumere ultra jus suum potest, quin et inani confidentia se perdat et divinum ho-

1) Libr. de praedest. sanct. c. 3. Item ad Bonifacium lib. 4 et alibi.
2) Lib. de Genesi ad lit. 8. 4.
3) Homil. 1. in Advetu.

norem ad se traducens, immanis sacrilegii reus fiat. Et sane quoties haec libido mentem nostram incessit, ut aliquid nostrum habere expetamus, quod in nobis scilicet potius quam in Deo resideat, cogitationem hanc non ab alio consiliario sciamus nobis suggeri, quam qui primos parentes induxit ut diis esse similes vellent, scientes bonum et malum. Si verbum diabolicum est, quod hominem in se ipso erigit, illi ne locum demus, nisi ab hoste consilium capere libet. Dulce quidem est tantum habere propriae virtutis, ut in te ipso acquiescas, sed, ne ad inanem istam fiduciam illectemur, deterreant nos tot graves sententiae, quibus severe prosternimur; quales sunt: maledictum esse qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum (Jer. 17, 5). Item, non delectari Deum robore equi, tibias viri illi non placere; sed affici erga timentes se, suspicientes bonitatem suam (Psal. 147, 10). Item, ipsum esse qui dat lasso vires, et virtute defecto robur auget: qui facit ut fatigentur et laborent adolescentes, juvenes impingant; qui autem in ipso uno sperant, roborentur (Jes. 40, 29 seqq.). Quae omnes eo spectant, ut ne quantulacunque fortitudinis nostrae opinione nitamur, si Deum volumus habere propitium, qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (Jac. 4, 6). Tum in memoriam rursum veniant istae promissiones: effundam aquam super sitientem, et flumina super aridam (Jes. 44, 3). Item: omnes sitientes venite ad aquas (idem 55, 1). Quae testantur, ad percipiendas Dei benedictiones nullos admitti nisi suae paupertatis sensu tabescentes. Nec praetereundae ejusmodi, qualis ista est Jesaiae (60, 19): non erit amplius tibi sol ad lucendum per diem, neque luna ad lucendum per noctem; sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam. Solis certe aut lunae splendorem non aufert Dominus servis suis; sed quia vult in ipsis solus gloriosus apparere, ab iis etiam quae habentur eorum opinione excellentissima, fiduciam eorum procul avocat.

11. Semper sane mihi vehementer illud Chrysostomi [1]) placuit, fundamentum nostrae philosophiae esse humilitatem; magis etiamnum illud Augustini [2]): quemadmodum, inquit, rhetor ille rogatus quid primum esset in eloquentiae praeceptis, respondit pronuntiationem; quid secundum, pronuntiationem; quid tertium, pronuntiationem: ita si me interroges de religionis christianae praeceptis, primo, secundo, et tertio et semper respondere liberet humilitatem. Porro humilitatem non intelligit, ubi homo aliquantae virtutis sibi conscius a superbia fastuque abstinet; sed ubi talem se vere sentit qui nullum habeat nisi in humilitate refugium, quemadmodum alibi declarat. Nemo, inquit [3]), se palpet; de suo satanas est; id unde beatus est, a Deo tantum habet. Quid enim de tuo habes nisi peccatum? Tolle tibi pec-

1) Homil. de perfect. Evang.
2) Epist. 56. ad Diosc. (118).
3) Homil. in Joann. 49, 8.

catum, quod tuum est; nam justitia Dei est. Item[1]): quid tantum de naturae possibilitate praesumitur? vulnerata, sauciata, vexata, perdita est; vera confessione, non falsa defensione opus habet. Item[2]): quando quisque cognoscit quod in se ipso nihil est, et adjutorium de se nullum habet, arma in ipso confracta sunt, bella sedata sunt. Necesse autem est ut conterantur omnia impietatis arma, confringantur, comburantur: remaneas inermis, nullum habeas in te adjutorium. Quanto magis in te infirmus es, tanto magis te suscipit Dominus. Sic in Psalmum septuagesimum[3]), justitiae nostrae reminisci nos vetat, quo Dei justitiam agnoscamus; ac Deum ostendit sic nobis gratiam suam commendare, ut nos nihil esse sciamus; stare tantum Dei misericordia, quum a nobis ipsis non nisi mali simus. Ne hic ergo de jure nostro cum Deo contendamus, ac si saluti nostrae decederet quod illi tribuitur. Siquidem ut nostra humilitas ejus est altitudo; ita confessio nostrae humilitatis miserationem ejus in remedium paratam habet. Neque vero exigo ut homo non convictus ultro cedat, et si quas facultates habet, ab iis animum avertat, quo in veram humilitatem subigatur; sed ut seposito *φιλαυτίας καὶ φιλονεικίας* morbo (quo excaecatus aequo altius de se sentit) in veraci scripturae speculo se ipsum probe recognoscat.

12. Ac illa quidem vulgaris sententia, quam sumpserunt ex Augustino, mihi placet, naturalia dona fuisse corrupta in homine per peccatum, supernaturalibus autem exinanitum fuisse. Nam hoc posteriore membro intelligunt tam fidei lucem quam justitiam, quae ad coelestem vitam aeternamque felicitatem adipiscendam sufficerent. Ergo se abdicans a regno Dei, simul privatus est spiritualibus donis, quibus in spem salutis aeternae instructus fuerat. Unde sequitur, ita exsulare a regno Dei, ut quaecunque ad beatam animae vitam spectant, in eo exstincta sint, donec per regenerationis gratiam ipsa recuperet. In his sunt, fides, amor Dei, caritas erga proximos, sanctitatis et justitiae studium. Haec omnia quum nobis restituat Christus, adventitia censentur, et praeter naturam; ideoque fuisse abolita colligimus. Rursum sanitas mentis et cordis rectitudo simul fuerunt ablata. Atque haec est naturalium donorum corruptio. Nam etsi aliquid intelligentiae et judicii residuum manet una cum voluntate, neque tamen mentem integram et sanam dicemus, quae et debilis est, et multis tenebris immersa, et pravitas voluntatis plus satis nota est. Quum ergo ratio qua discernit homo inter bonum et malum, qua intelligit et judicat, naturale donum sit, non potuit in totum deleri; sed partim debilitata, partim vitiata fuit, ut deformes ruinae appareant. Hoc sensu dicit Joannes (1, 5), lumen adhuc in tenebris lucere, sed a tenebris non comprehendi; quibus verbis utrumque clare exprimitur, in perversa et degenere

1) Libr. de natura et grat. c. 52. 53.
2) In Psal. 45. cap. 13.
3) Serm. 1, 4.

hominis natura micare adhuc scintillas, quae ostendant rationale esse animal, et a brutis differre, quia intelligentia praeditum sit; et tamen hanc lucem multa ignorantiae densitate suffocari, ut efficaciter emergere nequeat. Sic voluntas, quia inseparabilis est ab hominis natura, non periit; sed pravis cupiditatibus devincta fuit, ut nihil rectum appetere queat. Haec quidem plena est definitio, sed quae pluribus explicanda est. Ergo, ut secundum primam illam distinctionem, qua hominis animam in intellectum et voluntatem partiti sumus, orationis ordo procedat, vim intellectus priore loco excutiamus. Perpetuae caecitatis ita eum damnare, ut nihil intelligentiae ullo in genere rerum reliquum facias, non modo verbo Dei, sed sensus etiam communis experimento repugnat. Videmus enim insitum esse humano ingenio desiderium nescio quod indagandae veritatis, ad quam minime aspiraret, nisi aliquo ejus odore ante percepto. Est ergo jam haec nonnulla humani intellectus perspicientia, quod veritatis amore naturaliter rapitur; cujus neglectus in brutis animantibus arguit crassum absque ratione sensum. Quanquam haec qualiscunque appetentia, antequam cursus sui stadium ingrediatur, deficit, quia mox concidit in vanitatem. Siquidem mens hominis, prae hebetudine, rectam veri investigandi viam tenere nequit; sed per varios errores vagatur, et tanquam in tenebris palpando subinde impingit, donec tandem palata evanescat. Ita veritatem quaerendo, quam sit ad ipsam quaerendam et inveniendam inepta, prodit. Altera deinde vanitate graviter laborat: quod in quarum rerum veram notitiam incumbere expediat, saepius non discernit. Itaque in disquirendis supervacuis ac nihili rebus ridicula curiositate se torquet; ad res maxime cognitu necessarias aut non advertit, aut contemptim et raro deflectit; studium certe suum vix unquam serio applicat. De qua pravitate quum passim conquerantur profani scriptores, omnes fere se ea implicuisse comperiuntur. Quare Solomo in toto suo Ecclesiaste, ubi ea studia est persequutus in quibus sibi videntur homines valde sapere, inania tamen esse et frivola pronuntiat.

13. Neque tamen ita conatus ejus semper in irritum cedunt, quin aliquid assequatur, praesertim ubi se ipsam ad inferiora ista intendit. Quin etiam non ita stupida est quin exiguum quiddam et de superioribus delibet, utcunque negligentius illis percontandis vacet; non id quidem aequa facultate. Nam quum supra vitae praesentis spatium evehitur, tum praecipue demum convincitur suae imbecillitatis. Quare, ut melius perspiciamus quousque pro gradibus suae facultatis in unaquaque re procedat, distinctionem nobis proponere operae pretium est. Sit ergo haec distinctio, esse aliam quidem rerum terrenarum intelligentiam, aliam vero coelestium. Res terrenas voco, quae ad Deum regnumque ejus, ad veram justitiam, ad futurae vitae beatitudinem non pertingunt, sed cum vita praesenti rationem relationemque habent, et quodammodo intra ejus fines continentur. Res coelestes, puram Dei no-

titiam, verae justitiae rationem, ac regni coelestis mysteria. In priore genere sunt politia, oeconomia, artes omnes mechanicae, disciplinaeque liberales. In secundo, Dei ac divinae voluntatis cognitio, et vitae secundum eam formandae regula. De priori autem sic fatendum: quoniam homo animal est natura sociale, naturali quoque instinctu, ad fovendam conservandamque eam societatem propendet; ideoque civilis cujusdam et honestatis et ordinis universales impressiones inesse omnium hominum animis conspicimus. Hinc fit ut nemo reperiatur qui non intelligat, oportere quosvis hominum coetus legibus contineri, quique non earum legum principia mente complectatur. Hinc ille perpetuus tam gentium omnium, quam singulorum mortalium in leges consensus, quia insita sunt universis, absque magistro legislatore, ipsarum semina. Neque moror dissensiones et pugnas quae mox emergunt, dum alii cupiunt jus et fas omne inversum, soluta legum repagula, libidinem solam pro jure grassari, ut fures et latrones; alii (quod vitium plus quam vulgare est) iniquum esse putant quod pro aequo ab aliis sancitur, contra laudabile contendunt quod ab aliis vetatur. Siquidem illi non ideo leges oderunt quod ignorent bonas et sanctas esse; sed praecipiti cupiditate furentes cum manifesta ratione pugnant, et, quod mentis intelligentia probant, pro sua libidine abominantur. Posterius certamen tale est, ut primam illam conceptionem aequitatis non dirimat. Siquidem de legum capitibus dum inter se disceptant homines, in quandam aequitatis summam consentiunt. In quo debilitas certe humanae mentis arguitur, quae etiam dum viam sequi videtur, claudicat et vacillat. Manet tamen illud, inspersum esse universis semen aliquod ordinis politici. Atque hoc amplum argumentum est, in hujus vitae constitutione nullum destitui luce rationis hominem.

14. Sequuntur artes tum liberales, tum manuariae, quibus discendis quia inest omnibus nobis quaedam aptitudo, in eis etiam apparet vis humani acuminis. Quanquam autem non sunt omnes omnibus discendis idonei, satis tamen communis energiae certum specimen est, quod nemo prope reperitur cujus in arte aliqua perspicientia non se exserat. Neque sola suppetit ad discendum energia et facilitas, sed ad excogitandum in unaquaque arte novum aliquid, vel amplificandum et expoliendum quod alio praeeunte didiceris. Quod ut Platonem perperam impulit ut traderet comprehensionem ejusmodi nihil esse quam recordationem, ita nos optima ratione cogit fateri, esse ingenitum humano ingenio ejus principium. Haec ergo documenta aperte testantur universalem rationis et intelligentiae comprehensionem esse hominibus naturaliter inditam. Sic tamen universale est bonum, ut in eo pro se quisque peculiarem Dei gratiam agnoscere debeat. Ad quam gratitudinem nos abunde expergefacit ipse naturae conditor, dum moriones creat, in quibus repraesentat quibus excellat

dotibus hominis anima, nisi ejus lumine perfusa; quod sic naturale inest omnibus, ut prorsus gratuitum sit erga singulos beneficentiae ejus munus. Ipsarum porro artium inventio aut methodica traditio, aut interior et praestantior cognitio (quae propria est paucorum) non est quidem solidum argumentum communis perspicaciae; quia tamen promiscue contingit piis et impiis, jure inter naturales dotes numeratur.

15. Quoties ergo in profanos scriptores incidimus, illa quae admirabilis in iis affulget veritatis luce admoneamur, mentem hominis, quantumlibet ab integritate sua collapsam et perversam, eximiis tamen etiamnum Dei donis vestitam esse et exornatam. Si unicum veritatis fontem Dei spiritum esse reputamus, veritatem ipsam neque respuemus, neque contemnemus, ubicunque apparebit, nisi velimus in spiritum Dei contumeliosi esse; non enim dona spiritus, sine ipsius contemptu et opprobrio, vilipenduntur. Quid autem? Veritatem affulsisse antiquis jureconsultis negabimus qui tanta aequitate civilem ordinem et disciplinam prodiderunt? Philosophos caecutisse dicemus cum in exquisita ista naturae contemplatione, tum artificiosa descriptione? Dicemus mentem illis defuisse, qui arte disserendi constituta, nos cum ratione loqui docuerunt? Dicemus eos insaniisse, qui medicinam excudendo, suam industriam nobis impenderunt. Quid mathemata omnia? putabimusne amentium deliria? Imo ne sine ingenti quidem admiratione veterum scripta legere de his rebus poterimus; admirabimur autem, quia praeclara, ut sunt, cogemur agnoscere. Porro laudabilene aliquid aut praeclarum censebimus, quod non recognoscamus a Deo provenire? Pudeat nos tantae ingratitudinis in quam non inciderunt ethnici poetae, qui et philosophiam, et leges, et bonas omnes artes, deorum inventa esse confessi sunt. Ergo quum homines istos, quos scriptura ψυχικοὺς vocat, usque eo fuisse pateat in rerum inferiorum investigatione acutos et perspicaces, talibus exemplis discamus quot naturae humanae bona Dominus reliquerit, postquam vero bono spoliata est.

16. Neque tamen interim obliviscamur haec praestantissima divini spiritus esse bona, quae in publicum generis humani bonum, quibus vult, dispensat. Si enim Beseleel et Oliab intelligentiam et scientiam quae ad fabricam tabernaculi requirebatur, oportuit a spiritu Dei instillari (Exod. 31, 2 et 35, 30), non mirum est, si earum rerum, quae sunt in vita humana praestantissimae, cognitio per spiritum Dei communicari nobis dicatur. Neque est cur roget quispiam, quidnam cum spiritu commercii impiis, qui sunt a Deo prorsus alieni? Nam quod dicitur spiritus Dei in solis fidelibus habitare, id intelligendum de spiritu sanctificationis, per quem Deo ipsi in templa consecramur. Neque tamen ideo minus replet, movet, vegetat omnia ejusdem spiritus virtute, idque secundum uniuscujusque generis proprietatem, quam ei creationis lege attribuit. Quod si nos Dominus impiorum

opera et ministerio, in physicis, dialecticis, mathematicis et reliquis id genus voluit adjutos, ea utamur; ne si Dei dona ultro in ipsis oblata negligamus, demus justas ignaviae nostrae poenas. At vero, ne quis hominem valde beatum putet, quum sub elementis hujus mundi tanta veritatis comprehendendae energia illi conceditur; simul addendum est, totam istam, et intelligendi vim, et intelligentiam quae inde consequitur, rem esse fluxam et evanidam coram Deo, ubi non subest solidum veritatis fundamentum. Verissime enim Augustinus (cui subscribere, ut diximus, coacti sunt Magister sententiarum[1]) et Scholastici) ut gratuita homini dona post lapsum detracta esse, ita naturalia haec quae restabant, corrupta fuisse docet: non quod per se inquinari possint, quatenus a Deo proficiscuntur, sed quia polluto homini pura esse desierunt, ne quam inde laudem consequatur.

17. Haec summa sit, in universo genere humano perspici, naturae nostrae propriam esse rationem, quae nos a brutis animalibus discernat, sicut ipsa sensu differunt a rebus inanimatis. Nam quod nascuntur moriones quidam, vel stupidi, defectus ille generalem Dei gratiam non obscurat; quin potius tali spectaculo monemur, quod nobis relictum est, Dei indulgentiae merito debere adscribi, quia nisi nobis pepercisset, totius naturae interitum secum traxisset defectio. Quod autem alii praestant acumine, alii judicio superant, aliis mens agilior est ad hanc vel illam artem discendam, in hac varietate gratiam suam nobis commendat Deus, ne sibi quisquam velut proprium arroget, quod ex mera illius liberalitate fluit. Unde enim alius alio praestantior, nisi ut in natura communi emineat specialis Dei gratia, quae multos praeteriens, nemini se obstrictam esse clamat? Adde quod singulares motus pro cujusque vocatione Deus instillat. Cujus rei multa occurrunt exempla in libro Judicum, ubi dicitur spiritus Domini induisse quos ad regendum populum vocabat (Jud. 6, 34 etc.). Denique in eximiis quibusque factis specialis est instinctus. Qua ratione Saulem sequuti sunt fortes, quorum tetigerat Deus corda. Et quum praedicitur inauguratio in regnum, ita loquitur Samuel: transibit super te spiritus Domini, et eris vir alius (1 Sam. 10, 6). Atque hoc ad totum gubernationis cursum extenditur; sicuti postea narratur de Davide, quod transierit super eum spiritus Domini a die illa in posterum (ibid. 16, 13). Sed idem alibi traditur quoad particulares motus. Imo apud Homerum[2]) ingenio pollere dicuntur homines, non modo prout cuique distribuit Jupiter, sed *οἶον ἐπ᾽ ἦμαρ ἄγῃσι.* Et certe experientia ostendit, dum attoniti saepe haerent qui maxime ingeniosi erant ac solertes, in manu et arbitrio Dei esse mentes hominum, ut eas singulis momentis regat: qua ratione dicitur auferre sensum prudentibus, ut errent per invia (Psal. 107, 40). Caeterum in hac diversitate conspici-

1) Libr. 2. distinct. 25.
2) Odyss. XVIII, 137.

mus tamen aliquas imaginis Dei superstites notas, quae totum humanum genus ab aliis creaturis distinguant.

18. Nunc exponendum est quid cernat humana ratio, ubi ad regnum Dei venitur et spiritualem illam perspicientiam, quae tribus potissimum rebus constat, Deum nosse, paternum erga nos ejus favorem, in quo salus nostra consistit, et formandae secundum legis regulam vitae rationem. Cum in primis duobus, tum vero in secundo proprie, qui sunt hominum ingeniosissimi, talpis sunt caeciores. Equidem non infitior, sparsim quaedam apud philosophos de Deo legi scite et apposite dicta, sed quae vertiginosam quandam imaginationem semper resipiant. Praebuit quidem illis Dominus, ut supra dictum est, exiguum divinitatis suae gustum, ne ignorantiam impietati obtenderent, et eos interdum ad dicenda nonnulla impulit, quorum confessione ipsi convincerentur; sed ita viderunt quae videbant, ut tali intuitu minime ad veritatem dirigerentur, nedum pertingerent. Qualiter nocturni fulgetri coruscationem, qui in medio agro est viator, longe lateque ad momentum videt, sed adeo evanido aspectu, ut ante noctis caligine resorbeatur, quam pedem movere queat; tantum abest ut in viam tali subsidio deducatur. Praeterea illae veritatis guttulae, quibus libros tanquam fortuito aspergunt, quot et quam portentosis mendaciis sunt inquinatae? Denique illam divinae erga nos benevolentiae certitudinem (sine qua hominis ingenium immensa confusione repleri necesse est) ne olfecerunt quidem unquam. Ad hanc ergo veritatem nec appropinquat, nec contendit, nec collimat humana ratio, ut intelligat quis sit verus Deus, qualisve erga nos esse velit.

19. Sed quia falsa perspicaciae nostrae opinione ebrii aegerrime nobis persuaderi sinimus, illam in rebus divinis caecam prorsus esse et stupidam, satius, opinor, fuerit scripturae testimoniis quam rationibus id comprobare. Hoc pulcherrime docet Joannes, eo quem nuper citavi loco (Joann. 1, 4), quum scribit in Deo ab initio fuisse vitam, et eam vitam quae esset lux hominum; lucem hanc in tenebris lucere, et a tenebris non comprehendi. Indicat quidem hominis animam fulgore divinae lucis irradiari, ut nunquam plane vel exigua saltem ejus flamma, vel saltem scintilla destituatur, sed ea tamen illuminatione Deum non comprehendere. Cur id? quia ejus acumen, quantum ad Dei notitiam, mera est caligo. Quum enim spiritus homines appellat tenebras, eos semel spoliat omni spiritualis intelligentiae facultate. Quare fideles, qui Christum amplectuntur, non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis aut viri, sed ex Deo natos asserit (Joann. 1, 13). Quasi diceret, non esse tam sublimis sapientiae capacem carnem, ut Deum, et quod Dei est, suscipiat, nisi Dei spiritu illuminetur. Quemadmodum testatus est Christus (Matth. 16, 17), hanc specialem esse patris revelationem, quod a Petro agnosceretur.

20. Si persuasum nobis foret (quod extra controversiam esse

debet) naturae nostrae deesse quidquid coelestis pater electis suis per spiritum regenerationis confert, hic nulla esset haesitandi materia. Sic enim loquitur populus fidelis apud prophetam (Psal. 36, 10): quoniam apud te est fons vitae, et in lumine tuo videbimus lumen. Idem testatur apostolus (1 Cor. 12, 3), quum ait neminem posse dicere dominum Jesum, nisi in spiritu sancto. Et Joannes Baptista, stuporem discipulorum videns, exclamat (Joann. 3, 27), neminem posse accipere quidquam, nisi datum illi fuerit desuper. Donum autem ab eo intelligi de speciali illuminatione, non communi naturae dote, inde constat, quod tot verbis, quibus Christum commendaverat discipulis suis, nihil se profecisse conqueritur. Video, inquit, verba nihil esse ad mentes hominum de rebus divinis imbuendas, nisi Dominus per spiritum suum intelligentiam dederit. Quin imo Moses (Deut. 29, 2), dum populo exprobrat suam oblivionem, simul tamen notat, non aliter ipsum posse in mysteriis Dei sapere, nisi ipsius beneficio. Viderunt, inquit, oculi tui signa illa portentaque ingentia, et non dedit tibi Dominus cor ad intelligendum, nec aures ad audiendum, nec oculos ad videndum. Quid plus exprimeret, si nos vocaret stipites in operibus Dei considerandis? Unde Dominus per prophetam (Jer. 24, 7), singularis gratiae loco pollicetur se daturum Israelitis cor, ut ab illis cognoscatur; nimirum innuens, tantum hominis mentem spiritualiter sapere, quantum abs se illustrata fuerit. Hoc quoque sua voce dilucide confirmavit Christus (Joann. 6, 44), quum diceret, neminem venire ad se posse, nisi cui datum a patre suo foret. Quid? annon ipse est viva patris imago, in qua totus gloriae ejus splendor nobis exprimitur? Ergo non potuit melius ostendere, qualis sit nostra ad cognoscendum Deum facultas, dum ad cernendam ejus imaginem, ubi ita palam exhibetur, oculos nobis esse negat. Quid? annon ideo in terras descendit ut patris voluntatem hominibus patefaceret? Annon sua quoque legatione fideliter defunctus est? Ita est sane; sed nihil efficitur ejus praedicatione, nisi interior magister spiritus viam ad animos patefaciat. Ergo non veniunt ad eum, nisi qui a patre audierunt et edocti sunt. Quae ista discendi et audiendi ratio? Nempe ubi aures ad audiendum, et mentes ad intelligendum spiritus mira et singulari virtute format. Ac ne illud novum videatur, Jesaiae vaticinium citat (54, 13), ubi, dum ecclesiae instaurationem promittit, eos Dei discipulos fore docet, qui in salutem colligentur. Si aliquid peculiare de electis suis illic praedicit Deus, constat non de eo doctrinae genere ipsum loqui quod impiis etiam et profanis commune est. Restat igitur ut intelligamus, nemini patere in regnum Dei ingressum nisi cui novam mentem spiritus sanctus sua illuminatione fecerit. Omnium vero clarissime Paulus, qui disputationem hanc ex professo ingressus, postquam stultitiae ac vanitatis damnavit universam hominum sapientiam adeoque prorsus exinanivit, ita concludit demum (1 Cor. 2, 14), animalem hominem non posse percipere quae sunt spiri-

tus Dei; stultitiam esse illi, nec posse intelligere, quia spiritualiter dijudicantur. Quem vocat animalem? nempe qui naturae lumine nititur. Ille, inquam, nihil in spiritualibus mysteriis Dei comprehendit. Quid ita? an quia per ignaviam negligit? Imo etiamsi enitatur, nihil potest; quia scilicet spiritualiter dijudicantur. Quid istud significat? quia humanae perspicaciae penitus abscondita, per solam spiritus revelationem patefiunt; adeo ut pro stultitia ducantur, ubi spiritus Dei non illucet. Ante autem supra oculorum, aurium, mentium capacitatem extulerat quae praeparavit Deus diligentibus se; quin sapientiam humanam quasi velum quoddam esse testatus fuerat, quo mens a cernendo Deo impeditur. Quid volumus? pronuntiat apostolus infatuatam a Deo sapientiam hujus mundi (1 Cor. 1, 20): et nos scilicet acumen illi tribuemus, quo ad Deum et coelestis regni adyta penetrare possit? Facessat a nobis tanta vecordia.

21. Itaque quod hic detrahit hominibus, alibi soli Deo tribuit in precatione. Deus, inquit, et pater gloriae det vobis spiritum sapientiae et revelationis (Eph. 1, 17). Jam audis, omnem sapientiam et revelationem esse Dei donum. Quid tum praeterea? Illuminatos oculos mentis vestrae. Certe si nova revelatione indigent, a se ipsis caecutiunt. Sequitur deinde: ut sciatis quae sit spes vocationis vestrae, etc. Ergo tantae intelligentiae non esse capaces hominum mentes ut vocationem suam noverint, fatetur. Neque hic garriat Pelagianus quispiam, huic vel stupiditati, vel ruditati Deum succurrere, dum verbi sui doctrina eo dirigit hominis intellectum, quo, sine duce, pervenire non poterat. Habebat enim David legem, in qua, quidquid sapientiae desiderari potest, comprehensum erat; neque tamen eo contentus, oculos sibi retegi postulat, ut legis ipsius mysteria consideret (Psal. 119, 18). Qua certe loquutione innuit, solem exoriri terris, ubi hominibus Dei verbum elucet; verum eos non multum inde consequi, donec oculos vel dederit vel aperuerit ille ipse, qui ideo pater luminum vocatur (Jac. 1, 17), quia ubicunque spiritu suo non resplendet, omnia tenebris occupantur. Sic et apostoli ab optimo quidem magistro rite et abunde edocti fuerant: nisi tamen indigerent spiritu veritatis, qui eorum mentes hac ipsa doctrina, quam ante audierant, erudiret, non illum exspectare juberentur (Joann. 14, 26). Si quod petimus a Deo, deesse nobis confitemur, et ipse, in eo quod promittit, nostram arguit inopiam, nemo jam fateri dubitet, se tantum ad intelligenda Dei mysteria valere, quantum ejus gratia fuerit illuminatus. Qui sibi plus intelligentiae tribuit, eo caecior est, quod caecitatem suam non agnoscit.

22. Restat tertium illud membrum, de cognoscenda vitae probe instituendae regula, quam vere operum justitiae notitiam nuncupamus; ubi videtur mens humana esse aliquanto quam in superioribns acutior. Siquidem testatur apostolus (Rom. 2, 14), gentes quae legem non habent, dum legis opera faciunt, sibi pro lege esse, ac ostendere opus legis scriptum in cordibus suis, te-

stimonium illis reddente conscientia, et cogitationibus inter se accusantibus, aut excusantibus coram judicio Dei. Si gentes naturaliter legis justitiam habent mentibus suis insculptam, certe non dicemus eas in vitae ratione prorsus caecutire. Et nihil est vulgatius, quam lege naturali (de qua istic apostolus loquitur) hominem sufficienter ad rectam vitae normam institui. Nos vero expendamus, quorsum indita hominibus haec legis notitia fuerit; tum protinus apparebit quousque illos ad rationis veritatisque scopum deducat. Id quoque ex Pauli verbis liquet, si quis dispositionem observet. Dixerat paulo ante, eos qui in lege peccaverunt, per legem judicari; qui sine lege peccaverunt, sine lege perire. Hoc quia poterat absurdum videri, ut sine ullo judicio praecedente gentes pereant, continuo subjicit, suam illis conscientiam esse vice legis, ideoque ad justam earum damnationem sufficere. Finis ergo legis naturalis est, ut reddatur homo inexcusabilis. Nec male hoc modo definietur: quod sit conscientiae agnitio, inter justum et injustum sufficienter discernentis, ad tollendum hominibus ignorantiae praetextum, dum suo ipsorum testimonio redarguuntur. Ea est hominis erga se ipsum indulgentia, ut in malis perpetrandis libenter mentem a peccati sensu, quoad licet, semper avertat. Qua ratione videtur impulsus fuisse Plato, ut existimaret non peccari nisi ignorantia [1]). Id quidem ab eo convenienter dictum foret, si humana hypocrisis tantum in tegendis vitiis proficeret, ut mens non sibi male conscia esset coram Deo. Sed quum subterfugiens peccator impressum sibi boni et mali judicium, illuc identidem retrahatur, nec connivere ita permittatur, quin cogatur, velit nolit, aliquando aperire oculos: falso dicitur, ipsum ignorantia sola peccare.

23. Verius Themistius [2]), qui intellectum in definitione universali, seu rei essentia, rarissime falli docet; hallucinationem esse quum ultra progreditur, nempe quum ad hypothesin descendit. Homicidium esse malum, si in genere quaeratur, nemo erit qui non affirmet; qui autem conspirat in mortem inimici, tanquam de re bona deliberat. Adulterium in genere damnabit adulter; in suo privatim sibi blandietur. Haec est ignorantia, dum homo, ubi ad hypothesin ventum est, ejus regulae obliviscitur, quam in thesi nuper constituerat. De qua re elegantissime disserit Augustinus in expositione primi versus Psalmi 57. Quanquam ne istud quidem est perpetuum. Sic enim interdum flagitii turpitudo conscientiam urget, ut non sibi imponens sub falsa boni imagine, sed sciens et volens, in malum ruat. Ex quo affectu prodeunt istae voces: video meliora, proboque; deteriora sequor [3]). Quare mihi scitissime Aristoteles [4]) incontinentiam et intemperantiam videtur distinxisse. Ubi incontinentia regnat, dicit per affectum perturbatum seu πάθος particularem notitiam menti eripi, ne ma-

---

1) In Protagora.
2) Paraph. in 3. libr. de anima c. 46.
3) Medea apud Ovidium.
4) Libr. Ethic. 7. c. 3.

lum observet in suo facinore, quod generaliter in similibus cernit; ubi deferbuit perturbatio, poenitentiam extemplo succedere. Intemperantiam autem non exstingui aut frangi peccati sensu, sed contra obstinate in suscepta mali electione persistere.

24. Porro quum judicium universale audis in boni et mali discrimine, ne sanum ubique et integrum esse putes. Nam si in hunc tantum finem justi et injusti delectu imbuta sunt corda hominum, ne ignorantiae excusationem praetexant, minime necessarium est veritatem in singulis cernere; sed satis superque est, eatenus intelligere, ne tergiversari queant quin teste conscientia convicti jam nunc ad Dei tribunal horrere incipiant. Et si rationem nostram volumus ad Dei legem exigere, quae perfectae est justitiae exemplar, comperiemus quam multis partibus caecutiat. Certe quae in prima tabula praecipua sunt, minime assequitur; qualia sunt, de fiducia in Deum, de virtutis et justitiae laude illi tribuenda, de nominis ejus invocatione, de vero sabbatismo. Quae unquam anima, naturali sensu freta, subodorata est in his et similibus positum esse legitimum Dei cultum? Nam quum volunt profani homines Deum colere, etiam si centies revocentur ab inanibus suis nugis, semper tamen illuc relabuntur. Negant quidem placere Deo sacrificia, nisi accedat mentis sinceritas; quo testantur aliquid se concipere de spirituali Dei cultu, quem tamen falsis commentis statim pervertunt. Nam quidquid de eo lex praescribit, verum esse nunquam illis persuaderi poterit. Dicamne praestare ulla perspicacia mentem, quae nec per se sapere, nec monitionibus auscultare valet? In secundae tabulae praeceptis aliquanto plus habet intelligentiae; quo scilicet ad civilis inter homines societatis conservationem propius accedunt. Quanquam et hic deliquium interdum pati deprehenditur. Excellentissimo enim cuique ingenio absurdissimum est, iniquam ac nimis imperiosam dominationem ferre, si qua modo ratione depellere queat. Nec aliud est judicium humanae rationis, quam servilis esse abjectique animi, patienter eam ferre; rursum honesti ingenuique pectoris, excutere. Nec vero injuriarum ultio pro vitio ducitur apud philosophos. Atqui Dominus nimia ista ingenuitate damnata, illam apud homines infamem patientiam suis praescribit. Omnino autem in universa legis observatione perspicientiam nostram fugit concupiscentiae animadversio. Non enim adduci se sustinet animalis homo, ut cupiditatum suarum morbos recognoscat. Ante suffocatur naturae lumen, quam ad primum hujus abyssi ingressum accedat. Nam dum philosophi pro vitiis notant immoderatos animi motus, illos exstantes et se crassioribus signis exserentes intelligunt; quae autem placide titillant animum prava desideria, nihili reputant.

25. Quare, ut supra merito reprehensus est Plato quod omnia peccata ignorantiae imputarit, ita et eorum est repudianda opinio qui consultam malitiam et pravitatem in omnibus peccatis intercedere tradunt. Nimium enim experimur quoties labamur

cum bona nostra intentione. Tot obruitur hallucinationum formis nostra ratio, tot erroribus est obnoxia, in tot impedimenta impingit, tot angustiis irretitur, ut plurimum a certa directione absit. Quam vero nihili sit coram Domino in cunctis vitae partibus, Paulus ostendit (2 Cor. 3, 5), dum negat nos idoneos qui cogitemus ex nobis quidpiam, tanquam ex nobis. Non de voluntate loquitur aut affectu; sed hoc quoque adimit nobis, ne putemus in mentem venire nobis posse, quomodo rite quidpiam agendum sit. Itane depravata est omnis industria, perspicientia, intelligentia, cura, ut rectum nihil coram Domino excogitare aut meditari queat? Nobis nimirum, qui rationis acumine (quam pretiosissimam dotem reputamus) aegre patimur spoliari, durum id nimis videtur, spiritui autem sancto aequissimum, qui novit omnes cogitationes sapientum vanas esse, et qui clare pronuntiat, omne figmentum humani cordis tantummodo malum (Psal. 94, 11; Gen. 6, 3 et 8, 21). Si quidquid ingenium nostrum concipit, agitat, instituit, molitur, semper malum est, qui in mentem nobis veniat instituere quod Deo placeat, cui sola sanctitas et justitia accepta est? Ita videre est, mentis nostrae rationem, quoquo se vertat, esse vanitati misere obnoxiam. Hujus imbecillitatis sibi conscius erat David, quum petebat sibi dari intellectum ad mandata Domini recte discenda (Psal. 119, 34). Innuit enim, suum ingenium nequaquam sufficere, qui novum obtingere sibi cupit. Neque id semel facit: sed in uno psalmo decies fere repetit eandem precationem. Qua repetitione subindicat quanta ad petendum necessitate urgeatur. Et quod ille sibi uni petit, Paulus communiter ecclesiis precari solet. Non cessamus, inquit (Phil. 1, 4; Col. 1, 9), orare pro vobis et postulare ut impleamini agnitione Dei in omni prudentia et intelligentia spirituali, ut ambuletis digne Deo, etc. Quoties autem eam rem Dei beneficium facit, meminerimus eum simul testari, non esse in hominis facultate positam. Adeo autem hunc rationis defectum, ad intelligenda quae Dei sunt, agnovit Augustinus [1]), ut non minus necessariam mentibus illuminationis gratiam putet, quam oculis solis lucem. Nec eo contentus, correctionem subjicit, quod oculos ipsi aperimus ad cernendam lucem; mentis autem oculi, nisi a Domino aperiantur, clausi manent. Neque uno tantum die illuminari mentes nostras docet scriptura, ut deinde per se videant; quia ad continuos progressus et incrementa pertinet quod nuper adduxi ex Paulo. Et hoc diserte exprimit David, his verbis (Psal. 119, 10): in toto corde meo exquisivi te, ne errare me facias a mandatis tuis. Nam quum regenitus esset, adeoque non vulgariter profecisset in vera pietate, fatetur tamen assidua directione se opus habere in singula momenta, ne a scientia qua praeditus est declinet. Itaque alibi rectum spiritum, quem sua

1) Libr. 2. de pecc. merit. et rem. c. 5.

culpa perdiderat, innovari petit (Psal. 51, 12); quia ejusdem Dei est, quod initio dederat, ablatum nobis ad tempus restituere.

26. Examinanda nunc voluntas, in qua praecipue arbitrii libertas vertitur. Quandoquidem magis hujus esse electionem, quam intellectus, ante visum est. Principio, ne quid ad humanae voluntatis rectitudinem pertinere videatur, quod a philosophis traditum publico consensu receptum est, omnia naturali instinctu bonum appetere: observemus, liberi arbitrii vim non considerandam in ejusmodi appetitu, qui magis ab essentiae inclinatione quam mentis deliberatione proficiscitur. Nam et Scholastici fatentur, nullam esse liberi arbitrii actionem, nisi dum se ratio vertit ad opposita. Quo intelligunt, oportere appetitus objectum tale esse quod electioni subjaceat, et deliberationem praeire, quae electioni viam sternat. Et sane si respicias quale sit istud naturale boni in homine desiderium, invenies illi cum belluis esse commune. Siquidem et illae bene sibi esse cupiunt, et ubi species boni, quae sensum moveat, apparet, eo sequuntur. Homo vero, nec id quod vere sibi bonum sit, pro naturae suae immortalis excellentia, ratione deligit, ut id studio persequatur, nec rationem adhibet in consilium, nec mentem intendit; sed sine ratione, sine consilio, naturae inclinationem instar pecudis sequitur. Nihil ergo hoc ad arbitrii libertatem, an homo sensu naturae ad bonum appetendum feratur; sed hoc requiritur, ut bonum recta ratione dijudicet, cognitum eligat, electum persequatur. Ac ne cui scrupulus inhaereat, advertendus est duplex paralogismus. Nam et appetitus hic non proprius voluntatis motus, sed naturalis inclinatio, et bonum, non virtutis aut justitiae appellatur, sed conditionis: ut scilicet homo bene habeat. Denique ut maxime appetat homo assequi quod bonum est, non tamen sequitur. Sicuti nemo est cui non grata sit aeterna beatitudo, ad quam tamen nemo nisi spiritus impulsu aspirat. Quando igitur nihil ad probandam arbitrii libertatem facit naturale hominibus bene habendi desiderium, non magis scilicet quam in metallis et lapidibus, ad essentiae suae perfectionem inclinans affectio, in aliis consideremus, sitne penitus ita omni ex parte vitiata corruptaque voluntas, ut nihil nisi malum generet; an particulam aliquam illaesam retineat, unde nascantur bona desideria.

27. Qui primae Dei gratiae tribuunt ut efficaciter velimus, e converso innuere videntur, inesse facultatem animae ultro ad bonum aspirandi, sed imbecilliorem quam quae in solidum affectum emergere aut conatum excitare possit. Nec dubium quin hanc opinionem, ab Origene et veterum quibusdam sumptam, Scholastici communiter amplexi sint; quando solent hominem in puris, ut loquuntur, naturalibus reputare. Qualem describit apostolus his verbis: non quod volo bonum, hoc facio; sed quod nolo malum, hoc ago: velle adjacet mihi, perficere autem non invenio (Rom. 7, 15 et 19). Sed perperam hoc modo invertitur tota, quam illic exsequitur Paulus, disputatio. Tractat enim de

lucta christiana, quam brevius attingit ad Galatas (5, 17), quam fideles in conflictu carnis et spiritus in se perpetuo sentiunt. Porro spiritus non a natura est, sed a regeneratione. Loqui autem apostolum de regeneratis inde constat, quod ubi dixerat in se bonum nullum habitare, subnectit expositionem, quod intelligat de carne sua. Ideoque negat se esse qui malum faciat, sed peccatum in se inhabitans. Quid sibi vult ista correctio: in me, hoc est, in carne mea? Nempe ac si in hunc modum loqueretur: non habitat in me bonum a me ipso; nam in carne mea nihil boni reperire est. Hinc sequitur illa species excusationis: non facio malum ipse, sed quod habitat in me peccatum; quae solis regeneratis competit, qui praecipua animae parte ad bonum tendunt. Jam vero quae subjicitur conclusio totum hoc liquido declarat. Condelector, inquit (Rom. 7, 22), legi secundum interiorem hominem; video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae. Quis in se tale dissidium habeat, nisi qui spiritu Dei regeneratus, reliquias carnis suae circumfert? Proinde Augustinus, quum sermonem illum de hominis natura aliquando haberi putasset, interpretationem suam, tanquam falsam et male congruentem, retractavit [1]). Et vero, si illud recipimus, homines sine gratia habere quamlibet pusillos, aliquos tamen ad bonum motus, quid respondebimus apostolo, neganti vel ad cogitandum aliquid nos esse idoneos (2 Cor. 3, 5)? Quid Domino per Mosen pronuntianti, omne figmentum humani cordis tantummodo malum esse (Gen. 8, 21)? Quum ergo falsa loci unius sententia impegerint, non est quod eorum sententiam moremur. Potius valeat hoc Christi (Joann. 8, 34): qui facit peccatum, servum esse peccati. Peccatores sumus omnes natura; itaque sub peccati jugo detinemur. Quod si totus homo peccati imperio subjacet, ipsam certe voluntatem, quae praecipua est ejus sedes, arctissimis vinculis constringi necesse est. Nec vero aliter constaret illud Pauli (Phil. 2, 13), Deum esse qui velle in nobis operatur, si qua voluntas praecederet spiritus gratiam. Facessat igitur quidquid de praeparatione multi nugati sunt; quia etsi interdum petunt fideles cor sibi formari ad legis Dei obsequium (sicuti David pluribus locis [Psal. 119; ibid. 51, 12]) notandum tamen est hoc quoque precandi desiderium a Deo esse, quod ex ejus verbis colligere licet. Nam quum optet in se cor mundum creari, certe creationis initium sibi non arrogat. Ideo apud nos potius valeat illud Augustini [2]): praevenit te Deus in omnibus; praeveni et tu aliquando ejus iram. Quomodo? confitere ista omnia a Deo te habere; quidquid boni habes esse ab ipso; a te, quidquid est mali. Et paulo post: nostrum nihil nisi peccatum.

1) Libr. ad Bonif. 1. c. 10. et in Retract. libr. 1. c. 15. 23. 26.
2) De verb. apost. serm. 10.

CAPUT III.

Ex corrupta hominis natura nihil nisi damnabile prodire.

Hujus Capitis partes praecipuae: 1) Ἀνακεφαλαίωσις prioris capitis, hominis intelligentiam et voluntatem testimoniis s. Scripturae adeo corruptam esse probans, ut in nullo jam inveniri possit, aut integritas, aut notitia, aut timor Dei, sect. 1. et 2. — 2) Adversus superiorem doctrinam, objectionum de virtutibus, quae in nonnullis Ethnicis eluxerunt, dilutio, sect. 3. et 4. — 3) Qualis in homine, peccati servo, voluntas maneat, sect. 5., ejusdemque remedium et sanitas, sect. 6. — Sophistarum Neopelagianorum de humanae voluntatis praeparatione et efficacia, item de perseverantia et gratia cooperante, opiniones refelluntur tum rationibus, tum s. Scripturae testimoniis, sect. 7—12. — 5) Tandem subjiciuntur Augustini dicta, quae hujus doctrinae veritatem confirmant, sect. 13. et 14.

1. Sed melius homo utraque animae parte cognosci non potest, quam si cum suis elogiis in medium prodeat, quibus a scriptura insignitur. Si totus depingitur his Christi verbis (Joann. 3, 6): quod natum est ex carne, caro est (ut evincere promptum est), valde miserum esse animal convincitur. Affectus enim carnis, teste apostolo (Rom. 8, 6), mors est; quandoquidem inimicitia est adversus Deum, eoque legi Dei nec subditur, nec subdi potest. Itane est perversa caro, ut toto suo affectu simultatem adversus Deum exerceat? ut cum legis divinae justitia consentire nequeat? ut nihil denique parere queat, nisi mortis materiam? Nunc fac in hominis natura nihil esse nisi carnem, et inde quidpiam, si potes, boni elice. At carnis vocabulum ad sensualem pertinet tantum, non ad superiorem animae partem. Id vero ex verbis et Christi et apostoli abunde refellitur. Argumentum est Domini, oportere hominem renasci, quia caro est. Non secundum corpus renasci praecipit. Anima autem non renascitur, si corrigatur aliqua ejus portio, sed ubi tota renovatur. Idque confirmat utroque loco posita antithesis. Sic enim carni comparatur spiritus, ut nihil relinquatur medium. Ergo quidquid non est spirituale in homine, secundum eam rationem dicitur carneum. Nihil autem habemus spiritus, nisi per regenerationem. Est igitur caro quidquid habemus a natura. Verum de ea re si qua alias posset esse dubitatio, ea nobis a Paulo tollitur (Eph. 4, 23): ubi descripto veteri homine, quem dixerat corruptum esse concupiscentiis erroris, jubet nos renovari spiritu mentis nostrae. Vides eum non ponere illicitas ac pravas cupiditates in parte sensitiva modo, sed in ipsa etiam mente, atque ideo ejus exigere renovationem. Et sane eam humanae naturae imaginem paulo ante depinxerat, quae nulla in parte nos non corruptos ac perversos esse ostenderet. Nam quod gentes omnes scribit (Eph. 4, 17. 18) ambulare in vanitate mentis suae, obtenebratas esse intelligentia, alienatas a vita Dei, propter ignorantiam quae in ip-

sis est, et caecitatem cordis sui, minime est dubium quin competat in eos omnes quos Dominus ad rectitudinem suae tum sapientiae, tum justitiae nondum reformavit. Quod etiam clarius fit ex comparatione mox adjuncta: ubi fideles admonet quod non ita didicerint Christum. Siquidem ex istis verbis colligimus, Christi gratiam unicum esse remedium, quo ab illa caecitate et malis inde consequentibus liberemur. Nam et ita de regno Christi vaticinatus erat Jesaias (60, 2), quum Dominum ecclesiae suae fore in lucem sempiternam promitteret; quum interim tenebrae obtegerent terram, et caligo populos. Quum in sola ecclesia exorituram Dei lucem testetur, extra ecclesiam certe non nisi tenebras et caecitatem relinquit. Non recensebo sigillatim quae in hominis vanitatem passim, in psalmis praesertim et prophetis, habentur. Magnum est quod scribit David (Psal. 62, 10): si cum vanitate appendatur, ipsa fore vaniorem. Gravi telo confoditur ejus ingenium, quum omnes quae inde prodeunt cogitationes ut stultae, frivolae, insanae, perversae irridentur.

2. Nihilo levior est cordis condemnatio, quum fraudulentum dicitur (Jer. 17, 9) prae omni re et perversum. Sed quia brevitati studeo, contentus ero uno tantum loco, qui tamen lucidissimi speculi instar futurus sit, in quo totam naturae nostrae imaginem intueamur. Apostolus enim, dum humani generis arrogantiam vult dejicere, his testimoniis agit (Rom. 3, 10): quod non est justus quisquam, non est intelligens, aut requirens Deum; omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, ne unus quidem; sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agunt, venenum aspidum sub labiis eorum; quorum os maledictione plenum, et amaritudine; quorum veloces pedes ad effundendum sanguinem; in viis quorum contritio et infelicitas; quibus prae oculis non est timor Dei. His fulminibus non in certos homines, sed in universam filiorum Adam nationem invehitur. Neque in unius aut alterius saeculi depravatos mores declamat, sed accusat perpetuam naturae corruptionem. Siquidem propositum illi est eo loco non simpliciter homines objurgare, quo resipiscant, sed docere potius ineluctabili calamitate omnes oppressos, e qua emergere non possint, nisi misericordia Dei eruantur. Id quia probari non poterat nisi de clade et exitio naturae constitisset, protulit haec testimonia, quibus plus quam perditam esse naturam nostram convincitur. Maneat ergo hoc, non pravae duntaxat consuetudinis vitio tales esse homines quales hic describuntur, sed naturae quoque pravitate; quando non aliter stare potest apostoli argumentatio, nullam esse homini salutem nisi a Domini misericordia, quia in se perditus est et deploratus. Non hic laborabo in approbanda testimoniorum applicatione, ne cui videantur intempestive usurpata. Perinde agam ac si a Paulo primum haec dicta forent, non e prophetis desumpta. Initio adimit homini justitiam, id est integritatem et puritatem, deinde intelligentiam. Intelligentiae autem defectum arguit apostasia a Deo, quem

requirere, primus est sapientiae gradus. Illud autem necesse est iis evenire qui a Deo defecerunt. Subnectit, omnes declinasse et quasi putridos esse redditos; nullum esse qui faciat bonum; tum flagitia, quibus singula sua membra contaminant qui in nequitiam semel soluti sunt, adjungit. Postremo timore Dei vacuos testatur, ad cujus regulam gressus nostri dirigi debuerant. Si istae sunt haereditariae humani generis dotes, frustra in natura nostra aliquid boni requiritur. Equidem fateor non omnia haec in unoquoque homine flagitia emergere; infitiari tamen non licet quin hydra ista in singulorum pectoribus lateat. Nam ut corpus, dum jam morbi causam et materiam inclusam in se fovet, etiamsi nondum ferveat dolor, non dicetur sanum, ita nec anima, dum talibus vitiorum morbis scatet, sana censebitur. Quanquam non per omnia quadrat similitudo. In corpore enim quamlibet morbido vigor vitae superest; anima vero isto exitiali gurgite immersa, non ex vitiis modo laborat, sed omni bono prorsus vacua est.

3. Eadem fere quae prius soluta est quaestio, ex integro nobis surgit. Omnibus enim saeculis exstiterunt aliqui, qui natura duce ad virtutem tota vita intenti essent. Neque moror, si multi lapsus in eorum moribus notari possint; ipso tamen honestatis studio documentum ediderunt nonnihil fuisse in natura sua puritatis. Quid pretii habeant coram Deo hujusmodi virtutes, tametsi plenius edisseremus ubi agetur de operum meritis, dicendum tamen est hoc quoque loco, quatenus ad praesentis argumenti explicationem necesse est. Exempla igitur ista monere nos videntur, ne hominis naturam in totum vitiosam putemus, quod ejus instinctu quidam non modo eximiis facinoribus excelluerunt, sed perpetuo tenore vitae honestissime se gesserunt. Sed hic succurrere nobis debet, inter illam naturae corruptionem esse nonnullum gratiae Dei locum, non quae illam purget, sed intus cohibeat. Nam si singulorum animos laxis habenis Dominus in libidines quaslibet exsultare permitteret, nemo haud dubie esset, qui non re ipsa fidem faceret, verissime in se competere omnia mala, quibus universam naturam damnat Paulus. Quid enim? tene eorum numero eximas, quorum pedes ad sanguinem effundendum veloces, manus rapinis et homicidiis foedatae, guttura sepulcris patentibus similia, linguae fraudulentae, venenata labia, opera inutilia, iniqua, putrida, lethalia; quorum animus sine Deo, quorum intima pravitates, quorum oculi ad insidias, animi ad insultandum elati, omnes denique partes ad infinita flagitia concinnatae? Si omnibus ejusmodi portentis obnoxia est unaquaeque anima, quemadmodum audacter pronuntiat apostolus, videmus certe quid futurum sit, si Dominus humanam libidinem pro sua inclinatione vagari sinat: nulla est rabiosa bellua, quae tam praecipitanter feratur; nullum est quamlibet rapidum ac violentum flumen, cujus adeo impetuosa sit exundatio. In electis suis morbos istos curat Dominus, eo quem mox exponemus modo; in aliis, injecto fraeno duntaxat coercet, tantum ne ebulliant, quatenus

expedire providet ad conservandam rerum universitatem. Hinc alii pudore, alii legum metu retinentur, ne in multa foeditatis genera prorumpant, utcunque suam magna ex parte impuritatem non dissimulent; alii, quia honestam vivendi rationem conducere ducant, ad eam utcunque aspirant; alii supra vulgarem sortem emergunt, quo sua majestate alios contineant in officio. Ita sua providentia Deus naturae perversitatem refraenat, ne in actum erumpat, sed non purgat intus.

4. Nondum tamen solutus est scrupulus. Aut enim Camillum parem Catilinae faciamus convenit, aut in Camillo habebimus exemplum, naturam, si studio excolatur, bonitate non prorsus vacare. Ego vero fateor, quae in Camillo fuerunt speciosae dotes, et Dei fuisse dona, et jure commendabiles videri, si in se aestimentur; sed quomodo naturalis probitatis erunt in ipso documenta? Annon ad animum redeundum erit, et haec ducenda ratiocinatio [1]: si homo animalis tali morum integritate praestitit, non deesse utique naturae ad virtutis studium facultatem? Quid autem, si animus pravus fuerit et contortus, qui aliud potius quidvis quam rectitudinem sectatus sit? Et talem fuisse non dubium est, si animalem illum hominem concedis. Quam mihi in hac parte praedicabis humanae naturae ad bonum potentiam, si in summa integritatis specie semper ad corruptionem ferri deprehenditur? Ergo, ut hominem a virtute non commendaveris, cujus vitia sub virtutis imagine imponunt, ita humanae voluntati recti expetendi facultatem non tribuas, quantisper ipsa in sua perversitate defixa est. Quanquam haec certissima est et facillima hujus quaestionis solutio: non esse istas communes naturae dotes, sed speciales Dei gratias, quas varie et ad certum modum profanis alioqui hominibus dispensat. Qua ratione non formidamus, in vulgari sermone hunc bene natum, illum pravae naturae dicere. Nec tamen utrumque desinimus includere sub universali humanae pravitatis conditione; sed indicamus, quid specialis gratiae in alterum Dominus contulerit, quo alterum non sit dignatus. Saulem praeficere regno volens, quasi novum hominem formavit (1 Sam. 10, 6). Atque haec ratio est, cur Plato, ad homericam fabulam alludens, regum filios creari dicat aliqua singulari nota insignes; quia Deus humano generi consulere volens, saepe quos ad imperium destinat, heroica natura instruit; atque ex hac officina prodiit quidquid magnorum ducum celebrant historiae. Idem et de privatis hominibus censendum est. Sed quia, ut praestantissimus quisque fuit, eum semper impulit sua ambitio (qua labe foedantur omnes virtutes, ut coram Deo gratiam omnem amittant) pro nihilo ducendum est quidquid laude dignum apparet in hominibus profanis. Adde, quod praecipua pars rectitudinis deficit ubi nullum est illustrandae Dei gloriae studium, quo vacui sunt omnes quos spiritu suo non regenuit. Nec vero frustra dicitur

1) Vid. Aug. libr. 4. contra Julian.

apud Jesaiam (11, 3), super Christum requiescere spiritum timoris Dei; quo docemur, quicunque a Christo alieni sunt, eosdem carere timore Dei, qui sapientiae initium est (Psal. 111, 10). Quantum ad virtutes quae inani specie nos decipiunt, in foro quidem politico et in communi hominum fama habebunt laudem: apud coeleste vero tribunal nullius erunt pretii ad justitiam promerendam.

5. Quia igitur peccati servitute vincta detinetur voluntas, ad bonum commovere se non potest, nedum applicare. Ejusmodi enim motus conversionis ad Deum principium est, quae Dei gratiae tota in scripturis tribuitur. Quemadmodum precatur a Domino Jeremias (31, 18) ut se convertat, si conversum velit. Unde propheta eodem capite, spiritualem populi fidelis redemptionem describens, dicit redemptum de manu fortioris; nempe significans, quam arctis compedibus alligatus est peccator, quamdiu a Domino desertus sub jugo diaboli agit. Manet nihilominus voluntas, quae propensissima affectione ad peccandum et propendeat et festinet; siquidem non voluntate privatus est homo, quum in hanc necessitatem se addixit, sed voluntatis sanitate. Neque vero inepte Bernardus, qui velle nobis omnibus inesse docet: sed velle bonum, profectus; velle malum, defectus. Ideo simpliciter velle, hominis; male velle, corruptae naturae; bene velle, gratiae. Porro quod libertate abdicatam voluntatem dico necessitate in malum vel trahi vel duci, mirum est si cui videatur aspera loquutio, quae nec absonum habet quidpiam, nec a sanctorum usu aliena est. Offendit autem eos qui inter necessitatem et coactionem distinguere nesciunt. At si quis eos interroget, an non Deus necessario bonus sit, an non diabolus necessario malus, quid respondeant? Sic enim connexa est Dei bonitas cum divinitate, ut non magis necessarium sit ipsum esse Deum, quam bonum. Diabolus autem per lapsum sic a boni communione alienatus est, ut nihil quam male agere possit. Quod si quis sacrilegus obganniat, Deo parum laudis ex sua bonitate deberi, ad quam servandam cogatur: cui non erit prompta responsio, immensa ejus bonitate fieri ne male agere possit, non violenta impulsione? Ergo, si liberam Dei voluntatem in bene agendo non impedit, quod necesse est illum bene agere; si diabolus, qui nonnisi male agere potest, voluntate tamen peccat: quis hominem ideo minus voluntarie peccare dicet, quod sit peccandi necessitati obnoxius? Hanc necessitatem quum ubique praedicet Augustinus [1], dum etiam invidiose Coelestii cavillo urgeretur, ne tum quidem asserere dubitavit, in haec verba: per libertatem factum est ut esset homo cum peccato; sed jam poenalis vitiositas subsequuta ex libertate fecit necessitatem. Ac quoties incidit ejus rei mentio, non dubitat in hunc modum loqui de necessaria peccati servitute [2]. Haec

1) Libr. de perf. justit. c. 4.
2) De nat. et grat. c. 66. et alibi.

igitur distinctionis summa observetur, hominem, ut vitiatus est ex lapsu, volentem quidem peccare, non invitum nec coactum; affectione animi propensissima, non violenta coactione; propriae libidinis motu, non extraria coactione; qua tamen est naturae pravitate, non posse nisi ad malum moveri et agi. Quod si verum est, peccandi certe necessitati subjacere non obscure exprimitur. Augustino subscribens Bernardus [1]) ita scribit: solus homo inter animalia liber; et tamen interveniente peccato, patitur quandam vim et ipse; sed a voluntate, non a natura, ut ne sic quidem ingenita libertate privetur. Quod enim voluntarium, etiam liberum. Et paulo post: ita nescio quo pravo et miro modo ipsa sibi voluntas peccato quidem in deterius mutata, necessitatem facit, ut nec necessitas (quum voluntaria sit) excusare valeat voluntatem, nec voluntas (quum sit illecta) excludere necessitatem. Est enim necessitas haec quodammodo voluntaria. Postea dicit, nos premi jugo, non alio tamen quam voluntariae cujusdam servitutis; ideo pro servitute esse miserabiles, pro voluntate inexcusabiles: quia voluntas, quum libera esset, servam se peccati fecit. Tandem concludit: ita anima miro quodam et malo modo sub hac voluntaria quadam ac male libera necessitate et ancilla tenetur et libera; ancilla propter necessitatem, libera propter voluntatem; et, quod magis mirum magisque miserum est, ideo rea quod libera, eoque ancilla quo rea, ac per hoc, eo ancilla quo libera. Hinc certe agnoscunt lectores nihil me novum afferre, quod olim ex piorum omnium consensu prodidit Augustinus, et mille fere annis postea in claustris monachorum retentum fuit. Lombardus autem, quum necessitatem a coactione distinguere nesciret, pernicioso errori materiam dedit.

6. Ex opposito reputare operae pretium est, quale sit divinae gratiae remedium, quo naturae vitiositas corrigitur ac sanatur. Nam quum Dominus in ope ferenda, quod nobis deest largiatur, ubi constiterit quale sit in nobis illius opus, quae sit e converso nostra penuria, statim elucescet. Quum dicit apostolus Philippensibus (1, 6), se confidere quod qui coepit in ipsis opus bonum, perfecturus sit usque in diem Jesu Christi, non dubium quin per boni operis principium, ipsam conversionis originem, quae est in voluntate, designet. Bonum itaque opus inchoat in nobis Deus, justitiae et amorem et desiderium et studium in cordibus nostris excitando; vel (ut magis proprie loquamur) corda nostra flectendo, formando, dirigendo in justitiam; perficit autem, ad perseverantiam nos confirmando. Ne quis a Domino bonum inchoari tergiversetur, quod voluntas, per se infirma, adjuvetur, alibi declarat spiritus quid valeat voluntas sibi relicta. Dabo, inquit (Ez. 36, 26), vobis cor novum, spiritum novum ponam in medio vestri, et auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et spiritum meum ponam in medio vestri, et

1) Serm. super Cantica. 81.

faciam ut in praeceptis meis ambuletis. Quis voluntatis humanae infirmitatem dicit subsidio roborari, quo ad boni electionem efficaciter aspiret, quum transformari renovarique totam oporteat? Si qua est in lapide mollities, quae adminiculo tenerior facta flexum quemlibet recipiat, neque ductile esse cor hominis negabo in recti obedientiam, modo gratia Dei quod in eo imperfectum est suppleatur. Verum si hac similitudine ostendere voluit [1]) nihil unquam boni expressum iri a corde nostro, nisi penitus aliud fiat, ne inter ipsum et nos partiamur quod sibi uni vendicat. Si ergo lapis in carnem transformatur, quando nos Deus ad recti studium convertit, aboletur quidquid est propriae nostrae voluntatis; quod in ejus locum succedit, totum a Deo est. Voluntatem dico aboleri, non quatenus est voluntas; quia in hominis conversione integrum manet quod primae est naturae. Creari etiam novam dico, non ut voluntas esse incipiat, sed ut vertatur ex mala in bonam. Hoc in solidum a Deo fieri affirmo, quia ne ad cogitandum quidem idonei sumus, eodem apostolo teste (2 Cor. 3, 5). Itaque alibi tradit non modo Deum opitulari infirmae voluntati, vel pravam corrigere, sed operari in nobis velle (Phil. 2, 13). Unde facile colligitur quod dixi, quidquid boni est in voluntate, esse unius gratiae opus. Quo sensu alibi dicit, Deum esse qui omnia operatur in omnibus (1 Cor. 12, 6). Neque enim illic de universali gubernatione disserit, sed bonorum omnium, quibus pollent fideles, laudem asserit uni Deo. Omnia autem dicendo, certe ab initio ad finem usque Deum spiritualis vitae autorem facit; quod idem aliis verbis prius docuerat, fideles ex Deo esse dicens in Christo (Eph. 1, 1): ubi aperte novam creationem, qua aboletur quod communis naturae est, commendat. Subaudienda enim est inter Adam et Christum antithesis, quam alibi clarius explicat, ubi docet nos esse Dei facturam, creatos in Christo ad bona opera, quae praeparavit ut in illis ambulemus (ibid. 2, 10). Hac enim ratione probare vult gratuitam esse nostram salutem; quia initium omnis boni sit a secunda creatione quam in Christo consequimur. Atqui si qua esset vel minima ex nobis facultas, aliqua etiam esset meriti portio. Verum ut nos prorsus exinaniat, nihil promeritos esse ratiocinatur, quia in Christo conditi sumus ad bona opera quae praeparavit Deus: quibus verbis iterum significat omnes bonorum operum partes a primo motu Dei esse proprias. Hac ratione propheta, postquam in Psalmo dixit nos Dei esse figmentum (Psal. 100, 3), ne qua fiat partitio, mox adjungit: non fecimus nos ipsi. De regeneratione eum loqui, quae principium est spiritualis vitae, ex contextu patet, ubi continuo post sequitur, nos esse populum ejus et gregem pascuorum ejus. Videmus autem, ut non contentus simpliciter salutis nostrae laudem Deo dedisse, diserte ab omni societate nos excludat;

---

1) Supple: Dominus ex edd. antiqq.

quasi diceret, ne tantillum quidem restare homini in quo glorietur, quia totum a Deo est.

7. Sed erunt forte qui concedent voluntatem, a bono suopte ingenio aversam, sola Domini virtute converti; sic tamen ut praeparata suas deinde in agendo partes habeat. Quemadmodum docet Augustinus [1]), omne bonum opus gratiam praecedere, et id comitante, non ducente; pedissequa, non praevia voluntate. Quod non male a sancto viro dictum praepostere huc detorquet Petrus Lombardus [2]). Ego autem tam in prophetae verbis quae citavi, quam in aliis locis clare duo signari contendo: quod et pravam nostram voluntatem corrigat Dominus, vel potius aboleat, et a se ipso bonam submittat. Quatenus a gratia praevenitur, in eo ut pedissequam appelles tibi permitto; sed quia reformata opus est Domini, hoc perperam homini tribuitur, quod gratiae praevenienti pedissequa voluntate obsequatur. Ideo non recte a Chrysostomo scriptum est [3]): nec gratiam sine voluntate, nec voluntatem sine gratia quidquam posse operari. Quasi vero non ipsam quoque voluntatem operetur gratia, sicuti ex Paulo nuper vidimus. Neque vero Augustini consilium fuit, dum pedissequam gratiae vocat humanam voluntatem, secundas quasdam a gratia partes illi assignare in bono opere; sed quia hoc illi tantum propositum erat, refellere pessimum Pelagii dogma, quod primam salutis causam in hominis merito ponebat, quod satis erat praesenti causae, contendit, gratiam omni merito esse priorem; altera interim quaestione omissa, de perpetuo gratiae effectu, quam tamen alibi egregie tractat. Aliquoties enim dum dicit, Dominum praevenire nolentem ut velit; volentem subsequi ne frustra velit: ipsum boni operis in solidum facit autorem. Quanquam clariores de hac re sunt ejus sententiae quam ut longam argumentationem desiderent. Laborant, inquit [4]), homines invenire in nostra voluntate quod nostrum sit, et non ex Deo; et quomodo inveniri possit ignoro. Libro autem contra Pelagium et Coelestium primo, ubi dictum illud Christi interpretatur: omnis qui audierit a patre meo, venit ad me (Joann. 6, 45), arbitrium, inquit, sic adjuvatur ut non solum quid faciendum sit sciat, sed quod sciverit etiam faciat. Atque ita quum Deus docet, non per legis literam, sed per spiritus gratiam, ita docet ut quod quisque didicerit, non tantum cognoscendo videat, sed etiam volendo appetat agendoque perficiat.

8. Et quoniam in praecipuo cardine jam versamur, agedum summam rei paucis ac apertissimis tantum scripturae testimoniis probatam tradamus lectoribus; tum deinde (ne quis nos detortae perperam scripturae insimulet) ostendamus neque hujus sancti viri (Augustinum dico) testimonio destitui, quam ex scriptura desumptam asserimus veritatem. Nam neque expedire censeo ut

1) Ad Bonif. epist. 106.
2) Libr. 2. sent. dist. 25.
3) Serm. de invent. S. Crucis.
4) Libr. 2. de remiss. peccat. c. 18.

quae in sententiae nostrae confirmationem adduci ex scripturis possunt, ordine singula recenseantur; modo ex selectissimis, quae proferentur, via sternatur ad reliqua omnia, quae sparsim leguntur intelligenda; neque rursum intempestive factum iri, si palam fecero mihi cum eo viro non male convenire, cui plurimum autoritatis merito defert piorum consensus. Certe boni exordium non aliunde quam a solo Deo esse, facili et certa ratione liquet. Neque enim voluntas reperietur ad bonum propensa nisi in electis. Atqui electionis causa extra homines quaerenda est; unde conficitur rectam voluntatem non esse homini a se ipso, sed ex eodem beneplacito, quo ante mundi creationem electi sumus, fluere. Accedit altera non absimilis ratio. Nam quum bene volendi et agendi principium sit ex fide, videndum est unde sit ipsa fides. Quum vero gratuitum esse Dei donum clamet tota scriptura, sequitur ex mera gratia esse ubi velle bonum incipimus, qui ad malum toto animo sumus naturaliter propensi. Ergo Dominus, ubi in populi sui conversione duo haec ponit, ut cor illi lapideum auferat, det carneum, aperte testatur oportere aboleri quod ex nobis est, quo ad justitiam convertamur; quidquid autem in ejus locum subit, a se ipso esse. Neque id uno loco pronuntiat; dicit enim apud Jeremiam (32, 39): dabo eis cor unum, et viam unam, ut timeant me universis diebus. Paulo post: timorem nominis mei dabo in cor eorum, ut non recedant a me. Rursum apud Ezechielem (11, 19): dabo eis cor unum, et spiritum novum dabo in visceribus eorum; cor lapideum auferam de carne eorum, et dabo eis cor carneum. Non posset evidentius sibi vendicare, nobis adimere, quidquid est in voluntate nostra boni et recti, quam dum conversionem nostram, creationem novi spiritus et novi cordis esse testatur. Sequitur enim semper, et ex voluntate nostra nihil prodire boni donec reformata fuerit, et post reformationem, quatenus bona est, a Deo esse, non a nobis.

9. Sic et precationes sanctorum compositae leguntur. Inclinet cor nostrum ad se Dominus, dicebat Solomo (1 Reg. 8, 58), ut servemus mandata sua. Pervicaciam cordis nostri ostendit, quod in legis divinae rebellionem naturaliter exsultet, nisi flectatur. Idem et in Psalmo (119, 36) habetur: inclina cor meum ad testimonia tua. Semper enim notanda est antithesis inter perversum cordis motum quo fertur ad contumaciam, et correctionem hanc qua in obsequium cogitur. David autem quum se directrice gratia ad tempus orbatum fuisse sentiens, Deum rogat ut cor mundum in se creet, spiritum rectum innovet in suis visceribus (ibid. 51, 12), an non omnes cordis sui partes impuritate refertas agnoscit, et spiritum obliqua pravitate contortum? munditiem autem quam flagitat, Dei creaturam vocando, an non totam illi acceptam refert? Si quis excipiat, precationem ipsam signum esse pii sanctique affectus, prompta est solutio, quamvis jam aliqua ex parte resipuisset David, conferre tamen priorem statum cum illa tristi ruina quam expertus erat. Personam ergo hominis a Deo

alienati suscipiens, merito sibi dari petit quaecunque electis suis in regeneratione confert Deus. Itaque mortuo similis, optat se iterum creari, ut ex mancipio satanae, fiat spiritus sancti organum. Mira sane et portentosa superbiae nostrae libido. Nihil severius Dominus exigit, quam ut religiosissime suum sabbathum observemus, quiescendo scilicet ab operibus nostris; a nobis vero nihil magis aegre impetratur, quam ut, operibus nostris valere jussis, Dei operibus justum locum cedamus. Nisi obstaret vecordia, satis luculentum testimonium reddidit gratiis suis Christus, ne maligne supprimerentur. Ego sum, inquit (Joann. 15, 1), vitis, vos palmites; pater meus agricola est; sicut palmes non potest fructum ferre a se ipso, nisi manserit in vite, sic nec vos, nisi in me manseritis: quia sine me nihil potestis facere. Si non aliter per nos fructificamus, quam revulsus a terra palmes et humore privatus germinat, non est amplius quaerendum, quae sit naturae nostrae ad bonum aptitudo. Nec ambigua est ista conclusio: sine me nihil potestis facere. Non dicit nos esse infirmiores quam qui nobis sufficiamus; sed nos ad nihilum redigendo omnem vel exiguae facultatulae opinionem excludit. Si in Christo insiti fructificamus instar vitis, quae tum a terrae humore, tum a rore coelesti, tum a solis fomento vegetationis ducit energiam, nihil in bono opere restare nobis video, si Deo illibatum servamus quod suum est. Nequidquam obtenditur frivola argutia, succum jam inclusum esse in palmite, et vim proferendi fructus, ideoque non omnia sumere a terra vel a prima radice quia aliquid suum conferat. Neque enim aliud vult Christus, quam nos aridum et nihili esse lignum ubi sumus ab eo separati; quia seorsum nulla sit in nobis bene agendi facultas, sicut alibi quoque inquit (Matth. 15, 13): omnis arbor quam non plantaverit pater meus, eradicabitur. Quare apostolus totam illi summam transscribit in loco jam citato (Phil. 2, 13): Deus est, inquit, qui in vobis operatur et velle et perficere. Prior pars operis boni est voluntas; altera, validus in exsequendo conatus: utriusque autor est Deus. Ergo Domino surripimus, si quid nobis arrogamus aut in voluntate aut in effectu. Si diceretur Deus opem ferre infirmae voluntati, nobis nonnihil relinqueretur; sed quum dicitur efficere voluntatem, jam extra nos quidquid in ea bonum est locatur. Porro quoniam carnis nostrae pondere bona etiamnum voluntas obruitur, ne emergat, subjunxit, eluctandis ejus pugnae difficultatibus, conatus constantiam ad effectum usque administrari. Siquidem nec aliter constare posset quod alibi docet (1 Cor. 12, 6), unicum esse Deum qui efficit omnia in omnibus, ubi totum spiritualis vitae cursum comprehendi ante docuimus. Qua ratione David, postquam vias Dei sibi patefieri precatus est, ut ambulet in ejus veritate, mox adjungit (Psal. 86, 11), unias cor meum ad timendum nomen tuum. Quibus verbis significat, etiam qui probe affecti sunt, tot esse distractionibus obnoxios ut facile evanescant vel effluant, nisi ad constantiam firmentur. Qua ratione alibi,

postquam gressus suos dirigi ad servandum Dei sermonem precatus est, robur quoque ad bellandum sibi dari postulat (ibid. 119, 133): ne dominetur, inquit, mihi ulla iniquitas. Hunc itaque in modum et inchoat et perficit Dominus bonum opus in nobis; ut illius sit, quod recti amorem concipit voluntas, quod in ejus studium inclinatur, quod ad ejus sectandi conatum incitatur et movetur; deinde quod electio, studium, conatus non fatiscunt, sed ad effectum usque procedunt; postremo, quod homo in illis constanter pergit, et in finem usque perseverat.

10. Ac voluntatem movet, non qualiter multis saeculis traditum est et creditum, ut nostrae postea sit electionis, motioni aut obtemperare aut refragari; sed illam efficaciter afficiendo. Illud ergo toties a Chrysostomo repetitum repudiari necesse est: quem trahit, volentem trahit. Quo insinuat Dominum porrecta tantum manu exspectare, an suo auxilio juvari nobis adlubescat. Talem fuisse hominis adhuc stantis conditionem concedimus, ut potuerit ad alterutram partem inclinare; sed quum suo exemplo docuerit, quam miserum sit liberum arbitrium, nisi Deus in nobis et velit et possit, quid fiet nobis si ad eum modulum suam gratiam nobis impertitur? Imo nos ipsi eam obscuramus et extenuamus nostra ingratitudine. Non enim docet apostolus, offerri nobis bonae voluntatis gratiam si acceptemus, sed ipsum velle in nobis efficere[1]): quod non aliud est nisi Dominum suo spiritu cor nostrum dirigere, flectere, moderari, et in eo, tanquam in possessione sua, regnare. Nec vero per Ezechielem (11, 19 et 36, 27), promittit se daturum electis spiritum novum hoc tantum fine, ut in praeceptis suis ambulare possint, sed ut re ipsa ambulent. Neque secus accipi sententia Christi (Joann. 6, 45) potest, omnis qui audivit a patre meo venit ad me, quam ut efficacem a se ipsa Dei gratiam doceat, quemadmodum et Augustinus[2]) contendit. Qua gratia non quoslibet promiscue dignatur Dominus, quemadmodum vulgo jactatur illud (nisi fallor) occamicum, eam nemini denegari, facienti quod in se est. Docendi quidem sunt homines, expositam esse Dei benignitatem omnibus, sine exceptione, qui eam quaerunt; sed quum ii demum quaerere incipiant, quibus coelestis gratia aspiravit, nec haec saltem portiuncula de ejus laude decerpenda erat. Haec est sane electorum praerogativa, ut per spiritum Dei regenerati ipsius ductu agantur ac gubernentur. Quare merito Augustinus[3]) tam eos deridet, qui aliquas volendi partes sibi arrogant, quam reprehendit alios qui putant promiscue dari omnibus quod speciale est gratuitae electionis testimonium. Communis, inquit, omnibus est natura, non gratia; vitreum acumen appellans quod mera vanitate splendet, ubi ad omnes generaliter extenditur, quod Deus quibus vult confert. Alibi autem: quomodo venisti? credendo: time ne, dum

---

1) Sic libri editi omnes. Lege: effici.
2) Libr. de praed. sanct. c. 8. 3) De verbis apost. serm. 11.

tibi arrogas quod inventa sit a te via justa, pereas de via justa. Veni, inquis, libero arbitrio; voluntate propria veni. Quid turgescis? vis nosse quod et hoc praestitum est tibi? ipsum audi vocantem: nemo venit ad me, nisi pater meus traxerit eum. Et citra controversiam elicitur ex Joannis verbis, sic efficaciter gubernari divinitus piorum corda, ut inflexibili affectu sequantur. Qui ex Deo genitus est, inquit (1 Joann. 3, 9), non potest peccare; quia semen Dei in ipso manet. Nam medium quem sophistae imaginantur motum, cui obsequi vel quem repellere liberum sit, aperte excludi videmus, ubi asseritur efficax ad perseverandum constantia.

11. De perseverantia nihilo magis dubium futurum erat, quin habenda esset pro gratuito Dei dono, nisi invaluisset pessimus error, pro hominum merito hanc dispensari, prout se unusquisque non ingratum primae gratiae praebuerit. Sed enim, quoniam inde natus est quod putabant in manu nostra esse respuere vel accipere oblatam Dei gratiam, hac opinione explosa, ille quoque sponte sua corruit. Quanquam hic bifariam erratur. Nam praeterquam quod nostram erga primam gratiam gratitudinem legitimumque usum posterioribus remunerari docent, addunt etiam, non jam solam gratiam in nobis operari, sed esse tantum nobis cooperatricem. De priore sic habendum est: Dominum, dum in dies locupletat, et novis suae gratiae dotibus cumulat servos suos, quia opus quod in illis coepit gratum acceptumque habet, in illis invenire, quod majoribus gratiis prosequatur. Atque huc pertinent sententiae illae: habenti dabitur; item: euge, serve bone, quia in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam (Matth. 25, 21. 23 et 29; Luc. 19, 17 et 26). Sed hic duo sunt cavenda, ne aut remunerari dicatur posterioribus gratiis legitimus usus primae gratiae, ac si homo sua ipsius industria redderet gratiam Dei efficacem; aut sic remuneratio censeatur ut desinat haberi gratuita Dei gratia. Fateor ergo exspectandam esse fidelibus hanc Dei benedictionem, quo melius usi fuerint superioribus gratiis, ut eo majoribus posthac adaugeantur; sed illum quoque usum a Domino esse dico, et hanc remunerationem a gratuita ejus benevolentia provenire. Ac sinistre non minus quam infeliciter tritam illam distinctionem usurpant, operantis gratiae et cooperantis. Hac quidem usus est Augustinus, sed commoda definitione leniens, Deum cooperando perficere quod operando incipit; ac eandem esse gratiam, sed sortiri nomen pro diverso modo effectus. Unde sequitur, eum non partiri inter Deum et nos ac si ex proprio utriusque motu esset mutua concurrentia, sed gratiae multiplicationem notare. Quo pertinet quod alibi dicit [1], multa Dei dona praecedere bonam hominis voluntatem, inter quae est et ipsa. Unde sequitur nihil reliquum facere quod ipsa sibi arroget. Quod et Paulus nominatim expressit (Phil.

1) Enchir. ad Laur. c. 32.

2, 13). Nam quum dixisset, Deum esse qui efficit in nobis et velle et perficere, continuo subdidit, utrumque facere pro bona voluntate, hac dictione gratuitam esse benignitatem indicans. Ad id autem quod dicere solent, postquam primae gratiae locum dedimus, jam conatus nostros subsequenti gratiae cooperari, respondeo: si intelligant nos, ex quo semel Domini virtute in justitiae obsequium edomiti sumus, ultro pergere, et propensos esse ad sequendam gratiae actionem, nihil reclamo. Est enim certissimum, ubi gratia Dei regnat, talem esse obsequendi promptitudinem. Unde id tamen nisi quod spiritus Dei ubique sibi consentiens, quam principio generavit obedientiae affectionem, ad perseverandi constantiam fovet et confirmat? At si hominem a se ipso sumere volunt unde gratiae Dei collaboret, pestilentissime hallucinantur.

12. Atque huc falso per inscitiam torquetur illud apostoli (1 Cor. 15, 10): plus omnibus iis laboravi; non ego, sed gratia Dei mecum. Sic enim accipiunt: quia paulo arrogantius dictum videri poterat quod se praeferret omnibus, id quidem corrrigere, laudem ad Dei gratiam referendo; sed ita ut se gratiae cooperarium vocet. Ad hanc festucam mirum est, tot non malos alioqui homines impegisse. Non enim gratiam Domini secum laborasse scribit apostolus, ut se consortem laboris faciat; quin potius totam laboris laudem uni gratiae transscribit, ista correctione: non ego, ait, sum is qui laboravi, sed gratia Dei quae mihi aderat. Fefellit autem eos loquutionis ambiguitas, sed magis praepostera versio, in qua vis graeci articuli praetermissa fuit. Nam si ad verbum reddas, non dicit gratiam sibi fuisse cooperatricem, sed gratiam quae sibi aderat, omnium fuisse effectricem. Atque id non obscure, licet breviter, docet Augustinus, quum ita loquitur: praecedit voluntas bona hominis multa Dei dona, sed non omnia; quae autem praecedit ipsa, in eis et ipsa est. Sequitur deinde ratio: quia scriptum sit (Psal. 59, 11; 23, 6): misericordia ejus praevenit me; et, misericordia ejus subsequetur me: nolentem praevenit, ut velit, volentem subsequitur, ne frustra velit. Cui consendit Bernardus [1]), ecclesiam ita loquentem inducens: trahe quodammodo invitam ut facias voluntariam; trahe torpentem ut reddas currentem.

13. Audiamus nunc Augustinum suis verbis loquentem, ne aetatis nostrae Pelagiani, hoc est sorbonici sophistae, totam vetustatem nobis adversam pro suo more criminentur. In quo scilicet patrem suum Pelagium imitantur, a quo in eandem olim arenam ipse Augustinus protractus est. Libro de correptione et gratia ad Valentinum [2]) fusius exsequitur, quod breviter, ejus tamen verbis, referam: gratiam persistendi in bono Adae fuisse datam si vellet; nobis dari ut velimus, ac voluntate concupiscentiam superemus. Habuisse ergo illum posse, si vellet; sed non velle,

1) Serm. 2. in Cant. 2) Cap. 12.

ut posset; nobis et velle dari et posse. Primam fuisse libertatem, posse non peccare; nostram multo majorem, non posse peccare. Ac ne de futura post immortalitatem perfectione loqui putetur (sicuti perperam Lombardus [1]) eo trahit), scrupulum hunc paulo post eximit. Tantum quippe, inquit, spiritu sancto accenditur voluntas sanctorum; ut ideo possint quia sic volunt, ideo velint, quia Deus operatur ut sic velint. Nam si in tanta infirmitate, in qua tamen ad reprimendam elationem perfici virtutem decet, ipsis relinquatur voluntas sua, ut adjutorio Dei possint, si velint, nec Deus operetur in illis ut velint, inter tot tentationes infirmitate voluntas ipsa succumberet, ideoque perseverare non possent. Subventum est ergo infirmitati voluntatis humanae, ut gratia divina indeclinabiliter et inseparabiliter ageretur, ideoque quantumvis infirma non deficeret. Tractat deinde [2]) copiosius quomodo corda nostra Dei afficientis necessario sequantur motum, ac dicit quidem Dominum homines suis voluntatibus trahere, sed quas ipse operatus est. Habemus nunc Augustini ore testatum quod in primis obtinere volumus, non offerri tantum a Domino gratiam, quae libera cujusque electione aut recipiatur, aut respuatur; sed ipsam esse, quae in corde et electionem et voluntatem formet: ut quidquid deinde sequitur boni operis, fructus sit ipsius ac effectus, nec aliam habeat sibi obsequentem voluntatem nisi quam fecit. Sunt enim ejus quoque verba ex alio loco: omne bonum in nobis opus nonnisi gratiam facere.

14. Quod autem alibi [3]) dicit, non tolli gratia voluntatem, sed ex mala mutari in bonam, et quum bona fuerit adjuvari, significat tantum, hominem non ita trahi ut sine motu cordis, quasi extraneo impulsu feratur; sed intus sic affici ut ex corde obsequatur. Specialiter gratuitoque electis dari, in hunc modum ad Bonifacium [4]) scribit: scimus non omnibus hominibus dari Dei gratiam; et quibus datur, neque secundum merita operum dari, neque secundum merita voluntatis, sed gratuita gratia; quibus non datur, scimus justo Dei judicio non dari. Ac in eadem epistola fortiter eam opinionem impugnat, quae hominum meritis subsequentem gratiam reddi putat, quia primam gratiam non respuendo se dignos praestiterint. Vult enim Pelagium fateri, nobis gratiam necessariam esse ad singulas actiones, neque operibus retribui, quo sit vere gratia. Sed breviore summa comprehendi res non potest quam ex octavo capite libri ad Valentinum, de correptione et gratia: ubi primum docet, quod humana voluntas non libertate gratiam, sed gratia consequatur libertatem; quod per eandem gratiam impresso delectationis affectu, ad perpetuitatem conformetur; quod insuperabili fortitudine roboretur; quod

1) Libr. 2. dist. 25.
2) Cap. 14.
3) Epist. 105 (194).
4) Imo ad Paulinum Epist. 106 (186).

illa gubernante nunquam excidat, deserente protinus corruat; quod gratuita Domini misericordia et ad bonum convertatur et conversa in ipso perseveret; quod voluntatis humanae directio in bonum, et post directionem constantia, ex sola Dei voluntate pendeat, non ullo suo merito. Ita homini tale relinquitur liberum arbitrium (si appellare ita libet), quale alibi scribit[1]), quod nec ad Deum converti, nec in Deo persistere, nisi per gratiam, possit; a gratia valeat quidquid valet.

CAPUT IV.

Quomodo operetur Deus in cordibus hominum.

Tres sunt hujus Capitis praecipuae partes: 1) An aliquid in malis actionibus et quantum Deo tribuendum sit, diabolo item et homini, sect. 1—5. — 2) In rebus mediis quantum Deo tribuendum, et quantum homini relinquendum sit, sect. 6. — 3) Duarum objectionum, quae in hac disputatione occurrunt, solutio, sect. 7 et 8.

1. Hominem peccati jugo ita captivum teneri, ne ad bonum aut voto aspirare, aut studio contendere suapte natura queat, sufficienter, nisi fallor, probatum est. Praeterea distinctio inter coactionem et necessitatem posita fuit, unde liqueret eum, dum necessario peccat, nihilo tamen minus voluntarie peccare. Sed quoniam, dum in servitutem diabolo addicitur, illius arbitrio videtur magis agi quam suo, quale sit actionis utriusque genus, expediendum restat; tum solvenda quaestio, an aliquid in malis operibus Deo sit tribuendum, in quibus nonnullam ejus actionem intercedere scriptura insinuat. Alicubi Augustinus humanam voluntatem equo comparat sessoris nutum exspectanti, Deum ac diabolum, sessoribus. Si Deus illi insidet, inquit, perinde ac moderatus et peritus sessor, composite illam regit, tarditatem incitat, nimiam celeritatem compescit, petulantiam luxuriamque coercet, pervicaciam retundit, in rectam viam deducit; quod si eam diabolus occupavit, instar stolidi ac petulantis sessoris per invia rapit, impellit in foveas, per praecipitia devolvit, ad contumaciam ferociamque instigat. Qua similitudine, quando melior non occurrit, in praesentia contenti erimus. Imperio igitur diaboli quod animalis hominis voluntas dicitur subjacere ut inde agitetur, non significat ipsam reluctantem ac restitantem ad obsequia adigi (quemadmodum invita mancipia obire jussa nostra dominii jure cogimus), sed satanae praestigiis fascinatam illi se ad omnem ductum obsequentem necessario praebere. Nam quos spiritus sui regimine non dignatur Dominus, eos ad satanae actionem justo judicio ablegat. Quare apostolus Deum hujus saeculi excaecasse mentes in-

1) Epist. 46 (214).

fidelibus exitio destinatis ait (2 Cor. 4, 4), ne cernant lumen evangelii. Et alio loco (Eph. 2, 2), ipsum operari in filiis contumacibus. Excaecatio impiorum, et quaecunque inde sequuntur flagitia, opera satanae nuncupantur; quorum tamen causa extra humanam voluntatem quaerenda non est, ex qua radix mali surgit; in qua fundamentum regni satanae (hoc est, peccatum) residet.

2. Longe est alia ratio divinae in talibus actionis. Quae ut certius nobis pateat, exemplo sit calamitas a Chaldaeis sancto Job illata. Chaldaei, interemptis ejus pastoribus, gregem hostiliter depraedantur. Jam eorum improbum facinus palam exstat; neque in eo opere cessat satan, a quo totum id provenire narrat historia. Ipse autem Job Domini opus in eo recognoscit, quem dicit sibi abstulisse quae erepta erant per Chaldaeos. Quomodo idem opus ad Deum, ad satanam, ad hominem autorem referamus, quin vel satanam excusemus Dei consortio, vel Deum mali autorem praedicemus? Facile, si finem agendi primum inspiciamus, deinde modum. Domini consilium est servi sui patientiam calamitate exercere; satan molitur eum ad desperationem adigere; Chaldaei ex re aliena praeter jus et fas lucrum quaerere affectant. Tanta in consiliis diversitas opus jam valde distinguit. In modo non minus est discriminis. Satanae affligendum servum suum Dominus permittit; Chaldaeos, quos ad id exsequendum ministros delegit, illi permittit ac tradit impellendos; satan alioqui pravos Chaldaeorum animos venenatis suis aculeis ad perpetrandum id flagitium instigat; illi ad injustitiam furiose ruunt, omniaque membra scelere obstringunt ac contaminant. Proprie ergo agere dicitur satan in reprobis, in quibus regnum suum, hoc est nequitiae, exercet. Dicitur et Deus suo modo agere, quod satan ipse (instrumentum quum sit irae ejus) pro ejus nutu ac imperio huc atque illuc se inflectit ad exsequenda ejus justa judicia. Omitto hic universalem Dei motionem, unde creaturae omnes ut sustinentur, ita efficaciam quidvis agendi ducunt. De illa speciali actione tantum loquor quae in unoquoque facinore apparet. Idem ergo facinus Deo, satanae, homini assignari, videmus non esse absurdum; sed varietas in fine et modo facit, ut illic inculpata Dei justitia reluceat, satanae hominisque nequitia cum suo opprobrio se prodat.

3. Veteres religiosius interdum simplicem quoque veritatis confessionem in hac parte reformidant, quod verentur ne impietati fenestram de operibus Dei irreverenter obloquendi aperiant. Quam sobrietatem ut exosculor, ita minime periculosum judico, si impliciter teneamus quod scriptura tradit. Ne Augustinus quidem illa superstitione interdum solutus est; quemadmodum ubi dicit[1]), indurationem et excaecationem non ad operationem Dei, sed ad praescientiam spectare. At istas argutias non recipiunt tot scripturae loquutiones, quae plus aliquid Dei, quam prae-

1) Libr. de praedest. et gratia c. 4. 5.

scientiam, intervenire clare ostendunt. Et Augustinus ipse libro contra Julianum quinto longa oratione contendit, non permissionis tantum aut patientiae divinae esse peccata, sed etiam potentiae, ut sic priora peccata puniantur. Similiter quod de permissione afferunt, dilutius est quam ut subsistat. Saepissime excaecare dicitur Deus et indurare reprobos, eorum corda vertere, inclinare, impellere, ut alibi fusius docui. Id quale sit, nequaquam explicatur, si confugitur ad praescientiam aut permissionem. Nos ergo duplici ratione respondemus id fieri. Siquidem quum sublato ejus lumine, nihil quam caligo et caecitas supersit; quum ablato ejus spiritu corda nostra in lapides obdurescant; quum cessante ejus directione, in obliquitatem contorqueantur: rite excaecare, indurare, inclinare dicitur quibus facultatem videndi, parendi, recte exsequendi adimit. Secunda ratio, quae multo propius accedit ad verborum proprietatem, quod ad exsequenda sua judicia per ministrum irae suae sutanam, et consilia eorum destinat quo visum est, et voluntates excitat, et conatus firmat. Sic ubi recitat Moses (Deut. 2, 30), Sehon regem transitum non dedisse populo, quia induraverat Deus spiritum ejus et cor obfirmaverat, finem consilii mox subjungit, ut daret eum in manus nostras, inquit. Ergo, quia perditum Deus volebat, obstinatio cordis, divina fuit ad ruinam praeparatio.

4. Secundum priorem rationem istud videtur dictum: aufert labium a veracibus, et rationem tollit a senioribus (Job. 12, 20); aufert cor ab iis qui praesunt populo terrae, errare eos facit per invium (Psal. 107, 40). Item (Jes. 63, 17): quare dementasti nos Domine, indurasti cor nostrum, ne timeamus te? Quandoquidem indicant potius quales Deus homines faciat deserendo, quam qualiter opus in ipsis suum peragat. At sunt alia testimonia quae ultra procedunt; qualia sunt de Pharaonis induratione (Exod. 4, 21 et 7, 3): indurabo cor Pharaonis, ne vos audiat, ac dimittat populum. Postea dicit se aggravasse cor illius et roborasse (ibid. (10, 1). An induravit non emolliendo? Id quidem verum est; sed plus aliquid fecit, quod obstinatione pectus ejus obfirmandum satanae mandavit. Unde prius dixerat; tenebo cor illius (ibid. 3, 19). Egreditur populus ex Aegypto, prodeunt obviam infesti regionis incolae: unde excitati? Moses certe populo asserebat (Deut. 2, 30), Dominum fuisse qui corda eorum roborasset. Propheta vero eandem historiam recitans, dicit (Psal. 105, 25), ipsum vertisse corda eorum ut odio haberent populum suum. Jam dicere non possis destitutos Domini consilio impegisse. Nam si roborantur et vertuntur, destinato inflectuntur ad id ipsum. Ad haec, quoties in populi transgressiones vendicare illi placuit, quomodo opus suum in reprobis adimplevit? ut videas efficaciam agendi penes ipsum fuisse, illos ministerium duntaxat praebuisse. Quare nunc sibilo suo evocaturum se illos minabatur (Jes. 5, 26 et 7, 18); nunc instar sagenae sibi fore ad irretiendos (Ez. 12, 13 et 17, 20); nunc mallei instar, ad feriendos Israelitas (Jer. 50, 23). Sed

praecipue tum declaravit, quam non sit otiosus in illis, dum Sennacherib securim vocat (Jes. 10, 15); quae ad secandum manu sua et destinata fuit et impacta. Non male alicubi Augustinus [1]) ita definit: quod ipsi peccant, eorum esse; quod peccando hoc vel illud agant, ex virtute Dei esse, tenebras prout visum est dividentis.

5. Porro satanae ministerium intercedere ad reprobos instigandos, quoties huc atque illuc Dominus providentia sua eos destinat, vel ex uno loco satis constiterit. Dicitur enim saepius in Samuele, quod Saulem aut raptaverit aut dimiserit spiritus Domini malus et spiritus malus a Domino (1 Sam. 16, 14; 18, 10 etc.). Ad spiritum sanctum id referre nefas est. Spiritus ergo impurus Dei spiritus vocatur, quia ad ejus nutum potentiamque respondet, instrumentum magis ipsius in agendo, quam a se ipso auctor. Simul addendum est quod a Paulo (2 Thess. 2, 11) traditur, divinitus efficaciam erroris ac seductionis immitti, ut credant mendacio qui veritati non paruerunt. Longo tamen discrimine semper distat in eodem opere id quod agit Dominus ab eo quod satan et impii moliuntur. Ille mala instrumenta, quae sub manu habet et versare quolibet potest, servire justitiae suae facit. Hi prout mali sunt, nequitiam ingenii pravitate conceptam effectu pariunt. Reliqua, quae ad vendicandam a columnia Dei majestatem, tum praecidendam impiis tergiversationem pertinent, in capite de providentia jam exposita sunt [2]). Hic enim breviter propositum modo fuit, quomodo in reprobo homine regnet satan, quomodo in utroque agat Dominus, indicare.

6. In actionibus autem quae nec justae per se, nec vitiosae sunt, et ad corpoream magis quam spiritualem vitam spectant, quam libertatem obtineat homo, etsi supra attigimus, nondum tamen explicatum est. Nonnulli in talibus liberam ei electionem concesserunt, magis, ut arbitror, quod de re non magni momenti disceptare nolebant, quam quod asserere pro certo vellent illud ipsum quod concedunt. Ego, etsi eos qui nullas esse sibi ad justitiam vires tenent, quod in primis ad salutem cognitu necessarium est tenere fateor, non tamen puto hanc quoque partem negligendam, ut noverimus specialis esse gratiae Domini, quoties in mentem venit eligere quod e re nostra est, quoties eo voluntas inclinat, rursum quoties et mens et animus refugit quod alioqui erat nociturum. Atque huc se protendit divinae providentiae vis, non modo ut rerum eventus succedant quemadmodum expedire prospexerit, sed ut voluntates quoque hominum eodem tendant. Equidem si sensu nostro reputamus rerum externarum administrationem, nihil dubitabimus eatenus sub humano arbitrio sitas esse; verum si aures tot testimoniis praebemus, quae Domi-

1) De praedest. sanct.
2) Nimirum supra l. I. c. 16 seqq.

num in his quoque regere animos hominum clamant, arbitrium ipsum speciali Dei motioni subjicere nos cogent. Quis Aegyptiorum voluntates Israelitis conciliavit, ut preciosissima quaeque vasa illis commodato darent (Exod. 11, 3)? Nunquam eo animum ipsi suapte sponte induxissent. Ergo eorum animi Domino magis suberant quam a se ipsis regebantur. Nec sane Jacob, nisi persuasus esset Deum, prout visum est, hominibus induere diversos affectus, dixisset de filio Joseph (quem profanum esse quempiam Aegyptium putabat): det vobis Deus invenire misericordiam coram hoc viro (Gen. 43, 14). Sicuti et tota ecclesia in Psalmo (106, 46) fatetur, quum ejus misereri voluit Deus, mansuefacta ad clementiam ab ipso fuisse crudelium gentium corda. Rursum quum exarsit in iram Saul, ut se ad bellum accingeret, causa exprimitur (1 Sam. 11, 6), quod eum impulerit spiritus Dei. Quis animum Absolomi avertit ab amplexando consilio Achitophel, quod esse vice oraculi solebat (2 Sam. 17, 14)? Quis flexit Rehabeam, ut juvenili consilio persuaderetur (1 Reg. 12, 10)? Quis gentes magnae prius audaciae perterruit ad Israelis adventum? Id quidem divinitus fieri confessa est meretrix Rahab (Jos. 2, 9). Quis rursus metu et formidine dejecit Israelis corda, nisi qui in lege minatus est se daturum illis cor pavidum (Lev. 26, 36)?

7. Excipiet quispiam, esse haec singularia exempla, ad quorum regulam exigi nequaquam universa debeant. Ego vero dico, sufficienter iis probari quod contendo, Deum, quoties viam facere vult suae providentiae, etiam in rebus externis hominum voluntates flectere et versare, nec ita esse liberam ipsorum electionem, quin ejus libertati Dei arbitrium dominetur. Velis nolis, animum tuum a motione Dei potius quam ab electionis tuae libertate pendere, haec quotidiana experientia reputare coget, quod te in rebus minime perplexis judicium et mens saepe deficit, in rebus factu non arduis animus flaccescit; rursum in rebus obscurissimis expeditum statim offertur consilium, in magnis et periculosis animus omni difficultate superior suppetit. Atque ita interpretor quod ait Salomo (Prov. 20, 12): ut auris audiat, ut oculus videat, Dominus facit utrumque. Non enim mihi de creatione loqui videtur, sed peculiari functionis gratia. Quum vero scribit (Prov. 21, 1), Dominum cor regis, quasi rivos aquarum in manu sua tenere et inclinare quocunque voluerit, sub una profecto specie totum genus comprehendit. Si cujus enim voluntas omni subjectione soluta est, id juris regiae voluntati maxime competit, quae in alias quodammodo regnum exercet; quod si illa Dei manu flectitur, neque nostra eximetur ea conditione. Hac de re insignis exstat Augustini [1]) sententia: scriptura, si diligenter inspiciatur, ostendit non solum bonas hominum voluntates, quas ipse facit ex malis, et a se factas in actus bonos et vitam dirigit aeternam, verum illas quae conservant saeculi creaturam, ita esse

1) De grat. et lib. arbit. ad Valent. c. 20.

in Dei potestate, ut eas quo voluerit, quando voluerit, faciat inclinari, vel ad praestanda beneficia, vel ad poenas infligendas, occultissimo quidem judicio, sed justissimo.

8. Hic meminerint lectores, ab eventu rerum non esse aestimandam humani arbitrii facultatem, quod imperiti quidam praepostere facere solent. Ex eo enim pulchre et ingeniose sibi videntur humanam voluntatem convincere servitutis, quod ne summis quidem monarchis omnia ex sententia fluant. Atqui facultas ista, de qua loquimur, intra hominem consideranda est, non ab extraneo successu metienda. Siquidem in liberi arbitrii disputatione non hoc quaeritur, an homini, quaecunque animo deliberarit, perficere et exsequi per externa impedimenta liceat, sed an in re qualibet liberam habeat et judicii electionem et voluntatis affectionem? Quae utraque si hominibus suppetat, non minus liberi arbitrii Attilius Regulus erit, angustiis dolii aculeati inclusus, quam Augustus Caesar magnam orbis terrarum partem nutu suo gubernans.

CAPUT V.

Objectionum refutatio, quae pro defensione liberi arbitrii afferri solent.

Has objectiones ad tria praecipua capita refert: 1) Quatuor absurda, quae ab adversariis adversus orthodoxam, de humani arbitrii servitute, doctrinam conficta sunt, proponit ac refellit, sect. 1—5. — 2) Scripturae testimonia, quibus abutuntur, ut errorem confirment, ad quinque classes revocata explicat, sect. 6—15. — 3) Quinque alia singularia loca, pro liberi arbitrii defensione, citata interpretatur, sect. 16—19.

1. De humani arbitrii servitute satis dictum videri posset, nisi qui falsa libertatis opinione praecipitare ipsum conantur, suas ex adverso quasdam rationes obtenderent ad sententiam nostram oppugnandam. Congerunt primo absurda nonnulla, quibus eam in odium trahant, tanquam a sensu quoque communi abhorrentem; postea scripturae testimoniis cum ea congrediuntur. Utrasque machinas ordine retundemus. Si peccatum, ajunt, necessitatis est, jam desinit esse peccatum; si voluntarium est, ergo vitari potest. Haec Pelagii quoque arma erant ad impetendum Augustinum; cujus tamen nomine illos nolumus praegravari, donec de re ipsa satisfactum a nobis fuerit. Nego igitur peccatum ideo minus debere imputari, quod necessarium est; nego rursum, consequi quod inferunt, evitabile esse, quia voluntarium sit. Si quis enim disceptare cum Deo velit, et hoc praetextu judicium subterfugere, quoniam aliter non potuerit, habet paratam responsionem quam alibi attulimus, non ex creatione esse sed naturae corruptela, quod homines peccato mancipati nihil velle possunt nisi malum. Unde enim ista quam improbi libenter praetexerent

impotentia, nisi quod Adam ultro se diaboli tyrannidi addixit? Hinc ergo vitiositas, cujus vinculis tenemur constricti, quod primus homo defecit a suo opifice. Hujus defectionis si merito rei tenentur universi homines, ne se necessitate excusatos putent, in qua ipsa luculentissimam habent damnationis suae causam. Atque hoc supra clare explicui, et in diabolo ipso exemplum proposui, unde pateret non minus voluntarie peccare qui necessario peccat; sicuti rursum in electis angelis quum voluntas indeclinabilis sit a bono, non desinit tamen voluntas esse. Quod idem Bernardus [1]) quoque scite docet, nos ideo miseriores esse, quod voluntaria est necessitas; quae tamen nos sibi addictos ita constringit, ut servi simus peccati, sicuti ante retulimus. Secundum ratiocinationis membrum vitiosum est: quia a voluntario perperam transsilit ad liberum; nos autem supra evicimus, voluntarie fieri quod liberae tamen electioni non subjaceat.

2. Subjiciunt, nisi ex libera arbitrii electione tum virtutes tum vitia procedunt, non esse consentaneum ut homini vel poena infligatur, vel praemium rependatur. Hoc argumentum, etsi aristotelicum est, fateor tamen a Chrysostomo et Hieronymo alicubi usurpatum [2]). Pelagianis tamen fuisse familiare nec ipse Hieronymus dissimulat, ac ipsorum etiam verba refert: quod si gratia Dei in nobis agit, illa ergo, non nos qui non laboramus, coronabitur. De poenis respondeo, illas jure nobis irrogari, a quibus peccati culpa emanat. Quid enim refert, liberone judicio an servili, modo voluntaria cupiditate peccetur; praesertim quum inde peccator arguatur homo, quia est sub servitute peccati? Quantum ad justitiae praemia, magna vero absurditas, si fateamur illa ex Dei benignitate potius quam propriis meritis dependere. Quoties hoc apud Augustinum recurrit, non merita nostra Deum coronare sed sua dona; praemia autem vocari, non quae meritis nostris debeantur, sed quae gratiis jam collatis retribuantur? Acute sane hoc animadvertunt, nullum jam superesse locum meritis si non ex liberi arbitrii fonte prodeunt; sed quod istud tantopere dissentaneum ducunt, longe aberrant. Neque enim dubitat Augustinus passim pro necessario docere, quod ita nefas confiteri putant; quemadmodum ubi dicit [3]): merita quorumlibet hominum quae sunt? quando ille non cum mercede debita, sed cum gratuita gratia venit, omnes peccatores solus a peccatis liber ac liberator invenit. Item [4]): si reddetur tibi quod debetur, puniendus es; quid ergo fit? non tibi reddidit Deus debitam poenam, sed donat indebitam gratiam. Si vis esse alienus a gratia, jacta merita tua. Item [5]): nihil es per te; peccata sunt tua, merita autem, Dei; supplicium tibi debetur, et quum praemium venerit, sua dona coronabit, non merita tua. Eodem sensu alibi [6]) non

1) Serm. 81. in Cantica.
2) In epist. ad Ctesiphont. et Dial. 1.
3) In Psal. 70. Serm. 1.
4) In Psal. 31. Serm. 2, 7.
5) Epist. 52 (155).
6) De verb. Apost. Serm. 15. (169, 3).

gratiam ex merito, sed meritum ex gratia esse docet. Ac paulo post concludit Deum suis donis merita omnia praecedere, ut inde eliciat sua merita, et prorsus gratis dare, quia nihil invenit unde salvet. Sed quid longiorem catalogum texere necesse est, quum subinde tales sententiae in ejus scriptis recurrant? Atqui melius etiamnum hoc errore liberabit eos apostolus, si audiant quo ex principio sanctorum gloriam deducat. Quos elegit, eos vocavit; quos vocavit, eos justificavit; quos justificavit, eos glorificavit (Rom. 8, 29). Cur ergo, teste apostolo (2 Tim. 4, 8), coronantur fideles? Quia domini misericordia, non sua industria, et electi sunt et vocati et justificati. Facessat ergo inanis hic timor, nulla fore amplius merita si liberum non stabit arbitrium. Stultissimum enim est ab eo absterreri ac refugere quo nos scriptura vocat. Si omnia accepisti, ait (1 Cor. 4, 7), quid gloriaris, quasi non acceperis? Vides ob id ipsum libero arbitrio adimere eum omnia, ne quem meritis locum relinquat. Sed tamen ut inexhausta et multiplex est Dei beneficentia ac liberalitas, quas gratias in nos confert, quia nostras facit, perinde ac nostras virtutes remuneratur.

3. Addunt quod ex Chrysostomo [1]) sumptum videri potest, quod si haec non sit voluntatis nostrae facultas, bonum aut malum eligere, aut omnes ejusdem naturae participes malos esse oporteret, aut omnes bonos. Nec longe abest ab eo, quicunque est scriptor ille operis, de vocatione gentium, qui sub Ambrosii nomine circumfertur, dum ratiocinatur [2]), neminem unquam a fide fuisse recessurum nisi mutabilitatis conditionem Dei gratia nobis relinqueret. In quo mirum est tantos viros sibi excidisse. Quomodo enim Chrysostomo in mentem non venit, electionem Dei esse quae inter homines sic discernat? Nos quidem concedere minime formidamus, quod Paulus magna contentione asserit, omnes simul pravos esse et malitiae deditos; sed cum illo subjicimus, Dei misericordia fieri ne omnes in pravitate permaneant. Ergo quum pari morbo laboremus naturaliter omnes, soli illi convalescunt quibus medicam manum admovere Domino placuit. Alii, quos justo judicio praetermittit, in sua putredine tabescunt donec absumantur. Nec aliunde est quod alii ad finem perseverant, alii in coepto cursu prolabuntur. Siquidem et ipsa perseverantia donum Dei est, quod non omnibus promiscue largitur, sed quibus visum est impertit. Si causa differentiae requiritur, cur alii constanter perseverent, alii instabilitate deficiant, non alia nobis constat, nisi quod illos sua virtute roboratos sustinet Dominus, ne pereant; his, quo sint inconstantiae documenta, non eandem virtutem administrat.

4. Instant praeterea, frustra exhortationes suscipi, supervacuum esse admonitionum usum, ridiculas esse objurgationes, nisi sit penes peccatorem parere. Similia olim quum objectarentur Augustino, libellum de correptione et gratia scribere coactus fuit.

---

1) Homil. 22. in Genes. 2) Libr. 2. c. 4.

Ubi etsi copiose illa diluit, ad hanc tamen summam adversarios revocat: o homo, in praeceptione cognosce quid debeas agere; in correctione cognosce tuo te vitio non habere; in oratione cognosce unde accipias quod vis habere. Ejusdem fere argumenti est liber de spiritu et litera, ubi Deum legis suae praecepta non humanis viribus metiri docet, verum ubi jussit quod rectum est, gratis dare implendi facultatem suis electis. Nec vero haec res longae disceptationis est. Primum non soli sumus in hac causa, sed Christus et omnes apostoli. Viderint isti quomodo superiores evadant in certamine, quod cum talibus antagonistis suscipiunt. Christus, qui testatur nos sine se nihil posse (Joann. 15, 5), an ideo minus reprehendit et castigat eos qui extra se ipsum male agebant? an ideo minus exhortatur ut quisque bonis operibus incumbat? Paulus quam severe in Corinthios invehitur ob caritatis neglectum? Iisdem tamen demum caritatem a domino dari flagitat. Testatur in epistola ad Romanos (9, 16), non esse volentis, neque currentis, sed miserentis Dei; non desinit tamen postea et admonere et hortari et corripere. Cur non ergo Dominum interpellant, ne ita ludat operam, ab hominibus ea exigendo quae solus ipse dare potest, ea castigando quae gratiae ejus defectu admittuntur? Paulum cur non admonent ut parcat iis, quorum in manu non est velle aut currere, nisi praeeunte Dei misericordia, quae nunc ipsos destituit? Quasi vero non optima doctrinae suae ratio Domino constet, quae in promptu se offert religiosius quaerentibus. Doctrina certe et exhortatio et objurgatio quantum per se efficiant ad animum immutandum indicat Paulus, dum scribit (1 Cor. 3, 7), neque qui plantat esse aliquid, neque qui rigat, sed Dominum, qui incrementum dat, solum efficaciter agere. Sic Mosen severe videmus legis praecepta sancire, et prophetas acriter instare, et minari transgressoribus, quum tamen fateantur tunc sapere demum homines, ubi cor illis datur ad intelligendum; proprium Dei opus esse, corda circumcidere, et pro lapideis dare carnea; legem suam inscribere visceribus; denique animas innovando, facere ut efficax sit doctrina.

5. Quorsum ergo exhortationes? nempe si ab impiis obstinato corde spernuntur, in testimonium illis futurae sunt, ubi ad Domini tribunal ventum fuerit; quin etiam jam nunc illorum conscientiam verberant ac feriunt; quia, utcunque irrideat protervissimus quisque, improbare tamen non potest. Sed quid faciat miser homuncio, inquies, quando cordis mollities, quae ad obedientiam necessaria erat, illi denegatur? Imo quid tergiversatur, quum duritiem nulli nisi sibi ipsi imputare queat? Itaque impii, libenter eas eludere parati si liceat, velint, nolint, earum virtute prosternuntur. Praecipua autem utilitas erga fideles consideranda est: in quibus ut omnia per spiritum suum agit Dominus, ita verbi sui instrumentum non praetermittit, et illud ipsum non sine efficacia usurpat. Stet ergo quod verum est, totam piorum virtutem in Dei gratia sitam esse, secundum illud prophetae

(Ez. 11, 19) dictum: dabo illis cor novum ut in illis ambulent. Atqui excipies, cur jam admonentur officii sui, ac non potius sinuntur spiritus directioni? cur hortationibus sollicitantur, quando festinare magis nequeunt quam fert spiritus incitatio? cur castigantur si quando a via deflexerunt, quando necessaria carnis infirmitate lapsi sunt? O homo, quis es qui legem imponas Deo? Si ad recipiendam hanc ipsam gratiam, qua fit ut hortationi pareatur, per hortationem vult nos praeparari, quid habes quod in ea oeconomia mordeas vel sugilles? Si nihil exhortationes reprehensionesque apud pios aliud proficerent, nisi ut peccati redarguerent, essent eo ipso reputandae non prorsus inutiles. Nunc quum agente intus spiritu ad inflammandum boni desiderium, ad discutiendum torporem, ad eximendam iniquitatis voluptatem et venenatam dulcedinem, contra autem, ad odium taediumque generandum plurimum valeant, quis audeat superfluas cavillari? Si quis clariorem desiderat responsionem, sic habeat: bifariam Deus in electis suis operatur: intus, per spiritum; extra per verbum. Spiritu, mentes illuminando, corda in justitiae amorem cultumque formando, novam eos creaturam facit. Verbo, ad eandem renovationem expetendam, quaerendam, assequendam excitat. Utroque manus suae efficaciam pro dispensationis suae modo exserit. Verbum idem dum reprobis destinat, etsi non in eorum correctionem, in alium tamen usum valere facit: quo in praesens conscientiae testimonio urgeantur, et in judicii diem magis reddantur inexcusabiles. Sic Christus, quamvis pronuntiet neminem ad se venire nisi quem pater traxerit (Joann. 6, 44 et 45), et electos venire postquam a patre audierint et didicerint, non tamen ipse doctoris munus negligit, sed voce sua sedulo invitat, quos intus a spiritu sancto doceri necesse est ut aliquid proficiant. Apud reprobos admonet Paulus (2 Cor. 2, 16) non otiosam esse doctrinam, quia illis odor est mortis in mortem, suavis tamen odor Deo.

6. In congerendis scripturae testimoniis valde sunt laboriosi; idque sedulo faciunt, ut, quoniam pondere nequeunt, numero saltem nos adobruant. Sed quemadmodum in proeliis, ubi ad manus ventum est, imbellis multitudo, quantumlibet pompae et ostentationis habeat, paucis ictibus protinus funditur ac fugatur, ita nobis facillimum erit illos cum sua turba disjicere. Quia enim in paucissimos scopos coeunt loci omnes, quibus adversum nos abutuntur, ubi in suas classes distributi fuerint, compluribus una responsione satis fiet; singulis dissolvendis incumbere necesse non erit. Praecipuum robur locant in praeceptis: quae putant facultatibus nostris sic attemperata esse, ut quidquid ab illis exigi probatum sit, his praestari posse necessario consequatur. Ergo singula percurrunt, et ex illis virium nostrarum modum metiuntur. Aut enim, inquiunt, illudit nobis Deus, quum sanctitatem, pietatem, obedientiam, castitatem, dilectionem, mansuetudinem imperat; quum immunditiam, idololatriam, impudicitiam, iram,

rapinam, superbiam, et similia interdicit; aut ea tantum requirit, quae sunt in nostra potestate. Porro omnia fere quae accumulant praecepta, in tres species distinguere licet. Alia primam ad Deum conversionem exigunt; alia simpliciter de legis observatione loquuntur; alia perseverare in recepta Dei gratia jubent. De omnibus in genere disseramus, tum descendemus ad formas ipsas. Hominum facultates ad divinae legis praecepta extendere, vulgare id quidem jamdiu esse coepit, et nonnullam speciem habet; sed a rudissima legis ignorantia prodiit. Nam qui pro ingenti piaculo ducunt, si dicatur legis observationem esse impossibilem, validissimo scilicet argumento insistunt, frustra alias datam esse legem. Perinde enim loquuntur ac si nusquam Paulus de lege loquutus esset. Quid enim, quaeso, ista sibi volunt, legem propter transgressiones positam esse (Gal. 3, 19); per legem esse cognitionem peccati (Rom. 3, 20); legem peccatum efficere (ibid. 7, 7); subingressam esse ut abundaret delictum (Rom. 5, 20)? An ad nostras vires limitandam fuisse, ne frustra daretur? Quin potius longe supra nos positam, quo impotentiam nostram convinceret. Certe ex ejusdem definitione finis legis ac complementum est caritas (1 Tim. 1, 5). Atqui dum ea Thessalonicensium animos repleri optat (1 Thess. 3, 12), satis fatetur sine profectu in auribus nostris sonare legem, nisi totam ejus summam cordibus nostris Deus inspiret.

7. Equidem si scriptura nihil aliud doceret, quam legem esse vitae regulam, ad quam studia nostra componere debeamus, ego quoque citra moram pedibus in eorum sententiam descenderem. Sed quum multiplicem legis usum diligenter ac perspicue nobis explicet, ex illa potius interpretatione, quid lex in homine valeat, considerare convenit. Quantum praesentis causae refert, simul ac quid agendum sit nobis praescripsit, obediendi virtutem a Dei bonitate esse docet; ideoque ad preces invitat quibus eam nobis dari postulemus. Si solum exstaret imperium, nulla promissio, tentandae essent vires, an ad respondendum imperio sufficerent; sed quum simul promissiones connectantur, quae in divinae gratiae auxilio non modo subsidium, sed totam virtutem nobis esse sitam clamant, illae satis superque testantur nos prorsus ineptos, nedum impares, observandae legi esse. Quare ne amplius ista virium nostrarum cum legis praeceptis proportio urgeatur, ac si Dominus, quam in lege daturus erat justitiae regulam, ad modulum nostrae imbecillitatis exegisset. Magis ex promissionibus reputandum, quam simus ipsi a nobis imparati, qui omni in parte tantopere ejus gratia indigemus. Sed cui, ajunt, verisimile fiet, Dominum truncis ac lapidibus legem destinasse? Neque id quispiam persuadere molitur. Non enim aut impii saxa sunt aut stipites, dum adversari Deo suas libidines per legem edocti, suo ipsorum testimonio rei fiunt; aut pii, dum suae impotentiae admoniti, ad gratiam confugiunt. Quo pertinent istae

solennes Augustini[1]) sententiae: jubet Deus quae non possumus, ut noverimus quid ab ipso petere debeamus; magna est praeceptorum utilitas, si libero arbitrio tantum detur, ut gratia Dei amplius honoretur; fides impetrat quod lex imperat, imo ideo lex imperat, ut impetret fides quod imperatum erat per legem; imo fidem ipsam exigit a nobis Deus, et non invenit quod exigat, nisi dederit quod inveniat. Item: det Deus quod jubet, et jubeat quod velit.

8. Id, recensendis tribus praeceptorum formis quas superius attigimus, clarius cernetur. Jubet saepius Dominus tum in lege, tum in prophetis, ut ad se convertamur. At succinit ex adverso propheta (Jer. 31, 18): converte me Domine, et convertar; postquam enim convertisti me, egi poenitentiam, etc. Jubet ut praeputia cordis nostri circumcidamus. At per Mosen denuntiat, istam circumcisionem manu sua fieri (Deut. 30, 6). Cordis novitatem passim requirit; sed alibi a se dari testatur (Ez. 36, 26). Quod autem promittit Deus, ut Augustinus ait[2]), non facimus ipsi per arbitrium vel naturam; sed facit ipse per gratiam. Atque haec observatio est, quam idem ipse inter regulas Ticonii quinto[3]) loco enumerat, ut bene distinguamus inter legem et promissiones, vel inter mandata et gratiam. Eant nunc qui ex praeceptis colligunt ecquid homo valeat ad obedientiam, ut Dei gratiam perimant, per quam praecepta ipsa adimplentur. Secundi generis praecepta simplicia sunt, quibus Deum colere, ejus voluntati servire et adhaerere, ejus placita observare, ejus doctrinam sequi jubemur. Sed innumeri sunt loci, qui testificentur illius esse donum, quidquid justitiae, sanctitatis, pietatis, puritatis haberi potest. Ex tertio genere erat illa, quae a Luca refertur Pauli et Barnabae exhortatio ad fideles, ut in gratia Dei permanerent (Act. 13, 43). Sed unde illa constantiae virtus petenda sit, alio loco idem Paulus tradit. Quod superest, inquit (Eph. 6, 10), fratres, sitis fortes per Dominum. Alibi (ibid. 4, 30) vetat ne contristemus spiritum Dei, quo obsignati sumus in diem redemptionis nostrae. Sed quod illic exigit, quia praestari ab hominibus non poterat, Thessalonicensibus a Domino imprecatur (2 Thess. 1, 11), nempe ut dignos habeat eos vocatione sua sancta, et impleat bonum omne propositum bonitatis suae, opusque fidei in illis. Eodem modo in secunda ad Corinthios epistola, de eleemosynis tractans, bonam et piam eorum voluntatem saepius commendat: paulo post tamen gratias agit Deo, qui posuit in corde Titi ut exhortationem susciperet (2 Cor. 8, 16). Si ne oris quidem officium ad alios hortandos praestare Titus potuit nisi quatenus suggessit Deus, quomodo alii ad agendum voluntarii fuissent, nisi Deo ipso corda eorum dirigente?

---

1) In Enchir. ad Laurent. 31 s. De gratia et lib. arbitr. c. 16. Homil. 29. in Joann. Epist. 24.

2) Lib. de doctrin. Christ. 3, 33. 3) imo tertio.

9. Cavillantur haec omnia testimonia astutiores: quia nihil impediat quominus ipsi conferamus nostras vires, et infirmis conatibus Deus suppetias ferat. Afferunt etiam locos ex prophetis, ubi conversionis nostrae effectus inter Deum et nos videtur dimidiari. Convertimini ad me, et ego convertar ad vos (Zach. 1, 3). Quales nobis suppetias Dominus ferat, supra demonstratum est: neque hic opus est repetere. Unum hoc duntaxat mihi concedi volo, frustra implendae legis facultatem in nobis requiri, quia ejus obedientiam nobis Dominus imperet, quando constat omnibus Dei praeceptis adimplendis et necessariam esse gratiam legislatoris, et nobis promissam, quia inde patet, saltem plus a nobis exigi quam simus solvendo. Nec vero ullis cavillis dilui potest illud Jeremiae (31, 32), irritum fuisse pactum Dei percussum cum veteri populo, quia literale tantum erat; non aliter autem sanciri quam ubi accedit spiritus, qui ad obediendum corda format. Neque eorum errori adstipulatur sententia illa: convertimini ad me et convertar ad vos. Siquidem illic Dei conversio notatur, non qua cor nostrum ad resipiscentiam renovat, sed qua se benevolum ac propitium rerum prosperitate testatur; quemadmodum rebus adversis offensionem interdum indicat. Quoniam igitur multis miseriarum et calamitatum formis vexatus populus, aversum a se Deum querebatur, respondet non defuturam illis suam benignitatem si ad vitae rectitudinem, et ad se ipsum, qui est justitiae exemplar, redeant. Perperam ergo detorquetur locus, dum eo trahitur ut opus conversionis videatur inter Deum et homines partiri. Haec eo brevius perstrinximus, quod huic argumento proprius in legis tractatione locus erit.

10. Secundus argumentorum ordo superiori finitimus est. Allegant promissiones, quibus Dominus cum voluntate nostra paciscitur. Quales sunt: quaerite bonitatem et non malitiam, et vivetis (Am. 5, 14). Si volueritis et audieritis, bona terrae comedetis; quod si nolueritis, gladius devorabit vos: quia os Domini loquutum est (Jes. 1, 19). Item: si abstuleris abominationes tuas a facie mea, non expelleris; si audieris vocem Jehovae Dei tui, et facias et custodias omnia mandata ejus, faciet te Dominus excelsiorem cunctis gentibus terrae (Jer. 4, 1; Deut. 28, 1). Et reliquae similes. Importune et per ludibrium, quae Dominus in promissionibus offert beneficia, voluntati nostrae delegari putant, nisi nostrum sit illa vel stabilire, vel irrita facere. Et sane rem istam facundis querimoniis amplificare promptum est; nos crudeliter a Domino illudi, quum benignitatem suam a voluntate nostra pendere denuntiat, si voluntas ipsa nostri juris non est; egregiam vero fore hanc liberalitatem Dei, si beneficia sua ita nobis exponat, ne fruendi ulla sit facultas; miram promissionum certitudinem, quae ut nunquam impleantur, a re impossibili dependeant. De promissionibus ejusmodi quae conditionem habent appositam, alibi dicemus, ut palam futurum sit, in earum impossibili complemento nihil esse absurdi. Quantum ad hunc locum attinet,

nego Deum inhumaniter illudere nobis, dum nos ad beneficia sua demerenda invitat, quos novit esse prorsus impotentes. Siquidem quum fidelibus juxta et impiis offerantur promissiones, suum apud utrosque usum habent. Quemadmodum praeceptis impiorum conscientias pungit Deus, ne suaviter nimium in peccatis delicientur, nulla judiciorum suorum memoria, ita in promissionibus quodammodo eos attestatur, quam indigni sint sua benignitate. Quis enim aequissimum et convenientissimum esse neget, Dominum iis benefacere a quibus colitur? majestatis autem suae contemptores pro sua severitate ulcisci? Rite ergo et ordine agit Deus, dum impiis peccati compedibus devinctis, hanc legem in promissionibus dicit, tum demum sua beneficia percepturos, si a pravitate discesserint; vel ob hoc solum, ut intelligant se ab iis merito excludi, quae veris Dei cultoribus debentur. Rursum, quia modis omnibus ad implorandam suam gratiam fideles exstimulare studet, nequaquam erit absonum, si quod illum multo cum fructu agere praeceptis erga eos ostendimus, id quoque promissionibus tentet. De voluntate Dei praeceptis edocti, miseriae nostrae admonemur, qui sic ab illa toto pectore dissidemus; simul instigamur ad invocandum ejus spiritum, per quem in rectam viam dirigamur; sed quia praeceptis ignavia nostra non satis acuitur, subduntur promissiones, quae dulcedine quadam ad eorum amorem nos alliciant. Quo autem majore tenemur justitiae desiderio, eo fimus ad quaerendam Dei gratiam ferventiores. En quomodo illis obtestationibus: si volueritis, si audieritis, neque volendi audiendive liberam facultatem nobis Dominus tribuat, neque tamen ob impotentiam nos ludibrio habeat.

11. Habet et tertia classis multam cum illis affinitatem. Locos enim producunt quibus ingrato populo Deus exprobrat, per eum duntaxat stetisse, quominus ab indulgentia sua omne genus bonorum receperit. Cujus generis sunt isti: Amalec et Chananaeus ante vos sunt, quorum gladio corruetis, eo quod nolueritis acquiescere Domino (Num. 14, 43). Quia vocavi vos, et non respondistis, faciam huic domui sicut feci Silo (Jer. 7, 13). Item (ibid. v. 28): haec gens non audivit vocem Domini Dei sui, nec recepit disciplinam: ideo projecta est a Domino. Item (Jer. 32, 32 seqq.): quia indurastis cor vestrum, et noluistis obedire Domino, haec omnia mala evenerunt vobis. Tales exprobrationes, inquiunt, quomodo adversus eos congruerent, quibus extemplo respondere liceat: nobis vero prosperitas cordi erat, adversa timebamus; quod autem illius adipiscendae, horum vitandorum causa, Domino non paruimus, nec vocem ejus auscultavimus, eo factum est, quia peccati dominationi obnoxiis liberum non fuit. Frustra igitur mala nobis exprobrantur, quae effugere non fuit nostrae potestatis. Sed, omisso necessitatis obtentu in quo infirmum est ac futile patrocinium, rogo possintne culpam deprecari? Nam si culpae alicujus tenentur convicti, non abs re Dominus exprobrat, eorum perversitate factum esse quominus suae clementiae fructum

sentirent. Respondeant ergo, possintne infitiari causam contumaciae, pravam suam voluntatem fuisse? Si mali fontem intra se reperiunt, quid vestigandis extraneis causis inhiant, ne sibi fuisse exitii autores videantur? Quod si verum est, suo, non alieno vitio, et divinis beneficiis privari peccatores, et ultionibus castigari, magna ratio est, cur istas exprobrationes ex ore Dei audiant. Ut si obstinate in vitiis pergant, discant in calamitatibus suam potius nequitiam accusare et detestari, quam Deum iniquae saevitiae insimulare; si docilitatem non exuerunt, peccatorum taedio capti (quorum merito miseros se ac perditos vident) in viam redeant, ac id ipsum seria confessione agnoscant quod Dominus objurgando commemorat. In quem usum illas, quae citantur, prophetarum objurgationes apud pios profecisse, ex solenni Danielis oratione constat, quae habetur capite nono. Prioris autem usus exemplum intuemur in Judaeis, quibus suarum miseriarum causam enarrare Jeremias (7, 27) jubetur; quum tamen non aliter casurum esset quam Dominus praedixerat: loqueris ad eos omnia verba haec, et non audient te; vocabis eos, et non respondebunt tibi. Quorsum igitur canebatur surdis? ut nolentes ac inviti intelligerent verum esse quod audiebant: nefarium esse sacrilegium, si malorum suorum culpam, quae in ipsis residebat, Deo transscriberent. Paucis his solutionibus expedire te facillime possis ab immensa testimoniorum congerie, quam ad erigendum liberi arbitrii simulacrum hostes gratiae Dei struere solent, tam ex praeceptis quam ex obtestationibus adversus legis transgressores. Probrose de Judaeis in Psalmo (78, 8) refertur: generatio prava quae non direxit cor suum. Alio etiam Psalmo (95, 8) hortatur propheta suae aetatis homines, ne obdurent corda sua; nempe quia omnis contumaciae culpa in hominum pravitate haeret. Sed stulte inde colligitur, cor in utramque partem esse flexibile, cujus praeparatio a Deo est. Dicit propheta (Psal. 119, 112): inclinavi cor meum ad observanda praecepta tua; nempe quia libenter et hilari animi propensione Deo se addixerat, neque tamen se inclinationis autorem esse jactat, quam in eodem Psalmo fatetur Dei esse donum. Itaque tenenda Pauli admonitio, dum fideles jubet (Phil. 2, 12) operari salutem suam cum timore et tremore, quia Deus est qui operatur et velle et perficere. Agendi quidem partes illis assignat, ne indulgeant carnis torpori; sed metum et sollicitudinem praecipiens sic eos humiliat, ut meminerint hoc ipsum, quod agere jubentur, proprium esse Dei opus. Quo diserte exprimit, passive, ut ita loquar, agere fideles quatenus e coelo suggeritur facultas, ut nihil sibi prorsus arrogent. Proinde, dum nos hortatur Petrus (2 Petr. 1, 5), ut subministremus in fide virtutem, non concedit nobis secundas partes quasi separatim quidquam agamus, sed tantum carnis pigritiem expergefacit, qua plerumque suffocatur ipsa fides. Eodem spectat illud Pauli (1 Thess. 5, 19): spiritum ne exstinguatis, quia subinde obrepit fidelibus ignavia, nisi corrigatur. Si quis tamen inde inferat, in eorum

esse arbitrio fovere oblatam lucem, facile refutabitur ejus inscitia, quia haec ipsa sedulitas quam requirit Paulus (2 Cor. 7, 1), nonnisi a Deo est. Nam et saepe jubemur ab omni inquinamento nos purgare, quum spiritus sibi uni consecrandi munus vendicet. Denique per concessionem ad nos transferri quod in Deum competit, ex Joannis verbis palam est: quisquis ex Deo est, servat se ipsum (1 Joann. 5, 18). Vocem hanc arripiunt liberi arbitrii praecones, quasi partim Dei virtute, partim nostra servemur. Quasi vero hanc ipsam custodiam, cujus apostolus meminit, non habeamus e coelo. Unde et patrem rogat Christus (Joann. 17, 15), ut nos a malo servet. Et scimus pios, dum adversus satanam militant, non aliis quam Dei armis victoriam consequi. Itaque Petrus, ubi animas purificare jussit in obedientia veritatis, mox correctionis vice addit, per spiritum (1 Petr. 1, 22). Denique, quam nihili sint omnes humanae vires in certamine spirituali, breviter ostendit Joannes, quum tradit (1 Joann. 3, 9), non posse peccare qui ex Deo geniti sunt, quia semen Dei in illis manet. Ac rationem alibi (5, 4) reddit, quod fides nostra sit victoria quae vincit mundum.

12. Citatur tamen de lege Mosis testimonium, quod solutioni nostrae valde adversari videtur. Nam ille populum post legem promulgatam, hunc in modum contestatur (Deut. 30, 11): mandatum hoc quod praecipio tibi hodie non est occultum, neque procul positum, neque in coelo situm, sed juxta te est, in ore tuo et in corde tuo, ut facias illud. Haec certe si de nudis praeceptis dicta intelligantur, fateor, ad causam praesentem habere non parum momenti. Nam etsi eludere levis operae fuerit, quod hic non de observationis sed cognitionis facilitate et proclivitate agatur, nonnullum tamen scrupulum sic quoque forsan relinquerent. Verum omnem nobis dubitationem eximit apostolus, non ambiguus interpres, qui de evangelii doctrina Mosen hic loquutum esse affirmat (Rom. 10, 8). Quod si quis refractarius contendat, violenter a Paulo detorta fuisse ut ad evangelium trahi possent, quanquam impietate non carebit ejus audacia, est tamen quo praeter apostoli autoritatem redarguatur. Nam si de solis praeceptis loquebatur Moses, vanissima confidentia populum inflabat. Quid enim aliud quam se praecipitassent, si legis observationem aggressi forent suis viribus tanquam sibi non difficilem? Ubi ergo legis observandae ista tam obvia facilitas, quando nullus nisi per exitiale praecipitium patet accessus? Proinde nihil certius est quam Mosen his verbis misericordiae foedus comprehendisse, quod una cum legis exactione promulgaverat. Nam et paucis ante versibus (Deut. 30, 8) docuerat, circumcidi manu Dei oportere corda nostra, ut ipsum diligamus. Ergo hanc, de qua mox loquitur, facilitatem non in hominis virtute, sed in ope ac praesidio spiritus sancti posuit, qui opus suum potenter in nostra infirmitate peragit. Quanquam nec de praeceptis simpliciter intelligendus est locus, sed magis de promissionibus evangelicis,

quae adeo comparandae justitiae facultatem in nobis non stabiliunt ut eam prorsus evertant. Id reputans Paulus, non sub dura illa, ardua et impossibili conditione salutem in evangelio proponi, qua nobiscum lex agit (nempe ut ipsam ii demum assequantur qui mandata omnia impleverint), sed facili, expedita, et expositi accessus, hoc testimonio confirmat. Nihil ergo hoc testimonium ad vendicandam humano arbitrio libertatem.

13. Objectari solent et alii quidam loci quibus ostenditur, Deum interdum, reducto gratiae suae subsidio, explorare homines, et exspectare quorsum convertant sua studia. Qualiter est apud Oseam (5, 15): vadam ad locum meum donec ponant in corde suo, et quaerant faciem meam. Ridiculum, ajunt, erat, si consideraret Dominus an Israel faciem suam quaesiturus esset, nisi flexibiles fuissent animi, qui utrovis suopte ingenio inclinare possent. Quasi vero istud non sit in prophetis usitatissimum, Deo speciem aspernantis ac projicientis populum prae se ferre, donec vitam in melius emendarit. Sed quid tandem ex talibus minis adversarii elicient? Si volunt, populum a Deo derelictum conversionem a se ipso posse meditari, tota scriptura reclamante id facient; si necessariam Dei gratiam ad conversionem fatentur, quid nobiscum litigant? At necessariam ita concedunt ut suam homini velint servatam facultatem. Unde id probant? certe non ex loco illo, neque similibus. Aliud est enim secedere ab homine, et respicere quid sibi permissus relictusque agat; aliud, vires ejus aliquantulas pro modo imbecillitatis adjuvare. Quid ergo, dicet quispiam, insinuant istae formulae? Respondeo, perinde valere ac si ita loqueretur Deus: quandoquidem monendo, hortando, increpando nihil apud contumacem hunc populum proficitur, subducam me paulisper, et eum afflictari tacitus sinam. Videbo an aliquando eum post longas calamitates capiat mei recordatio, ut quaerat faciem meam. Abscedere autem Dominum procul, signat prophetiam submovere. Speculari ecquid facturi sint homines, significat tacitum et quasi se dissimulantem afflictionibus variis eos ad tempus exercere. Utrumque facit quo nos magis humiliet. Citius enim contunderemur rerum adversarum flagellis quam corrigeremur, nisi spiritu suo nos ad eam docilitatem componeret. Porro ubi Dominus, infracta nostra pervicacia offensus et tanquam fatigatus, nos paulisper omittit (submoto scilicet verbo suo, in quo praesentiam quandam sui exhibere solet) et experimentum capit quid se absente facturi simus, inde falso colligitur, aliquas esse liberi arbitrii vires quas contempletur et exploret; quando non in alium id finem facit quam ut ad recognoscendam nostram *οὐδενίαν* nos adigat.

14. Pugnant etiam ex perpetua loquendi ratione, quae tum in scripturis, tum in hominum sermonibus observatur. Siquidem bona opera nuncupantur nostra, et quod sanctum placitumque Domino est, non minus facere quam peccata perpetrare dicimur. Quod si peccata jure nobis imputantur, veluti a nobis profecta,

certe et in justitiis aliquid nobis assignandum eadem ratione erit. Neque enim consentaneum esset rationi, ut ea diceremur facere quibus agendis proprio motu inhabiles, instar lapidum a Deo moveremur. Ut ergo Dei gratiae primas demus, nostram tamen operam vel secundarias tenere partes illae loquutiones indicant. Si unum illud urgeretur, bona opera nostra nuncupari, ego vicissim objicerem, panem nuncupari nostrum quem nobis dari a Deo poscimus. Quid ex possessionis titulo percipient, quam Dei benignitate ac gratuito munere nostrum fieri, quod minime alias nobis debetur? Ergo aut eandem in oratione dominica rideant absurditatem; aut ne pro ridiculo habeant quod nostra vocantur bona opera, in quibus nihil habemus proprium nisi ex Dei largitate. Atqui istud aliquanto est validius, quod nos ipsos Deum colere, servare justitiam, obedire legi, bonis operibus studere scriptura saepe affirmat. Haec quum sint propria mentis et voluntatis officia, quomodo conveniret ad spiritum haec referri, et simul nobis tribui, nisi quaedam esset studii nostri cum divina virtute communicatio? His tricis nullo labore nos exsolvemus, si rite modum reputemus quo in sanctis agit spiritus Domini. Extranea est illa similitudo qua nos invidiose gravant. Quis enim ita desipit ut hominis motionem a jactu lapidis nihil differre autumet? Neque vero quidquam simile consequitur ex nostra doctrina. In naturales hominis facultates referimus, approbare, respuere, velle, nolle, eniti, resistere; nempe approbare vanitatem, respuere solidum bonum, velle malum, nolle bonum, eniti ad nequitiam, resistere justitiae. Quid hic agit Dominus? Si ejusmodi pravitate uti vult tanquam irae suae instrumento, dirigit ac destinat quo libuerit, ut per vitiosam manum bonum suum opus exsequatur. Scelestum igitur hominem, qui Dei potentiae sic servit, dum libidini tantum suae obsequi studet, an cum saxo conferemus, quod alieno impetu vibratum, nec motu, nec sensu, nec voluntate propria fertur? Videmus quantum sit discriminis. Quid vero in bonis, de quibus praecipua est quaestio? Ubi regnum in illis suum erigit, voluntatem, ne vagis libidinibus sursum deorsum raptetur pro naturae inclinatione, per spiritum suum cohibet; quo in sanctitatem ac justitiam propendeat, ad justitiae suae regulam flectit, componit, format, dirigit; ne titubet aut concidat, spiritus sui virtute stabilit ac confirmat. Qua ratione Augustinus [1]), dices mihi, inquit, ergo agimur, non agimus: imo agis, et ageris; et tunc bene agis, si a bono agaris. Spiritus Dei qui te agit, agentibus adjutor est, nomen adjutoris praescribit, quod et tu aliquid agas. Priore membro admonet actionem hominis non tolli spiritus sancti motu, quia a natura est voluntas, quae regitur ut ad bonum aspiret. Quod autem mox adjungit, ex nomine auxilii posse colligi nos etiam aliquid agere, non convenit ita accipere, quasi seorsum aliquid nobis tribuat; sed ne fo-

1) De corrept. et grat. c. 2.

veat in nobis ignaviam, sic Dei actionem cum nostra conciliat ut velle sit a natura, bene autem velle a gratia. Ideo paulo ante dixerat: nisi Deus nos adjuvet, non modo vincere, sed neque pugnare poterimus.

15. Hinc apparet, gratiam Dei (ut hoc nomen sumitur ubi de regeneratione est sermo) esse spiritus regulam ad dirigendam ac moderandam hominis voluntatem. Moderari non potest quin corrigat, quin reformet, quin renovet (unde dicimus principium regenerationis esse, ut quod nostrum est aboleatur) simul quin moveat, agat, impellat, ferat, teneat. Unde vere dicimus illius in solidum esse omnes quae inde emanant actiones. Interim non negamus verissimum esse quod Augustinus docet, non destrui gratia voluntatem, sed magis reparari; quia utrumque optime constat: ut instaurari dicatur hominis voluntas, dum correcta vitiositate et perversitate ad veram justitiae regulam dirigitur; et simul nova in homine voluntas dicatur creari, quia sic vitiata corruptaque est, ut novum penitus ingenium induere necesse habeat. Nihil jam obstat quominus rite agere dicamur quod agit spiritus Dei in nobis, etiamsi nihil a se ipsa conferat nostra voluntas quod ab ejus gratia separetur. Ideoque memoria tenendum quod alibi ex Augustino citavimus, frustra quosdam satagere ut in hominis voluntate quidquam boni proprium reperiant; quidquid enim mixturae ex liberi arbitrii virtute afferre student homines ad Dei gratiam, nihil aliud quam ejus corruptio est: perinde ac si quis lutosa et amara aqua vinum dilueret. Etsi autem quidquid in voluntate boni est, ex mero spiritus instinctu provenit, quia tamen nobis naturaliter ingenitum est velle, non abs re ea agere dicimur quorum laudem sibi jure Deus vendicat; primum, quia nostrum est ejus benignitate quidquid operatur in nobis, modo non a nobis esse intelligamus; deinde quia nostra est mens, nostra voluntas, nostrum studium, quae ab eo in bonum diriguntur.

16. Quae praeterea hinc inde testimonia corradunt, mediocribus etiam ingeniis non multum facessent negotii, quae superiores modo solutiones probe imbiberint. Citant ex Genesi sententiam illam (4, 7): sub te erit appetitus ejus, et tu dominaberis illi; quam de peccato interpretantur, ac si Cain promitteret Dominus, non fore in animo ejus vim superiorem peccati, si in eo perdomando laborare vellet. Nos autem magis congruere dicimus ordini orationis, ut de Abele accipiatur hoc dictum. Illic enim iniquitatem invidiae quam in fratrem Cain conceperat, arguere propositum est Deo. Id facit duplici ratione: quod frustra meditabatur scelus quo fratrem praecelleret apud Deum, apud quem nullus est honor nisi justitiae; deinde quod nimium ingratus esset jam accepto Dei beneficio, qui ne subjectum quidem suo imperio fratrem ferre posset. Verum ne hanc interpretationem ideo videamur amplexari quod altera nobis contraria sit, demus sane de peccato loquutum fuisse Deum. Si ita est, aut promittit hoc

Dominus quod denuntiat, aut jubet. Si jubet, nullam inde probationem facultatis humanae sequi jam demonstravimus; si promittit, ubi promissionis complementum, quando peccato, cui dominari ipsum oportebat, Cain succubuit? Promissioni inclusam dicent tacitam conditionem ac si diceretur, victoriam reportaturum fuisse si certaret; sed quis recipiat istas ambages? Nam si ad peccatum refertur ista dominatio, nemo ambigat imperativam esse orationem, in qua non definitur quid possimus, sed quid vel supra potestatem debeamus. Quanquam et res ipsa et ratio grammaticae postulant, comparationem fieri Cain et Abelis: quia primogenitus frater minori posthabitus non fuisset, nisi proprio scelere deterior.

17. Utuntur et testimonio apostoli, quia dicit non esse volentis, nec currentis, sed miserentis Dei (Rom. 9, 16): ex quo eliciunt, aliquid esse in voluntate et conatu, quod per se licet imbecillum, misericordia Dei adjutum, prospero successu non careat. Atqui si sobrie pensitarent quae illic causa tractetur a Paulo, ista sententia non adeo inconsiderate abuterentur. Scio eos posse Origenem et Hieronymum [1]) citare suae expositionis suffragatores; possem et illis vicissim Augustinum opponere; sed quid illi opinati sint nostra nihil refert, si constat quid voluerit Paulus. Illic docet, iis demum paratam esse salutem quos sua misericordia Dominus dignetur; ruinam et interitum manere quoscunque non elegerit. Reproborum sortem sub Pharaonis exemplo demonstraverat; gratuitae quoque electionis certitudinem Mosis testimonio confirmarat: miserebor cujus miserebor. Concludit, non esse volentis aut currentis, sed miserentis Dei. Quod si in hunc modum intelligatur, non sufficere voluntatem aut conatum quia tantae moli sint impares, parum convenienter a Paulo dictum foret. Proinde apage istas argutiolas: non est volentis neque currentis; ergo est aliqua voluntas, est aliquis cursus. Simplicior enim est mens Pauli: non est voluntas, non est cursus quae nobis viam ad salutem comparant; sola est hic Domini misericordia. Non enim aliter hic loquitur quam ad Titum, ubi scribit (3, 4), apparuisse Dei bonitatem et humanitatem, non ex operibus justitiae quae fecimus nos, sed pro immensa ejus misericordia. Ne illi quidem ipsi qui argutantur, Paulum innuisse aliquam esse voluntatem et aliquem cursum, quia negaverit esse volentis, aut currentis, mihi ad eandem formam ratiocinari concederent: aliqua nos bona opera fecisse, quia negat Paulus ex operibus quae fecerimus, Dei bonitatem nos assequutos. Quod si vitium in hac argumentatione perspiciunt, aperiant oculos, et suam non carere simili fallacia cernent. Firma est etiam ratio illa qua nititur Augustinus [2]): si ideo dictum foret, non esse volentis neque currentis, quia non sufficiat voluntas nec cursus, posse in contra-

1) Orig. libr. 7. in epistol. ad Romanos. Hieronym. dial. 1. in Pelag.
2) Epist. 107. ad Vitalem (217).

riam partem retorqueri, non esse Dei misericordiae, quia neque sola illa ageret. Quum hoc secundum sit absurdum, merito concludit Augustinus, ideo esse hoc dictum quia nulla sit hominis voluntas bona, nisi praeparetur a Domino; non quin velle debeamus et currere; sed quia utrumque Deus efficit in nobis. Non minus inscite torquetur a quibusdam illud Pauli (1 Cor. 3, 9): Dei cooperarii sumus, quod ad solos ministros restringi minime dubium est; cooperarios autem vocari non qui ex se quidquam afferant, sed quoniam eorum opera utitur Deus postquam idoneos reddidit instruxitque necessariis dotibus.

18. Ecclesiasticum producunt, quem dubiae autoritatis scriptorem esse non ignoratur. At enim, ut a nobis non repudietur (quod facere tamen jure nostro nobis licet), quid ille testatur pro libero arbitrio? Dicit (15, 14), hominem statim atque creatus fuit, relictum esse in manu consilii sui; data illi esse praecepta, quae si servaret ab illis vicissim servaretur; ante hominem positam esse vitam et mortem, bonum et malum: quodcunque voluerit ei datum iri. Esto, acceperit homo a sua creatione facultatem adipiscendae vitae aut mortis: quid si ex adverso respondeamus perdidisse? Certe animus non est contradicere Solomoni qui asserit (Eccl. 7, 29), hominem rectum ab initio creatum esse, ipsum sibi ascivisse multas adinventiones; verum quia homo degenerando et sui et bonorum omnium naufragium fecit, quidquid primae creationi tribuitur, non protinus sequitur in vitiatam ac degenerem naturam competere. Ergo non illis modo, sed ipsi quoque Ecclesiastico (quicunque tandem sit) respondeo: si hominem vis instituere ut apud se ipsum acquirendae salutis facultatem quaerat, tanti non est nobis tua autoritas ut vel minimi praejudicii adversus indubitatum Dei verbum vicem obtineat; sin malignitatem carnis duntaxat coercere studes, quae sua mala in Deum transferendo vanam defensionem captare solet, ideoque respondes rectitudinem homini inditam fuisse quo ipsum exitii sibi causam esse appareat, libenter assentio: modo mihi rursum tecum hoc conveniat, iis ornamentis, quibus eum Dominus initio induerat, nunc sua culpa esse spoliatum; atque ita pariter fateamur medico nunc opus esse, non patrono.

19. Nihil tamen frequentius in ore habent quam parabolam Christi de viatore, quem semivivum latrones in via projecerunt (Luc. 10). Sub viatoris hujus typo calamitatem repraesentari generis humani scio vulgatissimum esse omnibus paene scriptoribus. Inde argumentum sumunt nostri adversarii, non ita peccati ac diaboli latrocinio mutilatum esse hominem, quin superstites retineat bonorum priorum reliquias: quandoquidem dicitur relictus esse semivivus. Ubi enim est illud vitae dimidium nisi rectae et rationis et voluntatis portio aliqua maneret? Primum, si nolim locum dare ipsorum allegoriae, quid obsecro facturi sunt? nam praeter germanum orationis Domini sensum a patribus excogitatum

fuisse, nihil dubium est. Allegoriae ultra procedere non debent quam praeeuntem habent scripturae regulam; tantum abest ut fundandis ullis dogmatis per se sufficiant. Neque desunt rationes quibus possim, si lubeat, totum hoc commentum convellere: neque enim dimidiam homini vitam relinquit Dei verbum, sed penitus interiisse docet, quantum ad beatae vitae rationem. Non semivivos dicit sanatos Paulus, dum loquitur de nostra redemptione; sed, quum mortui essemus, suscitatos; non semivivos inclamat ad recipiendam Christi illuminationem, sed dormientes et sepultos (Eph. 2, 5 et 5, 14); nec secus Dominus ipse, dum horam venisse ait qua mortui ad vocem suam resurgant (Joann. 5, 25). Qua fronte levem allusionem tot claris sententiis opponerent? Valeat tamen allegoria haec pro certo testimonio: quid tamen a nobis extorquebunt? Semivivus est homo; habet igitur aliquid salvum: nempe habet mentem intelligentiae capacem, etiam si ad coelestem spiritualemque sapientiam non penetret; habet nonnullum honestatis judicium; habet aliquem divinitatis sensum, utcunque veram Dei rationem non assequatur. Sed quo ista recidunt? certe non efficiunt ut nobis illud Augustini, communibus etiam scholarum suffragiis approbatum, adimatur: adempta esse homini post lapsum gratuita bona unde salus dependet: naturalia vero corrupta pollutaque esse. Stet ergo nobis indubia ista veritas, quae nullis machinamentis quatefieri potest: mentem hominis sic alienatam prorsus a Dei justitia, ut nihil non impium, contortum, foedum, impurum, flagitiosum concipiat, concupiscat, moliatur; cor peccati veneno ita penitus delibutum, ut nihil quam corruptum foetorem efflare queat. Quod si quidpiam interdum boni in speciem ostentant, mentem tamen semper hypocrisi et fallaci obliquitate involutam, animum interiori perversitate illigatum manere.

CAPUT VI.

Homino perdito quaerendam in Christo redemptionem esse.

Partes hujus Capitis: 1) Doctrinae de Christo Redemptore, semper ab ecclesia Dei perceptae, utilitas, sect. 1. — 2) Christus, utriusque foederis Mediator, fidei piorum Israelitarum seu veteris populi fuit objectum, ut ex sacrificiorum ritu, familiae Abrahami electione, Davidis ejusque posterorum dignitate liquet, sect. 2. — 3) Inde consolatio, robur, fiducia et spes piorum sub Lege, quos ad Christum coelestis Pater variis modis invitavit, sect. 3. et 4.

1. Quum in Adae persona perierit totum humanum genus, nobis adeo nihil prodesset illa quam memoravimus orginis praestantia et nobilitas, ut magis cedat in majorem ignominiam, donec in filii sui unigeniti persona redemptor appareat Deus, qui homines peccato foedatos et corruptos pro suo opere non agnoscit.

Ergo postquam excidimus a vita in mortem, inutilis esset tota illa Dei creatoris, de qua disseruimus, cognitio, nisi succederet etiam fides, Deum in Christo patrem nobis proponens. Erat quidem hic genuinus ordo, ut mundi fabrica nobis schola esset ad pietatem discendam, unde ad aeternam vitam et perfectam felicitatem fieret transitus. Sed post defectionem, quocunque vertamus oculos, sursum et deorsum occurrit Dei maledictio, quae dum innoxias creaturas culpa nostra occupat et involvit, desperatione animas nostras obruat necesse est. Etsi enim multis adhuc modis paternum erga nos favorem exstare vult Deus, ex mundi tamen conspectu patrem colligere non licet, ubi nos intus urget conscientia, ostenditque justam in peccato abdicationis causam esse, ne pro filiis nos censeat Deus vel reputet. Accedit et socordia et ingratitudo: quia nec mentes nostrae, ut sunt excaecatae, quid verum sit cernunt; et, ut pravi sunt omnes sensus nostri, Deum maligne sua gloria fraudamus. Itaque veniendum ad illud Pauli (1 Cor. 1, 21): quoniam in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Sapientiam Dei appellat magnificum hoc theatrum coeli et terrae, innumeris miraculis refertum, ex cujus intuitu sapienter Deum cognoscere decebat; sed quia tam male illic profecimus, revocat nos ad fidem Christi, quae ob stultitiae speciem incredulis fastidio est. Quanquam ergo humano ingenio non respondet praedicatio crucis, humiliter tamen eam amplecti oportet, si ad Deum opificem nostrum et fictorem, a quo sumus alienati, redire cupimus, ut nobis iterum pater esse incipiat. Certe post lapsum primi hominis nulla ad salutem valuit Dei cognitio absque mediatore: quia non de sua tantum aetate loquitur Christus, sed omnia saecula comprehendit, quum dicit, hanc esse vitam aeternam, cognoscere patrem verum unum Deum, et quem ille misit Jesum Christum (Joann. 17, 3). Quo foedior est eorum socordia, qui coelum profanis et incredulis quibuslibet patefaciunt, absque ejus gratia quem scriptura passim docet unicam esse januam qua in salutem ingredimur. Quod si quis ad evangelii promulgationem illud Christi dictum restringere velit, in promptu refutatio est, quia omnibus et saeculis et gentibus communis fuit ratio illa, non posse absque reconciliatione placere Deo, qui alienati sunt ab eo, et maledicti pronuntiantur ac filii irae. Huc adde quod respondit Christus (Joann. 4, 22) mulieri samaritanae: vos adoratis quod nescitis; nos autem adoramus quod scimus, quia salus ex Judaeis est. Quibus verbis et quaslibet gentium religiones falsitatis damnat, et rationem assignat, quia soli electo populo fuerit promissus redemptor sub lege. Unde sequitur, nullum unquam Deo cultum placuisse nisi qui in Christum respiceret. Unde etiam affirmat Paulus (Eph. 2, 12), gentes omnes absque Deo fuisse, et spe vitae orbatas. Jam quum doceat Joannes (1, 4), vitam ab initio fuisse in Christo, et ab ea excidisse totum mundum, ad fontem illum redire necesse est. Atque ideo

Christus, quatenus est propitiator, se vitam esse asserit. Et sane non ad alios quam Dei filios pertinet coelorum haereditas. Filiorum autem loco et ordine censeri minime consentaneum est, qui non insiti sunt in corpus unigeniti filii. Et clare testatur Joannes (1, 12), qui credunt in ejus nomen, filios Dei fieri. Sed quia de fide in Christum ex professo disserere mihi nondum propositum est, in transcursu attigisse satis fuerit.

2. Ac proinde veteri populo nunquam se Deus ostendit propitium, nec spem gratiae unquam fecit absque mediatore. Omitto sacrificia legis, quibus palam et aperte edocti fuerunt fideles: non alibi quam in expiatione, quae a solo Christo peracta est, quaerendam salutem esse. Hoc tantum dico, beatum et felicem ecclesiae statum semper in Christi persona fuisse fundatum. Nam etsi Deus totam Abrahae sobolem in foedere suo complexus est, prudenter tamen ratiocinatur Paulus (Gal. 3, 16), Christum proprie esse semen illud in quo benedicendae erant omnes gentes; quando scimus non omnes, qui secundum carnem ex eo geniti sunt, reputatos fuisse in semine. Nam ut de Ismaele et aliis taceam, qui factum est ut ex duobus filiis Isaac, nempe Esau et Jacob fratribus geminis, quum adhuc in utero matris conjuncti essent, uno electo alter repudiaretur? Imo qui factum est ut, primogenito rejecto, minor natu solus gradum tenuerit? Unde etiam contigit ut major pars abdicaretur? Patet igitur in uno praecipue capite censeri Abrahae semen; nec salutem promissam constare donec ad Christum ventum fuerit, cujus officium est quae dissipata erant colligere. Prima itaque electi populi adoptio a gratia mediatoris pendebat. Quod etsi non adeo claris verbis exprimitur apud Mosen, vulgo tamen piis omnibus fuisse notum satis apparet. Nam antequam rex in populo creatus esset, jam Hanna Samuelis mater, de piorum felicitate disserens, in suo cantico sic loquitur (1 Sam. 2, 10): dabit robur regi suo Deus, et exaltabit cornu Messiae sui. Quibus verbis intelligit Deum ecclesiae suae benedicturum. Cui etiam respondet oraculum quod paulo post subjicitur: ambulabit sacerdos quem constituam coram Christo meo. Nec vero dubium est quin coelestis pater in Davide ejusque posteris conspici voluerit vivam Christi imaginem. Ideo pios ad Dei timorem hortari volens, jubet osculari filium (Psal. 2, 12); cui scilicet haec evangelii sententia respondet: qui non honorat filium, non honorat patrem (Joann. 5, 23). Itaque, licet decem tribuum defectione collapsum fuerit regnum, foedus tamen quod pepigerat Deus in Davide et ejus successoribus, stare oportuit, sicut et per prophetas loquutus est (1 Reg. 11, 12. 34. 39): non scindam prorsus regnum propter David servum meum et propter Jerusalem quam elegi; sed filio tuo restabit tribus una; ubi secundo et tertio idem repetitur. Diserte etiam adscribitur: affligam semen Davidis, sed non cunctis diebus. Aliquo postea temporis intervallo dictum est: propter David servum suum dedit lucernam Deus in Jerusalem, ut suscitaret ei filium, et salvam

tueretur Jerusalem (1 Reg. 15, 4). Jam quum res ad interitum vergerent, rursus dictum fuit (2 Reg. 8, 19): noluit Deus dispergere Jehudah propter David servum suum, quia loquutus erat ut daret ei lucernam et filiis ejus in perpetuum. Huc redit summa, praeteritis omnibus aliis, Davidem unum fuisse electum, in quo beneplacitum Dei resideret; sicuti dicitur alibi (Psal. 78, 60 et 67): repulit tabernaculum Silo, et tabernaculum Joseph, et tribum Ephraim non elegit; sed elegit tribum Jehudah, montem Sion quem dilexit; elegit servum suum David, ut pasceret Jacob populum suum, haereditatem suam Israel. Denique sic ecclesiam suam servare voluit Deus, ut ejus incolumitas et salus a capite illo penderet. Ideoque exclamat David (Psal. 28, 8): Jehovah fortitudo populi sui, robur salutum Christi sui. Et mox precationem addit: serva populum tuum, et benedic haereditati tuae; significans ecclesiae statum individuo nexu cum Christi imperio conjunctum esse. Eodem sensu alibi (Psal. 20, 10): serva Jehovah, rex exaudiat nos quo die invocabimus. Quibus verbis aperte docet fideles non alia fiducia confugisse ad Dei opem, nisi quia delitescebant sub regis praesidio, quod ex alio Psalmo (Psal. 118, 25. 26) colligitur: serva Jehovah, benedictus qui venit in nomine Jehovae; ubi satis constat revocari ad Christum fideles, ut se Dei manu salvos fore sperent. Eodem respicit alia precatio, ubi tota ecclesia Dei misericordiam implorat (Psal. 80, 18): sit manus tua super virum dexterae tuae, super filium hominis, quam conservasti (vel aptasti) tibi. Nam etsi populi totius dissipationem deplorat autor Psalmi, tamen instaurationem flagitat in solo capite. Ubi autem populo in exsilium abducto, vastata terra, et rebus in speciem perditis, ecclesiae cladem luget Jeremias praecipue regni interitu spem fidelibus praecisam esse queritur (Thren. 4, 20). Christus, inquit, spiritus oris nostri captus est in peccatis nostris, cui diximus: in umbra tua vivemus inter gentes. Hinc jam satis liquet, quia non potest Deus propitius humano generi esse absque mediatore, sanctis patribus sub lege Christum semper fuisse objectum, ad quem fidem suam dirigerent.

3. Porro ubi rebus afflictis solatium promittitur, maxime ubi describitur ecclesiae liberatio, fiduciae et spei vexillum in Christo ipso praefigitur. Egressus est Deus in salutem populi sui cum Messiah suo, inquit Habacuc (3, 13). Et quoties de instauratione ecclesiae mentio fit apud prophetas, populum revocant ad promissionem Davidi factam de regni perpetuitate. Nec mirum, quia nulla fuisset alioqui foederis stabilitas. Quo pertinet insigne illud responsum Jesaiae. Quum enim videret ab incredulo rege Achaz repudiari quod de solvenda obsidione Hierosolymae et praesenti salute testatus fuerat, quasi ex abrupto transit ad Messiam: ecce virgo concipiet ac pariet filium (7, 14), oblique significans quamvis rex et populus sua pravitate rejicerent oblatam sibi promissionem, ac si data opera incumberent ad labefactandam Dei fidem, non fore tamen irritum foedus, quin suo tempore veniret re-

demptor. Denique prophetis omnibus curae fuit, ut Deum placabilem ostenderent, semper in medium proferre illud Davidis regnum, unde pendebat et redemptio et aeterna salus. Sic Jesaias (55, 3): statuam vobiscum foedus, misericordias Davidis fideles; ecce testem dedi eum populis. Nempe quia in rebus perditis non aliter sperare poterant fideles, nisi teste illo interposito Deum sibi fore exorabilem. Eodem modo Jeremias (23, 6), ut desperatos erigat, ecce, inquit, dies veniunt quibus suscitabo Davidi germen justum, et tunc servabitur Juda, et Israel tuto habitabit. Ezechiel autem (34, 23): suscitabo super oves meas pastorem unum, nempe Davidem servum meum; ego Jehovah illis in Deum ero, et servus meus David in pastorem, et percutiam cum iis foedus pacis. Item alibi (37, 25. 26), postquam de incredibili renovatione disseruit, servus, inquit, meus David erit rex eorum, et erit pastor unus super omnes, et foedus pacis aeternum percutiam cum ipsis. Pauca ex multis delibo, quia tantum lectores volo admonitos, spem omnium piorum non alibi unquam fuisse repositam quam in Christo. Succinunt etiam alii omnes prophetae, sicuti apud Oseam dicitur (1, 11): congregabuntur filii Juda et filii Israel pariter, et ponent sibi caput unum. Quod postea (3, 5) clarius explicat: revertentur filii Israel, et inquirent Jehovam Deum suum et Davidem regem suum. Michaeas etiam, de populi reditu verba faciens, diserte exprimit (2, 13): transibit rex ante ipsos et Jehovah in capite eorum. Sic Amos (9, 11) populi renovationem promittere volens: suscitabo, inquit, in die illa tabernaculum David quod collapsum est, et sepiam interruptiones, et subversiones erigam; nempe quia unicum illud erat salutis vexillum, iterum in sublime emergere regiam gloriam in familia Davidis, quod in Christo impletum est. Itaque Zacharias sicuti ejus saeculum Christi manifestationi propius erat, apertius exclamat (9, 9): laetare filia Sion, jubila filia Jerusalem, ecce rex tuus venit tibi justus et servatus. Quod loco Psalmi ante citato (28, 8) respondet: Jehovah robur salutum Christi sui, serva Jehovah; ubi salus a capite ad totum corpus extenditur.

4. His vaticiniis ita imbui voluit Deus Judaeos, ut liberationis petendae causa, recta oculos ad Christum converterent. Nec vero quamvis turpiter degenerassent, potuit tamen aboleri memoria generalis illius principii, Deum per manum Christi, sicuti Davidi pollicitus fuerat, fore ecclesiae liberatorem; atque demum hoc modo firmum fore gratuitum foedus quo Deus electos suos adoptaverat. Hinc factum est, ut in ore puerorum personaret canticum illud (Matth. 21, 9), quum Christus Hierosolymam paulo ante mortem ingressus est: hosianna filio David. Vulgo enim notum ac celebre fuisse apparet, atque ex communi usu petitum quod canebant, unicum sibi restare misericordiae Dei pignus in adventu redemptoris. Hac ratione Christus ipse discipulos, ut distincte et perfecte credant Deo, jubet in se credere: creditis in Deum, et in me credite, inquit (Joann. 14, 1). Etsi enim proprie

loquendo a Christo fides ad patrem conscendit, significat tamen eam, etiamsi Deo innititur, paulatim evanescere, nisi intercedat ipse medius, qui eam in solida firmitate retineat; alioqui altior quoque est Dei majestas quam ut ad eam penetrent mortales, qui tanquam vermiculi super terram reptant. Quare illud vulgare dictum sic admitto: Deum esse fidei objectum ut tamen correctione opus habeat; quia non frustra vocatur Christus invisibilis Dei imago (Col. 1, 15); sed hoc elogio monemur, nisi occurrat nobis Deus in Christo, non posse in salutem nobis innotescere. Etsi autem apud Judaeos falsis commentis obtenebraverant scribae quod de redemptore prophetae tradiderant, sumpsit tamen pro confesso Christus, quasi publico consensu receptum, non aliud rebus perditis esse remedium, nec modum alium liberandae ecclesiae, quam mediatore exhibito. Non fuit quidem vulgo cognitum ut decebat, quod docet Paulus, Christum esse finem legis (Rom, 10, 4); quam tamen verum sit ac certum, ex lege ipsa et prophetis liquido patet. De fide nondum dissero, quia alibi opportunior erit locus. Hoc modo fixum lectoribus maneat: primus ad pietatem gradus sit, agnoscere Deum esse nobis patrem, ut nos tueatur, gubernet ac foveat, donec colligat in aeternam haereditatem regni sui; hinc palam fieri quod nuper diximus, salvificam Dei cognitionem absque Christo non constare; ideoque ab exordio mundi ipsum fuisse propositum omnibus electis in quem respicerent, et in quo acquiesceret eorum fiducia. Hoc sensu scribit Irenaeus patrem, qui immensus est, in filio esse finitum, quia se ad modulum nostrum accommodavit, ne mentes nostras immensitate suae gloriae absorbeat. Quod fanatici non reputantes, utilem sententiam ad impium phantasma detorquent, ac si portio tantum divinitatis a tota perfectione defluens in Christo esset; quum nihil aliud velit quam Deum in Christo solo comprehendi. Omnino verum semper fuit illud Joannis (1 Joann. 2, 23): qui non habet filium neque patrem habet. Nam etsi olim gloriati sunt multi summum numen, coelique et terrae opificem se colere, quia tamen nullus illis erat mediator, fieri non potuit ut Dei misericordiam vere gustarent, atque ita persuasi essent sibi patrem esse. Quia ergo caput non tenebant, hoc est Christum, evanida fuit apud eos Dei cognitio; unde etiam factum est, ut in crassas foedasque superstitiones demum prolapsi ignorantiam suam proderent; sicuti hodie Turcae, quamvis plenis buccis praedicent coeli et terrae creatorem suum esse Deum, substituunt tamen in locum veri Dei idolum, dum a Christo abhorrent.

CAPUT VII.

Legem fuisse datam, non quae populum veterem in se retineret, sed quae foveret spem salutis in Christo usque ad ejus adventum.

Summa et partes Capitis: 1) Lex moralis et ceremonialis paedagogus fuit ad Christum, sect. 1 et 2. — 2) Moralis praecipue, cujus conditionales promissiones optima de causa datae sunt: item quomodo legis moralis observatio impossibilis esse dicatur, sect. 3—5. — 3) De triplici legis moralis officio et usu, sect. 6—12., refutatis Antinomis, sect. 13. — 4) Qualis sit Legis, tum moralis, tum ceremonialis, abrogatio, sect. 14—17.

1. Ex continua illa, quam retulimus, serie colligere licet, legem non ideo post mortem Abrahae quadringentis circiter annis fuisse superadditam, ut electum populum a Christo abduceret; imo ut suspensos teneret animos usque ad ejus adventum, accenderet etiam ejus desiderium, et in exspectatione confirmaret ne longiore mora deficerent. Legis nomine non solum decem praecepta, quae pie justeque vivendi regulam praescribunt, intelligo, sed formam religionis per manum Mosis a Deo traditam. Neque enim datus est Moses legislator qui benedictionem generi Abrahae promissam aboleret; imo videmus ut passim revocet in memoriam Judaeis gratuitum illud foedus cum patribus eorum percussum, cujus haeredes erant; ac si ad illud renovandum missus foret. Id clarissime ex caeremoniis patefactum fuit. Quid enim magis inane aut frivolum quam homines, ut se Deo reconcilient, foetidum nidorem ex adipe pecudum offerre? ut sordes suas eluant, ad aquae vel sanguinis aspersionem confugere? Denique totus legalis cultus (si per se reputetur, nec contineat umbras et figuras quibus respondeat veritas) res erit prorsus lusoria. Quare non abs re et in concione Stephani (Act. 7, 44), et in epistola ad Hebraeos (8, 5) tam diligenter expenditur locus ille, ubi Deus Mosen jubet quaecunque ad tabernaculum pertinent formare secundum exemplar quod ostensum illi fuerat in monte (Exod. 25, 40). Nisi enim spirituale aliquid fuisset propositum quo tenderent, non secus in illis operam lusissent Judaei atque gentes in suis nugis. Profani homines, qui nunquam serio in pietatis studium incubuerunt, non absque fastidio audire sustinent tam multiplices ritus; neque solum mirantur cur Deus veterem populum fatigaverit tanta caeremoniarum congerie, sed despiciunt illas ac rident tanquam pueriles lusus. Nempe quia ad finem non attendunt, a quo si legales figurae separentur, vanitatis damnari necesse est. Atqui ostendit typus ille, Deum non ideo mandasse sacrificia ut cultores suos occuparet in terrenis exercitiis, sed potius ut altius erigeret eorum mentes. Quod etiam ex ejus natura liquido constare

potest; quia, ut spiritualis est, non alio quam spirituali cultu oblectatur. Testantur hoc tot prophetarum sententiae, quibus Judaeos socordiae arguunt, quod putent ullius esse apud Deum momenti quaevis sacrificia. An quia legi quidquam derogare consilium sit? Minime: sed (ut erant veri illius interpretes) hoc modo ad scopum oculos dirigi voluerunt a quo vulgus errabat. Jam ex gratia Judaeis oblata certo colligitur, legem Christo non fuisse vacuam. Hunc enim adoptionis finem illis proposuit Moses, ut essent Deo in regnum sacerdotale (Exod. 19, 6); quod assequi non poterant nisi major et praestantior quam ex sanguine pecudum reconciliatio intercederet. Quid enim minus consentaneum, quam Adae filios, qui haereditaria labe nascuntur omnes peccati mancipia, in regiam dignitatem attolli, et hoc modo fieri gloriae Dei consortes, nisi aliunde illis proveniret tam praeclarum bonum? Jus quoque sacerdotii quomodo apud eos vigere potuit qui vitiorum sordibus abominabiles Deo erant, nisi consecrati essent in sancto capite? Quare eleganter Petrus illud Mosis dictum convertit, plenitudinem gratiae, cujus gustum sub lege perceperant Judaei, in Christo exhibitam esse docens (1 Petr. 2, 9). Vos estis genus electum, inquit, regale sacerdotium. Huc enim tendit vocum inversio, plus adeptos esse quibus apparuit Christus per evangelium, quam illorum patres; quia omnes praediti sint sacerdotali honore et regio, ut mediatore suo freti, libere in Dei conspectum prodire audeant.

2. Atque hic obiter notandum est, regnum quod tandem erectum fuit in familia Davidis, esse legis partem, et contineri sub Mosis ministerio, unde sequitur, tam in toto genere levitico quam in posteris Davidis Christum oculis veteris populi quasi in duplici speculo fuisse objectum. Quia, ut nuper dixi, non aliter coram Deo esse poterant vel reges vel sacerdotes, qui et servi erant peccati ac mortis, et sua corruptione polluti. Hinc verissimum esse patet illud Pauli (Gal. 3, 24), Judaeos quasi sub paedagogi custodia fuisse retentos, donec veniret semen in cujus gratiam data erat promissio. Nam quia nondum familiariter innotuerat Christus, similes fuerunt pueris, quorum imbecillitas nondum plenam rerum coelestium scientiam ferre poterat. Quomodo autem caeremoniis ad Christum fuerint manuducti, ante dictum est, et ex pluribus prophetarum testimoniis melius intelligere licet. Nam etsi novis quotidie sacrificiis ad Deum placandum accedere ipsos oportuit, unico tamen sacrificio scelera omnia expiatum iri promittit Jesaias (53, 5), cui concinit Daniel (9, 26. 27). Sacerdotes ex tribu Levi designati sanctuarium ingrediebantur; at de unico sacerdote semel dictum fuit, jurejurando divinitus electum esse qui sacerdos esset in perpetuum secundum ordinem Melchisedech (Psal. 110, 4). Erat tunc visibilis olei unctio; aliam fore Daniel ex visione pronuntiat. Ac ne pluribus insistam, satis prolixe et dilucide autor epistolae ad Hebraeos a quarto capite ad undecimum usque demonstrat, nihili et inanes esse caeremonias

donec ad Christum ventum fuerit. Quod vero ad decem praecepta spectat, tenenda similiter est Pauli admonitio (Rom. 10, 4), Christum esse finem legis, in salutem omni credenti; et altera (2 Cor. 3, 6), Christum esse spiritum qui literam per se mortiferam vivificat. Nam priore quidem significat frustra doceri justitiam praeceptis, donec eam Christus et gratuita imputatione et spiritu regenerationis conferat. Quare merito Christum vocat complementum legis, vel finem; quia nihil prodesset quid exigat Deus a nobis scire, nisi sub jugo et onere intolerabili laborantibus et oppressis Christus succurreret. Alibi (Gal. 3, 19) legem propter transgressiones positam esse docet; nempe ut homines damnationis suae convictos humiliaret. Porro quia haec ad Christum quaerendum vera et unica est praeparatio, quaecunque diversis verbis tradit, probe inter se consentiunt. Sed quia disceptatio illi fuit cum perversis doctoribus, qui legis operibus justitiam nos mereri fingebant, ut eorum errorem refutaret, coactus est interdum nudam legem praecise accipere; quae tamen gratuitae adoptionis foedere alioqui vestita est.

3. Quo modo autem a lege morali edocti magis inexcusabiles reddamur, ut nos ad veniam expetendam reatus sollicitet, breviter cognoscere operae pretium est. Si verum est perfectionem justitiae in lege nos edoceri: istud etiam consequitur, absolutam ejus observationem perfectam esse coram Deo justitiam: qua scilicet homo justus apud coeleste tribunal censeatur ac reputetur. Quare Moses, lege promulgata, non dubitat contestari coelum et terram quod proposuisset Israeli vitam et mortem, bonum et malum (Deut. 30, 19). Nec refragari licet quin justam legis obedientiam maneat aeternae salutis remuneratio, quemadmodum a Domino promissa est. Rursum tamen operae pretium est recognoscere ecquid eam obedientiam praestemus, cujus merito concipienda sit illius remunerationis fiducia. Quantulum enim est videre in legis observantia positum vitae aeternae praemium, nisi praeterea constet an ea via pervenire ad vitam aeternam nobis liceat? Hac vero in parte legis imbecillitas se profert. Nam quia in nullo nostrum illa legis observantia deprehenditur, a vitae promissionibus exclusi in solam maledictionem recidimus. Dico non quid fiat modo, sed quid necessarium sit. Quum enim longe supra humanam facultatem sit legis doctrina, potest quidem homo eminus spectare appositas promissiones, non tamen fructum ex iis aliquem colligere. Hoc ergo unum restat, ut ab earum bono suam miseriam melius aestimet, dum cogitat praecisa spe salutis mortem sibi certo imminere. Ex adverso instant horrificae sanctiones, quae non paucos nostrum, sed omnes ad unum irretitos constringunt; instant, inquam, ac inexorabili asperitate nos persequuntur, ut praesentissimam in lege mortem cernamus.

4. Itaque si legem duntaxat intuemur, nihil aliud possumus quam animum despondere, confundi ac desperare, quum ex ea damnemur omnes ac maledicamur; a beatitudine, quam suis cul-

toribus proponit, procul arceamur. Ergone, inquies, ita nos ludificatur Dominus? Quantulum enim a ludibrio abest, spem felicitatis ostentare, ad eam invitare et hortari, illam testari nobis expositam, quum interim praeclusus sit et inaccessus ingressus? Respondeo: etiamsi promissiones legis, quatenus conditionales sunt, a perfecta legis obedientia dependeant, quam nullibi reperire est, non tamen frustra datas esse. Ubi enim didicimus irritas nobis fore et inefficaces, nisi gratuita sua bonitate, citra intuitum operum, nos Deus amplexetur, atque adeo illam bonitatem, nobis per evangelium exhibitam, fide simus amplexati: ne ipsis quidem deest sua efficacia, etiam cum annexa conditione. Sic enim tum omnia nobis gratuito confert, ut hoc quoque ad cumulum suae beneficientiae adjungat, quod semiplenam nostram obedientiam non respuens, et quod deest complemento remittens, perinde atque a nobis impleta conditione, legalium promissionum fructum percipere nos facit. Sed hanc quaestionem, quia in tractanda fidei justificatione plenius disputanda erit, non ultra in praesens prosequemur.

5. Quod autem impossibilem legis observationem diximus, id est paucis verbis explicandum simul et confirmandum. Solet enim vulgo absurdissima sententia videri, ut Hieronymus non dubitarit anathema illi denuntiare. Quid visum sit Hieronymo, nihil moror; nos quid verum sit inquiramus. Non texam hic longas ambages de variis possibilitatis generibus. Impossibile appello quod nec fuit unquam, et ne in posterum sit Dei ordinatione ac decreto impeditur. Si ab ultima memoria repetamus, neminem sanctorum exstitisse dico qui, corpore mortis circumdatus, ad eum dilectionis scopum pertigerit ut ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima, ex tota potentia Deum amaret; neminem rursum, qui non concupiscentia laborarit. Quis reclamet? Video quidem quales nobis sanctos imaginetur stulta superstitio, quorum scilicet puritati vix coelestes angeli respondeant; sed repugnante tum scriptura, tum experientiae ratione. Dico item neminem posthac futurum, qui ad verae perfectionis metam perventurus sit, nisi corporis mole solutus. In hanc rem primum suppetunt aperta scripturae testimonia. Non est homo justus super terram qui non peccet, dicebat Solomo (1 Reg. 8, 46). David autem non justificabitur in conspectu tuo omnis vivens (Psal. 143, 2). Job plurimis locis idem affirmat. Clarissime omnium Paulus, quod caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (Gal. 5, 17). Nec alia ratione probat, omnes qui sub lege sunt maledictioni subjectos, nisi quia scriptum sit maledictos omnes, qui non permanserint in omnibus ejus mandatis (Gal. 3, 10; Deut. 27, 26); innuens scilicet, imo pro confesso assumens, neminem permanere posse. Quidquid autem scripturis praedictum est, id pro perpetuo, adeoque pro necessario haberi decet. Ejusmodi argutia vexabant Augustinum Pelagiani, injuriam fieri Deo si plus jubeat quam per ejus gratiam praestare queant fideles. Ille, ut

effugeret calumniam, fatebatur[1]) posse quidem Dominum, si vellet, hominem mortalem in angelicam puritatem evehere; sed neque fecisse unquam, nec facturum, quod aliter in scripturis asseruisset. Id neque ego infitior; sed addo tamen importune de potentia Dei disputari contra ejus veritatem; ideo cavillis non esse obnoxiam sententiam si quis dicat fieri non posse quod non futurum scripturae pronuntiant. Verum si de verbo disputatur, Dominus rogantibus discipulis, quis possit salvus esse, respondet (Matth. 19, 25), apud homines id quidem impossibile, apud Deum vero omnia possibilia. Validissima etiam ratione id contendit Augustinus[2]), nunquam in hac carne reddere nos quem debemus legitimum Deo amorem. Amor, inquit, notitiam ita sequitur, ut Deum amare nemo perfecte possit, qui non cognitam prius ad plenum habuerit ejus bonitatem. Nos, dum in mundo peregrinamur, cernimus per speculum et in aenigmate; sequitur ergo imperfectum esse nostrum amorem. Sit ergo extra controversiam, impossibile esse in hac carne legis implementum, si naturae nostrae impotentiam intuemur, quemadmodum et ex Paulo alibi (Rom. 8, 3) adhuc ostendetur.

6. Sed quo tota res melius patefiat, officium usumque legis, quam moralem vocant, succincto ordine recolligamus. Porro tribus istis partibus, quantum intelligo, continetur. Prima est, ut dum justitiam Dei ostendit, id est, quae sola Deo accepta est, suae unumquemque injustitiae admoneat, certiorem faciat, convincat denique ac condemnet. Sic enim opus est, caecum et ebrium amore sui hominem ad notitiam simul et confessionem suae tum imbecillitatis tum impuritatis adigi; quando nisi vanitas ejus evidenter redarguatur, insana virium suarum confidentia inflatus est, nec adduci unquam potest ut de earum tenuitate sentiat, quantisper eas arbitrii sui modo metitur. Atqui simulac eas comparare ad legis difficultatem coepit, habet illic quod ferociam minuat. Utcunque enim ingentem de iis opinionem praesumpserit, mox tamen eas sub tanto pondere anhelare sentit, deinde titubare ac labascere, tandem concidere etiam ac deficere. Sic legis magisterio eruditus, exuit illam qua prius caecutiebat arrogantiam. Similiter altero, quo ipsum laborare dictum est, superbiae morbo sanandus est. Quamdiu judicio suo stare permittitur, hypocrisin comminiscitur pro justitia; qua contentus factitiis nescio quibus justitiis adversus Dei gratiam erigitur. Postquam vero ad legis trutinam examinare vitam suam cogitur, omissa commentitiae illius justitiae praesumptione, immenso spatio se abesse a sanctitate cernit; rursus infinitis vitiis se abundare, quibus purus antea videbatur. Tam profundis enim ac sinuosis recessibus absconduntur concupiscentiae mala, ut hominis aspectum facile fallant. Nec sine causa dicit apostolus (Rom. 7, 7), se concupis-

---

1) Libr. de natura et gratia.
2) De spiritu et litera c. 36 et saepe alias.

centiam ignorasse nisi lex diceret: non concupisces; quia, nisi per illam retegatur ex latebris suis, occultius miserum hominem perdit quam id exitiale ejus telum sentiatur.

7. Ita lex instar est speculi cujusdam, in quo nostram impotentiam, tum ex hac iniquitatem, postremo ex utraque maledictionem contemplamur; quemadmodum oris nostri maculas speculum nobis repraesentat. Quem enim ad sequendam justitiam destituit facultas, hic in luto peccatorum haereat defixus necesse est. Peccatum continuo maledictio sequitur. Ideo, quo majoris transgressionis deprehensos convictosque lex tenet, eo gravioris simul judicii reos agit. Huc pertinet apostoli dictum (Rom. 3, 20), quod per legem est cognitio peccati. Primum enim ejus officium illic tantum notat, cujus experimentum est in peccatoribus nondum regeneratis. Huic conjuncta sunt ista, legem esse subingressam ut abundaret peccatum (ibid. 5, 20), ac proinde esse administrationem mortis, quae iram operetur et occidat (2 Cor. 3, 7; Rom. 4, 15). Eo enim magis haud dubie crescit iniquitas, quo liquidiore peccati intelligentia conscientia feritur; quod ad praevaricationem tunc adversus legislatorem contumacia accedit. Restat igitur ut iram Dei in peccatoris exitium armet; quia nihil per se potest quam accusare, damnare et perdere. Et quemadmodum scribit Augustinus [1]): si desit spiritus gratiae, in hoc tantum adest ut reos faciat et occidat. Id autem quum dicitur, nec ignominia afficitur lex, nec ejus quidem excellentiae quidquam derogatur. Sane si voluntas nostra tota in ejus obedientiam formata compositaque foret, plane jam ad salutem sufficeret sola ipsius cognitio; at quum natura nostra carnalis et corrupta cum spirituali Dei lege hostiliter pugnet, nec ejus disciplina quidquam emendetur, superest ut lex quae in salutem (si auditores idoneos nacta fuisset) data erat, in peccati et mortis occasionem cedat [2]). Quandoquidem enim omnes ejus transgressores esse convincimur, quo justitiam Dei clarius reserat, eo nostram ex adverso iniquitatem magis detegit; quo vitae salutisque praemium justitiae repositum certius confirmat, eo certiorem iniquorum interitum reddit. Tantum ergo abest quin legi contumeliosa sint ista elogia, ut ad illustriorem divinae beneficentiae commendationem plurimum valeant. Nam inde profecto patet, nostra nequitia et pravitate nos impediri quominus vitae beatitudine per legem in propatulo posita fruamur. Unde suavior redditur, quae sine legis subsidio nobis succurrit Dei gratia; et amabilior, quae illam nobis confert, misericordia, qua discimus identidem benefaciendo et nova dona cumulando nunquam ipsum fatigari.

8. Quod autem omnium nostrum iniquitas et damnatio legis testimonio consignatur, non ideo fit (si tamen rite in ea proficimus) ut concidamus desperatione ac desponsis animis in prae-

---

1) De corrept. et gratia c. 1.

2) Vide Ambr. c. 1. de Jac. et vita beata c. 6.

cipitium corruamus. In hunc certe modum illinc examinantur reprobi, sed ob animi obstinationem. Apud filios Dei alium esse eruditionis finem convenit. Nos quidem judicio legis damnatos esse testatur apostolus (Rom. 3, 19), quo omne os obstruatur et obnoxius reddatur omnis mundus Deo. Idem tamen alibi (ibid. 11, 32) docet, Deum omnes sub incredulitate conclusisse, non ut perdat, aut omnes perire sinat, sed ut omnium misereatur. Nempe ut, omissa suae virtutis stolida opinione, sola Dei manu stare se et consistere intelligant, ut nudi et vacui ad ejus misericordiam confugiant, in hanc se toti reclinent, in hanc penitus se abdant, hanc unam pro justitia et meritis arripiant, quae omnibus in Christo exposita est, quicunque eam vera fide et expetunt et exspectant. Deus enim in legis praeceptis nonnisi perfectae justitiae, qua nos omnes destituti sumus, remunerator, contra autem severus scelerum judex apparet. In Christo autem facies ejus gratiae ac lenitatis plena, erga miseros etiam ac indignos peccatores relucet.

9. De profectu ad implorandam auxilii gratiam saepe Augustinus; ut quum scribit Hilario [1]): jubet lex ut facere jussa conati, et in nostra infirmitate sub lege fatigati, adjutorium gratiae poscere noverimus. Item Asellio [2]): utilitas legis est ut hominem de sua infirmitate convincat et gratiae medicinam, quae in Christo est, implorare compellat. Item ad Innocentium Romanum [3]): jubet lex; gratia vires agendi subministrat. Item Valentino [4]): jubet Deus quae non possumus, ut noverimus quid ab illo petere debeamus. Item [5]): data est lex ut vos reos faceret; rei facti, timeretis; timentes, indulgentiam peteretis; de viribus vestris non praesumeretis. Item [6]): ad hoc data est lex ut de magno parvulum faceret; ut te ad justitiam vires de tuo non habere monstraret, ac sic inops, indignus ac egenus ad gratiam confugeres. Postea sermonem ad Deum dirigit: ita fac Domine, ita fac misericors Domine: impera quod non possit impleri; imo impera quod non nisi per gratiam tuam possit impleri; ut quum homines id implere per suas vires nequiverint, omne os obstruatur, et nemo sibi magnus videatur; sint omnes parvuli, et reus fiat omnis mundus coram Deo. Sed ego ineptus sum qui tot testimonia congero, quum proprium opus scripserit sanctus ille vir, cui titulum fecit: de spiritu et litera. Secundum profectum non tam significanter describit, vel quod dependere ex illo priore noverat, vel quod non ita probe tenebat, vel quod verba non habebat quibus tectum alioqui sensum ita distincte et perspicue explicaret. Neque tamen in reprobis quoque ipsis primum hoc legis officium cessat. Quanquam enim cum filiis Dei non hucusque pergunt, ut post carnis dejectionem interiore homine renoventur ac reflorescant, sed primo terrore attoniti in desperatione jacent, pertinet tamen

1) Epist. 89 (157).
2) Epist. 200 (196).
3) Epist. 95 (177).
4) Libr. de grat. et l. arb. c. 16.
5) In Psal. 70. Serm. 1, 19.
6) In Psal. 118. Serm. 27, 3.

ad manifestandam divini judicii aequitatem ejusmodi fluctibus eorum conscientias exagitari. Siquidem libenter semper cupiunt adversus Dei judicium tergiversari; nunc illo nondnm patefacto, legis tamen et conscientiae testimonio sic consternati, in se ipsis produnt quid meriti sint.

10. Secundum legis officium est, ut qui nulla justi rectique cura, nisi coacti, tanguntur, dum audiunt diras in ea sanctiones, coerceantur saltem poenarum formidine. Coercentur autem, non quod interior eorum animus permoveatur aut afficiatur, sed quia, tanquam injecto fraeno, manus ab exteriori opere continent, et suam pravitatem intus cohibent, quam alioqui petulanter effusuri erant. Ex eo nec meliores quidem sunt, nec apud Deum justiores. Nam tametsi vel terrore vel pudore impediti exercere non audent, quod animo conceperunt, nec suae libidinis furias palam efflare, cor tamen non habent compositum ad timorem et obedientiam Dei; imo quo magis sese retinent, eo fortius intus accenduntur, fervent, bulliunt, parati quidvis facere, et quovis prorumpere, nisi hic terror legis obstaret. Nec id solum, sed legem quoque ipsam pessime oderunt, et Deum legislatorem exsecrantur, ut eum, si possent, maxime velint tollere, quem nec recta jubentem, nec suae majestatis contemptores ulciscentem ferre possunt. Aliis quidem obscurius, aliis clarius, omnibus tamen nondum regeneratis hic sensus inest, ut non voluntaria submissione, sed inviti ac restitantes, tantum timoris violentia ad legis studium trahantur. Sed tamen haec coacta expressaque justitia necessaria est publicae hominum communitati, cujus hic tranquillitati consulitur, dum cavetur ne omnia permisceantur tumultu, quod fieret si omnia omnibus licerent. Quin etiam filiis Dei non est inutile hac paedagogia exerceri, quantisper ante vocationem, spiritu sanctificationis destituti, insipientia carnis lasciviunt. Dum enim divinae ultionis terrore vel ab externa petulantia retrahuntur, utcunque nondum animo domiti parum in praesentia promoveant, aliqua tamen ex parte ferendo justitiae jugo assuefiunt: ne quum vocati fuerint, sint ad disciplinam, ceu ad rem incognitam, rudes prorsus ac novitii. Hoc officium videtur apostolus proprie attigisse, quum tradit legem non esse justo positam (1 Tim. 1, 9), sed injustis et immorigeris, impiis et peccatoribus, sceleratis et profanis, parricidis, homicidis, fornicariis, paederastis, plagiariis, mendacibus ac periuris, et si quid aliud sanae doctrinae adversatur. Indicat enim esse exsultantibus, et sine modo alioquin vagaturis carnis libidinibus retinaculum.

11. Ad utrumque vero accommodari potest, quod alibi dicit, legem fuisse Judaeis paedagogum ad Christum (Gal. 3, 24); siquidem duo sunt hominum genera quos ad Christum sua paedagogia manuducit. Alii, de quibus primo loco diximus, quia propriae aut virtutis, aut justitiae fiducia nimis pleni sunt, recipiendae Christi gratiae non sunt idonei, nisi prius sint exinaniti. Ergo eos miseriae suae agnitione lex ad humilitatem subigit, quo ita

praeparentur ad expetendum quod sibi antea deesse non putabant. Alii opus habent fraeno quo retineantur, ne ita laxent fraena carnis suae lasciviae, ut ab omni justitiae studio prorsus excidant. Ubi enim nondum regit spiritus Dei, illic sic ebulliunt interdum libidines, ut periculum sit ne animam sibi obnoxiam in oblivionem contemptumque Dei demergant; et fieret, nisi Dominus hoc remedio obviam iret. Itaque quos ad regni sui haereditatem destinavit, si non statim regenerat, ad tempus suae visitationis conservat per legis opera sub timore, non illo quidem casto et puro, qualis in ejus filiis esse debet, utili tamen ad hoc ut ad veram pietatem pro suo captu erudiantur. Hujus rei tot habemus documenta, ut minime opus sit exemplo. Quicunque enim aliquamdiu in ignoratione Dei versati sunt, hoc sibi accidisse fatebuntur ut legis fraeno retinerentur in qualicunque Dei metu et observantia, donec spiritu regenerati, ex animo ipsum amare inciperent.

12. Tertius usus, qui et praecipuus est, et in proprium legis finem propius spectat, erga fideles locum habet, quorum in cordibus jam viget ac regnat Dei spiritus. Nam tametsi digito Dei legem scriptam et insculptam habent in cordibus, hoc est, sic affecti sunt et animati per spiritus directionem ut obtemperare Deo cupiant, bifariam tamen adhuc in lege proficiunt. Est enim illis optimum organum, quo melius in dies ac certius discant qualis sit Domini voluntas, ad quam aspirant, atque in ejus intelligentia confirmentur. Ut si quis servus jam ita sit toto animi studio comparatus ut domino suo se approbet, necesse tamen habet mores domini explorare accuratius et observare, ad quos se componat et accommodet. Nec se quispiam nostrum ab hac necessitate eximat. Nemo enim eo sapientiae adhuc penetravit, ut non possit ex quotidiana legis eruditione novos facere progressus in puriorem divinae voluntatis notitiam. Deinde, quia non sola doctrina, sed exhortatione quoque indigemus, hanc quoque utilitatem ex lege capiet servus Dei, ut frequenti ejus meditatione excitetur ad obsequium, in eo roboretur, a delinquendi lubrico retrahatur. In hunc enim modum sanctos sibi instare oportet, qui secundum spiritum quantalibet alacritate ad Dei justitiam contendant, carnis tamen ignavia semper onerantur, quominus legitima promptitudine pergant. Huic carni lex flagrum est, quo instar inertis tardique asini ad opus urgeatur. Imo spirituali homini, quia nondum carnis mole expeditus est, assiduus aculeus erit, qui desidere illum non permittat. Nimirum in hunc usum respiciebat David, quum insignibus illis encomiis legem celebraret (Psal. 19, 8 seq.): lex Domini immaculata, convertens animas; justitiae Domini rectae, laetificantes corda; praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos, etc. Item (ibid. 119, 105): lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis; ac innumera quae toto illo Psalmo prosequitur. Neque vero repugnant ista paulinis sententiis quibus ostenditur, non quem regeneratis usum lex praestet, sed quid homini per se conferre queat. Hic autem canit propheta quanta

cum utilitate legis suae lectione erudiat Dominus eos, quibus intus obsequendi promptitudinem aspirat, nec sola praecepta arripit, sed rebus annexam gratiae promissionem, quae sola facit ut quod amarum est dulcescat. Quid enim lege minus amabile, si flagitando tantum et minando metu sollicitet animas, et terrore angat? Praesertim vero ostendit David, se in lege mediatorem apprehendisse, sine quo nulla est oblectatio vel suavitas.

13. Quod discernere dum imperiti quidam nesciunt, totum Mosen animose explodunt, duasque legis tabulas valere jubent; quia scilicet Christianis alienum esse arbitrantur, adhaerere doctrinae quae mortis administrationem continet. Facessat longe ex animis nostris profana isthaec opinio: pulchre enim docuit Moses, legem, quae apud peccatores nihil quam mortem generare potest, in sanctis meliorem praestantioremque habere debere usum. Sic enim moriturus populo edixit (Deut. 32, 46): ponite corda vestra in omnia verba quae ego testificor vobis hodie, ut mandetis ea filiis vestris, doceatisque custodire, facere et implere universa quae scripta sunt in volumine legis hujus, quia non incassum praecepta sunt vobis, sed ut singuli in eis viverent. Quod si absolutum in ea justitiae exemplar eminere nemo infitietur, aut nullam esse nobis recte justeque vivendi regulam oportet, aut ab ea nefas est discedere. Siquidem non plures, sed una est perpetua et inflexibilis vivendi regula. Quamobrem, quod justi hominis vitam in legis meditatione continuam facit David (Psal. 1, 2), id ne ad saeculum unum referamus, quia singulis ad finem mundi aetatibus convenientissimum est; nec absterreamur ideo, aut refugiamus ab ejus institutione, quod exactiorem multo sanctitatem praescribat quam praestaturi sumus, dum circumferemus carcerem corporis nostri. Non enim jam rigidi exactoris vicem erga nos fungitur, cui non satisfiat nisi soluto penso: sed in hac ad quam nos adhortatur perfectione, metam demonstrat ad quam nobis tota vita contendere non minus utile est quam officio nostro consentaneum. In qua contentione si non deficimus, bene est. Stadium namque est tota haec vita, cujus decurso spatio dabit Dominus ut metam illam, ad quam nunc eminus nituntnr nostra studia, teneamus.

14. Nunc ergo, quoniam vim exhortationis erga fideles habet lex, non quae eorum conscientias maledictione liget, sed quae pigritiam subinde instando excutiat et imperfectionem vellicet, multi, dum volunt significare hanc ab illius maledictione liberationem, dicunt abrogatam esse legem fidelibus (de morali adhuc loquor), non quod amplius illis non jubeat quod rectum est, sed duntaxat ne sit illis quod antea erat; hoc est, ne eorum conscientias perterrendo et confundendo damnet ac perdat. Et sane talem legis abrogationem non obscure docet Paulus. A Domino quoque fuisse praedicatam ex eo apparet, quod opinionem illam de lege a se dissipanda non refutasset nisi invaluisset inter Judaeos. Quum autem non potuerit temere, sine ullo praetextu,

emergere, credibile est, ab ejus doctrinae falsa interpretatione fuisse natam; qualiter cuncti fere errores occasionem a veritate sumere consueverunt. Nos vero, ne ad eundem impingamus lapidem, accurate distinguamus quid in lege sit abrogatum, quid firmum adhuc maneat. Quum testatur Dominus (Matth. 5, 17) se non venisse ad legem abolendam, sed ad implendam; nec praeteriturum, donec coelum ac terra transeant, apicem ex lege quin omnia fiant: nihil de observantia legis per suum adventum detractum iri satis confirmat. Et merito; quando in hunc finem potius venit ut ejus transgressionibus mederetur. Manet igitur per Christum inviolabilis legis doctrina, quae nos docendo, admonendo, objurgando, corrigendo, ad omne opus bonum formet ac comparet.

15. Quae vero de maledictione dicuntur a Paulo, non ad institutionem ipsam pertinere, sed solum ad constringendae conscientiae vigorem, constat. Non enim solum docet lex, sed imperiose exigit quod mandat. Si non exhibeatur, imo si qua in parte ab officio cessetur, maledictionis fulmen stringit. Hac ratione dicit apostolus (Gal. 3, 10), omnes qui sunt ex operibus legis esse exsecrationi obnoxios, quia scriptum sit: exsecrabilis omnis qui non complet omnia. Eos autem sub operibus legis dicit, qui in remissione peccatorum justitiam non statuunt, per quam a legis rigore solvimur. Solvi ergo nos a legis vinculis oportere docet, nisi volumus sub illis misere perire. Sed quibus vinculis? illius austerae et infestae exactionis quae ex summo jure nihil remittit, nec transgressionem ullam impunitam sinit. Ab hac, inquam, maledictione ut nos redimeret Christus, factus est pro nobis maledictio (ibid. 3, 13 et 4, 4). Scriptum est enim: maledictus omnis qui pendet in ligno. Capite quidem sequenti tradit, Christum legi fuisse subjectum ut eos qui sub lege erant redimeret; sed eodem sensu. Subdit enim continuo: quo jus filiorum adoptione reciperemus. Quid istuc est? ne perpetua servitute premeremur, quae conscientias nostras anxietate mortis compressas teneret. Interim manet illud semper inconcussum, ex legis autoritate nihil decessisse quin eadem semper veneratione obedientiaque ipsam suscipi a nobis conveniat.

16. Alia caeremoniarum ratio, quae non effectu, sed usu solo fuerunt abrogatae. Quod autem illis finem adventu suo Christus imposuit, adeo nihil earum sanctitati derogat, ut eam magis commendet ac illustret. Nam sicuti veteri populo inane praebuissent spectaculum, nisi mortis et resurrectionis Christi virtus illic monstrata esset, ita nisi cessassent, discernere hodie non liceret quorsum fuissent institutae. Ideo Paulus, ut earum observationem non supervacuam modo, sed noxiam quoque esse probet, umbras fuisse docet, quarum nobis exstat in Christo corpus (Col. 2, 17). Videmus ergo ut in earum abolitione melius refulgeat veritas, quam si adhuc procul et quasi obtento velo Christum, qui palam apparuit, figurarent. Ideo et Christi morte velum templi in duas

partes scissum cecidit (Matth. 27, 51); quia jam viva et expressa coelestium bonorum imago in lucem prodierat, quae obscuris tantum lineamentis inchoata fuerat, sicuti loquitur autor epistolae ad Hebraeos (cap. 10, 1). Huc pertinet dictum Christi (Luc. 16, 16): legem et prophetas fuisse usque ad Joannem; ex eo regnum Dei coepisse evangelizari. Non quod praedicatione, quae spem salutis et vitae aeternae continet, privati fuerint sancti patres; sed qnia procul et sub umbraculis intuiti sunt duntaxat, quod hodie in plena luce conspicimus. Cur autem ecclesiam Dei ab illis rudimentis altius transscendere oportuerit, explicat Joannes Baptista (Joann. 1, 17); quod lex per Mosen data sit, gratia autem et veritas per Jesum facta. Quia, etsi vere expiatio in veteribus sacrificiis promissa fuit, et arca foederis certum fuit paterni Dei favoris pignus, hoc totum umbratile fuisset, nisi in Christi gratia fundatum, ubi reperitur solida aeternaque stabilitas. Hoc quidem fixum maneat, quamvis servari desierint ritus legales, ipso tamen fine melius cognosci quanta fuerit eorum utilitas ante Christi adventum, qui usum tollendo vim et effectum sua morte obsignavit.

17. Paulo plus difficultatis habet quae notatur a Paulo ratio (Col. 2, 13): et vos quum essetis mortui per delicta et praeputium carnis vestrae, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta, delens quod adversus nos erat chirographum in decretis, quod erat nobis contrarium; et ipsum tulit e medio, affigens cruci, etc. Videtur enim legis abolitionem aliquantum ultra dilatare, ut nihil jam nobis sit cum illius decretis. Errant enim qui simpliciter de lege morali accipiunt, cujus tamen inexorabilem magis severitatem, quam doctrinam abolitam interpretantur. Alii acutius pensiculantes Pauli verba, perspiciunt in legem caeremonialem proprie competere, et ostendunt, id non semel apud Paulum sonare vocabulum decreti; nam ad Ephesios (2, 14) quoque ita loquitur: ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum, legem mandatorum in decretis sitam evacuans, ut duos conderet in se ipso, in unum novum hominem. De caeremoniis illic agi, minime ambiguum; quia interstitium vocat, quo Judaei a gentibus dissidebant. Quare priores illos ab his jure reprehendi fateor; sed ab his quoque nondum bene explicari mens apostoli mihi videtur. Nam illos duos locos simul per omnia comparari, nullo modo placet. Ephesios quum de sua in societatem Israelis cooptione certiores facere vellet, impedimentum, quo arcebantur olim, sublatum docet. Illud erat in caeremoniis. Ritus enim ablutionum et sacrificiorum quibus Judaei Domino consecrabantur, eos a gentibus segregabant. At in epistola ad Colossenses sublimius mysterium attingi quis non videat? Certamen est quidem illic de mosaicis observationibus, ad quas pseudoapostoli christianum populum adigere studebant; sed quemadmodum in epistola ad Galatas controversiam illam altius ducit, et quodammodo ad fontem suum revocat, ita et hoc loco. Nam si in ritibus nihil aliud

consideras quam defungendi necessitatem, quorsum attinebat vocari chirographum contrarium nobis? praeterea in eo totam prope redemptionis nostrae summam ponere, ut induceretur? Quare res ipsa clamat, hic aliquid interius reputandum esse. Ego autem confido me germanam intelligentiam assequutum, si tamen mihi verum esse conceditur quod alicubi verissime ab Augustino scriptum est, imo quod ex claris apostoli verbis hausit, in caeremoniis judaicis confessionem magis delictorum exstitisse quam expiationem. Quid enim sacrificiis aliud agebant quam se mortis conscios fatebantur, qui in suum locum catharmata substituebant? Quid purificationibus, nisi quod se immundos testabantur? Ita renovabatur subinde ab illis et piaculi et impuritatis suae chirographum: solutio in illa testificatione non erat. Qua ratione scribit apostolus (Hebr. 9, 15), morte demum Christi intercedente redemptionem praevaricationum esse peractam, quae manebant sub veteri testamento. Merito ergo chirographa vocat apostolus suis cultoribus adversa: quando per illa suam damnationem ac immunditiem palam consignabant. Nec obest, quod illi quoque ejusdem nobiscum gratiae participes fuerunt. Id enim sunt assequuti in Christo, non in caeremoniis quas illic a Christo discernit apostolus; quoniam Christi gloriam, tum usurpatae, obscurabant. Habemus caeremonias, si per se considerentur, eleganter et apposite vocari chirographa, hominum saluti contraria; quia velut solennia instrumenta erant, quae ipsorum obligationem testarentur. Illis quum vellent rursum christianam ecclesiam astringere pseudoapostoli, non sine causa Paulus, altius repetita earum significatione, Colossenses admonuit, quod relaberentur, si subjugari se in eum modum ab ipsis passi essent. Simul enim illis excutiebatur Christi beneficium: quatenus, peracta semel aeterna expiatione, quotidianas illas observationes abolevit; quae ad peccata consignanda tantum validae, ad eadem delenda nihil poterant.

CAPUT VIII.

Legis moralis explicatio.

Quatuor partibus constat hoc Caput: 1) Praemittuntur generalia quaedam dicta, intellectu necessaria, quae praefationis vice funguntur, sect. 1—5. — 2) Deinde tres observationes perpetuae in legis moralis vero sensu explicando et assequendo, sect. 6—12. — 3) Explicatio legis moralis, seu decem Dei praeceptorum, additur, sect. 13—50. — 4) Postrema pars ostendit, quorsum tota Lex spectat: nempe non tantum ut rudimenta, sed etiam ut perfectionem doceat, sect. 51. usque ad fin. cap.

1. Hic decem legis praecepta, cum brevi eorum explicatione, inserere non alienum fore arbitror, quia et inde melius patebit quod attigi, quem semel Deus praescripsit cultum adhuc

vigere; deinde accedet secundi capitis confirmatio, non solum didicisse ex ea Judaeos quaenam esset vera pietatis ratio, sed horrore judicii, quum se observationi viderent impares, fuisse subactos ut vel inviti ad mediatorem traherentur. Porro inter explicandam eorum summam quae in vera Dei notitia requiruntur, docuimus non posse ipsum pro sua magnitudine a nobis concipi, quin statim occurrat ejus majestas quae nos ad ejus cultum adstringat. In cognitione nostri hoc praecipuum posuimus, ut propriae virtutis opinione vacui, et propriae justitiae fiducia exuti, contra egestatis conscientia fracti et contusi, solidam humilitatem discamus, ac nostri dejectionem. Utrumque in lege sua Dominus exsequitur, ubi primum vindicata sibi legitima imperandi potestate, ad numinis sui reverentiam nos vocat, atque in quo sita ea sit et constituta praescribit; deinde, promulgata justitiae suae regula (cujus rectitudini ingenium nostrum, ut pravum est et contortum, perpetuo adversatur, et infra cujus perfectionem facultas nostra, ut imbecilla est et ad bonum enervata, procul jacet) tum impotentiae nos, tum injustitiae arguit. Porro haec ipsa quae ex duabus tabulis discenda sunt, quodammodo nobis dictat lex illa interior, quam omnium cordibus inscriptam et quasi impressam superius dictum est. Non enim sinit nos perpetuum somnum sine sensu dormire nostra conscientia, quin intus testis sit ac monitrix eorum quae Deo debemus, quin boni et mali discrimen nobis objiciat, atque ita nos accuset dum ab officio discedimus. Verum, qua errorum caligine obvolutus est homo, per legem illam naturalem vix tenuiter degustat quis Deo acceptus sit cultus; certe a recta ejus ratione longissimo intervallo distat. Ad hoc arrogantia et ambitione sic turgidus, suique amore excaecatus est, ut se prospicere nondum queat, et velut in se descendere, quo submittere se ac dejicere discat suamque miseriam fateri. Proinde (quod tum hebetudini tum contumaciae nostrae necessarium erat) Dominus legem scriptam nobis posuit: quae et certius testificaretur quod in lege naturali nimis obscurum erat, et mentem memoriamque nostram, excusso torpore, vividius feriret.

2. Nunc promptum est intelligere quid ex lege discendum sit, nempe Deum, sicut creator est noster, ita jure locum patris et domini erga nos obtinere; hac ratione gloriam, reverentiam, amorem, timorem illi a nobis deberi. Quin etiam nos non esse nostri juris, ut quocunque animi libido incitarit sequamur; sed ab ejus nutu suspensos in eo solo debere consistere quod ei placuerit. Deinde justitiam ac rectitudinem illi cordi esse, iniquitatem vero abominationi: ideoque, nisi velimus impia ingratitudine a conditore nostro deficere, justitiam tota vita nobis esse necessario colendam. Nam si tum illi demum exhibemus quam decet reverentiam, dum voluntatem ejus nostrae praeferimus, sequitur non alium esse legitimum ejus cultum, quam justitiae, sanctitatis, puritatis observationem. Nec praetendere excusationem

licet, quod facultas desit, et, velut exhausti debitores, solvendo non simus. Non enim convenit ut Dei gloriam metiamur ex nostra facultate; qualescunque enim simus, manet ille sui similis semper, amicus justitiae, iniquitati infensus. Quidquid a nobis exigat (quia non potest nisi rectum exigere), ex naturae obligatione obsequendi necessitas nos manet; quod autem non possumus, id vitii nostri est. A propria enim cupiditate, in qua peccatum regnat, si vincti tenemur, ne soluti simus in nostri patris obsequium, non est cur necessitatem pro defensione causemur, cujus malum et intra nos est et nobis imputandum.

3. Ubi huc usque per legis doctrinam profecerimus, tum ad nos, eadem docente, descendere oportet, unde tandem duo referamus: primum, justitiam legis cum vita nostra comparando, longe abesse quin Dei voluntati respondeamus, ideoque indignos esse, qui locum nostrum retineamus inter ejus creaturas, nedum inter filios censeamur; deinde vires nostras reputando, adimplendae legi non impares modo eas esse, sed prorsus nullas. Hinc necessario sequitur tum propriae virtutis diffidentia, tum animi anxietas et trepidatio. Neque enim iniquitatis pondus sustinere potest conscientia, quin mox Dei judicium obversetur. Sentiri vero Dei judicium non potest quin mortis horrorem incutiat. Similiter impotentiae documentis coacta, facere nequit quin protinus in virium suarum desperationem concidat. Utraque affectio humilitatem ac dejectionem generat. Ita fit demum ut homo, aeternae mortis (quam injustitiae suae merito sibi imminere videt) sensu perterrefactus, ad unam Dei misericordiam, tanquam ad unicum salutis portum, sese convertat; ut suae non esse facultatis sentiens exsolvere quod legi debet, in se ipso desperabundus, ad opem aliunde poscendam et exspectandam respiret.

4. Sed enim non contentus Dominus justitiae suae reverentiam conciliasse, quo etiam ejus amore, simul et iniquitatis odio, corda nostra imbueret, promissiones ac minas subjunxit. Quia enim magis caligat mentis nostrae oculus quam ut sola boni pulchritudine afficiatur, clementissimus pater pro sua indulgentia nos ad ipsum amandum et expetendum illectare praemiorum dulcedine voluit. Denuntiat ergo reposita virtutibus apud se praemia; nec operam frustra sumpturum qui praeceptis suis fuerit obsequutus. Edicit ex adverso, non tantum esse exsecrabilem sibi injustitiam, sed nec impune evasuram; quod ipse contemptae suae majestatis ultor sit futurus. Ac quo modis omnibus cohortetur, tam vitae praesentis benedictiones, quam aeternam beatitudinem pollicetur eorum obedientiae qui mandata sua servaverint; transgressoribus non minus praesentes calamitates, quam aeternae mortis supplicium minatur. Illa enim promissio (Lev. 18, 5): qui fecerit haec, vivet in illis; item comminatio illi respondens (Ez. 18, 20): anima quae peccaverit, ipsa morietur; ad futuram procul dubio et nunquam finiendam vel immortalitatem vel mortem spectant. Quan-

quam ubicunque commemoratur benevolentia aut ira Dei, sub illa aeternitas vitae, sub hac aeternum exitium continetur. Praesentium autem benedictionum ac maledictionum longus in lege catalogus recensetur (Lev. 26, 4 seqq.; Deut. 28, 1 seqq.). Atque in sanctionibus quidem summa Dei puritas, quae iniquitatem ferre non potest, in promissionibus vero, praeter summum erga justitiam amorem (quem praemio fraudare non sustinet) mira quoque ejus benignitas approbatur. Nam quum ejus majestati cum nostris omnibus simus obaerati, jure optimo quidquid requirit a nobis, tanquam debitum reposcit; debiti autem solutio remuneratione digna non est. Jure igitur suo decedit quum praemium proponit nostris obsequiis, quae non ultra ceu indebita exhibentur. Quid autem ipsae nobis per se afferant, partim dictum est, partim clarius iterum suo loco apparebit. Satis in praesentia est, si tenemus ac reputamus esse in legis promissionibus non vulgarem justitiae commendationem, quo certius constet, quantopere Deo placeat ejus observatio; sanctiones in majorem injustitiae exsecrationem esse positas, ne vitiorum blanditiis delibutus peccator judicium legislatoris sibi paratum obliviscatur.

5. Porro quod Dominus, perfectae justitiae regulam traditurus, omnes ejus partes ad voluntatem suam revocavit, in eo indicatur nihil esse illi acceptius obedientia. Quod eo diligentius observandum est, quo proclivior est humanae mentis lascivia ad varios identidem excogitandos cultus quibus illum demereatur. Omnibus enim saeculis haec irreligiosa religionis affectatio (quia humano ingenio naturaliter insita est) se prodidit, ac etiamnum prodit; quod homines comparandae justitiae rationem praeter Dei verbum semper comminisci gestiunt. Unde in bonis quae communiter censentur operibus, angustiorem locum tenent legis praecepta, innumera illa humanorum turba totum fere spatium occupante. At vero quid aliud Moses quam ejusmodi libidinem cohibere studuit, quum post legis promulgationem sic populum compellaret? Observa et audi omnia quae praecipio tibi, ut bene sit tibi et filiis tuis post te in sempiternum, quum feceris quod bonum est et placitum coram Deo tuo; quod praecipio tibi, hoc tantum facito: non addas, nec minuas (Deut. 12, 28). Atque antea, quum testatus esset hanc esse ejus sapientiam et intelligentiam coram reliquis nationibus, quod judicia, justitias et caeremonias accepisset a Domino, subjecerat (Deut. 4, 9): custodi igitur te ipsum et animam tuam sollicite, ne obliviscaris verborum quae viderunt oculi tui, et ne aliquando excidant e corde tuo. Quia scilicet providebat Deus, non quieturos Israelitas quin, recepta lege, novas praeterea justitias parturirent, nisi severe retinerentur, hic justitiae perfectionem esse comprehensam pronuntiat: quod validissimum retinaculum esse debebat. Nec tamen ab illa tantopere vetita audacia destiterunt. Quid nos? eodem certe dicto constringimur. Non enim dubium quin perpetuo valeat illud quo absolutam justitiae doctrinam legi suae Dominus vendicavit;

illa tamen non contenti, bonis operibus aliis super alia confingendis et cudendis prodigiose laboramus. Huic sanando vitio remedium optimum erit, si constanter insederit haec cogitatio: legem nobis esse divinitus traditam, quae nos perfectam justitiam edoceret; illic non aliam justitiam doceri nisi quae ad praescriptum divinae voluntatis exigatur; frustra igitur novas operum formas ad demerendum Deum tentari, cujus legitimus cultus sola constat obedientia. Quin potius, quod extra Dei legem evagetur bonorum operum studium, esse divinae veraeque justitiae non tolerandam profanationem. Verissime quoque Augustinus [1]), qui nunc matrem custodemque virtutum omnium, nunc originem appellat, obedientiam quae Deo praestatur.

6. Verum, ubi lex Domini explicata nobis fuerit, tum aptius demum et majore cum fructu quod de ipsius officio usuque ante disserui confirmabitur. Ante vero quam ad excutienda singula capita ingredimur, quae ad universalem ejus notitiam faciunt, modo praecipere operae pretium est. Initio constitutum sit, non ad externam honestatem modo, sed ad interiorem spiritualemque justitiam, hominis vitam in lege informari. Quod quum infitiari nemo queat, paucissimi tamen rite animadvertunt. Id fit quia in legislatorem non respiciunt, a cujus ingenio natura quoque legis aestimanda est. Si quis rex edicto scortari, occidere, furari prohibeat, sanctione, fateor, non tenebitur si quis scortandi, occidendi, furandi cupiditatem animo conceperit tantum, nihil eorum perpetrarit. Nempe quia mortalis legislatoris providentia non nisi ad externam civilitatem protenditur, non violantur ejus interdicta nisi patratis flagitiis. Deus autem, cujus oculum nihil fugit, et qui externam speciem non tam moratur quam cordis puritatem, sub scortationis, homicidii, furti interdicto, libidinem, iram, odium, alieni appetentiam, dolum et quidquid tale est, vetat. Nam quum sit spiritualis legislator, animae non minus quam corpori loquitur. Homicidium autem animae, ira est ac odium; furtum, mala cupiditas et avaritia; scortatio, libido. Leges etiam humanae, dicet quispiam, consilia et voluntates spectant, non fortuitos eventus. Fateor; sed quae extra emerserunt. Quo animo unumquodque facinus editum fuerit, expendunt; sed arcanas cogitationes non scrutantur. Proinde illis satisfactum fuerit, ubi quis manum duntaxat continuerit a transgressione; contra autem, quia animis nostris lata est lex coelestis, eorum coercitio ad justam ejus observationem in primis necessaria est. At vulgus hominum, etiam dum legis contemptum fortiter dissimulat, oculos, pedes, manus, et omnes corporis partes in aliquam legis observationem componit; cor ab omni obedientia alienissimum interim retinet, ac se defunctum putat si probe homines celaverit quod gerit in conspectu Dei. Audiunt, non occides, non moechaberis, non fura-

1) Libr. 14. de civit. Dei, c. 12. De bono conjug. c. 33. Contra adv. legis et proph. 1, 19.

beris: gladium ad caedem non exserunt; corpora sua meretricibus non commiscent, manus alienis bonis non injiciunt. Haec omnia bene hactenus: sed caedes totis animis spirant, fervent in libidinem, omnium bona oculis retortis aspiciunt et cupiditate devorant. Jam vero deest quod praecipuum erat legis. Unde, quaeso, tam crassus stupor, nisi quod omisso legislatore, justitiam suo magis ingenio accommodant? His fortiter reclamat Paulus (Rom. 7, 14), affirmans legem esse spiritualem; quo significat, non modo animae, mentis, voluntatis obsequium exigere, sed requirere angelicam puritatem, quae omnibus carnis sordibus abstersa nihil quam spiritum sapiat.

7. Hunc quum esse legis sensum dicimus, non novam ex nobis interpretationem ingerimus, sed Christum sequimur optimum legis interpretem (Matth. 5, 21 seqq.). Quum enim Pharisaei perversa opinione populum imbuissent, legem perficere qui externo opere nihil adversus legem perpetrasset, hunc periculosissimum errorem arguit, et impudicum mulieris aspectum scortationem esse pronuntiat; homicidas testatur quicunque fratrem oderint; facit enim reos judicio qui vel iram animo conceperint, reos consilio qui murmurando aut fremendo aliquam offensi animi significationem dederint, reos gehennae ignis qui conviciis et maledicentia in apertam iram prosilierint. Haec qui non viderunt, finxerunt Christum alterum Mosen, legis evangelicae latorem, quae defectum mosaicae illius suppleverit. Unde illud vulgatum axioma de perfectione legis evangelicae, quae legem veterem longo intervallo superet. Quod multis modis est perniciosissimum. Nam ex ipso Mose, ubi postea praeceptorum summam colligemus, patebit quam indignam contumeliam divinae legi inurat. Patrum certe sanctimoniam non procul ab hypocrisi abfuisse insinuat, nosque ab una illa et perpetua justitiae regula deducit. Facillima autem est erroris confutatio: quod putarunt Christum legi adjicere, ubi suae tantum integritati restituit, dum Pharisaeorum mendaciis obscuratam et fermento inquinatam asserit et repurgat.

8. Haec nobis secunda sit observatio, plus inesse semper in praeceptis ac interdictis quam verbis exprimatur: quod tamen sic temperandum est, ne sit nobis instar lesbiae regulae, qua freti, scripturam licentiose contorquentes, quodlibet e quolibet faciamus. Faciunt enim quidam hac immoderata excurrendi libertate, ut apud alios vilescat legis autoritas, aliis spes intelligentiae concidat. Igitur si fieri potest, ineunda est via aliqua quae nos ad Dei voluntatem recto ac solido gressu deducat. Quaerendum, inquam, quatenus excedere verborum fines debeat interpretatio; ut appareat, non attextam esse legi divinae ex humanis glossis appendicem, sed purum germanumque legislatoris sensum fideliter redditum. Sane adeo in omnibus fere praeceptis manifestatae sunt synecdochae, ut deridiculo jure sit futurus, qui legis sensum ad verborum angustias restringere velit. Ultra verba itaque progredi sobriam legis interpretationem palam est; sed quo usque, obscu-

rum manet, nisi modus aliquis finiatur. Hunc ergo modum optimum fore censeo si ad praecepti rationem dirigatur; nempe ut in unoquoque praecepto expendatur, cur datum nobis fuerit. Exempli gratia: omne praeceptum aut imperativum est, aut prohibitorium. Utriusque generis veritas statim occurrit, si rationem, ceu finem, intuemur; ut praecepti quinti finis est, honorem esse iis reddendum quibus eum attribuit Deus. Haec igitur praecepti summa, rectum esse, Deoque placere ut eos honoremus quibus aliquid excellentiae largitus est; contemptum et contumaciam adversus eos, abominationi esse. Primi praecepti ratio est, ut Deus solus colatur. Summa igitur praecepti erit veram pietatem, hoc est numinis sui cultum Deo cordi esse, impietatem abominari. Sic in singulis praeceptis inspiciendum qua de re agatur; deinde quaerendus finis, donec reperiamus quid proprie illic testetur sibi placere legislator, vel displicere. Demum ab eo ipso ad contrarium ducenda ratiocinatio, in hunc modum: si placet hoc Deo, contrarium displicet; si hoc displicet, contrarium placet; si hoc praecipit, contrarium vetat; si hoc vetat, contrarium praecipit.

9. Quod nunc subobscure attingitur, inter exponenda praecepta clarissimum ipsa exercitatione fiet. Quare sufficit attigisse; nisi quod postremum membrum, quod vel alioqui non intelligeretur, vel intellectum forsan absonum initio videri posset, sua probatione breviter confirmandum erit. Probatione illud non eget: dum bonum jubetur, vetari quod cum eo pugnat malum; nemo est enim qui non concedat. Imperari quoque contraria officia, dum mala vetantur, non aegerrime recipiet commune judicium. Virtutes quidem commendari, dum adversa vitia damnantur, vulgare est. Sed nos plus aliquid postulamus quam vulgo significent istae formulae. Contrariam enim vitio virtutem, fere interpretantur vitii ipsius abstinentiam; nos eam ultra procedere dicimus, ad officia scilicet factaque contraria. Itaque in hoc praecepto: non occides, sensus hominum communis nihil aliud considerabit, quam ab omni maleficio ac malefaciendi libidine abstinendum esse. Ego praeterea contineri dico, ut proximi vitam quibus possimus subsidiis adjuvemus. Ac ne sine ratione loquar, ita confirmo: Deus vetat injuria fratrem laedi aut violari, quia vitam ejus caram nobis esse vult ac pretiosam; simul ergo postulat quae ad illius conservationem conferri possunt officia caritatis. Atque ita videre est ut semper nobis finis praecepti reseret quidquid illic facere aut jubemur aut vetamur.

10. Cur autem Deus ita velut dimidiis praeceptis, per synecdochas significarit magis quid vellet quam expresserit, quum aliae quoque rationes reddi soleant, haec mihi in primis placet: quia peccatorum foeditatem, nisi ubi palpabilis est, diluere, et speciosis praetextibus inducere semper caro molitur, quod erat in unoquoque transgressionis genere deterrimum et scelestissimum, exemplaris loco proposuit, cujus ad auditum sensus quoque exhorresceret, quo majorem peccati cujuslibet detestationem animis no-

stris imprimeret. Hoc nobis imponit saepius in aestimandis vitiis, quod, si tectiora sunt, elevamus. Has praestigias Dominus discutit, quum nos assuefacit universam vitiorum multitudinem ad haec capita referre, quae optime quantum sit in unoquoque genere abominationis repraesentant. Exempli gratia, ira et odium non usque adeo exsecranda putantur mala, quum suis nominibus appellatur; at quum interdicuntur nobis sub homicidii nomine, melius intelligimus quanta sint in abominatione apud Deum, cujus voce in tam horrendi flagitii ordinem rejiciuntur; atque ipsi, judicio ejus permoti, delictorum, quae prius levia videbantur, gravitatem assuescimus melius reputare.

11. Tertio loco considerandum quid sibi velit divinae legis in duas tabulas partitio, quarum non abs re nec temere solennem mentionem aliquoties factam esse omnes sani judicabunt. Et in promptu causa est quae ambiguos nos de hac re manere non sinit. In duas enim partes, quibus tota continetur justitia, legem suam sic divisit Deus, ut priorem religionis officiis, quae peculiariter ad numinis sui cultum pertinent, alteram officiis caritatis quae in homines respiciunt, assignaverit. Primum sane justitiae fundamentum est Dei cultus, quo everso reliqua omnia justitiae membra, velut divulsi collapsique aedificii partes, lacera et dissipata sunt. Qualis enim justitiae esse dices, quod homines non vexas furtis ac rapinis, si per sceleratum sacrilegium interim Dei majestatem sua gloria spolias? quod fornicatione corpus tuum non conspurcas, si blasphemiis tuis profanas nomen Dei sacrosanctum? quod hominem non trucidas, si memoriam Dei interimere et exstinguere contendis? Frustra igitur sine religione venditatur justitia, ac nihilo majore specie quam si truncum abscisso capite corpus ad decorem obtendatur. Neque modo est praecipua ipsius pars, sed anima quoque, qua tota ipsa spirat et vegetatur; neque enim citra Dei timorem inter se homines aequitatem ac dilectionem servant. Principium ergo et fundamentum justitiae vocamus Dei cultum; quod eo sublato, quidquid inter se aequitatis, continentiae, temperantiae homines exercent, inane est ac frivolum coram Deo. Dicimus fontem et spiritum; quia ex eo discunt homines temperanter ac sine maleficio inter se vivere, si Deum venerantur, tanquam recti et iniqui judicem. Proinde priore tabula ad pietatem et propria religionis officia, quibus majestas sua colenda est, nos instituit; altera praescribit quomodo propter nominis sui timorem nos in hominum societate gerere debeamus. Qua ratione Dominus noster (ut evangelistae referunt Matth. 22, 37; Luc. 10, 27) legem totam summatim in duo capita collegit, ut Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligamus; ut proximum amemus sicut nosmet ipsos. Vides ut e duabus partibus, quibus totam legem concludit, alteram in Deum dirigat, alteram hominibus destinet.

12. Verum, quanquam universa lex duobus capitibus contenta est, Deus tamen noster, quo omnem excusationis praetex-

tum tolleret, voluit fusius et explicatius decem praeceptis enarrare tum quaecunque ad honorem, timorem, amorem sui spectant, tum quae ad caritatem pertinent, quam propter se ipsum nobis erga homines mandat. Nec in divisionem praeceptorum noscendam male studium intenditur; modo ejus generis rem esse memineris, in qua liberum cuique judicium esse debeat, ob quam non sit contentiose cum dissentiente pugnandum. Nobis quidem hic locus necessario attingendus est, ne, quam posituri sumus divisionem, ceu novam et nuper excogitatam lectores aut rideant aut mirentur. Legem esse decem verbis distinctam, quia Dei ipsius autoritate saepius comprobatur, extra controversiam est. Quare non de numero, sed secandi ratione ambigitur. Qui sic partiuntur ut tria praecepta dent primae tabulae, reliqua septem in secundam rejiciant, praeceptum de imaginibus numero expungunt, vel certe sub primo occultant; quum mandati loco haud dubie a Domino distincte positum sit; decimum vero, de non concupiscendis proximi rebus, inepte in duo concerpunt. Accedit quod talem partiendi rationem puriore saeculo incognitam fuisse, mox intelligetur. Alii quatuor capita nobiscum in prima tabula numerant; sed primi vice, promissionem statuunt sine praecepto. Ego autem, quia, nisi evidenti ratione convincar, decem verba apud Mosen pro decem praeceptis accipio, ut totidem pulcherrimo ordine disposita videre mihi videor, permissa illis sua opinione, sequar quod magis mihi probatur, nempe ut quod illi praeceptum primum faciunt, locum praefationis in totam legem teneat; sequantur deinde praecepta primae quatuor, secundae tabulae sex, eo quo recensebuntur ordine. Hanc divisionem Origenes [1]) sine controversia, perinde atque passim suo saeculo receptam, tradidit. Suffragatur et Augustinus ad Bonifacium, qui in enumeratione hunc ordinem servat: ut uni Deo religionis obsequio serviatur, ut idolum non colatur, ut nomen Domini non in vanum accipiatur; quum ante seorsum de umbratili sabbathi praecepto loquutus foret. Alibi [2]) quidem prima illa divisio illi arridet, sed ob nimium levem causam, quod in numero ternario, si tribus praeceptis conficiatur prima tabula, magis eluceat mysterium trinitatis. Quanquam nec illic dissimulat in caeteris nostram sibi magis placere. Nobiscum praeter illos est autor operis imperfecti in Matthaeum. Josephus, non dubium quin ex communi aetatis suae consensu, quina praecepta singulis tabulis assignat. Quod cum rationi adversatur in eo quod religionis et caritatis distinctionem confundit, tum refutatur Domini autoritate, qui apud Matthaeum (Matth. 19, 19) in catalogo secundae tabulae, mandatum de parentibus honorandis reponit. Nunc Deum ipsum audiamus loquentem suis verbis.

---

1) Origenes in Exod. lib. 3.

2) Libr. 2. quaest. Vet. test. 7. Quaest. in heptat. 2, 71.

PRAECEPTUM PRIMUM.

Ego sum Jehovah, Deus tuus qui eduxi te de terra Aegypti, de domo servitutis: non habebis deos alienos coram facie mea.

13. Partemne mandati primi facias priorem sententiam, an separatim legas, mihi in medio est, modo ne vice prooemii cujusdam esse in totam legem mihi neges. Primum in legibus ferendis curandum est ne contemptu mox abrogentur. Providet ergo in primis Deus ne legis, quam laturus est, majestas aliquando in contemptum veniat: ad quam sanciendam triplici argumento utitur. Potestatem ac jus imperii sibi vendicat, quo electum populum constringat parendi necessitate. Promissionem gratiae proponit, cujus suavitate eundem alliciat ad sanctitatis studium. Beneficium commemorat, quo Judaeos redarguat ingratitudinis, nisi benignitati suae respondeant. Sub nomine Jehovah imperium et legitima dominatio designatur. Quod si ab ipso sunt omnia, et in ipso consistunt, aequum est ut in ipsum referantur: quemadmodum ait Paulus (Rom. 11, 36). Abunde itaque hoc solo verbo sub divinae majestatis jugum redigimur, quia portentosum fuerit ab ejus ditione velle nos submovere extra quem esse non possumus.

14. Postquam se eum esse ostendit qui jus habeat praecipiendi, cui obedientia debeatur, ne sola necessitate videatur trahere, dulcedine quoque illectat, Deum se ecclesiae pronuntiando. Subest enim loquutioni relatio mutua, quae in promissione continetur: ero illis in Deum, ipsi erunt mihi in populum (Jer. 31, 33). Unde Abrahae, Isaac et Jacob immortalitatem ex eo Christus confirmat, quod Dominus se eorum Deum testatus sit (Matth. 22, 32). Quare perinde est ac si ita loqueretur: ego vos mihi delegi in populum, cui non modo in praesenti vita benefacerem, sed vitae quoque futurae beatitudinem largirer. Quorsum autem istud spectet, variis locis in lege annotatur. Nam quum hac misericordia nos dignatur Dominus ut populo suo in consortio accenseat, eligit nos, inquit Moses (Deut. 7, 6 et 14, 2 et 26, 18), ut simus sibi in populum peculiarem, in populum sanctum, ac custodiamus praecepta sua. Unde illa cohortatio (Lev. 19, 2): sancti estote, quia sanctus sum. Porro ex his duobus illa quae est apud prophetam (Mal. 1, 6) obtestatio ducitur: filius honorat patrem, et servus dominum; si ego Dominus, ubi timor? si ego pater, ubi amor?

15. Sequitur commemoratio beneficii, quae eo validior esse debet ad nos commovendos, quo magis detestabile, etiam inter homines, ingratitudinis flagitium. Recentis quidem beneficii tum Israelem admonebat, sed quod ob mirificam magnitudinem in aeternum memorabile, ad posteritatem quoque valeret. Ad haec convenientissimum est praesenti causae; innuit enim Dominus, eos e misera servitute ideo liberatos ut se libertatis autorem obedien-

tia et obsequendi promptitudine colant. Solet etiam (quo nos in vero sui unius cultu retineat) certis epithetis sese insignire, quibus sacrum suum numen ab omnibus idolis ac diis commentitiis discernit. Nam, ut antea dixi, quae nostra est ad vanitatem propensio cum temeritate conjuncta, simulac nominatur Deus, mens nostra sibi cavere nequit, quin ad inane aliquod commentum delabatur. Huic igitur malo remedium dum afferre vult Deus, ipse suam divinitatem certis titulis ornat, atque ita nos quibusdam veluti cancellis circumscribit, ne huc aut illuc evagemur, et temere nobis fingamus novum aliquem Deum, si derelicto Deo vivo, idolum erigamus. Hac ratione prophetae, quoties eum proprie designare volunt, illum vestiunt et quasi includunt iis notis sub quibus se populo israelitico manifestaverat. Neque enim, quum Deus Abrahae, vel Deus Israelis vocatur (Exod. 3, 6), quum in templo hierosolymitano collocatur inter Cherubim (Am. 1, 2; Psal. 80, 2 et 99, 1; Jes. 37, 16), istae et similes loquendi formulae ipsum uni loco alligant, aut populo; sed in hoc duntaxat sunt positae ut cogitationes piorum in illo Deo sistant, qui suo foedere, quod cum Israele pepigit, sese ita repraesentavit ut ab ejusmodi idea deflectere nullo modo liceat. Fixum tamen illud maneat, redemptionis fieri mentionem, quo alacrius Judaei se Deo addicant qui sibi jure eos vendicat. Nos autem (ne ad nos pertinere nihil id putemus) reputare convenit, aegyptiacam Israelis servitutem typum esse spiritualis captivitatis in qua omnes vincti detinemur, donec brachii sui virtute liberatos in regnum libertatis nos coelestis vindex traducit. Quemadmodum ergo, quum dissipatos olim Israelitas ad cultum nominis sui recolligere vellet, eos ab intolerabili, qua premebantur, Pharaonis dominatione eripuit, ita quibus hodie se in Deum esse profitetur, eos omnes jam ab exitiali diaboli potestate asserit, quae illa corporali adumbrata fuit. Quamobrem nemo est cujus animus inflammari non debeat ad auscultandam legem, quam a summo rege profectam audit; a quo ut suam originem ducunt omnia, ita aequum est ut finem suum vicissim in ipsum destinent ac dirigant. Nemo, inquam, est qui non rapi debeat ad amplexandum legislatorem, ad cujus observanda mandata peculiariter se delectum esse docetur; a cujus benignitate, cum bonorum omnium affluentiam, tum immortalis vitae gloriam exspectat; cujus mirabili virtute ac misericordia e faucibus mortis se liberatum novit.

16. Fundata et stabilita legis suae autoritate, praeceptum primum edit: ne habeamus deos alienos coram facie sua. Finis praecepti est quod Dominus in populo suo solus vult eminere, et jure suo potiri in solidum. Id ut fiat, impietatem ac superstitionem quamlibet, qua divinitatis suae gloria vel minuitur vel obscuratur, a nobis abesse jubet; atque eadem ratione, vero pietatis studio coli se a nobis atque adorari praecipit. Et verborum simplicitas id fere sonat. Siquidem habere Deum non possumus quin simul complectamur quae sunt ei propria. Quod ergo vetat ha-

bere alienos deos, eo significat ne quod sibi proprium est alio transferamus. Etsi autem quae Deo debemus innumera sunt, ad quatuor tamen capita non inepte referentur: adorationem, cui accedit tanquam appendix spirituale conscientiae obsequium, fiduciam, invocationem, gratiarum actionem. Adorationem voco venerationem ac cultum quem illi reddit quilibet nostrum, ubi se ejus magnitudini submisit. Quare non immerito ejus partem facio, quod nostras conscientias ejus legi subjicimus. Fiducia est, ex virtutum ejus recognitione, acquiescendi in eo securitas; quum in eo sapientiam, justitiam, potentiam, veritatem, bonitatem omnem reponentes, sola ejus communicatione nos beatos existimamus. Invocatio sit mentis nostrae, quoties urget ulla necessitas, in ejus fidem atque opem receptus, tanquam ad unicum praesidium. Gratiarum actio est gratitudo, qua laus bonorum omnium illi tribuitur. Horum ut nihil patitur Dominus alio derivari, ita omnia sibi in solidum exhiberi mandat. Neque enim satis fueris ab alieno abstinere deo, nisi in hoc ipso te contineas; quod nefarii quidam contemptores solent, quibus summum compendium est religiones omnes ludibrio habere. Atqui praecedat oportet vera religio, qua in Deum viventem animi referantur; cujus cognitione imbuti, ad suscipiendam, timendam, colendam ipsius majestatem, ad amplexandam bonorum ejus communicationem, ad opem ubique requirendam, ad recognoscendam laudisque confessione celebrandam operum magnificentiam, in omnibus vitae actionibus, tanquam ad unicum scopum, aspirent; tum caveatur prava superstitio, qua animi a vero Deo deflexi huc atque illuc ceu in varios diducuntur deos. Proinde si uno Deo simus contenti, memoria repetamus quod ante dictum est, procul abigendos esse fictitios omnes deos, nec lacerandum esse cultum quem unus ille sibi vendicat. Quia ne tantillum quidem ex ejus gloria delibare fas est, quin apud ipsum quaecunque ei propria sunt resideant. Particula quae sequitur, coram facie mea, indignitatem auget: quod Deus ad zelotypiam provocatur, quoties figmenta nostra substituimus in ejus locum; quemadmodum si impudica mulier, producto palam ante oculos mariti adultero, ejus animum magis ureret. Quum ergo praesenti sua virtute et gratia testatum faceret Deus, se populum quem elegerat respicere, quo magis a scelere defectionis deterreat, non posse novos deos ascisci admonet, quin testis sit ac spectator sacrilegii. Huic enim audaciae plurimum impietatis accrescit, quod in suis transfugiis Dei oculos ludificari se posse judicat. Ex adverso reclamat Dominus, quidquid struimus, quidquid molimur, quidquid fabricamus, in conspectum suum venire. Pura sit ergo conscientia vel ab occultissimis apostasiae cogitationibus, si religionem nostram approbare Domino libet. Siquidem integram et incorruptam divinitatis suae gloriam non externa modo confessione requirit, sed in oculis suis, qui abditissimas cordium latebras intuentur.

PRAECEPTUM SECUNDUM.

Non facies tibi sculptile, neque similitudinem ullam eorum quae in coelo sunt sursum, vel in terra deorsum, vel in aquis quae sub terra sunt. Non adorabis, neque coles.

17. Quemadmodum proximo mandato Deum se unum esse pronuntiavit, praeter quem nulli alii dii cogitandi aut habendi sint, ita qualis sit, et quo cultus genere honorandus, apertius etiamnum edicit, ne quid sibi carnale affingere audeamus, Finis ergo praecepti est, quod superstitiosis ritibus legitimum sui cultum non vult profanari. Quare in summa nos a carnalibus observatiunculis, quas stolida mens nostra, ubi Deum pro sua crassitie concepit, comminisci solet, in totum revocat et abstrahit, ac proinde ad legitimum sui cultum, hoc est spiritualem et a se institutum, format. Quod autem est in hac transgressione crassissimum vitium notat: idololatriam externam. Ac duae quidem sunt mandati partes. Prior licentiam nostram coercet, ne Deum, qui incomprehensibilis est, sub sensus nostros subjicere, aut ulla specie repraesentare audeamus. Secunda vetat ne imagines ullas adoremus religionis causa. Porro formas omnes breviter enumerat, quibus solebat a profanis et superstitiosis gentibus figurari. Per ea quae in coelo sunt, solem, lunam, aliasque stellas et fortasse aves intelligit. Quemadmodum Deuteronomii quarto (v. 15) exprimens suam mentem, tam aves quam astra nominat. Quod non annotassem, nisi quosdam viderem ad angelos imperite referre. Itaque reliqua membra, quia per se nota sunt, praetermitto. Ac jam libr. 1. satis aperte docuimus, quascunque excogitat homo visibiles Dei formas, pugnare ex diametro cum ejus natura, ideoque, simulac in medium prodeunt idola, corrumpi veram religionem et adulterari.

18. Quae additur sanctio non parum ad excutiendam socordiam valere debet. Minatur

Se Jehovam esse, Deum nostrum, Deum, aemulatorem, qui visitet iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem, in iis qui oderunt nomen suum; faciat autem misericordiam in millia, iis qui diligunt se, ac praecepta sua servant.

Hoc vero perinde est ac si diceret, se solum esse in quo haerere debeamus. Eo ut nos inducat, potentiam suam praedicat, quae se impune contemni vel elevari non patiatur. Ponitur hic quidem nomen El, quod Deum significat; sed quia a fortitudine ducitur, quo sensum melius exprimerem, hoc quoque reddere non dubitavi, vel contextui inserere. Deinde aemulatorem se vocat, qui consortem ferre nequeat. Tertio, vindicem se futurum asserit suae majestatis ac gloriae, si qui eam ad creaturas aut sculptilia transferant; neque id brevi aut simplici vindicta, sed quae in

filios, nepotes et pronepotes se protendat, qui scilicet paternae impietatis imitatores erunt. Quemadmodum perpetuam quoque in longam posteritatem iis misericordiam ac benignitatem suam exhibet qui se diligunt, ac legem suam custodiunt. Personam mariti erga nos induere usitatissimum est Deo, siquidem conjunctio qua nos sibi devincit, dum in ecclesiae sinum recipit, sacri cujusdam conjugii instar habet, quod mutua fide stare oportet. Ipse ut omnibus fidelis ac veracis mariti officiis defungitur, ita vicissim a nobis stipulatur amorem ac castitatem conjugalem: hoc est, ne animas nostras satanae, libidini foedisque carnis cupiditatibus stuprandas prostituamus. Unde quum Judaeorum apostasiam corripit, eos projecta pudicitia adulteriis inquinatos conqueritur. Ergo ut maritus, quo sanctior est ac castior, eo gravius accenditur si uxoris animum ad rivalem inclinare videt, ita Dominus, qui nos sibi in veritate desponsavit, ardentissimam zelotypiam suam esse testatur, quoties, neglecta sancti sui conjugii puritate, scelestis libidinibus conspurcamur, tum vero praesertim dum numinis sui cultum, quem maxime illibatum esse decuerat, alio derivamus, vel inficimus aliqua superstitione. Quandoquidem hoc modo non tantum violamus datam in conjugio fidem, sed ipsum nuptialem thorum inductis adulteris polluimus.

19. In comminatione videndum est quid sibi velit, quum se visitaturum edicit iniquitatem patrum in filios, ad tertiam et quartam generationem. Nam praeterquam quod a divinae justitiae aequitate alienum est poenam alieni delicti ab insonte expetere, Deus ipse quoque hoc se non commissurum affirmat, ut filius portet iniquitatem patris (Ez. 18, 20). Atqui sententia tamen haec non semel repetitur, de poenis avitorum scelerum in futuras generationes prorogandis. Sic enim saepius alloquitur eum Moses (Num. 14, 18): Jehovah, Jehovah, qui reddis iniquitatem patrum filiis in tertiam et quartam generationem. Jeremias similiter (Jer. 32, 18): qui facis misericordiam in millibus, qui reddis iniquitatem patrum in sinum filiorum post eos. Nonnulli, dum in solvendo hoc nodo aegre desudant, de poenis duntaxat temporariis putant intelligendum: quas si filii sustinent pro parentum delictis, non est absurdum, quando saepe in salutem infliguntur. Quod verum quidem est. Nam Ezechiae denuntiabat Jesaias (39, 7), filios ejus regno spoliandos, et in exsilium deportandos, ob peccatum ab eo perpetratum. Domus Pharaonis et Abimelech ob laesum Abrahamum afflictantur (Gen. 12, 17 et 20, 2), etc. Sed quum id ad quaestionis hujus solutionem affertur, effugium est magis quam vera interpretatio. Graviorem enim ultionem edicit hic et similibus locis quam ut intra vitae praesentis terminos limitetur. Sic igitur accipiendum est, quod justa Domini maledictio non modo in caput impii, sed in totam quoque familiam incumbat. Ubi incubuit, quid exspectari potest, nisi ut pater, spiritu Dei destitutus, flagitiosissime vivat? filius ob patris nequitiam similiter a Domino derelictus, eandem exitii sequatur viam? nepos

demum et pronepos, hominum detestabilium exsecrabile semen, praecipites post eos ruant?

20. Primum inspiciamus an talis vindicta divinam justitiam dedeceat. Si universa hominum natura est damnabilis, quos Dominus gratiae suae communicatione non dignatur, iis paratum scimus esse interitum; nihilominus propria iniquitate, non iniquo Dei odio intereunt. Nec ulla relinquitur expostulatio, cur non aliorum exemplo Dei gratia in salutem adjuventur. Quum ergo haec impiis et flagitiosis irrogatur ob scelera punitio, ut Dei gratia in multas generationes domus eorum priventur, quis ob justissimam hanc vindictam Deo criminationem intendat? At Dominus contra pronuntiat, poenam peccati paterni in filium non transituram (Ez. 18, 20). Observa quid illic agatur. Israelitae, quum diu et assidue multis calamitatibus vexarentur, proverbium jactare coeperant, patres suos comedisse uvam acerbam, unde dentes filiorum obstupescerent; quo significabant, admissa fuisse a parentibus peccata quorum poenas ipsi, justi alioqui et immerentes, penderent, implacabili magis Dei iracundia, quam moderata severitate. Iis denuntiat propheta, non ita esse, quia ob propria flagitia plectantur, neque Dei justitiae convenire ut filius justus ob scelesti patris nequitiam supplicium luat, quod neque in praesenti sanctione habetur. Nam si visitatio, de qua nunc sermo est, adimpletur quum ab impiorum familia gratiam, lumen suae veritatis, reliqua salutis adjumenta aufert Dominus, eo ipso quod excaecati et derelicti ab ipso filii parentum vestigiis insistunt, maledictiones ob paterna scelera sustinent. Quod vero et temporariis miseriis subjiciuntur, et aeterno demum exitio, ita justo Dei judicio, non ob aliena peccata, sed ob iniquitatem propriam puniuntur.

21. Altera ex parte offertur promissio de propaganda in mille generationes Dei misericordia; quae etiam frequenter in scripturis occurrit, et in solenni ecclesiae foedere inseritur: ero Deus tuus, et seminis tui post te (Gen. 17, 7). Quod respiciens Solomon scribit (Prov. 20, 7) filios justorum post mortem eorum beatos fore; non tantum sanctae educationis ratione, quae et ipsa certe momentum non minimum habet, sed ob istam in foedere promissam benedictionem, quod Dei gratia in familiis piorum aeterna resideat. Eximia hinc fidelibus consolatio, ingens impiis terror; nam si post mortem quoque memoria tum justitiae, tum iniquitatis tantum apud Deum valet, ut maledictio hujus et illius benedictio in posteritatem redundet, multo magis in ipsis autorum capitibus residebit. Caeterum nihil obstat quod impiorum soboles interdum ad bonam frugem se recipit, fidelium soboles degenerat; quia non perpetuam hic regulam figere voluit legislator, quae suae electioni derogaret. Nam ad consolationem justi ac terrorem peccatoris sufficit non esse vanam ipsam aut inefficacem sanctionem, tametsi non semper locum habeat. Quemadmodum enim quae paucis sceleratis infliguntur temporales poenae, testimonia sunt divinae adversus peccata irae, et futuri olim in omnes pec-

catores judicii, tametsi multi impune usque ad vitae finem evadant, ita quum exemplum unum edit Dominus istius benedictionis, ut filium in patris gratiam misericordia et benignitate sua prosequatur, documentum praebet constantis et perpetuae in suos cultores gratiae; quum patris iniquitatem semel in filio persequitur, docet quale reprobos omnes judicium ob scelera propria maneat. Quam certitudinem potissimum hic spectavit. Obiter etiam misericordiae suae amplitudinem nobis commendat, quam in mille generationes extendit, quum quatuor duntaxat generationes assignarit vindictae.

PRAECEPTUM TERTIUM.

Non usurpabis nomen Jehovae Dei tui in vanum.

22. Finis praecepti est, quod nominis sui majestatem vult nobis esse sacrosanctam. Summa igitur erit, ne ipsam contemptim et irreverenter habendo profanemus. Cui interdicto cohaeret ex ordine praeceptum, ut eam religiosa veneratione prosequi nobis studio et curae sit. Itaque sic animis et linguis comparatos esse nos decet, ut nihil de ipso Deo ejusque mysteriis aut cogitemus aut loquamur nisi reverenter et multa cum sobrietate; ut in aestimandis ejus operibus nihil nisi erga ipsum honorificum sapiamus. Haec, inquam, tria observare non oscitanter convenit: ut quidquid mens de ipso concipit, quidquid lingua profatur, ipsius excellentiam resipiat, et sacrae nominis ejus sublimitati respondeat; denique ad extollendam ejus magnificentiam aptum sit. Sancto ejus verbo et adorandis mysteriis ne temere praepostereque abutamur, vel ad ambitionem, vel ad avaritiam, vel ad ludicra nostra; sed prout impressam gerunt nominis ejus dignitatem, suum inter nos honorem ac pretium semper habeant. Postremo, ejus operibus ne obloquamur aut detrectemus, quemadmodum illi contumeliose solent obstrepere miseri homines; sed quidquid ab ipso memoramus factum cum sapientiae, justitiae, bonitatis elogiis praedicemus. Id est nomen Dei sanctificare. Ubi secus fit, vano pravoque abusu polluitur; quia rapitur extra legitimum usum, cui soli consecratum erat; atque ut nihil aliud, sua tamen dignitate exutum, contemptibile paulatim redditur. Quod si in hac temeraria usurpandi importune divini nominis facilitate tantum est mali, multo plus in eo, si in nefarios usus conferatur; ut qui ipsum necromantiae superstitionibus, diris devotionibus, illicitis exorcismis, aliisque impiis incantationibus servire faciunt. Juramentum autem in mandato potissimum assumitur, in quo perversus divini nominis abusus maxime est detestabilis: quo inde melius absterreamur ab omni, in universum, ejus profanatione. Hic autem de cultu Dei praecipi et reverentia nominis ejus, non autem de aequitate quae inter homines colenda est, inde patet quod deinde in secunda tabula perjurium et falsum testimonium damnabit, quo laeditur humana societas, super-

vacua autem esset repetitio si hoc praeceptum tractaret de officio caritatis. Jam ipsa quoque distinctio hoc postulat, quia non frustra Deus, ut dictum est, duas legi suae tabulas attribuit. Unde colligitur hoc jus suum sibi vendicare, ac tueri nominis sui sanctitatem, non autem docere, quid homines hominibus debeant.

23. Primo loco habendum est, quid sit juramentum. Est autem Dei attestatio ad veritatem sermonis nostri confirmandam. Quae enim manifesta in Deum probra continent exsecrationes, indignae sunt quae inter juramenta censeantur. Ejusmodi attestationem, ubi rite peragitur, speciem esse cultus divini, ostenditur multis locis scripturae; ut quum Jesaias (19, 18) de Assyriis et Aegyptiis in foederis societatem cum Israele vocandis vaticinatur: loquentur, inquit, lingua Chanaan, et in nomine Domini jurabunt, hoc est, jurando per nomen Domini confessionem religionis edent. Item, quum de propagando ejus regno loquitur (Jes. 65, 16): quicunque benedicet sibi, in Deo fidelium benedicet, et qui jurabit in terra, jurabit in Deo vero. Jeremias, si eruditi, inquit (12, 16), docuerint jurare populum in nomine meo, sicut docuerunt jurare per Baal, aedificabuntur in medio domus meae. Et merito nomen Domini in testimonium invocando nostram in ipsum religionem dicimur testari. Sic enim ipsum aeternam esse et immutabilem veritatem confitemur: quem appellamus non modo tanquam prae aliis idoneum veritatis testem, sed etiam ceu ejus assertorem unicum, qui abscondita in lucem proferre queat; deinde ut cordium cognitorem. Ubi enim desunt hominum testimonia, ad Deum testem refugimus; ac praesertim ubi asserendum est quod in conscientia latet. Qua ratione amare succenset iis Dominus qui per alienos deos dejerant, atque id jurisjurandi genus, argumentum manifestae defectionis interpretatur. Filii tui dereliquerunt me, et jurant in iis qui non sunt dii (Jer. 5, 7). Et sceleris hujus gravitatem poenarum comminatione declarat: disperdam eos qui jurant per nomen Domini, et jurant per Melchon (Zephan. 1, 5).

24. Jam ubi intelligimus, sacramentis nostris Dominum inesse velle nominis sui cultum, eo major adhibenda diligentia, ne pro cultu vel contumeliam vel contemptum et vilitatem contineant. Contumelia est non levis si per ipsum pejeratur; unde et profanatio appellatur in lege (Levit. 19, 12). Quid enim restat Domino, ubi sua veritate fuerit spoliatus? jam Deus esse desinet. Sed enim spoliatur certe, dum falsi suffragator et approbator constituitur. Quare Josuah, dum Achan ad confessionem veri adigere vult: fili mi, ait (Jos. 7, 19), da gloriam Domino Israel; innuens scilicet Dominum gravissime inhonorari si per eum pejeratur. Neque mirum: non enim stat per nos quin mendacium sacro ejus nomini quodammodo inuratur. Quam loquutionem usitatam inter Judaeos fuisse, quoties ad sacramentum dicendum quispiam vocaretur, constat ex simili obtestatione qua utuntur in evangelio Joannis Pharisaei (Joann. 9, 24). Ad hanc cautionem nos insti-

tuunt formulae quae in scripturis usurpantur: vivit Dominus; haec faciat mihi Dominus et haec addat; testis sit Deus in animam meam (1 Sam. 14, 39; 2 Sam. 3, 9; 2 Cor. 1, 23); quae insinuant Deum advocare nos non posse orationis nostrae testem, quin perjurii ultorem nobis imprecemur si fallimus.

25. Vile et vulgare redditur Dei nomen, quum veris quidem, sed supervacuis juramentis adhibetur: siquidem accipitur hic quoque in vanum. Quare non satis fuerit a perjurio abstinere, ni simul meminerimus, jusjurandum non libidinis aut voluptatis, sed necessitatis causa permissum et institutum; ideoque extra licitum illius usum egredi, qui rebus non necessariis accommodat. Porro non alia praetendi necessitas potest, quam ubi vel religioni vel caritati est serviendum. Qua in re nimis licentiose hodie delinquitur, eoque intolerabilius quod assuetudine ipsa pro delicto imputari desiit: quod certe apud Dei tribunal non parvo aestimatur. Passim enim promiscue temeratur Dei nomen in nugacibus colloquiis; nec male fieri putatur, quia in tantae improbitatis possessionem longa et impunita audacia ventum est. Manet tamen ratum Domini mandatum; manet firma sanctio, et effectum olim suum obtinebit, qua peculiaris quaedam vindicta in eos edicitur, qui frustra nomen ipsius usurparint. Peccatur et alia in parte, quod in Dei locum sanctos ejus servos in juramentis substituimus, manifesta impietate: quia sic divinitatis gloriam ad eos traducimus. Neque enim abs re est, quod speciali mandato praecipit Dominus jurare per nomen suum; speciali interdicto prohibuit ne per alienos deos jurantes audiamur (Exod. 23, 13; Deut. 6, 13 et 10, 20). Et apostolus idem liquide testatur, quum scribit (Hebr. 6, 16), homines in juramentis superiorem se ipsis appellare; Deum, quia sua gloria majorem non habebat per se ipsum jurasse.

26. Hac jurisjurandi moderatione Anabaptistae non contenti, omnia sine exceptione exsecrantur, quoniam Christi generale sit interdictum (Matth. 5, 34): ego dico vobis, ne juretis omnino; sit autem sermo vester: est est, non non; quod ultra est, a malo est. Sed hoc modo inconsiderate in Christum impingunt, dum illum faciunt patri adversarium, et qui ad decreta ejus abroganda in terram descenderit. Siquidem Deus aeternus in lege non modo juramentum, ceu rem legitimam, permittit (Exod. 22, 11), quod ipsum abunde foret, sed in necessitate imperat. Christus autem se asserit unum esse cum patre, se non aliud afferre quam quod pater mandaverit, doctrinam suam non esse a se ipso (Joann. 10, 30; ibid. 18 et 7, 16), etc. Quid ergo? Deumne sibi contrarium facient, qui quod semel in moribus praecipiendo approbarit, postea prohibeat ac damnet? Sed quia in verbis Christi nonnihil est difficultatis, ea paulisper expendamus. His autem nunquam verum assequemur nisi oculos intendamus in Christi scopum, et ad id quod illic agit animum advertamus. Illi non est institutum, legem aut laxare, aut restringere, sed ad veram ac germa-

nam intelligentiam reducere, quae falsis scribarum et Pharisaeorum commentis valde depravata fuerat. Id si tenemus, non putabimus Christum damnasse in totum juramenta; sed ea tantum quae legis regulam transgrediuntur. Ex ipsis constat, populum nihil tunc cavere solitum praeter perjuria, quum non iis solis, sed inanibus quoque ac supervacuis juramentis lex interdicat. Dominus ergo, certissimus legis interpres, non modo pejerare, sed etiam jurare, malum esse admonet. Quomodo jurare? nempe in vanum. Quae autem in lege commendantur juramenta salva et libera relinquit. Videntur sibi validius pugnare quum mordicus arripiunt particulam omnino: quae tamen non ad jurandi verbum refertur, sed subjectas sacramentorum formulas. Nam et ista erat erroris portio, quod, dum per coelum et terram dejerabant, Dei nomen se non putabant attingere. Ergo post praecipuum praevaricationis caput, omnia etiam subterfugia Dominus illis praecidit, ne se opinentur evasisse, si suppresso Dei nomine coelum et terram appellarint. Nam hic quoque obiter notandum, quamvis non exprimatur nomen Dei, homines tamen obliquis formis per ipsum jurare, quemadmodum si per lumen vitale, per panem quo vescuntur, per baptismum suum, aut alia divinae erga se liberalitatis pignora quaelibet jurent. Neque vero Christus, eo loco per coelum et terram et Hierosolymam jurare vetans, superstitionem corrigit, ut falso quidem putant; sed eorum potius sophisticam argutiam refellit, qui pro nihilo ducebant indirecta juramenta futiliter jactare, quasi sacri Dei nomini parcerent, quod tamen insculptum est singulis ejus beneficiis. Alia est ratio ubi vel mortalis quispiam, vel mortuus, vel angelus in locum Dei substituitur; sicuti apud profanas gentes excogitavit adulatio putidam illam formam, per vitam aut genium regis; quia tunc falsa apotheosis unius Dei gloriam obscurat et minuit. Verum ubi nihil aliud est propositum quam ex sacro Dei nomine petere dictorum confirmationem, quamvis id oblique fiat, in frivolis omnibus juramentis laeditur ejus majestas. Licentiam hanc vano praetextu spoliat Christus, omnino jurare prohibens. Eodem et Jacobus tendit, illa Christi verba quae citavi usurpans (5, 12): quia semper in mundo grassata est illa temeritas, quae tamen profanatio est nominis Dei. Nam si ad substantiam referas particulam omnino, ac si nulla exceptione illicitum esset quodvis jusjurandum, quorsum explicatio quae mox additur: neque per coelum, neque per terram, etc. Quibus satis patet, cavillis occurri unde levari suum vitium Judaei putabant.

27. Itaque sanis judiciis ambiguum jam esse nequit, Dominum illic juramenta modo ea improbasse, quae per legem vetita essent. Nam et ipse, qui perfectionis, quam docebat, exemplar in vita exhibuit, non abhorruit a juramentis quoties res requirebat; et discipuli, quos magistro suo per omnia paruisse non dubitamus, idem exemplum sequuti sunt. Quis audeat dicere juraturum fuisse Paulum, si jusjurandum prorsus interdictum fuisset?

Atqui ubi res ita tulit, sine ullo scrupulo jurat, etiam addita interdum imprecatione (Rom. 1, 9; 2 Cor. 1, 23). Nondum tamen finita est quaestio, quando nonnulli sola ab hoc interdicto publica juramenta eximi arbitrantur: qualia sunt quae deferente exigenteque magistratu praestamus; qualia etiam in sanciendis foederibus usurpare principes solent, vel populus quum in nomen principis jurat, vel miles quum sacramento militiae adigitur, et quae sunt hujusmodi. In hunc quoque ordinem (et jure) referunt, quae exstant apud Paulum, ad asserendam evangelii dignitatem: quando apostoli in sua functione privati hominis non sunt, sed publici Dei ministri. Et sane non infitior illa esse tutissima, quod solidioribus scripturae testimoniis defenduntur. Jubetur magistratus in re dubia adigere testem ad juramentum, ille vicissim juramento respondere. Et apostolus ait (Hebr. 6, 16), humanas controversias hoc remedio expediri. In hoc praecepto habet uterque solidam officii sui approbationem. Quin etiam apud veteres ethnicos observare licet, publicum et solenne jusjurandum in magna religione habitum fuisse; vulgaria, quam promiscue faciebant, aut pro nihilo, aut non ita magnō fuisse reputata, perinde ac Dei numen in his non intercedere putarent. Verum privata juramenta, quae sobrie, sancte, reverenter necessariis rebus adhibentur, damnare nimis periculosum fuerit, quae ipsa et ratione et exemplis fulciuntur. Nam si privatis in re gravi et seria Deum inter se judicem appellare licet, multo magis testem. Insimulabit te frater tuus perfidiae; purgare te studebis, ex caritatis officio; ille nulla ratione satisfieri sibi patietur. Si in discrimen fama tua ob illius obstinatam malignitatem veniat, sine offensa ad Dei judicium provocabis, ut tuam innocentiam tempore manifestet. Minus est testem advocare, si verba expenduntur. Non video igitur cur hic illicitam asseramus attestationem. Neque desunt plurima exempla. Si Abraham et Isaac sacramentum cum Abimelech publico nomine praetexitur (Gen. 21, 24 et 26, 32), at certe Jacob et Laban privati erant, qui mutuo juramento foedus inter se sanciunt (Gen. 31, 53). Privatus erat Boos, qui promissum conjugium Ruth eodem modo confirmavit (Ruth. 3, 13). Privatus erat Abdias, vir justus et timens Dei, qui juramento asseverat quod Eliae vult persuadere (1 Reg. 18, 10). Nullam itaque meliorem regulam habeo, nisi ut juramenta sic moderemur ne temeraria sint, ne promiscua, ne libidinosa, ne frivola; sed justae necessitati serviant, ubi scilicet vel Domini gloria vendicanda, vel promovenda fratris aedificatio. Quo legis mandatum spectat.

PRAECEPTUM QUARTUM.

Recordare ut diem sabbathi sanctifices. Sex diebus operaberis et facies omnia opera tua; septimo autem die sabbathum Jehovae Dei tui est. Non facies ullum opus in eo, etc.

28. Finis praecepti est ut propriis affectibus et operibus emortui regnum Dei meditemur, atque ad eam meditationem institutis ab ipso rationibus exerceamur. Verum, quoniam habet peculiarem et divisam a reliquis considerationem, paulo diversam interpretationis seriem requirit. Umbratile veteres nuncupare solent, quod externam diei observationem contineat quae in Christi adventu cum reliquis figuris abolita fuerit. Quod vere quidem ab illis dicitur; sed dimidia tantum ex parte rem attingunt. Quare altius repetenda est expositio, et dispiciendae tres causae, quibus constare hoc mandatum observasse mihi videor. Voluit enim coelestis legislator sub diei septimi quiete populo Israel spiritualem requiem figurare, qua a propriis operibus feriari debent fideles, ut Deum in se operari sinant. Deinde statum diem esse voluit, quo ad legem audiendam et caeremonias peragendas convenirent, vel saltem quem operum suorum meditationi peculiariter darent, ut hac recordatione ad pietatem exercerentur. Tertio servis, et iis qui sub aliorum degerent imperio, quietis diem indulgendum censuit, quo aliquam haberent a labore remissionem.

29. Illam tamen spiritualis quietis adumbrationem primarium in sabbatho locum tenuisse multifariam docemur. Nullius fere siquidem praecepti obedientiam severius Dominus exegit. Quum subversam omnem religionem vult apud prophetas significare, polluta, violata, non custodita, non sanctificata sua sabbatha conqueritur; quasi, omisso hoc obsequio, nihil amplius restaret in quo posset honorari (Num. 15, 32; Ez. 20, 12 et 22, 8 et 23, 38; Jer. 17, 21. 22 et 27; Jes. 56, 2). Ejus observantiam eximiis encomiis prosequitur; unde et fideles, inter alia oracula, sabbathi revelationem mirifice aestimabant. Sic enim loquuntur Levitae apud Nehemiam (9, 14), in solenni congregatione: ostendisti patribus nostris sabbathum tuum sanctum; mandata et caeremonias et legem dedisti eis per manum Mosis. Vides ut singulari dignatione habeatur inter praecepta omnia legis. Quae omnia pertinent ad commendandam mysterii dignitatem, quod a Mose et Ezechiele pulcherrime exprimitur. Sic habes in Exodo (31, 13 et 35, 2): videte ut sabbathum meum custodiatis, quia signum est inter me et vos, in generationibus vestris, ut sciatis quod ego sum Dominus, qui sanctifico vos: custodite sabbathum, sanctum est enim vobis; custodiant filii Israel sabbathum, et celebrent illud in generationibus suis; pactum est sempiternum inter me et filios Israel signumque perpetuum. Fusius etiamnum Ezechiel (20, 12); cujus tamen summa huc redit, esse in signum quo Israel cognosceret, Deum esse suum sanctificatorem. Si sancti-

ficatio nostra propriae voluntatis mortificatione constat, jam se profert aptissima signi externi cum re ipsa interiori analogia. Quiescendum omnino est, ut Deus in nobis operetur; cedendum voluntate nostra, resignandum cor, abdicandae cunctae carnis cupiditates. Denique feriandum est ab omnibus proprii ingenii muniis, ut Deum habentes in nobis operantem, in ipso acquiescamus, quemadmodum apostolus quoque docet (Hebr. 3, 13 et 4, 4).

30. Perpetuam istam cessationem Judaeis repraesentabat unius diei ex septenis observatio; quae ut majori religione coleretur, eam exemplo suo Dominus commendavit. Non enim ad excitandum hominis studium mediocriter valet, ut se ad creatoris imitationem tendere noverit. Si quis arcanam aliquam in septenario numero significationem requirat, quando hic in scriptura perfectionis est numerus, non sine causa delectus est ad notandam perpetuitatem. Cui et illud suffragatur, quod Moses in die, quo narrat requievisse Dominum ab operibus suis, finem describendae dierum ac noctium successionis facit. Potest et altera probabilis afferri numeri notatio: quod scilicet designarit Dominus, nunquam absolutum fore sabbathum donec ventum ad ultimum diem fuerit. Nostram enim in illo beatam quietem hic inchoamus; in ea novos quotidie progressus facimus; sed quia assidua est adhuc cum carne militia, non prius consummabitur quam implebitur illud Jesaiae (66, 23) de continuanda neomenia cum neomenia, sabbatho cum sabbatho, nempe quum erit Deus omnia in omnibus (1 Cor. 15, 28). Videri ergo possit Dominus per diem septimum populo suo delineasse futuram sui sabbathi in ultimo die perfectionem, quo continenti sabbathi meditatione ad hanc perfectionem tota vita aspiraret.

31. Si quis hanc numeri observationem ceu nimis argutam fastidiat, nihil impedio quominus simplicius accipiat: Dominum certum diem ordinasse, quo ad meditandam spiritualis quietis assiduitatem populus sub legis paedagogia exerceretur. Septimum assignasse, vel quia sufficere providebat, vel ut proposita exempli sui similitudine, melius populum exstimularet, vel certe admoneret non alio spectare sabbathum nisi ut suo creatori conformis redderetur. Parum enim interest: modo mysterium, quod praecipue delineatur, maneat, de perpetua nostrorum operum quiete. Ad quod contemplandum identidem revocabant Judaeos prophetae, ne carnali cessatione defunctos se putarent. Praeter allegatos jam locos sic habes apud Jesaiam (58, 13): si averteris a sabbatho pedem tuum ut non facias voluntatem tuam in die sancto meo, et vocaveris sabbathum delicatum et sanctum Domini gloriosi, et glorificaveris eum dum non facis vias tuas, et non invenitur voluntas tua ut loquaris sermonem, tunc delectaberis super Domino etc. Caeterum non dubium quin Domini Christi adventu, quod caeremoniale hic erat, abolitum fuerit. Ipse enim veritas est, cujus praesentia figurae omnes evanescunt; corpus, cujus aspectu umbrae relinquuntur. Ipse, inquam, verum sabbathi com-

plementum. Per baptismum illi consepulti, in consortium mortis ejus insiti sumus, ut resurrectionis participes in novitate vitae ambulemus (Rom. 6, 4). Ideo sabbathum umbram fuisse rei futurae alibi scribit apostolus (Col. 2, 16 et 17); corpus exstare in Christo, hoc est, solidam veritatis substantiam, quam illo loco bene explicavit. Ea non uno die contenta est, sed toto vitae nostrae cursu; donec penitus nobismetipsis mortui Dei vita impleamur. A Christianis ergo abesse debet superstitiosa dierum observatio.

32. Enimvero quoniam duae posteriores causae veteribus umbris annumerari non debent, sed saeculis omnibus peraeque conveniunt, abrogato sabbatho, inter nos tamen etiamnum locum istud habet, ut statis diebus ad audiendum verbum, ad mystici panis fractionem, ad publicas orationes conveniamus; deinde ut servis et operariis sua detur a labore remissio. Utramque in sabbathi praeceptione curae fuisse Domino, procul dubio est. Prior abunde testimonii, vel in solo Judaeorum usu, habet. Secundam signavit Moses in Deuteronomio (5, 14), his verbis: ut requiescat servus tuus et ancilla tua, sicut et tu; memento quod et ipse servieris in Aegypto. Item in Exodo (23, 12): ut requiescat bos et asinus tuus, et respiret filius ancillae tuae. Utrumque quis neget nobis perinde ac Judaeis convenire? Conventus ecclesiastici nobis Dei verbo praecipiuntur, et eorum necessitas, ipsa vitae experientia, nota satis est. Nisi stati sint, et suos habeant constitutos dies, quomodo haberi possunt? Omnia decenter et ordine gerenda inter nos sunt ex apostoli sententia (1 Cor. 14, 40). Tantum vero abest quin decorum et ordo, nisi ista politia et moderatione, conservari possit, ut praesentissima impendeat ecclesiae perturbatio et ruina si dissolvatur. Quod si eadem nobis necessitas incumbit, cujus in subsidium Judaeis Dominus sabbathum constituerat, nemo causetur nihil ad nos pertinere. Voluit enim providentissimus et indulgentissimus pater noster, nostrae, non minus quam Judaeorum, necessitati prospicere. Cur non quotidie, inquies, potius convenimus, ut ita tollatur dierum discretio? Utinam illud quidem daretur; et sane digna erat spiritualis sapientia, cui quotidie decideretur particula aliqua temporis. Sed si a multorum infirmitate obtineri non potest ut quotidiani conventus agantur, et caritatis ratio plus ab illis exigere non permittit, cur non pareamus rationi, quam nobis videmus Dei voluntate impositam?

33. Paulo hic cogor esse longior, quod hodie ob diem dominicum tumultuantur nonnulli inquieti spiritus. Plebem christianam quiritantur in judaismo foveri, quia retinet aliquam dierum observationem. Ego autem respondeo, citra judaismum dies istos a nobis observari; quia longo intervallo differimus in hac parte a Judaeis. Non enim ut caeremoniam arctissima religione celebramus, qua putemus mysterium spirituale figurari; sed suscipimus ut remedium retinendo in ecclesia ordini necessarium. At-

qui Paulus docet (Col. 2, 16), non esse in ejus observatione judicandos Christianos; quia sit umbra rei futurae. Ideo timet ne inter Galatas frustra laborarit, quod adhuc dies observarent (Gal. 4, 10. 11). Et ad Romanos (14, 5) asserit, superstitiosum esse si quis judicat inter diem et diem. At quis, praeter istos duntaxat furiosos, non videat de qua observatione intelligat apostolus? Non enim in finem istum politicum et ecclesiasticum ordinem respiciebant; sed quum tanquam rerum spiritualium umbras retinerent, tantundem obscurabant Christi gloriam et evangelii lucem. A manuariis operibus non ideo feriabantur quod essent a sacris studiis et meditationibus avocamenta; sed religione quadam, quod feriando mysteria olim commendata recolere se somniabant. In hanc, inquam, praeposteram dierum discretionem invehitur apostolus: non in legitimum delectum, qui societatis christianae paci serviat. Siquidem in ecclesiis ab eo institutis sabbathum in hunc usum retinebatur. Illum enim diem praescribit Corinthiis (1 Cor. 16, 2), quo symbola ad sublevandos hierosolymitanos fratres colligantur. Si timetur superstitio, plus erat periculi in judaicis feriis, quam in dominicis (quos nunc habent Christiani) diebus. Nam quod ad evertendam superstitionem expediebat, sublatus est Judaeis religiosus dies, quod decoro, ordini, paci, in ecclesia retinendis necessarium erat, alter in eum usum destinatus est.

34. Quanquam non sine delectu dominicum quem vocamus diem veteres in locum sabbathi subrogarunt. Nam quum verae illius quietis, quam vetus sabbathum adumbrabat, in resurrectione Domini finis sit ac complementum, ipso die, qui umbris finem attulit, admonentur Christiani ne umbratili caeremoniae inhaereant. Neque sic tamen septenarium numerum moror, ut ejus servituti ecclesiam astringam. Neque enim ecclesias damnavero, quae alios conventibus suis solennes dies habeant, modo a superstitione absint. Quod erit, si ad solam observationem disciplinae et ordinis bene compositi referantur. Summa sit: ut sub figura Judaeis tradebatur veritas, ita nobis sine umbris commendatur: primum, ut perpetuum tota vita sabbatismum meditemur a nostris operibus, quo Dominus in nobis per suum spiritum operetur; deinde ut pia operum Dei recognitione privatim se quisque, quoties vacat, diligenter exerceat; tum etiam, ut omnes simul legitimum ecclesiae ordinem, ad verbum audiendum, ad sacramentorum administrationem, ad publicas orationes constitutum, observemus; tertio ne nobis subditos inhumaniter premamus. Ita evanescunt nugae pseudoprophetarum qui judaica opinione populum superioribus saeculis imbuerunt[1]); nihil aliud afferentes nisi abrogatum esse, quod caeremoniale erat in hoc mandato (id vocant sua lingua diei septimae taxationem), remanere autem quod morale est, nempe unius diei observationem in hebdomade. Atqui id nihil aliud est quam in Judaeorum contumeliam diem mutare, diei sanctitatem animo

1) De hac libertate vide Socratem hist. trip. lib. 9. c. 38.

eandem retinere; siquidem manet nobis etiamnum par mysterii in diebus significatio quae apud Judaeos locum habebat. Et sane videmus, quid tali doctrina profecerint. Qui enim eorum constitutionibus haerent, crassa carnalique sabbatismi superstitione Judaeos ter superant; ut nihilo minus hodie ipsis conveniant objurgationes, quae apud Jesaiam (1, 13 et 58, 13) leguntur, quam iis quos sua aetate propheta increpabat. Caeterum generalis doctrina praecipue tenenda est: ne religio inter nos vel concidat vel languescat, diligenter colendos esse sacros coetus, et externis subsidiis, quae ad fovendum Dei cultum valeant, operam dandam esse.

PRAECEPTUM QUINTUM.

Honora patrem tuum et matrem ut sis longaevus super terram quam Jehova Deus tuus daturus est tibi.

35. Finis est: quoniam Domino Deo suae dispositionis conservatio cordi est, ordinatos ab ipso eminentiae gradus oportere nobis esse inviolabiles. Summa igitur erit, ut quos nobis praefecit Dominus, eos suspiciamus, eosque et honore et obedientia et gratitudine prosequamur. Unde sequitur interdictum, ne quid eorum dignitati, vel contemptu, vel contumacia, vel ingratitudine derogemus. Sic enim late patet vocabulum honoris in scriptura. Ut quum dicit apostolus (1 Tim. 5, 17), presbyteros qui bene praesunt, duplici honore dignos esse, non modo reverentiam iis deberi intelligit, sed quam ministerium eorum remunerationem meretur. Quoniam autem hoc de subjectione praeceptum cum humani ingenii pravitate valde pugnat (quod, ut est celsitudinis appetentia turgidum, aegre se subjici sustinet), quae natura maxime amabilis est ac minime invidiosa superioritas, in exemplar proposita est; quia facilius animos nostros emollire et inflectere ad submissionis consuetudinem poterat. Ad omnem ergo legitimam subjectionem ab ea quae facillima est toleratu, nos paulatim assuefacit Dominus; quando est omnium eadem ratio. Siquidem quibus attribuit eminentiam, quatenus ad eam tuendam necesse est, suum cum illis nomen communicat. In unum ipsum ita conveniunt patris, Dei ac Domini tituli, ut quoties unum aliquem ex iis audimus, majestatis illius sensu animum nostrum feriri oporteat. Quos ergo istorum facit participes, eos quadam fulgoris sui scintilla illustrat, ut sint pro suo quisque loco spectabiles. Ita qui nobis est pater, in eo divinum aliquid reputare par est; quia divinum titulum non sine causa gerit. Qui princeps est, qui dominus, habet nonnullam honoris cum Deo communionem.

36. Quapropter ambiguum esse non debet quin hic universalem regulam Dominus statuat: nempe prout quemque novimus esse nobis ejus ordinatione praefectum, ut ipsum reverentia, obedientia, gratitudine, et quibus possumus officiis prosequamur. Nec interest dignine an indigni sint, quibus honor iste deferatur; nam qualescunque sint tandem, non tamen sine Dei providentia

hunc locum assequuti sunt, cujus ratione ipse legislator eos honorari voluit. Nominatim tamen de parentum reverentia praecepit, qui nos in hanc vitam sustulerunt; ad quam natura ipsa quodammodo instituere nos debet. Monstra enim sunt, non homines, qui patriam potestatem contumelia vel pervicacia infringunt. Ideo cunctos parentibus immorigeros trucidari jubet Dominus, ut beneficio lucis indignos, qui non recognoscunt quorum opera in eam pervenerint. Atque ex variis quidem legis appendicibus apparet verum esse quod annotavimus, tres esse honoris de quo hic loquitur partes: reverentiam, obedientiam, gratitudinem. Primam Dominus sancit, dum interfici praecipit (Exod. 21, 17; Levit. 20, 9; Prov. 20, 20), qui maledixerit patri aut matri; quandoquidem illic contemptum ac contumeliam vindicat. Secundam, dum adversus immorigeros et rebelles poenam mortis edicit (Deut. 21, 18). Ad tertiam pertinet quod dicit Christus (Matth. 15, 4), ex praecepto Dei esse ut benefaciamus parentibus. Et quoties mandati mentionem facit Paulus, obedientiam in eo requiri interpretatnr (Eph. 6, 1; Col. 3, 20).

37. Subnectitur promissio, commendationis vice, quae magis admoneat quam grata Deo sit, quae hic nobis imperatur submissio. Istum enim aculeum excitando torpori nostro admovet Paulus, quum dicit mandatum hoc esse primum cum promissione. Siquidem quae in prima tabula praecessit, non specialis et propria unius mandati fuit, sed ad legem universam extendebatur. Porro sic accipienda haec est: peculiariter Israelitis loquebatur Dominus de terra quam illis promiserat in haereditatem. Si ergo divinae benignitatis arrhabo erat terrae possessio, non miremur si Dominus testari voluerit suam gratiam, vitae longitudinem largiendo. Per quam fiebat ut diuturnus caperetur sui beneficii fructus. Sensus ergo est: honora patrem et matrem, quo per longum vitae spatium frui tibi diu liceat ea terrae possessione, quae tibi futura est in gratiae meae testimonium. Caeterum, quia tota terra fidelibus benedicta est, praesentem vitam inter Dei benedictiones merito reponimus. Quare ad nos similiter spectat isthaec promissio, quatenus scilicet divinae benevolentiae documentum nobis est praesentis vitae duratio. Non enim ea aut nobis promittitur, aut promissa fuit Judaeis, quasi beatitudinem in se contineret; sed quia symbolum piis esse solet divinae indulgentiae. Quare, si contingat ante maturam aetatem obsequentem parentibus filium e vita abripi (quod non raro cernitur), nihilo minus in suae promissionis complemento constanter Dominus perseverat, quam si eum centum terrae jugeribus muneretur cui unum modo pollicitus erat. Totum in hoc situm est ut expendamus longam vitam eatenus promitti, quatenus Dei benedictio est; benedictionem vero esse quatenus divinae gratiae est documentum, quam ipse per mortem infinito uberius et solidius servis suis testificatur et re ipsa demonstrat.

38. Ad haec, dum praesentis vitae benedictionem Dominus

pollicetur filiis qui parentes qua decet observatione coluerint, simul innuit, omnibus immorigeris ac inobsequentibus certissimam imminere maledictionem, cui ne desit exsequutio, eos per legem suam mortis judicio obnoxios pronuntiat, ac supplicium de ipsis sumi mandat. Si judicium effugiunt, ipse ultionem expetit quovis modo. Videmus enim quantus numerus ex hoc hominum genere vel in proeliis vel in rixis cadat; alii insolitis modis affliguntur; omnes prope comminationem hanc non esse vanam argumento sunt. Quod si qui evadunt ad ultimam senectutem, quia in hac vita, Dei benedictione privati, nihil aliud quam misere languent, et majoribus in posterum poenis reservantur, multum abest quin benedictionis piis filiis promissae fiant participes. Sed istud etiam obiter annotandum, quod illis obedire nonnisi in Domino jubemur (Eph. 6, 1), neque id obscurum est ex jacto prius fundamento; praesident enim eo loco in quem evexit eos Dominus, communicata cum ipsis honoris sui portione. Quae ergo submissio illis exhibetur, ad suspiciendum summum illum patrem gradus esse debet. Quare si in legis transgressionem nos instigant, merito tum non parentes nobis habendi sunt, sed extranei, qui nos a veri patris obedientia subducere conantur. Sic de principibus, dominis, et universo superiorum genere habendum. Indignum enim et absonum est ut ad deprimendam Dei celsitudinem eorum eminentia polleat, quae ut ab illa pendet, ita in illam deducere nos debet.

PRAECEPTUM SEXTUM.

Non occides.

39. Finis praecepti est: quoniam hominum genus unitate quadam Dominus devinxit, incolumitatem omnium unicuique debere esse commendatam. In summa ergo violentia omnis et injuria, ac omnino quaevis noxa, qua proximi corpus laedatur, nobis interdicitur. Ac proinde jubemur, si quid in opera nostra ad tuendam proximorum vitam subsidii est, fideliter impendere, quae ad eorum tranquillitatem faciunt, procurare; depellendis noxis excubare; si quo in discrimine sunt, praebere manum auxiliarem. Si Deum legislatorem sic loqui recordaris, simul cogita, velle per hanc regulam animae tuae moderari. Ridiculum enim foret ut is qui cordis cogitationes speculatur, iisque praecipue immoratur, ad veram justitiam nihil quam corpus erudiret. Ergo et homicidium cordis hac lege prohibetur, et praecipitur interior affectus conservandae fratris vitae. Manus quidem homicidium parit, sed animus concipit, dum ira et odio inficitur. Vide an irasci adversus fratrem possis quin noxae libidine ardeas. Si non irasci, ergo nec odisse: quando odium nihil aliud est quam ira inveterata. Dissimules licet, et vanis ambagibus extricare te coneris: ubi vel ira vel odium est, illic est maleficus affectus. Si tergiversari pergis, jam ore spiritus pronuntiatum est, homicidam esse qui fra-

trem in corde suo oderit (1 Joann. 3, 15): ore Domini Christi pronuntiatum est, reum esse judicio, qui fratri suo irascitur; reum esse concilio, qui dixerit racha; reum esse gehennae ignis, qui dixerit fatue (Matth. 5, 22).

40. Duplicem autem aequitatem scriptura notat, qua nititur hoc praeceptum: quia et imago Dei est homo, et caro nostra. Quare, nisi imaginem Dei violare liceat, sacrosanctum habere illum; nisi omnem exuere humanitatem, ut carnem propriam fovere debemus. Quae a redemptione et Christi gratia ducenda est exhortatio, alibi tractabitur. Duo illa naturaliter in homine considerari Dominus voluit, quae nos ad conservationem ejus inducerent: ut et suam imaginem in ipso impressam revereamur, et carnem nostram amplexemur. Non ergo evasit homicidii crimen, qui a sanguinis effusione sibi temperarit. Si quid opere perpetras, si conatu machinaris, si voto et consilio concipis, quod alterius saluti sit adversum, homicidii reus teneris. Nisi rursum illam pro facultate et opportunitate tueri studes, ea quoque immanitate legem praevaricaris. Quod si tantopere de corporis incolumitate laboratur, hinc colligamus, quantum studii et operae saluti animae debeatur, quae in immensum coram Domino praecellit.

PRAECEPTUM SEPTIMUM.

Non moechaberis.

41. Finis ejus: quia pudicitiam et puritatem Deus amat, facessere a nobis omnem immunditiem oportere. Summa igitur erit, ut ne qua spurcitia, aut libidinosa intemperie carnis inquinemur. Cui respondet affirmativum praeceptum, ut caste et continenter omnes vitae nostrae partes moderemur. Scortationem autem nominatim vetat, ad quam tendit omnis libido: ut illius foeditate (quae crassior est et palpabilior, quatenus scilicet corpori etiam maculam inurit) in libidinis cujusvis abominationem nos adducat. Quoniam hac lege conditus est homo ut solitariam vitam non agat, sed adjuncto sibi subsidio utatur, deinde ex peccati maledictione in hanc necessitatem magis addictus est, quantum satis erat, Dominus opitulatus est nobis in hac parte dum conjugium instituit, cujus societatem sua autoritate initam, sua quoque benedictione sanctificavit. Unde constat et aliam quamlibet, extra conjugium, societatem coram ipso maledictam esse; et illam ipsam conjugalem in necessitatis remedium esse ordinatam, ne in effraenem libidinem proruamus. Ne ergo nobis blandiamur, dum audimus non posse virum cum muliere, sine Dei maledictione, extra conjugium copulari.

42. Jam quum per naturae conditionem et accensa post lapsum libidine, mulieris consortio bis obnoxii simus, nisi quos singulari gratia Deus inde exemit, videant singuli quid sibi datum sit. Virginitas, fateor, virtus est non contemnenda; sed quoniam aliis negata est, aliis nonnisi ad tempus concessa, qui ab inconti-

nentia vexantur, et superiores in certamine esse nequeunt, ad matrimonii subsidium se conferant, ut ita in suae vocationis gradu castitatem colant. Nam qui non capiunt hoc verbum, si non proposito concessoque remedio intemperantiae suae succurrant, cum Deo pugnant, ac resistunt ejus ordinationi. Neque mihi quispiam obstrepat (quod multi hodie faciunt) Dei se auxilio adjutum omnia posse. Dei enim auxilium non nisi iis adest, qui in viis suis ambulant, hoc est, in sua vocatione, a qua se omnes subducunt, qui praeteritis Dei subsidiis necessitates suas superare eluctarique inani temeritate contendunt. Continentiam singulare esse Dei donum, atque ex eorum genere quae non promiscue, nec in universum corpori ecclesiae, sed paucis membris conferantur Dominus affirmat (Matth. 19, 12). Primum enim certum hominum genus facit, quod se castraverit propter regnum coelorum, hoc est, ut solutius ac liberius vacare regni coelestis negotiis liceat. At ne talem castrationem esse in hominis sitam potestate quis putet, paulo ante ostenderat non omnes esse capaces, sed quibus peculiariter e coelo datum sit. Unde concludit, qui potest capere capiat. Asserit etiamnum apertius Paulus, dum scribit (1 Cor. 7, 7), unumquemque habere proprium donum a Deo; unum sic, alterum autem sic.

43. Quando aperta denuntiatione admonemur, non esse cujuslibet servare castitatem in caelibatu, etiamsi studio et conatu ad id maxime aspiret; peculiarem esse gratiam, quam Dominus non nisi certis hominibus confert, quo ipsos habeat ad opus suum expeditiores: nonne Deo et naturae ab eo institutae repugnamus, si non vitae nostrae genus ad facultatis nostrae modum accommodamus? Hic scortationem Dominus prohibet; puritatem ergo et pudicitiam a nobis requirit. Ejus servandae una est ratio, ut suo quisque modulo se metiatur. Nemo temere matrimonium contemnat, veluti rem sibi aut inutilem aut supervacuam; nemo caelibatum aliter expetat, quam si uxore carere possit. Neque in eo etiam carnis tranquillitati vel commoditati consulat, sed tantum ut vinculo hoc solutus ad omnia pietatis officia promptior sit ac paratior. Et quoniam multis hoc beneficium non nisi ad tempus confertur, tamdiu quisque a conjugio abstineat quamdiu erit ad servandum caelibatum idoneus. Si ad domandam libidinem vires deficiant intelligat jam sibi conjugii necessitatem a Domino impositam. Hoc demonstrat apostolus, quum praecipit (1 Cor. 7, 2 et 9) ut ad fugiendam scortationem unusquisque uxorem suam habeat, et unaquaeque mulier virum. Item, ut qui non potest se continere, matrimonium in Domino contrahat. Primum significat majorem hominum partem incontinentiae vitio esse obnoxiam; deinde ex iis qui obnoxii sunt neminem excipit quem non jubeat ad unicum illud remedium confugere, quo impudicitiae obviam itur. Ergo qui sunt incontinentes, si hac ratione mederi negligunt suae infirmitati, eo ipso peccant quod huic apostoli mandato non obtemperant. Neque sibi blandiatur, qui mulierem non attingit, ac si impudicitiae argui

non posset, quum interim animus libidine intus ardeat. Pudicitiam enim definit Paulus, conjunctam cum castitate corporis animi puritatem. Caelebs mulier, inquit (1 Cor. 7, 34), cogitat quae Domini sunt; quomodo sancta sit corpore et spiritu. Itaque dum superius illud praeceptum ratione confirmat, non tantum dicit melius esse uxorem ducere quam scorti societate se polluere, sed dicit melius esse nubere quam uri.

44. Porro, si conjuges recognoscunt suam societatem esse a Domino benedictam, eo admonentur non esse intemperata et dissoluta libidine conspurcandam. Nam enim si incontinentiae turpitudinem velat matrimonii honestas, ideo ejus irritamentum protinus esse debet. Quare non omnia sibi licere conjuges existiment; sed suam quisque uxorem sobrie habeat, et vicissim uxor virum; sic agentes ne quid omnino indignum honestate ac temperantia matrimonii admittant. Sic enim ad modum et modestiam revocari decet conjugium in Domino contractum, non in extremam quamque lasciviam exundare. Hanc petulantiam Ambrosius [1]) gravi quidem, sed non indigna sententia notavit, quum uxoris adulterum vocavit, qui in usu conjugali nullam verecundiae vel honestatis curam habet. Postremo reputemus, quis hic legislator scortationem damnet: nempe is, qui quum nos totos possidere debeat, jure suo, animae, spiritus et corporis integritatem requirit. Ergo dum scortari prohibet, simul vetat et lascivo corporis ornatu, et obscoenis gesticulationibus, et impuris sermonibus alienae pudicitiae insidiari. Non enim ratione caret Archelai sententia ad adulescentem molliter et delicate ultra modum vestitum, non referre qua parte cinaedus esset; siquidem Deum respicimus, qui omnem contaminationem abominatur, quacunque in parte vel animae vel corporis nostri appareat. Ac ne dubium sit, memineris hic pudicitiam a Deo commendari. Si pudicitiam requirit a nobis Dominus, quidquid illi adversum est damnat. Proinde si ad obedientiam adspiras, nec animus prava cupidine intus ardeat, nec oculi in corruptos affectus lasciviant, nec corpus ad lenocinium excolatur, nec lingua spurcis sermonibus mentem ad similes cogitationes illiciat, nec gula sua intemperie inflammet. Sunt enim omnia ejusmodi vitia veluti maculae quaedam quibus castitatis puritas conspurcatur.

PRAECEPTUM OCTAVUM.

Non furtum facies.

45. Finis: quoniam abominationi est Deo injustitia, ut reddatur unicuique quod suum est. Summa igitur erit, nos vetari rebus alienis inhiare, ac proinde juberi, suis unicuique conservandis bonis fidelem operam impendere. Sic enim cogitandum est, unicuique evenisse quod possidet, non fortuita sorte, sed ex distributione summi rerum omnium Domini; non posse igitur prae-

1) Ambr. libr. de philos. quem citat Augustinus libr. contra Julianum 2. c. 7.

verti malis artibus facultates cujuspiam, quin fraus divinae dispensationi fiat. Plurima autem sunt furtorum genera. Unum est in violentia, quum vi quacunque et praedatoria licentia aliena diripiuntur. Alterum in malitiosa impostura, ubi fraudulenter intercipiuntur. Aliud in tectiori calliditate, ubi per speciem juris excutiuntur. Aliud in blanditiis, ubi sub donationis praetextu emunguntur. Sed ne in generibus recensendis nimium insistamus, artes omnes, quibus proximorum possessiones et pecuniae ad nos derivantur, ubi a sinceritate dilectionis, ad fallendi aut quovis modo nocendi cupiditatem obliquant, pro furtis noverimus esse habendas. In forensi certamine obtineant licet, a Deo tamen non secus aestimantur. Nempe videt longas captiones, quibus simpliciorem homo vafer animum incipit irretire, donec in suas tandem nassas attrahat; videt duras inhumanasque leges, quibus potentior tenuem urget ac praecipitat; videt illecebras quibus tanquam hamis imprudentem astutior inescat: quae omnia latent humanum judicium, nec in cognitionem veniunt. Neque haec injuria in pecunia modo, aut in mercibus, aut agris locum habet, sed in jure cujusque. Suo enim bono proximos fraudamus, si denegamus officia quibus erga eos obstringimur. Si procurator aut villicus otiosus vorat domini substantiam, nec ad rei familiaris curam intentus est; si commissas sibi facultates vel injuria dissipat, vel luxuriose profundit; si servus herum ludibrio habet, si ejus arcana divulgat, si ullo modo tum vitam, tum bona ejus prodit; si dominus rursum familiam immaniter vexat: furti apud Deum tenetur. Alienum enim et retinet et praevertit, qui non exsequitur quod ex suae vocationis munere aliis debet.

46. Rite ergo sic parebimus mandato, si nostra sorte contenti nullum nisi honestum et legitimum lucrum facere studeamus; si non appetamus cum injuria ditescere, nec fortunis diruere proximum moliamur, quo res nobis accrescat; si non crudeles opes, et ex aliorum sanguine expressas cumulare contendamus; si non intemperanter undecunque per fas et nefas corradamus, quo vel expleatur nostra avaritia, vel prodigentiae satisfiat. Verum e converso sit nobis perpetuus hic scopus, omnes quoad licet consilio atque ope fideliter in retinendis suis juvare; quod si cum perfidis ac fallacibus negotium fuerit, ex nostro potius aliquid cedere parati simus, quam ut contendamus cum illis. Neque id modo: sed quos rerum difficultate viderimus premi, eorum necessitatibus communicemus, ac nostra copia sublevemus eorum inopiam. Postremo respiciat unusquisque quatenus ex officio aliis sit obligatus, ac quod debet, bona fide persolvat. Hac ratione populus omnes sibi praefectos in honore habeat, eorum dominationem aequo animo ferat, legibus et jussis pareat, nihil detrectet, quod propitio Deo ferre possit. Rursum illi plebis suae curam sustineant, publicam pacem conservent, bonis sint praesidio, malos coerceant; sic omnia administrent quasi supremo judici Deo functionis suae rationem reddituri. Ecclesiarum ministri fideliter verbi

ministerio incumbant, nec salutis doctrinam adulterent, sed puram et sinceram populo Dei tradant. Nec doctrina solum, sed vitae exemplo instituant; praesint denique, ut boni pastores ovibus. Populus vicissim eos pro nuntiis et apostolis Dei suscipiat, eum iis honorem reddat quo summus magister eos dignatus est: quae eorum vitae necessaria sunt praebeat. Parentes liberos, ut sibi a Deo commissos, alendos, regendos, docendos suscipiant; nec saevitia eorum animos exasperent et a se avertant, sed lenitate ac indulgentia quae suam personam deceat, eos foveant et amplectantur. Quo modo et suam illis observantiam a liberis deberi ante dictum est. Juniores senilem aetatem revereantur, ut eam aetatem honorabilem esse Dominus voluit. Senes quoque juventutis imbecillitatem sua prudentia, et quo magis quam illi pollent rerum usu moderentur, non asperis clamosisque insectationibus eos incessentes, sed temperantes comitate ac facilitate severitatem. Servi se ad obsequium sedulos et morigeros dominis praestent; neque id ad oculum, sed ex animo, tanquam Deo ipsi servientes. Heri quoque non morosos se et intractabiles erga servos gerant, non asperitate nimia divexent, non contumeliose accipiant; sed potius agnoscant sibi fratres esse, suosque sub coelesti Domino conservos, quos mutuo amare et humaniter tractare debeant. Ad hunc, inquam, modum quisque reputet, quid in suo ordine ac loco proximis debeat, et quod debet solvat. Ad haec, referenda semper mens ad legislatorem; ut animis perinde ac manibus regulam hanc noverimus constitui, quo aliorum commodis atque utilitatibus et tuendis et promovendis studeant.

PRAECEPTUM NONUM.

Non eris adversus proximum tuum testis mendax.

47. Finis ejus: quoniam mendacium Deus (qui veritas est) exsecratur, veritatem sine fuco esse inter nos colendam. Summa igitur erit, ne vel calumniis falsisque criminationibus violemus alicujus nomen, vel mendacio in suis fortunis gravemus; denique ne maledicentiae et procacitatis libidine quempiam laedamus. Cui interdicto cohaeret imperium, ut unicuique fidelem operam, quoad licet, in asserenda veritate commodemus, ad tuendam et nominis et rerum suarum integritatem. Sensum mandati sui videtur exponere voluisse Dominus his verbis (Exod. 23, 1): non suscipies vocem mendacii, nec junges manum tuam, ut pro impio dicas falsum testimonium. Item (ibid. v. 7): mendacium fugies. Alio etiam loco (Levit. 19, 16) non ea modo parte a mendacio nos revocat, ne simus criminatores ac susurrones in populo; sed ne quis decipiat fratrem suum. Utrumque enim distinctis mandatis cavet. Sane dubium non est quin, ut praecedentibus mandatis cohibuit saevitiam, impudicitiam, avaritiam, ita hic falsitatem coerceat; cujus duo sunt membra, quae prius notavimus. Aut enim malignitate et obtrectandi pravitate delinquimus in famam

proximorum; aut mentiendo, interdum etiam obloquendo, detrahimus eorum commodis. Nihil autem interest, solenne et judiciarium testimonium hic nominari putes, an vulgare, quod in privatis sermonibus fertur. Semper enim eo recurrendum est: ex singulis vitiorum generibus speciem unam paradigmatis loco proponi, ad quam caeterae referantur; eam autem potissimum deligi, in qua vitii turpitudo maxime emineat. Quanquam generalius extendere convenit ad calumnias et sinistras obtrectationes, quibus inique gravantur proximi: quia forensis testimonii falsitas nunquam perjurio caret. Perjuriis autem, quatenus Dei nomen profanant ac violant, in mandato tertio satis est obviatum. Proinde legitima praecepti observatio est, ut lingua in asserenda veritate, proximorum tum bonae famae, tum utilitatibus serviat. Aequitas plus quam manifesta est. Nam si quibuslibet thesauris pretiosius est nomen bonum, nihilo minore noxa nominis integritate quam fortunis spoliatur homo. In diripienda autem ejus substantia, non minus interdum falso testimonio, quam manuum rapacitate proficitur.

48. Et tamen mirum est, quam supina securitate passim in hac re peccetur, ut rarissimi reperiantur, qui non hoc morbo notabiliter laborent; adeo venenata quadam dulcedine oblectamur in alienis malis tum inquirendis, tum detegendis. Nec putemus idoneam esse excusationem, si saepenumero non mentimur. Nam qui prohibet mendacio fratris nomen deturpari, vult etiam illibatum conservari, quantum per veritatem licet. Siquidem utcunque illi adversus mendacium tantum caveat, eo ipso tamen innuit, sibi esse commendatum. Atqui id nobis sufficere debet ad famam proximo salvam custodiendam, Deo eam curae esse. Quare damnatur procul dubio in universum maledicentia. Porro maledicentiam intelligimus, non objurgationem quae fit castigandi studio; non accusationem aut judiciariam denuntiationem, qua remedium malo quaeritur; non publicam reprehensionem, quae ad incutiendum caeteris peccatoribus terrorem tendit; non manifestationem apud eos quorum salutis interest praemonitos fuisse, ne ignorantia periclitentur: sed odiosam criminationem quae ex malignitate et obtrectandi petulantia nascitur. Quin huc quoque extenditur mandatum istud, ne scurrilem urbanitatem affectemus, et amaris laedoriis intinctam, quibus aliorum vitia, sub imagine lusus, mordaciter perstringantur (qualiter solent nonnulli qui facetiarum laudem, cum aliorum rubore ac etiam gemitu captant), quando ex ejusmodi procacitate non leviter interdum fratres sugillantur. Nunc si ad legislatorem convertamus oculos, quem convenit non minus auribus atque animo, quam linguae, pro suo jure dominari, succurret certe et audiendarum obtrectationum aviditatem, et importunam ad sinistra judicia propensionem, nihilo minus interdici. Ridiculum enim est si quis putet, Deum odisse maledicentiae in lingua morbum, malignitatis in animo non improbare. Quare si verus est timor atque amor Dei in nobis, de-

mus operam, quoad licet et expedit, et quantum fert caritas, ne maledictis et amaris salibus vel linguam vel aures praebeamus; ne obliquis suspicionibus temere mentem permittamus; sed aequi erga omnium dicta et facta interpretes, tum judicio, tum auribus, tum lingua salvum illis suum honorem candide servemus.

PRAECEPTUM DECIMUM.

Non concupisces domum proximi tui, etc.

49. Finis est: quoniam totam animam dilectionis affectu possideri vult Deus, omnem adversam caritati cupiditatem ex animis excutiendam. Summa igitur erit, ne qua cogitatio nobis irrepat, quae noxia et in alterius detrimentum vergente concupiscentia animos nostros commoveat. Cui respondet ex adverso praeceptum, ut quidquid concipimus, deliberamus, volumus, meditamur, id cum proximorum bono et commoditate sit conjunctum. Sed hic magna et perplexa, ut videtur, difficultas nobis occurrit. Si enim vere superius a nobis dictum est, sub scortationis et furti vocabulis, scortandi libidinem et nocendi fallendique consilium cohiberi, supervacuum fuisse videri queat, ut nobis postea seorsum alienorum bonorum concupiscentia interdiceretur. Sed nobis facile nodum istum expediet distinctio inter consilium et concupiscentiam. Consilium enim, qualiter de eo in superioribus praeceptis loquuti sumus, est deliberata voluntatis consensio, ubi animum libido subjugavit. Cupiditas citra talem et deliberationem et assensionem esse potest, quum animus vanis perversisque objectis pungitur modo et titillatur. Quemadmodum ergo voluntatibus, studiis, operibus caritatis regulam praeesse hactenus Dominus jussit, ita ad eandem nunc dirigi animi conceptiones jubet, ne sint ullae pravae et contortae, quae animum aliorsum exstimulent. Quemadmodum animum inflecti atque induci in iram, odium, scortationem, rapinam, mendacium vetuit, ita nunc prohibet instigari.

50. Neque vero sine causa tantam rectitudinem exigit. Nam quis aequum esse neget, omnes animae potentias caritate occupari? Si qua autem a caritatis scopo aberret, quis morbosam esse infitietur? Jam vero unde fit ut animum tuum subeant cupiditates fratri tuo damnosae, nisi quod neglecto illo tibi uni studes? Si enim caritate totus esset imbutus animus, nulla ejus particula talibus imaginationibus pateret. Vacuum ergo eatenus caritate esse oportet, quatenus concupiscentiam recipit. Objiciet quispiam, non tamen consentaneum esse ut phantasiae, quae temere volutantur in mente, et tandem evanescunt, pro concupiscentiis, quarum sedes in corde est, damnentur. Respondeo, hic quaestionem esse de ejus generis phantasiis quae, dum mentibus obversantur, simul animum cupiditate mordent ac feriunt; quandoquidem nunquam in mentem venit optare aliquid, quin cor excitatum saliat. Mirabilem ergo dilectionis ardorem Deus mandat,

quem ne minimis quidem concupiscentiae tricis vult impediri. Animum mirifice compositum requirit, quem ne levibus quidem aculeis commoveri contra dilectionis legem patitur. Ad hanc intelligentiam mihi primum viam aperuit Augustinus; ne gravi suffragio destitui eam putes. Etsi autem qualibet prava cupiditate interdicere consilium Domini fuit, ea tamen objecta in exemplum proposuit quae falsa delectationis imagine nos ut plurimum capiunt; ne quid cupiditati prorsus relinqueret, ubi ab iis rebus retrahit in quas potissimum insanit et exsultat. En secunda legis tabula, in qua satis admonemur, quid hominibus debeamus propter Deum, a cujus consideratione pendet tota caritatis ratio. Quare frustra inculcaveris quaecunque in hac tabula docentur officia, nisi doctrina tua Dei timore et reverentia, tanquam fundamento subnitatur. Qui duo praecepta quaerunt in concupiscentiae prohibitione, perversa sectione quod unum erat lacerare, prudens lector me tacente judicabit. Nec obstat quod secundo repetitur verbum: non concupisces; quia ubi domum posuit, partes ejus enumerat, ab uxore incipiens. Unde clare patet, uno contextu, quod recte Hebraei faciunt, legendum esse, ac Deum in summa praecipere, ut quod possidet quisque, maneat salvum et intactum, non modo ab injuria aut libidine fraudandi, sed a minima etiam cupiditate quae animos sollicitet.

51. Quorsum vero spectet lex universa, non erit nunc difficile judicium, nempe in justitiae complementum: ut hominis vitam ad divinae puritatis exemplar formet. Ita enim suum ingenium Deus illic delineavit, ut, si quis factis quidquid illic praecipitur repraesentet, imaginem Dei quodammodo sit in vita expressurus. Quamobrem Moses (Deut. 10, 12), quum summam illius reducere Israelitis in memoriam vellet, et nunc Israel (ajebat) quid petit abs te Dominus Deus tuus, nisi ut timeas Dominum, et ambules in viis ejus; diligas eum ac servias ei in toto corde, et in tota anima, custodiasque mandata ejus? Nec cessabat eadem occinere illis quoties indicandus erat legis scopus. Huc ita respicit legis doctrina, ut hominem vitae sanctitate cum Deo suo conjungat, et (quemadmodum alibi Moses loquitur) cohaerere faciat. Porro ejus sanctitatis perfectio in duobus jam recitatis capitibus sita est, ut diligamus Dominum Deum ex toto corde, tota anima, totis viribus, et proximum, sicut nos ipsos. Ac primum quidem est ut Dei dilectione anima nostra omni ex parte impleatur. Ex ea protinus ultro fluet proximi dilectio. Quod ostendit apostolus (1 Tim. 1, 5), dum scribit finem praecepti esse caritatem ex conscientia pura et fide non simulata. Vides tanquam in capite collocari conscientiam et fidem non simulatam; hoc est, uno verbo, veram pietatem; inde caritatem deduci. Fallitur ergo, si quis autumat rudimenta quaedam et primordia justitiae duntaxat in lege tradi, quibus homines ad tirocinium inchoentur, non etiam dirigantur ad rectam bonorum operum metam: quando ultra illam Mosis et hanc Pauli sententiam,

ad supremam perfectionem, nihil desiderare queas. Quo enim, quaeso, procedere volet, qui ista institutione contentus non erit, qua homo ad timorem Dei, ad spiritualem cultum, ad mandatorum obedientiam, ad sequendam viae Domini rectitudinem, denique ad puritatem conscientiae, sinceram fidem et dilectionem eruditur? Unde confirmatur illa legis interpretatio, quae omnia pietatis et dilectionis officia in ejus praeceptis vestigat et reperit. Qui enim arida jejunaque tantum elementa sectantur, ac si dimidia ex parte voluntatem Dei edoceret, finem illius, teste apostolo, nequaquam tenent.

52. Enimvero quia in commemoranda legis summa interdum Christus et apostoli priorem tabulam praetermittunt, ea in re plurimi hallucinantur, dum eorum verba ad utramque tabulam trahere volunt. Vocat Christus apud Matthaeum (23, 23) praecipua legis misericordiam, judicium et fidem. Sub fidei vocabulo mihi non est ambiguum quin veritatem erga homines designet. Atqui, ut sententia in totam legem protendatur, quidam pro religione erga Deum accipiunt. Frustra certe; nam Christus de his operibus disserit quibus homo se justum approbare debet. Hanc rationem si observemus, desinemus etiam mirari cur alibi roganti adulescenti, quae sint mandata quorum observatione ad vitam ingredimur, haec sola respondeat (Matth. 19, 18): non occides, non moechaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices, honora patrem et matrem; dilige proximum tuum sicut te ipsum. Siquidem prioris tabulae obedientia aut in cordis affectu, aut in caeremoniis fere erat. Cordis affectus non apparebat, caeremoniis hypocritae assidue incumbebant; at opera caritatis talia sunt ut solidam justitiam per ea testemur. Hoc vero ita passim occurrit in prophetis, ut lectori mediocriter exercitato familiare esse debeat. Nam fere quoties hortantur ad poenitentiam, omissa priore tabula, fidem, judicium, misericordiam et aequitatem urgent. Neque hoc modo praetereunt Dei timorem, sed ejus seriam probationem a signis exigunt. Hoc quidem notum est, ubi de legis observatione disserunt, plerumque insistere in secunda tabula; quia illic maxime perspicitur justitiae et integritatis studium. Neque opus est recensere locos, quia per se quisque facile animadvertet quod dico.

53. Ergone, inquies, pluris est ad justitiae summam, cum hominibus innocenter vivere, quam pietate Deum honorare? Minime; sed quia non temere quis caritatem per omnia custodit, nisi Deum serio timeat, inde quoque pietatis approbatio sumitur. Huc accedit, quod Dominus quum probe noverit nihil beneficentiae a nobis pervenire ad se ipsum posse, quod et per prophetam testatur (Psal. 16, 2), non sibi officia nostra deposcit, sed erga proximum bonis operibus nos exercet. Itaque non sine causa apostolus (Eph. 3, 19) totam sanctorum perfectionem in caritate reponit. Nec ipsam alibi (Rom. 13, 8) absurde vocat legis complementum; addens, legem perfecisse, qui diligit proximum. Item

(Gal. 5, 14): totam legem uno verbo comprehendi, dilige proximum sicut te ipsum. Non enim aliud docet quam Christus ipse, dum ait (Matth. 7, 12): quaecunque vultis ut faciant vobis homines, eadem facite illis; hoc est enim lex et prophetae. Certum est, in lege et prophetis primum locum tenere fidem et quidquid ad legitimum Dei cultum pertinet, inferiore loco subsidere dilectionem; sed intelligit Dominus, in lege nobis tantum praescribi juris et aequitatis inter homines observantiam, qua ad testandum pium ejus timorem, si quis in nobis est, exerceamur.

54. Hic ergo haereamus: tum optime ad Dei voluntatem legisque praescriptum compositam fore vitam nostram, quum fratribus omni ex parte fructuosissima fuerit. In tota vero lege syllaba una non legitur, quae regulam homini de iis statuat quae carnis suae commodo facturus aut omissurus sit. Et sane, quando ita nati sunt homines ut in amorem sui plus justo toti proni ferantur, et, quantumvis a veritate excidant, eum semper retineant, nulla fuit opus lege, quae amorem illum sponte sua immodicum, magis inflammaret[1]). Quo plane perspicuum est, non nostri ipsorum amorem, sed Dei et proximi, observationem mandatorum esse; optimeque ac sanctissime eum vivere, qui quam minimum fieri potest, sibi vivit ac studet; neminem vero eo pejus nec iniquius vivere, qui sibi duntaxat vivit ac studet, suaque duntaxat cogitat ac quaerit. Quin etiam, quo magis exprimeret Dominus quanta propensione nos in proximorum dilectionem agi oporteret, ad nostri amorem (quia nullum habebat vehementiorem aut validiorem affectum) tanquam ad regulam exegit. Ac diligenter quidem pensitanda est vis loquutionis. Non enim (quod stolide somniarunt sophistae quidam) priores partes τῇ φιλαυτίᾳ concedit, et secundas caritati assignat; sed potius quem naturaliter amoris affectum trahimus ad nos ipsos, eam ad alios transfert. Unde apostolus (1 Cor. 13, 5) asserit, caritatem non quaerere quae sua sunt. Nec pili aestimanda est eorum ratio, regulatum semper esse inferius sua regula. Siquidem non regulam statuit in amore nostri Dominus, cui caritas erga alios subesset; sed ubi naturali pravitate solebat amoris affectus in nobis residere, ostendit alio jam oportere diffundi; ut non minori alacritate, ardore, sollicitudine parati simus ad benefaciendum proximo quam nobis ipsis.

55. Jam sub proximi vocabulo quum Christus in parabola Samaritani (Luc. 10, 27 seqq.) demonstrarit alienissimum quemque contineri, non est quod dilectionis praeceptum ad nostras necessitudines limitemus. Non nego, ut quisque est nobis conjunctissimus ita officiis nostris esse familiarius adjuvandum. Ita enim fert humanitatis ratio, ut eo plura homines inter se officia communicent, quo arctioribus inter se aut cognationis, aut familiaritatis, aut viciniae vinculis connectuntur. Atque id nulla Dei

1) Vide August. de doctrin. christiana libr. 1. c. 23 seqq.

offensione, cujus providentia huc quodammodo adigimur. Sed dico, universum hominum genus, nulla exceptione, uno caritatis affectu esse amplexandum: nullum hic esse discrimen barbari aut Graeci, digni vel indigni, amici vel inimici; quoniam in Deo, non in se ipsis considerandi sunt. A quo intuitu dum deflectimus, non mirum est si multis erroribus implicamur. Quare, si veram diligendi lineam tenere libet, non in hominem primum convertendi sunt oculi, cujus aspectus odium saepius quam amorem exprimeret; sed in Deum, qui amorem, quem sibi deferimus, ad universos homines diffundi jubet. Ut sit hoc perpetuum fundamentum: qualiscunque sit homo, diligendum tamen esse, quia diligitur Deus.

56. Quapropter pestilentissimae vel ignorantiae vel malitiae fuit, quod Scholastici ex praeceptis de non appetenda vindicta, de diligendis inimicis, quae et omnibus olim Judaeis tradita fuerunt, et tum omnibus in commune Christianis tradebantur, consilia fecerunt, quibus parere vel non parere liberum esset. Eorum autem necessariam obedientiam ad monachos relegarunt; qui vel hoc uno simplicibus Christianis essent justiores, quod ultro se servandis consiliis obstringerent. Et rationem assignant cur ea non recipiant pro legibus: quod onerosa nimium et gravia videantur, Christianis praesertim, qui sunt sub lege gratiae. Itane legem Dei aeternam de diligendo proximo refigere audent? An tale in aliqua legis pagina discrimen exstat? ac non magis passim illic occurrunt mandata quae inimicorum dilectionem a nobis severissime exigant? Quale enim est istud, quod esurientem jubemur inimicum pascere (Prov. 25, 21)? ejus boves et asinos errantes in viam dirigere, aut oneri succumbentes sublevare (Exod. 23, 4)? Belluisne in ejus gratiam benefaciemus, nulla in ipsum benevolentia? Quid? annon aeternum est verbum Domini (Deut. 32, 35), mihi vindictam, et ego rependam? Quod alibi quoque explicatius habetur: non quaeras ultionem, nec memor eris injuriae civium tuorum (Levit. 19, 18). Aut haec obliterent ex lege, aut Dominum legislatorem fuisse agnoscant, non consiliarium fuisse mentiantur.

57. Et quid haec, quaeso, sibi volunt quae ausi sunt insulso glossemate illudere? Diligite inimicos vestros; benefacite iis qui oderunt vos; orate pro persequentibus vos; benedicite iis qui vos exsecrantur: ut sitis filii patris vestri qui est in coelis (Matth. 5, 44). Quis non hic cum Chrysostomo[1]) ratiocinetur, ex tam necessaria causa probe constare, non esse exhortationes, sed praeceptiones? Quid nobis amplius restat, ubi expungimur e numero filiorum Dei? At secundum eos filii patris coelestis erunt soli monachi, soli Deum patrem audebunt invocare. Quid interim ecclesia? Eodem jure relegabitur ad gentiles et publicanos. Dicit enim Christus: si amicis vestris estis benevoli, quam inde gratiam exspectatis? annon gentes et publicani idem faciunt?

1) Libro de compunctione cordis.

Bene vero nobiscum agetur si Christianorum titulus nobis relinquatur, coelestis regni adimatur haereditas. Nec minus firmum est Augustini[1]) argumentum: quum scortari, inquit ille, Dominus vetat, non inimici minus quam amici uxorem attingere prohibet; quum furtum interdicit, nihil omnino permittit, sive ab amico, sive ab inimico. Haec autem duo, non furari et non scortari, ad dilectionis regulam revocat Paulus; imo docet (Rom. 13, 9) sub hoc mandato contineri: diliges proximum tuum sicut te ipsum. Ergo aut falsum legis interpretem fuisse Paulum oportet, aut necessario hinc conficitur, diligendos quoque esse inimicos ex praecepto, quemadmodum amicos. Vere itaque se filios satanae esse produnt, qui commune jugum filiorum Dei excutiunt adeo licentiose. Dubites autem majorine stupiditate an impudentia istud dogma evulgarint. Nemo enim veterum est, qui non tanquam de re certa pronuntiet haec esse mera praecepta. Ne Gregorii quidem aetate dubitatum de eo fuisse, ex secura ejus asseveratione liquet; nam citra controversiam pro praeceptis habet. Et quam stolide ratiocinantur? Onus, inquiunt, esset nimis grave Christianis. Quasi vero gravius quidquam excogitari possit, quam diligere Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus. Prae ista lege nihil non facile haberi debeat, sive diligendus inimicus, sive omnis vindictae cupiditas ex animis deponenda. Omnia certe nostrae imbecillitati ardua sunt et difficilia, vel ad minimum usque legis apicem. Dominus est in quo virtutem facimus: det ille quod jubet, et jubeat quod velit. Sub lege gratiae esse Christianos, non est effraenate sine lege vagari, sed Christo insitos esse, cujus gratia a legis maledictione liberi sint, et cujus spiritu legem habeant in cordibus inscriptam. Hanc gratiam legem improprie vocavit Paulus, alludens ad legem Dei, cui per contentionem eam opponebat: isti in nomine legis de nihilo philosophantur.

58. Ejusdem est rationis quod peccatum veniale nuncuparunt, cum occultam impietatem, quae primae tabulae adversatur, tum directam ultimi mandati praevaricationem. Sic enim definiunt, esse cupiditatem sine deliberato assensu, quae non diu cordi insideat. Ego autem ne subire quidem posse dico, nisi ob defectum eorum quae in lege requiruntur. Vetamur alienos habere deos. Quum mens diffidentiae machinis perculsa, alio circumspectat, quum subita cupidine alio transferendae suae beatitudinis incessitur: unde isti quamlibet evanidi motus, nisi quia est aliquid in anima vacuum ad recipiendas ejusmodi tentationes? Ac ne longius argumentum protrahatur, praeceptum est de diligendo Deo ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima. Nisi ergo omnes animae potentiae in Dei amorem intenduntur, jam discessum est a legis obedientia; quia Deo non bene stabilitum in conscientia nostra thronum arguunt, qui illic insurgunt ad-

1) Libr. de doctrina Christi 1, 30.

versus regnum ejus hostes ejusque edicta interpellant. Mandatum vero ultimum proprie huc pertinere demonstratum est. Pupugit nos animi aliquod desiderium? jam concupiscentiae rei tenemur, ac simul constituimur legis transgressores; quia Dominus non tantum deliberare et machinari quod sit in jacturam alterius vetat, sed concupiscentia etiam stimulari et aestuare. Legis vero transgressioni maledictio Dei semper incumbit. Non est igitur quod vel levissimas cupiditates judicio mortis eximamus. In aestimandis peccatis, inquit Augustinus [1]), non afferamus stateras dolosas, ubi appendamus quod volumus, et quomodo volumus, pro arbitrio nostro, dicentes, hoc grave, hoc leve est; sed afferamus stateram divinam de scripturis sanctis, tanquam de thesauris dominicis, et in illa quid sit gravius appendamus; imo non appendamus, sed a Domino appensa recognoscamus. Quid autem scriptura? certe dum Paulus stipendium mortem vocat (Rom. 6, 23), sibi putidam hanc distinctionem incognitam fuisse ostendit. Quum plus justo proclives ad hyprocisin simus, fomentum hoc addi minime oportuit, quod torpidas conscientias mulceret.

59. Utinam reputarent, quid sibi velit illud Christi dictum: qui transgressus fuerit unum ex mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, nullus habebitur in regno coelorum (Matth. 5, 19). An ex eo numero non sunt, dum legis transgressionem ita extenuare audent ac si digna morte non esset? Atqui oportuerat considerare, non simpliciter quid praecipiatur, sed quisnam sit ille qui praecipit, quia in qualicunque mandatae ab eo legis transgressiuncula ejus autoritati derogatur. An illis parum est Dei majestatem ulla in re violari? Deinde si suam in lege voluntatem exposuit Deus, quidquid legi contrarium est illi displicet. An iram Dei sic exarmatam fingent ut non mortis vindicta protinus consequatur? Neque ipse obscure pronuntiavit, si vocem ejus exaudire in animum potius inducerent, quam claram veritatem insipidis suis argutationibus obturbare. Anima, inquit, quae peccaverit, ipsa morietur (Ez. 18, 20). Item, quod nuper citavi: stipendium peccati mors (Rom. 6, 23). Isti autem quod peccatum esse fatentur, quia negare nequeunt, mortale tamen non esse contendunt. Sed enim quia plus satis hactenus insaniae indulserunt, discant saltem aliquando resipiscere. Quod si delirare perseverant, illis valere jussis, habeant filii Dei, omne peccatum mortale esse; quia est adversus Dei voluntatem rebellio, quae ejus iram necessario provocat; quia est legis praevaricatio, in quam edictum est sine exceptione Dei judicium: sanctorum delicta veniala esse, non ex suapte natura, sed quia ex Dei misericordia veniam consequuntur.

---

1) Libr. 2. de Baptism. contra Donatist. c. 6.

CAPUT IX.

Christum, quamvis sub lege Judaeis cognitus fuerit, tamen in evangelio demum exhibitum fuisse.

Partes Capitis tres: 1) De Christi cognitione et beneficio dicturus, apposite disputat de hujus cognitionis dispensatione, quae illustrior fuit post Christum in carne manifestatum, quam sub Lege, quod sect. 1. et 2. persequitur. — 2) Occurrit Serveti profano delirio, promissiones in totum abolentis, sect. 3, eos item refellit, qui Legem cum Evangelio non recte conferunt, sect. 4. — 3) Tandem de Joannis Baptistae ministerio, quod inter Legem et Evangelium interpositum est, additur necessaria et brevis explicatio, sect. ult.

1. Quia non frustra Deus jam olim per expiationes et sacrificia voluit se patrem testari, nec frustra populum electum sibi consecravit, jam tunc haud dubie in eadem imagine cognitus est in qua nunc pleno fulgore nobis apparet. Ideo Malachias, postquam Judaeos ad legem Mosis jussit attendere, et in ejus studio perseverare (quia post ejus mortem futura erat aliqua muneris prophetici interruptio), mox denuntiat exoriturum esse solem justitiae (Mal. 3, 20). Quibus verbis admonet, legem in hoc valere ut pios in exspectatione venturi Christi contineat; ejus tamen adventu longe plus lucis sperandum esse. Hac ratione Petrus prophetas dicit fuisse sciscitatos et sedulo inquisivisse de salute, quae nunc per evangelium patefacta est, et fuisse illis revelatum, quod non sibi vel suo saeculo, sed nobis ministrarent ea quae per evangelium annuntiantur (1 Petr. 1, 10. 12). Non quod inutilis fuerit veteri populo eorum doctrina, vel ipsis etiam nihil profuerit; sed quia thesauro potiti non sunt, quem nobis transmisit Deus per eorum manum. Nam hodie nobis ante oculos familiariter proponitur gratia de qua testificati sunt; et quum eam modice delibaverint, uberior nobis offertur ejus fruitio. Ideo Christus, qui se testimonium a Mose habere asserit (Joann. 5, 46), gratiae tamen mensuram qua Judaeos superamus extollit. Nam discipulos alloquens (Matth. 13, 16), beati, inquit, oculi, qui vident quae videtis, et beatae aures, quae audiunt quae vos auditis. Multi enim reges et prophetae hoc optarunt, nec adepti sunt (Luc. 10, 23). Haec non parva est revelationis evangelicae commendatio, quod sanctis patribus, qui rara pietate excelluerunt, nos Deus praetulit. Cui sententiae minime repugnat alter locus (Joann. 8, 56), ubi dicitur Abraham vidisse diem Christi, et gaudio exsultasse. Quia etsi obscurior fuit intuitus rei procul remotae, nihil tamen ad bene sperandi certitudinem defuit; unde laetitia illa quae sanctum patriarcham ad mortem usque comitata est. Neque vox illa Joannis Baptistae (ibid. 1, 18): Deum nemo vidit unquam, unigenitus qui est in sinu patris enarravit nobis, pios qui ante mortui fuerant excludit a societate intelligentiae et lucis quae reful-

get in Christi persona; sed illorum sortem cum nostra comparans, mysteria quae sub umbris obscure tantum speculati sunt, docet nobis manifesta esse; quemadmodum probe explicat autor epistolae ad Hebraeos (1, 1), multifariam et multis modis loquutum fuisse olim per prophetas, nunc vero per dilectum filium. Quamvis ergo unigenitus ille, qui nobis hodie est splendor gloriae et character substantiae Dei patris, olim Judaeis innotuerit, sicuti alibi citavimus ex Paulo, fuisse antiquae liberationis ducem, verum tamen est, quod alibi tradit idem Paulus (2 Cor. 4, 6), Deum qui jussit e tenebris lumen splendescere, nunc illuxisse cordibus nostris, ad illustrandam notitiam gloriae Dei in facie Jesu Christi. Quia ubi apparuit in hac sua imagine, quodammodo se fecit visibilem, praeut obscura et umbratilis ante fuerat ejus species. Quo turpior et magis detestabilis est eorum ingratitudo ac pravitas, qui hic in meridie caecutiunt. Et ideo mentes eorum a satana obtenebratas esse dicit Paulus, ne cernant gloriam Christi, nullo velo interposito in evangelio refulgentem.

2. Porro evangelium accipio pro clara mysterii Christi manifestatione. Fateor certe, quatenus evangelium vocatur a Paulo doctrina fidei, ejus partes censeri quaecunque passim in lege occurrunt promissiones de gratuita peccatorum remissione, quibus sibi Deus reconciliat homines. Fidem enim terroribus illic opponit, quibus angitur et vexatur conscientia, si ex operibus petenda sit salus. Unde sequitur, vocem evangelii large sumendo, sub ea comprehendi, quae olim testimonia Deus misericordiae suae paternique favoris patribus dedit. Verum per excellentiam aptari dico ad promulgationem exhibitae in Christo gratiae; idque non modo communi usu receptum est, sed a Christi et apostolorum autoritate pendet (Matth. 4, 17; 9, 35; 2 Tim. 1, 10). Unde proprium hoc illi tribuitur, ipsum praedicasse evangelium regni. Et Marcus (1, 1) praefatur hoc modo: initium evangelii Jesu Christi. Nec vero opus est locos colligere, quibus probetur res satis superque nota. Suo igitur adventu Christus vitam et immortalitatem illustravit per evangelium. Quibus verbis non intelligit Paulus demersos fuisse patres in tenebris mortis, donec carnem indueret filius Dei; sed hanc praerogativam honoris evangelio vendicans, novum et insolitum legationis genus fuisse docet, qua Deus quae pollicitus fuerat praestitit: ut in filii persona exstaret promissionum veritas. Nam etsi semper experti sunt fideles, verum esse illud Pauli (2 Cor. 1, 20): in Christo omnes promissiones esse etiam et amen, quia eorum cordibus fuerunt obsignatae: quia tamen omnes nostrae salutis numeros in carne sua implevit, viva ipsa rerum exhibitio jure novum et singulare praeconium obtinuit. Ex quo illud Christi (Joann. 1, 52): posthac videbitis coelos apertos et angelos Dei ascendentes ac descendentes super filium hominis. Etsi enim alludere videtur ad scalam in visione ostensam patriarchae Jacob, praestantiam tamen adventus sui commendat

hac nota, quod januam coelorum nobis aperuerit ut familiaris pateat ingressus.

3. Cavendum tamen est a diabolica imaginatione Serveti, qui dum magnitudinem gratiae Christi extollere vult, vel saltem se velle fingit, promissiones in totum abolet, quasi finem simul cum lege acceperint. Obtendit, fide evangelii nobis afferri promissionum omnium complementum. Quasi vero nulla sit inter nos et Christum distinctio. Admonui quidem nuper, Christum nihil reliquum fecisse ex tota salutis nostrae summa; sed ex eo perperam infertur, beneficiis ab ipso partis nos jam potiri; ac si falsum illud Pauli esset, salutem nostram in spe esse absconditam. Fateor quidem nos, in Christum credendo, simul transire a morte in vitam. Sed tenendum interea est illud Joannis (1 Joann. 3, 2), quamvis sciamus nos esse filios Dei, sed nondum apparuisse, donec similes ei erimus; dum scilicet eum videbimus qualis est. Quamvis ergo praesentem spiritualium bonorum plenitudinem nobis in evangelio Christus offerat, fruitio tamen sub custodia spei semper latet, donec corruptibili carne exuti transfiguremur in ejus qui nos praecedit gloriam. Interea in promissiones recumbere nos jubet spiritus sanctus, cujus autoritas compescere apud nos debet latratus omnes impuri illius canis. Nam teste Paulo (1 Tim. 4, 8), pietas tam futurae quam praesentis vitae promissionem habet; qua ratione jactat se apostolum Christi secundum promissionem vitae quae in ipso est (2 Tim. 1, 1). Et alibi nos easdem habere promissiones admonet (2 Cor. 7, 1), quibus olim donati fuerunt sancti. Denique hanc felicitatis summam statuit, quod obsignati simus spiritu promissionis sancto. Nec vero aliter Christo fruimur, nisi quatenus eum amplectimur promissionibus suis vestitum. Quo fit ut habitet ipse quidem in cordibus nostris, et tamen ab ipso peregrinemur; quia per fidem ambulamus et non per aspectum. Nec male inter se conveniunt haec duo, nos possidere in Christo quidquid ad coelestis vitae perfectionem spectat, et tamen fidem esse visionem bonorum quae non videntur. Tantum in natura promissionum vel qualitate notandum est discrimen: quia evangelium digito monstrat quod lex sub typis adumbravit.

4. Hinc etiam convincitur eorum error, qui legem nunquam aliter evangelio conferunt, quam operum merita gratuitae imputationi justitiae. Est quidem haec antithesis minime repudianda: quia saepe Paulus sub legis nomine regulam juste vivendi intelligit, qua Deus a nobis exigit quod suum est, nullam vitae spem faciens nisi omni ex parte obsequimur, ac vicissim maledictione addita si vel minimum deflectimus; nempe ubi disputat gratis nos placere Deo et per veniam justos censeri, quia nusquam invenitur legis observatio, cui merces promissa est. Apte igitur Paulus justitiam legis et evangelii facit inter se contrarias. Sed non ita successit evangelium toti legi, ut diversam rationem salutis afferret: quin potius ut sanciret ratumque esse probaret quidquid

illa promiserat et corpus umbris adjungeret. Neque enim Christus, ubi dicit legem et prophetas fuisse usque ad Joannem, patres maledictioni addicit, quam effugere non possunt servi legis; sed rudimentis tantum imbutos fuisse significat, ut longe subsisterent infra evangelicae doctrinae altitudinem. Proinde Paulus, evangelium appellans Dei potentiam in salutem omni credenti (Rom. 1, 16), mox addit habere testimonium a lege et prophetis. In fine vero ejusdem epistolae quanquam praeconium Jesu Christi revelationem esse tradit mysterii temporibus aeternis taciti, sententiam hanc addita explicatione mitigat, manifestatum esse docens per scripturas propheticas. Unde colligimus, ubi de tota lege agitur, evangelium respectu dilucidae manifestationis tantummodo ab ea differre; caeterum propter inaestimabilem gratiae affluentiam, quae nobis fuit in Christo exposita, non abs re ejus adventu dicitur erectum fuisse in terris coeleste Dei regnum.

5. Jam inter legem et evangelium interpositus fuit Joannes, qui medium obtinuit munus et utrique affine. Etsi enim Christum vocans agnum Dei et victimam expiandis peccatis, summam evangelii protulit; quia tamen incomparabilem illam virtutem et gloriam, quae demum enituit in resurrectione, non explicuit, Christus apostolis parem esse negat (Matth. 11, 11). Hoc enim significant ejus verba: quamvis inter filios mulierum excellat Joannes, qui tamen minimus est in regno coelorum, majorem illo esse. Quia non hominum personas illic commendat; sed postquam Joannem praetulit omnibus prophetis, evangelii praedicationem in summum gradum attollit, quam alibi vidimus notari per regnum coelorum. Quod autem se vocem tantum esse Joannes ipse respondet (Joann. 1, 23), quasi prophetis esset inferior, non facit hoc simulatae humilitatis causa, sed docere vult sibi non mandatam esse propriam legationem, sed officio apparitoris se defungi; sicuti a Malachia praedictum erat (Mal. 3, 23): ecce mitto Eliam prophetam antequam veniat dies Jehovae magnus et terribilis. Nec vero aliud toto ministerii sui cursu egit, quam ut Christo pararet discipulos. Sicuti etiam hoc sibi divinitus injunctum esse ex Jesaia probat. Hoc sensu dictus est a Christo (Joann. 5, 35) lucerna ardens et lucens, quia nondum illuxerat plenus dies. Nec tamen hoc obstat quominus numeretur inter evangelii praecones, sicuti eodem usus est baptismo, qui postea traditus fuit apostolis. Sed quod exorsus est, non nisi Christo in coelestem gloriam recepto liberiore progressu per apostolos completum est.

CAPUT X.

De similitudine veteris et novi testamenti.

Quatuor partibus constat hoc Caput: 1) Summa, utilitas et necessitas hujus tractationis, sect. 1. — 2) Demonstratio, qua in genere docetur vetus et novum foedus re ipsa unum esse, quamvis administratione diversum, et tria proponuntur, in quibus per omnia duo haec foedera conveniunt, sect. 2—4. — 3) In eo tertia pars versatur, ut Vetus Testamentum, perinde ac Novum, ad spem immortalitatis et futuram vitam spectasse evincat, unde reliquae duae similitudines seu convenientiae consequuntur: utrumque scilicet et gratuita Dei misericordia constitisse, et Christi intercessione fuisse confirmatum. Multis argumentis, testimoniis et exemplis nititur haec pars, sect. 5—23. — 4) Totius capitis conclusio, ubi rursus in pleniorem confirmationem quaedam Script. dicta proferuntur, rejectis Sadducaeorum et Judaeorum cavillis.

1. Ex superioribus liquere jam potest, quoscunque ab initio mundi homines Deus in populi sui sortem cooptavit, eadem lege atque doctrinae ejusdem quae inter nos viget vinculo fuisse ei foederatos. Sed quia non parum interest caput hoc stabiliri, vice appendicis annectam, quum patres ejusdem nobiscum haereditatis fuerint consortes, et ejusdem mediatoris gratia communem salutem speraverint, quatenus in societate hac diversa fuerit eorum conditio. Quanquam autem quae ex lege ac prophetis ad ejus probationem collegimus testimonia, palam faciunt non aliam unquam fuisse in Dei populo religionis pietatisque regulam, quia tamen apud scriptores multa saepe de discrimine veteris ac novi testamenti disputantur, quae scrupulum parum acuto lectori injicere possint, huic rei melius atque exactius discutiendae peculiarem locum jure destinabimus. Quin etiam, quod utilissimum alioqui futurum erat, necessarium nobis fecerunt prodigiosus nebulo Servetus et furiosi nonnulli ex Anabaptistarum secta, qui non aliter de israelitico populo sentiunt quam de aliquo porcorum grege, utpote quem nugantur a Domino in hac terra saginatum, citra spem ullam coelestis immortalitatis. Hunc ergo pestiferum errorem ut arceamus a piis animis, simul etiam ut difficultates omnes eximamus, quae audita diversitatis mentione inter vetus ac novum testamentum suboriri protinus solent, obiter inspiciamus quid simile, quidve diversum habeant, quod olim cum Israelitis foedus ante Christi adventum Dominus pepigit, et quod nunc eo manifestato percussit nobiscum.

2. Ac uno quidem verbo expediri utrumque potest. Patrum omnium foedus adeo substantia et re ipsa nihil a nostro differt, ut unum prorsus atque idem sit. Administratio tamen variat. Sed quia ex tanta brevitate nemo certam intelligentiam assequeretur, longiorem explicationem, si quid prodesse volumus, persequi necesse est. Caeterum in similitudine vel potius unitate ostendenda, singulas particulas, quae jam expeditae sunt, ex integro

retractare supervacuum fuerit; miscere vero quae adhuc alibi dicenda erunt, intempestivum. In tribus autem maxime capitibus hic insistendum est. Primum ut teneamus, non carnalem opulentiam ac felicitatem metam fuisse Judaeis propositam ad quam demum aspirarent, sed in spem immortalitatis fuisse cooptatos, atque hujus adoptionis fidem illis fuisse tum oraculis, tum lege, tum prophetis certo factam. Deinde, foedus quo conciliati Domino fuerunt, nullis eorum meritis, sed sola Dei vocantis misericordia fuisse suffultum. Tertium, et habuisse ipsos et cognovisse mediatorem Christum, per quem et Deo conjungerentur, et promissionum ejus compotes forent. Ex quibus secundum, quia nondum forte satis innotuit, suo loco fuse demonstrabitur. Plurimis enim ac luculentis prophetarum testimoniis confirmabimus, a mera fuisse bonitate ac indulgentia, quidquid unquam Dominus populo suo benefecit ac promisit. Tertium quoque suas habuit sparsim non obscuras demonstrationes. Ac ne primum quidem intactum reliquimus.

3. In hoc ergo explicando (quia ad causam praesentem maxime pertinet, et de ipso plus controversiae nobis faciunt) intentiorem ponemus operam; sic tamen ut si quid aliorum explicationi adhuc deest, obiter sufficiatur, vel opportuno deinde loco addatur. Sane de omnibus dubitationem eximit apostolus, quum ait (Rom. 1, 2), Deum patrem evangelium, quod de filio suo secundum tempus destinatum promulgavit, longe ante per prophetas in scripturis sanctis promisisse. Item, fidei justitiam, quae per evangelium ipsum docetur, testimonium habere a lege et prophetis (Rom. 3, 21). Evangelium siquidem hominum corda non in praesentis vitae laetitia detinet, sed ad spem immortalitatis evehit; non terrenis deliciis affigit, sed spem in coelo repositam annuntians, illuc quodammodo transportat. Sic enim alibi definit (Eph. 1, 13): posteaquam evangelio credidistis, obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arrhabo haereditatis nostrae, in redemptionem acquisitae possessionis. Item (Col. 1, 4): audivimus fidem vestram in Christo Jesu et caritatem erga sanctos: propter spem vobis repositam in coelis, de qua audistis per sermonem veracem evangelii. Item (2 Thess. 2, 14): vocavit nos per evangelium, in participationem gloriae Domini nostri Jesu Christi. Unde et verbum salutis et potentia Dei ad salvandos fideles, et regnum coelorum nuncupatur. Quod si spiritualis est evangelii doctrina, et ad vitae incorruptibilis possessionem aditum aperit, ne putemus eos quibus promissum ac denuntiatum fuit, praeterita neglectaque animae cura, in captandis corporis voluptatibus instar pecudum obstupuisse. Nec cavilletur hic quispiam, promissiones, quae in lege et prophetis de evangelio sunt consignatae, novo populo esse destinatas. Nam paulo post quam illud posuit de evangelio in lege promisso, subjicit quaecunque lex continet, ad eos sine dubio proprie dirigi qui sub lege sunt (Rom. 3, 19). In alio quidem argumento, fateor; sed non adeo

erat obliviosus, ut quum diceret ad Judaeos vere pertinere quaecunque lex docet, non cogitaret quid paucis ante versibus affirmasset de evangelio in lege promisso. Clarissime ergo demonstrat apostolus ad futuram vitam praecipue spectasse testamentum vetus, quum sub eo dicit evangelii promissiones contineri.

4. Eadem ratione sequitur et gratuita Dei misericordia constitisse, et Christi intercessione fuisse confirmatum. Nam et evangelica praedicatio nihil aliud quam paterna Dei indulgentia justificari praeter suum meritum peccatores pronuntiat, et tota ejus summa in Christo terminatur. Quis igitur expertes Christi Judaeos facere ausit, quibuscum audimus fuisse percussum evangelii foedus, cujus unicum fundamentum Christus est? Quis alienos reddere a gratuitae salutis beneficio, quibus administratam fuisse audimus justitiae fidei doctrinam? Ac ne diu de re liquida disceptemus, habemus insignem Domini sententiam (Joann. 8, 56): Abraham exsultavit ut videret diem meum; vidit et gavisus est. Et quod de Abraham testatur illic Christus, ostendit apostolus in fideli populo fuisse universale, quum dicit (Hebr. 13, 8), Christum manere heri, hodie, et in saecula. Neque enim de Christi aeterna divinitate simpliciter illic loquitur; sed de ejus virtute, quae perpetuo fidelibus fuit patefacta. Quare et beata virgo et Zacharias in suis canticis (Luc. 1, 54 et 72) revelatam in Christo salutem exhibitionem esse dicunt promissionum, quas Abraham et patriarchis olim fecerat Dominus. Si Christum suum exhibendo jurisjurandi sui veteris fidem solvit Dominus, dici non potest quin ejus finis in Christo et vita aeterna semper fuerit.

5. Quin apostolus non foederis tantum gratia pares nobis facit Israelitas, sed etiam sacramentorum significatione. Nam poenarum exemplis quibus castigatos olim fuisse illos scriptura recitat, deterrere Corinthios volens, ne in similia flagitia incurrerent, a praefatione ista orditur (1 Cor. 10, 1. 11): non esse cur ullam praerogativam nobis vendicemus, quae nos a Dei vindicta eripiat quam illi subierunt, quando non iisdem modo beneficiis prosequutus sit illos Dominus, sed iisdem quoque symbolis illustrem inter eos gratiam suam reddiderit; ac si diceret: si confiditis vos extra periculum esse, quia et baptismus quo insigniti estis, et coena quam quotidie suscipitis, eximias habent promissiones, interim contempta Dei bonitate licentiose lascivitis: scitote nec Judaeos talibus symbolis caruisse, adversus quos tamen judicia sua Dominus severissime exercuit. Baptizati sunt in transitu maris et nube, qua protegebantur ab ardore solis. Transitum illum baptismum carnalem fuisse ajunt, qui spirituali nostro secundum quandam proportionem respondeat. Verum si id recipitur, non procederet apostoli argumentum, qui hic vult ademptum Christianis, ne baptismi praerogativa Judaeos praecellere se putent. Nec obnoxium est huic cavillo quod protinus sequitur, illos eandem nobiscum spiritualem escam manducasse, ac eundem bibisse spiritualem potum, quem Christum interpretatur.

6. Objiciunt quidem, ad frangendam hanc Pauli sententiam, quod ait Christus (Joann. 6, 31): patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt; qui manducat carnem meam, non morietur in aeternum. Quae duo inter se nullo negotio conciliantur. Dominus, quia sermonem habebat ad auditores, qui tantum ventris alimento quaerebant saturari, verum animae cibum non curabant, ad eorum captum orationem aliquantum attemperat, praesertim vero comparationem mannae et corporis sui pro eorum sensu statuit. Postulabant ut acquirendae sibi autoritatis gratia suam virtutem miraculo aliquo approbaret, quale ediderat Moses in deserto, quum manna e coelo impetraverat. In manna autem nihil apprehendebant nisi carnalis inediae, qua populus tunc afflictabatur, remedium; ad mysterium illud sublimius, quod Paulus respicit, non penetrabant. Christus ergo, ut demonstret quanto praestantius a se beneficium exspectare debeant, quam quod a Mose collatum patribus suis praedicarent, hanc comparationem format: si magnum fuit opinione vestra et memorabile miraculum, quod Dominus per Mosen populo suo, ne in deserto fame periret, coelestem cibum subministravit, quo sustentaretur ad modicum tempus, hinc colligite quanto excellentior sit cibus, qui immortalitatem largitur. Videmus cur, quod in manna praecipuum erat, praetermiserit Dominus, infimam tantum ejus utilitatem notarit. Nempe quoniam Judaei, velut exprobrandi studio, Mosen illi objecerant, qui populi necessitati mannae remedio opitulatus esset, respondet, se longe superioris gratiae esse administrum, prae qua vilescere merito debeat carnalis populi educatio, quam solam tanti aestimabant. Paulus, quia noverat Dominum, quum manna e coelo deplueret, non in ventris duntaxat pastum effudisse, sed spiritualis quoque mysterii loco dispensasse, ad figurandam quae in Christo habetur spiritualem vivificationem, partem istam, quae consideratione dignissima erat, non negligit. Quare certo clareque conficitur, non easdem modo quibus nos dignatur nunc Dominus, vitae aeternae ac coelestis promissiones communicatas fuisse Judaeis, sed etiam sacramentis vere spiritualibus obsignatas. Qua de re copiose Augustinus adversus Faustum Manichaeum disputat.

7. Quod si testimonia ex lege et prophetis sibi recitari malint lectores, ex quibus perspiciant spirituale foedus fuisse patribus etiam commune, sicuti ex Christo et apostolis audimus, huic quoque voto obsequar, eoque libentius quod ita certius convincentur adversarii, ne quid postea tergiversari queant. Atque ab ea quidem demonstratione incipiam, quam tametsi Anabaptistarum supercilio futilem et paene ridiculam fore scio, apud dociles tamen et sanos plurimum valebit; ac pro confesso sumo, eam verbo Dei inesse vitae efficaciam, ut quoscunque Deus participatione ejus dignatur, eorum animas vivificet. Valuit enim semper illud Petri (1 Petr. 1, 23), semen esse incorruptibile quod in aeternum manet, sicuti etiam ex verbis Jesaiae (40, 6) colligit

Jam quum hoc sacro vinculo Deus olim sibi devinxerit Judaeos, non dubium est quin eos segregaverit in spem aeternae vitae. Nam quum verbum fuisse amplexos dico, quod illos Deo propius adjungeret, communicandi rationem intelligo, non illam generalem quae per coelum et terram omnesque mundi creaturas diffunditur (quae licet universa vivificet pro suae unumquodque naturae modo, non tamen a corruptionis necessitate eruit), sed istam specialem qua piorum animae et illuminantur in Dei notitiam, et illi quodammodo copulantur. Hujusmodi verbi illuminatione, quum adhaeserint Deo Adam, Abel, Noe, Abraham, et reliqui patres, dico minime dubium esse, quin illis in regnum Dei immortale fuerit ingressus. Erat enim solida Dei participatio, quae extra vitae aeternae bonum esse non potest.

8. Si tamen illud nonnihil implicitum videtur, age, ad ipsam foederis formulam transeamus, quae non placidis modo ingeniis satisfaciet, sed eorum inscitiam abunde coarguet, qui contradicere nituntur. Sic enim semper pepigit cum servis suis Dominus: ero vobis in Deum, et vos eritis mihi in populum (Levit. 26, 12). Quibus verbis et vitam, et salutem, et omnem summam beatitudinis comprehendi, prophetae quoque exponere soliti sunt. Non enim David sine causa saepius pronuntiat, beatum populum cujus dominus est Deus (Psal. 144, 15; ibid. 33, 12), beatam gentem quam in haereditatem sibi elegit; nec terrenae quidem felicitatis gratia, sed quoniam a morte eripit, perpetuo conservat, aeternaque misericordia prosequitur, quos in populum assumpsit. Quemadmodum est apud alios prophetas: tu Deus noster, non moriemur; Dominus, rex noster, legislator noster, ipse salvabit nos; beatus es Israel, quia in Domino Deo salvaris (Habac. 1, 12; Jes. 33, 21; Deut. 33, 29). Sed ne in re supervacua multum laboremus, passim in prophetis recurrit haec admonitio, nihil ad bonorum omnium affluentiam, adeoque salutis certitudinem deesse, modo nobis Dominus sit in Deum; et merito. Si enim facies ejus, simul atque illuxit, praesentissimum est salutis pignus, cuinam se homini in Deum manifestet, cui non salutis quoque thesauros aperiat? Hac enim conditione Deus noster est ut in medio nostri habitet; quemadmodum per Mosen testabatur (Levit. 26, 11). Obtineri autem talis ejus praesentia non potest, ut non simul vita possideatur. Atque ut nihil ultra exprimeretur, satis claram habebant vitae spiritualis promissionem in his verbis: sum Deus vester (Exod. 6, 7). Non enim solis utique corporibus Deum se fore denuntiabat, sed animis praecipue; animae autem, nisi per justitiam Deo conjunctae, ab ipso alienae in morte manent. Adsit rursum illa conjunctio: perpetuam salutem secum ducet.

9. Accedit eo, quod non modo se illis Deum esse testabatur, sed se quoque semper fore promittebat, quo spes eorum, praesentibus bonis non contenta, in aeternitatem protenderetur. Id porro valuisse apud eos temporis futuri notationem ostendunt

multae voces, ubi se non in praesentibus tantum malis, sed in posterum consolantur fideles, quod sibi Deus nunquam defuturus esset. Jam vero (quae pars erat secunda promissionis) ipsos de Dei benedictione extra terrenae vitae limites erga se proroganda, clarius etiamnum confirmabat: ero Deus seminis vestri post vos (Gen. 17, 7). Nam si suam erga mortuos benevolentiam declaraturus erat, benefaciendo posteris, erga ipsos multo minus defuturus erat ejus favor. Neque enim instar hominum est Deus, qui suum ideo amorem ad amicorum filios transferunt, quia morte interrumpitur eorum facultas, quo minus iis quibus bene volebant impendant sua officia. At Deus, cujus beneficentia morte non impeditur, suae profecto misericordiae fructum mortuis non tollit, quam eorum causa transfundit in mille generationes (Exod. 20, 6). Praeclaro igitur documento magnitudinem atque affluentiam suae bonitatis, quam post mortem sensuri essent, volebat illis Dominus commendare, quum talem describebat quae in totam familiam exuberaret. Hujus vero promissionis veritatem tum obsignavit Dominus, et quasi complementum protulit, quum Deum se Abraham, Isaac et Jacob longe post eorum mortem appellaret (ibid. 3, 6). Quid enim? an non ridicula erat appellatio, si perierant? Perinde enim fuisset ac si ita foret loquutus: ego sum Deus eorum, qui non sunt. Proinde uno isto argumento Sadducaeos a Christo constrictos fuisse evangelistae referunt (Matth. 22, 32; Luc. 20, 37), ut ne infitiari quidem possent resurrectionem mortuorum a Mose esse testatam. Nempe qui ex ipso Mose didicerant, omnes sanctos esse in manu illius (Deut. 33, 3). Unde inferre promptum erat, ne morte quidem exstingui quos in tutelam, custodiam, protectionemque suam recepisset qui mortis et vitae est arbiter.

10. Jam (qui praecipuus est cardo in hac controversia) dispiciamus annon ipsi quoque fideles sic instituti fuerint a Domino, ut meliorem alibi vitam sibi esse sentirent, ac neglecta terrena illam meditarentur. Primum, quae divinitus injuncta illis fuit vivendi conditio, assiduum erat exercitium, quo admonerentur se omnium esse miserrimos, si in hac modo vita felices essent. Adam, vel sola recordatione perditae felicitatis infelicissimus, anxiis laboribus egestatem suam aegre sustentat, ac ne in solis manuum laboribus Dei maledictione prematur, unde solatium illi restabat, extremum luctum percipit. Ex duobus filiis alter illi nefando fratris parricidio eripitur; eum habet superstitem cujus aspectum merito detestetur ac horreat. Abel in ipso aetatis flore crudeliter trucidatus exemplum est humanae calamitatis. Noe bonam aetatis partem (dum totus orbis secure deliciatur) cum magna fatigatione in arca exstruenda deterit. Quod mortem effugit, id fit majoribus ejus molestiis quam si centum mortes obeundae essent. Nam praeterquam quod arca illi est quasi sepulcrum decem mensium, insuavius nihil esse potest quam in animalium stercoribus paene immersum tamdiu detineri. Postquam tantas difficultates eluctatus est, in novam moeroris materiam incidit: ludibrio se haberi

a proprio filio videt, et ei quem magno Dei beneficio salvum ex diluvio receperat, suo ipsius ore maledicere cogitur.

11. Abraham quidem unus instar decem myriadum nobis esse debet, si spectatur ejus fides, quae nobis in optimam credendi regulam proponitur; in cujus etiam genere, ut filii Dei simus, censeri nos oportet. Quid vero absurdius, quam patrem omnium fidelium esse Abraham, et ne postremum quidem angulum inter illos tenere? Atqui ex numero, imo ex gradu apprime honorifico dejici non potest, quin aboleatur tota ecclesia. Jam quod ad vitae experimenta attinet, ubi primum vocatur Dei imperio, a patria, parentibus, amicis avellitur, in quibus praecipuam vitae dulcedinem esse putant, ac si illum destinato consilio omnibus vitae oblectamentis spoliare Dominus vellet. Simul ac terram ingressus est in qua jubetur habitare, fame inde exigitur. Eo ad opem quaerendam refugit, ubi, quo se incolumem servet, necesse habet uxorem prostituere; quod incertum an multis mortibus fuerit acerbius. Ubi in terram habitaculi sui reversus est, inde rursum fame expellitur. Qualis est felicitas eam terram incolere ubi toties esuriendum, imo vero inedia pereundum, nisi aufugias? Simul eodem necessitatis redigitur apud Abimelech, ut caput redimere jactura uxoris opus habeat. Dum huc atque illuc multos annos incertus vagatur, assiduis servorum rixis compellitur, nepotem, quem filii loco habebat, a se dimittere. Quae discessio sine dubio non aliter ab eo accepta fuit, quam si membri unius sectionem passus foret. Paulo post captivum ab hostibus abripi audit. Quocunque pergat, vicinos reperit immanis barbariae, qui ne ex effossis quidem magno labore puteis aquam bibere sinant. Neque enim usum redimeret a rege Gerar, nisi ante fuisset prohibitus. Jam ubi ad effoetam senectutem ventum est, quod habet ea aetas insuavissimum et acerbissimum, orbitate mulctatum se videt, donec praeter spem Ismaelem gignit; cujus tamen nativitatem magno redimit, dum Sarae probris fatigatur, perinde ac si ancillae contumaciam fovendo, domesticae perturbationis ipse causa esset. Nascitur demum Isaac, sed ea mercede ut exturbetur primogenitus Ismael, ac pro derelicto paene hostiliter projiciatur. Ubi solus relictus est Isaac, in quo acquiescat defessa boni viri senectus, paulo post mactare ipsum jubetur. Quid calamitosius excogitet humana mens quam patrem fieri filii carnificem? Si morbo absumptus foret, quis non putasset miserrimum esse senem, cui in ludibrium datus esset filius, ob quem orbitatis dolor ei geminaretur? Si ab extraneo aliquo interfectus, indignitate multum esset aucta calamitas: istud vero omnia calamitatis exempla superat, patris manu trucidari. Sic denique toto vitae curriculo jactatus ac vexatus fuit, ut si quis velut in tabula exemplar calamitosae vitae depingere velit, nihil reperiat magis appositum. Neque objiciat quispiam eum non fuisse prorsus infelicem, quod a tot tantisque tempestatibus prospere tandem emerserit. Non enim beatam vitam ducere illum dicemus, qui per infinitas

difficultates ad longum spatium laboriose eluctetur; sed qui, sine malorum sensu, praesentibus bonis placide fruatur.

12. Isaac, qui minoribus malis afflictatur, vix tamen minimum suavitatis gustum percipit. Eas ipse quoque vexationes experitur, quae beatum esse hominem in terra non sinant. Illum fames fugat e terra Chanaan. Uxor e sinu illi eripitur. Vicini illum subinde exagitant, ac modis omnibus premunt, ut de aqua etiam cogatur decertare. Domi suae a nuribus multum molestiarum sustinet; filiorum dissidio angitur; nec mederi tanto malo potest, nisi per exsilium ejus cui benedixerat. At vero Jacob nihil quam extremae infelicitatis insigne est exemplar. Pueritiam domi inquietissime transigit inter fratris primogeniti minas ac terrores, quibus demum cedere cogitur. Profugo a parentibus ac natali solo praeterquam quod acerbum est exsulare, apud Laban avunculum nihilo mitius ac humanius accipitur. Parum est durissimam atque austerissimam septem annis servire servitutem, nisi dolo malo in uxore eludatur. Alterius uxoris gratia in novam servitutem ingrediendum est, ubi totum diem solis aestu torreatur, noctu pervigil urgeatur gelu ac frigore, quemadmodum ipse conqueritur. Tantam vitae asperitatem dum annos viginti sustinet, quotidie novis soceri injuriis affligitur. Nec domi suae quietus est, quam videt uxorum odiis, jurgiis, aemulationibus distractam ac paene dissipatam. Ubi in patriam jubetur se recipere, abitum captare illi necesse est ignominiosae fugae similem; nec tamen soceri iniquitatem ita potest effugere, quin ejus probris ac contumeliis in medio itinere vexetur. Excipit mox eum multo saevior difficultas. Nam dum ad fratrem accedit, tot mortes habet in conspectu, quot ab homine crudeli et inimico parari queant. Diris ergo terroribus supra modum discruciatur ac discerpitur quamdiu adventum ejus exspectat; ubi in conspectum ejus prodit, tanquam semimortuus ad pedes procumbit, donec placatiorem sentit, quam sperare ausus fuerat. Ad haec Rachele, unice dilecta conjuge, primo terrae ingressu privatur. Postea quem ab ea filium sustulerat, eoque prae aliis amabat, a fera laceratum audit; cujus ex morte quantum moerorem ceperit, declarat ipse, quod post diuturnas lacrymas solatiis omnibus viam obstinate claudit, nihil sibi reliquum faciens nisi ut descendat ad filium lugens in sepulcrum. Interim raptus et defloratio filiae, in iis vindicandis filiorum audacia, quae illum non foetere modo fecerat apud omnes regionis incolas, sed praesentissimum internecionis periculum illi creaverat, quantae anxietatis, luctus, taedii causae erant? Sequitur horrendum illud flagitium Ruben primogeniti, quo nihil gravius accidere poterat. Nam quum inter summa infortunia reponatur uxoris pollutio, quid dicendum sit ubi a proprio filio perpetratum est id scelus? Aliquanto post altero incestu contaminatur familia, ut constantissimum alioqui et infractum calamitatibus animum tot dedecora labefactare debeant. Sub extremum vitae, dum suae ac suorum inediae succurrere quaerit, novi in-

fortunii nuntio percellitur, qui intelligit filium alterum in vinculis detineri; quem ut recipiat, Benjamin unicum suum desiderium, permittere aliis cogitur. Quis putet in tanta malorum congerie momentum illi datum, quo saltem secure respiraret? Itaque ipse optimus de se testis asseverat Pharaoni, dies suos breves ac malos fuisse super terram. Qui per continuas miserias vitam se transegisse pronuntiat, negat profecto eam prosperitatem se sensisse quae illi a Domino promissa fuerat. Ergo aut malignus ingratusque Dei gratiae aestimator erat Jacob, aut vere se miserum fuisse super terram profitebatur. Si vera fuit affirmatio, sequitur non habuisse ipsum spem in rebus terrenis defixam.

13. Si sancti isti patres, quod utique indubitatum est, beatam vitam exspectarunt e manu Dei, aliam quam terrestris vitae beatitudinem et cogitarunt et viderunt. Quod etiam pulcherrime ostendit apostolus (Hebr. 11, 9). Fide, inquit, demoratus est Abraham in terra promissionis, tanquam aliena, in casulis habitando, cum Isaac et Jacob consortibus ejusdem haereditatis. Exspectabant enim bene fundatam civitatem, cujus opifex ac conditor Deus. In fide defuncti sunt omnes isti, non acceptis promissionibus; sed procul eas inspicientes, ac credentes, confitentesque quod hospites et inquilini forent super terram. Quo significant se patriam inquirere. Et si desiderio ejus quam reliquerant tacti fuissent, erat facultas revertendi: sed meliorem appetebant, nempe coelestem. Unde Deus non erubescit vocari eorum Deus; quando paravit illis civitatem. Stipitibus enim obtusiores fuissent, tam pertinaciter promissiones consectando, quarum nulla spes in terris apparebat, nisi complementum earum alibi exspectassent. Id vero in primis non sine ratione urget, quod peregrinationem hanc vitam nuncuparunt, qualiter et Moses refert (Gen. 47, 9). Si enim peregrini et inquilini sunt in terra Canaan, ubi promissio Domini, qua illius constituti erant haeredes? Manifeste ergo indicat longius spectare, quod de possessione illis Dominus promiserat. Quare pedem in terra Canaan non acquisierunt nisi in sepulcrum, quo testabantur se sperare fructum promissionis non nisi post mortem percepturos. Atque haec causa est cur tanti aestimaverit Jacob illic sepeliri, ut jurejurando adegerit filium Joseph ad eam pollicitationem; cur Joseph post aliquot saecula transferri ossa sua, jam pridem in cinerem collapsa, voluerit.

14. Denique aperte constat, in omnibus vitae studiis propositam futurae vitae beatitudinem habuisse. Quorsum enim primogenituram tantopere affectasset, tantoque periculo ambiisset Jacob, quae exsilium et tantum non abdicationem illi conflatura erat, boni vero nihil prorsus allatura, nisi ad altiorem benedictionem respexisset? Atque eum sibi sensum fuisse declaravit ea voce quam inter ultimos spiritus edidit: salutare tuum exspectabo Domine (Gen. 49, 18). Quam salutem exspectasset, quum intelligeret se animam exspirare, nisi in morte initium novae vitae cerneret? Et quid de sanctis ac filiis Dei disceptamus, quum

ejusmodi intelligentiae gustu ne is quidem caruerit, qui veritatem oppugnare alioqui nitebatur? Quid enim sibi volebat Balaam, quum diceret (Num. 23, 10): moriatur anima mea morte justorum, et fiant novissima mea similia eorum, nisi quod sentiebat id quod postea David prodidit (Psal. 116, 15 et 34, 22), pretiosam esse mortem sanctorum in conspectu Domini, mortem vero impiorum pessimam? Si ultima linea et meta in morte forent, nullum in ea notari posset discrimen justi et impii. Sorte, quae post mortem utrosque diversa manet, inter se distinguuntur.

15. Nondum ultra Mosen progressi sumus, quem isti nihil aliud officii habuisse dicunt, quam ut carnalem populum agri ubertate rerumque omnium copia ad colendum Deum induceret, et tamen (nisi quis sponte semet offerentem lucem refugiat) perspicua jam exstat spiritualis foederis declaratio. Quod si ad prophetas descendamus, illic plenissimo fulgore et vita aeterna et regnum Christi se profert. Ac primum David, qui ut tempore aliis fuit superior, ita pro ordine divinae dispensationis coelestia mysteria obscurius quam illi adumbravit, quanta tamen perspicuitate ac certitudine ad eum scopum omnia sua dirigit? Terrestrem habitationem qualiter aestimarit testatur haec sententia (Psal. 39, 13): advena hic sum et peregrinus, quemadmodum omnes patres mei; vanitas omnis homo vivens, velut umbra quisque obambulat; et nunc quae exspectatio mea, Domine? spes mea ad te ipsa. Sane qui nihil esse in terra solidum aut stabile confessus spei tamen in Deum firmitatem retinet, alibi repositam sibi felicitatem contemplatur. Ad eam contemplationem fideles revocare solet quoties vult eos vere consolari. Nam alibi (ibid. 103, 17) postquam de brevitate fluxaque et evanida imagine humanae vitae loquutus est, subjicit: misericordia autem Domini usque in aeternum, super timentes eum. Cui simile est quod habetur etiam Psalmo centesimo secundo (v. 26): initio Domine tu fundasti terram, et opera manuum tuarum sunt coeli; ipsi peribunt, tu autem permanes; velut vestis veterascent, et sicut indumentum mutabis eos: tu autem idem ipse perstas, et anni tui non deficient; filii servorum tuorum habitabunt, et posteri eorum coram te stabilientur. Si ob coeli ac terrae interitum non desinunt pii stabiliri coram Domino, sequitur eorum salutem cum Dei aeternitate esse conjunctam. Atqui omnino non potest stare spes ista, nisi in promissionem recumbat quae apud Jesaiam (51, 6) exponitur. Coeli, inquit Dominus, sicut fumus liquescent; terra sicut vestimentum atteretur, et habitatores ejus sicut haec interibunt: salus autem mea in aeternum erit, et justitia mea non deficiet. Ubi justitiae ac saluti tribuitur perpetuitas, non quatenus penes Deum resident, sed quatenus ab hominibus sentiuntur.

16. Neque vero aliter accipere liceat, quae de fidelium prospero successu passim canit, nisi ut in coelestis gloriae manifestationem conferantur. Qualia sunt (Psal. 97, 10): custodit Dominus animas sanctorum suorum, de manu peccatoris liberabit

eos; lux orta est justo, et rectis corde laetitia (ibid. 112, 4). Item: justitia pii manet in saeculum saeculi, cornu ejus exaltabitur in gloria; desiderium peccatorum peribit (Psal. 112, 9. 10). Item (ibid. 140, 14): verum tamen justi confitebuntur nomini tuo; habitabunt recti cum vultu tuo. Item (ibid. 112, 6): in memoria aeterna erit justus. Item (ibid. 34, 23): redimet Dominus animas servorum suorum. Siquidem servos suos Dominus impiorum libidini non vexandos modo, sed lacerandos perdendosque saepe permittit; in tenebris et squallore languere patitur bonos, dum impii paene inter stellas refulgent; nec illos ita vultus sui serenitate exhilarat, ut diuturna laetitia fruantur. Quamobrem ne ipse quidem dissimulat, si in praesentem rerum statum oculos defigant fideles, gravissima tentatione perculsum iri, ac si nulla esset innocentiae apud Deum gratia nec merces. Adeo impietas, ut plurimum, prosperatur ac floret, dum piorum natio ignominia, paupertate, contemptu, omnique crucis genere premitur. Parum, inquit (ibid. 73, 2), abfuit quin lapsus pes meus, quin effusi fuerint gressus mei, dum urit me fortuna stultorum, dum improborum prosperitatem video. Tandem post narrationem concludit (ibid. v. 16): instituebam cogitationem si possem haec cognoscere; sed tormentum est spiritui meo, donec ingrediar in sanctuarium Domini, et intelligam novissimum eorum.

17. Ergo vel ista Davidis confessione discamus, non ignorasse sanctos patres sub veteri testamento, quam raro vel nunquam in hoc mundo repraesentet Deus quae servis suis pollicetur, atque ideo animos ad Dei sacrarium sustulisse, in quo reconditum habebant, quod in praesentis vitae umbra non apparet. Hoc erat ultimum Dei judicium, quod quum oculis minime cernerent, fide contenti erant intelligere. Qua fiducia freti, quidquid eveniret in mundo, venturum tamen aliquando tempus non dubitabant, quo Dei promissiones implerentur. Qualiter istae voces testantur: ego in justitia contemplabor faciem tuam, satiabor specie tua (ibid. 17, 15). Item: ego sicut oliva viridis in domo Domini (ibid. 52, 10). Item: justus ut palma florebit, sicut cedrus Libani frondescet; plantati in domo Domini, in atriis Dei nostri florebunt; adhuc fructificabunt in senecta, pingues ac virides erunt (ibid. 92, 13 seqq.). Quum paulo ante dixisset, quam profundae sunt cogitationes tuae Jehova, dum florent impii, germinant quasi herba, ut pereant in perpetuum. Ubi species ista et decor fidelium, nisi ubi mundi hujus facies regni Dei manifestatione inversa fuerit? In illam aeternitatem quum oculos converterent, contempta praesentium calamitatum momentanea asperitate, secure in has voces erumpebant (ibid. 55, 23. 24): non dabis in aeternum ut moriatur justus, tu vero praecipitabis scelestos in puteum interitus. Ubi in hoc mundo puteus aeterni exitii, qui sceleratos absorbeat, in quorum felicitate hoc quoque alibi numeratur, quod diem extremum in puncto sine multo languore claudunt? Ubi tanta sanctorum stabilitas, quos ipse David non modo concuti,

sed opprimi et conteri prorsus ubique conqueritur? Nempe ob oculos sibi statuebat, non quid ferat instabilis et plus quam aestuaria mundi vicissitudo; sed quid facturus sit Dominus, quum ad aeternam coeli ac terrae constitutionem olim sedebit. Quemadmodum alio loco eleganter describit (Psal. 49, 7. 8 etc.): nituntur stulti opulentia sua, ob divitias multas superbiunt; et tamen nemo, quantalibet excellentia polleat, redimere fratrem suum a morte possit, nemo pretium redemptionis Deo solvere. Quum autem videant et sapientes mori, perversos pariter et stultos interire, et alienis relinquere divitias suas, cogitant domos sibi permansuras in sempiternum, habitationes in saecula, et nomina sua in terra celebrant. At homo in honore non permanebit: similis erit pecudibus quae intereunt. Haec meditatio eorum, summa stultitia est: quam tamen posteri cupide aemulantur. Instar gregis apud inferos collocabuntur, mors praesidebit illis. Exorta luce recti dominabuntur illis; forma ipsorum peribit; infernus, ipsorum domicilium. Primum illa stultorum irrisio, quod in lubricis et volubilibus mundi bonis acquiescant, ostendit longe aliam sapientibus quaerendam esse felicitatem. Sed illic resurrectionis mysterium evidentius reserat, ubi illis perditis et exstinctis piorum regnum erigit. Quem enim, quaeso, dicemus esse illum lucis exortum, nisi novae vitae revelationem, quae finem praesentis sequitur?

18. Inde illa nascebatur cogitatio, quam in miseriarum solatium ac tolerantiae remedium fideles usurpabant: momentum in indignatione Domini, vita in ejus misericordia (ibid. 30, 6). Quomodo afflictiones momento terminabant, qui per totam fere vitam affligebantur? ubi tantam videbant divinae benignitatis durationem, cujus vix minimum gustum delibabant? Si in terra haesissent, nihil tale reperire poterant: sed quia coelum intuebantur, agnoscebant punctum esse temporis, quo exercentur per crucem sancti a Domino; miserationes saeculi esse, quibus colliguntur; rursum impiorum, qui per somnium beati ad diem unum essent, aeternum ac nunquam finiendum exitium praevidebant. Unde illae voces (Prov. 10, 7): memoria justi in benedictione erit; nomen autem impiorum putrescet. Pretiosa mors sanctorum in conspectu Domini; mors peccatorum pessima (Psal. 116, 15 et 34, 22). Item apud Samuelem (1 Sam. 2, 9): Dominus pedes sanctorum servabit, et impii in tenebris conticescent. Quae significant, illos probe cognovisse, utcunque varie circumferrentur sancti, ultimum tamen eorum exitum, vitam ac salutem; impiorum felicitatem amoenam esse viam qua in mortis voraginem paulatim labuntur. Ideo istorum mortem vocabant (Ez. 28, 10 et 31, 18 et alibi) exitium incircumcisorum, ut quibus resurrectionis spes praecisa esset. Quare nullam hac excogitare potuit David graviorem imprecationem: deleantur de libro vitae, et cum justis non scribantur (Psal. 69, 29).

19. Prae aliis vero insignis illa sententia Job (19, 25): scio quia redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra resur-

recturus sum, et in carne mea videbo Deum salvatorem meum; reposita est haec spes mea in sinu meo. Qui volunt venditare suum acumen, cavillantur non esse haec intelligenda de ultima resurrectione, sed de primo quoque die, quo sibi mitiorem fore Deum Job exspectabat: quod ut illis ex parte demus, extorquebimus tamen, velint, nolint, ad eam spei amplitudinem non potuisse pervenire Job si cogitatione in terra resedisset. Necesse ergo est fateamur, oculos in futuram immortalitatem sustulisse, qui sibi vel in sepulcro jacenti redemptorem affore conspexerit. Siquidem de praesenti tantum vita cogitantibus mors extrema est desperatio, quae nec ipsa spem ejus abscindere poterat. Etiam si me occiderit, dicebat (Job. 13, 15), in ipso nihilominus sperabo. Nec mihi obstrepat hic nugator quispiam, paucorum fuisse istas voces, unde minime probetur talem fuisse inter Judaeos doctrinam. Responsum enim a me statim accipiet, paucos istos non prodidisse talibus sententiis arcanam aliquam sapientiam, ad quam seorsum ac privatim excellentia tantum ingenia admitterentur; sed, ut erant constituti a spiritu sancto plebis doctores, quae communiter ediscenda essent Dei mysteria, et popularis religionis principia esse deberent, palam promulgasse. Quum ergo audiamus publica spiritus sancti oracula, quibus de spirituali vita tam clare ac dilucide in Judaeorum ecclesia disseruit, intolerabilis pertinaciae fuerit eos ad carnale tantummodo foedus ablegare, ubi solius terrae ac terrestris opulentiae fiat mentio.

20. Si ad posteriores prophetas descendam, illic vero liceat, quasi in campo nostro, libere spatiari. Nam si in Davide, Job, Samuele fuit non difficilis victoria, illic multo est facilior. Hanc enim oeconomiam et hunc ordinem in dispensando misericordiae suae foedere tenuit Dominus, ut quo propius, temporis progressu, ad plenam exhibitionem accedebatur, ita majoribus in dies revelationis incrementis illustraret. Proinde initio, quum prima salutis promissio Adae data fuit, quasi tenues scintillae emicarunt; postea facta accessione, major lucis amplitudo coepit exseri, quae magis ac magis deinde emersit, latiusque fulgorem suum protulit, donec tandem nubibus omnibus discussis, sol justitiae Christus universum terrarum orbem ad plenum illuminavit. Non est ergo metuendum ne, si ad causam nostram comprobandam prophetarum petamus suffragia, illa nos deficiant, sed quia ingentem materiae sylvam fore video, in qua diutius multo immorari necesse sit quam ferat instituti ratio, esset enim opus longi voluminis, simulque vel parum perspicaci lectori viam me stravisse ex superioribus arbitror, qua inoffenso cursu pergere queat, a prolixitate non adeo in praesens necessaria abstinebo: praemonitis tamen lectoribus, ut viam sibi ea clavi expedire meminerint, quam prius in manum illis dedimus. Nempe, quoties fidelis populi beatitudinem prophetae commemorant (cujus vix minima vestigia in praesenti vita cernuntur), ad hanc distinctionem confugiant: Dei bonitatem quo melius prophetae commendarent, temporariis beneficiis, velut

lineamentis quibusdam, populo adumbrasse; sed talem ejus pinxisse effigiem quae mentes extra terram, elementa mundi hujus, et periturum saeculum raperet, atque ad cogitandam futurae ac spiritualis vitae felicitatem necessario excitaret.

21. Exemplo uno contenti erimus. Quum Israelitae Babylonem deportati suam dissipationem morti simillimam esse cernerent, dimoveri ab ea opinione vix poterant, quin fabulosum putarent esse quod de sua restitutione vaticinabatur Ezechiel (37, 4), quod perinde id aestimabant ac si denuntiasset suscitatum in vitam iri putrida cadavera. Dominus, ut ostenderet nec ea ipsa difficultate se impediri quominus beneficio suo locum faceret, prophetae campum aridis ossibus plenum per visionem ostendit; quibus, sola verbi sui virtute, spiritum vigoremque uno momento reddidit. Serviebat quidem ad praesentem incredulitatem corrigendam visio; sed interim Judaeos commonefaciebat quantum ultra populi reductionem virtus Domini protenderetur, quae arida et dispersa ossa, solo nutu, adeo facile vegetaret. Quare sententiam illam cum altera Jesaiae rite comparabis (Jes. 26, 19): vivent mortui, cadaver meum, resurgent: expergiscimini et exsultate, qui habitatis in pulvere, quia ros viridis campi, ros tuus; et terram gigantum detrahes in ruinam: vade popule mi, intra in tabernacula tua; claude ostia tua super te, abscondere pauxillum, donec pertranseat indignatio: ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terrae contra eum; et revelabit terra sanguinem suum, nec operiet diutius interfectos suos.

22. Quanquam si quis ad ejusmodi canonem omnia redigere tentet, absurde fecerit; sunt enim aliquot loci, qui nullo integumento futuram, quae in regno Dei fideles manet, immortalitatem demonstrant. Quales nonnulos recitavimus, et quales sunt cum alii plerique, tum praecipue duo isti. Alter apud Jesaiam (66, 22): sicut coeli novi et terra nova, quae facio stare coram me, sic stabit semen vestrum; et erit mensis ex mense, sabbathum ex sabbatho: veniet omnis caro ut adoret coram facie mea, dicit Dominus; et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui praevaricati sunt in me, quod vermis eorum non morietur, et ignis non exstinguetur. Alter vero Danielis (12, 1): in tempore illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filiis populi sui; et veniet tempus angustiae, quale non fuit ex quo gentes esse coeperunt: et tunc salvabitur populus tuus omnis, qui inventus fuerit scriptus in libro; et ex iis, qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt alii in vitam aeternam, alii in opprobrium sempiternum.

23. Jam in duobus reliquis probandis, patres scilicet Christum in foederis sui pignus habuisse, atque in ipso omnem benedictionis fiduciam reposuisse, quia minus controversiae et plus claritatis babent, non laborabo. Constituamus ergo secure, quod nec ullis diaboli machinis revelli queat: vetus testamentum seu

foedus, quod cum israelitico populo percussit Dominus, non rebus terrenis fuisse limitatum, sed spiritualis aeternaeque vitae promissionem continuisse; cujus exspectationem omnium animis impressam oportuit, qui in foedus vere consentiebant. Hanc vero insanam ac perniciosam opinionem procul summoveamus, aut Dominum nihil aliud proposuisse Judaeis, aut illos nihil quaesivisse praeter ventris saturitatem, carnis delicias, florentes opes, externam potentiam, liberorum foecunditatem, et quidquid animalis homo in pretio habet. Non enim aliud coelorum regnum hodie promittit suis Christus Dominus (Matth. 8, 11), quam ubi recumbant cum Abraham, Isaak et Jacob. Ac Judaeos saeculi sui Petrus haeredes esse evangelicae gratiae asserebat (Act. 3, 25), quod filii essent prophetarum, comprehensi in foedere quod Dominus olim cum sua gente pepigisset. Ac ne id solis verbis testatum esset, Dominus facto quoque approbavit. Eo enim quo resurrexit momento multos sanctorum resurrectionis suae consortio dignatus est, ac visendos in civitate praebuit (Matth. 27, 52); certo arrhabone sic dato, quidquid fecit ac passus est in aeternae salutis acquisitionem, ad veteris testamenti fideles non secus quam ad nos pertinere. Nempe et eodem fidei spiritu, quo in vitam regeneramur, teste Petro (Act. 15, 8), praediti fuerunt. Quum spiritum illum, qui est veluti quaedam immortalitatis in nobis scintilla, unde et arrhabo haereditatis nostra alibi (Eph. 1, 14) vocatur, in illis similiter audimus habitasse, quomodo illis vitae haereditatem adimere audeamus? Quo magis mirum est eo stuporis olim recidisse Sadducaeos, ut tum resurrectionem, tum animarum substantiam negarent, quorum utrumque tam illustribus scripturae testimoniis consignatum habebant. Nec minus prodigiosa hodie foret totius nationis stoliditas in exspectando terrestri Christi regno, nisi hanc repudiati evangelii poenam daturos scripturae multo ante praedixissent. Sic enim justo Dei judicio conveniebat mentes caecitate percutere, quae oblatum coeli lumen respuendo tenebras ultro sibi accersivissent. Mosen ergo legunt, et assidue revolvunt; sed opposito velamine impediuntur ne cernant lucem in ejus vultu refulgentem (2 Cor. 3, 14). Atque ita manebit illis obtectus ac involutus, donec ad Christum convertatur, a quo illum nunc quantum possunt, abducere ac distrahere student.

CAPUT XI.

De differentia unius testamenti ab altero.

Tres sunt praecipuae partes hujus Capitis: 1) Proponit quinque Veteris et Novi Testamenti differentias, sect. 1—11. — 2) Quoniam vero inter has postrema est, quod Vetus Testamentum ad Judaeos tantum pertinuit, Novum ad omnes, de vocatione Gentium subjungitur brevis tractatio, sect. 12. — 3) Additur responsio ad duas objectiones, quibus haec doctrina de Veteris et Novi Testamenti discrimine gravari solet, sect. 13. et 14.

1. Quid ergo? inquies, nullumne discrimen veteris et novi testamenti relinquetur? et quid fiet tot scripturae locis ubi tanquam res diversissimae inter se conferuntur? Ego vero libenter recipio quae in scriptura commemorantur differentias; sed ita ut nihil constitutae jam unitati derogent: quemadmodum videre erit, ubi eas ordine tractaverimus. Sunt autem illae (quantum animadvertere mihi licuit, et meminisse possum) numero quatuor praecipuae. Quibus si quintam adjungere libeat, minime reclamo. Eas omnes sic esse dico, et ostensurum me profiteor, ut ad modum administrationis potius quam ad substantiam pertineant. Hac ratione nihil impedient quominus eaedem maneant veteris ac novi testamenti promissiones, atque idem ipsorum promissionum fundamentum, Christus. Porro prima est, quod tametsi olim quoque Dominus populi sui mentes in coelestem haereditatem volebat collimare arrectosque esse animos, quo tamen in spe illius melius alerentur, contemplandam sub beneficiis terrenis ac quodammodo degustandam exhibebat: nunc clarius liquidiusque revelata per evangelium futurae vitae gratia, recta ad ejus meditationem, omisso inferiori, quem apud Israelitas adhibebat, exercitationis modo, mentes nostras dirigit. Hoc consilium Dei qui non animadvertunt, non putant veterem populum altius conscendisse quam ad illa quae corpori promittebantur bona. Audiunt toties terram Canaan nominari, velut insigne adeoque unicum legis divinae cultoribus praemium. Audiunt nihil severius Dominum ejusdem legis transgressoribus interminari, quam ab ejus terrae possessione expellendos, ac dispergendos in alienas regiones. Vident in hanc fere summam recidere, quaecunque vel benedictiones vel maledictiones a Mose denuntiantur. Ex iis minime dubitanter constituunt Judaeos non sua causa, sed aliena fuisse a caeteris populis segregatos: nempe ut imaginem haberet christiana ecclesia, in cujus externa specie spiritualium rerum documenta cerneret. Sed quum aliquoties scriptura demonstret, huc terrena, quibus eos prosequebatur, beneficia Deum ipsum destinasse, ut ad spem coelestium ita ipsos manu duceret: ejusmodi dispensationem non considerare, nimiae imperitiae, ne dicam hebetudinis, fuit. Cum hoc hominum genere status controversiae nobis est, quod illi possessionem terrae Canaan Israelitis pro summa atque ultima beatitudine habitam, nobis post revelatum Christum coelestem haereditatem figurare docent. Nos contra contendimus, in terrena qua fruebantur possessione, velut in speculo, futuram, quam sibi in coelis praeparatam crederent, haereditatem esse intuitos.

2. Id melius elucebit ex similitudine quam posuit Paulus ad Galatus (4, 1). Comparat Judaeorum gentem haeredi parvulo, qui ad se regendum nondum idoneus, tutoris aut paedagogi, cujus custodiae commissus est, dictum sequitur. Quod autem eam ad caeremonias similitudinem potissimum refert, nihil obstat quominus huc quoque aptissime applicetur. Eadem ergo illis haereditas quae nobis destinata fuit, sed cujus adeundae et tractandae

nondum per aetatem capaces forent. Eadem inter illos ecclesia, sed cujus aetas adhuc puerilis erat. Sub hac ergo paedagogia illos continuit Dominus, ut spirituales promissiones non ita nudas et apertas illis daret, sed terrenis quodammodo adumbratas. Abraham ergo, Isaac et Jacob, eorumque posteritatem quum in spem immortalitatis cooptaret, terram Canaan in haereditatem illis promisit: non in qua spes suas terminarent, sed cujus aspectu in spem verae illius, quae nondum apparebat, haereditatis se exercerent ac confirmarent. Ac ne hallucinari possent, dabatur superior promissio quae terram illam non supremum esse Dei beneficium testaretur. Sic Abraham in accepta terrae promissione torpere non sinitur; sed majori promissione erigitur illius mens in Dominum. Audit enim (Gen. 15, 1): Abraham, ego protector tuus, et merces tua magna valde. Hic videmus Abrahamo proponi finem suae mercedis in Domino, ne illam quaerat fluxam ac lubricam in elementis hujus mundi, sed immarcescibilem esse reputet. Subjungit deinde terrae promissionem, non alia conditione quam ut sit divinae benevolentiae symbolum, ac coelestis haereditatis typus. Quem sanctis fuisse sensum, eorum voces declarant. Sic David a benedictionibus temporariis ad summam illam atque ultimam assurgit. Languet, inquit (Psal. 73, 26), tui desiderio cor meum et caro mea; Deus portio mea in sempiternum. Item (ibid. 16, 5): Dominus pars haereditatis meae et calicis mei; tu es qui conservas haereditatem meam mihi. Item (Psal. 142, 6): clamavi ad te Domine; dixi, tu es spes mea, portio mea in terra vivorum. Qui sic loqui audent, se profecto mundum et quidquid est bonorum praesentium spe sua transscendere profitentur. Hanc tamen futuri saeculi beatitudinem prophetae saepius sub typo quem a Domino acceperant, describunt. Qualiter intelligendae sunt istae sententiae (Prov. 2, 21; apud Jesaiam multis locis), quod pii haereditate possidebunt terram, scelerati autem ex ea disperdentur; quod Jerusalem omne genus divitiis abundabit, et Sion rerum omnium copia diffluet. Quae omnia videmus non in terram peregrinationis nostrae, aut in terrestrem Jerusalem proprie competere, sed in veram patriam fidelium ac coelestem illam civitatem, in qua Dominus benedictionem et vitam mandavit in perpetuum (Psal. 133, 3).

3. Haec ratio est cur majoris, quam nunc deceat, aestimasse mortalem vitam ejusque benedictiones sancti legantur sub veteri testamento. Tametsi enim probe noverant non esse in ea tanquam in cursus sui meta consistendum, quia tamen recognoscebant, quae illic ad eos pro teneritudinis ipsorum modulo exercendos, gratiae suae lineamenta Dominus impresserat, majori ejus suavitate afficiebantur, quam si ipsam per se considerassent. Quemadmodum autem Dominus, benevolentiam suam erga fideles praesentibus bonis testando, spiritualem felicitatem ejusmodi typis ac symbolis tunc adumbrabat, ita e converso dabat in poenis corporeis in reprobos judicii sui documenta. Itaque ut Dei beneficia

in rebus terrenis magis conspicua erant, ita poenae. Hanc inter poenas et praemia analogiam ac convenientiam (ut sic loquar) dum imperiti non expendunt, mirantur tantam in Deo varietatem, ut qui ad quaelibet hominis delicta saevis horrendisque suppliciis vindicanda olim subitus, nunc velut posito pristinae iracundiae affectu, et mitius et rarius multo puniat: et parum abest quin ob id diversos veteris et novi testamenti deos imaginentur, quod etiam Manichaeis accidit. Verum talibus scrupulis facile expediemur, si animum referemus ad istam quam notavi Dei dispensationem, quod tum futurae ac aeternae felicitatis gratiam terrestribus beneficiis, tum spiritualis mortis gravitatem corporeis poenis significare et figurare pro eo tempore voluit, quo testamentum suum quodammodo adhuc involutum israelitico populo tradebat.

4. Alterum veteris et novi testamenti discrimen statuitur in figuris; quod illud, absente veritate, imaginem tantum et pro corpore umbram ostentabat; hoc praesentem veritatem et corpus solidum exhibet. Atque hujus fere fit mentio ubicunque veteri testamento novum opponitur; fusior tamen est ejus tractatio in epistola ad Hebraeos quam alibi usquam. Illic disputat apostolus adversus eos, qui legis mosaicae observationes aboleri posse non putabant nisi ut secum traherent religionis totius ruinam. Quo hunc errorem refutet, assumit quod de Christi sacerdotio praedictum apud prophetam fuerat (Psal. 110, 4; Hebr. 7, 11. 19 et 9, 9 et 10, 1). Nam quum aeternum illi deferatur sacerdotium, certum est aboleri sacerdotium illud ubi alii aliis successores quotidie substituebantur. Praevalere autem novi istius sacerdotis institutionem probat, quod juramento stabilitur. Subjungit postea in ea sacerdotii translatione verti etiam testamenti mutationem. Atque id necessarium fuisse ratione confirmat, quoniam ea erat legis imbecillitas, quae nihil adducere ad perfectionem posset. Tum deinde prosequitur, quae illa fuerit imbecillitas, nempe quod externas carnis justitias habuerit, quae cultores suos non possent secundum conscientiam perfectos reddere, quod pecudum victimis nec peccata delere, nec veram sanctitatem conciliare poterat. Concludit ergo, umbram fuisse in ipsa futurorum bonorum, non vivam rerum effigiem; ideoque non aliud habuisse officii nisi ut introductio esset in spem meliorem quae in evangelio exhibetur. Hic videndum est qua parte foedus legale cum foedere evangelico, Christi ministerium cum mosaico conferatur. Nam si ad promissionum substantiam pertineret comparatio, magnum exstaret inter duo testamenta dissidium; sed quum status quaestionis alio nos ducat, eo tendendum est ut verum reperiamus. Foedus ergo quod aeternum et nunquam interiturum semel sancivit, in medio statuamus. Illius complementum, unde tandem habet ut statum ratumque sit, Christus est. Talis confirmatio dum exspectatur, caeremonias Dominus per Mosen praescribit, quae sunt velut solennia confirmationis symbola. Id in contentionem veniebat, cederene oporteret Christo quae in lege ordinatae erant caeremoniae. Hae

vero tametsi foederis duntaxat accidentia erant, vel certe accessiones ac annexa, et (ut vulgus loquitur) accessoria, quia tamen instrumenta erant illius administrandi, foederis nomen habent, qualiter et aliis sacramentis dari solet. Proinde, in summa, vetus testamentum hoc loco appellatur solennis confirmandi foederis ratio, caeremoniis et sacrificiis comprehensa. In ea quoniam nihil solidum subest, nisi ulterius transeatur, oportuisse antiquari et abrogari contendit apostolus, ut Christo potioris testamenti sponsori ac mediatori locus daretur, per quem aeterna sanctificatio electis semel acquisita est, et transgressiones obliteratae, quae sub lege manebant. Quod si malis, ita accipe: vetus fuisse Domini testamentum, quod umbratili et inefficaci caeremoniarum observatione involutum tradebatur; ideoque temporarium fuisse, quia veluti in suspenso erat, donec firma et substantiali confirmatione subniteretur. Tum vero demum novum aeternumque factum fuisse, postquam Christi sanguine consecratum stabilitumque fuit. Unde calicem, quem discipulis in coena porrigit Christus, novi testamenti calicem vocat in suo sanguine (Matth. 26, 28); ut significet, tum vere Dei testamento suam constare veritatem, per quam novum fit et aeternum dum sanguine suo obsignatur.

5. Hinc liquet quo sensu dixerit apostolus (Gal. 3, 24 et 4, 1), legis paedagogia deductos fuisse Judaeos ad Christum, antequam ipse in carne exhiberetur. Illos quoque filios et haeredes Dei fuisse fatetur, sed qui propter pueritiam sub paedagogi custodia habendi essent. Conveniebat enim, sole justitiae nondum exorto, nec tantum esse revelationis fulgorem, nec tantum intelligendi perspicaciam. Sic ergo verbi sui lucem illis Dominus dispensavit, ut eam eminus adhuc et obscure cernerent. Ideo hanc intelligentiae tenuitatem pueritiae vocabulo Paulus notat, quam elementis hujus mundi et externis observatiunculis, tanquam regulis puerilis disciplinae, voluit Dominus exerceri, donec effulgeret Christus, per quem fidelis populi cognitionem adolescere oportebat. Hanc distinctionem signavit Christus ipse, quum diceret (Matth. 11, 13), legem et prophetas fuisse usque ad Joannem; ex eo evangelizari regnum Dei. Quid lex et prophetae sui temporis hominibus prodiderunt? nempe gustum praebebant ejus sapientiae, quae olim ad liquidum manifestanda erat, et procul emicantem praemonstrabant. Ubi autem digito potest ostendi Christus, reseratum est regnum Dei. In ipso enim expositi sunt thesauri omnes sapientiae et intelligentiae (Col. 2, 3), quibus prope ad ipsa coeli adyta penetratur.

6. Nec obstat, quod nemo fere in christiana ecclesia reperiri queat, qui fidei praestantia sit cum Abraham componendus; quod ea vi spiritus excelluerint prophetae, qua hodieque orbem universum illuminant. Non enim quid in paucos gratiae contulerit Dominus, hic quaeritur; sed quam in populo docendo ordinariam dispensationem sequutus sit: qualis apud illos ipsos prophetas, qui peculiari supra alios cognitione praediti fuerunt, ha-

betur. Nam et obscura, ceu de rebus longinquis, et typis inclusa est eorum praedicatio. Ad haec, utcunque mirifica in illis notitia emineret, quum tamen ad communem populi paedagogiam submittere se necesse habuerint, in puerorum grege ipsi quoque censentur. Postremo nunquam tanta ullis tunc contigit perspicientia, quae non saeculi obscuritatem aliqua ex parte resiperet. Unde illud Christi (Matth. 13, 17; Luc. 10, 24): multi reges et prophetae desiderarunt videre quae vos videtis et non viderunt, et audire quae vos auditis nec audierunt. Itaque vestri oculi beati quia vident, et aures quia audiunt. Et sane hac praerogativa Christi praesentiam pollere aequum fuit, ut ab ea dilucidior emergeret coelestium mysteriorum revelatio. Quo etiam pertinet quod ante citavimus ex priore Petri epistola (1, 12), fuisse illis patefactum, nostro maxime saeculo utilem esse eorum operam.

7. Venio ad tertium discrimen, quod ex Jeremia sumitur, cujus sunt verba (Jer. 31, 31): ecce dies venient, dicit Dominus, et feriam domui Israel et domui Juda foedus novum; non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum ut educerem eos e terra Aegypti, pactum quod irritum fecerunt, quamvis dominarer eis; sed hoc erit pactum quod feriam cum domo Israel: ponam legem meam in visceribus eorum, cordibus eorum inscribam eam, et propitiabor iniquitati eorum; et non docebit unusquisque proximum suum, vir fratrem suum: omnes enim cognoscent me a minimo usque ad maximum. Ex quibus occasionem accepit apostolus (2 Cor. 3, 6) comparationis hujus inter legem et evangelium statuendae, ut illam vocaret literalem, hoc spiritualem doctrinam; illam diceret fuisse deformatam in tabulis lapideis, hoc fuisse cordibus inscriptum; illam esse praedicationem mortis; hoc vitae; illam damnationis, hoc justitiae; illam evacuari, hoc permanere. Quum apostolo propositum fuerit mentem prophetae enarrare, verba unius expendere satis fuerit, ut assequamur utriusque sensum. Quanquam est aliquid inter eos dissimile. Odiosius enim loquitur de lege apostolus quam propheta. Neque id simplici legis respectu, sed quod erant nebulones quidam legis κακόζηλοι, qui perverso caeremoniarum studio, evangelii claritatem obscurabant; de legis natura secundum eorum errorem ac stultam affectionem disputat. Ergo id peculiare in Paulo observare operae pretium erit. Uterque vero, quia vetus ac novum testamentum per contentionem inter se componit, nihil in lege considerat nisi quod proprium ejus est. Exempli gratia: lex misericordiae promissiones passim continet; sed quia sunt aliunde ascitae, non veniunt in legis rationem quum de pura ejus natura sermo habetur. Hoc illi tantum tribuunt, ut praecipiat quae recta sunt, scelera prohibeat, praemium edicat cultoribus justitiae, poenam transgressoribus minetur; cordis interim pravitatem, quae cunctis hominibus naturalis inest, non immutet aut emendet.

8. Nunc membratim apostoli collationem explicemus. Vetus

testamentum literale est, quia sine spiritus efficacia promulgatum; novum spirituale, quod Dominus hominum cordibus spiritualiter insculpsit. Ideo secunda antithesis est veluti primae declaratio. Vetus mortiferum est, quia nihil potest quam maledictione involvere universnm hominum genus; novum est vitae organum, quia a maledictione liberatos in gratiam cum Deo restituit. Illud damnationis ministerium est, quia reos peragit injustitiae omnes filios Adam; hoc justitiae, quia Dei misericordiam revelat, per quam justificamur. Postrema antithesis ad legis caeremonias referenda. Quia illud rerum absentium imaginem habebat, interire ac evanescere tempore oportuit. Evangelium, qui ipsum corpus exhibet, firmam perpetuamque retinet stabilitatem. Vocat quidem Jeremias et leges morales infirmum ac fragile foedus, sed alia ratione; quod scilicet ingrati populi subita defectione mox abruptum fuerit. Sed quia ejusmodi violatio est a culpa populi, in testamentum proprie non conferetur. Caeremoniae vero, quoniam sua ipsarum infirmitate Christi adventu fuerunt dissolutae, causam infirmitatis intra se habebant. Porro differentia illa literae et spiritus non sic accipienda est, ac si nullo cum fructu legem suam Judaeis Dominus tulisset, nullo eorum ad se converso; sed per comparationem posita est, ad commendandam gratiae affluentiam, qua evangelii praedicationem idem legislator, quasi novam personam induens, honoravit. Nam si eorum multitudinem recensemus quos ex populis omnibus per evangelii praedicationem spiritu suo regeneratos in ecclesiae suae communionem collegit, paucissimos ac paene nullos dicemus, qui olim in Israele cordis affectu atque ex animo foedus Domini amplexi sint; qui tamen multi fuerunt, si suopte numero sine comparatione censeantur.

9. Ex tertio discrimine quartum emergit. Vetus enim testamentum scriptura vocat servitutis, quod timorem in animis generet; novum autem libertatis, quod in fiduciam ac securitatem eosdem erigat. Si Paulus ad Romanos (8, 15), non accepistis, inquit, spiritum servitutis iterum ad timorem; sed spiritum adoptionis, per quem clamamus abba, pater. Huc pertinet quod habetur ad Hebraeos (12, 18), non accessisse nunc fideles ad corporeum montem et incensum ignem ac turbinem et caliginem et procellam, ubi nihil audiatur, aut videatur, nisi quod terrore mentes percellat; adeo ut ipse quoque Moses expavescat, ubi vox terribilis insonat, quam audire omnes deprecentur; sed accessisse ad montem Sion, et civitatem Dei viventis, Jerusalem coelestem, etc. Quod autem in sententia quam ex epistola ad Romanos adduximus, breviter tangit Paulus, fusius explanat ad Galatas (4, 22), quum ad allegoriam trahit duos Abrahae filios, in hunc modum: quod Agar serva typus sit montis Sinai, ubi legem accepit populus Israel; Sara libera, figura sit coelestis Jerusalem, a qua fluit evangelium. Quod quemadmodum semen Agar servum nascitur, quod ad haereditatem nunquam perveniat, Sarae liberum, cui haereditas debeatur, ita per legem addicamur in servitutem,

per solum evangelium in libertatem regeneremur. Huc autem summa redit, vetus testamentum pavorem ac trepidationem incussisse conscientiis; novi beneficio fieri ut in laetitiam solvantur. Illud jugo servitutis conscientias astrictas tenuisse, hujus liberalitate in libertatem manumitti. Quod si ex populo israelitico sancti patres objiciuntur, quos quum eodem fidei spiritu nobiscum praeditos fuisse constet, sequitur ejusdem et libertatis et laetitiae fuisse participes: respondemus, neutrum a lege fuisse: sed quum se per legem et servili conditione premi, et conscientiae inquietudine fatigari sentirent, ad evangelii subsidium confugisse; ideoque peculiarem novi testamenti fructum fuisse, quod praeter communem veteris testamenti legem illis malis exempti fuerunt. Deinde negabimus ita libertatis et securitatis spiritu fuisse donatos, ut non experti sint aliqua ex parte et timorem a lege et servitutem. Utcunque enim illa, quam per evangelii gratiam assequuti erant, praerogativa fruerentur, erant tamen iisdem observationum vinculis et oneribus cum vulgo obnoxii. Quum ergo ad eas caeremonias sollicite observandas adigerentur, quae paedagogiae servituti similis symbola erant et chirographa, quibus se peccati reos faterentur, ab obligatione non solverent: jure prae nobis sub servitutis ac timoris testamento fuisse dicuntur, dum respicitur communis illa dispensatio, qua tunc cum israelitico populo Dominus agebat.

10. Tres, quas posteriores retulimus, comparationes sunt legis et evangelii; quare in illis lex veteris testamenti, evangelium novi nomine signatur. Prima latius extenditur: comprehendit enim sub se et quae ante legem editae sunt promissiones. Quod autem ipsas sub veteris testamenti nomine censendas Augustinus [1]) negavit, optime in eo sensit, nec aliud voluit quam quod docemus: siquidem ad illas Jeremiae et Pauli sententias respiciebat, ubi vetus testamentum a verbo gratiae et misericordiae discernitur. Istud quoque scitissime eodem loco subjungit, pertinere ab initio mundi ad novum testamentum filios promissionis, regeneratos a Deo, qui fide per dilectionem operante obedierunt mandatis. Idque in spe non carnalium, terrenorum, temporalium, sed spiritualium, coelestium, aeternorum bonorum, praecipue credentes in mediatorem; per quem non dubitarunt et spiritum sibi administrari, ut bene facerent, et ignosci, quoties peccarent. Id enim ipsum est quod asserere in animo fuit: ejusdem nobiscum benedictionis in aeternam salutem consortes fuisse omnes sanctos, quos ab exordio mundi peculiariter a Deo selectos scriptura commemorat. Inter nostram ergo et illius partitionem hoc interest, quod nostra (secundum illam Christi sententiam: lex et prophetae usque ad Joannem, ex eo regnum Dei evangelizatur [Matth. 11, 13]) inter evangelii claritatem, et obscuriorem quae praecesserat verbi dispensationem distinguit; altera simpliciter legis debilitatem se-

1) Libr. 3. ad Bonif. c. 4.

cernit ab evangelii firmitudine. Atque hic quoque de sanctis patribus annotandum est: ita sub veteri testamento vixisse, ut non illic restiterint; sed aspirarint semper ad novum, adeoque certam ejus communionem amplexi sint. Qui enim praesentibus umbris contenti mentem ad Christum non extenderunt, eos caecitatis ac maledictionis damnat apostolus. Ut enim reliqua taceamus, quaenam major caecitas fingi possit, quam a pecude mactata peccati expiationem sperare? quam in externa aquae irrigatione animae purgationem quaerere? quam frigidis Deum caeremoniis, perinde atque illis valde oblectetur, velle placare? Ad istas enim omnes absurditates delabuntur, qui sine Christi respectu in legis observationibus haerent.

11. Quintum, quod adjungere licet, discrimen in eo jacet, quod ad Christi usque adventum gentem unam segregaverat Dominus, in qua foedus gratiae suae contineret. Quando distribuebat altissimus gentes, quando dividebat filios Adam, inquit Moses (Deut. 32, 8), in possessionem illi cessit populus suus; Jacob funiculus haereditatis ejus. Alibi (ibid. 10, 14) sic populum alloquitur: en Domini Dei tui est coelum et terra et omnia quae in ea sunt; patribus tamen tuis tantummodo adhaesit, amavit eos ut eligeret semen eorum post eos; nempe vos ipsos, e cunctis gentibus. Populum ergo illum veluti solus ad se ex hominibus pertineret, nominis sui cognitione dignatus est solum; foedus suum quasi in ejus sinu deposuit, praesentiam sui numinis illi manifestavit, omnibus praerogativis eum honoravit. Sed (ut reliqua omittamus beneficia) quod unum hic agitur, illum verbi sui communione sibi devinxit, ut ejus appellaretur et haberetur Deus. Interea gentes alias, quasi nihil secum haberent rei aut commercii, in vanitate ambulare sinebat (Act. 14, 16), nec ut earum exitio mederetur, quod unicum erat remedium afferebat, verbi scilicet sui praedicationem. Itaque Israel tunc filius Domino delicatus; alii extranei. Ille cognitus et in fidem tutelamque susceptus; alii tenebris suis relicti. Ille a Deo sanctificatus; alii profani. Ille Dei praesentia honoratus; alii omni propinquitate exclusi. At ubi venit plenitudo temporis (Gal. 4, 4), instaurandis omnibus destinata, exhibitusque est ille Dei et hominum conciliator: diruta maceria quae tamdiu misericordiam Dei intra Israelis fines conclusam tenuerat, annuntiata pax est iis qui procul erant, non secus atque iis qui prope conjuncti; ut Deo simul reconciliati, in unum populum coalescerent (Eph. 2, 14). Quare nulla jam Graeci aut Judaei, circumcisionis vel praeputii ratio, sed omnia in omnibus Christus (Gal. 6, 15), cui datae sunt gentes in haereditatem, et termini terrae in peculium; ut sine discrimine dominetur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad ultimos orbis fines (Psal. 2, 8 et 72, 8 etc.).

12. Gentium igitur vocatio insignis est tessera, qua supra vetus testamentum novi excellentia illustratur. Plurimis quidem et clarissimis prophetarum oraculis testata ante fuerat; sed ita ut

in regnum Messiae ejus complementum rejiceretur. Ac ne Christus quidem statim a primo suae praedicationis exordio ad eam progressus fecit; sed eo usque distulit donec absolutis omnibus redemptionis nostrae numeris, ac finito humiliationis suae tempore, acciperet a patre nomen quod est supra omne nomen, coram quo omne genu flecteretur (Phil. 2, 9). Unde mulieri cananaeae, hac opportunitate nondum expleta, negat se missum nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. 15, 24), nec apostolos in prima missione patitur eosdem limites superare (ibid. 10, 5). In viam gentium, inquit, ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne ingrediamini; sed ite potius ad oves perditas domus Israel. Utcunque autem tot testimoniis prodita foret, ubi tamen apostolis auspicanda fuit, sic nova et insolens illis visa est, ut tanquam prodigium aliquod exhorrerent. Trepide sane nec sine recusatione tandem aggressi sunt. Nec mirum: videbatur enim rationi minime consentaneum, ut Dominus, qui tot saeculis Israelem a reliquis gentibus selegerat, quasi repente mutato consilio delectum illum tolleret. Vaticiniis quidem id praedictum erat; sed non poterant vaticiniis adeo attenti esse, ut rei novitate, quae se oculis ingerebat, nihil moverentur. Neque satis ad eos permovendos valebant, quae jam olim futurae gentium vocationis specimina Deus ediderat. Siquidem praeterquam quod paucissimos vocaverat, illos ipsos inserebat quodammodo in familiam Abrahae, ut populo suo accederent; ista vero publica vocatione non modo Judaeis aequabantur gentes, sed velut in demortuorum locum subire eas apparebat. Adde quod nunquam aequati fuerant Judaeis extranei, quoscunque Deus ante in corpus ecclesiae asciverat. Itaque non abs re Paulus mysterium hoc tantopere praedicat absconditum a saeculis et generationibus, et quod etiam angelis mirabile esse dicit.

13. His quatuor aut quinque membris totam veteris et novi testamenti differentiam, quantum ad simplicem docendi rationem sufficit, puto bene ac fideliter explicatam. Verum quia nonnulli hanc in gubernanda ecclesia varietatem, diversum in docendo modum, tantam rituum ac caeremoniarum conversionem pro magna absurditate jactant, iis quoque respondendum est antequam ad alia transeamus. Fieri autem id breviter potest, quia non tam firmae sunt objectiones ut accurata refutatione opus habeant. Non est, inquiunt, consentaneum ut Deus, qui perpetuo sibi constat, tantam mutationem passus sit, ut quod semel jusserat et commendaverat postea improbaret. Respondeo, non propterea mutabilem judicari Deum debere quod diversis saeculis diversas formas accommodaverit, prout cuique expedire noverat. Si alia hyeme officia, alia aestate familiae suae agricola praescribit, non propterea illum inconstantiae arguemus, aut deviare putabimus a recta agriculturae regula, quae cum perpetuo naturae ordine conjuncta est. Similiter si quis paterfamilias aliter suos liberos in pueritia, aliter in adolescentia, aliter in juventute erudiat, regat, tractet, non

propterea dicemus ipsum levem esse, aut a sua sententia discedere. Quid ergo inconstantiae notam Deo inurimus, quod temporum diversitatem aptis et congruentibus notis distinxerit? Posterior similitudo penitus satisfacere nobis debet. Judaeos pueris similes facit Paulus, Christianos adolescentibus (Gal. 4, 1. 3 seq.). Quid in hoc Dei regimine est inordinati, quod illos in rudimentis detinuit, quae pro aetatis modulo ipsis congruebant; nos firmiore et quasi viriliore disciplina instituit? Ergo in eo elucet Dei constantia quod eandem omnibus saeculis doctrinam tradidit; quem ab initio praecepit nominis sui cultum, in eo requirendo perseverat. Quod externam formam et modum mutavit, in eo non se ostendit mutationi obnoxium; sed hominum captui, qui varius ac mutabilis est, eatenus se attemperavit.

14. Atqui, unde (inquiunt) ista diversitas, nisi quia talem esse Deus voluit? nonne tam bene ab initio quam post Christi adventum perspicuis verbis citra ullas figuras revelare potuit vitam aeternam, paucis et claris sacramentis suos erudire, spiritum sanctum largiri, gratiam suam per orbem universum diffundere? Hoc vero perinde est ac si cum Deo litigarent quod mundum tam sero creaverit, quum posset ab initio; quod alternas vices inter hyemem et aestatem, inter diem et noctem esse voluerit. Nos vero (quod sentire omnes pii debent) quidquid a Deo factum est, sapienter et juste factum ne dubitemus; etiamsi causam saepe nesciamus cur ita fieri oportuerit. Hoc enim esset nimium nobis arrogare, non concedere Deo ut consilii sui rationes habeat quae nos lateant. At mirum est, inquiunt, quod nunc pecudum victimas, et totum illum sacerdotii levitici apparatum respuat et abominetur, quibus olim oblectabatur. Quasi vero Deum externa ista et caduca oblectent, aut ullo modo afficiant. Jam dictum est, nihil horum fecisse sua causa, sed omnia pro hominum salute dispensasse. Si medicus juvenem optima ratione a morbo curet, in eodem postea jam sene alio curationis genere utatur, num ideo dicemus ipsum medendi rationem repudiare quae antea placuerat? Imo quum in illa constanter perstet, rationem aetatis habet. Sic Christum aliis signis et absentem figurari, et venturum praenuntiari oportuit: aliis nunc exhibitum repraesentari decet. Quod ad vocationem Dei latius per omnes populos in adventu Christi sparsam quam ante fuerat, et gratias spiritus largius effusas, quis, obsecro, aequum esse neget, ut in manu et arbitrio Dei sit libera gratiarum suarum dispensatio, ut quas velit nationes illuminet? quibus velit locis verbi sui praedicationem excitet? qualem et quantum velit doctrinae suae profectum et successum largiatur? nominis sui notitiam, quibus velit saeculis, auferat e mundo, propter ipsius ingratitudinem? quando iterum velit, propter suam misericordiam restituat? Videmus ergo nimis indignas esse calumnias, quibus impii homines hac parte simplicium animos exagitant, ut vel Dei justitiam vel scripturae fidem in dubium vocent.

CAPUT XII.

Christum, ut mediatoris officium praestaret, oportuisse fieri hominem.

Partes hujus Capitis duae: 1) Causae, propter quas Mediatorem nostrum oportuit verum Deum esse, et hominem fieri, sect. 1—3. — 2) Variarum objectionum, a nonnullis fanaticis, tum praecipue ab Osiandro adversus orthodoxam de Mediatore Deo et homine doctrinam dilutio, sect. 4—7.

1. Jam magnopere nostra interfuit, verum esse et Deum et hominem qui mediator noster futurus esset. De necessitate si quaeritur, non simplex quidem (ut vulgo loquuntur) vel absoluta fuit; sed manavit ex coelesti decreto, unde pendebat hominum salus. Caeterum quod nobis optimum erat statuit clementissimus pater. Quum enim iniquitates nostrae, quasi interjecta inter nos et ipsum nube, nos a regno coelorum prorsus alienassent, nemo, nisi qui ad eum pertingeret, pacis restituendae interpres esse poterat. Quis autem pertigisset? quispiamne ex filiis Adam? Atqui omnes cum parente suo ad conspectum Dei horrebant. Angelorum aliquis? Sed enim illi quoque opus habebant capite, per cujus nexum solide et indistracte Deo suo cohaererent. Quid igitur? Deplorata certe res erat, nisi majestas ipsa Dei ad nos descenderet, quando ascendere nostrum non erat. Ita filium Dei fieri nobis Immanuel oportuit, id est nobiscum Deum: et hac quidem lege, ut mutua conjunctione ejus divinitas et hominum natura inter se coalescerent. Alioqui nec satis propinqua vicinitas, nec affinitas satis firma, unde nobis spes fieret Deum nobiscum habitare. Tantum erat inter nostras sordes et summam Dei munditiem dissidium. Quamvis ab omni labe integer stetisset homo, humilior tamen erat ejus conditio quam ut sine mediatore ad Deum penetraret. Quid ergo exitiali ruina in mortem et inferos demersus, foedatus tot maculis, corruptione sua foetidus, denique obrutus omni maledictione? Non ergo abs re Paulus Christum proponere mediatorem volens, diserte commemorat esse hominem. Unus, inquit (1 Tim. 2, 5), mediator Dei et hominum, homo Jesus Christus. Poterat Deum dicere: poterat saltem et nomen hominis sicut Dei omittere; sed quia spiritus per os ejus loquens infirmitatem nostram noverat, ut tempestive occurreret, aptissimo remedio usus est, filium Dei tanquam unum ex nobis familiariter in medio statuens. Ne quis igitur se torqueat ubinam ille quaerendus mediator, aut qua via ad ipsum perveniendum, hominem nominans, propinquum, imo contiguum nobis esse admonet, quandoquidem caro nostra est. Idem certe designat, quod alibi pluribus verbis explicatur, non esse nobis pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, quando sit more nostro, sola peccati exceptione, per omnia tentatus (Hebr. 4, 15).

2. Id etiam clarius fiet, si reputemus quam non vulgare

fuerit quod mediatori praestandum erat, nempe sic in Dei gratiam nos restituere, ut faceret ex filiis hominum illius filios; ex haeredibus gehennae, regni coelestis haeredes. Quis hoc poterat, nisi filius Dei fieret idem filius hominis, et sic nostrum acciperet ut transferret ad nos suum, et quod suum erat natura, nostrum faceret gratia? Hac ergo arrha freti nos esse filios Dei confidimus, quia naturalis Dei filius sibi corpus de corpore nostro, carnem ex carne nostra, ossa ex ossibus aptavit, ut idem nobiscum esset. Quod nobis proprium erat suscipere gravatus non est, ut vicissim ad nos pertineret quod proprium ipse habebat; atque ita in commune ipse nobiscum et filius Dei esset et filius hominis. Hinc sancta illa fraternitas, quam ore suo commendat, ubi dicit: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum (Joann. 20, 17). Hac ratione certa nobis est regni coelestis haereditas, quia unicus Dei filius, cujus in solidum propria erat, nos sibi fratres adoptavit: quod si fratres, ergo et haereditatis consortes (Rom. 8, 17). Ad haec apprime utile fuit hac etiam de causa verum esse Deum et hominem qui redemptor noster futurus esset. Ejus erat mortem absorbere: quis hoc poterat nisi vita? Ejus erat peccatum vincere: quis hoc poterat nisi ipsa justitia? Ejus erat mundi et aeris potestates profligare: quis hoc poterat nisi virtus et mundo et aere superior? Porro penes quem vita est, aut justitia, aut coeli imperium et potestas, nisi penes solum Deum? Sese ergo clementissimus Deus in persona unigeniti redemptorem nostrum fecit, dum nos redemptos voluit.

3. Alterum hoc nostrae cum Deo reconciliationis caput erat, ut homo, qui sua se inobedientia perdiderat, remedii loco obedientiam opponeret, judicio Dei satisfaceret, poenas peccati persolveret. Prodiit ergo verus homo, Dominus noster, Adae personam induit, nomen assumpsit, ut ejus vices subiret patri obediendo, ut carnem nostram in satisfactionis pretium justo Dei judicio sisteret; ac in eadem carne poenam quam meriti eramus persolveret. Quum denique mortem nec solus Deus sentire, nec solus homo superare posset, humanam naturam cum divina sociavit, ut alterius imbecillitatem morti subjiceret, ad expianda peccata, alterius virtute luctam cum morte suscipiens nobis victoriam acquireret. Qui ergo Christum sua aut divinitate, aut humanitate spoliant, ejus quidem vel imminuunt majestatem et gloriam, vel bonitatem obscurant. Sed non minus altera ex parte hominibus sunt injurii, quorum fidem ita labefactant et evertunt, quae nisi hoc fundamento nixa stare non potest. Adde quod sperandus fuit redemptor ille Abrahae Davidisque filius, quem in lege et prophetis Deus promiserat. Unde alterum fructum colligunt piae mentes, quod ipsa originis specie ad Davidem et Abraham perductae, certius agnoscunt hunc esse Christum, qui tot oraculis celebratus fuit. Sed illud, quod nuper exposui, praecipue tenendum est, communem naturam pignus esse nostrae cum filio Dei

societatis; carne nostra vestitum debellasse mortem cum peccato, ut nostra esset victoria et triumphus noster; carnem quam a nobis accepit, obtulisse in sacrificium, ut facta expiatione reatum nostrum deleret, et placaret justum patris iram.

4. His ut par est considerandis qui sedulo attentus erit, vagas speculationes facile negliget quae leves spiritus et novitatis cupidos ad se rapiunt. Cujus generis est, Christum, etiamsi ad redimendum humanum genus non fuisset opus remedio, futurum tamen fuisse hominem. Fateor equidem, in primo creationis ordine et integro naturae statu praefectum angelis et hominibus fuisse caput, qua ratione dicitur a Paulo (Col. 1, 15) primogenitus omnis creaturae, sed quum tota scriptura clamet vestitum fuisse carne, ut fieret redemptor, aliam causam vel alium finem imaginari nimiae temeritatis est. Quorsum ab initio promissus fuerit Christus satis notum est: ut scilicet instauraret collapsum mundum, et perditis hominibus succurreret. Itaque sub lege proposita fuit ejus imago in sacrificiis, ut sperarent fideles Deum sibi propitium fore postquam expiatis peccatis reconciliatus foret. Certe quum saeculis omnibus, etiam lege nondum promulgata, nunquam sine sanguine promissus fuerit mediator, colligimus, aeterno Dei consilio purgandis hominum sordibus fuisse destinatum, quia piaculi signum est sanguinem fundi. Sic de eo concionati sunt prophetae, ut reconciliatorem Dei et hominum fore promitterent. Sufficiet pro omnibus unum illud in primis celebre Jesaiae testimonium (53, 4. 5), ubi praedicit percutiendum esse Dei manu propter scelera populi, ut castigatio pacis esset super eum; et sacerdotem fore, qui se in victimam offerret; ex plagis ejus fore aliis sanitatem; et quia omnes errarunt et instar ovium fuerunt dispersi, placuisse Deo illum affligere, ut omnium iniquitates ferret. Ubi ad opem miseris peccatoribus ferendam Christum divinitus proprie addici audimus, quisquis has metas transsilit, stultae curiositati nimis indulget. Jam ubi prodiit ipse, hanc adventus sui causam esse asseruit, ut placato Deo nos a morte in vitam colligeret. Idem testati sunt de eo apostoli. Sic Joannes, antequam doceat sermonem factum esse carnem, defectionem hominis narrat (Joann, 1, 9. 10). Sed ipse ante omnes audiendus est de officio suo disserens. Sic Deus dilexit mundum, inquit (ibid. 3, 16), ut filium suum unigenitum daret; ut quisquis credit in eum non pereat, sed habeat vitam aeternam. Item (ibid. 5, 25): venit hora ut mortui audiant vocem filii Dei, et qui audierint vivant. Ego sum resurrectio et vita: qui credit in me, quamvis sit mortuus, vivet (ibid. 11, 25). Item: filius hominis venit ad servandum quod perierat (Matth. 18, 11). Item: sanis non opus est medico (ibid. 9, 12). Nullus esset finis si omnia referre vellem. Uno quidem consensu ad hunc fontem nos revocant apostoli; et certe nisi ad reconciliandum Deum venisset, concideret honor sacerdotii, quando ad deprecandum medius statuitur inter Deum et homines sacerdos (Hebr. 5, 1). Non esset justitia nostra, quia pro nobis victima factus est, ut nobis

peccata Deus non imputet (2 Cor. 5, 19). Denique omnibus elogiis, quibus eum ornat scriptura, spoliabitur. Concidet etiam illud Pauli (Rom. 8, 3): quod impossibile erat legi, Deum misisse filium suum, ut in similitudine carnis peccati pro nobis satisfaceret. Nec stabit quod alibi docet (Tit. 2, 11), in hoc speculo apparuisse Dei bonitatem et immensum amorem erga homines, dum Christus datus est redemptor. Denique non alium finem ubique assignat scriptura, cur carnem nostram suscipere voluerit Dei filius et hoc etiam mandatum a patre acceperit, nisi ut victima fieret ad patrem nobis placandum. Ita scriptum est, atque ita oportuit Christum pati, et praedicari in nomine ejus poenitentiam (Luc. 24, 26). Propterea diligit me pater, quia animam meam pono pro ovibus; hoc mandatum dedit mihi (Joann. 10, 17). Sicut exaltavit Moses serpentem in deserto, ita oportet exaltari filium hominis (ibid. 3, 14). Alibi: pater serva me ex hac hora; sed propterea veni in hanc horam: pater glorifica filium (ibid. 12, 27. 28). Ubi clare finem assumptae carnis assignat, ut victima et piaculum fiat abolendis peccatis. Eadem ratione pronuntiat Zacharias (Luc. 1, 79), secundum promissionem datam patribus venisse, ut illuminet qui in umbra mortis sedebant. Haec omnia meminerimus de filio Dei praedicari, in quo alibi Paulus omnes scientiae et sapientiae thesauros absconditos esse testatur, et praeter quem nihil se scire gloriatur (Col. 2, 3; 1 Cor. 2, 2).

5. Si quis excipiat, horum nihil obstare quominus idem Christus, qui damnatos redemit, testari etiam potuerit suum erga salvos et incolumes amorem, eorum carnem induendo, brevis responsio est, quum pronuntiet spiritus aeterno Dei decreto conjuncta simul haec duo fuisse, ut fieret nobis redemptor Christus, et ejusdem naturae particeps, fas non esse longius inquirere. Nam quem titillat plus aliquid sciendi cupiditas, immutabili Dei ordinatione non contentus, ostendit etiam ne hoc quidem Christo, qui nobis in pretium redemptionis datus est, se contentum esse. Nec vero Paulus solum recitat quorsum missus fuerit, sed ad sublime praedestinationis mysterium conscendens, omnem humani ingenii lasciviam et pruritum opportune compescit. Elegit nos in Christo pater ante mundi creationem, ut adoptaret in filios secundum propositum voluntatis suae, et acceptos habuit in filio dilecto, in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus (Eph. 1, 4). Hic certe non praesupponitur Adae lapsus quasi tempore superior; sed quid ante saecula statuerit Deus ostenditur, quum mederi vellet humani generis miseriae. Si rursum objiciat adversarius, consilium hoc Dei pependisse ex hominis ruina quam praevidebat, mihi satis superque est, impia audacia ad fingendum novum Christum prorumpere, quicunque sibi de Christo plus inquirere permittunt vel scire appetunt, quam Deus arcano suo decreto praedestinavit. Ac merito Paulus, ubi de proprio Christi officio ita disseruit, precatur Ephesiis (3, 16 seqq.) spiritum intelligentiae, ut comprehendant quae sit longitudo, sublimitas, latitudo et

profunditas, nempe caritas Christi quae omnem scientiam supereminet: ac si data opera cancellos mentibus nostris circumdaret, ne a gratia reconciliationis tantillum declinent quoties fit Christi mentio. Quare quum fidelis hic sermo sit, teste Paulo (1 Tim. 1, 15), Christum venisse ut peccatores salvos faceret, in eo libenter acquiesco. Et quum alibi doceat idem apostolus gratiam quae nunc per evangelium manifestata est, datam nobis fuisse in Christo ante tempora saecularia (2 Tim. 1, 9), ad finem usque constanter in ea manendum statuo. Huic modestiae inique obstrepit Osiander, qui hanc quaestionem a paucis ante leviter motam, rursus hoc tempore infeliciter agitavit. Confidentiae eos insimulat, qui filium Dei negant appariturum in carne fuisse, si non cecidisset Adam; quia nullo scripturae testimonio commentum hoc repudietur. Quasi vero perversae curiositati fraenum non injiciat Paulus, ubi de redemptione per Christum parta loquutus, mox jubet stultas quaestiones fugere (Tit. 3, 9). Eousque erupit quorundam vesania, dum praepostere acuti videri appetunt, ut quaererent an naturam asini assumere potuerit Dei filius. Hoc portentum, quod pii omnes tanquam detestabile merito exhorrent, hoc praetextu excusat Osiander, quod nusquam diserte in scriptura refellitur. Quasi vero, dum nihil pretiosum aut dignum cognitu Paulus ducit praeter Christum crucifixum (1 Cor. 2, 2), asinum salutis autorem admittat. Ergo qui alibi Christum praedicat aeterno patris consilio in caput fuisse ordinatum ut omnia colligeret (Eph. 1, 22), nihilo magis alium agnoscet cui nullae redimendi partes injunctae sint.

6. Quod autem jactat principium prorsus frivolum est. Hominem vult creatum esse ad imaginem Dei, quia formatus fuerit ad exemplar futuri Christi, ut illum referret quem jam pater carne vestire decreverat. Unde colligit, si nunquam excidisset Adam a prima sua et integra origine, Christum tamen futurum fuisse hominem. Quam istud et nugatorium sit et contortum, per se intelligunt omnes sano judicio praediti. Interea primum se vidisse putat quid esset imago Dei, quod scilicet non solum in dotibus eximiis, quibus ornatus fuerat, relucebat Dei gloria, sed essentialiter in eo habitabat Deus. Ego vero ut concedam imaginem Dei Adam gestasse quatenus Deo conjunctus erat (quae vera est ac summa dignitatis perfectio) Dei tamen similitudinem non alibi quaerendam esse contendo quam in illis praestantiae notis quibus Adam Deus insigniverat prae aliis animantibus. Ac Christum quidem jam tunc fuisse imaginem Dei uno consensu fatentur omnes; et proinde quidquid excellentiae insculptum ipsi Adae fuit, inde manasse quod per unigenitum filium ad opificis sui gloriam accederet. Ad imaginem ergo Dei conditus est homo, in quo suam gloriam creator ipse conspici quasi in speculo voluit. In hunc gradum honoris evectus fuit unigeniti filii beneficio, sed addo filium ipsum tam angelis quam hominibus commune fuisse caput; ita ut quae in hominem collata fuerat dignitas, ad angelos quo-

que pertineret. Neque enim dum audimus vocari filios Dei (Psal. 82, 6), consentaneum esset negare inditum illis fuisse aliquid quo patrem referrent. Quod si tam in angelis quam in hominibus repraesentari suam gloriam et in utraque natura conspicuam esse voluit, inscite nugatur Osiander, angelos fuisse tunc posthabitos hominibus, quia non gestarent Christi figuram. Neque enim praesenti Dei intuitu assidue fruerentur, nisi ei essent similes. Nec aliter docet Paulus (Col. 3, 10), renovari homines ad imaginem Dei, quam si angelis socientur, ut simul inter se cohaereant sub uno capite. Denique, si Christo creditur, haec ultima erit nostra felicitas, ubi in coelos erimus recepti, conformes esse angelis. Quod si inferre Osiandro licet, primarium imaginis Dei exemplar fuisse in Christo homine, eodem jure contendet quispiam Christum oportuisse fieri angelicae naturae consortem, quia ad illos quoque pertineat imago Dei.

7. Non est igitur cur metuat Osiander Deum posse mendacem deprehendi, nisi in ejus mente prius fuisset de filio incarnando decretum fixum et immutabile. Quia etiamsi non collapsa fuisset Adae integritas, similis fuisset Deo cum angelis; neque tamen propterea necesse fuisset filium Dei fieri vel hominem vel angelum. Frustra etiam absurdum illud metuit, nisi immutabili Dei consilio ante creatum hominem Christus fuisset nasciturus, non ut redemptor, sed ut primus homo, ne a sua praerogativa excideret; quando jam non nisi per accidens natus esset, ut scilicet instauret perditum genus humanum: ut inde inferat, creatum igitur fuisse ad imaginem Adae. Cur enim horrebit quod tam aperte docet scriptura (Hebr. 4, 15), similem nobis fuisse factum per omnia, excepto peccato? unde et Lucas filium Adae in genealogia censere non dubitat (Luc. 3, 38). Scire etiam velim cur a Paulo (1 Cor. 15, 47) Christus vocetur secundus Adam, nisi quia destinata ei fuit humana conditio, ut ex ruina erigeret Adae posteros. Nam si creationem ordine illa praecessit, dicendus fuit primus Adam. Secure affirmat Osiander, quia jam Christus homo praecognitus erat in mente Dei, homines ad hoc exemplar fuisse formatos. Paulus autem secundum Adam nominans, inter primam hominis originem et restitutionem quam per Christum consequimur, mediam statuit defectionem, ex qua naturae in pristinum ordinem reformandae necessitas. Unde sequitur, eandem filio Dei nascendi fuisse causam, ut homo fieret. Interea male et insulse ratiocinatur Osiander, Adam, quamdiu integer stetisset, futurum imaginem fuisse sui ipsius, non Christi. Respondeo ex opposito, quia, etsi nunquam induisset carnem Dei filius, fulgebat nihilominus et in corpore et in anima ejus imago Dei; in cujus radiis semper apparuit, Christum esse vere caput, et primatum tenere in omnibus. Atque ita solvitur futilis argutia, quam ventilat Osiander, carituros fuisse angelos hoc capite nisi Deo propositum fuisset filium suum carne vestire, etiam citra Adae culpam. Nimis enim inconsiderate arripit, quod nemo sanus concedet, Christo

non competere primatum in angelos, ut fruantur eo principe, nisi quatenus est homo. Atqui facile elicitur ex Pauli verbis (Col. 1, 15), quatenus aeternus est Dei sermo, primogenitum esse omnis creaturae, non quod creatus sit, vel numerari inter creaturas debeat; sed quia integer mundi status, qualis ab initio fuit summa pulchritudine insignis, non aliud principium habuit; deinde quatenus homo factus est, primogenitum esse ex mortuis. Utrumque enim uno et brevi contextu considerandum proponit apostolus (ibid. 1, 16. 18), per filium creata fuisse omnia, ut angelis dominetur; et hominem esse factum ut redemptor esse inciperet. Ejusdem inscitiae est quod homines dicit carituros fuisse Christo rege, nisi homo fuisset. Quasi vero non potuerit constare regnum Dei, si aeternus Dei filius, licet non indutus humana carne, angelis et hominibus in societatem coelestis gloriae suae et vitae collectis, primatum ipse tenuisset. Sed in hoc falso principio semper hallucinatur, vel sibi praestigias facit, ecclesiam fuisse ἀκέφαλον futuram nisi apparuisset in carne Christus. Quasi vero, sicuti eo capite fruebantur angeli, non etiam divina sua virtute praeesse hominibus potuerit, et arcana virtute spiritus sui vegetare ipsos et fovere, instar corporis sui, donec in coelum collecti eadem cum angelis vita fruerentur. Quas hactenus refutavi naenias, pro firmissimis oraculis ducit Osiander; nempe ut suarum speculationum dulcedine inebriatus ridiculos paeanas de nihilo efflare solet. Unum vero postea dicit longe firmius se afferre, prophetiam Adae scilicet qui uxore sua conspecta dixit: hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea (Gen. 2, 23). Unde autem prophetiam esse evincit? nempe quia eundem sermonem Christus apud Matthaeum Deo tribuit. Quasi vero, quidquid per homines loquutus est Deus, vaticinium aliquod contineat. Vaticinia in singulis legis praeceptis quaerat Osiander, quae a Deo autore profecta esse constat. Adde quod rudis et terrenus fuisset Christus in literali sensu subsistens. Quia non de mystica unione qua ecclesiam dignatus est disserit, sed tantum de fide conjugali; ob hanc causam Deum pronuntiasse docet, virum et uxorem fore carnem unam, ne insolubile illud vinculum quisquam divortio violare tentet. Haec simplicitas si Osiandro sordet, Christum reprehendat, quia discipulos ad mysterium non traduxerit, patris dictum subtilius interpretando. Nec vero ejus delirio suffragatur Paulus, qui ubi dixit nos esse carnem de carne Christi, mox adjungit, magnum hoc esse mysterium (Eph. 5, 30). Neque enim quo sensu hoc protulerit Adam referre voluit, sed sub figura et similitudine conjugii sacram conjunctionem proponere, quae nos unum cum Christo facit. Et hoc verba sonant, quia se de Christo et ecclesia hoc dicere admonens, correctionis loco a lege conjugii discernit spiritualem Christi et ecclesiae conjunctionem. Quare facile evanescit haec futilitas. Nec vero mihi necesse arbitror similes quisquilias discutere; quia ex brevissima hac refutatione deprehendetur omnium vanitas. Haec quidem sobrietas filiis Dei

solide pascendis abunde sufficiet: quum venit plenitudo temporum, missum fuisse filium Dei factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret (Gal. 4, 4).

CAPUT XIII.

Christum veram humanae carnis substantiam induisse.

Partes hujus Capitis: 1) Orthodoxae doctrinae, de vera humanae carnis Christi substantia multis Scripturae testimoniis confirmatio, sect. 1. — 2) Marcionitarum, Manichaeorum et ejusmodi haereticorum impiae objectiones adversus hanc doctrinam diluuntur, sect. 2—4.

1. De Christi divinitate, quae alibi claris et firmis testimoniis probata est, nunc iterum disserere supervacuum, nisi fallor, esset. Videndum igitur restat quomodo carne nostra indutus mediatoris partes impleverit. Ac humanae quidem naturae veritas olim tam a Manichaeis quam a Marcionitis impugnata est; quorum hi quidem spectrum pro Christi corpore sibi fingebant, illi autem coelesti carne praeditum somniabant. Sed utrisque scripturae testimonia et multa et valida resistunt. Non enim vel in coelesti semine, vel in hominis larva benedictio promittitur, sed in semine Abrahae et Jacob (Gen. 22, 18 et 26, 4); neque homini aëreo promittitur thronus aeternus, sed Davidis filio, et fructui ventris ejus (Psal. 45, 7). Unde et in carne exhibitus, filius vocatur Davidis et Abrahae (Matth. 1, 1): non ideo tantum quod ex virginis utero natus sit, in aëre autem creatus: sed quia, Paulo interprete (Rom. 1, 3), secundum carnem factus sit ex Davidis semine; sicut alibi docet idem apostolus eum descendisse ex Judaeis (ibid. 9, 5). Quamobrem Dominus ipse non contentus hominis nomine, filium quoque hominis subinde se appellat, clarius exprimere volens se hominem esse ex hominis semine vere progenitum. Quum spiritus sanctus toties per tot organa, tantaque diligentia et simplicitate rem per se non abstrusam enarraverit, quis cogitasset tanta ullos mortales impudentia fore qui offucias adhuc spargere auderent? Et tamen alia etiamnum testimonia ad manum se offerunt, si congerere plura libeat. Quale est illud Pauli (Gal. 4, 4), Deum misisse filium suum factum ex muliere; et innumera, quibus fami, siti, frigori, aliisque naturae nostrae infirmitatibus obnoxium fuisse constat. At ex multis deligenda sunt ea potissime quae animis in vera fiducia aedificandis conducere queant: ut quum dicitur (Hebr. 2, 16), angelis nequaquam tantum honoris detulisse, ut eorum naturam assumeret, sed nostram assumpsisse, ut in carne et sanguine per mortem destrueret eum qui potiebatur mortis imperio. Item, ejus communicationis beneficio nos fratres ejus censeri (ibid. 2, 11). Item, debuisse fratribus similem fieri, ut misericors esset ac fidelis intercessor; nos pontificem non habere, qui non possit compati infirmitatibus no-

stris (ibid. 4, 15); et similia. Eodem pertinet quod paulo ante attigimus, oportuisse in carne nostra expiari peccata mundi, quod a Paulo clare asseritur (Rom. 8, 3). Ac certe ideo ad nos pertinet quidquid Christo contulit pater, quia caput est ex quo totum corpus per juncturas connexum simul coalescit (Eph. 4, 16). Imo non aliter conveniet quod dicitur, spiritum ei datum esse absque mensura (Joann. 1, 16 et 3, 34), ut de plenitudine ejus hauriamus omnes; quando nihil absurdius quam Deum in sua essentia adventitio dono locupletari. Hac etiam ratione dicit alibi Christus ipse (ibid. 17, 19): ego propter eos sanctifico me ipsum.

2. Quos vero in erroris sui confirmationem locos proferunt, nimis inepte contorquent, nec quidquam frivolis argutiis proficiunt, ubi diluere conantur quae jam ex parte nostra adduxi. Marcion phantasma pro corpore Christum induisse imaginatur, quia dicatur alicubi in similitudinem hominis factus, et figura compertus ut homo. Sed ita minime expendit quid illic agat Paulus. Non enim quale sibi corpus sumpserit Christus vult docere; sed quum jure divinitatem suam exserere posset, nihil prae se tulisse nisi quod erat abjecti contemptique hominis. Nam, ut ejus exemplo nos hortetur ad submissionem ostendit, quum Deus esset, potuisse mundo gloriam suam conspicuam statim proponere; cessisse tamen jure suo, et sponte se ipsum exinanisse; quia scilicet imaginem servi induit, et ea humilitate contentus, carnis velamine suam divinitatem abscondi passus est. Hic certe non docet quid fuerit Christus, sed qualiter se gesserit. Quin etiam ex toto contextu facile colligitur, in vera hominis natura exinanitum fuisse Christum. Quid enim hoc sibi vult, figura repertum fuisse tanquam hominem, nisi quia ad tempus non resplenduit divina gloria, sed tantum in vili et abjecta conditione apparuit humana species? Nec vero aliter constaret illud Petri (1 Petr. 3, 18), mortuum fuisse carne, vivificatum spiritu, nisi infirmus fuisset filius Dei in hominis natura. Quod Paulus clarius explicat, passum fuisse asserens pro carnis infirmitate (2 Cor. 13, 4). Atque huc pertinet exaltatio, quia diserte novam gloriam adeptus fuisse dicitur Christus, postquam se ipsum exinanivit. Quod apte non quadraret nisi in hominem carne et anima praeditum. Manichaeus aëreum fabricatur corpus, quia vocetur Christus secundus Adam de coelo coelestis (1 Cor. 15, 47). At neque illic essentiam corporis coelestem inducit apostolus, sed vim spiritualem, quae a Christo diffusa nos vivificat. Porro eam, ut vidimus, Petrus et Paulus ab ejus carne separant. Quin potius ex eo loco egregie stabilitur, quae inter orthodoxos de Christi carne viget doctrina. Nisi enim unam haberet nobiscum corporis naturam Christus, inanis esset ratiocinatio quam tanta vehementia Paulus prosequitur (ibid. 15, 13): si Christus resurrexit, nos quoque resurrecturos; si non resurgimus, neque Christum resurrexisse. Quibuscunque cavillis elabi conentur sive Manichaei veteres, sive recentes eorum discipuli, non se expedient. Putidum est effugium, quod nugantur

Christum dici filium hominis quatenus hominibus promissus est; siquidem palam est, hebraico more vocari filium hominis verum hominem. Christus vero haud dubie phrasin linguae suae retinuit. Quid etiam per filios Adam intelligi conveniat, extra controversiam esse debet. Ac (ne longius abeamus) locus Psalmi octavi, quem ad Christum apostoli accommodant, abunde sufficiet: quid est homo, quod memor es ejus, aut filius hominis, quod visitas eum? Hac figura exprimitur vera Christi humanitas: quia etsi non fuerit ex patre mortali immediate genitus, origo tamen ejus ex Adam fluxit. Nec vero aliter staret quod jam citavimus (Hebr. 2, 14), Christum participem factum carnis et sanguinis, ut pueros sibi aggregaret ad obsequium Dei. Quibus verbis aperte Christus ejusdem nobiscum naturae socius et consors statuitur. Quo etiam sensu dicit, ex uno esse autorem sanctitatis, et eos qui sanctificantur. Nam id referri ad naturae societatem ex contextu evincitur; quia mox subjicit: ideo non erubescit eos vocare fratres (ibid. 2, 11). Si enim prius dixisset fideles ex Deo esse, in tanta dignitate quaenam esset erubescentiae ratio? Sed quia pro immensa gratia ad sordidos et ignobiles se aggregat Christus, ideo dicitur non erubescere. Frustra autem objectant, impios hoc modo fore Christi fratres; quia scimus filios Dei non ex carne et sanguine, sed ex spiritu nasci per fidem. Proinde fraternam conjunctionem non facit sola caro. Tametsi autem apostolus hunc honorem assignat solis fidelibus, quod ex uno sint cum Christo, non tamen sequitur quominus ex eodem fonte nascantur increduli secundum carnem. Quemadmodum ubi dicimus Christum factum esse hominem ut nos faceret Dei filios, non extenditur haec loquutio ad quoslibet; quia fides media interponitur, quae nos in Christi corpus spiritualiter inserit. De primogeniti etiam nomine rixam inscite movent. Causantur Christum debuisse ex Adam nasci statim ab initio, ut primogenitus esset inter fratres. Primogenitura enim non ad aetatem, sed ad gradum honoris et virtutis eminentiam refertur (Rom. 8, 29). Nihilo etiam plus coloris habet quod garriunt Christum hominem assumpsisse, non angelos, quia in gratiam receperit humanum genus. Nam ut apostolus amplificet honorem, quo nos Christus dignatus est, angelos nobis comparat, qui posthabiti fuerunt hac in parte (Hebr. 2, 16). Ac, si probe expenditur Mosis testimonium (Gen. 3, 15), ubi semen mulieris dicit contriturum caput serpentis, litem prorsus decidet. Neque enim de uno duntaxat Christo illic sermo habetur, sed de toto humano genere. Quoniam acquirenda nobis erat a Christo victoria, generaliter pronuntiat Deus posteros mulieris superiores fore diabolo. Inde sequitur, Christum ex humano genere esse progenitum: quia consilium Dei est, Evam quam alloquitur, bona spe erigere, ne moerori succumbat.

3. Testimonia ubi Christus semen Abrahae et fructus ventris Davidis vocatur, non minus stulte quam improbe allegoriis involvunt. Nam si allegorice positum esset nomen seminis, Paulus

certe hoc non tacuisset, ubi clare et sine figura affirmat (Gal. 3, 16) non esse plures Abrahae filios redemptores, sed unum Christum. Ejusdem est farinae, quod obtendunt non aliter vocari Davidis filium nisi quia promissus fuerat, et suo demum tempore fuit exhibitus. Postquam enim filium Davidis nominavit Paulus (Rom. 1, 3), continuo post subjiciens, secundum carnem, naturam certe designat. Sic et nono capite (v. 5) Deum benedictum praedicans, seorsum ponit, secundum carnem ex Judaeis descendere. Jam nisi vere genitus esset ex semine Davidis, quid valebit ista loquutio, fructum esse ventris ejus? Quid promissio ista (Psal. 132, 11): ex lumbis tuis descendet, qui manebit in solio tuo? Porro in Christi genealogia, qualis refertur a Matthaeo, sophistice ludunt. Etsi enim non recenset Mariae parentes sed Josephi, quia tamen de re tunc vulgo comperta verba facit, satis habet ostendere Josephum ex Davidis semine ortum esse, quum satis constaret Mariam ex eadem esse familia. Magis etiam urget Lucas, salutem a Christo allatam toti generi humano communem esse docens, quia Christus autor salutis ex Adam communi omnium patre sit progenitus. Fateor equidem ex genealogia non aliter colligi Christum esse filium Davidis, nisi quatenus ex virgine progenitus est. Sed nimis superbe novi Marcionitae fucandi erroris sui causa, nempe ut Christum de nihilo corpus sumpsisse evincant, mulieres contendunt esse ἀσπόρους, atque ita evertunt naturae elementa. Quoniam autem theologica non est haec disputatio, et rationum quas adducunt ea est futilitas, quae nullo negotio refelli queat, quae philosophiae sunt et artis medicae non attingam; ac diluere satis erit quae ex scriptura objiciunt, nempe Aaron et Jojadah duxisse uxores ex tribu Jehudah, atque ita confusam tunc fuisse tribuum discretionem, si inesset mulieri generativum semen. Atqui satis notum est, quantum ad politicum ordinem spectat, censeri progeniem ex virili semine; neque tamen praestantiam sexus obstare quominus in generando coeat semen mulieris. Haec quoque solutio ad omnes genealogias extenditur. Saepe ubi catalogum hominum recenset scriptura, solos viros nominat: an ideo dicendum est mulieres nihil esse? Imo pueris ipsis notum eas sub viris comprehendi. Hac ratione dicuntur feminae parere suis maritis, quia familiae nomen penes masculos semper residet. Jam sicuti virilis sexus praestantiae hoc conceditur ut ex patrum conditione nobiles censeantur filii vel ignobiles, ita etiam in servitute partus ventrem sequitur, secundum jurisconsultos. Unde colligere licebit ex materno semine foetum procreari. Et communi gentium usu pridem receptum fuit matres vocari genitrices; cui et lex Dei consentit, quae perperam alioqui conjugium avunculi cum nepte sua vetaret, quia nulla esset consanguinitas. Viro etiam fas esset sororem uterinam in conjugium accipere, modo ex altero patre esset genita. Sicuti autem fateor vim passivam adscribi mulieribus, ita respondeo de illis promiscue idem praedicari quod de viris. Neque enim Christus

ipse dicitur (Gal. 4, 4) factus per mulierem, sed ex muliere. Ac quidam ex eorum caterva, excusso pudore, nimis proterve quaerunt an dicere velimus ex semine menstruali virginis procreatum esse Christum; quia vicissim excipiam, annon coaluerit in matris sanguine, quod fateri cogentur. Apte ergo ex Matthaei verbis conficitur, quia ex Maria genitus est Christus, procreatum esse ex ejus semine, sicuti quum dicitur Boos genitus ex Rahab (Matth. 1, 5), similis notatur generatio. Nec vero Matthaeus hic virginem quasi canalem describit, per quem fluxerit Christus; sed hunc mirificum generandi morem a vulgari discernit, quod per eam ex semine Davidis genitus fuerit Christus. Eadem enim ratione qua Isaac ex Abraham, Solomo ex Davide, Joseph ex Jacob, similiter Christus ex matre genitus esse dicitur. Sermonis enim seriem ita evangelista contexit, et probare volens Christum originem ducere a Davide, hoc uno contentus est, ex Maria esse genitum. Unde sequitur, pro confesso sumpsisse, Mariam fuisse consanguineam Joseph.

4. Absurda, quibus nos gravare volunt, puerilibus calumniis sunt referta. Turpe et probrosum Christo esse ducunt, si ex hominibus originem traxerit: quia non potuerit a communi lege eximi, quae totam Adae sobolem absque exceptione sub peccato includit. Atqui hunc nodum facile solvit antithesis, quae apud Paulum (Rom. 5, 12) legitur: sicuti per unum hominem peccatum, et per peccatum mors, ita per justitiam unius hominis abundavit gratia. Cui et altera respondet (1 Cor. 15, 47): prior Adam e terra terrenus et animalis, secundus e coelo coelestis. Itaque alibi idem apostolus (Rom. 8, 3) Christum in similitudine carnis peccati missum fuisse docens, ut legi satisfaceret, eum diserte a communi sorte separat, ut sit absque vitio et corruptela verus homo. Pueriliter autem nugantur: si ab omni macula immunis est Christus, ac per arcanam spiritus operationem genitus fuit ex semine Mariae, non esse igitur impurum semen mulieris, sed viri duntaxat. Neque enim immunem ab omni labe facimus Christum, quia tantum ex matre sit genitus absque viri concubitu, sed quia sanctificatus est a spiritu, ut pura esset generatio et integra, qualis futura erat ante Adae lapsum. Ac omnino fixum hoc nobis manet, quoties de Christi puritate nos admonet scriptura, notari veram hominis naturam: quia supervacuum esset dicere, purum esse Deum. Sanctificatio etiam de qua loquitur Joannis 17. in natura divina locum non haberet. Nec vero duplex fingitur Adae semen, quamvis nulla ad Christum contagio pervenerit: quia hominis generatio per se immunda aut vitiosa non est, sed accidentalis ex lapsu. Proinde nihil mirum si Christus, per quem restituenda erat integritas, a vulgari corruptione exemptus fuerit. Quod etiam pro absurdo nobis obtrudunt, si sermo Dei carnem induit, fuisse igitur angusto terreni corporis ergastulo inclusum, mera est procacitas, quia, etsi in unam personam coaluit immensa verbi essentia cum natura hominis, nullam tamen inclusionem

fingimus. Mirabiliter enim e coelo descendit filius Dei, ut coelum tamen non relinqueret; mirabiliter in utero virginis gestari, in terris versari, et in cruce pendere voluit, ut semper mundum impleret, sicut ab initio.

CAPUT XIV.

Quomodo duae naturae mediatoris efficiant personam.

Duae sunt praecipuae partes hujus Capitis: 1) Doctrina de duabus in Christo naturis unicam personam efficientibus breviter traditur sect. 1—4. — 2) Serveti haereses naturarum in Christo distinctionem et divînae Filii naturae aeternitatem tollentes, refelluntur sect. 5—8.

1. Porro quod dicitur (Joann. 1, 14), verbum carnem esse factum, non sic intelligendum est quasi vel in carnem versum, vel carni confuse permixtum fuerit; sed quia e virginis utero templum sibi delegit in quo habitaret; et qui filius erat Dei, filius hominis factus est, non confusione substantiae, sed unitate personae. Siquidem ita conjunctam unitamque humanitati divinitatem asserimus, ut sua utrique naturae solida proprietas maneat, et tamen ex duabus illis unus Christus constituatur. Si quid in rebus humanis tanto mysterio simile potest reperiri, hominis similitudo appositissima videtur, quem ex duabus substantiis conspicimus constare; quarum neutra tamen sic alteri permixta est, ut non retineat naturae suae proprietatem. Neque enim aut anima corpus aut corpus anima est. Quare et de anima seorsum dicitur quod in corpus nullo modo cadere potest; et de corpore rursus, quod nulla ratione animae conveniat; de toto homine, quod nec de anima seorsum, nec de corpore, nisi inepte, accipi possit. Postremo animi propria transferuntur ad corpus, et propria corporis ad animam. Qui tamen iis constat, unus homo est, non plures. Hujusmodi vero loquendi formulae et unam esse in homine personam ex duobus connexis compositam significant, et duas subesse diversas naturas, quae hanc constituant. Ita et de Christo scripturae loquuntur. Attribuunt illi interdum quae ad humanitatem singulariter referri oporteat, interdum quae divinitati peculiariter competant; nonnunquam quae utramque naturam complectantur, neutri seorsum satis conveniant. Atque istam quidem duplicis naturae conjunctionem, quae in Christo subest, tanta religione exprimunt, ut eas quandoque inter se communicent; qui tropus veteribus *ἰδιωμάτων κοινωνία* dictus est.

2. Haec parum firma essent nisi plurimae et passim obviae scripturae phrases probarent nihil eorum fuisse humanitus excogitatum. Quod de se ipse dicebat Christus: antequam Abraham fieret, ego sum (Joann. 8, 58), longe ab humanitate alienum erat. Nec me latet quo cavillo depravent locum hunc erronei spiritus, nempe superiorem fuisse omnibus saeculis, quia jam tunc prae-

cognitus fuit redemptor tam in patris consilio, quam in mentibus piorum. Sed quum aperte diem manifestationis ab aeterna essentia distinguat, et ex professo ab antiquitate imperium sibi conciliet, quo excellat supra Abraham, sibi haud dubie vendicat quod divinitatis est proprium. Quod primogenitum Paulus (Col. 1, 15) asserit universae creaturae, qui ante omnia exstiterit, et per quem omnia consistant, quod etiam se praedicat (Joann. 17, 5) gloriosum fuisse apud patrem ante mundum conditum, seque una cum patre operari (ibid. 5, 17), nihilo magis homini competit. Haec igitur et similia peculiariter divinitati attribui certum est. Quod autem servus patris vocatur (Jes. 42, 1 et aliis locis), quod crevisse narratur aetate et sapientia apud Deum et homines (Luc. 2, 52), quod gloriam suam non quaerere (Joann. 8, 50), nescire diem ultimum (Marc. 13, 32), a se ipso non loqui, non facere voluntatem suam (Joann. 14, 10 et 6, 38), visus et palpatus fuisse dicitur (Luc. 24, 39), solius humanitatis id totum est. Siquidem quatenus Deus est, nec augeri ulla re potest, et omnia propter se operatur, nec quidquam eum latet; agit omnia pro suae voluntatis arbritrio, et est invisibilis ac impalpabilis. Neque tamen haec humanae tantum suae naturae seorsum adscribit, sed in se ipsum recipit, quasi mediatoris personae conveniant. Communicatio autem idiomatum sive proprietatum est, quod dicit Paulus (Act. 20, 28), Deum suo sanguine acquisivisse sibi ecclesiam, et, Dominum gloriae crucifixum (1 Cor. 2, 8). Item quod dicit Joannes (1 Joann. 1, 1), palpatum fuisse sermonem vitae. Deus certe nec sanguinem habet, nec patitur, nec manibus tangi potest; sed quoniam is qui verus erat Deus et homo, Christus, sanguinem suum pro nobis crucifixus fudit, quae in humana ejus natura peracta sunt, ad divinitatem improprie, licet non sine ratione, transferuntur. Simile est exemplum, ubi Joannes docet Deum posuisse animam suam pro nobis (ibid. 3, 16). Ergo et illic humanitatis proprietas cum altera natura communicatur. Rursum quum diceret Christus (Joann. 3, 13) adhuc in terris agens, neminem in coelum ascendisse nisi filium hominis qui in coelo erat, certe tunc secundum hominem et in carne quam induerat non erat in coelo, sed quia ipse idem erat Deus et homo, propter duplicis naturae unionem alteri dabat quod erat alterius.

3. Sed omnium clarissime veram Christi substantiam enarrant loci, qui utramque simul naturam comprehendunt, quales in evangelio Joannis exstant quamplurimi. Siquidem nec deitatis singulare, nec humanitatis fuit, sed utriusque simul, quod illic legitur, potestatem accepisse a patre remittendi peccata, suscitandi quos velit, justitiam, sanctitatem, salutem largiendi; praefectum esse judicem vivis et mortuis, ut honoretur quemadmodum et pater. Denique quod lux mundi, pastor bonus, unicum ostium, vitis vera nuncupatur (Joann. 1, 29 et 5, 21 seqq., 9, 5 et 10, 7 seqq., et 15, 1 etc.). Hujusmodi enim praerogativis Dei filius, quum in carne manifestatus est, praeditus fuit: quas etsi ipse

una cum patre ante mundum conditum obtinebat, non tamen eodem modo vel respectu; et quae homini qui nihil quam homo esset, dari non poterant. In eundem quoque sensum accipere convenit, quod apud Paulum habetur (1 Cor. 15, 24), Christum peracto judicio redditurum esse regnum Deo et patri. Regnum sane filii Dei quod initium nullum habuit, neque finem habiturum est: sed quo modo sub carnis humilitate delituit, et se ipsum exinanivit (Phil. 2, 7) accepta servi forma, depositaque majestatis specie, patri se obedientem praestitit, ac ejusmodi subjectione defunctus, tandem gloria et honore coronatus est (Hebr. 2, 7), atque evectus in summum imperium, ut coram ipso flectatur omne genu (Phil. 2, 10), ita tunc et nomen ipsum et coronam gloriae, et quidquid a patre accepit, patri subjiciet, ut sit Deus omnia in omnibus (1 Cor. 15, 28). Quorsum enim data ei potestas est ac imperium, nisi ut per ejus manum pater nos gubernet? Quo etiam sensu dicitur ad patris dexteram sedere. Hoc vero temporale est, donec praesenti divinitatis aspectu fruamur. Atque hic excusari non potest veterum error, qui dum ad mediatoris personam non attendunt, totius fere doctrinae quae in evangelio Joannis legitur, genuinum obscurant sensum, seque implicant multis laqueis. Sit igitur nobis haec rectae intelligentiae clavis, neque de natura divina, neque de humana simpliciter dici, quae ad mediatoris officium spectant. Regnabit ergo Christus donec prodierit mundi judex, quatenus pro infirmitatis nostrae modulo patri nos conjungit. Ubi autem consortes coelestis gloriae Deum videbimus qualis est, tunc perfunctus mediatoris officio, desinet patris legatus esse, et ea gloria contentus erit, qua potiebatur ante mundum conditum. Nec alio respectu peculiariter in Christi personam competit Domini nomen, nisi quatenus medium gradum statuit inter Deum et nos. Quo pertinet illud Pauli: unus Deus ex quo omnia, et unus Dominus per quem omnia (1 Cor. 8, 6); nempe cui temporale imperium a patre mandatum est, donec facie ad faciem conspicua sit divina ejus majestas; cui adeo nihil decedet, imperium patri reddendo, ut longe clarior emineat. Nam et tunc desinet caput Christi esse Deus, quia Christi ipsius deitas ex se ipsa fulgebit, quum adhuc velo quodam sit obtecta.

4. Atque haec observatio ad solvendos quam plurimos nodos non parvo usui futura est, si eam scite accommodent lectores. Mirum enim quantum rudes, imo quosdam etiam non prorsus indoctos, torqueant ejusmodi formulae, quas vident Christo attribui, neque divinitati ejus, neque humanitati satis aptas; quia non considerant ejus personae, in qua Deus et homo manifestatus est, et mediatoris officio congruere. Ac omnino videre est, quam pulchre inter se haereant singula, si modo sobrium habeant interpretem, qui tanta mysteria qua decet religione examinet [1]). Verum nihil est, quod furiosi et phrenetici spiritus non perturbent.

---

1) Aug. in Enchir. ad Laurent. c. 36.

Arripiunt attributa humanitatis, ad tollendam divinitatem; divinitatis rursum, ad tollendam humanitatem; quae vero de utraque natura sic conjuncte dicta sunt ut neutri conveniant, ad tollendam utramque. Id vero quid aliud est, quam contendere Christum non esse hominem, quia Deus est; non esse Deum quia homo est; nec hominem nec Deum esse, quia et homo simul et Deus est? Christum ergo, ut Deus est et homo, unitis, licet non confusis, naturis constans, Dominum nostrum verumque Dei filium esse constituimus, etiam secundum humanitatem, etsi non ratione humanitatis. Procul enim abigendus est a nobis Nestorii error, qui dum naturas distrahere potius quam distinguere volebat, duplicem Christum ita comminiscebatur: quando scripturam videmus clara voce reclamare, ubi et filii Dei nomen inditur ei qui de virgine nascitur, et virgo ipsa mater Domini nostri appellatur (Luc. 1, 32. 43). Cavendum et ab eutychiana insania, ne dum volumus personae unitatem demonstrare, utramque naturam destruamus. Tot enim jam citavimus testimonia, ubi ab humanitate distinguitur divinitas, et tot alia passim exstant, ut vel contentiosissimis possint os obstruere. Et paulo post nonnulla subjiciam quae figmentum illud melius discutiant. Nobis in praesentia satis erit locus unus. Neque enim templum Christus (Joann. 2, 19) vocasset corpus suum, nisi distincte in eo habitaret divinitas. Quare ut merito in ephesina synodo damnatus fuerat Nestorius ita et postea in constantinopolitana ac chalcedonensi Eutyches; quando non magis confundere duas in Christo naturas licet quam distrahere.

5. Verum nostro quoque saeculo emersit non minus exitiale monstrum Michael Servetus, qui figmentum ex Dei essentia, spiritu, carne et tribus elementis increatis conflatum pro filio Dei supposuit. Ac primo quidem negat Christum alia ratione Dei filium esse nisi quatenus in utero virginis genitus est ex spiritu sancto. Huc autem tendit vafrities, ut eversa duplicis naturae distinctione Christus aliquid sit ex Deo et homine permixtum, neque tamen Deus et homo censeatur. Toto enim progressu huc incumbit, antequam patefactus fuerit Christus in carne, umbratiles tantum fuisse in Deo figuras; quarum tunc demum exstitit veritas aut effectus, quum vere incepit esse filius Dei sermo ille, qui ad hunc honorem destinatus fuerat. Et nos quidem fatemur mediatorem, qui ex virgine natus est, proprie esse Dei filium. Nec vero speculum esset inaestimabilis Dei gratiae homo Christus, nisi in eum collata esset haec dignitas ut sit ac vocetur unigenitus Dei filius. Fixa tamen interim manet ecclesiae definitio, censeri Dei filium, quia sermo ante saecula ex patre genitus, unione hypostatica naturam humanam susceperit. Porro unio hypostatica veteribus dicta est, quae personam unam constituit ex naturis duabus. Quae loquutio ad refellendum Nestorii delirium inventa fuit; quia filium Dei fingebat ita habitasse in carne, ut non idem ille esset homo. Duplicem nos facere Dei filium calum-

niatur Servetus, quum dicimus aeternum sermonem; antequam carne vestitus esset, jam fuisse Dei filium; ac si aliud diceremus quam manifestatum fuisse in carne. Neque enim si Deus fuit antequam homo fieret, ideo novus esse Deus incepit. Nihilo absurdius est in carne apparuisse Dei filium, qui tamen ab aeterna genitura semper hoc habuit ut filius esset. Quod subindicant angeli verba ad Mariam: quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei, ac si diceret filii nomen, quod obscurius fuerat sub lege, celebre fore et passim notum. Cui respondet illud Pauli (Rom. 8, 15): quia nunc per Christum sumus filii Dei, libere et cum fiducia clamare abba, pater. Annon olim quoque sancti patres habiti fuerunt inter Dei filios? Imo hoc jure freti Deum invocarunt patrem. Sed quia ex quo in mundum productus est unigenitus Dei filius, clarius innotuit coelestis paternitas, hoc quasi privilegium assignat Paulus Christi regno. Hoc tamen constanter tenendum est, nunquam vel angelis vel hominibus Deum fuisse patrem nisi unigeniti filii respectu; praesertim homines, quos propria iniquitas Deo exosos reddit, gratuita adoptione esse filios, quia ille est natura. Nec est quod obstrepat Servetus, pendere hoc a filiatione quam Deus apud se decreverat: quia hic non agitur de figuris, qualiter expiatio in sanguine pecudum ostensa fuit; sed quum re ipsa filii Dei esse non potuerint nisi in capite fundata esset eorum adoptio, detrahere capiti quod membris commune fuit, ratione caret. Ultra progredior: quum angelos vocet scriptura (Psal. 82, 6) Dei filios, quorum tanta dignitas a futura redemptione non pendebat, Christum tamen ordine praeire necesse est, qui patrem illis conciliet. Breviter iterum repetam, et idem addam de genere humano. Quum a prima origine conditi hac lege fuerint tam angeli quam homines, ut Deus communis utrisque esset pater, si verum est illud Pauli (Col, 1, 15), semper Christum fuisse caput et primogenitum omnis creaturae, ut primatum in omnibus teneret: rite mihi colligere videor, filium quoque Dei fuisse ante mundi creationem.

6. Quod si principium habuit ejus filiatio (ut ita loquar) ex quo in carne patefactus est, sequetur filium humanae quoque naturae respectu fuisse. Volunt Servetus et similes phrenetici Christum, qui in carne apparuit, esse Dei filium, qui extra carnem non potuit censeri hoc nomine. Respondeant nunc mihi an secundum utramque naturam et utriusque respectu sit filius. Sic quidem garriunt: sed longe aliter docet Paulus. Fatemur quidem Christum in carne humana filium dici, non ut fideles, adoptione duntaxat et gratia, sed verum et naturalem, ideoque unicum, ut hac nota discernatur ab omnibus aliis. Nos enim, qui in novam vitam sumus regeniti, Deus filiorum nomine dignatur: nomen veri et unigeniti uni Christo defert. Quomodo autem unicus in tanto fratrum numero, nisi quod natura possidet quod nos dono accepimus? Atque hunc honorem extendimus ad totam mediatoris personam, ut vere et proprie sit filius Dei, qui et natus est ex

virgine, et se victimam patri in cruce obtulit; sed deitatis tamen respectu, sicuti Paulus docet (Rom. 1, 1 seqq.), dum se ait segregatum in evangelium Dei, quod ante promiserat de filio suo, qui genitus est ex semine David secundum carnem, declaratus filius Dei in virtute. Cur secundum carnem distincte nominans filium Davidis, seorsum diceret declaratum esse Dei filium, nisi vellet innuere aliunde hoc pendere quam a carne ipsa? Nam quo sensu alibi dicit (2 Cor. 13, 4), passum fuisse ex infirmitate carnis, resurrexisse ex virtute spiritus, ita nunc discrimen statuit utriusque naturae. Certe concedant necesse est, sicuti a matre accepit cujus causa filius Davidis vocatur, ita a patre habere cujus causa sit filius Dei, idque ab humana natura aliud esse ac diversum. Duplici nomine eum insignit scriptura, passim vocans nunc Dei, nunc hominis filium. De secundo lis moveri non potest quin ex communi linguae hebraicae usu hominis dicatur filius, quia est ex progenie Adae. Ex opposito contendo deitatis aeternaeque essentiae ratione vocari Dei filium; quia non minus consentaneum est ad divinam naturam referri quod vocatur Dei filius, quam ad humanam, quod vocatur filius hominis. Denique, eo quem citavi loco, non aliter intelligit Paulus eum, qui secundum carnem genitus est ex semine Davidis, declaratum esse in virtute filium Dei, quam alibi (Rom. 9, 5) docet, Christum qui ex Judaeis descendit secundum carnem, esse Deum benedictum in saecula. Quod si utroque loco geminae naturae distinctio notatur, quo jure negabunt filium Dei esse naturae divinae respectu, qui secundum carnem filius etiam est hominis?

7. Tumultuose quidem illi erroris sui patrocinium urgent, quod dicitur Deus proprio filio non pepercisse, quod illum ipsum, qui e virgine nasceretur, filium altissimi vocari angelus praecepit (Luc. 1, 32). Verum (ne tam futili objectione superbiant) expendant paulisper nobiscum quam valide ratiocinentur. Si enim rite concluditur, a conceptione coepisse Dei filium, quia qui conceptus est, filius vocatur, sequetur, esse coepisse verbum a sua manifestatione in carne, quia Joannes (1 Joann. 1, 1) tradit se de verbo vitae annuntiare, quod manus suae contrectaverunt. Similiter quod apud prophetam (Mich. 5, 2) legitur: tu Bethlehem terra Juda, parvula es in millibus Juda; ex te mihi nascetur dux qui regat populum meum Israel, et egressus ejus ab initio, a diebus aeternitatis: quomodo cogentur interpretari, si talem argumentandi modum sequi volent? Nos enim minime Nestorio suffragari testatus sum, qui duplicem Christum commentus est: quando ex doctrina nostra jure fraternae conjunctionis nos secum Dei filios Christus fecit: quia in carne, quam a nobis sumpsit, ipse unigenitus est Dei filius. Ac prudenter admonet Augustinus[1]), mirae et singularis Dei gratiae illustre esse speculum, quod honorem adeptus est, quatenus est homo, quem mereri non poterat. Hac igitur

1) Libr. de corrept. et grat. c. 11. et libr. 10. de civit. Dei c. 29.

praestantia etiam secundum carnem ab utero ornatus fuit Christus, ut filius Dei esset. Neque tamen in personae unitate fingenda est permixtio, quae deitati quod proprium est tollat. Nec vero magis absurdum est aeternum Dei sermonem, et Christum, unitis in unam personam duabus naturis, vocari diversis modis Dei filium, quam secundum varios respectus nunc filium Dei, nunc filium hominis dici. Nihilo etiam magis nos gravat alia Serveti calumnia: antequam apparuit in carne Christus, nusquam vocari Dei filium nisi sub figura; quia etsi obscurior fuit tunc ejus descriptio, quum tamen jam clare probatum sit, non aliter aeternum fuisse Deum nisi quia sermo fuit ab aeterno patre genitus, neque aliter nomen hoc competere in mediatoris personam quam suscepit, nisi quia Deus est in carne manifestatus, neque Deum patrem ita fuisse vocatum ab initio, nisi mutua jam tunc fuisset ad filium relatio, per quem omnis cognitio vel paternitas censetur in coelo et in terra: hinc colligere promptum est, sub lege quoque et prophetis fuisse Dei filium, antequam celebre esset hoc nomen in ecclesia. Quod si de sola voce certetur, Solomo de immensa Dei altitudine disserens, tam filium ejus, quam ipsum incomprehensibilem affirmat (Prov. 30, 4): dic nomen ejus, si potes, inquit, aut filii ejus. Nec me latet apud contentiosos non fore satis ponderis in hoc testimonio; neque etiam eo valde nitor, nisi quod maligne eos cavillari ostendit qui filium Dei negant esse Christum, nisi quatenus homo factus est. Adde quod uno ore et consensu vetustissimi quique scriptores hoc idem tam aperte testati sunt, ut non minus ridicula quam detestabilis sit eorum impudentia, qui Irenaeum et Tertullianum objicere nobis audent, quorum uterque invisibilem fatetur fuisse Dei filium, qui postea visibilis apparuit.

8. Etsi autem horrenda portenta cumulavit Servetus, quibus forte alii non subscriberent; quicunque tamen filium Dei non agnoscunt nisi in carne, si propius instes, ab illis id concedi animadvertes, non alia ratione nisi quia conceptus est in utero virginis ex spiritu sancto: qualiter olim nugati sunt Manichaei, hominem ex traduce Dei animam habere; quia legebant (Gen. 2, 7) Deum inspirasse Adae vitae spiraculum. Nam ita mordicus arripiunt filii nomen, ut nullum inter naturas discrimen relinquant, sed confuse blaterent Christum hominem esse Dei filium, quia secundum humanam naturam ex Deo genitus est. Sic aeterna sapientiae genitura, quam praedicat Solomo, aboletur, et nulla habetur deitatis ratio in mediatore, vel in hominis locum spectrum supponitur. Crassiores Serveti praestigias, quibus se et quosdam fascinavit (ut hoc exemplo admoniti pii lectores se in sobrietate et modestia contineant), refellere utile quidem esset; tamen supervacuum fore duco, quia id peculiari libro a me factum est. Huc summa redit, filium Dei ab initio fuisse ideam, et jam tunc praeordinatum fuisse hominem, qui esset essentialis Dei imago. Nec alium Dei sermonem agnoscit nisi in externo splen-

dore. Hanc fuisse genituram interpretatur, quod filii generandi ab initio genita fuit in Deo voluntas, quae etiam actu se extendit in ipsam creaturam. Spiritum interea miscet cum ipso sermone, quia Deus invisibile verbum et spiritum dispensaverit in carnem et animam. Denique figuratio Christi locum geniturae apud eum obtinet; sed qui tunc per speciem umbratilis fuit filius, eum tandem esse genitum dicit per sermonem, cui seminis partes attribuit. Unde sequetur, porcos et canes non minus esse Dei filios, quia ex originali semine verbi Dei creati sunt. Etsi autem ex tribus increatis elementis Christum conflat, ut sit genitus ex essentia Dei, sic tamen primogenitum esse fingit inter creaturas, ut eadem sit essentialis divinitas lapidibus secundum suum gradum. Ne vero Christum videatur sua deitate exuere, asserit carnem ejus Deo esse ὁμοούσιον et sermonem fuisse hominem factum, carnis in Deum conversione. Ita dum Christum apprehendere non potest filium Dei, nisi ejus caro ex Dei essentia prodierit, et in deitatem fuerit conversa, aeternam sermonis hypostasin redigit in nihilum, et filium Davidis, qui promissus fuit redemptor, nobis eripit. Saepius quidem hoc repetit, genitum fuisse filium a Deo, scientia et praedestinatione; tandem vero hominem factum ex materia illa quae initio apud Deum fulgebat in tribus elementis, quae deinde apparuit in prima luce mundi, in nube et columna ignis. Porro quam turpiter secum ipse subinde pugnet, nimis prolixum esset referre. Ex hoc compendio colligent sani lectores, versutis ambagibus impuri canis spem salutis prorsus fuisse exstinctam. Nam si caro esset ipsa divinitas, desineret esse ejus templum. Jam nec redemptor nobis esse potest nisi qui ex Abrahae Davidisque semine progenitus, vere secundum carnem homo factus sit. Ac perperam in verbis Joannis insistit, sermonem fuisse factum carnem; quia sicut Nestorii errori occurrunt, ita impium hoc commentum, cujus autor fuit Eutyches, minime adjuvant, quum evangelistae non aliud fuerit propositum quam personae unitatem asserere in duabus naturis.

CAPUT XV.

Ut sciamus quorsum missus fuerit Christus a patre, et quid nobis attulerit, tria potissimum spectanda in eo esse, munus propheticum, regnum et sacerdotium.

Partes Capitis: 1) De prophetico Christi munere, ejusdemque dignitate ac usu, sect. 1. et 2. — 2) Quale sit Christi regnum, et quae bona inde percipiamus, sect. 3—5. — 3) De Christi sacerdotio, atque ejusdem efficacia, sect. 6.

1. Recte Augustinus[1]), quamvis haeretici Christi nomen praedicent, commune tamen illis cum piis fundamentum esse ne-

1) Enchir. ad Laurent. c. 5 (1).

gat, sed manere ecclesiae proprium; quia si diligenter considerentur quae ad Christum pertinent, nomine tenus invenitur Christus apud eos, re ipsa non est. Sic hodie papistae, quamvis in ore ipsorum resonet filius Dei mundi redemptor, quia tamen inani nominis obtentu contenti sua virtute et dignitate eum nudant, vere in eos competit illud Pauli (Col. 2, 19), caput non tenere. Ergo ut in Christo reperiat fides solidam salutis materiam, atque ita in ipso acquiescat, statuendum hoc principium est, tribus partibus constare quod ei injunctum a patre munus fuit. Nam et propheta datus est, et rex et sacerdos, quanquam nomina haec tenere parum prodesset, nisi accederet finis et usus cognitio. Nam et in papatu quoque pronuntiantur, sed frigide nec magno cum fructu, ubi nescitur quid in se unumquodque elogium contineat. Diximus ante, quamvis Deus prophetas continua serie alios aliis submittens populum nunquam destituerit utili doctrina et quae ad salutem sufficeret, piorum tamen mentes hac persuasione semper fuisse imbutas, adventu Messiae demum plenam intelligentiae lucem sperandam esse. Adeoque ejus rei opinio pervenerat usque ad Samaritanos, quibus tamen nunquam innotuerat vera religio. Quod patet ex voce illa mulieris: Messias quum venerit, docebit nos omnia (Joann. 4, 25). Neque vero hoc Judaei temere praesumpserant animis; sed, ut erant certis oraculis edocti, ita credebant. Illustris inter alias est Jesaiae sententia (Jes. 55, 4): ecce posui eum testem populis, ducem et magistrum populis dedi eum; nempe quo modo jam alibi vocaverat angelum vel interpretem magni consilii (Jes. 9, 6). Hac ratione apostolus perfectionem doctrinae evangelicae commendans, ubi dixit, varie olim et sub figuris multiplicibus Deum loquutum esse patribus per prophetas, adjungit, novissime nobis loquutum esse per dilectum filium (Hebr. 1, 1). Quia autem commune prophetis officium fuit tenere suspensam ecclesiam, et simul fulcire usque ad mediatoris adventum, ideo conquestos in dissipatione fideles legimus, privari se ordinario illo bono: signa nostra non videmus; non est inter nos propheta; non est cognoscens amplius (Psal. 74, 9). At vero, quum jam non longe abesset Christus, praefixum fuit Danieli (9, 24) tempus ad obsignandam visionem et prophetiam, non solum ut vaticinio de quo illic agitur certa constaret autoritas; sed ut fideles aequo animo carerent ad tempus prophetis, quia instaret omnium revelationum plenitudo et clausula.

2. Porro notandum est ad haec tria munera Christi pertinere elogium. Scimus enim sub lege sacro oleo tam prophetas quam sacerdotes ac reges fuisse unctos. Unde et celebre Messiae nomen promisso mediatori fuit impositum. Etsi autem fateor peculiari regni intuitu et ratione dictum fuisse Messiam (ut etiam alibi ostendi) prophetica tamen et sacerdotalis unctio gradum suum obtinent, neque sunt a nobis negligendae. Prioris expressa fit mentio apud Jesaiam (61, 1), his verbis: spiritus Domini Jehovae super me; ideo unxit me Jehova ut praedicarem mansuetis, me-

delam afferrem contritis corde, promulgarem captivis liberationem, publicarem annum beneplaciti, etc. Videmus unctum spiritu fuisse ut praeco et testis esset gratiae patris; neque id communi more: quia a reliquis doctoribus, quorum simile erat officium, discernitur. Atque hic rursus notandum est, non sibi modo unctionem accepisse, ut fungeretur docendi partibus; sed toti suo corpori, ut in continua evangelii praedicatione virtus spiritus respondeat. Interea manet illud fixum, hac quam attulit perfectione doctrinae finem impositum fuisse omnibus prophetiis: ut autoritati ejus derogent, qui evangelio non contenti extraneum aliquid assuunt. Nam extra omnium ordinem singulari privilegio eum evexit vox illa quae detonuit e coelo: hic est filius meus dilectus; ipsum audite (Matth. 3, 17). Ab ipso deinde capite ad membra diffusa est haec unctio; sicut a Joele (3, 1) praedictum fuerat: prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae visiones videbunt, etc. Quod autem dicit Paulus (1 Cor. 1, 30), datum esse nobis in sapientiam; et alibi (Col. 2, 3), in eo absconditos esse thesauros omnes scientiae et intelligentiae, paulo diversum sensum habet; nempe extra ipsum nihil esse utile cognitu, et quicunque fide percipiunt qualis sit, totam bonorum coelestium immensitatem complexos esse. Qua ratione alibi scribit (1 Cor. 2, 2): nihil scire pretiosum duxi praeter Jesum Christum, et hunc crucifixum. Quod verissimum est, quia ultra evangelii simplicitatem progredi fas non est. Atque huc tendit prophetica dignitas in Christo, ut sciamus in summa doctrinae quam tradidit, inclusos esse omnes perfectae sapientiae numeros.

3. Venio ad regnum, de quo frustra verba fierent nisi prius admoniti essent lectores spiritualem esse ejus naturam: quia inde ad quid valeat et quid nobis conferat, totaque ejus vis et aeternitas colligitur. Aeternitas porro, quam apud Danielem (2, 44) angelus Christi personae tribuit, merito angelus item apud Lucam saluti populi accommodat (Luc. 1, 33). Sed haec quoque duplex aut duobus modis statuenda est: altera enim ad totum ecclesiae corpus pertinet, altera propria est cujusque membri. Ad priorem referendum est quod in Psalmo (89, 36 seqq.) dicitur: semel juravi per sanctitatem meam Davidi; non mentiar, semen ejus in aeternum manebit; solium ejus sicut sol in conspectu meo, sicut luna stabilietur in aeternum, et testis in coelo fidelis. Neque enim dubium est quin illic promittat Deus se per manum filii sui aeternum fore ecclesiae praesidem ac defensorem. Neque enim alibi quam in Christo reperietur vaticinii hujus veritas. Quandoquidem statim post mortem Solomonis concidit majori ex parte regni dignitas et cum ignominia familiae davidicae ad privatum hominem translata est, postea sensim diminuta fuit, usquedum prorsus tristi et pudendo interitu deficeret. Eundem habet sensum illa Jesaiae exclamatio (53, 8): generationem ejus quis enarrabit? Nam Christum ita a morte superstitem fore pronuntiat, ut eum conjungat cum suis membris. Ergo quoties audimus ar-

mari Christum aeterna potestate, meminerimus hoc praesidio fulciri ecclesiae perpetuitatem: ut inter turbulentas agitationes, quibus assidue vexatur, inter graves et formidabiles motus qui innumeras clades minantur, salva tamen maneat. Sic ubi David (Psal. 2, 2 seq.) hostium audaciam ridet, qui jugum Dei et Christi ejus abrumpere conantur, dicitque reges et populos frustra tumultuari, quia ad frangendos eorum impetus satis fortis est qui in coelis habitat: de perpetua ecclesiae conservatione pios certiores reddens, ad bene sperandum animat quoties illam opprimi contigerit. Sic alibi (ibid. 110, 1) quum dicit in persona Dei: sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, admonet, utcunque ad oppugnandam ecclesiam multi et validi hostes conspirent, non tamen suppetere illis vires quibus adversus decretum illud immutabile Dei praevaleant, quo filium suum constituit aeternum regem. Unde sequitur fieri non posse ut diabolus cum toto mundi apparatu ecclesiam unquam deleat, quae in aeterno Christi solio fundata est. Jam quod ad specialem cujusque usum spectat, eadem illa aeternitas in spem beatae immortalitatis erigere nos debet. Quidquid enim terrenum est atque ex mundo, temporale, imo etiam caducum esse cernimus. Ergo Christus ut spem in coelos nostram attollat, regnum suum pronuntiat non esse ex mundo (Joann. 18, 36). Denique ubi quisque nostrum spirituale Christi regnum esse audit, hac voce excitatus penetret ad spem melioris vitae; et quod nunc protegitur Christi manu, plenum hujus gratiae fructum in futuro saeculo exspectet.

4. Quod diximus vim et utilitatem regni Christi non posse aliter a nobis percipi quam dum spirituale esse cognoscimus, vel hinc satis liquet, quod dum toto vitae cursu militandum sub cruce nobis est, aspera et misera est nostra conditio. Quid igitur nobis prodesset, collectos esse sub regis coelestis imperium, nisi extra terrenae vitae statum constaret ejus fructus? Ideoque sciendum est, quidquid nobis felicitatis in Christo promittitur, non subsistere in externis commodis, ut laetam et tranquillam vitam agamus, floreamus opibus, securi simus ab omni noxa, et deliciis affluamus quas expetere solet caro, sed coelestis vitae esse proprium. Sicut autem in mundo prosper et optabilis populi status partim bonorum omnium copia et domestica pace, partim validis praesidiis continetur, quibus tutus sit contra externam violentiam, ita et Christus suos omnibus ad aeternam animarum salutem necessariis locupletat, et virtute munit qua stent inexpugnabiles contra quoslibet hostium spiritualium impetus. Unde colligimus ipsum nobis magis regnare quam sibi, idque intus et extra: ut scilicet donis spiritus, quibus naturaliter vacui sumus, quatenus expedire novit Deus, referti, ex iis primitiis sentiamus vere nos Deo conjunctos esse ad perfectam beatitudinem. Deinde ut ejusdem spiritus virtute freti non dubitemus contra diabolum, mundum, et quodvis noxae genus nos semper fore victores. Huc tendit responsum Christi ad Pharisaeos: quia regnum Dei intra nos

est, cum observatione non venturum (Luc. 17, 21). Probabile enim est, quia profitebatur se regem illum esse sub quo speranda erat summa Dei benedictio, per ludibrium rogasse ut proferret sua insignia. Ipse vero, ne stulte pompis immorentur (qui alioqui plus aequo propensi sunt in terram) eos in suas conscientias ingredi jubet, quia regnum Dei est justitia, pax et gaudium in spiritu sancto (Rom. 14, 17). His breviter docemur quid nobis conferat Christi regnum. Nam quia non terrenum est vel carnale, quod corruptioni subjaceat, sed spirituale, ad aeternam nos usque vitam attollit, ut patienter hanc vitam sub aerumnis, inedia, frigore, contemptu, probris, aliisque molestiis transigamus, hoc uno contenti quod nunquam destituet nos rex noster quin necessitatibus nostris subveniat, donec militia nostra perfuncti vocemur ad triumphum. Quia talis est regnandi ratio ut communicet nobiscum quidquid accepit a patre. Jam quia nos potentia sua armat et instruit, decore et magnificentia ornat, opibus locupletat: hinc nobis suppetit uberrima gloriandi materia, atque etiam fiducia suggeritur, ut intrepide certemus cum diabolo, peccato et morte. Denique ut justitia ejus vestiti omnia mundi opprobria fortiter superemus, et sicut ipse suis donis liberaliter nos replet, ita nos vicissim fructus in ejus gloriam proferamus.

5. Ideo regia ejus unctio non ex oleo vel aromaticis unguentis confecta nobis proponitur, sed Christus Dei vocatur, quia super eum requievit spiritus sapientiae, intelligentiae, consilii, fortitudinis et timoris Dei (Jes. 11, 2). Hoc oleum est laetitiae, quo Psalmus (45, 8) praedicat eum fuisse unctum prae consortibus suis; quia nisi in ipso talis esset praestantia, inopes essemus omnes ac famelici. Neque enim privatim (ut dictum est) ipse sibi ditatus est; sed ut jejunos et aridos sua abundantia perfunderet. Nam sicuti dicitur pater non dedisse filio spiritum ad mensuram (Joann. 3, 34), ita exprimitur ratio, ut de plenitudine ejus acciperemus omnes et gratiam pro gratia (ibid. 1, 16). Ex quo fonte manat largitio cujus meminit Paulus (Eph. 4, 7), qua varie distribuitur gratia fidelibus, secundum mensuram donationis Christi. His satis superque confirmatur quod dixi, Christi regnum in spiritu, non terrenis deliciis vel pompis esse situm, ac proinde, ut simus ejus participes, mundo renuntiandum esse. Hujus sacrae unctionis visibile symbolum in Christi baptismo ostensum fuit, dum super eum requievit spiritus in specie columbae (Joann. 1, 32; Luc. 3, 22). Spiritum vero ejusque dona unctionis voce designari (1 Joann. 2, 20. 27), neque novum est, neque absurdum videri debet; quia non aliunde vegetamur. Maxime vero quod ad coelestem vitam spectat, nulla est in nobis vigoris gutta, nisi quam nobis spiritus sanctus instillat, qui sedem in Christo delegit, ut inde large ad nos scaturirent coelestes divitiae quarum adeo sumus egeni. Quod autem et regis sui fortitudine invicti stant fideles et spirituales ejus divitiae in eos exuberant, non immerito dicuntur Christiani. Caeterum huic, de qua loquuti sumus, aeter-

nitati nihil derogat Pauli sententia (1 Cor. 15, 24. 28): tunc regnum tradet Deo et patri. Item: subjicietur filius ipse, ut sit Deus omnia in omnibus. Quia nihil aliud vult, quam in illa perfecta gloria non talem fore regni administrationem qualis nunc est. Dedit enim pater omnem potestatem filio ut per ejus manum nos gubernet, foveat, sustentet, sub ejus tutela nos protegat, nobisque auxilietur. Ita quantisper a Deo peregrinamur, Christus intercedit medius, qui nos paulatim ad solidam cum Deo conjunctionem perducat. Et certe quod sedet ad patris dexteram, tantundem valet ac si vocetur patris legatus, penes quem tota sit imperii potestas; quia Deus mediate (ut ita loquar) vult in ejus persona ecclesiam regere ac tueri. Sicuti etiam interpretatur Paulus primo ad Ephesios (v. 20 seq.), locatum fuisse ad dexteram patris, ut sit ecclesiae caput, quae est corpus ejus. Nec alio tendit quod alibi docet (Phil. 2, 9), datum illi fuisse nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, et omnis lingua confiteatur quod sit in gloriam Dei patris. Nam iis etiam verbis in Christi regno ordinem commendat praesenti nostrae infirmitati necessarium. Ita recte colligit Paulus, Deum per se tunc fore unicum ecclesiae caput, quia impletae erunt Christi partes in ecclesiae defensione. Eadem ratione passim scriptura Dominum vocat, quia hac lege eum nobis praefecit pater ut suam dominationem per eum exerceat. Licet enim multa dominia celebrentur in mundo, unus nobis Deus pater, ex quo omnia, et nos in ipso; et unus Dominus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum, inquit Paulus (1 Cor. 8, 5 seq.). Unde rite colligitur, eundem esse ipsum Deum, qui per os Jesaiae (33, 22) asseruit se regem esse ac legislatorem ecclesiae. Nam etsi ubique beneficium et donum patris vocat quidquid habet potestatis, non aliud tamen significat, quam se divinitus regnare; quia ideo mediatoris induit personam ut e sinu patris et incomprehensibili gloria descendens ad nos appropinquaret. Quo justius est nos omnes uno consensu ad parendum accingi, summaque alacritate obsequia nostra dirigere ad ejus nutum. Nam sicuti regis et pastoris officia conjungit erga pios, qui se morigeros ultro subjiciunt, ita ex opposito audimus sceptrum ferreum gestare, quo frangat ac conterat praefractos omnes, quasi vasa figuli (Psal. 2, 9). Audimus etiam judicem fore gentium ut terram operiat cadaveribus, et altitudinem sibi adversam prosternat (ibid. 110, 6). Cujus rei quaedam hodie cernuntur exempla; plenum vero documentum exstabit ultimo judicio, quod etiam proprie censeri potest extremus regni ejus actus.

6. Jam de sacerdotio breviter sic habendum, finem et usum ejus esse ut sit mediator purus omni macula, qui sanctitate sua Deum nobis conciliet. Sed quia aditum occupat justa maledictio, et Deus pro judicis officio nobis infensus est, ut nobis favorem comparet sacerdos ad placandam iram ipsius Dei, piaculum intervenire necesse est. Quare ut hoc munus impleret Christus, cum

sacrificio in medium prodire oportuit. Nam et sub lege sacerdotii fas non erat sanctuarium ingredi absque sanguine; ut scirent fideles, quamvis sacerdos interpositus esset deprecator, non posse tamen Deum propitiari, nisi expiatis peccatis. Qua de re prolixe apostolus disputat in epistola ad Hebraeos a septimo capite fere ad finem usque decimi. Summa tamen huc redit, non nisi in Christum competere sacerdotii honorem, quia sacrificio mortis suae reatum nostrum delevit, et satisfecit pro peccatis. Quanti vero momenti res sit, ex solenni illo Dei jurejurando, quod absque poenitentia prolatum est, monemur: tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech (Psal. 110, 4). Sancire enim haud dubie voluit caput illud, in quo praecipuum salutis nostrae cardinem verti sciebat. Neque enim, ut dictum est, nobis aut precibus nostris ad Deum patet accessus, nisi purgatis inquinamentis nos sacerdos sanctificet, gratiamque nobis obtineat, a qua nos scelerum nostrorum et vitiorum arcet immundities. Ita videmus a morte Christi incipiendum esse, ut ad nos perveniat sacerdotii ejus efficacia et utilitas. Hinc sequitur aeternum esse deprecatorem, cujus patrocinio favorem consequimur. Unde rursus oritur non modo precandi fiducia, sed etiam tranquillitas piis conscientiis; dum in paternam Dei indulgentiam tuto recumbunt, certoque persuasae sunt ei placere quidquid per mediatorem consecratum est. Quum vero sub lege victimas ex pecudibus offerri sibi Deus jusserit, diversa et nova in Christo fuit ratio, ut idem esset hostia qui sacerdos. Quia nec alia pro peccatis idonea satisfactio reperiri poterat, nec quisquam tanto honore dignus qui Deo unigenitum filium offerret. Jam sacerdotis personam sustinet Christus, non modo ut aeterna reconciliationis lege patrem nobis faventem ac propitium reddat, sed etiam ut nos asciscat in societatem tanti honoris (Apoc. 1, 6). Nam qui in nobis polluti sumus, in ipso tamen sacerdotes, offerimus nos et nostra omnia Deo, coelesteque sanctuarium libere ingredimur, ut grata sint ac boni odoris in conspectu Dei quae a nobis proveniunt sacrificia precum et laudis. Atque hucusque se extendit illud Christi dictum: propter eos sanctifico me ipsum (Joann. 17, 19): quia sanctitate ejus perfusi, quatenus nos secum patri dicavit (qui alioqui foetemus coram eo) tanquam puri et mundi, imo etiam sacri, placemus. Huc pertinet unctio sanctuarii, cujus mentio fit apud Danielem (9, 24). Notanda enim est antithesis inter hanc unctionem et illam umbratilem, quae tunc in usu fuerat: ac si diceret angelus, discussis umbris in Christi persona clarum fore sacerdotium. Quo magis detestabile est eorum commentum, qui non contenti Christi sacerdotio se ipsos ad eum mactandum ingerere ausi sunt, quod tentatur quotidie in papatu, ubi missa censetur immolatio Christi.

CAPUT XVI.

Quomodo redemptoris partes impleverit Christus, ut nobis salutem acquireret; ubi de morte et resurrectione ejus agitur, et in coelum ascensu.

Hujus Capitis quatuor praecipuae sunt partes. 1) De tota re in genere agit, necessariam quaestionem de Dei justitia et misericordia in Christo conjuncta discutiens, sect. 1—4. — 2) Singulatim ostendit, quomodo Redemptoris partes Christus impleverit, a 5. sect. usque ad 17., ubi de ejus morte, sepultura, descensu ad inferos, resurrectione, ascensione in coelum, sessione ad dexteram Patris, et reditu ad judicium. — 3) Quoniam vero bonam partem Symboli ea occasione enarravit, quid sit de eo Symbolo (quod Apostolis ascribitur) sentiendum, exponit sect. 18. — 4) Conclusio, doctrinam et usum totius doctrinae de Redemptore Christo proponens, sect. ult.

1. Quae hactenus de Christo diximus, ad unum hunc scopum referenda sunt, ut in nobis damnati, mortui et perditi justitiam in ipso, libertationem, vitam et salutem quaeramus; quemadmodum docemur insigni illa Petri sententia, non esse aliud nomen sub coelo datum hominibus in quo oporteat salvos fieri (Act. 4, 12). Neque vero temere, vel fortuito casu, vel hominum arbitrio impositum illi fuit nomen Jesu, sed e coelis ab angelo supremi decreti praecone allatum, ratione etiam addita: quia ad servandum a peccatis populum missus esset (Matth. 1, 21; Luc. 1, 31). In quibus verbis notandum est quod alibi attigimus, redemptoris munus ei fuisse injunctum ut nobis esset salvator. Interea tamen mutila esset redemptio, nisi per continuos progressus ad ultimam usque salutis metam nos perduceret. Itaque simulac vel minimum ab eo deflectimus, sensim evanescit salus, quae solida in eo residet: ut se ultro privent omni gratia quicunque in eo non acquiescunt. Et memoratu digna est illa Bernardi[1]) admonitio, non modo lucem sed cibum quoque esse nomen Jesu; oleum etiam esse, sine quo aridus est omnis animae cibus; salem esse, sine cujus conditura insipidum est quidquid proponitur; denique esse mel in ore, in aure melos, in corde jubilum et simul medicinam; et quidquid disputatur insulsum esse, nisi ubi sonat hoc nomen. Sed hic diligenter expendere convenit, quomodo nobis ab ipso parta sit salus: ut non modo ipsum ejus autorem persuasi simus, sed quae ad stabilem fidei nostrae fulturam sufficiunt amplexi, repudiemus quaecunque possent huc vel illuc nos abstrahere. Quum enim nemo possit in se ipsum descendere ac serio reputare qualis sit, quin Deum sibi iratum infestumque sentiens necesse habeat ejus placandi modum ac rationem anxie expetere, quod satisfactionem exigit, non vulgaris requiritur certitudo; quia peccatoribus, donec a reatu soluti fuerint, semper in-

1) Bernardi in Cant. Serm. 15.

cumbit ira Dei et maledictio, qui, ut est justus judex, non sinit impune legem suam violari, quin ad vindictam armatus sit.

2. Verum antequam longius progredimur, in transcursu videndum est quomodo conveniat, Deum, qui nos misericordia sua praevenit, fuisse inimicum, donec per Christum nobis reconciliatus est. Nam quomodo in filio unigenito singulare amoris sui pignus nobis dedisset, nisi jam ante fuisset gratuito favore complexus? Quoniam ergo hic emergit aliqua repugnantiae species, hunc nodum expediam. In hunc fere modum spiritus in scripturis loquitur, Deum fuisse hominibus inimicum, donec in gratiam Christi morte sunt restituti; fuisse maledictos, donec illius sacrificio expiata est eorum iniquitas; fuisse a Deo separatos, donec per ipsius corpus fuerunt in conjunctionem recepti (Rom. 5, 10; Gal. 3, 10. 13; Col. 1, 21. 22). Hujus generis loquutiones ad sensum nostrum sunt accommodatae, ut melius intelligamus, quam misera sit et calamitosa extra Christum nostra conditio. Nisi enim claris verbis diceretur, iram ac vindictam Dei mortemque aeternam nobis incubuisse, minus agnosceremus quam miseri essemus sine Dei misericordia, et beneficium liberationis minoris aestimaremus. Exempli gratia, audiat aliquis: si te, quo tempore adhuc peccator eras, odisset Deus et te abiecisset, ut eras meritus, horribile exitium te manebat; sed quia sponte ac gratuita sua indulgentia te in gratia retinuit, nec alienari a se passus est, eo periculo sic te liberavit: afficietur quidem et sentiet aliqua ex parte quantum debeat misericordiae Dei. Verum audiat rursum quod scriptura docet, se alienatum fuisse a Deo per peccatum, haeredem irae, mortis aeternae maledictioni obnoxium, exclusum ab omni spe salutis, extraneum ab omni benedictione Dei, satanae mancipium, sub peccati jugo captivum, horribili denique exitio destinatum et jam implicitum: hic Christum deprecatorem intercessisse, poenam in se recepisse ac luisse, quae ex justo Dei judicio peccatoribus omnibus imminebat; mala, quae Deo exosos illos reddebant, sanguine suo expiasse; hoc piaculo satisfactum ac rite litatum Deo patri esse; hoc intercessore iram ejus fuisse placatam; hoc fundamento pacem Dei cum hominibus esse subnixam; hoc vinculo benevolentiam illius erga ipsos contineri: his nonne eo magis permovebitur, quo melius ad vivum repraesentatur quanta e calamitate ereptus fuerit? In summa, quoniam non potest animus noster vitam in Dei misericordia vel satis cupide apprehendere vel qua decet gratitudine excipere, nisi formidine irae Dei et aeternae mortis horrore ante perculsus et consternatus, sic instituimur sacra doctrina, ut sine Christo Deum nobis quodammodo infestum cernamus, et ejus manum in exitium nostrum armatam, benevolentiam ejus paternamque caritatem non nisi in Christo amplexemur.

3. Atque hoc tametsi pro captus nostri infirmitate dicitur, non tamen falso. Deus enim, qui summa justitia est, iniquitatem, quam in omnibus nobis conspicit, amare non potest. Ha-

bemus ergo omnes in nobis, quod Dei odio dignum sit. Proinde secundum corruptae nostrae naturae, et deinde accedentis pravae vitae respectum, in offensione Dei revera sumus omnes in ejus conspectu rei, et ad gehennae damnationem nati. Verum quia Dominus quod suum est in nobis perdere non vult, adhuc aliquid invenit, quod pro sua benignitate amet. Utcunque enim peccatores vitio nostro simus, manemus tamen ejus creaturae; utcunque mortem nobis asciverimus, ipse tamen nos ad vitam condiderat. Sic mera et gratuita nostri dilectione excitatur ad nos in gratiam recipiendos. Atqui, si perpetuum et irreconciliabile dissidium est inter justitiam et iniquitatem, quamdiu peccatores manemus, suscipere nos totos non potest. Itaque ut sublata omnis simultatis materia nos sibi prorsus reconciliet, proposita in morte Christi expiatione, quidquid in nobis mali est abolet, ut justi in ejus conspectu et sancti appareamus, qui antea immundi eramus ac impuri. Proinde sua dilectione praevenit ac antevertit Deus pater nostram in Christo reconciliationem. Imo quia prius diligit, postea nos sibi reconciliat. Sed quia in nobis, donec sua morte succurrit Christus, manet iniquitas quae Dei indignationem meretur, et est coram eo maledicta ac damnata, non ante plenam habemus firmamque cum Deo conjunctionem, quam ubi Christus nos conjungit. Adeoque si Deum nobis pacatum ac propitium volumus polliceri, in Christum solum oculos mentesque defigere convenit; ut revera per ipsum solum consequimur ne imputentur nobis peccata, quorum imputatio iram Dei secum trahit.

4. Atque hac ratione dicit Paulus (Eph. 1, 4), eam dilectionem, qua nos ante mundi creationem complexus est Deus, in Christo constitisse ac fuisse fundatam. Haec perspicua sunt et scripturae consentanea, locosque illos optime inter se conciliant, ubi dicitur (Joann. 3, 16), Deum suam erga nos dilectionem in eo declarasse quod unigenitum filium in mortem dederit; et tamen fuisse inimicum, antequam morte Christi in gratiam reductus esset (Rom. 5, 10). Verum quo firmiora sint apud eos qui veteris ecclesiae testimonium requirunt, citabo locum Augustini [1]), ubi id ipsum docetur. Incomprehensibilis, inquit, ac immutabilis est Dei dilectio: non enim ex quo ei reconciliati sumus per sanguinem filii ejus, coepit nos diligere, sed ante mundi constitutionem dilexit nos, ut cum ejus unigenito etiam nos filii ejus essemus, antequam omnino aliquid essemus. Quod ergo reconciliati sumus per mortem Christi, non sic accipiatur quasi ideo nos reconciliaverit ei filius, ut jam amare inciperet quos oderat; sed jam nos diligenti reconciliati sumus, cum quo propter peccatum inimicitias habebamus. Quod utrum verum dicam, attestetur apostolus. Commendat, inquit (Rom. 5, 8), dilectionem suam erga nos, quoniam, quum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. Habebat itaque ille erga nos caritatem, etiam

1) Tract. in Ev. Joann. 110, 6.

quum inimicitias adversus eum exercentes operaremur iniquitatem. Proinde miro et divino modo, et quando nos oderat, diligebat. Oderat enim nos, quales ipse non fecerat: et quia iniquitas nostra opus ejus non omni ex parte consumpserat, noverat simul in unoquoque nostrum et odisse quod feceramus, et amare quod fecerat. Haec sunt Augustini verba.

5. Jam ubi quaeritur quomodo abolitis peccatis dissidium Christus inter nos et Deum sustulerit, et justitiam acquisierit quae eum nobis faventem ac benevolum redderet, generaliter responderi potest, toto obedientiae suae cursu hoc nobis praestitisse. Quod Pauli testimonio probatur. Quemadmodum unius transgressione peccatores multi sunt constituti, sic unius obedientia justi constituimur (Rom. 5, 19). Et sane alibi causam veniae quae nos eximit a maledictione legis, extendit ad totam Christi vitam: ubi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum factum ex muliere, subjectum legi, ut eos qui sub lege erant redimeret (Gal. 4, 4). Ita in ipso quoque baptismo asseruit impleri justitiae partem quod obedienter patris mandatum perageret (Matth. 3, 15). Denique ex quo induit personam servi, coepit ad nos redimendos pretium liberationis solvere. Scriptura tamen, quo certius definiat modum salutis, hoc morti Christi quasi peculiare ac proprium adscribit. Pronuntiat ipse animam se dare in redemptionem pro multis (Matth. 20, 28). Paulus docet mortuum esse propter peccata nostra (Rom. 4, 25). Clamabat Joannes Baptista, ipsum venisse ad tollendum peccata mundi, quia agnus Dei esset (Joann. 1, 39). Alibi Paulus (Rom. 3, 24) nos justificari gratis tradit, per redemptionem quae est in Christo, quia propositus est reconciliator in suo sanguine. Item, nos justificatos esse in sanguine ipsius et reconciliatos per mortem (Rom. 5, 9). Rursum: qui peccatum non noverat, pro nobis factus est peccatum, ut essemus justitia Dei in illo (2 Cor. 5, 21). Non omnia persequar, quia immensus esset catalogus, et multa deinde suo ordine citanda erunt. Quamobrem in symbolo fidei quod apostolicum vocant, optimo ordine statim a natalibus Christi fit transitus ad mortem et resurrectionem, ubi perfectae salutis summa consistit. Neque tamen excluditur reliqua pars obedientiae qua defunctus est in vita: sicuti Paulus (Phil. 2, 7) ab initio ad finem usque totam comprehendit, quod se ipsum exinanierit, forma servi accepta, et patri fuerit obediens usque ad mortem, nempe mortem crucis. Et sane in ipsa quoque primum gradum occupat voluntaria subjectio: quia ad justitiam nihil profuisset sacrificium nisi sponte oblatum. Itaque ubi testatus est Dominus se animam pro ovibus ponere, diserte addit: nemo tollit eam a me ipso (Joann. 10, 18). Quo sensu Jesaias (53, 7) dicit obmutuisse instar agni coram tonsore. Et historia evangelica refert obviam prodiisse militibus, et coram Pilato, omissa defensione, stetisse ad subeundum judicium. Non id quidem absque certamine; quia et infirmitates nostras susceperat, et hoc modo probari oportuit

quod patri suo praestabat obsequium. Et hoc non vulgare fuit amoris erga nos incomparabilis specimen, luctari cum horribili formidine, et inter diros illos cruciatus abjicere sui curam, ut nobis consuleret. Illud quidem tenendum est, non potuisse rite Deo aliter litari, quam dum proprio se affectu abdicans Christus illius se arbitrio subjecit, totumque addixit. Quam ad rem apposite testimonium illud Psalmi citat apostolus (Hebr. 10, 5; Psal. 40, 9): in libro legis scriptum est de me ut faciam voluntatem tuam Deus; volo, et lex tua in medio cordis mei: tunc dixi, ecce venio. Caeterum quia non nisi in sacrificio et ablutione, quibus expiantur peccata, quietem reperiunt trepidae conscientiae, illuc merito dirigimur, et in morte Christi statuitur nobis vitae materia. Porro quia nos maledictio ex reatu manebat ad coeleste Dei tribunal, primo loco refertur damnatio coram praeside Judaeae Pontio Pilato, ut sciamus, poenam, cui eramus obstricti, fuisse justo inflictam. Horribile Dei judicium effugere non poteramus; ut inde nos eriperet Christus, coram homine mortali, imo etiam scelesto et profano damnari sustinuit. Neque enim solum ad astruendam historiae fidem exprimitur nomen praefecti, sed ut discamus quod docet Jesaias (53, 5), castigationem pacis nostrae fuisse super eum, ejusque livore nos fuisse sanatos. Neque enim tollendae damnationis nostrae causa satis erat quamlibet obire mortem; sed, quo redemptioni nostrae satisfaceret, genus mortis deligendum fuit, in quo et damnationem ad se traducens, et piaculum in se recipiens, utroque nos liberaret. Si a latronibus jugulatus fuisset, vel tumultuarie caesus per seditionem vulgi, in ejusmodi morte nulla satisfactionis species exstitisset. Verum ubi reus ad tribunal sistitur, testimoniis arguitur et premitur, ipsius judicis ore morti addicitur, his documentis intelligimus ipsum personam sontis et malefici sustinere. Atque hic duo notanda sunt quae et prophetarum vaticiniis praedicta erant, et eximiam fidei consolationem et confirmationem afferunt. Quum enim Christum audimus a judicis solio ad mortem dimissum, inter latrones esse suspensum, habemus complementum ejus prophetiae quae ab evangelista citatur, inter iniquos reputatus est (Jes. 53, 11; Marc. 15, 28). Cur istud? nempe ut peccatoris, non justi aut insontis, vices obiret: quia non innocentiae, sed peccati causa mortem oppetebat. Contra, ubi audimus eodem quo damnatus fuit ore absolutum (nam ejus innocentiae non semel testimonium palam reddere coactus est Pilatus) in mentem veniat quod est apud alterum prophetam: quae non rapuerat exsolvisse (Psal. 69, 5). Atque ita et peccatoris sceleratique personam in Christo repraesentatam intuebimur, et relucente innocentia, conspicuum simul fiet, alieno potius quam proprio scelere gravatum. Passus ergo est sub Pontio Pilato, solenni praesidis sententia in scelestorum numerum ita relatus; neque sic tamen quin justus ab ipso simul pronuntietur, dum affirmat nullam se in eo invenire causam (Joann. 18, 38). Haec nostra absolutio est quod in caput filii Dei translatus est reatus,

qui nos tenebat poenae obnoxios. Nam haec compensatio in primis tenenda est, ne trepidemus atque anxii simus tota vita, ac si nobis instaret justa Dei ultio, quam in se transtulit Dei filius.

6. Jam et ipsa mortis species insigni mysterio non caret. Maledicta crux erat, non humana tantum opinione, sed divinae legis decreto (Deut. 21, 23). In eam ergo dum tollitur Christus, maledictioni se obnoxium facit. Atque ita factum oportuit, ut omni exsecratione, quae propter iniquitates nostras nos manebat, vel potius nobis incumbebat, eximeremur, dum in eum traducitur. Quod etiam in lege adumbratum fuit. Siquidem אשמות (quo vocabulo peccatum ipsum proprie designatur) vocabantur oblatae pro peccatis victimae et expiatrices. Qua nominis translatione innuere spiritus voluit, instar *καθαρμάτων* ipsas esse, quae debitam sceleribus exsecrationem susciperent ac sustinerent. Quod autem in mosaicis sacrificiis figurate repraesentatum fuit, id in Christo figurarum archetypo exhibetur. Quare, ut justa expiatione defungeretur, animam suam אשם impendit, hoc est satisfactoriam peccati hostiam, ut inquit propheta (Jes. 53, 5 et 11), in quam rejecta quodammodo macula et poena nobis desinat imputari. Apertius id ipsum testatur apostolus, quum docet (2 Cor. 5, 21), eum, qui peccatum non noverat, peccatum pro nobis a patre factum, quo justitia Dei efficeremur in illo. Nam filius Dei, omni vitio purissimus, iniquitatum tamen nostrarum probrum ac ignominiam induit, ac sua vicissim puritate nos operuit. Eodem videtur respexisse, quum tradit (Rom. 8, 3) de peccato, damnatum fuisse peccatum in ejus carne. Siquidem peccati vim abolevit pater, quum in Christi carnem translata fuit ejus maledictio. Indicatur itaque hac voce, Christum patri fuisse in morte pro victima satisfactoria immolatum, ut peracta per ejus sacrificium litatione, iram Dei jam horrere desinamus. Nunc liquidum est, quid sibi velit illud prophetae (Jes. 53, 6), positas fuisse in eo nostras omnium iniquitates: nempe quod sordes earum abstersurus, iisdem per translatitiam imputationem obtectus fuit. Ejus rei symbolum fuit crux, cui affixus est, teste apostolo. Christus, inquit (Gal. 3, 13), redemit nos ab exsecratione legis, dum pro nobis factus est exsecratio. Scriptum est enim (Deut. 27, 26): exsecrabilis omnis qui pendet in ligno; ut in gentes benedictio Abrahae in Christo perveniret. Eodem respexit Petrus (1 Petr. 2, 24), ubi docet peccata nostra portasse in ligno; quia ex ipso maledictionis symbolo clarius intelligimus, onus quo eramus oppressi fuisse illi impositum. Neque tamen eam subiisse maledictionen intelligendus est, qua obrutus ipse fuerit; quin subeundo potius vim ejus universam depressit, infregit, dissipavit. Proinde fides in Christi damnatione absolutionem, benedictionem in maledictione apprehendit. Quare non abs re Paulus triumphum, quem sibi in cruce peperit Christus, magnifice praedicat, ac si crux, quae plena erat dedecoris, conversa esset in currum triumphalem. Dicit enim (Col. 2, 14) affixum fuisse cruci chirographum, quod erat contra-

rium nobis, et exspoliatos principatus ac palam traductos. Nec mirum, quia per spiritum aeternum, teste altero apostolo (Hebr. 9, 14), se ipsum obtulit Christus. Unde illa naturae rerum conversio. Sed haec ut firmam radicem agant in cordibus nostris, et penitus insideant, semper nobis in mentem veniant sacrificium et ablutio. Neque enim certo confidere possemus Christum esse *ἀπολύτρωσιν καὶ ἀντίλυτρον καὶ ἱλαστήριον*, nisi victima fuisset. Ideoque toties fit sanguinis mentio, ubi modum redemptionis ostendit scriptura. Quanquam non modo ad litationem valuit effusus Christi sanguis, sed lavacri etiam vice fuit, ad sordes nostras purgandas.

7. Sequitur in symbolo, mortuum fuisse et sepultum. Ubi rursum videre est quomodo in vicem nostram ubique se supposuerit ad solvendum nostrae redemptionis pretium. Mors jugo suo nos obligatos tenebat; in illius se potestatem loco nostro tradidit, quo nos inde eximeret. Hoc intelligit apostolus (Hebr. 2, 9), quum scribit eum mortem gustasse pro omnibus. Moriendo enim effecit ne moriamur, vel (quod idem est) morte sua vitam nobis redemit. Hoc autem a nobis diversum habuit, quod morti se velut deglutiendum permisit, non ut ejus gurgitibus absorberetur, sed magis ut eam absorberet, a qua mox eramus absorbendi; quod subigendum ei se permisit, non ut ejus potestate opprimeretur, sed magis ut eam prosterneret, quae nobis imminebat ac jam depressis insultabat. Denique ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium (Hebr. 2, 14), id est diabolum, et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. Hunc primum fructum mors ejus nobis protulit. Alterum vero, quod participatione sui membra nostra terrena mortificat, ne suas in posterum actiones exerceant; veteremque nostrum hominem enecat, ne posthac vigeat ac fructificet. Quo etiam sepultura ejus pertinet: nempe cujus consortes peccato et ipsi sepeliamur. Non enim, dum nos in similitudinem mortis Christi insitos esse apostolus docet, et cum eo sepultos in peccati mortem (Rom. 6, 5; Gal. 2, 19), per ejus crucem nobis crucifixum esse mundum et nos mundo (Gal. 6, 14), nos illi commortuos esse (Col. 3, 3), ad exprimendum mortis ejus exemplum duntaxat nos adhortatur; sed hanc illi inesse efficaciam declarat, quae in Christianis omnibus apparere debeat, nisi velint mortem ipsam inutilem reddere et infructuosam. Proinde duplex in morte sepulturaque Christi beneficium nobis fruendum proponitur: liberatio a morte cui mancipati eramus et carnis nostrae mortificatio.

8. Nec vero descensum ad inferos omittere convenit, in quo ad redemptionis effectum non parum est momenti. Quanquam enim ex veterum scriptis particulam, quae legitur in symbolo, apparet non adeo fuisse olim in ecclesiis usitatam, in tractanda tamen doctrinae summa locum ei dari necesse est, utpote quae rei maximae utile ac minime spernendum mysterium continet. Sunt quidem et ex veteribus nonnulli, qui eam non prae-

termittant. Unde conjicere licet, post aliquantum temporis insertam non protinus sed sensim ecclesiis insuevisse. Id certe extra controversiam est, ex communi piorum omnium sensu fuisse desumptam; quando nemo est patrum, qui non in suis scriptis descensum Christi ad inferos commemoret, tametsi interpretatione diversa. Verum aut a quibus, aut quo primum tempore inserta fuerit, parum ad rem attinet. Potius hoc in symbolo animadvertendum, ut plena et numeris omnibus absoluta fidei summa nobis constet, in quam nihil ingeratur nisi ex purissimo Dei verbo petitum. Si quos porro impedit morositas ne in symbolum admittant, mox tamen planum fiet tanti interesse ad redemptionis nostrae summam, ut ea praeterita multum ex mortis Christi fructu depereat. Sunt etiam rursum qui opinentur, non aliquid novum hic dici, sed aliis verbis repeti, quod prius de sepultura dictum fuerat; quandoquidem inferni vocabulum saepius in scripturis pro sepulcro ponatur. Quod de verbi significatione obtendunt, verum esse concedo, non raro pro sepulcro accipi infernum; sed eorum opinioni rationes duae repugnant, quibus ego facile adducor ut ab illis dissentiam. Quantae enim oscitantiae fuisset, rem minime difficilem, verbis expeditis et claris demonstratam, obscuriore deinde verborum complexu indicare magis quam declarare? Nam quoties loquutiones duae rem eandem exprimentes simul connectuntur, posteriorem esse prioris exegesin convenit. At vero qualis erit ista exegesis, si quis ita loquatur: quod Christus sepultus esse dicitur, significat ad inferos descendisse? Deinde non est verisimile, irrepere potuisse superfluam ejusmodi battologiam in compendium hoc, ubi summatim, quam fieri potest paucissimis verbis, praecipua fidei capita notantur. Nec dubito quin mihi facile assentiantur quicunque rem ipam paulo diligentius expenderint.

9. Alii secus interpretantur, quod Christus descenderit ad animas patrum, qui sub lege mortui erant, ut nuntium peractae redemptionis perferret, ac erueret eas ex carcere, ubi inclusae tenebantur; et huc perperam trahunt testimonia ex Psalmo (107, 16), quod portas aereas et vectes ferreos fregerit. Item ex Zacharia (9, 11), quod redemerit vinctos e puteo in quo non erat aqua. Verum, quum Psalmus eorum liberationes praedicet, qui in longinquis regionibus capti in vincula conjiciuntur; Zacharias autem profundo et arido puteo vel abysso comparet cladem babylonicam in qua demersus erat populus, et simul doceat, totius ecclesiae salutem esse exitum a profundis inferis: nescio qui factum sit ut posteritas locum putaret esse subterraneum, cui affinxit nomen limbi. Sed haec fabula tametsi magnos autores habet, et hodie quoque a multis serio pro veritate defenditur, nihil tamen quam fabula est. Nam concludere in carcere mortuorum animas puerile est: Christi autem animam illuc descendere ut eas manumitteret, quid opus fuit? Libenter equidem fateor, Christum ipsis illuxisse virtute sui spiritus: ut gratiam quam spe gustave-

rant duntaxat, mundo fuisse tunc exhibitam agnoscerent. Et probabili ratione huc aptari potest Petri locus (1 Petr. 3, 19), ubi dicit Christum venisse, ac praedicasse spiritibus qui in specula erant (carcerem vertunt communiter). Nam et contextus eo nos ducit, fideles, qui ante id tempus defuncti fuerant, consortes fuisse ejusdem nobiscum gratiae; quia vim mortis inde amplificat, quod ad mortuos usque penetraverit, dum piae animae ejus visitationis, quam sollicite exspectaverant praesenti aspectu sunt potitae; contra, reprobis clarius patuit se excludi ab omni salute. Quod autem Petrus non tam distincte loquitur, non ita accipiendum est quasi nullo discrimine pios simul et impios permisceat; sed tantum docere vult communem utrisque fuisse mortis Christi sensum.

10. Verum de Christi descensu ad inferos, seposita ratione symboli, certior expositio quaerenda est. Et nobis ex Dei verbo constat, non modo sancta et pia, sed plena quoque eximiae consolationis. Nihil actum erat si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus; sed operae simul pretium erat ut divinae ultionis severitatem sentiret: quo et irae ipsius intercederet, et satisfaceret justo judicio. Unde etiam eum oportuit cum inferorum copiis aeternaeque mortis horrore, quasi consertis manibus, luctari. Correctionem pacis nostrae illi impositam fuisse ex propheta (Jes. 53, 5) nuper retulimus, fuisse propter scelera nostra a patre percussum, attritum propter nostras infirmitates. Quibus significat, in locum sceleratorum sponsorem, vadem, adeoque instar rei submissum, qui dependeret ac persolveret omnes, quae ab illis expetendae erant, poenas; uno hoc duntaxat excepto, quod doloribus mortis non poterat detineri (Act. 2, 24). Ergo si ad inferos descendisse dicitur, nihil mirum est, quum eam mortem pertulerit, quae sceleratis ab irato Deo infligitur. Ac nimis frivola, adeoque ridicula est eorum exceptio, qui dicunt hoc modo perverti ordinem: quia absurdum est sepulturae subjici quod praecessit. Ubi enim quae in hominum conspectu passus est Christus exposita fuerunt, opportune subjicitur invisibile illud et incomprehensibile judicium quod coram Deo sustinuit: ut sciamus non modo corpus Christi in pretium redemptionis fuisse traditum; sed aliud majus et excellentius pretium fuisse, quod diros in anima cruciatus damnati ac perditi hominis pertulerit.

11. Hoc sensu dicit Petrus Christum resurrexisse solutis mortis doloribus, a quibus impossibile erat ipsum teneri, vel superari. Non simpliciter nominat mortem; sed filium Dei implicitum fuisse doloribus exprimit, quos parit maledictio et ira Dei: quae origo mortis est. Quantulum enim fuisset, secure et quasi per lusum prodire ad subeundam mortem? Hoc vero immensae misericordiae verum fuit specimen, mortem quam tantopere horrebat, non refugere. Nec dubium est, quin idem docere velit apostolus in epistola ad Hebraeos, ubi scribit (5, 7), Christum a suo metu fuisse exauditum (reverentiam alii vertunt vel pietatem,

sed quam parum apte, res ipsa evincit, et ipsa etiam loquendi forma). Christus ergo cum lacrymis et clamore valido orans a metu suo exauditur; non ut a morte sit immunis, sed ne absorbeatur ut peccator: quia illic personam nostram gerebat. Et certe nulla fingi potest magis formidabilis abyssus, quam sentire te a Deo derelictum et alienatum: et quum invocaveris non exaudiri: perinde ac si in tuam perniciem ipse conspirasset. Eo Christum videmus fuisse dejectum ut coactus fuerit, urgente angustia, exclamare: Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti (Psal. 22, 2; Matth. 27, 46)? Quod enim nonnulli volunt, ex aliorum potius opinione quam ex suo sensu sic loquutum fuisse, nequaquam probabile est; quum ex intimi animi angore deductam fuisse vocem constet. Neque tamen innuimus Deum fuisse unquam illi vel adversarium vel iratum. Quomodo enim dilecto filio, in quo animus ejus acquievit, irasceretur? aut quomodo Christus patrem aliis sua intercessione placaret, quem infensum haberet ipse sibi? Sed hoc nos dicimus, divinae severitatis gravitatem eum sustinuisse, quoniam manu Dei percussus et afflictus, omnia irati et punientis Dei signa expertus est. Proinde Hilarius [1]) eo descensu hoc nos esse consequutos ratiocinatur, ut mors perempta sit. Nec aliis locis a nostra sententia abludit; ut quum ait, crux, mors, inferi, nostra vita sunt. Item alibi: filius Dei in infernis est; sed homo refertur ad coelum. Et quid privati hominis testimonium cito, quum idem apostolus (Hebr. 2, 15) asserat, hunc victoriae fructum commemorans, quod liberati fuerint, qui metu mortis per totam vitam obnoxii erant servituti? Vincere ergo metum oportuit, qui naturaliter cunctos mortales assidue angit ac urget; quod fieri non potuit nisi pugnando. Porro fuisse non vulgarem aut levi de causa conceptum moerorem, mox clarius patebit. Ita cum diaboli potestate, cum mortis horrore, cum inferorum doloribus manum conserendo, factum est ut et referret de illis victoriam et triumphum ageret, ne jam in morte ea formidemus, quae princeps noster deglutivit.

12. Hic nebulones quidam, licet indocti, malitia tamen magis qnam inscitia impulsi, clamitant me atrocem facere Christo injuriam: quia minime consentaneum fuerit eum de animae salute timere. Deinde calumniam durius exagitant, me desperationem adscribere filio Dei, quae fidei contraria sit. Primum de metu pavoreque Christi, quem tam aperte praedicant evangelistae, controversia ab his improbe movetur. Nam antequam instaret tempus mortis, turbatus est spiritu, et affectus moerore; in ipso vero congressu coepit expavescere vehementius. Simulationem si fuisse dicant, nimis putidum est effugium. Confidenter ergo (ut vere docet Ambrosius) profiteri Christi tristitiam convenit, nisi nos crucis pudeat. Et sane nisi poenae fuisset particeps anima, corporibus tantum fuisset redemptor. Luctari autem oportuit ut eri-

1) Hil. de trinit. l. 2, 24 et 3, 15.

geret, qui prostrati jacebant; adeoque nihil inde coelesti ejus gloriae decedit, ut in hac parte refulgeat bonitas nunquam satis laudata, quod infirmitates nostras in se suscipere gravatus non est. Unde etiam solatium illud anxietatum et dolorum, quod nobis proponit apostolus (Hebr. 4, 15), mediatorem hunc expertum esse nostras infirmitates, ut ad succurrendum miseris propensior sit. Obtendunt, quod vitiosum per se est, indigne Christo tribui. Quasi vero supra spiritum Dei sapiant, qui haec duo simul conciliat, Christum fuisse tentatum per omnia sicut nos, et tamen absque peccato. Non est igitur cur nos terreat infirmitas Christi, cui ut se subjiceret, non violentia aut necessitate coactus, sed mero amore nostri, misericordiaque inductus est. Quidquid autem sponte passus est pro nobis, nihil ex ejus minuit virtute. In uno autem falluntur isti obtrectatores, quod infirmitatem in Christo omni vitio labeque puram et vacuam non agnoscunt; quia se intra obedientiae fines continuit. Nam quia moderatio in naturae nostrae depravatione conspici non potest, ubi omnes affectus turbido impetu modum excedunt, hac ulna perperam metiuntur filium Dei. At quum integer esset, in cunctis ejus affectibus viguit moderatio, quae excessum cohiberet. Unde nobis in dolore, metu et formidine similis esse potuit, ut tamen hac nota differret. Convicti ad aliud tandem cavillum transsiliunt: quamvis mortem timuerit Christus, maledictionem et iram Dei, a qua se tutum esse noverat, non timuisse. Sed expendant pii lectores, quam honorificum hoc sit Christo, molliorem ac magis meticulosum fuisse, quam plerosque gregarios homines. Contumaciter ad mortem properant latrones aliique malefici; eam multi alto animo despiciunt, alii placide eam obeunt. Ejus horrore filium Dei fuisse perculsum et prope attonitum, cujus fuisset constantiae vel magnitudinis? Quod enim prodigiosum censeri vulgo posset, de eo refertur, prae vehementia cruciatus guttas sanguinis ex ejus facie fluxisse. Neque vero spectaculum hoc praebuit aliorum oculis, quum in arcano recessu gemitus suos ad patrem dirigeret. Et dubitationem eximit quod angelos, qui insolita consolatione eum erigerent, e coelo descendere necesse fuit. Quam pudenda, ut dixi, fuisset haec mollities, eo usque torqueri ob communis mortis formidinem, ut sanguineo sudore diffueret, neque posset recreari nisi angelorum conspectu? Quid? illa precatio ter repetita: pater, si fieri potest, transeat a me calix iste (Matth. 26, 39), annon ex incredibili amaritudine animi profecta, ostendit asperius et magis arduum fuisse Christo certamen quam cum morte communi? Unde apparet nugatores istos, cum quibus disputo, audacter garrire de rebus incognitis; quia nunquam serio reputarunt, quid sit aut valeat nos redemptos esse a Dei judicio. Atqui haec nostra sapientia est, probe sentire quanti constiterit Dei filio nostra salus. Si nunc roget quispiam an tunc descenderit Christus ad inferos quum mortem deprecatus est: respondeo hoc fuisse exordium, unde colligi potest quam diros et horribiles cruciatus per-

pessus fuerit, quum se ad tribunal Dei reum stare cognosceret nostra causa. Quanquam autem sese ad momentum occultavit divina vis spiritus, ut locum infirmitati carnis cederet, sciendum tamen est talem fuisse tentationem ex doloris et metus sensu, quae cum fide non pugnaret. Et hoc modo impletum est quod habetur in concione Petri (Act. 2, 24), non potuisse eum teneri a doloribus mortis: quia se quasi derelictum a Deo sentiens, ne tantillum quidem deflexit a bonitatis ejus fiducia. Quod docet celebris illa invocatio, in qua prae doloris vehementia clamavit (Matth. 27, 46): Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? Nam etsi supra modum angitur, non tamen desinit vocare Deum suum, a quo se derelictum exclamat. Porro hinc refellitur tam Apollinaris error, quam eorum qui Monothelitae dicti sunt. Ille Christo fingebat spiritum aeternum fuisse animae vice, ut tantum esset dimidius homo. Quasi vero expiare peccata nostra potuerit nisi patri obediendo. Ubi autem affectus aut voluntas obedientiae nisi in anima? quam ideo turbatam fuisse scimus, ut nostrae, trepidatione discussa, pacem et quietem obtineant. Ad haec, contra Monothelitas, videmus ut nunc secundum hominem noluerit, quod volebat secundum divinam naturam. Omitto quod metum, de quo loquuti sumus, contrario affectu subigat. Neque enim obscura est illa repugnantiae species: pater libera me ex hac hora; sed propterea veni in horam hanc: pater clarifica nomen tuum (Joann. 12, 27. 28). In qua tamen perplexitate nulla fuit intemperies, qualis in nobis cernitur dum maxime nitimur ad nos domandos.

13. Sequitur a mortuis resurrectio, sine qua mutilum esset quod hactenus diximus. Quando enim in cruce, morte et sepultura Christi nonnisi infirmitas apparet, transsilienda sunt illa omnia fidei, ut pleno robore instruatur. Proinde tametsi in ejus morte habemus solidum salutis complementum, quia per eam et Deo reconciliati sumus, et justo ejus judicio satisfactum, et maledictio sublata, et persoluta est poena: dicimur tamen non per mortem, sed per resurrectionem regenerati in spem vivam (1 Petr. 1, 3); quia ut ille resurgendo victor mortis emersit, ita fidei nostrae victoria in ipsa demum consistit resurrectione. Quale hoc sit, melius Pauli verbis exprimitur. Mortuum enim dicit (Rom. 4, 25) propter peccata nostra, suscitatum propter nostram justificationem; ac si diceret, morte ejus sublatum peccatum, resurrectione instauratam restitutamque justitiam. Quomodo enim moriendo liberare nos a morte poterat, si morti ipse succubuisset? quomodo comparasset nobis victoriam, si in certamine defecisset? Quare sic salutis nostrae materiam inter Christi mortem et resurrectionem partimur, quod per illam peccatum abolitum et mors exstincta, per hanc justitia reparata et erecta vita: sic tamen ut hujus beneficio vim efficaciamque suam illa nobis proferat. Itaque Paulus in ipsa resurrectione declaratum fuisse filium Dei asserit (Rom. 1, 4): quia tunc demum exseruit coelestem potentiam,

quae et clarum divinitatis ejus speculum est, et stabilis fidei nostrae fultura. Sicuti etiam alibi docet (2 Cor. 13, 4) passum fuisse pro infirmitate carnis, resurrexisse autem ex virtute spiritus. Eodem sensu alibi de perfectione disserens: ut cognoscam illum, inquit (Phil. 3, 10), et potentiam resurrectionis illius. Continuo tamen post societatem cum morte annectit. Cui aptissime congruit illud Petri (1 Petr. 1, 21), Deum suscitasse eum a mortuis, et dedisse illi gloriam, ut fides et spes nostra esset in Deo. Non quod fides morte suffulta vacillet, sed quia virtus Dei, quae sub fide nos custodit, in ipsa maxime resurrectione sese aperit. Proinde meminerimus, quoties solius mortis fit mentio, simul comprehendi quod proprium est resurrectionis; parem quoque synecdochen esse in voce resurrectionis, quoties seorsum a morte ponitur: ut secum trahat quod peculiariter morti convenit. Sed quia resurgendo palmam adeptus est, ut fieret resurrectio et vita, merito contendit Paulus (1 Cor. 15, 17) abolitam esse fidem, et inane fallaxque evangelium, nisi Christi resurrectio cordibus nostris sit infixa. Ideo alibi, postquam in Christi morte adversus damnationis terrores gloriatus est, amplificandi causa addit (Rom. 8, 34): imo idem qui mortuus est resurrexit, et nunc coram Deo pro nobis apparet mediator. Deinde, quemadmodum ante exposuimus ex communicatione crucis pendere carnis nostrae mortificationem, sic et alterum ex ejus resurrectione fructum nos obtinere, illi respondentem, intelligendum est. Ideo enim, inquit apostolus (Rom. 6, 5), similitudini mortis ejus insiti sumus, ut participes resurrectionis in vitae novitate ambulemus. Itaque alibi (Col. 3, 5), ut argumentum ex eo quod Christo sumus commortui deducit, mortificanda esse membra nostra super terram; ita etiam, quia cum Christo surreximus, ex eo infert, quae sursum sunt nobis esse quaerenda, non quae super terram (ibid. 3, 1). Quibus verbis non invitamur duntaxat, exemplo suscitati Christi, ad sectandam vitae novitatem; sed ejus fieri virtute docemur ut regeneremur in justitiam. Tertium quoque ex ea fructum consequimur, quod veluti accepta arrha securi reddimur de nostra ipsorum resurrectione, cujus illam esse certissimam hypostasin constat, qua de re prolixius disputat 1 Cor. 15. Obiter autem annotandum est, quod dicitur ex mortuis resurrexisse: qua voce et mortis et resurrectionis veritas exprimitur; ac si diceretur, et eandem, qua caeteri homines naturaliter defunguntur, mortem obiisse, et in eadem, quam mortalem susceperat, carne immortalitatem recepisse.

14. Resurrectioni non abs re annectitur in coelum ascensus. Etsi enim gloriam virtutemque suam Christus resurgendo plenius illustrare coepit, deposita jam scilicet abjecta et ignobili conditione mortalis vitae et crucis ignominia, sua tamen demum in coelum ascensione regnum suum vere auspicatus est. Quod apostolus ostendit quum docet illum ascendisse ut impleret omnia (Eph. 4, 10). Ubi in specie repugnantiae admonet pulchrum esse

consensum: quia sic a nobis discessit, ut [1]) praesentia esset utilior, quae in humili carnis domicilio se continebat qnantisper in terris versatus est. Itaque Joannes (7, 37), ubi praeclaram illam invitationem retulit: si quis sitit, veniat ad me, etc. subjicit nondum fuisse tunc fidelibus datum spiritum, quia nondum glorificatus erat Jesus. Quod etiam testatus est discipulis ipse Dominus (Joann. 16, 7): expedit vobis ut abeam; nisi enim abiero, spiritus sanctus non veniet. Corporalis vero absentiae solatium proponit, quod non deseret pupillos, sed iterium ad eos veniet, invisibili quidem modo, sed magis optabili; quia tunc certiore experientia edocti sunt, imperium quo potitur, et quam exercet potentiam non modo ad beate vivendum, sed feliciter quoque moriendum fidelibus sufficere. Et sane videmus quanto majorem spiritus sui abundantiam tum effuderit, quanto magnificentius regnum suum promoverit, quanto majorem potentiam tum in adjuvandis suis, tum in hostibus dejiciendis extulerit. In coelum ergo sublatus corporis sui praesentiam e conspectu nostro sustulit; non ut adesse fidelibus desineret, qui adhuc in terris peregrinarentur, sed ut praesentiore virtute et coelum et terram regeret. Quin potius quod pollicitus est, se futurum nobiscum usque ad consummationem saeculi, id sua hac ascensione praestitit; qua ut corpus supra omnes coelos elevatum est, ita virtus et efficacia ultra omnes coeli ac terrae fines diffusa propagataque est. Hoc Augustini [2]) verbis malo quam meis explicare. Iturus, inquit, per mortem erat Christus ad dexteram patris, unde venturus est ad vivos et mortuos judicandos; praesentia itidem corporali, secundum sanam doctrinam fideique regulam; nam praesentia spirituali cum eis erat venturus post ascensionem suam. Et alibi [3]) fusius ac clarius: secundum ineffabilem et invisibilem gratiam impletur quod ab eo dictum est (Matth. 28, 20): ecce vobiscum sum omnibus diebus nsque ad consummationem saeculi. Secundum carnem vero quam verbum assumpsit, secundum id quod de virgine natus est, secundum id quod a Judaeis comprehensus est, quod ligno confixus, quod de cruce depositus, quod linteis involutus, quod in sepulcro conditus, quod in resurrectione manifestatus, non semper habebitis me vobiscum. Quare? Quoniam conversatus est secundum corporis praesentiam quadraginta diebus cum discipulis suis, et eis deducentibus videndo, non sequendo, ascendit in coelum, et non est hic (Act. 1, 3. 9): ibi enim sedet ad dexteram patris; et hic est: non enim recessit praesentia majestatis. Ergo secundum praesentiam majestatis, semper habemus Christum; secundum praesentiam carnis, recte dictum est discipulis: me autem non semper habebitis. Habuit enim illum ecclesia secundum praesentiam carnis paucis diebus; modo fide tenet, oculis non videt.

15. Quare mox subjicitur, consedisse ad patris dexteram:

1) Sic edd. authenticae. Recc. bene corrigunt: ut ejus discessus esset utilior ea praesentia caett.

2) Tract. in Evang. Joann. 109. 3) Tract. 50.

similitudine scilicet a principibus sumpta, qui suos habent assessores, quibus regendi imperandique vices demandant. Ita Christus, in quo exaltari, et per cujus manum regnare vult pater, in ejus dexteram receptus dicitur (Marc. 16, 19; Hebr. 1, 3), ac si diceretur coeli ac terrae dominio inauguratus commissae sibi administrationis possessionem solenniter adiisse. Nec semel adiisse tantum, sed in ea perstare, donec ad judicium descendat. Sic enim apostolus interpretatur quum ita loquitur (Eph. 1, 20; cf. Phil. 2, 9): constituit illum pater ad dexteram suam supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed in futuro; et (1 Cor. 15, 27; Eph. 4, 15): omnia subjecit sub pedibus ejus, et ipsum dedit caput ecclesiae supra omnia, etc. Vides quorsum pertineat illa sessio, nempe ut ejus majestatem tum coelestes tum terrenae creaturae suspiciant, manu ejus regantur, nutum intueantur, virtuti subjectae sint. Neque aliud volunt apostoli, quum illam toties commemorant (Act. 2, 30 seq. et 3, 21; Hebr. 1, 8), quam ut ejus arbitrio permissa esse universa doceant. Quare non recte illi, qui beatitudinem simpliciter designari putant. Porro nihil refert, quod in Actis (7, 56) Stephanus eum stantem se videre testatur, quia non de corporis constitutione, sed imperii majestate hic agitur; ut sedere nihil aliud sit quam coelesti tribunali praesidere [1]).

16. Hinc multiplicem fructum colligit fides. Siquidem intelligit, Dominum suo in coelum ascensu aditum regni coelestis, qui per Adam praeclusus fuerat, aperuisse. Quando enim in carne nostra quasi nostro nomine eo ingressus est, inde sequitur quod ait apostolus (Eph. 2, 5), nos quodammodo in coelestibus jam in ipso considere, utpote qui coelum non spe nuda exspectemus, sed in capite nostro possideamus. Deinde agnoscit illum non sine magno nostro bono apud patrem residere. Sanctuarium enim non manu factum ingressus, coram facie patris assiduus pro nobis advocatus et intercessor apparet (Hebr. 7, 25 et 9, 11; cf. Rom. 8, 34); ejus oculos in suam justitiam ita convertit, ut a peccatis nostris avertat; ejus animum ita nobis reconciliat, ut viam et accessum nobis sternat ad ejus thronum sua intercessione; ipsum gratia et clementia replens, qui alioqui miseris peccatoribus plenus horroris futurus erat. Tertio potentiam ejus apprehendit, in qua situm est nostrum robur, virtus, opes, et adversus inferos gloriatio. Nam ascendens in coelum, captivam duxit captivitatem (Eph. 4, 8), et spoliatis hostibus locupletavit populum suum, ac quotidie spiritualibus divitiis cumulat. In excelsis ergo sedet, ut transfusa inde ad nos sua virtute in vitam spiritualem nos vivificet, ut spiritu suo sanctificet, ut variis gratiarum dotibus ecclesiam suam exornet, ut protectione sua tutam adversus omnes noxas conservet, ut ferocientes crucis suae ac nostrae salutis hostes

---

1) Augustin. de fide et symbolo c. 7 seq.

manus suae fortitudine coerceat, denique ut omnem teneat potestatem in coelo et in terra: donec inimicos omnes suos, qui etiam nostri sunt, prostraverit, ac ecclesiae suae aedificationem consummarit. Atqui hic verus est regni ejus status, haec potestas quam in eum contulit pater, donec ultimum actum ad vivorum et mortuorum judicium adveniens compleat.

17. Non obscura quidem praesentissimae virtutis documenta praebet suis Christus; sed, quia sub carnis humilitate quodammodo in terris delitescit ejus regnum, optimo jure vocatur fides ad cogitandam visibilem illam praesentiam quam supremo die manifestabit. Visibili enim forma e coelo descendet qualis ascendere visus est (Act. 1, 11; Matth. 24, 30); ac omnibus apparebit cum ineffabili regni sui majestate, cum immortalitatis fulgore, cum immensa divinitatis potentia, cum angelorum satellitio. Inde igitur illum jubemur redemptorem exspectare ad diem illum, quo agnos segregabit ab hoedis, electos a reprobis (Matth. 25, 31 seqq.; 1 Thess. 4, 16); nec erit quisquam aut vivorum aut mortuorum, qui judicium ejus effugiat. Ab extremis enim orbis angulis exaudietur tubae clangor, quo ad ipsius tribunal accersentur omnes, tum quos dies ille superstites deprehendet, tum quos jam antea e vivorum consortio mors sustulerit. Sunt qui secus vivorum et mortuorum vocabula hic accipiant; et sane videmus quosdam veterum in particulae istius expositione haesitasse; sed ille sensus, ut planus est et dilucidus, ita symbolo longe convenientior est, quod populariter scriptum esse constat. Neque repugnat quod apostolus asserit, omnibus hominibus constitutum semel mori (Hebr. 9, 27). Nam etsi non morientur naturali modo et ordine, qui ad judicium ultimum in vita mortali supererunt, mutatio tamen illa quam patientur, quia instar mortis erit, non improprie mors appellatur. Non omnes quidem dormituros certum est, sed immutabuntur omnes (1 Cor. 15, 51). Quid istud est? Interibit et absorbebitur uno momento mortalis eorum vita, et in novam penitus naturam transformabitur. Interitum istum carnis nemo negaverit mortem esse; manet tamen interim verum, quod vivi et mortui ad judicium citabuntur; quia mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde qui reliqui erunt et superstites obviam Domino cum illis rapientur in aera (1 Thess. 4, 16). Et certe verisimile est hanc particulam ex concione Petri quam refert Lucas (Act. 10, 42) desumptam fuisse, et solenni Pauli ad Timotheum obtestatione (2 Tim. 4, 1).

18. Hinc egregia exoritur consolatio, quod penes eum judicium audimus esse, qui nos sibi in judicando honoris consortes jam destinavit; tantum abest ut in condemnationem nostram tribunal sit conscensurus. Quomodo enim perderet populum suum clementissimus princeps? quomodo membra sua caput dissiparet? quomodo suos clientes patronus condemnaret? Nam si audet exclamare apostolus, Christo intercedente nullum prodire posse qui condemnet (Rom. 8, 33), multo verius est, Christum ipsum inter-

cessorem non condemnaturum eos quos in fidem clientelamque suam recepit. Non modica certe securitas, quod non ad aliud tribunal sistemur quam redemptoris nostri, a quo salus sit exspectanda [1]); praeterea, quod ille qui per evangelium nunc aeternam beatitudinem promittit, tunc ratam promissionem judicando facturus est. Ergo in hunc finem pater filium honoravit, omne judicium illi deferendo (Joann. 5, 22), ut ita conscientiis suorum, terrore judicii trepidis, consuluerit. Hactenus symboli apostolici ordinem sequutus sum; quia dum paucis verbis capita redemptionis perstringit, vice tabulae nobis esse potest, in qua distincte et sigillatim perspicimus, quae in Christo attentione digna sunt. Apostolicum autem nuncupo, de autore interim minime sollicitus. Apostolis certe magno veterum scriptorum consensu adscribitur: sive quod ab illis in commune conscriptum ac editum existimabant, sive quod compendium istud, ex doctrina per eorum manus tradita bona fide collectum, tali elogio confirmandum censuerunt. Neque vero mihi dubium est, quin a prima statim ecclesiae origine, adeoque ab ipso apostolorum saeculo, instar publicae et omnium calculis receptae confessionis obtinuerit, undecunque tandem initio fuerit profectum. Nec ab uno aliquo privatim fuisse conscriptum verisimile est, quum ab ultima usque memoria sacrosanctae inter pios omnes autoritatis fuisse constet. Quod unice curandum est, id extra controversiam positum habemus, totam in eo fidei nostrae historiam succincte distinctoque ordine recenseri, nihil autem contineri quod solidis scripturae testimoniis non sit consignatum. Quo intellecto, de autore vel anxie laborare, vel cum aliquo digladiari, nihil attinet; nisi cui forte non sufficiat certam habere spiritus sancti veritatem, ut non simul intelligat aut cujus ore enuntiata, aut cujus manu descripta fuerit.

19. Quando autem totam salutis nostrae summam ac singulas etiam partes videmus in Christo comprehensas, cavendum ne vel minimam portiunculam alio derivemus. Si salus quaeritur, ipso nomine Jesu docemur penes eum esse; si spiritus alia quaelibet dona, in ejus unctione reperientur; si fortitudo, in ejus dominio; si puritas, in ejus conceptione; si indulgentia, in ejus nativitate se profert, qua factus est nobis per omnia similis, ut condolescere disceret; si redemptio, in ejus passione; si absolutio, in ejus damnatione; si maledictionis remissio, in ejus cruce; si satisfactio, in ejus sacrificio; si purgatio, in ejus sanguine; si reconciliatio, in descensu ad inferos; si mortificatio carnis, in ejus sepulcro; si vitae novitas, in ejus resurrectione; si immortalitas, in eadem; si haereditas regni coelestis, in coeli ingressu; si praesidium, si securitas, si bonorum omnium copia et facultas, in ejus regno; si secura judicii exspectatio, in potestate judicandi illi tradita. Denique in ipso thesauri omne genus bonorum quum sint, inde ad satietatem hauriantur, non aliunde. Nam qui uno

1) Vide Ambros. libr. 1. de Jac. c. 6.

ipso non contenti feruntur huc atque illuc in spes varias, etiamsi in illum praecipue respiciunt, eo tamen ipso rectam viam non tenent, quod aliquam suae cogitationis partem alio deflectunt. Qnanquam irrepere diffidentia ista non potest, ubi semel abundantia bonorum ejus probe cognita fuerit.

CAPUT XVII.

Recte et proprie dici Christum nobis promeritum esse gratiam Dei et salutem.

Partes Capitis tres: 1) Variis rationibus et testimoniis probatur, gratiam Dei et meritum Christi (qui salutis nostrae princeps et auctor est) recte consistere posse, sect. 1. et 2. — 2) Christum sua obedientia (usque ad mortem crucis, quae fuit pretium redemptionis nostrae) vere nobis gratiam apud Patrem esse promeritum, sect. 3—5. — 3) Scholasticorum curiosa temeritas in hujus doctrinae tractatione retunditur, sect. ult.

1. Haec etiam quaestio vice auctarii expedienda est. Sunt enim homines quidam perperam arguti, qui etsi fatentur salutem nos per Christum consequi, nomen tamen meriti audire non sustinent, quo putant obscurari Dei gratiam; atque ita Christum volunt instrumentum esse duntaxat vel ministrum, non autorem vitae vel ducem et principem, sicuti a Petro vocatur (Act. 3, 15). Equidem fateor, si quis simpliciter et per se Christum opponere vellet judicio Dei, non fore merito locum: quia non reperietur in homine dignitas quae possit Deum promereri; imo, ut verissime Augustinus [1]) scribit, clarissimum lumen praedestinationis et gratiae ipse est salvator homo Christus Jesus, qui ut hoc esset, nullis operum vel fidei praecedentibus meritis, natura humana quae in illo est comparavit. Respondeatur quaeso, ille homo, ut a verbo patri coaeterno in unitatem personae assumptus filius Dei unigenitus esset, unde hoc meruerit? Appareat igitur in nostro capite ipse fons gratiae, unde secundum uniuscujusque mensuram per cuncta ejus membra se diffundit. Ea gratia quisque ab initio fidei suae fit christianus, qua homo ille ab initio suo factus est Christus. Item alibi [2]): nullum illustrius est praedestinationis exemplum quam ipse mediator. Qui enim hunc fecit ex semine David hominem justum, qui nunquam esset injustus, sine ullo merito praecedentis voluntatis ejus, ipse ex injustis facit justos qui membra sunt illius capitis, et quae sequuntur. Quum ergo de Christi merito agitur, non statuitur in eo principium; sed conscendimus ad Dei ordinationem, quae prima causa est: quia mero beneplacito mediatorem statuit, qui nobis salutem acquireret. Atque ita inscite opponitur Christi meritum misericordiae Dei. Regula enim vulgaris est, quae subalterna sunt, non pugnare; ideo-

1) Libr. 1. de praedest. sanct. c. 15.
2) De bono persever. cap. ult.

que nihil obstat quominus gratuita sit hominum justificatio ex mera Dei misericordia, et simul interveniat Christi meritum, quod Dei misericordiae subjicitur. Nostris autem operibus apte opponitur tam gratuitus Dei favor quam Christi obedientia: suo ordine utrumque. Nam Christus non nisi ex Dei beneplacito quidquam mereri potuit; sed quia ad hoc destinatus erat ut iram Dei sacrificio suo placaret, suaque obedientia deleret transgressiones nostras, in summa, quando ex sola Dei gratia (quae hunc nobis constituit salutis modum) dependet meritum Christi, non minus apte quam illa humanis omnibus justitiis opponitur.

2. Haec distinctio colligitur ex plurimis scripturae locis. Ita Deus dilexit mundum ut filium suum unigenitum daret, ut quisquis credit in eum non pereat (Joann. 3, 16). Videmus ut priorem locum teneat Dei dilectio, tanquam summa causa vel origo; sequatur fides in Christum, tanquam causa secunda et propior. Si quis excipiat, Christum non nisi formalem esse causam, magis extenuat ejus virtutem quam ferant verba. Nam si fide quae in ipsum recumbit justitiam consequimur, salutis nostrae materia in eo quaerenda, quod pluribus locis clare probatur. Non quod priores dilexerimus eum, sed ipse nos prior dilexit, ac filium suum misit ἱλασμὸν pro peccatis nostris (1 Joann. 4, 10). Clare his verbis demonstratur, Deum, ne quid suo erga nos amori obstaret, reconciliandi modum statuisse in Christo. Ac magnum pondus habet nomen placationis: quia Deus ineffabili quodam modo, quo tempore nos amabat, simul tamen erat infensus nobis, donec reconciliatus est in Christo. Quo pertinent omnes istae sententiae: ipse expiatio est pro peccatis nostris (ibid. 2, 2); item: placuit Deo reconciliare per ipsum omnia erga se, pacificans per sanguinem crucis ejus per ipsum (Col. 1, 20), etc. Item: erat Deus in Christo, mundum sibi reconcilians, non imputans hominibus peccata (2 Cor. 5, 19). Item: gratos nos habuit in dilecto filio (Eph. 1, 6). Item: ut ambos in unum hominem reconciliaret Deo per crucem (ibid. 2, 16). Ratio hujus mysterii ex primo ad Ephesios capite petenda est, ubi postquam docuit Paulus nos in Christo fuisse electos, simul addit, nos in eodem gratiam esse adeptos. Quomodo coepit Deus favore suo complecti quos ante conditum mundum dilexerat, nisi quia amorem suum exseruit ubi reconciliatus est Christi sanguine? Nam quia Deus fons est omnis justitiae, necesse est ut homo, quamdiu peccator est, illum habeat hostem et judicem. Quare principium amoris est justitia, qualis a Paulo describitur (2 Cor. 5, 21), eum qui peccatum non fecerat, pro nobis peccatum fecit, ut essemus justitia Dei in ipso. Significat enim, gratuitam justitiam adeptos Christi sacrificio, ut Deo placeamus, qui natura sumus filii irae, et per peccatum alienati. Caeterum haec distinctio etiam notatur, quoties Dei caritati adjungitur Christi gratia, unde sequitur, eum de suo quod acquisivit, nobis largiri; quia non aliter quadraret seorsum a patre ei adscribi hanc laudem, quod gratia ejus sit, et ab ipso proveniat.

3. Quod autem vere Christus sua obedientia nobis gratiam apud patrem acquisierit ac promeritus sit, ex pluribus scripturae locis certo et solide colligitur. Nam hoc pro confesso sumo, si pro peccatis nostris Christus satisfecit, si poenam nobis debitam persolvit, si obedientia sua Deum placavit, denique si justus pro injustis passus est, justitia ejus partam nobis salutem; quod tantundem valet ac promereri. Atqui teste Paulo (Rom. 5, 11), reconciliati sumus, et reconciliationem accepimus per ejus mortem. Atqui reconciliatio locum non habet nisi ubi offensio praecessit. Sensus ergo est, Deum cui propter peccatum eramus exosi, morte filii sui placatum fuisse, ut nobis sit propitius. Ac diligenter notanda est quae paulo post sequitur antithesis. Sicut per transgressionem unius peccatores constituti sunt multi, sic et per obedientiam justi constituuntur multi (ibid. 5, 19). Sensus enim est: sicut Adae peccato alienati a Deo sumus et destinati ad interitum, ita Christi obedientia nos in favorem recipi tanquam justos. Nec futurum verbi tempus praesentem justitiam excludit; sicut ex contextu apparet. Nam et prius dixerat χάρισμα ex multis delictis esse in justificationem.

4. Caeterum quum dicimus Christi merito partam nobis esse gratiam, hoc intelligimus, sanguine ejus nos fuisse mundatos, et ejus mortem expiationem fuisse pro peccatis. Sanguis ejus emundat nos a peccato (1 Joann. 1, 7). Hic sanguis est qui effunditur in remissionem peccatorum (Luc. 22, 20). Si hic effectus est fusi sanguinis ut non imputentur nobis peccata, sequitur eo pretio satisfactum esse judicio Dei. Quo pertinet illud Baptistae: ecce agnus Dei qui tollit peccatum mundi (Joann. 1, 29). Nam omnibus legis sacrificiis Christum opponit, ut impletum in eo solo doceat quod figurae illae monstrarunt. Scimus autem quid passim dicat Moses: expiabitur iniquitas, peccatum delebitur ac remittetur. Denique in veteribus figuris optime docemur quae sit mortis Christi vis et efficacia. Et hanc rem apostolus, dextre sumpto hoc principio, in epistola ad Hebraeos (9, 22) explicat, quod remissio absque sanguinis effusione non fiat. Unde colligit, Christum in abolitionem peccati per suum sacrificium semel apparuisse. Item, oblatum esse ut multorum tolleret peccata (ibid. 12). Dixerat autem prius, non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per sanguinem proprium semel intrasse in sancta, aeterna redemptione inventa. Jam dum in hunc modum ratiocinatur: si sanguis vitulae sanctificat secundum carnis puritatem, multo magis sanguine Christi purificari conscientias ab operibus mortuis, facile patet, nimis extenuari Christi gratiam nisi ejus sacrificio vim expiandi, placandi et satisfaciendi concedimus: quemadmodum paulo post addit, mediator hic est novi testamenti, ut morte interveniente in redemptionem praecedentium delictorum quae manebant sub lege, promissionem aeternae haereditatis accipiant qui vocati sunt. Praesertim vero expendere convenit analogiam quae a Paulo describitur, quod pro nobis factus sit maledictio, etc.

(Gal. 3, 13). Supervacuum enim, adeoque absurdum fuit, onerari Christum maledictione, nisi ut, quod alii debebant persolvens, justitiam illis acquireret. Clarum est etiam Jesaiae (53, 5) testimonium, quod castigatio pacis nostrae Christo imposita fuit, et livore ejus nobis obtigit sanitas. Nisi enim satisfecisset pro peccatis nostris Christus, non diceretur placasse Deum poena, cui eramus obnoxii, in se recepta, cui respondet quod ibidem sequitur, propter scelus populi mei percussi eum. Accedat etiam Petri interpretatio (1 Petr. 2, 24), quae nihil ambiguum relinquet, quod peccata nostra portaverit super lignum. Onus enim damnationis, quo levati sumus, dicit in Christum esse rejectum.

5. Nec obscure pronuntiant apostoli pretium solvisse, quo nos a reatu mortis redimeret. Justificati gratia ipsius per redemptionem quae est in Christo, quem posuit Deus ἱλαστήριον per fidem quae est in sanguine ejus. Gratiam Dei in hoc commendat Paulus (Rom. 3, 24), quia redemptionis pretium dedit in Christi morte; deinde jubet nos confugere ad ejus sanguinem, ut justitiam adepti coram Dei judicio securi stemus. Idem valet istud Petri (1 Petr. 1, 18): redempti non auro et argento, sed pretioso sanguine agni immaculati. Neque enim congrueret antithesis nisi pro peccatis satisfactum esset hoc pretio, qua ratione Paulus dicit nos pretiose emptos esse (1 Cor. 6, 20). Non staret etiam alterum ejus dictum (1 Tim. 2, 5), unus mediator qui se dedit ἀντίλυτρον, nisi rejecta in eum esset poena quam meriti eramus. Ideo idem apostolus redemptionem in sanguine Christi definit remissionem peccatorum (Col. 1, 14), ac si diceret, justificari nos vel absolvi coram Deo, quia sanguis ille in satisfactionem respondet. Cui et alter locus consonat, deletum fuisse in cruce chirographum quod erat contrarium nobis (ibid. 2, 14). Solutio enim vel compensatio notatur quae nos a reatu absolvit. Magnum et his verbis Pauli subest pondus: si justificamur ex operibus legis, ergo gratis Christus mortuus est (Gal. 2, 21). Nam hinc colligimus, a Christo petendum esse, quod lex conferret si quis eam impleat: vel (quod idem est) nos consequi per Christi gratiam quod Deus operibus nostris in lege promisit: qui fecerit haec, vivet in ipsis (Levit. 18, 5). Quod non minus clare in concione Antiochiae habita confirmat (Act. 13, 38), credendo in Christum justificari nos asserens ab omnibus a quibus non potuimus in lege Mosis justificari. Nam si observatio legis justitia est, quis neget Christum, dum hoc onere in se suscepto nos Deo perinde conciliat ac si essemus legis observatores, favorem nobis promeritum? Eodem spectat quod postea ad Galatas (4, 4) tradit: Deus filium suum misit legi subjectum, ut eos qui sub lege erant redimeret. Quorsum enim subjectio ista, nisi quod justitiam nobis peperit, suscipiens praestandum cui nos solvendo non eramus? Hinc illa justitiae imputatio sine operibus, de qua Paulus disserit (Rom. 4, 5): quia scilicet accepta nobis fertur quae in solo Christo reperta fuit justitia. Nec certe alia de causa vocatur caro Christi cibus noster

(Joann. 6, 55), nisi quia in eo reperimus vitae substantiam. Ea porro vis non aliunde provenit, nisi quia in justitiae nostrae pretium crucifixus fuit Dei filius. Sicut dicit Paulus (Eph. 5, 2), quod se ipsum tradiderit sacrificium in odorem bonae fragrantiae. Et alibi: mortuus est propter peccata nostra; resurrexit propter justificationem nostram (Rom. 4, 25). Inde conficitur, non modo per Christum salutem nobis datam esse, sed patrem nobis ejus gratia nunc esse propitium. Nam solide in eo impleri non dubium est, quod per Jesaiam sub figura pronuntiat Deus: propter me faciam, et propter Davidem servum meum (Jes. 37, 35). Cujus rei optimus testis est apostolus quum dicit: remittuntur vobis peccata propter nomen ejus (1 Joann. 2, 12). Nam etsi non exprimitur Christi nomen, Joannes tamen suo more sub pronomine *αὐτὸς* eum designat. Quo etiam sensu pronuntiat Dominus: sicuti ego vivo propter patrem, ita et vos vivetis propter me (Joann. 6, 57). Cui respondet quod dicit Paulus (Phil. 1, 29): vobis datum est propter Christum, *ὑπὲρ Χριστοῦ*, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro eo patiamini.

6. Quaerere vero an sibi ipse meruerit (quod faciunt Lombardus [1]) et Scholastici) non minus stulta est curiositas quam temeraria definitio ubi hoc idem asserunt. Quid enim opus fuit descendere unicum Dei filium ut sibi acquireret quidquam novi? Et consilium suum exponens Deus omnem dubitationem eximit. Non enim filii utilitati consuluisse dicitur (Rom. 8, 32) pater in ejus meritis, sed eum tradidisse in mortem, neque ei pepercisse, quia mundum diligeret. Et notandae sunt loquutiones propheticae: puer natus est nobis (Jes. 9, 6); item: exsulta filia Sion, ecce rex tuus venit tibi (Zach. 9, 9). Frigeret etiam alioqui confirmatio illa amoris, quam Paulus commendat, quod Christus pro inimicis mortem subierit (Rom. 5, 10). Inde enim colligimus rationem sui non habuisse; idque clare affirmat, dicens: pro illis sanctifico me ipsum (Joann. 17, 19). Se enim sibi nihil acquirere testatur, qui fructum sanctitatis suae in alios transfert. Et certe hoc maxime dignum observatu quod Christus, ut se totum addiceret in salutem nostram, quodammodo sui oblitus est. Praepostere vero huc trahunt Pauli testimonium: propterea exaltavit illum pater, et dedit illi nomen (Phil. 2, 9), etc. Quibus enim meritis assequi potuit homo, ut judex esset mundi, caput angelorum, atque ut potiretur summo Dei imperio, atque in eo resideret majestas illa cujus millesimam partem cunctae hominum et angelorum virtutes attingere nequeunt? Sed facilis et plena solutio est, Paulum illic non disserere de causa exaltationis Christi, sed consequentiam duntaxat ostendere ut nobis esset exemplo, nec omnino aliud voluit quam quod alibi dicitur, oportuisse Christum pati, et ita intrare in gloriam patris (Luc. 24, 26).

1) Libr. 3. sent. dist. 18.

LIBER TERTIUS.

DE

MODO PERCIPIENDAE CHRISTI GRATIAE,

ET QUI INDE FRUCTUS NOBIS PROVENIANT, ET QUI EFFECTUS CONSEQUANTUR.

ARGUMENTUM.

De Deo Creatore et Redemptore prioribus libris duobus actum est. Hic autem de modo percipiendae Christi gratiae, et qui inde fructus nobis proveniant et qui effectus consequantur, seu de Spiritus Sancti effectis ad salutem nostram disserit, tertiam Apostolici Symboli partem accurate explicans.

Praecipui loci hujus tractationis sunt septem, qui eundem ferme finem, nempe fidei doctrinam spectant.

1) Quoniam arcana et speciali operatione Spiritus S. fit, ut Christo bonisque ejus omnibus fruamur, de hac operatione, quae fidei, novae vitae, et sanctorum omnium exercitiorum est fundamentum, agitur cap. 1. — 2) Deinde quum fides sit veluti manus, qua Christum Redemptorem a Spiritu S. nobis oblatum amplectimur, justam fidei tractationem subjungit, cap. 2. — 3) Ut salutaris ista fides melius innotescat, ostensurus qui inde fructus necessario proveniant, contendit veram poenitentiam a vera fide semper promanare. Primum autem in genere doctrinam de poenitentia proponit, cap. 3., deinde de poenitentia Papistica ejusque partibus, cap. 4, de indulgentiis et purgatorio igne, cap. 5. Speciatim vero de verae poenitentiae partibus tractationem instituit, videlicet de mortificatione carnis et vivificatione Spiritus, seu de vita hominis Christiani, quam egregie admodum describit, cap. 6—10. — 4) Quo clarius ostendat quae sit hujus fidei utilitas, et qui effectus consequantur, primum de justificatione fidei agit, cap. 11., deinde consequentes quaestiones explanat, cap. 12—18. — Tandem de libertate Christiana, quae est veluti appendix justificationis, disserit, cap. 19. — 5) Sequitur Oratio praecipuum fidei exercitium, ac veluti medium vel instrumentum, quo Dei beneficia quotidie percipimus, cap. 20. — 6) Quum autem non omnes promiscue amplectantur Christi communionem per Evangelium oblatam, sed ii tantum quos Spiritus sui efficacia et peculiari gratia dignatus est Dominus, ne cui absurdum hoc videatur, necessariam et appositam de electione Dei disputationem subnectit, cap. 21—24. — 7) Postremo, quoniam molestum nobis multis modis esse potest, sub hac dura militia exerceri, quae vitam hominis Christiani semper comitatur, contendit eam leniri posse ultimae resurrectionis meditatione: ob quam causam de resurrectione tractationem subjungit, cap. 25.

CAPUT I.

Quae de Christo dicta sunt, nobis prodesse, arcana operatione spiritus.

Partes Capitis tres: Arcana illa Spiritus S. salutem nostram obsignantis operatio, in Mediatore Christo primum, tanquam in nostro capite, consideranda, sect. 1. et 2. — 2) Elogia Spiritui S. tributa docent nos membra Christi fieri ejusdem Spiritus gratia et virtute, sect. 3. — 3) Vis autem praecipua Spiritus S. quum in fidei donis eluceat, merito hujus tractationem aggreditur, et viam sibi munit ad cap. secund., sect. 4.

1. Nunc videndum quomodo ad nos perveniant quae pater filio unigenito contulit bona, non in privatum usum, sed ut inopes egenosque locupletaret. Ac primo habendum est, quamdiu extra nos est Christus et ab eo sumus separati, quidquid in salutem humani generis passus est ac fecit, nobis esse inutile nulliusque momenti. Ergo ut nobiscum quae a patre accepit communicet, nostrum fieri et in nobis habitare oportet. Ideo et caput nostrum vocatur, et primogenitus inter multos fratres (Eph. 4, 15; Rom. 8, 29); nos etiam vicissim dicimur in ipsum inseri, et eum induere (Rom. 11, 17; Gal. 3, 27): quia nihil ad nos, ut dixi, quaecumque possidet, donec cum ipso in unum coalescimus. Etsi autem verum est hoc fide nos consequi, quando tamen videmus non omnes promiscue amplecti Christi communicationem, quae per evangelium offertur, altius conscendere ipsa ratio nos docet, ac de arcana spiritus efficacia inquirere, qua fit ut Christo bonisque ejus omnibus fruamur. Disserui ante de aeterna spiritus deitate et essentia; nunc speciali hoc capite contenti simus, Christum ita in aqua et sanguine venisse, ut de eo testificetur spiritus, ne salus per hunc parta nobis effluat. Quemadmodum enim tres citantur in coelo testes, pater, sermo et spiritus, ita etiam tres in terra, aqua, sanguis et spiritus (1 Joann. 5, 7. 8). Neque frustra repetitur spiritus testimonium, quod sentimus cordibus nostris sigilli vice insculptum esse. Unde fit ut ablutionem et sacrificium Christi obsignet. Qua ratione etiam dicit Petrus (1 Petr. 1, 2) fideles electos esse in sanctificatione spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Christi. Quibus verbis admonet, ne irrita sit sacri illius sanguinis effusio, arcana spiritus irrigatione animas nostras eo purgari. Qua ratione etiam Paulus, de purgatione et justificatione verba faciens, dicit (1 Cor. 6, 11) nos fieri utriusque compotes in nomine Jesu Christi et spiritu Dei nostri. Huc summa redit, spiritum sanctum vinculum esse, quo nos sibi efficaciter devincit Christus. Quo etiam pertinent quae proximo libro de ejus unctione docuimus.

2. Verum, quo res apprime digna cognitu certius liqueat, tenendum est Christum peculiari modo spiritu sancto venisse in-

structum: nempe ut a mundo nos segregaret, ac in spem colligeret aeternae haereditatis. Hinc spiritus sanctificationis dicitur, quia non virtute tantum generali quae conspicitur tam in humano genere quam in reliquis animantibus, nos vegetat et fovet, sed radix ac semen est coelestis vitae in nobis. Itaque hoc maxime elogio Christi regnum commendant prophetae, quod uberior spiritus affluentia tunc floreret. Insignis prae aliis est Joelis locus (3, 1): effundam in illa die de spiritu meo super omnem carnem. Etsi enim videtur dona spiritus restringere propheta ad munus prophetandi, sub figura tamen significat, Deum illustratione spiritus sui facturum sibi discipulos, qui prius expertes et vacui fuerant coelestis doctrinae. Porro, quia Deus pater propter filium suum spiritu sancto nos donat, et tamen apud eum totam plenitudinem deposuit, ut suae liberalitatis minister esset ac dispensator, nunc patris, nunc filii spiritus vocatur. Vos, inquit Paulus (Rom. 8, 9), non estis in carne, sed in spiritu, si quidem spiritus Dei habitat in vobis; quod si quis spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Inde vero spem facit plenae renovationis, quod is, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit mortalia corpora nostra propter spiritum ejus habitantem in nobis (ibid. v. 11). Nihil enim absurdi est, patri adscribi donorum suorum laudem quorum est autor, et tamen Christo, apud quem deposita sunt spiritus dona quae suis largiatur, easdem adscribi partes. Ideo cunctos sitientes ad se invitat ut bibant (Joann. 7, 37). Et Paulus docet (Eph. 4, 7) singulis distribui spiritum pro mensura donationis Christi. Ac sciendum est spiritum Christi dici, non modo quatenus aeternus sermo Dei est eodem spiritu cum patre conjunctus, sed secundum mediatoris quoque personam: quia nisi hac virtute praeditus, frustra ad nos venisset. Quo sensu vocatur (1 Cor. 15, 45) secundus Adam e coelo datus in spiritum vivificantem. Ubi Paulus singularem quam suis vitam inspirat filius Dei, ut secum unum sint, comparat cum vita animali quae reprobis etiam communis est. Similiter (2 Cor. 13, 13) ubi optat Christi gratiam et Dei caritatem fidelibus, simul annectit communicationem spiritus, sine qua nec paternum Dei favorem, nec Christi beneficentiam quisquam gustabit. Sicut etiam alibi (Rom. 5, 5) dicit: caritas Dei effusa est in corda nostra per spiritum sanctum, qui datus est nobis.

3. Atque hic notare expediet quibus elogiis spiritum insigniat scriptura, ubi de exordio totaque instauratione salutis nostrae agitur. Primo vocatur spiritus adoptionis (Rom. 8, 15; Gal. 4, 6): quia nobis testis est gratuitae Dei benevolentiae qua nos Deus pater in dilecto unigenito complexus est, ut nobis esset in patrem, nosque ad precandi fiduciam animat, imo verba dictat, ut intrepide clamemus abba pater. Eadem ratione dicitur arrhabo et sigillum nostrae haereditatis (2 Cor. 1, 22): quia in mundo peregrinantes et mortuis similes e coelo ita vivificat, ut certi simus sub fideli Dei custodia salutem nostram in tuto esse; unde

et vita esse dicitur propter justitiam (Rom. 8, 10). Quoniam vero arcana sua irrigatione ad germina justitiae proferenda nos foecundat, vocatur saepius aqua, ut apud Jesaiam (55, 1): omnes sitientes venite ad aquas. Item (ibid. 44, 3): effundam spiritum meum super sitientem et flumina super aridam. Quibus respondet Christi sententia quam nuper adduxi: si quis sitit, veniat ad me (Joann. 7, 37). Quanquam interdum a purgandi mundandique energia sic nuncupatur, ut apud Ezechielem (36, 25), ubi Dominus aquas mundas promittit quibus populum suum a sordibus abluet. Quoniam vero gratiae suae liquore perfusos in vitae vigorem restituit ac fovet, inde nomen obtinet olei et unctionis (1 Joann. 2, 20. 27). Rursum quia concupiscentiae nostrae vitia assidue excoquendo et exurendo corda nostra incendit amore Dei et studio pietatis, ab hoc quoque effectu merito ignis appellatur (Luc. 3, 16). Denique nobis describitur quasi fons (Joann. 4, 14), unde ad nos manant coelestes omnes divitiae: vel Dei manus (Act. 11, 21), qua suam potentiam exercet: quia virtutis suae afflatu divinam nobis vitam sic inspirat, ut non jam agamur ipsi a nobis, sed ejus actione ac motu regamur, ut si qua sunt in nobis bona, fructus sint gratiae ipsius, nostrae vero sine ipso dotes, mentis sint tenebrae cordisque perversitas. Hoc quidem jam clare expositum est, donec intentae sint in spiritum mentes nostrae, Christum jacere quodammodo otiosum: quia frigide eum extra nos, adeoque procul a nobis speculamur. Scimus autem non aliis prodesse nisi quorum est caput et primogenitus inter fratres, qui denique eum induerunt. Facit sola haec conjunctio, ne inutiliter quoad nos, cum salvatoris nomine venerit. Quo spectat sacrum illud conjugium quo efficimur caro de carne ejus, et ossa ex ossibus (Eph. 5 30), adeoque unum cum ipso: solo autem spiritu unit se nobiscum. Ejusdem spiritus gratia et virtute efficimur illius membra, ut nos sub se contineat vicissimque illum possideamus.

4. Verum quia fides praecipuum est ejus opus, ad eam magna ex parte referuntur, quae ad vim ejus et operationem exprimendam passim occurrunt: quia non nisi per eam nos in evangelii lumen adducit, sicuti docet Joannes Baptista, datam esse praerogativam credentibus in Christum ut sint filii Dei, qui non ex carne et sanguine, sed ex Deo nati sunt (Joann. 1, 12). Ubi Deum opponens carni et sanguini, supernaturale esse donum asserit, quod fide recipiant Christum, qui alioqui suae incredulitati dediti manerent. Cui simile est illud Christi responsum (Matth. 16, 17): caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui in coelis est. Quae nunc breviter attingo, quia jam alibi copiose tractavi. Simile est etiam illud Pauli, obsignatos fuisse Ephesios spiritu promissionis sancto (Eph. 1, 13). Ostendit enim internum esse doctorem, cujus opera in mentes nostras penetrat salutis promissio, quae alioqui aerem duntaxat vel aures nostras feriret. Similiter ubi Thessalonicenses dicit electos a Deo in sanctificatione

spiritus et fide veritatis (2 Thess. 2, 13): quo contextu breviter admonet fidem ipsam non aliunde prodire quam a spiritu. Quod apertius explicat Joannes: nos scimus quod manet in nobis e spiritu quem nobis dedit. Item: ex hoc cognoscimus in eo nos manere, et ipsum in nobis, quod dedit nobis ex spiritu suo (1 Joann. 3, 24 et 4, 13). Itaque discipulis suis, ut capaces essent coelestis sapientiae, promisit Christus spiritum veritatis, quem mundus non potest capere (Joann. 14, 17). Et hoc illi proprium munus attribuit, suggerere quae ipse ore docuerat; qui frustra caecis lux se offerret nisi spiritus ille intelligentiae aperiret mentis oculos, ut rite clavem vocare queas qua coelestis regni thesauri nobis reserantur, ejusque illuminationem mentis nostrae aciem ad videndum. Ideo Paulus (2 Cor. 3, 6) tantopere commendat ministerium spiritus; quia sine profectu clamarent doctores nisi Christus ipse interior magister suo spiritu ad se traheret, qui dati sunt a patre. Ergo sicut in Christi persona reperiri diximus perfectam salutem, ita, ut fiamus ejus participes, baptizat nos in spiritu sancto et igni (Luc. 3, 16), illuminans nos in evangelii sui fidem, atque ita regenerans ut simus novae creaturae, et profanis sortibus purgatos in sancta Deo templa consecrat.

CAPUT II.

De fide: ubi et definitio ejus ponitur, et explicantur quae habet propria.

Hujus Capitis tres sunt praecipuae partes: 1) Quaedam ad disputationem de fide pertinentia breviter explicantur, a prima sect. usque ad decimam quartam. Et primum de fidei objecto, sect. 1. Deinde de fide implicita, sect. 2—6. Tertio definitio fidei proponitur, sect. 7. Quarto de multiplici significatione hujus vocis, sect. 8—13. — 2) Partium hujus definitionis, septima sectione propositae, prolixa expositio, sect. 14—40. — 3) Brevis confirmatio ejusdem definitionis Apostoli auctoritate eaque occasione ostenditur relatio, quam ad se invicem habent fides, spes et caritas, sect. 41—43.

1. Verum haec omnia cognitu facilia erunt, ubi posita fuerit clarior fidei definitio, ut vim ejus et naturam teneant lectores. Repetere autem memoria convenit quae ante tradita fuerunt, quum Deus nobis per legem praescribat, quid agendum sit, si qua in parte lapsi fuerimus, terribile illud quod edicit mortis aeternae judicium nobis incumbere. Rursum, quia non modo arduum, sed prorsus supra vires extraque omnem nostram facultatem est legem implere ut exigit: si nos duntaxat ipsos intuemur, et quae meritis nostris digna sit conditio reputamus, nihil bonae spei esse reliquum, sed a Deo abjectos sub aeterno interitu jacere. Hoc tertio explicatum fuit unam esse liberationis rationem quae nos a tam misera calamitate eruat: ubi apparet Christus redemptor, per cujus

manum coelestis pater, pro sua immensa bonitate et clementia nostri misertus, succurrere nobis voluit: siquidem et solida fide misericordiam hanc amplectimur, et in ipsa constanti spe acquiescimus. Hoc vero nunc expendere convenit, qualis esse haec fides debeat, per quam regni coelestis possessionem adeunt quicunque adoptati sunt a Deo in filios: quando tantae rei efficiendae non quamlibet opinionem aut etiam persuasionem parem esse constat. Atque eo majore cura et studio dispicienda est nobis et disquirenda germana fidei proprietas, quo perniciosior hodie est in hac parte multorum hallucinatio. Siquidem bona pars orbis, audito ejus nomine, nihil altius concipit quam vulgarem quendam evangelicae historiae assensum. Imo quum in scholis de fide disputant, Deum ejus objectum simpliciter vocando, evanida speculatione (ut alibi diximus) miseras animas rapiunt transversum magis quam ad scopum dirigant. Nam quum Deus lucem inaccessam habitet, Christum occurrere medium necesse est. Unde et se lumen mundi vocat (Joann. 8, 12), et alibi, viam, veritatem et vitam (ibid. 14, 6): quia ad patrem, qui fons est vitae, nisi per ipsum nemo venit; quia solus patrem cognoscit, deinde fideles quibus eum voluerit patefacere (Luc. 10, 22). Secundum hanc rationem Paulus nihil se cognitu eximium ducere asserit praeter Christum (1 Cor. 2, 2); et Actorum vigesimo se praedicasse refert fidem in Christum; et alibi Christum ita loquentem inducit: mittam te inter gentes, ut accipiant remissionem peccatorum et sortem inter sanctos, per fidem qua est in me (Act. 26, 17). Et Paulus in ejus persona nobis visibilem esse Dei gloriam testatur, vel, quod idem valet, illuminationem cognitionis gloriae Dei in ejus facie lucere. Verum quidem est in unum Deum fidem respicere; sed illud quoque addendum est, ut agnoscat quem ille misit Jesum Christum. Quia Deus ipse procul absconditus lateret nisi nos irradiaret fulgor Christi. In hunc finem quidquid habebat pater, apud unigenitum deposuit, ut in eo se patefaceret, ut ipsa bonorum communicatione exprimeret veram gloriae suae imaginem (2 Cor. 4, 6). Siquidem ut dictum est, spiritu nos trahi oportere ut ad Christum quaerendum incitemur, ita vicissim monendi sumus invisibilem patrem non alibi, quam in hac imagine quaerendum esse. Qua de re eleganter Augustinus [1]), qui de fidei scopo disserens, sciendum esse tradit, quo sit eundum et qua: tum continuo post colligit, munitissimam adversus omnes errores viam esse eundem Deum et hominem. Deum enim esse quo tendimus, hominem qua imus: utrumque autem nonnisi in Christo inveniri. Nec vero Paulus, dum fidem erga Deum praedicat, in animo habet evertere quod toties inculcat de fide, quae totam suam stabilitatem habet in Christo. Petrus vero aptissime utrumque connectit, dicens per ipsum nos in Deum credere (1. Petr. 1, 21).

2. Ergo hoc malum, ut alia innumera, Scholasticis acceptum

1) Libr. 11. de civitat. Dei c. 2.

referri par est, qui velut obducto velo Christum texerunt, in cujus intuitum nisi recta intenti simus, per multos labyrinthos semper vagari continget. Praeterquam vero quod caliginosa sua definitione totam vim fidei deterunt ac fere exinaniunt, commentum fabricarunt implicitae fidei, quo nomine crassissimam ignorantiam ornantes miserae plebeculae cum magna pernicie illudunt. Imo (ut verius et apertius dicam quod res est) commentum hoc veram fidem non modo sepelit, sed penitus destruit. Hoccine credere est, nihil intelligere, modo sensum tuum obedienter ecclesiae submittas? Non in ignoratione, sed in cognitione sita est fides; atque illa quidem non Dei modo, sed divinae voluntatis. Nec enim ex eo salutem consequimur, vel quod parati sumus pro vero amplecti quidquid ecclesia praescripserit, vel quod inquirendi cognoscendique provinciam ad ipsam relegamus; sed quando Deum agnoscimus nobis esse propitium patrem, reconciliatione per Christum facta; Christum vero in justitiam, sanctificationem et vitam nobis esse datum. Hac, inquam, cognitione, non sensus nostri submissione, ingressum in regnum coelorum obtinemus. Nam quum dicit apostolus (Rom. 10, 10), corde credi ad justitiam, ore confessionem fieri ad salutem, non satis esse indicat si quis implicite credat quod non intelligat, nec etiam inquirat; sed explicitam requirit divinae bonitatis agnitionem, in qua consistit nostra justitia.

3. Equidem non infitior, qua sumus ignorantia circumsepti, quin plurima nobis implicita nunc sint, et etiam sint futura, donec deposita carnis mole propius ad Dei praesentiam accesserimus; in quibus ipsis nihil magis expediat quam judicium suspendere, animum autem offirmare ad tenendam cum ecclesia unitatem. Verum hoc praetextu ignorantiam humilitate temperatam fidei nomine insignire, absurdissimum est. Fides enim in Dei et Christi cognitione (Joann. 17, 3) non in ecclesiae reverentia jacet. Et videmus qualem labyrinthum ista sua implicatione sint fabricati, ut quidvis, nullo cum delectu, dum sub ecclesiae obtruditur titulo, ab imperitis instar oraculi arripiatur, interdum etiam prodigiosissimi errores. Quae inconsiderata facilitas, quum certissimum sit in ruinam praecipitium, ab iis tamen excusatur, quia definite nihil credat, sed apposita conditione, si talis ecclesiae sit fides. Ita in errore veritatem, in caecitate lucem, in ignorantia rectam scientiam teneri fingunt. Quibus refutandis ne longius immoremur, tantum admonemus lectorem ut ipsa cum nostris conferat: ipsa enim veritatis perspicuitas satis expeditam per se refutationem suggeret. Neque enim apud eos hoc quaeritur, an implicita sit fides multis ignorantiae reliquiis, sed definiunt, rite credere qui in sua inscitia stupent, adeoque sibi indulgent, modo ecclesiae autoritati et judicio de rebus incognitis assentiantur. Quasi vero scriptura passim non doceat cum fide conjunctam esse intelligentiam.

4. Nos vero fidem, quamdiu in mundo peregrinamur, im-

plicitam esse concedimus, non solum quia nos multa adhuc latent, sed quia multis errorum nebulis circumdati non omnia assequimur. Nam perfectissimi cujusque summa sapientia est proficere, placidaque docilitate longius eniti. Itaque fideles hortatur Paulus (Phil. 3, 15), ut si qua de re alii ab aliis dissentiant, exspectent revelationem. Et sane experientia docet, donec carne simus exuti, minus nos assequi quam optandum esset. Ac quotidie legendo in multos obscuros locos incidimus, qui nos ignorantiae coarguunt. Atque hoc fraeno in modestia nos Deus retinet, fidei mensuram singulis assignans, ut optimus etiam quisque doctor ad discendum paratus sit. Ac insignia hujus fidei implicitae exempla in Christi discipulis notare licet, antequam plenam illuminationem adepti essent. Videmus quam difficulter rudimenta ipsa gustent, ut haesitent in minimis quibusque, ut a magistri ore pendentes, non tamen multum promoveant. Quin etiam, dum ad monumentum accurrunt mulierum admonitu, resurrectio magistri illis instar somnii est. Quum illis fidei testimonium ante reddiderit Christus, ea prorsus fuisse vacuos dicere fas non est: imo, nisi persuasi fuissent Christum resurrecturum esse, concidisset in illis omne studium. Nec vero superstitio traxit mulieres, ut cadaver hominis exstincti aromatibus condirent de cujus vita nulla spes foret; sed quamvis fidem haberent ejus verbis, quem sciebant veracem esse, ruditas tamen, quae adhuc occupabat eorum mentes, fidem caligine obvolvit, ut essent fere attoniti. Unde etiam dicuntur tunc demum credidisse, ubi re ipsa ab ipsis comperta fuit sermonum Christi veritas: non quod credere inceperint, sed quia occultae fidei semen, quod in eorum cordibus velut emortuum erat, tunc recepto vigore emersit. Vera ergo in illis fuit, sed implicita fides; quia reverenter Christum pro unico doctore amplexi erant. Deinde ab ipso edocti, statuebant sibi esse autorem salutis. Denique credebant e coelo venisse, ut per gratiam patris discipulos illuc colligeret. Nec vero familiarior hujus rei probatio quaerenda est, quam quod in cunctis semper mixta est fidei incredulitas.

5. Vocare etiam fidem implicitam licet, quae tamen proprie nihil aliud est quam fidei praeparatio. Plerosque credidisse evangelistae referunt, qui tantum miraculis in admirationem rapti, non ultra progressi sunt quam Christum esse Messiam, qui promissus fuerat, quamvis ne tenui quidem evangelii doctrina imbuti essent. Talis observantia, quae eos subegit ut Christo libenter se subjicerent, ornatur fidei titulo, cujus tamen nonnisi initium fuit. Sic aulicus ille qui de filii sanatione promissioni Christi credidit, domum reversus, teste evangelista (Joann. 4, 53), denuo credidit. Nempe quia primo instar oraculi habuit, quod audierat ex ore Christi, deinde ejus autoritati se addixit, ad recipiendam doctrinam. Quanquam sciendum est, ita fuisse docilem et paratum ad discendum, ut tamen verbum credendi priore loco particularem fidem denotet, secundo loco eum numeret inter discipulos qui

nomen Christo dederant. Non absimile exemplum in Samaritanis proponit Joannes, qui mulieris sermoni crediderunt ut fervide ad Christum accurrerent, qui tamen eo audito sic loquuntur (Joann. 4, 42): jam non credimus ob sermonem tuum, sed eum audivimus, et scimus quod servator sit mundi. Ex his patet, eos etiam qui primis elementis nondum sunt imbuti, modo ad obediendum ferantur, vocari fideles, non quidem proprie, sed quatenus Deus pro sua indulgentia pium illum affectum tanto honore dignatur. Sed haec docilitas cum proficiendi desiderio longe distat a crassa ignorantia, in qua torpent qui fide implicita (qualis fingitur a papistis) contenti sunt. Nam si Paulus (2 Tim. 3, 7) severe eos damnat qui semper discentes, nunquam ad scientiam veritatis perveniunt, quanto graviorem ignominiam merentur, qui data opera affectant nihil scire?

6. Haec igitur vera est Christi cognitio, si eum qualis offertur a patre suscipimus, nempe evangelio suo vestitum: quia sicuti in scopum fidei nostrae ipse destinatus est, ita nonnisi praeeunte evangelio rectā ad eum tendemus. Et certe illic nobis aperiuntur thesauri gratiae: quibus clausis, parum nobis Christus prodesset. Sic Paulus fidem doctrinae individuam comitem addit his verbis: non ita didicistis Christum; siquidem edocti estis quae sit veritas in Christo (Eph. 4, 20). Neque sic tamen ad evangelium restringo fidem, quin fatear a Mose et prophetis traditum fuisse, quod ad eam aedificandam sufficeret; sed quia plenior Christi manifestatio in evangelio exhibita est, merito vocatur a Paulo doctrina fidei (1 Tim. 4, 6). Qua etiam ratione alibi (Rom. 10, 4) dicit, fidei adventu legem abolitam fuisse: hac voce comprehendens novum et insolitum docendi genus, quo patris misericordiam magis illustravit, et de salute nostra certius testatus est Christus, ex quo apparuit magister. Quanquam facilior erit et aptior methodus, si gradatim a genere ad speciem descendimus. Principio admonendi sumus, perpetuam esse fidei relationem cum verbo, nec magis ab eo posse divelli, quam radios a sole, unde oriuntur. Ideo apud Jesaiam (55, 3) clamat Deus: audite me, et vivet anima vestra. Et hunc eundem fidei fontem demonstrat Joannes his verbis: haec scripta sunt ut credatis (Joann. 20, 31). Propheta quoque hortari volens populum ad fidem: hodie, inquit, si vocem ejus audieritis (Psal. 95, 8). Et audire passim accipitur pro credere. Denique non frustra Deus apud Jesaiam (53, 13) hac nota discernit filios ecclesiae ab extraneis, quod omnes erudiet, ut sint ab ipso edocti. Quia si promiscuum esset beneficium, cur ad paucos dirigeret sermonem? Cui respondet quod passim evangelistae fideles et discipulos ponunt tanquam synonyma, ac praesertim Lucas in Actis apostolorum saepius. Quin etiam hoc epitheton ad mulierem usque extendit (Act. 9, 36). Quare si ab hoc scopo in quem collimare debet, vel minimum deflectit fides, naturam suam non retinet, sed incerta est credulitas, et vagus mentis error. Idem verbum basis est,

qua fulcitur et sustinetur: unde si declinat, corruit. Tolle igitur verbum, et nulla jam restabit fides. Non hic disputamus an ad seminandum Dei sermonem, unde fides concipiatur, necessarium sit hominis ministerium, quod alibi tractabimus; sed verbum ipsum, utcunque ad nos deferatur, instar speculi esse dicimus, in quo Deum intueatur fides. Sive igitur hominis operam in hoc Deus adhibeat, sive sola sua virtute operetur, semper tamen iis quos ad se trahere vult, per verbum suum se repraesentat. Unde et fidem definit Paulus obedientiam quae praestatur evangelio (Rom. 1, 5), et alibi obsequium fidei laudat in Philippensibus (2, 17). Neque enim unum id in fidei intelligentia agitur, ut Deum esse noverimus, sed etiam, imo hoc praecipue, ut qua sit erga nos voluntate, intelligamus. Neque enim scire, quis in se sit, tantum nostra refert, sed qualis esse nobis velit. Jam ergo habemus, fidem esse divinae ergo nos voluntatis notitiam ex ejus verbo praeceptam. Hujus autem fundamentum est, praesumpta de veritate Dei persuasio. De cujus certitudine, quamdiu secum animus tuus disceptabit, dubiae et infirmae, vel potius nullius autoritatis erit verbum. Neque etiam sufficit Deum credere veracem, qui nec fallere nec mentiri possit, nisi constituas procul dubio, quidquid ab ipso prodit, sacrosanctum esse et inviolabilem veritatem.

7. Sed quoniam nec ad vocem Dei quamlibet cor hominis in fidem erigitur, inquirendum adhuc est, quid proprie fides in verbo respiciat. Vox Dei erat ad Adam (Gen. 2, 17): morte morieris; vox Dei ad Cain (ibid. 4, 10): sanguis fratris tui clamat ad me de terra; sed quae nihil per se, nisi fidem quatefacere queant: tantum abest ut stabiliendae sint idoneae. Non negamus interim quin fidei officium sit veritati Dei subscribere, quoties et quidquid et quocunque modo loquitur; sed quaerimus modo quid in verbo Domini reperiat fides, quo nitatur et recumbat. Ubi solam indignationem et vindictam conscientia nostra conspicit, quomodo non trepidabit et exhorrescet? Deum autem quem exhorrescit, quomodo non refugeret? Atqui Deum quaerere fides debet, non refugere. Constat ergo nondum plenam haberi a nobis fidei definitionem, quando voluntatem Dei qualemcunque nosse, pro fide censendum non est. Quid, si in locum voluntatis, cujus saepe tristis est nuntius et formidabile praeconium, benevolentiam seu misericordiam subjiciamus? Ita certe ad fidei ingenium propius accesserimus. Tum enim ad Deum quaerendum allicimur postquam didicimus salutem nobis apud eum esse repositam: quod ipsum nobis confirmatur ubi sibi curae studioque eam esse declarat. Proinde gratiae promissione opus est, qua nobis testificetur se propitium esse patrem; quando nec aliter ad eum appropinquare possumus, et in eam solam reclinare cor hominis potest. Hac ratione in Psalmis passim junguntur haec duo sicuti inter se cohaerent, misericordia et veritas: quia nec quidquam nos juvaret scire Deum esse veracem, nisi clementer nos ad se alliceret; nec ejus misericordiam amplecti nostrum esset, nisi eam sua voce

offerret. Veritatem tuam et salutem praedicavi; non celavi bonitatem tuam et veritatem tuam: bonitas tua et veritas custodiant me (Psal. 40, 11). Alibi: misericordia tua ad coelos, veritas tua usque ad nubes (ibid. 36, 6). Item: omnes viae Jehovae clementia et veritas custodientibus foedus ejus (ibid. 25, 10). Item: multiplicata est super nos misericordia ejus, et veritas Domini manet in aeternum (ibid. 117, 2). Item: canam nomini tuo super misericordia et veritate tua (ibid. 138, 2). Omitto quod in eandem sententiam apud prophetas legitur, Deum clementem esse et fidelem in promissis. Temere enim statuemus Deum nobis propitium, nisi de se testetur ipse, nosque sua invitatione praeveniat, ne dubia vel obscura sit voluntas. Jam autem visum est unicum amoris pignus esse Christum, sine quo sursum et deorsum apparent odii et irae signa. Jam quum non multum habitura sit momenti divinae bonitatis notitia, nisi in ea nos acquiescere faciat, excludenda est dubitatione mixta intelligentia, quae non solide sibi constet, sed ipsa secum disceptet. At vero plurimum abest quin mens hominis, ut caeca est et obtenebrata, ad percipiendam usque Dei voluntatem penetret ac conscendat, atque etiam cor, ut perpetua haesitatione fluctuatur, securum in ea persuasione resideat. Itaque aliunde et mentem illuminari, et cor obfirmari convenit, quo Dei verbum plenam apud nos fidem obtineat. Nunc justa fidei definitio nobis constabit, si dicamus esse divinae erga nos benevolentiae firmam certamque cognitionem, quae gratuitae in Christo promissionis veritate fundata, per spiritum sanctum et revelatur mentibus nostris et cordibus obsignatur.

8. Verum antequam ultra progrediar, quaedam prooemia necessaria erunt ad nodos explicandos, qui obstaculum alioqui afferre possent lectoribus. Ac primo refutanda est, quae in scholis volitat nugatoria fidei formatae et informis distinctio. Imaginantur enim eos credere quidquid cognitu necessarium est ad salutem, qui nullo timore Dei, nullo pietatis sensu tanguntur. Quasi vero spiritus sanctus corda nostra in fidem illuminando, non sit nobis adoptionis nostrae testis. Superciliose tamen, tota scriptura reclamante, persuasionem illam timore Dei vacuam, fidei nomine dignantur. Cum eorum definitione longius conflictari opus non est, quam fidei naturam simpliciter enarrando, qualis verbo Dei traditur. Unde liquido patebit quam imperite et insulse de ipsa strideant magis quam loquantur. Partem jam attigi, reliqua suo loco deinde subjiciam. Nunc dico, nihil eorum commento posse fingi absurdius. Fidem assensum esse volunt, qua recipiet quilibet Dei contemptor quod ex scriptura profertur. Atqui primo videndum erat, sibine quisque proprio marte fidem accersat: an spiritus sanctus per eam testis sit adoptionis. Itaque pueriliter ineptiunt, quaerendo an eadem sit fides quam superveniens qualitas format: an vero diversa et nova. Unde certo apparet ita garriendo de singulari spiritus dono nunquam cogitasse: quia initium credendi jam in se reconciliationem continet, qua homo ad

Deum accedit. Quod si expenderent illud Pauli (Rom. 10, 10): corde creditur ad justitiam, fingere desinerent frigidam illam qualitatem. Si una haec nobis suppeteret ratio, valere deberet ad litem finiendam: assensionem scilicet ipsam, sicuti ex parte attigi, et fusius iterum repetam, cordis esse magis quam cerebri, et affectus magis quam intelligentiae. Qua ratione obedientia vocatur fidei (Rom. 1, 5), cui nullum aliud obsequium praefert Dominus, et merito, quando illi sua veritate nihil est pretiosius; quam a credentibus, quasi subscriptione facta, obsignari Joannes Baptista est testis (Joann. 3, 33). Quoniam res minime dubia est, uno verbo statuimus, eos inepte loqui quum fidem formari dicunt, accessione piae affectionis ad assensum facta; quum assensus quoque pia affectione constet, qualis saltem in scripturis demonstratur. Sed alterum multo clarius argumentum se etiamnum offert. Quum enim fides Christum amplectatur, ut nobis offertur a patre, ille vero non in justitiam modo, peccatorum remissionem et pacem offeratur, sed in sanctificationem quoque et fontem aquae vivae: eum haud dubie rite cognoscere nunquam poterit quin sanctificationem spiritus simul apprehendat. Aut si quis apertius id dictum cupiat, fides in Christi notitia sita est. Christus nisi cum spiritus sui sanctificatione cognosci nequit. Consequitur, fidem a pio affectu nullo modo esse distrahendam.

9. Quod solent obtrudere quod ait Paulus (1 Cor. 13, 2): si quis scilicet omnem fidem habeat, ut montes transferat, caritatem vero non habeat, eum nihil esse, quo fidem caritate spoliatam deforment, non animadvertunt quid eo loco sit apostolo fides. Quum enim proximo capite (ibid. 12, 10) disseruisset de variis donis spiritus, in quibus reposuerat genera linguarum, virtutes, prophetiam, et hortatus esset Chorinthios (ibid. 31) ad sectanda ex iis meliora, hoc est, unde plus fructus et emolumenti rediret ad totum ecclesiae corpus: subjicit, excellentiorem adhuc se viam demonstraturum. Ejusmodi dona omnia utcunque per se excellentia sint, nihili tamen aestimanda esse nisi caritati serviant. Esse enim in ecclesiae aedificationem data; in eam nisi conferantur, perdere suam gratiam. Ad id probandum distributione utitur, repetens eadem illa quae superius recensuerat dona, sed aliis nominibus. Pro eodem autem usurpat virtutes et fidem, nempe pro edendorum miraculorum facultate. Quum ergo haec sive virtus sive fides particulare sit donum Dei, quo impius quispiam et pollere queat et abuti, ut dono linguarum, ut prophetia, ut aliis charismatibus, non mirum si a caritate separetur. Totus autem istorum error in eo est, quod quum vocabulum fidei sit πολύσημον, significati diversitate non observata, perinde pugnant ac si eadem ubique foret acceptio. Locus Jacobi, quem in ejusdem erroris patrocinium accersunt, alibi discutietur. Quanquam vero plures esse fidei formas docendi causa concedimus, dum volumus ostendere qualis sit in impiis Dei notitia, unicam tamen piorum fidem, ut scriptura docet, agnoscimus et praedicamus. Credunt certe plu-

rimi Deum esse, evangelicam historiam ac reliquas scripturae partes veras esse arbitrantur; quale fere judicium esse solet de iis quae vel olim gesta narrantur, vel ipsi praesentes spectavimus. Sunt etiam qui ultra procedunt: nam et Dei sermonem pro certissimo habent oraculo, nec ejus praecepta prorsus negligunt, et minis et promissionibus utcunque commoventur. Talibus quidem fidei testimonium tribuitur, sed per κατάχρησιν: quoniam Dei verbum non impugnant manifesta impietate, vel rejiciunt, vel contemnunt, sed quandam potius obedientiae speciem prae se ferunt.

10. Verum haec fidei seu umbra, seu imago, ut nullius est momenti, ita indigna est fidei appellatione; a cujus solida veritate quam procul absit, tametsi mox fusius videbitur, nihil tamen impedit nunc obiter indicari. Credidisse dicitur Simon magus, qui tamen suam incredulitatem paulo post prodit (Act. 8, 13. 18). Quod fides illi tribuitur, non intelligimus cum quibusdam, simulasse verbis quam in corde nullam haberet; sed potius arbitramur evangelii majestate victum qualemcunque fidem adhibuisse, atque ita Christum, vitae et salutis autorem agnovisse, ut libenter illi nomen daret. Eodem modo credere ad tempus dicuntur in evangelio Lucae (8, 7. 14), in quibus verbi semen, antequam fructificet, praefocatur; aut etiam nullis dum actis radicibus arescit mox et deperit. Tales non dubitamus quodam verbi gustu affectos ipsum avide arripere, et divinam ejus virtutem persentiscere; ut fallaci fidei simulatione non hominum oculis modo imponant, sed suis ipsorum animis. Ipsissimam enim pietatem esse sibi persuadent illam quam Dei verbo deferunt reverentiam, quia nullam esse impietatem reputant, nisi manifestum et confessum ejus vel probrum vel contemptum. Qualiscunque autem illa est assensio, ad cor ipsum usque minime penetrat, ut illic defixa resideat; et quanquam radices egisse interdum videtur, vivae tamen illae non sunt. Tot vanitatis recessus habet, tot mendacii latebris scatet cor humanum, tam fraudulenta hypocrisi obtectum est, ut se ipsum saepe fallat. At vero qui talibus fidei simulacris gloriantur, intelligant diabolis nihilo se in hac parte praecellere. Priores certe illi sunt multo inferiores, qui stupidi audiunt et intelligunt, quorum notitia diaboli contremiscunt (Jac. 2, 19); alii in hoc pares sunt, quod qualiscunque sensus, quo tanguntur, in terrorem tandem exit et consternationem.

11. Scio quibusdam durum videri ubi fides reprobis tribuitur, quum Paulus (1 Thess. 1, 4) eam fructum electionis esse asserat. Qui tamen nodus facile solvitur: quia etsi in fidem non illuminantur, nec evangelii efficaciam vere sentiunt, nisi qui praeordinati sunt ad salutem; experientia tamen ostendit reprobos interdum simili fere sensu atque electos affici, ut ne suo quidem judicio quidquam ab electis differant. Quare nihil absurdi est quod coelestium donorum gustus ab apostolo, et temporalis fides a Christo illis adscribitur: non quod vim spiritualis gratiae solide percipiant ac certum fidei lumen, sed quia Dominus, ut magis

convictos et inexcusabiles reddat, se insinuat in eorum mentes, quatenus sine adoptionis spiritu gustari potest ejus bonitas. Si quis objiciat, nihil igitur amplius restare fidelibus unde certo adoptionem suam aestiment, respondeo, quamvis magna sit similitudo et affinitas inter Dei electos, et qui fide caduca ad tempus donantur, vigere tamen in solis electis fiduciam illam quam celebrat Paulus (Gal. 4, 6), ut pleno ore clament, abba, pater. Ergo, ut solos electos semine incorruptibili Deus in perpetuum regenerat, ut nunquam dispereat semen vitae eorum cordibus insitum, ita solide in illis obsignat adoptionis suae gratiam, ut stabilis ac rata sit. Sed hoc minime obstat quin illa inferior spiritus operatio cursum suum habeat etiam in reprobis. Interea docentur fideles, sollicite et humiliter se ipsos excutere, ne pro fidei certitudine obrepat carnis securitas. Adde quod reprobi nunquam sensum gratiae nisi confusum percipiunt, ut umbram potius apprehendant quam solidum corpus: quia peccatorum remissionem spiritus proprie in solis electis obsignat, ut eam speciali fide in usum suum applicent. Merito tamen dicuntur reprobi Deum credere sibi propitium, quia donum reconciliationis, licet confuse nec satis distincte, suscipiunt: non quod ejusdem vel fidei, vel regenerationis participes sint cum filiis Dei, sed quia commune cum illis fidei principium habere videntur, sub integumento hypocriseos. Nec vero nego quin hucusque eorum mentes irradiet Deus, ut ejus gratiam agnoscant; sed sensum illum a peculiari testimonio quod reddit suis electis, ita distinguit, ut ad solidum effectum et fruitionem non perveniant. Non enim ideo se propitium illis demonstrat, quia vere ex morte ereptos in custodiam suam recipiat, sed tantum illis manifestat praesentem misericordiam. Viva autem fidei radice solos electos dignatur, ut in finem usque perseverent. Ita diluitur objectio illa, si vere gratiam suam demonstrat Deus, hoc perpetuo fixum esse: quia nihil obstat quominus praesenti gratiae suae sensu, qui postea evanescit, Deus aliquos illustret.

12. Quanquam etiam fides divinae erga nos benevolentiae notitia est, et certa de ejus veritate persuasio, non mirum tamen est divini amoris sensum in temporariis evanescere, qui licet fidei sit affinis, ab ea tamen multum differt. Voluntas Dei immutabilis est, fateor, et semper ejus veritas sibi constat. Atqui nego hucusque progredi reprobos, ut in arcanam illam revelationem penetrent, quam solis electis scriptura vendicat. Nego igitur eos vel Dei voluntatem, ut est immutabilis, capere, vel ejus veritatem constanter amplecti, quia in sensu evanido subsidunt; sicuti arbor non satis alte plantata, ut vivas radices agat, temporis successu arescit, licet per aliquot annos non flores tantum et folia emittat, sed etiam fructus. Denique sicut primi hominis defectione deleri potuit ex ejus mente et anima imago Dei, ita mirum non est si quibusdam gratiae suae radiis reprobis illuceat, quos postea exstingui patitur. Nec vero quidquam impedit quominus leviter alios tingat evangelii sui notitia, alios penitus imbuat.

Hoc interim tenendum est, quantumvis exigua sit ac debilis in electis fides, quia tamen spiritus Dei certa illis arrha est ac sigillum suae adoptionis, nunquam ex eorum cordibus deleri posse ejus sculpturam; reprobos vero tali luce aspergi quae postea dispereat. Neque tamen fallacem esse spiritum: quia semen quod jacit in eorum cordibus, non vivificat, ut semper maneat incorruptibile, sicuti in electis. Ultra procedo: nam quum ex scripturae doctrina et quotidiano usu constet, reprobos interdum affici divinae gratiae sensu, quoddam mutui amoris desiderium in illorum cordibus excitari necesse est. Sic in Saule ad tempus viguit pius affectus ut Deum amaret, a quo paterne se tractari sciens, aliqua bonitatis ejus dulcedine capiebatur. At quemadmodum radicitus non haeret in reprobis de paterno Dei amore persuasio: ita non solide eum redamant ut filii, sed mercenario quodam affectu ducuntur. Nam soli Christo hac lege datus est spiritus ille amoris, ut eum membris suis instillet. Nec certe longius quam ad electos patet illud Pauli (Rom. 5, 5): diffusa est caritas Dei in corda nostra per spiritum sanctum, qui datus est nobis; nempe caritas quae illam, quam supra attigi, invocationis fiduciam generat. Sicuti ex opposito videmus, Deum mirabiliter irasci filiis suis quos amare non desinit: non quod apud se eos oderit, sed quia terrere eos vult irae suae sensu, ut superbiam carnis humiliet, torporem excutiat, et ad poenitentiam sollicitet. Itaque eodem tempore et iratum sibi, vel peccatis suis, et propitium concipiunt: quia non ficte iram ejus deprecantur, ad quem tamen cum tranquilla fiducia confugiunt. His quidem constat, quosdam non simulare fidem, qui tamen vera fide carent; sed dum subito zeli impetu feruntur, se ipsos falsa opinione decipiunt. Nec dubium est, quin ipsos occupet socordia, ne cor suum probe, ut par erat, examinent. Tales fuisse probabile est, quibus (teste Joanne) Christus se ipsum non credebat, quum tamen in ipsum crederent; quia noverat omnes, et sciebat quid esset in homine (Joann. 2, 24). Quod nisi a communi fide multi exciderent (communem appello, quia magna est similitudo et affinitas fidei temporalis cum viva et perpetua) non dixisset Christus discipulis: si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei estis; et cognoscetis veritatem, et veritas vos liberos reddet (ibid. 8, 31). Eos enim compellat, qui amplexi erant ejus doctrinam, et hortatur ad profectum fidei, ne torpore suo lumen quod datum est, exstinguant. Ideo Paulus (Tit. 1, 1) fidem electis peculiariter vendicat, significans multos evanescere, quia vivam radicem non traxerunt. Sicuti etiam loquitur Christus apud Matthaeum (15, 13): omnis arbor quam non plantavit pater meus, eradicabitur. In aliis crassius est mendacium, quos Deo et hominibus illudere non pudet. In hoc genus hominum, qui fallaci praetextu impie fidem profanant, invehitur Jacobus (2, 14). Nec Paulus (1 Tim. 1, 5) requireret a filiis Dei fidem non fictam, nisi quia multi sibi audacter arrogant quod non habent, et inani fuco vel alios vel interdum se ipsos fallunt.

Itaque bonam conscientiam arcae comparat, in qua custoditur fides (ibid. 19): quia multi ab illa excidendo circa hanc naufragium fecerunt.

13. Tenenda etiam est ambigua verbi significatio. Saepe enim fides tantundem valet ac sana pietatis doctrina, sicut eo quem nuper citavimus loco, et eadem epistola, ubi Paulus diaconos tenere vult mysterium fidei in pura conscientia (1 Tim. 3, 9). Item, ubi denuntiat quorundam defectionem a fide (ibid. 4, 1). Ex opposito autem dicit enutritum fuisse Timotheum verbis fidei (ibid. v. 6). Item, ubi dicit, profanas inanitates et oppositiones falso nominatae scientiae, in causa esse ut multi a fide discedant (2 Tim. 2, 16): quos alibi reprobos vocat circa fidem. Sicuti rursum, ubi Tito praecipit (Tit. 1, 13 et 2, 2): admone eos ut sani sint in fide, sanitatis voce nihil aliud intelligit, quam doctrinae puritatem, quae hominum levitate facile corrumpitur et degenerat. Nempe quia in Christo, quem possidet fides, absconditi sunt omnes thesauri scientiae et sapientiae (Col. 2, 3), merito extenditur ad totam coelestis doctrinae summam, a qua non potest separari. Contra ad particulare aliquod objectum aliquando restringitur. Sicuti quum dicit Matthaeus (9, 2 seqq.), Christum fidem eorum vidisse, qui per tegulas paralyticum demiserant; et ipse clamat se non invenisse tantam fidem in Israel quantam centurio attulerat (ibid. 8, 10). Atqui probabile est intentum prorsus fuisse ad filii sanationem, cujus cura occupaverat totum ejus animum. Sed quia solo Christi nutu et responso contentus corporalem praesentiam non flagitat, hujus circumstantiae causa tantopere extollitur ejus fides. Et nuper docuimus Paulum (1 Cor. 13, 2) accipere fidem pro dono miraculorum, quo pollent qui nec spiritu Dei sunt regeniti, nec eum serio colunt. Alibi etiam fidem ponit pro doctrina, qua in fide instituimur. Nam quum scribit (ibid. 13, 10) fidem abolendam, non dubium est id referri ad ecclesiae ministerium, quod infirmitati nostrae hodie utile est. In his quidem loquendi formis constat analogia. Caeterum ubi improprie transfertur nomen fidei ad falsam professionem vel mendacem titulum, nihilo asperior videri debet κατάχρησις, quam ubi timor Dei ponitur pro vitioso et perverso cultu. Sicuti quum saepius dicitur in sacra historia, gentes exteras, quae in Samariam et vicina loca traductae fuerant, timuisse Deos fictitios et Deum Israel; quod tantundem valet, ac coelum terrae miscere. Sed nunc quaerimus quid sit fides quae filios Dei ab incredulis distinguit, qua Deum invocamus patrem, qua transimus a morte in vitam, et qua Christus, aeterna salus et vita, in nobis habitat. Ejus autem vim et naturam breviter et dilucide explicuisse videor.

14. Nunc singulas partes definitionis ejus de integro persequamur, quibus diligenter excussis, nihil (ut opinor) dubium restabit. Cognitionem dum vocamus, non intelligimus comprehensionem, qualis esse solet earum rerum, quae sub humanum sensum cadunt. Adeo enim superior est, ut mentem hominis se ip-

sam excedere et superare oporteat, quo ad illam pertingat. Neque etiam ubi pertigit, quod sentit assequitur; sed dum persuasum habet quod non capit, plus ipsa persuasionis certitudine intelligit quam si humanum aliquid sua capacitate perspiceret. Quare eleganter Paulus (Eph. 3, 18), qui id vocat comprehendere quae sit longitudo, latitudo, profunditas et sublimitas, et cognoscere supereminentem cognitioni dilectionem Christi. Voluit enim significare, modis omnibus infinitum esse quod mens nostra fide complectitur, et genus hoc cognitionis esse omni intelligentia longe sublimius. Quia tamen arcanum voluntatis suae, quod a saeculis et generationibus absconditum erat, Dominus sanctis patefecit (Col. 1, 26 et 2, 2), optima ratione fides subinde in scripturis agnitio vocatur; ab Joanne (1 Joann. 3, 2) vero scientia, quum fideles testatur scire se esse filios Dei. Et sane certo sciunt; sed divinae veritatis persuasione confirmati magis, quam rationali demonstratione edocti. Id indicant et Pauli verba (2 Cor. 5, 6), nos in hoc corpore habitantes, a Domino peregrinari, quia per fidem ambulamus, non per aspectum; quibus ostendit, ea quae per fidem intelligimus a nobis tamen abesse et aspectum nostrum latere. Unde statuimus fidei notitiam certitudine magis quam apprehensione contineri.

15. Addimus, certam ac firmam, quo solidior persuasionis constantia exprimatur. Nam ut dubia et versatili opinione non est contenta fides, ita nec obscura perplexaque conceptione; sed plenam et fixam, qualis de rebus compertis et probatis esse solet, certitudinem requirit. Tam alte enim et radicitus haeret in cordibus nostris incredulitas, et ita ad eam sumus propensi, ut quod ore fatentur omnes, Deum esse fidelem, non absque arduo certamine quisquam sibi persuadeat. Praesertim ubi ad rem ventum est, omnium vacillatio detegit vitium quod latebat. Nec vero frustra tam insignibus elogiis verbo Dei autoritatem asserit spiritus sanctus; sed morbo quem dixi mederi vult, ut Deus in suis promissis plenam obtineat apud nos fidem. Eloquia Jehovae, eloquia pura, inquit David (Psal. 12, 7), argentum fusum in eximio catino terrae, purgatum septies. Item (ibid. 18, 31): sermo Jehovae excoctus, clypeus est omnibus confidentibus in ipso. Solomo autem idem confirmans et fere iisdem verbis: omnis sermo Dei excoctus (Prov. 30, 5). Sed quia in hoc fere argumento Psalmus centesimus decimus nonus consumitur, plura recitare supervacuum esset. Certe quoties ita suum sermonem commendat nobis Deus, oblique incredulitatem nobis exprobrat: quia non alio tendit nisi ut perversas dubitationes e cordibus nostris eradicet. Sunt etiam permulti qui Dei misericordiam sic concipiunt, ut quam minimum consolationis inde recipiant. Simul enim misera anxietate constringuntur, dum dubitant an misericors sibi sit futurus; quia illam ipsam, de qua persuasissimi sibi videntur, clementiam nimium exiguis finibus terminant. Etenim ita secum reputant, magnam quidem eam esse et copiosam, effusam in multos,

obviam omnibus et paratam; sed incertum esse an ad se quoque perventura sit, vel potius an sint ad eam perventuri. Haec cogitatio, quum in medio cursu resistat, dimidia tantum est. Itaque non tam secura spiritum tranquillitate confirmat, quam irrequieta haesitatione sollicitat. Longe est alius sensus πληροφορίας, quae fidei semper in scripturis tribuitur: nempe qui Dei bonitatem perspicue nobis propositam extra dubium ponat. Id autem fieri nequit, quin ejus suavitatem vere sentiamus, et experiamur in nobis ipsis. Quare apostolus ex fide deducit fiduciam, et ex hac rursum audaciam (Eph. 3, 12). Sic enim loquitur, per Christum nos habere audaciam, et aditum in fiducia, quae est per fidem illius. Quibus sane verbis ostendit, non esse rectam fidem, nisi quum tranquillis animis audemus nos in conspectum Dei sistere. Quae audacia nonnisi ex divinae benevolentiae salutisque certa fiducia nascitur. Quod adeo verum est, ut saepiuscule pro fiducia nomen fidei usurpetur.

16. Hic praecipuus fidei cardo vertitur, ne quas Dominus offert misericordiae promissiones, extra nos tantum veras esse arbitremur, in nobis minime; sed ut potius eas intus complectendo nostras faciamus. Hinc demum nascitur fiducia illa quam alibi pacem idem vocat (Rom. 5, 1); nisi quis pacem derivare inde malit. Est autem securitas quae conscientiam coram Dei judicio sedat et serenat, sine qua tumultuosa trepidatione ipsam vexari et paene dilaniari necesse est, nisi forte Dei et sui oblita ad momentum obdormiscat. Et vere ad momentum: neque enim diu fruitur misera illa oblivione, quin memoria divini judicii subinde recurrente, acerrime lancinetur. In summa, vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium benevolumque patrem esse persuasus, de ejus benignitate omnia sibi pollicetur; nisi qui divinae erga se benevolentiae promissionibus fretus, indubitatam salutis exspectationem praesumit; ut apostolus (Hebr. 3, 14) his verbis demonstrat: si fiduciam et gloriationem spei ad finem usque firmam tenuerimus. Sic enim non bene sperare in Domino existimat nisi qui confidenter se regni coelestis haeredem glorietur. Fidelis, inquam, non est nisi qui suae salutis securitati innixus, diabolo et morti confidenter insultet; quomodo ex praeclaro illo Pauli epiphonemate docemur (Rom. 8, 38). Confisus sum, inquit, quod neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque praesentia, neque futura poterunt nos a caritate Dei divellere, qua nos complectitur in Christo Jesu. Sic idem apostolus (Eph. 1, 18) non aliter existimat bene illuminari oculos mentis nostrae, nisi cernamus quae sit spes aeternae haereditatis, ad quam vocati sumus. Et ubique sic docet, ut innuat non bene aliter Dei bonitatem a nobis comprehendi nisi magnae securitatis fructum inde colligamus.

17. Atqui, dicet quispiam, longe aliud experiuntur fideles, qui in recognoscenda erga se Dei gratia non modo inquietudine tentantur, quod saepe illis contingit, sed gravissimis etiam terro-

ribus interdum quatefiunt. Tanta est ad deturbandas eorum mentes tentationum vehementia. Id quod non satis videtur cum illa fidei certitudine cohaerere. Proinde nodus hic solvendus est si superiorem illam doctrinam stare volumus. Nos certe, dum fidem docemus esse debere certam ac securam, non certitudinem aliquam imaginamur, quae nulla tangatur dubitatione, nec securitatem quae nulla sollicitudine impetatur; quin potius dicimus perpetuum esse fidelibus certamen cum sua ipsorum diffidentia. Tantum abest ut eorum conscientias in placida aliqua quiete collocemus, quae nullis omnino turbis interpelletur. Rursum tamen, qualemcunque in modum affligentur, decidere ac desciscere negamus, a certa illa, quam de misericordia Dei conceperunt, fiducia. Nullum illustrius vel magis memorabile exemplum fidei proponit scriptura quam in Davide, praesertim si continuum vitae cursum spectes. Ille tamen quam non semper pacato animo fuerit, innumeris querimoniis declarat, ex quibus paucas eligere sufficiet. Dum animae suae turbulentos motus exprobrat, quid aliud quam suae incredulitati succenset? Quid trepidas, inquit (Psal. 42, 6 et 43, 5), anima mea, et quid tumultuaris intra me? spera in Deum. Et certe consternatio illa apertum diffidentiae signum fuit, ac si destitui se a Deo putaret. Amplior etiam alibi confessio legitur (ibid. 31, 23), dixi in mea praecipitatione, projectus sum a conspectu oculorum tuorum. Alibi etiam anxia et misera perplexitate secum disceptat, imo de ipsa Dei natura litem movet (ibid. 77, 10): an oblitus est misereri Deus? an in saecula repellet? Durius quod sequitur: atqui dixi, occidere meum est; mutationes dextrae excelsi. Nam quasi desperatus se ipsum exitio adjudicat, nec tantum agitari se dubitatione fatetur, sed (quasi in certamine succubuerit) nihil sibi facit residuum; quia Deus ipsum deseruerit, et manum, quae olim auxiliaris erat, converterit ad ipsum perdendum. Quare non abs re animam suam hortatur (ibid. 116, 7), ut ad quietem suam redeat, quia expertus fuerat inter fluctus turbulentos se jactari. Et tamen, quod mirabile est, inter istas concussiones piorum corda fides sustentat, vereque palmae vicem obtinet, ut contra quaelibet onera nitatur, sursumque se attollat: sicuti David, quum obrutus videri posset, se tamen increpando ad Deum surgere non destitit. Qui vero cum propria infirmitate certans ad fidem in suis anxietatibus contendit, jam magna ex parte victor est. Quod ex hac sententia (ibid. 27, 14) et similibus colligere licet: exspecta Jehovam; fortis esto, roborabit ille cor tuum; exspecta Jehovam. Se ipsum timiditatis coarguit, et idem bis repetens, se multis agitationibus subinde obnoxium fatetur esse. Interim non tantum sibi displicet in his vitiis, sed enixe ad correctionem aspirat. Certe si propius justo examine conferre eum libeat cum Achaz, reperietur magnum discrimen. Mittitur Jesaias (7, 4 seqq.), qui remedium afferat impii regis et hypocritae anxietati. His verbis eum alloquitur: sis in custodia et quiesce; ne formides, etc. Quid ille? Sicuti prius dictum

fuerat cor ejus fuisse commotum, sicuti quatiuntur arbores sylvae a vento, licet audita promissione expavescere non destitit. Est igitur haec propria infidelitatis merces et poena, sic contremiscere ut in tentatione se a Deo avertat, qui sibi januam fide non aperit; contra autem fideles, quos incurvat et fere opprimit tentationum moles, constanter, quamvis non sine molestia et difficultate, emergunt. Et quia sibi propriae imbecillitatis sunt conscii, cum propheta precantur: ne auferas ab ore meo verbum veritatis usque valde (Psal. 119, 43). Quibus verbis docemur, interdum ipsos obmutescere, ac si prostrata esset eorum fides: non tamen deficere aut terga vertere, sed certamen suum persequi, et suam segnitiem precando acuere, ne saltem ex indulgentia stuporem contrahant.

18. Id quo intelligatur, necesse est redire ad illam carnis et spiritus divisionem, cujus alibi meminimus, quae in hac parte lucidissime se profert. Sentit ergo in se divisionem pium pectus, quod partim ob divinae bonitatis agnitionem suavitate perfunditur, partim ob suae calamitatis sensum amaritudine angitur; partim in evangelii promissionem recumbit, partim suae iniquitatis testimonio trepidat; partim vitae apprehensione exsultat, partim mortem exhorrescit. Quae variatio ex fidei imperfectione contingit, quando nunquam tam bene in praesentis vitae cursu nobiscum agitur, ut omni diffidentiae morbo curati fide toti repleamur et occupemur. Hinc conflictus illi: ubi quae in reliquiis carnis haeret diffidentia, ad oppugnandam quae intus concepta est fidem insurgit. Verum si in fideli mente certitudo permixta est dubitatione, annon eo semper recidimus ut fides non certa et liquida, sed obscura modo et perplexa divinae erga nos voluntatis notitia constet? Minime vero. Neque enim, si variis cogitationibus distrahimur, ideo protinus a fide divellimur. Nec si sursum deorsum diffidentiae agitatione vexamur, ideo in ejus abyssum demergimur. Neque si concutimur, ideo de gradu deturbamur. Siquidem istius certaminis semper hic finis est quod fides eas difficultates, quibus ita circumsessa videtur periclitari, tandem eluctatur.

19. Summa haec sit: ubi primum vel minima fidei gutta mentibus nostris instillata est, jam faciem Dei placidam et serenam nobisque propitiam contemplari incipimus, procul id quidem et eminus, sed ita certo intuitu, ut sciamus nos minime hallucinari. Quantum deinde proficimus, ut nos assidue proficere decet, quasi progressu facto, in propiorem ejus conspectum eoque certiorem venimus, et ipsa etiam continuatione familiarior nobis redditur. Ita mentem Dei cognitione illuminatam, initio multa ignorantia videmus involutam teneri, quae paulatim abstergitur. Non tamen quaedam ignorando, aut obscurius id quod cernit cernendo impeditur quin divinae erga se voluntatis perspicua notitia fruatur, quod in fide primas ac potissimas partes tenet. Quemadmodum enim si quis carcere inclusus, ex angustiore fenestra oblique tantum et quasi dimidiatim emicantes habeat solis radios, libero

quidem privatur solis aspectu, splendorem tamen non ambiguum oculis haurit, ejusque usum recipit, sic terrei corporis compedibus vincti, utcunque multa obscuritate undique obumbremur, luce tamen Dei vel pusillum ad exserendam ejus misericordiam irradiante, quantum satis est ad solidam securitatem illuminamur.

20. Utrumque diversis locis apostolus eleganter docet. Quum enim (1 Cor. 13, 9) ex parte nos cognoscere et ex parte prophetare videreque in aenigmate per speculum tradit, quam tenuis in praesenti vita illius vere divinae sapientiae portiuncula nobis detur, indicat. Etsi enim non simpliciter indicant verba illa, imperfectam esse fidem quantisper gemimus sub carnis onere, sed quod necesse est nobis assidue discendo exerceri, ex imperfectione nostra contingere, innuit tamen modulo nostro et angustiis quod immensum est non posse comprehendi. Atque hoc Paulus de tota ecclesia praedicat; cuique autem nostrum sua ruditas obstaculum et remora est, ne tam prope accedat quam optandum esset. At quam certo et minime fallaci sui gustu nos afficiat vel exigua fidei guttula, idem alibi ostendit, quum affirmat (2 Cor. 3, 18) nos per evangelium revelata facie nulloque objecto velamine gloriam Dei tanta efficacia contemplari, ut in eandem imaginem transformemur. In talibus ignorantiae involucris plurimum simul dubitationis et trepidationis implicari necesse est; quum praesertim cor nostrum suo quodam naturali instinctu ad incredulitatem propendeat. Huc accedunt tentationes, quae et infinitae numero et genere variae magno identidem impetu insiliunt. Ipsa praecipue conscientia incumbente peccatorum mole oppressa, nunc secum querulatur ac gemit, nunc se arguit, nunc tacite fremit, nunc aperte tumultuatur. Sive ergo res adversae iram Dei prae se ferunt, sive ejus argumentum et materiam conscientia in se reperit, inde tela et machinas ad profligandam fidem incredulitas arripit; quae tamen ad hunc scopum perpetuo destinantur, ut Deum nobis adversum et infensum esse putantes, nec opis ab ipso quidquam speremus, et timeamus ceu ab hoste capitali.

21. Ad hos impetus sustinendos fides se verbo Domini armat et munit. Atque ubi insultat hujusmodi tentatio, Deum esse inimicum, quia sit infestus: contra excipit, esse quoque, dum affligit, misericordem; quia castigatio a dilectione potius quam ira proveniat. Ubi hac cogitatione feritur, Deum esse iniquitatum vindicem, opponit veniam delictis omnibus paratam, quoties ad Domini clementiam peccator se confert. Ita pia mens, utcunque miris modis exagitetur ac divexetur, supra omnes tamen difficultates tandem emergit, nec sibi divinae misericordiae fiduciam excuti unquam patitur. Quin potius quaecunque disceptationes eam exercent et fatigant, in istius fiduciae certitudinem exeunt. Hujus rei argumento est, quod sancti, dum ultione Dei maxime urgeri sibi videntur, apud ipsum tamen querimonias suas deponunt, et dum se minime exauditum iri apparet, eum nihilominus invocant. Quorsum enim attineret apud eum deplorare a quo solatium

nullum sperarent? eum vero invocare nunquam inducerent in animum, nisi aliquid sibi opis ab eo paratum crederent. Sic discipuli, in quibus fidei pusillitatem Christus reprehendit, se quidem perire querebantur, ejus tamen auxilium implorabant (Matth. 8, 25). Nec vero dum eos ob pusillam fidem castigat, rejicit a suorum ordine, vel annumerat incredulis, sed ad vitium excutiendum incitat. Ergo, quod jam superius dictum est, rursum asserimus, fidei radicem nunquam e pio pectore avelli, quin ima in parte defixa haereat, utcunque decussa huc aut illuc inclinare videatur; ejus lumen ita nunquam exstingui aut praefocari, quin saltem velut sub favilla delitescat; atque hoc documento patefieri, verbum, quod semen est incorruptibile, fructum sui similem producere, cujus germen nunquam arescit ac perit in totum. Siquidem quum haec sit sanctis extrema desperationis materia, manum Dei in suum exitium, secundum praesentium rerum aestimationem, sentire, eo usque tamen progressuram spem suam Job affirmat (13, 15), ut si ab eo occidatur, non sit propterea desiturus in eum sperare. Ita est sane. Non intus in cordibus piorum regnat incredulitas, sed foris oppugnat; nec lethaliter vulnerat suis telis, sed infestat, aut certe sic laedit ut vulnus sit sanabile. Fides enim, ut Paulus docet (Eph. 6, 16), nobis pro scuto est; ea telis opposita eorum vim sic excipit ut prorsus depellat, vel saltem frangat, ne ad vitalia penetret. Quum ergo concutitur fides, perinde est ac si violento ictu jaculi miles alioqui firmus pedem movere cogatur, et paulum cedere; quum autem sauciatur fides ipsa, perinde est ac si clypeus fractionem aliquam ex impressione recipiat, sic tamen ut non perforetur. Semper enim eo pia mens emerget, ut cum Davide dicat: si ambulavero in medio umbrae mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es (Psal. 23, 4). Ambulare certe in caligine mortis est terrificum; nec fieri potest quin fideles, quantumvis firmitudinis habeant, id perhorrescant. Sed quoniam illa cogitatio superat, quod Deum habent praesentem, et suae saluti consulentem, simul vincitur timor securitate. Quantaslibet autem machinas (ut Augustinus ait) adversum nos erigat diabolus, quando non tenet locum cordis, ubi fides habitat, ejectus est foras. Ita si ex eventu judicium fiat, non tantum ab omni pugna salvi evadunt fideles, ut paulo post recepto vigore rursus in arenam descendere sint parati, sed impletur quod dicit Joannes in sua canonica (1 Joann. 5, 4): haec est victoria quae vincit mundum, fides vestra. Neque enim tantum in proelio uno, vel paucis, vel contra aliquem insultum affirmat fore victricem, sed superiorem toto mundo quamvis millies impetatur.

22. Altera est timoris ac trepidationis species, ex qua tamen adeo nihil decedit fidei securitati, ut solidius inde stabiliatur. Nempe dum fideles vel exempla divinae ultionis adversus impios edita documentorum vice sibi esse cogitantes, nec iisdem flagitiis iram Dei in se provocare sibi contingat, sollicite cavent; vel quum miseriam suam secum recognoscentes a Domino toti pendere dis-

cunt, sine quo se quolibet vento fluxos magis et evanidos esse vident. Nam apostolus (1 Cor. 10, 5 seqq.), dum propositis flagellis, quibus in israeliticum populum olim Dominus vindicarat, terrorem Corinthiis incutit, ne similibus malis se ipsos obstringant, eo fiduciam ipsorum nihil labefactat, sed torporem carnis modo excutit, quo fides obrui magis quam confirmari solet. Nec dum a Judaeorum casu argumentum exhortandi sumit, ut qui stat videat ne cadat (ibid. 12; Rom. 11, 20), nos vacillare jubet, ac si nostrae stabilitatis parum certi essemus; sed arrogantiam duntaxat et temerariam propriae virtutis praefidentiam adimit, ne depulsis Judaeis gentes in eorum locum receptae ferocius insultent. Quanquam non fideles tantum illic alloquitur, sed oratione sua hypocritas etiam comprehendit, qui externa duntaxat specie gloriabantur. Neque enim singulos homines admonet, sed comparatione inter Judaeos et gentes posita, postquam illos ostenderat justas incredulitatis et ingratitudinis suae in eo poenas dare quod rejecti essent, has etiam hortatur ne superbiendo ac sese efferendo gratiam adoptionis nuper ad se translatam amittant. Quemadmodum autem in illa Judaeorum rejectione supererant aliqui ex ipsis, qui ab adoptionis foedere minime exciderant, ita poterant aliqui ex gentibus emergere, qui sine vera fide, tantum stulta carnis confidentia inflarentur, atque ita abuterentur in suam perniciem Dei benignitate. Verum etiamsi electis ac fidelibus hoc dictum accipias, nihil ex eo sequetur incommodi. Aliud enim est temeritatem, quae ex carnis reliquiis interdum sanctis obrepit, reprimere ne inani confidentia lasciviat; aliud conscientiam timore percellere, ne plena securitate in Dei misericordia acquiescat.

23. Deinde ubi docet (Phil. 2, 12), ut cum timore et tremore operemur salutem nostram, non aliud exigit nisi ut in Domini virtutem, cum multa nostri dejectione, suspicere assuescamus. Enimvero nihil tam nos ad fiduciam certitudinemque animi in Dominum rejiciendam expergefacit quam nostri diffidentia, et concepta ex conscientia nostrae calamitatis anxietas. In quem sensum accipiendum est, quod est apud prophetam (Psal. 5, 8): in multitudine bonitatis tuae ingrediar templum tuum: adorabo in timore. Ubi decenter fidei audaciam, quae Dei misericordiae innititur, cum religioso timore conjungit, quo nos affici necesse est quoties in conspectum divinae majestatis prodeuntes, ex ejus splendore quanta sit nostra obscoenitas intelligimus. Vere etiam Solomo (Prov. 28, 14), dum beatum hominem pronuntiat, qui terret assidue cor suum, quoniam induratione in malum corruitur. At terrorem intelligit, qui nos cautiores reddat, non autem quo afflicti concidamus, dum scilicet animus in se confusus, in Deo se recolligit, in illo erigitur, apud se ipsum dejectus; diffisus sibi, illius fiducia respirat. Proinde nihil obstat, quin simul et terreantur fideles, et securissima consolatione potiantur; prout nunc in suam vanitatem oculos convertunt, nunc in Dei veritatem animi cogitationem referunt. Quomodo, dicet quispiam, in eodem animo

sedem habebunt pavor et fides? Nempe sicuti ex opposito torpor et anxietas. Nam quum impii indolentiam sibi accersant, ne quis timor Dei eos sollicitet, urget tamen eos Dei judicium, ne assequantur quod appetunt. Ita nihil impedit quominus suos exerceat Deus ad humilitatem, ut fortiter militando sub fraeno modestiae se cohibeant. Atque hoc fuisse apostoli consilium liquet ex contextu, ubi metus et tremoris causam assignat Dei beneplacitum, quo dat suis et bene velle et strenue prosequi. In hunc sensum accipere convenit illud prophetae (Hos. 3, 5): pavebunt filii Israel ad Deum et ad bonitatem ejus; quia non solum pietas reverentiam Dei gignit, sed ipsa dulcedo et suavitas gratiae hominem in se ipso dejectum timore simul et admiratione imbuit ut a Deo pendeat, seque humiliter subjiciat ejus potentiae.

24. Neque tamen sic locum facimus pestilentissimae philosophiae, quam nonnulli semipapistae cudere hodie in angulis incipiunt. Quia enim crassam illam dubitationem, quae in scholis tradita fuit, tueri nequeunt, confugiunt ad aliud commentum, ut fiduciam incredulitate mixtam faciant. Quoties in Christum respicimus, fatentur illic nos invenire plenam bene sperandi materiam: sed quia semper indigni sumus illis omnibus bonis, quae in Christo nobis offeruntur, volunt indignitatis nostrae intuitu nos fluctuari et haesitare. In summa, conscientiam sic statuunt inter spem et metum, ut per intervalla et vices huc atque illuc alternet; spem vero et metum sic inter se conferunt, ut illa exoriente hic opprimatur, hoc resurgente illa rursum concidat. Ita satan, ubi jam videt apertas machinas illas quibus fidei certitudinem destruere antea solitus erat, nunc nihil valere, obliquis cuniculis eam labefacere conatur. Qualis autem erit illa fiducia quae subinde desperationi cedet? Si Christum, inquiunt, consideras, certa salus; si ad te ipsum reverteris, certa damnatio. Ergo alternis diffidentiam et bonam spem in animo tuo regnare necesse est. Quasi vero Christum, veluti procul stantem, et non potius in nobis habitantem debeamus cogitare. Ideo enim ab ipso salutem exspectamus, non quia eminus nobis appareat: sed quia nos corpori suo insitos, non modo suorum omnium bonorum participes faciat, sed sui quoque ipsius. Proinde hoc ipsorum argumentum sic retorqueo. Si te ipsum consideras, certa damnatio; sed quoniam Christus tibi cum omnibus suis bonis sic communicatus est, ut omnia ejus tua fiant, ut fias ejus membrum, adeoque unum cum ipso, justitia ejus tua peccata obruit, salus ejus tuam damnationem abolet, ipse sua dignitate intercedit ne in conspectum Dei veniat tua indignitas. Sic est sane: Christum a nobis separare, aut nos ab ipso, minime convenit: sed utraque manu fortiter retinere oportet eam qua se nobis agglutinavit societatem. Ita nos apostolus instituit. Corpus quidem, inquit (Rom. 8, 10), mortuum est propter peccatum; sed spiritus Christi, qui in vobis habitat, vita est propter justitiam. Secundum istorum nugamentum dicere

debuerat: Christus quidem vitam apud se habet; sed vos, ut estis peccatores, manetis morti et damnationi obnoxii. Atqui longe aliter loquitur. Docet enim eam quam a nobis meremur damnationem Christi salute absorptam esse; atque ad id confirmandum, ea quam attuli ratione utitur: quia Christus non extra nos est, sed in nobis habitat, nec solum individuo societatis nexu nobis adhaeret, sed mirabili quadem communione in unum corpus nobiscum coalescit in dies magis ac magis, donec unum penitus nobiscum fiat. Neque tamen infitior, quod nuper dixi, quasdam interdum interruptiones fidei contingere, prout ejus imbecillitas inter violentos impetus huc vel illuc flectitur. Ita in densa caligine tentationum suffocatur ejus lumen. Quidquid tamen accidat, a quaerendi Dei studio non desistit.

25. Nec aliter disserit Bernardus, quum hoc argumentum ex professo tractat, homilia in dedicatione templi quinta: Dei, inquam, beneficio nonnunquam de anima cogitans, videor mihi in ea veluti duo quaedam contraria invenire. Si ipsam, prout in se est et ex se, intueor, de ea nihil verius dicere possum, quam ad nihilum esse redactam. Quid modo necesse est singulas ejus miserias numerare, quam sit onerata peccatis, offusa tenebris, irretita illecebris, pruriens concupiscentiis, obnoxia passionibus, impleta illusionibus, prona semper ad malum, in vitium omne proclivis, postremo ignominiae et confusionis plena? Nimirum si ipsae quoque justitiae omnes ad lumen veritatis inspectae, velut pannus menstruatae inveniuntur, injustitiae deinceps quales reputabuntur? Si lumen quod in nobis est, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantae erunt (Matth. 6, 23)? Quid igitur? sine dubio vanitati similis factus est homo; in nihilum redactus est homo; nihil est homo. Quomodo tamen penitus nihil est quem magnificat Deus? Quomodo nihil, erga quem appositum est cor divinum? Respiremus fratres. Etsi nihil sumus in cordibus nostris, forte in corde Dei potest aliquid latere de nobis. O pater misericordiarum, o pater miserorum, quomodo apponis erga nos cor tuum? Cor enim tuum, ubi est thesaurus tuus. Quomodo autem thesaurus tuus sumus, si nihil sumus? Omnes gentes quasi non sint, sic sunt ante te: in nihilum reputabuntur. Nimirum ante te, non intra te; sic in judicio veritatis tuae, sed non sic in affectu pietatis tuae. Nimirum vocas ea quae non sunt, tanquam sint, et non sunt ergo, quia quae non sunt vocas, et sunt, quia vocas. Licet enim non sint, quantum ad se, apud te tamen sunt, juxta illud Pauli (Rom. 9, 12): non ex operibus justitiae, sed ex vocante. Deinde mirificam esse hanc connexionem dicit utriusque considerationis. Certe quae inter se connexa sunt, se invicem non destruunt. Quod etiam in conclusione apertius declarat his verbis: jam si utraque consideratione diligenter inspexerimus nos quid sumus, imo in una quam nihil, in altera quam magnificati: puto temperata videtur gloriatio nostra; sed forsan magis aucta est; solidata quidem, ut non in nobis, sed in Domino gloriemur. Nimirum si

cogitamus, si decreverit salvare nos, statim liberabimur: jam in hoc respirare licet. Sed in altiorem speculam ascendentes quaeramus civitatem Dei, quaeramus templum, quaeramus domum, quaeramus sponsam. Non oblitus sum; sed cum metu et reverentia dico: nos inquam sumus, sed in corde Dei. Nos sumus, sed illius dignatione, non nostra dignitate.

26. Porro timor Domini, cujus testimonium passim defertur sanctis omnibus, et qui alias initium sapientiae, alias sapientia ipsa nuncupatur (Psal. 111, 10; Prov. 1, 7; ibid. 15, 33; Job. 28, 28), tametsi unus est, gemino tamen ex sensu emanat. Habet enim in se Deus patris reverentiam, et domini. Itaquae qui illum rite volet colere, et obedientem illi filium se praestare et obsequentem servum studebit. Obedientiam quae sibi ut patri redditur, Dominus per prophetam honorem vocat; obsequium quod ut domino exhibetur, timorem. Filius, inquit (Mal. 1, 6), honorat patrem, et servus dominum: si ego pater, ubi honor? si dominus, ubi timor? Utcunque autem distinguat, vides ut confundat utrumque simul. Timor ergo Domini, sit nobis reverentia honore illo et timore mixta. Nec mirum si utrumque affectum idem animus recipiat. Nam qui secum reputat qualis sit nobis pater Deus, satis habet causae, etiamsi nulli sint inferi, cur ejus offensionem qualibet morte gravius perhorrescat. Sed etiam (quae est ad peccandi licentiam carnis nostrae lascivia), quo eam modis omnibus cohibeamus, arripienda simul est haec cogitatio: Domino, sub cujus potestate degimus, esse abominationi omnem iniquitatem; cujus ultionem non evadent, qui flagitiose vivendo ejus iram adversum se provocarint.

27. Quod autem Joannes dicit (1 Joann. 4, 18), timorem non esse in caritate, sed perfectam caritatem expellere foras timorem, quoniam timor poenam habet, nihil istis repugnat. De terrore enim incredulitatis loquitur, a quo longe differt iste fidelium timor. Neque enim Deum timent impii, quod in ejus offensionem incurrere vereantur, siquidem impune id possent, sed quia vindictae potentia esse armatum sciunt, ad auditum irae ejus horrore concutiuntur. Ac iram quoque sic timent, quia sibi imminere arbitrantur, quia singulis momentis exspectant dum in caput suum corruat. Fideles autem, ut dictum est, et offensam plus quam poenam timent, nec timore poenae perturbantur, ac si cervicibus suis impenderet; sed cautiones redduntur ne ipsam accersant. Sic apostolus, dum fideles alloquitur: nolite falli, inquit; propter hoc venit ira Dei in filios diffidentiae (Eph. 5, 6; Col. 3, 6). Non minatur in ipsos descensuram; sed admonet, ut impiis ob ea quae recensuerat flagitia iram Domini praeparatam cogitent, ne et ipsi eam experiri velint. Quanquam raro contingit ut solis et simplicibus minis expergefiant reprobi; quin potius jam sua duritie tardi et hebetes, quoties verbis fulminat Deus e coelo, ad contumaciam se obdurant; sed manu ejus percussi timere, velint nolint, coguntur. Timorem hunc vulgo servilem vocant, et ingenuo

voluntarioque opponunt, qui filios decet. Alii mediam speciem subtiliter interserunt: quia servilis ille et coactus affectus animos interdum subigit, ut ad timorem Dei sponte accedant.

28. Jam in divina benevolentia, quam respicere dicitur fides, intelligimus salutis ac vitae aeternae possessionem obtineri. Nam si, Deo propitio, nihil boni deesse potest, abunde nobis sufficit ad salutis certitudinem, ubi suae dilectionis ipse nos certiores facit. Ostendat faciem suam, inquit propheta (Psal. 80, 4), et salvi erimus. Unde hanc salutis nostrae summam statuunt scripturae, quod abolitis inimicitiis omnibus in gratiam nos recepit (Eph. 2, 14). Quo scilicet innuunt, Deo nobis reconciliato, nihil manere periculi quin omnia nobis bene succedant. Quare fides, dilectione Dei apprehensa, promissiones habet vitae praesentis et futurae, solidamque bonorum omnium securitatem: sed qualis e verbo percipi potest. Neque enim vitae hujus aut longitudinem, aut honorem, aut opes sibi certo fides promittit (quando nihil horum uobis esse constitutum voluit Dominus), sed hac certitudine contenta est, utcunque nos multa deficiant, quae ad vitae hujus subsidium pertinent, Deum tamen nunquam defuturum. Praecipua autem ejus securitas in futurae vitae exspectatione residet, quae extra dubium per Dei verbum posita est. Quaecunque tamen in terra miseriae et calamitates eos maneant quos sua dilectioue complexus est Deus, impedire nequeunt quin ejus benevolentia plena sit felicitas. Proinde, quum summam beatitudinis vellemus exprimere, Dei gratiam posuimus: e qua scaturigine universae bonorum species nobis profluunt. Atque id passim observare in scripturis licet, nos ad Domini caritatem revocari quoties non de aeterna modo salute, sed quolibet bono nostro agitur. Qua ratione David canit (Psal. 63, 4), divinam bonitatem, dum in pio corde sentitur, vita ipsa esse suaviorem et optabiliorem. Denique, si nobis affluant omnia pro voto, de amore autem Dei vel odio incerti simus, maledicta erit ac proinde misera nostra felicitas. Quod si affulgeat paterna Dei facies, ipsae quoque miseriae beatae erunt, quia vertentur in salutis adjumenta. Sicuti Paulus (Rom. 8, 35) res omnes adversas accumulans, gloriatur tamen, per illas nos ab amore Dei non disjungi; et in suis precationibus semper incipit a Dei gratia, unde manat omnis prosperitas. Similiter David (Psal. 23, 4) cunctis terroribus, qui nos turbant, opponit solum Dei favorem. Si ambulavero in medio umbrae mortis, inquit, non timebo mala, quoniam tu mecum es. Et sentimus semper animos nostros vacillare, nisi Dei gratia contenti pacem suam in ea quaerunt, et penitus infixum habent, quod dicitur in Psalmo (33, 12): beatus populus cujus Jehova est Deus, et gens quam elegit in haereditatem sibi.

29. Fidei fundamentum facimus gratuitam promissionem, quod in ipsa proprie fides consistat. Tametsi enim Deum per omnia veracem esse statuat, sive jubeat, sive prohibeat, sive promittat, sive minetur; jussa etiam ejus obedienter excipiat, interdicta ob-

servet, ad minas animadvertat: proprie tamen a promissione incipit, in ipsa constat, in ipsam desinit. Vitam enim in Deo quaerit, quae non in mandatis, aut poenarum edictis, sed misericordiae promissione reperitur, eaque nonnisi gratuita; quoniam conditionalis, qua ad opera nostra remittimur, non aliter vitam promittit, quam si perspiciamus esse in nobis sitam. Ergo, nisi fidem tremere ac vacillare volumus, illam salutis promissione fulciamus oportet, quae a Domino ultro ac liberaliter, potiusque miseriae nostrae quam dignitatis respectu offeratur. Quare apostolus (Rom. 10, 8) hoc evangelio testimonium defert, quod sit verbum fidei; legis tum praeceptis, tum promissionibus adimit, quando nihil est quod fidem stabilire queat, nisi liberalis illa legatio qua sibi Deus mundum reconciliat. Inde et apud eundem crebra fidei et evangelii correlatio, dum evangelii ministerium sibi commissum docet in fidei obedientiam; illud esse virtutem Dei, in salutem omni credenti; in illo revelari Dei justitiam ex fide in fidem (Rom. 1, 5 et 16 seq.). Nec mirum; siquidem, quum evangelium sit reconciliationis ministerium (2 Cor. 5, 18), nullum aliud satis firmum divinae erga nos benevolentiae testimonium exstat, cujus agnitionem fides requirit. Quum ergo fidem gratuitae promissioni inniti oportere dicimus, non negamus quin Dei verbum omni ex parte amplectantur et suscipiant fideles, sed misericordiae promissionem fidei in proprium scopum destinamus. Quemadmodum judicem et ultorem scelerum Deum debent quidem agnoscere fideles, et tamen in ejus clementiam proprie intuentur; quando talis considerandus illis describitur, qui benevolus sit et misericors, procul ira, multus bonitate, suavis universis, super omnia opera sua misericordiam suam effundens (Psal. 86, 5 et 103, 8 et 145, 8).

30. Nec vero Pighii aut similium canum latratus moror, dum hanc restrictionem exagitant, quasi fidem lacerando frustum unum arripiat. Fateor, ut jam dixi, generale fidei objectum (ut loquuntur) esse Dei veritatem, sive minetur, sive spem faciat gratiae. Quare apostolus (Hebr. 11, 7) fidei hoc adscribit, quod Noe mundi interitum, quum nondum videbatur, timuerit. Si timor imminentis poenae fidei fuit opus, non debent minae ab ejus definitione excludi. Hoc quidem verum est: sed nos immerito gravant calumniatores, ac si negaremus, fidem habere respectum ad omnes verbi Dei partes. Tantum enim indicare haec duo volumus, nunquam scilicet ipsam consistere, donec ad gratuitam promissionem pervenerit; deinde non aliter nos per ipsam conciliari Deo, nisi quia nos Christo copulat. Utrumque notatu dignum. Fidem quaerimus quae Dei filios a reprobis discernat, et fideles ab incredulis. Si quis Deum et juste praecipere quidquid praecipit et vere minari credat, an propterea fidelis vocabitur? Nihil minus. Firmus ergo fidei status non erit, nisi in Dei misericordia sistatur. Jam quorsum de fide disputamus? nonne ut teneamus viam salutis? Quomodo autem fides salvifica, nisi quatenus nos in Christi corpus inserit? Nihil ergo absurdi si in definitione

praecipuum ejus effectum ita urgemus, et loco differentiae subjicimus generi notam illam quae fideles ab incredulis separat. Denique nihil habent in hac doctrina malevoli quod carpant, quin Paulum nobiscum involvant in eandem reprehensionem, qui evangelium proprie appellat fidei sermonem (Rom. 10, 8).

31. Hinc vero rursum colligimus quod ante expositum fuit, non minus verbo opus habere fidem quam fructum viva radice arboris: quia non alii, teste Davide (Psal. 9, 11), sperare in Deo possunt, nisi qui noverunt nomen ejus. Haec autem cognitio ex cujusque imaginatione non est, sed quatenus Deus ipse suae bonitatis testis est. Quod idem propheta alibi confirmat (ibid. 119, 41): salus tua secundum eloquium tuum. Item: speravi in verbo tuo, salvum me fac. Ubi notanda est fidei ad verbum relatio, deinde salutis consequentia. Neque tamen interea potentiam Dei excludimus, cujus intuitu nisi se fides sustentet, nunquam Deo tribuet suum honorem. Videtur Paulus (Rom. 4, 21) frigidum quiddam aut vulgare referre de Abraham: quod crediderit Deum, qui benedictum semen ei promiserat, potentem esse. Item alibi (2 Tim. 1, 12) de se ipso: scio cui crediderim, et certus sum quod potens sit depositum meum servare in diem illum. Verum si quisque secum expendat quot identidem dubitationes de virtute Dei obrepant, satis agnoscet, qui eam magnifaciunt ut digna est, non parvos fecisse progressus in fide. Fatebimur omnes Deum posse quidquid vult: sed dum nos metu consternat et horrore attonitos reddit minima quaeque tentatio, hinc palam est nos derogare potentiae Dei cui praeferimus quae contra ejus promissiones minatur satan. Haec ratio est cur Jesaias, dum salutis certitudinem vult imprimere cordibus populi, tam magnifice de immensa Dei virtute disserat. Videtur saepe, ubi sermonem exorsus est de spe veniae et reconciliationis, alio digredi, et vagari per longas et supervacuas ambages, commemorans quam mirabiliter Deus coeli et terrae machinam cum toto naturae ordine gubernet. Nihil tamen est quod non circumstantiae praesenti serviat: quia nisi virtus Dei, qua potest omnia, oculis nostris occurrat, verbum aures maligne admittent, vel non aestimabunt justo pretio. Adde quod effectualis potentia hic notatur: quia pietas, ut alibi visum fuit, Dei potentiam semper ad usum et opus accommodat; praesertim opera Dei sibi proponit, quibus se patrem esse testatus est. Hinc illa tam crebra in scripturis redemptionis memoria, ex qua discere poterant Israelitae, Deum, qui semel autor fuerat salutis, aeternum fore ejus custodem. Suo etiam exemplo nos admonet David, quae privatim singulis beneficia contulit Deus, ad confirmationem fidei ejus in posterum valere; imo ubi deseruisse nos videtur, sensus nostros longius extendere convenit, ut vetusta ejus beneficia nos erigant, sicuti alio Psalmo (143, 5) dicitur: memor fui dierum antiquorum; meditatus sum in cunctis operibus tuis, etc. Item (ibid. 77, 11): recordabor operum Domini, et mirabilium ejus ab initio. Sed quia sine verbo evanidum

est quidquid concipimus de potentia Dei et operibus, non temere asserimus nullam esse fidem donec gratiae suae testimonio praeluceat Deus. Posset hic tamen moveri quaestio, quid de Sara et Rebecca sentiendum sit, quarum utraque fidei zelo, ut videtur, impulsa, extra verbi fines egressa est. Sara quum arderet desiderio promissae sobolis, ancillam suam marito supposuit. Quin multis modis peccaverit negandum non est; sed hoc vitium nunc attingo, quod zelo suo abrepta se intra verbi Dei metas non continuit. Certum tamen est, desiderium illud a fide profectum esse. Rebecca oraculo certior facta de electione filii sui Jacob, ejus benedictionem malo artificio procurat, maritum suum gratiae Dei testem ac ministrum decipit, filium suum cogit mentiri, variis fraudibus et imposturis corrumpit Dei veritatem. Denique ludibrio exponens illius promissionem, quantum in se est eam abolet. Neque tamen hoc opus, quamlibet vitiosum et reprehensione dignum, fide vacuum fuit: quia superare multa offendicula necesse fuit ut tantopere appeteret, quod sine spe terrenae utilitatis ingentibus molestiis et periculis refertum erat. Sicuti sanctum patriarcham Isaac non omnino fide privabimus, eo quod admonitus eodem oraculo de honore ad minorem filium translato, non desinit tamen propensus esse in primogenitum suum Esau. Docent certe haec exempla, errores saepe fidei esse permixtos; sic tamen ut primatum semper teneat illa, ubi vera est. Sicuti enim Rebeccae particularis error non irritum benedictionis effectum reddidit, sic neque fidem quae generaliter dominata est in ejus animo, principiumque et causa fuit illius actionis. In eo nihilominus prodidit Rebecca quam lubricus sit humanae mentis flexus simul ac vel tantillum sibi permittit. Etsi autem defectus et imbecillitas fidem obscurat, non tamen exstinguit; interim nos admonet quam sollicite pendere oporteat ex ore Dei, et simul confirmat quod docuimus, fidem nisi verbo suffultam effluere; sicuti et Sarae et Isaac et Rebeccae evanuissent animi in obliquis suis deflexionibus, nisi arcano Dei fraeno in verbi obedientia retenti essent.

32. Rursum non sine causa in Christo promissiones omnes concludimus, quando et ejus agnitione totum evangelium apostolus (Rom. 1, 17) concludit, et alibi docet, quotquot sunt Dei promissiones, in ipso esse etiam et amen (2 Cor. 1, 20). Cujus rei in promptu est ratio. Si quid enim pollicetur Deus, eo benevolentiam suam testatur, ut nulla sit ejus promissio, quae non sit dilectionis testimonium. Nec refert quod ingentibus atque assiduis divinae largitatis beneficiis dum impii cumulantur, eo graviori judicio sese induunt. Quum enim ea sibi e Domini manu provenire nec cogitent, nec agnoscant, aut si quando agnoscant, ejus tamen bonitatem nequaquam apud se reputent, non possunt inde magis de ejus misericordia edoceri quam brutae pecudes, quae pro conditionis suae modo, eundem liberalitatis fructum recipiunt, neque tamen prospiciunt. Nihilo magis obstat quod de-

stinatas plerumque sibi promissiones respuendo ultionem hac occasione majorem sibi accersunt. Quanquam enim tum se demum profert promissionum efficacia ubi fidem apud nos invenerunt, vis tamen ac proprietas earum nostra infidelitate aut ingratitudine nunquam exstinguitur. Ergo quum Dominus suis promissionibus, non ad percipiendos modo suae benignitatis fructus sed etiam cogitandos, hominem invitet, suam illi dilectionem simul declarat. Unde huc redeundum est, promissionem quamlibet esse divinae erga nos dilectionis testificationem. Atqui extra controversiam est, neminem a Deo extra Christum diligi. Ille est filius dilectus in quo residet et acquiescit amor patris (Matth. 3, 17 et 17, 5), et ad nos deinde ab eo se diffundit: sicut docet Paulus (Eph. 1, 6), nos gratiam adeptos esse in dilecto. Ipso igitur intercedente, ad nos derivetur ac perveniat oportet. Proinde apostolus alibi pacem nostram ipsum vocat, alibi ceu vinculum proponit, quo paterna pietate Deus nobiscum devinciatur (Eph. 2, 14; Rom. 8, 3). Consequitur, in illum conjiciendos esse oculos, quoties ulla promissio nobis offertur; nec absurde a Paulo doceri, in ipso confirmari et adimpleri quaecunque sunt Dei promissiones (Rom. 15, 8). Repugnant exempla quaedam: neque enim vel Naaman Syrum, quum de modo rite colendi Dei sciscitaretur ex propheta, de mediatore edoctum fuisse credibile est; laudatur tamen ejus pietas. Cornelius homo gentilis et romanus vix tenere potuit, quod non omnibus Judaeis cognitum erat, et quidem obscure; eleemosynae tamen ejus et preces gratae fuerunt Deo (Act. 10, 31), et sacrificia Naaman, prophetae responso probata (2 Reg. 5, 17 seqq.), quod neuter potuit consequi nisi fide. Similes eunuchi ratio ad quem delatus est Philippus, qui nisi fide aliqua praeditus non sumpsisset longi ac difficilis itineris laborem et sumptus adorandi causa (Act. 8, 27 seqq.). Videmus tamen ut interrogatus a Philippo suam de mediatore inscitiam prodat. Et quidem fateor aliqua ex parte implicitam fuisse eorum fidem, non modo quoad Christi personam, sed quoad virtutem et munus a patre injunctum. Interea certum est, principiis fuisse imbutos quae gustum aliquem Christi, licet tenuem, darent. Neque hoc novum videri debet: quia neque eunuchus ex longinqua regione ad Deum incognitum properasset Jerosolymam, et Cornelius, judaicam religionem semel amplexus, tantum temporis non transegit, quin rudimentis verae doctrinae assuesceret. Quod ad Naaman spectat, nimis absurdum fuisset, quum de rebus minutis ei praeciperet Elisaeus, tacuisse de praecipuo capite. Quamvis ergo obscura inter ipsos esset Christi cognitio, nullam tamen fuisse consentaneum non est: quia legis sacrificiis se exercebant, quae a fine ipso, hoc est Christo, discerni oportuit ab adulterinis gentium sacrificiis.

33. Atque haec quidem nuda externaque verbi Dei demonstratio abunde ad fidem faciendam sufficere debebat, nisi caecitas pervicaciaque nostra impediret. Verum (quae mentis nostrae ad vanitatem est propensio) Dei veritati nunquam adhaerere potest;

quae hebetudo est, ad ejus lucem semper caecutit. Proinde, sine spiritus sancti illuminatione, verbo nihil agitur. Unde etiam liquet fidem humana intelligentia multo superiorem esse. Nec satis fuerit mentem esse Dei spiritu illuminatum, nisi et ejus virtute cor obfirmetur ac fulciatur. In quo tota terra Scholastici aberrant, qui in fidei consideratione nudum ac simplicem ex notitia assensum arripiunt, praeterita cordis fiducia et securitate. Ergo singulare Dei donum utroque modo est fides, et quod mens hominis ad degustandam Dei veritatem purgatur, et quod animus ea stabilitur. Neque enim fidei tantum inchoator est spiritus, sed per gradus eam auget, donec ea nos in regnum coeleste perducat. Egregium, inquit Paulus (2 Tim. 1, 14), depositum servato, per spiritum sanctum qui habitat in nobis. Quomodo autem spiritum ex auditu fidei donari tradat Paulus (Gal. 3, 2), nullo negotio expedire licet. Si unum duntaxat esset spiritus donum, absurde spiritum effectum fidei dixisset, qui autor est et causa; sed quum dona praedicet quibus ornat Deus ecclesiam suam, et per fidei incrementa ad perfectionem deducit, non mirum est si ea fidei ascribat, quae ad ea recipienda nos comparat. Habetur id quidem paradoxotaton, quum dicitur neminem, nisi cui donatum sit, posse in Christum credere; sed ideo partim quod non animadvertunt vel quam recondita sit ac sublimis coelestis sapientia, vel quanta sit in percipiendis Dei mysteriis humana hebetudo, partim quod ad firmam illam stabilemque cordis constantiam, hoc est, praecipuam fidei partem, non respiciunt.

34. Atqui si humanae voluntatis (ut Paulus concionatur) nemo est testis nisi spiritus hominis qui in ipso est (1 Cor. 2, 11), divinae voluntatis qui certus esset homo? Et si Dei veritas apud nos in iis quoque rebus vacillat quas oculo praesenti intuemur, qui firma stabilisque foret, ubi Dominus ea pollicetur quae nec oculus videt, nec ingenium capit? Adeo autem hic consternatur et deficit humana perspicacia, ut primus in Domini schola proficiendi gradus sit, ab ea deficere. Nam ea, ceu objecto velamine, impedimur quominus assequamur Dei mysteria, quae non revelantur nisi parvulis (Matth. 11, 25; Luc. 10, 21; Matth. 16, 17). Neque enim caro et sanguis revelat, nec animalis homo percipit ea quae sunt spiritus (1 Cor. 2, 14), quin potius stultitia est illi Dei doctrina, quia spiritualiter dijudicanda est. Necessariae ergo sunt spiritus sancti suppetiae, vel potius vis ejus sola hic viget. Nemo est hominum qui sensum Dei noverit, aut consiliarius ejus fuerit (Rom. 11, 33; 1 Cor. 2, 10. 16); sed spiritus omnia scrutatur, etiam profunda Dei: per quem fit ut mentem Christi teneamus. Nemo potest venire ad me, inquit (Joann. 6, 44), nisi pater, qui misit me, traxerit eum. Omnis ergo, qui audivit a patre et didicit, venit. Non quod patrem viderit quisquam, nisi is qui est a Deo missus. Quemadmodum ergo nisi spiritu Dei tracti, accedere ad Christum nequaquam possumus, ita ubi trahimur, mente et animo evehimur supra nostram ipsorum intelligen-

tiam. Nam ab eo illustrata anima novam quasi aciem sumit, qua coelestia mysteria contempletur, quorum splendore ante in se ipsa perstringebatur. Atque ita quidem spiritus sancti lumine irradiatus hominis intellectus tum vere demum ea quae ad regnum Dei pertinent gustare incipit, antea prorsus ad ea delibanda fatuus et insipidus. Quamobrem Christus regni sui mysteria duobus discipulis praeclare edisserens, nihil tamen proficit, donec sensum illis aperit, ut intelligant scripturas (Luc. 24, 27 et 45). Sic edoctis divino ejus ore apostolis spiritus tamen veritatis mittendus est, qui ipsorum mentibus eandem instillet doctrinam quam auribus usurpaverant (Joann. 16, 13). Verbum quidem Dei instar solis est omnibus affulgentis quibus praedicatur; sed nullo cum fructu inter caecos. Nos autem natura caeci sumus omnes hac in parte; proinde in mentem penetrare nequit, nisi interiore illo magistro spiritu per suam illuminationem aditum faciente.

35. Alibi quum de naturae corruptione tractandum fuit, plenius ostendimus quam non sint idonei homines ad credendum. Itaque non fatigabo lectores eadem repetendo. Sufficiat spiritum fidei vocari a Paulo (2 Cor. 4, 13) fidem ipsam, qua donamur a spiritu, non autem quam naturaliter habeamus. Ideo precatur ut in Thessalonicensibus impleat Deus omne beneplacitum suum et opus fidei in virtute (2 Thess. 1, 11). Ubi fidem vocans opus Dei, et loco epitheti insigniens, appositive vocans beneplacitum, negat esse ex proprio hominis motu; neque eo contentus adjungit, specimen esse virtutis divinae. Ad Corinthios (1 Cor. 2, 4), ubi fidem non pendere ex sapientia hominum dicit, sed fundatam esse in potentia spiritus, loquitur quidem de externis miraculis; sed quia ad eorum aspectum caecutiunt reprobi, comprehendit etiam interius illud sigillum, cujus alibi meminit. Ac quo magis in tam praeclaro dono suam liberalitatem illustret Deus, non omnes eo promiscue dignatur, sed singulari privilegio impertit quibus vult. Cujus rei ante citavimus testimonia. Quorum fidus interpres Augustinus[1]) exclamat, ut servator doceret ipsum quoque credere doni esse, non meriti. Nemo, inquit, venit ad me nisi pater meus traxerit eum, et cui datum fuerit a patre meo (Joann. 6, 44). Mirum est quod duo audiunt: unus contemnit, alter ascendit. Qui contemnit, imputet sibi; qui ascendit, non arroget sibi. Alio loco: quare uni datum est, non alteri? Non me piget dicere, hoc est profundum crucis. De profundo nescio quo judiciorum Dei, quae perscrutari non possumus, procedit omne quod possumus. Quod possum, video: unde possum, non video, nisi quia hactenus video, a Deo esse. Quare autem illum, et non illum? multum est ad me; abyssus est, profundum crucis. Admiratione exclamare possum, non disputatione monstrare. Huc redit summa, Christum, ubi nos in fidem illuminat spiritus sui

1) Aug. de verbis apost. libr. 2.

virtute, simul inserere in corpus suum, ut fiamus bonorum omnium participes.

36. Restat deinde ut quod mens hausit, in cor ipsum transfundatur. Neque enim si in summo cerebro volutatur Dei verbum, fide perceptum est; sed ubi in imo corde radices egit, ut ad sustinendas repellendasque omnes tentationum machinas invictum sit propugnaculum. Quod si veram mentis intelligentiam ejus illuminationem esse verum est, in tali cordis confirmatione multo evidentius ejus virtus apparet: quo scilicet et major est cordis diffidentia quam mentis caecitas, et animum securitate instrui, quam mentem cognitione imbui difficilius est. Proinde spiritus sigilli vice fungitur, ad eas ipsas promissiones in cordibus nostris obsignandas, quarum certitudinem prius mentibus impressit; atque ad confirmandas et constituendas arrhae locum tenet. Postquam credidistis, inquit apostolus (Eph. 1, 13), obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arrhabo haereditatis nostrae. Vides ut spiritu, velut sigillo, corda fidelium insculpi doceat? ut hac ratione appellet promissionis spiritum, quia ratum apud nos evangelium facit? Similiter ad Corinthios: qui unxit nos Deus, ait, qui et signavit nos, et dedit arrham spiritus in cordibus nostris (2 Cor. 1, 21). Et alibi (ibid. 5, 5), quum de fiducia audaciaque sperandi loquitur, ejus fundamentum facit spiritus arrham.

37. Neque vero oblitus sum quod ante dixi, et cujus memoriam assidue renovat experientia, fidem scilicet variis dubitationibus impelli, ut raro sedatae sint piorum mentes, saltem non semper fruantur tranquillo statu; sed, quibuscunque machinis quatiantur, vel ex ipso tentationum gurgite emergunt, vel in statione sua permanent. Securitas quidem haec sola fovet ac tuetur fidem, ubi statuimus quod in Psalmo (46, 3) dicitur, Dominus protectio nostra, auxilium in tribulatione; ideo non timebimus dum contremiscet terra, et transilient montes in cor maris. Haec etiam suavissima quies alibi celebratur (ibid. 3, 6): decubui, et somnum cepi, et surrexi: quia Dominus suscepit me. Non quod aequabili tenore semper ad laetam hilaritatem compositus fuerit David; sed quatenus Dei gratiam pro modo fidei gustabat, gloriatur se intrepide despicere quidquid mentis pacem inquietare poterat. Ideo scriptura, dum ad fidem hortari vult, quiescere jubet. Apud Jesaiam (30, 15): in spe et silentio erit fortitudo vestra. In Psalmo (37, 7): sile Jehovae et exspecta illum. Quibus respondet illud apostoli ad Hebraeos (10, 36): patientia opus est, etc.

38. Hinc judicare licet quam perniciosum sit scholasticum illud dogma, nos de gratia Dei erga nos non aliter statuere posse quam ex conjectura morali, prout se unusquisque non indignum ea reputat. Equidem si ab operibus aestimandum sit qualiter affectus sit erga nos Dominus, id ne tenui quidem conjectura posse nos assequi fateor; sed quum simplici et gratuitae promissioni respondere fides debeat, nullus ambigendi locus relinquitur. Nam quali, obsecro, fiducia armabimur, si hac conditione ratiocinemur,

Deum esse nobis propitium, modo ita vitae nostrae puritas mereatur? Sed quoniam his tractandis suum locum destinavimus, longius non prosequemur in praesens; quum praesertim abunde liqueat, fidei nihil esse magis adversum quam vel conjecturam, vel aliud quidpiam dubitationi affine. Ac pessime huc detorquent Ecclesiastae (9, 1) testimonium, quod identidem in ore habent: nemo scit utrum odio dignus sit an amore. Nam ut praeteream hunc locum in vulgari interpretatione mendose redditum, latere tamen vel pueros ipsos non potest, quid ejusmodi verbis sibi velit Solomo. Nempe, si quis a praesenti rerum statu censere velit quos odio prosequatur Deus, quos amore complectatur, eum frustra laborare ac nullo operae pretio torqueri; quum omnia pariter eveniant justo et impio, immolanti victimas et non immolanti. Unde sequitur, Deum non testari perpetuo amorem suum quibus omnia succedere prospere facit; neque odium suum in eos semper prodere quos affligit. Idque facit ad vanitatem humani ingenii arguendam; quum in rebus scitu maxime necessariis tanta hebetudine teneatur. Quemadmodum paulo ante scripserat (ibid. 3, 19), non posse discerni quid hominis anima differat ab anima pecudis, quod eodem modo videtur interire. Si quis inde inferre velit, sola conjectura niti, quam de animorum immortalitate sententiam tenemus, annon insanus merito habeatur? An igitur sani sunt isti, qui nullam esse gratiae Dei certitudinem colligunt, quoniam nulla ex carnali rerum praesentium aspectu comprehendi possit?

39. Atqui temerariae praesumptionis esse causantur, indubitatam voluntatis divinae notitiam sibi arrogare. Id quidem illis concederem, si tantum nobis sumeremus ut ingenii nostri tenuitati subjicere vellemus incomprehensibile Dei consilium. Sed ubi impliciter cum Paulo (1 Cor. 2, 12) dicimus, nos accepisse non spiritum hujus mundi, sed spiritum qui ex Deo est, quo docente sciamus quae a Deo donata sunt nobis: quid contra obgannire possunt, quin spiritum Dei contumeliose incessant? Quod si ab ipso profectam revelationem vel mendacii, vel incertitudinis, vel ambiguitatis insimulare, horrendum est sacrilegium, in asserenda certitudine quid delinquimus? Verum hoc quoque non vacare magna temeritate exclamant, quod de Christi spiritu sic audemus gloriari. Quis credat tantum esse istorum stuporem, qui orbis magistri haberi volunt, ut in primis religionis elementis adeo turpiter impingant? Mihi certe credibile non esset, nisi testarentur quae exstant eorum scripta. Paulus (Rom. 8, 14) eos demum filios Dei esse pronuntiat, qui ejus spiritu aguntur; hi agi proprio spiritu, divino autem vacuos esse volunt, qui sint filii Dei. Ille Deum a nobis patrem appellari docet (ibid. v. 16), spiritu talem vocem dictante, qui solus testimonium reddere potest spiritui nostro, quod filii Dei sumus; hi tametsi a Dei invocatione non arcent, spiritum tamen abstrahunt, cujus ductu rite invocandus erat. Ille Christi servos esse negat (ibid. 8, 9), qui non agantur spiritu Christi; hi christianismum confingunt spiritu Christi

non indigentem. Ille nullam beatae resurrectionis spem facit nisi spiritum in nobis residentem sentiamus; hi spem tali sensu vacuam confingunt. Sed respondebunt forsan, non se infitiari quin illo praeditos esse oporteat, caeterum modestiae et humilitatis esse, non agnoscere. Quid ergo sibi vult quum jubet Corinthios (2 Cor. 13, 5) tentare an sint in fide, semet probare an Christum habeant, quem nisi quis in se habitantem agnoscat, reprobus est? Ex spiritu autem quem dedit nobis, inquit Joannes (1 Joann. 3, 24), scimus quod in nobis manet. Et quid aliud quam Christi promissiones in dubium revocamus, dum servi Dei sine ipsius spiritu haberi volumus, quem super suos omnes effusurum se denuntiavit? Quid, quod spiritui sancto injurii sumus, qui fidem, opus ejus peculiare, ab ipso separamus? Haec quum prima sint pietatis tirocinia, misserimae est caecitatis arrogantiae notari Christianos, qui spiritus sancti praesentia gloriari ausint, sine qua gloriatione christianismus ipse non constat. Sed enim exemplo suo declarant, quam vere dixerit Christus (Joann. 14, 17) spiritum suum mundo incognitum esse; ab ipsis modo agnosci apud quos manet.

40. Ac ne uno duntaxat acto cuniculo fidei firmitudinem diruere tentent, aliunde ipsam adoriuntur. Nempe, etiamsi secundum praesentem justitiae statum de gratia Dei judicium sumere liceat, manere tamen in suspenso finalis perseverantiae notitiam. Egregia vero salutis fiducia nobis relinquitur, si ad praesens momentum nos esse in gratia conjectura morali aestimamus; quid in crastinum sit futurum nescimus. Longe aliter apostolus. Certo, inquit (Rom. 8, 38), persuasus sum, quod neque angeli, nec potestates, nec principatus, neque mors, neque vita, neque praesentia, neque futura diriment nos a dilectione qua nos Dominus in Christo complectitur. Evadere conantur frivola solutione, id habuisse apostolum ex speciali revelatione garrientes; sed pressius constringuntur quam ut effugiant. Siquidem illic quae in commune universis fidelibus ex fide proveniant bona tractat, non quae specialiter ipse experiatur. Atqui idem nos alibi nostrae imbecillitatis et inconstantiae mentione deterret. Qui bene stat, inquit (1 Cor. 10, 12), videat ne cadat. Verum est: at non terrore quo consternemur, sed quo discamus nos sub potenti manu Dei humiliare, quemadmodum Petrus explicat (1 Petr. 5, 6). Deinde quam praeposterum est, ad punctum temporis limitare fidei certitudinem, cujus proprium est, superatis hujus vitae spatiis, ad futuram immortalitatem protendi? Quum ergo id gratiae Dei fideles acceptum ferant, quod spiritu ejus illuminati coelestis vitae contemplatione per fidem fruuntur, adeo procul abest ab arrogantia talis gloriatio, ut si quem confiteri pudet, eo extremam ingratitudinem prodat magis, divinam bonitatem maligne supprimendo, quam modestiam aut submissionem testetur.

41. Quoniam non aliunde melius aut magis perspicue fidei natura declarari posse videbatur, quam a promissionis substantia, qua velut proprio fundamento sic nititur, ut ea sublata protinus

corruat, vel potius evanescat, ideo nostram definitionem inde sumpsimus. Quae tamen ab illa apostoli definitione vel descriptione potius, quam suae disputationi accommodat, minime aliena est: ubi docet esse rerum sperandarum subsistentiam, indicem non apparentium (Hebr. 11, 1). Nam per ὑπόστασιν (quo vocabulo utitur) quasi fulcrum intelligit, cui pia mens innitatur et incumbat. Ac si diceret fidem ipsam certam quandam esse ac securam possessionem eorum quae nobis a Deo promissa sunt. Nisi quis ὑπόστασιν pro fiducia accipere malit, quod non displicet: quanquam illud quod receptius est amplector. Rursum ut significaret ad supremum usque diem quo libri aperientur, sublimiora esse, quam quae sensu nostro percipi, aut oculis spectari manuve contrectari possint, eaque non aliter interim possideri a nobis, quam si captum omnem ingenii nostri excedamus, ac supra omnia quae in mundo sunt aciem nostram intendamus, nos denique ipsos superemus: addidit securitatem hanc possidendi, esse rerum quae in spe jacent, ideoque non videntur. Siquidem evidentia, ut Paulus scribit (Rom. 8, 24), spes non est: nec ea quae videmus speramus; dum vero indicem, aut probationem, aut (ut saepe reddidit Augustinus [1])) convictionem appellat rerum non praesentium (nam graece est ἔλεγχος) perinde loquitur ac si diceret evidentiam non apparentium rerum, visionem earum quae non videntur, perspicuitatem obscurarum, praesentiam absentium, demonstrationem occultarum. Mysteria Dei enim cujusmodi sunt quae ad salutem nostram pertinent, in se, suaque (ut dicitur) natura cerni non possunt; verum ipsa in ejus verbo duntaxat intuemur, cujus veritas sic persuasa esse nobis debet, ut pro facto impletoque habendum sit quidquid loquitur. Ad talem vero divinae bonitatis gustum percipiendum, quo modo se attollat animus, quin simul ad redamandum Deum totus accendatur? Vere enim cognosci illa suavitatis affluentia non potest, quam Deus timentibus se recondidit, ut non simul vehementer afficiat. Quem autem semel affecit, penitus ad se rapit et effert. Proinde mirum non est si perversum cor et obliquum nunquam subit hic affectus: quo in coelum ipsum traducti, ad reconditissimos Dei thesauros admittimur, et ad sacratissima regni ejus adyta, quae profanari impuri cordis ingressu non decet. Quod enim tradunt Scholastici [2]) caritatem fide ac spe priorem esse, merum est deliramentum; quandoquidem sola est fides quae in nobis caritatem primum generat. Quanto rectius Bernardus [3]) testimonium, inquit, conscientiae, quod piorum gloriam vocat Paulus (2 Cor. 1, 12), in tribus consistere credo: necesse enim primo omnium est, credere quod remissionem peccatorum habere non possis nisi per indulgentiam Dei; deinde quod nihil prorsus habere queas operis boni nisi et hoc dederit ipse; postremo quod vitam aeternam nullis

1) Homil. in Joann. 79, 1. 95, 2. De peccat. merit. et rem. libr. 2. c. 31.
2) Lombard. libr. 3. Sent. dist. 25. et saepius.
3) Serm. 1. in Annuntiatione.

potes operibus promereri nisi gratis detur et illa. Paulo post subjicit, haec non sufficere, sed esse quoddam fidei initium; quia credendo peccata non posse remitti nisi a Deo, simul tenere oporteat remissa nobis esse donec etiam spiritus sancti testimonio persuasi simus, salutem nobis esse repositam; quia Deus peccata condonat, merita ipse donat, et praemia idem redonat, non posse gradum in illo principio figere. Verum haec et alia suis locis tractanda erunt; nunc tantum quid fides ipsa sit, habere sufficiat.

42. Jam vero ubicunque viva erit haec fides, fieri non poterit quin spem aeternae salutis comitem secum habeat individuam, vel potius ex se gignat et exserat: qua sublata, quamlibet diserte atque ornate de fide disseramus, nullam habere convincimur. Nam si fides, ut auditum est, certa est de veritate Dei persuasio, quod nec mentiri nobis, nec fallere, nec irrita esse queat: qui hanc certitudinem conceperunt, simul profecto exspectant fore ut promissiones suas Deus praestet, quae eorum persuasione nonnisi verae esse possunt; ut in summa, nihil aliud sit spes quam eorum exspectatio quae vere a Deo promissa fides credidit. Ita fides Deum veracem credit, spes exspectat ut in temporis occasione veritatem suam exhibeat. Fides credit nobis esse patrem; spes exspectat ut se talem erga nos semper gerat. Fides datam nobis vitam aeternam credit; spes exspectat ut aliquando reveletur. Fides fundamentum est cui spes incumbit; spes fidem alit ac sustinet. Ut enim exspectare a Deo nemo quidquam potest nisi qui prius ejus promissis crediderit, ita rursus fidei nostrae imbecillitatem, ne velut fessa concidat, sustineri ac foveri patienter sperando et exspectando oportet. Qua ratione Paulus rite salutem nostram in spe collocat (Rom. 8, 24). Nam ea dum in silentio Dominum exspectat, fidem continet, ne nimis festinando praecipitet; confirmat, ne vacillet in Dei promissionibus, aut de earum veritate dubitare incipiat; recreat, ne fatigetur; extendit ad ultimam illam metam, ne in medio cursu aut etiam in carceribus deficiat. Denique assidue renovando et instaurando, facit ut se ipsa subinde ad perseverantiam vegetior emergat. Atque omnino, quot nominibus necessaria sint spei subsidia ad fidem stabiliendam, melius patebit si cogitemus quot tentationum formis impetantur et concutiantur, qui verbum Dei amplexi sunt. Primum Dominus, promissiones suas differendo, diutius saepe quam pro votis nostris suspensos animi nos tenet. Hic officium est spei, praestare quod jubet propheta (Hab. 2, 3): ut si moram illae fecerint, exspectemus tamen. Interdum non modo languere nos sinit, sed apertam indignationem prae se fert. Hic spem multo magis succurrere necesse est, quo, secundum alterius prophetae (Jes. 8, 17) dictum, possimus exspectare Dominum, qui absconderit faciem suam a Jacob. Insurgunt etiam illusores, quemadmodum ait Petrus (2 Petr. 3, 4), qui rogant, ubi est promissio vel adventus ejus? quando ex quo patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creationis. Imo eadem haec nobis insusur-

rant caro et mundus. Hic fidem spei tolerantia suffultam, in aeternitatis contemplatione defixam retineri oportet, quo mille annos instar diei unius reputet (Psal. 90, 4; 2 Petr. 3, 8).

43. Propter hanc tum conjunctionem, tum affinitatem, scriptura interdum fidei et spei vocabula confundit. Nam quum Petrus docet (1 Petr. 1, 5), virtute Dei nos per fidem custodiri usque ad salutis revelationem, quod spei magis quadrabat fidei tribuit. Neque immerito: quando jam docuimus, nihil aliud spem esse quam fidei alimentum et robur. Interdum simul junguntur, sicuti eadem epistola (1, 21): quo fides vestra et spes esset in Deo. Paulus vero ad Philippenses (1, 20) ex spe deducit exspectationem: quia sperando patienter vota nostra suspendimus, donec patefacta fuerit Dei opportunitas. Quod totum melius intelligere licet ex decimo capite ad Hebraeos, quod jam citavi. Paulus alibi (Gal. 5, 5), quamvis improprie loquatur, hoc ipsum tamen intelligit, his verbis: nos spiritu ex fide spem justitiae exspectamus, nempe quia evangelii testimonium de gratuito amore amplexi exspectamus dum palam ostendat Deus quod nunc sub spe est absconditum. Neque jam obscurum est, quam insulse Petrus Lombardus duplex spei fundamentum jaciat, Dei gratiam, et operum meritum. Non huic alius scopus quam fidei esse potest. Fidei autem jam clarissime exposuimus unicum esse scopum, Dei misericordiam: in quam utroque, ut ita loquar, oculo respicere debeat. Sed operae pretium est auscultare quam vividam afferat rationem. Si quidpiam, inquit, sine meritis sperare audeas, non spes illa, sed praesumptio dicenda erit. Quis non merito, amice lector, tales bestias exsecretur, quae temere et praesumptuose fieri pronuntiant, si quis Deum veracem esse confidat? Nam quum Dominus nihil non a sua bonitate exspectari velit, praesumptionem esse dicunt in ea recumbere et acquiescere. O magistrum talibus dignum discipulis quales in insanis rabularum scholis nactus est! Nos vero, quando videmus Dei oraculis juberi peccatores spem salutis concipere, libenter tantum praesumamus de veritate ejus; ut sola ejus misericordia freti, abjecta operum fiducia, bene sperare audeamus. Non fallet ipse, qui dixit: secundum fidem vestram fiat vobis (Matth. 9, 29).

CAPUT III.

Fide nos regenerari; ubi de poenitentia.

Partes Capitis quinque: 1) Titulus videtur de Fide tractationem polliceri, tamen de Poenitentia tantum, individua fidei comite, nunc agitur. Et primum variae aliorum de poenitentia referuntur opiniones, sect. 1—4. — 2) Orthodoxae doctrinae de poenitentia expositio, sect. 5—9. — 3) Causae, propter quas in ultimum usque vitae terminum poenitentia extendi debeat, sect. 10—14. — 4) De fructibus poenitentiae, vel quorsum et in quem finem tendat, sect. 15—20. — 5) Unde poenitentia nobis proveniat, sect. 21—24. et sect. 25., ubi de peccato in Spiritum S. et de reproborum impoenitentia.

1. Etsi jam aliqua ex parte docuimus quomodo fides Christum possideat, et per ipsam fruamur ejus bonis: hoc tamen adhuc obscurum esset nisi effectuum, quos sentimus accederet explicatio. Non abs re summa evangelii statuitur in poenitentia et remissione peccatorum. Ergo duobus illis capitibus omissis, jejuna et mutila erit adeoque prope inutilis quaelibet de fide disputatio. Jam quum utrumque nobis conferat Christus, et utrumque fide consequamur, vitae scilicet novitatem et reconciliationem gratuitam, ratio et docendi series postulat ut de utroque hoc loco disserere incipiam. Proximus autem a fide ad poenitentiam nobis erit transitus; quia hoc capite probe cognito, melius patebit quomodo sola fide et mera venia justificetur homo, neque tamen a gratuita justitiae imputatione separetur realis, ut ita loquar, vitae sanctitas. Poenitentiam vero non modo fidem continuo subsequi, sed ex ea nasci, extra controversiam esse debet. Quum enim venia et remissio per evangelii praedicationem ideo offeratur, ut a tyrannide satanae, peccati jugo, et misera servitute vitiorum liberatus peccator in regnum Dei transeat, certe evangelii gratiam nemo amplecti potest quin ex erroribus vitae prioris in rectam viam se recipiat, totumque suum studium applicet ad poenitentiae meditationem. Quibus autem videtur fidem potius praecedere poenitentia quam ab ipsa manare, vel proferri tanquam fructus ab arbore, nunquam vis ejus fuit cognita, et nimium levi argumento ad id sentiendum moventur.

2. Christus, inquiunt, et Joannes in suis concionibus populum ad resipiscentiam primum hortantur; deinde regnum coelorum appropinquasse subjiciunt (Matth. 3, 2; ibid. 4, 17). Tale praedicandi mandatum accipiunt apostoli; talem ordinem sequutus est Paulus, quemadmodum Lucas refert (Act. 20, 21). Atqui dum in syllabarum contextu superstitiose haerent, non animadvertunt quo sensu inter se verba illa cohaereant. Nam dum in hunc modum concionantur Christus Dominus et Joannes: poenitentiam agite, appropinquavit enim regnum coelorum: annon resipiscendi causam ab ipsa gratia et salutis promissione ducunt? Perinde ergo valent eorum verba ac si dicerent: quoniam appropinquavit regnum coelorum, ideo resipiscite. Nam Matthaeus (3, 2), ubi sic praedicasse Joannem narravit, impletum in ipso fuisse Jesaiae vaticinium docet de voce in deserto clamante: parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri (Jes. 40, 3). Verum apud prophetam illa vox jubetur a consolatione et laeto nuntio inchoare. Neque tamen, quum resipiscentiae originem ad fidem referimus, spatium aliquod temporis somniamus quo ipsam parturiat; sed ostendere volumus, non posse hominem poenitentiae serio studere nisi se Dei esse noverit. Dei autem se esse nemo vere persuasus est, nisi qui ejus prius gratiam apprehenderit. Sed haec dilucidius in ipso progressu edisserentur. Fefellit eos forte quod multi conscientiae pavoribus ante domantur vel formantur ad obsequium, quam imbuti fuerint cognitione gratiae, imo eam gustaverint. At-

que hic est initialis timor, quem inter virtutes quidam recensent, quia verae et justae obedientiae propinquum esse cernunt. Sed non hic agitur quam varie nos Christus ad se trahat, vel praeparet ad pietatis studium. Tantum dico, nullam rectitudinem posse inveniri ubi non regnat spiritus ille quem accepit ut eum membris suis communicaret. Deinde, secundum illud Psalmi (130, 4): apud te est propitiatio ut timearis; nemo unquam Deum reverebitur, nisi qui sibi propitium confidet; nemo se ad legis observationem libenter accinget, nisi qui persuasus erit ei placere sua obsequia: quae in ignoscendo et tolerandis vitiis indulgentia signum est paterni favoris. Quod etiam demonstrat illa Oseae (6, 1) exhortatio: venite, revertamur ad Jehovam, quia ipse rapuit et sanabit nos, percussit et curabit nos; quia spes veniae tanquam stimulus additur, ne in suis peccatis torpeant. Omni autem rationis specie caret eorum deliramentum, qui ut a poenitentia exordiantur, certos dies suis neophytis praescribunt per quos se in poenitentiam exerceant: quibus demum transactis, in evangelicae gratiae communionem ipsos admittunt. De plurimis Anabaptistarum loquor, iis praesertim qui spirituales haberi mire gaudent, eorumque sodalibus Jesuitis, et similibus quisquiliis. Tales scilicet fructus profert spiritus ille vertiginis, ut poenitentiam, quae in totam vitam proroganda est homini christiano, paucis dieculis terminet.

3. Caeterum de poenitentia docti quidam viri, longe etiam ante haec tempora, quum juxta scripturae regulam simpliciter et sincere loqui vellent, dixerunt constare duabus partibus, mortificatione et vivificatione. Mortificationem interpretantur animae dolorem et terrorem ex agnitione peccati et sensu judicii Dei conceptum. Ubi enim quis in veram peccati cognitionem adductus est, tum vere peccatum odisse et exsecrari incipit, tum sibi ipsi ex animo displicet, miserum se et perditum fatetur, et alium se esse optat. Ad haec ubi sensu aliquo judicii Dei tactus est (alterum enim ex altero protinus sequitur), tum vero perculsus ac consternatus jacet, humiliatus ac dejectus tremit, animum despondet, desperat. Haec prior poenitentiae pars, quam vulgo contritionem dixerunt. Vivificationem interpretantur consolationem quae ex fide nascitur; ubi scilicet homo, peccati conscientia prostratus ac Dei timore perculsus, postea in Dei bonitatem, in misericordiam, gratiam, salutem, quae est per Christum, respiciens, sese erigit, respirat, animum colligit, et velut e morte in vitam redit. Ac voces quidem istae, si modo recta constet interpretatio, vim poenitentiae satis commode exprimunt; sed quod vivificationem accipiunt pro laetitia quam recipit animus ex perturbatione et metu sedatus, non assentior: quum potius sancte pieque vivendi studium significet, quod oritur ex renascentia; quasi diceretur, hominem sibi mori ut Deo vivere incipiat.

4. Alii, quia videbant varie hoc nomen in scriptura acceptum, duas posuerunt poenitentiae formas, quas ut nota aliqua di-

stinguerent, alteram legalem dixerunt, qua peccator peccati cauterio vulneratus et terrore irae Dei attritus in ea perturbatione constrictus haeret, nec se explicare potest; evangelicam alteram, qua peccator graviter quidem apud se afflictus, altius tamen emergit, et Christum, vulneris sui medicinam, terroris consolationem, miseriae portum apprehendit. Legalis poenitentiae exempla esse volunt, Cain, Saul, Judam (Gen. 4, 13; 1 Sam. 15, 20; Matth. 27, 4): quorum poenitentiam dum scriptura nobis commemorat, intelligit, peccati sui gravitate agnita iram Dei timuisse, sed Deum duntaxat ultorem et judicem cogitantes in eo sensu defecisse. Ergo eorum poenitentia non aliud fuit, quam quoddam inferorum atrium, quo jam in hac vita ingressi coeperunt a facie irae majestatis Dei poenas dare. Evangelicam poenitentiam videmus in omnibus, qui peccati aculeo apud se exulcerati, fiducia autem misericordiae Dei erecti et recreati, ad Dominum conversi sunt. Perterritus est Ezechias accepto mortis nuntio; sed flens oravit, et in Dei bonitatem intuitus fiduciam recepit (2 Reg. 20, 2). Conturbati sunt Ninivitae horribili denuntiatione excidii; sed induti sacco et cinere orarunt, sperantes quod converti posset Dominus et averti a furore irae suae (Jon. 3, 5). Confessus est David se nimium peccasse in recensendo populo; sed adjecit: aufer Domine iniquitatem servi tui (2 Sam. 24, 10). Agnovit adulterii crimen objurgante Nathan, et se coram Deo prostravit; sed veniam simul exspectavit (2 Sam. 12, 13 et 16). Talis fuit eorum poenitentia, qui ad praedicationem Petri compuncti sunt corde, sed Dei bonitate confisi addiderunt: quid faciemus viri fratres (Act. 2, 37)? Talis et Petri ipsius, qui flevit quidem amare, sed sperare non desiit (Matth. 26, 75; Luc. 22, 62).

5. Haec quanquam omnia vera sunt, nomen tamen ipsum poenitentiae (quatenus ex scripturis assequi possum) aliter accipiendum est. Nam quod fidem sub poenitentia complectuntur, pugnat cum eo quod Paulus in Actis (20, 21) dicit, se Judaeis ac gentibus testificatum in Deum poenitentiam et fidem in Jesum Christum. Ubi tanquam duo diversa, poenitentiam et fidem enumerat. Quid igitur? An vera poenitentia citra fidem consistere potest? Minime. Verum etsi separari non possunt, distingui tamen debent. Quemadmodum sine spe fides non est, et tamen fides ac spes varia sunt, ita poenitentia et fides, quanquam perpetuo inter se vinculo cohaerent, magis tamen conjungi volunt quam confundi. Equidem nec me latet, sub poenitentiae nomine totam ad Deum conversionem comprehendi, cujus pars non postrema fides est; sed quo sensu, facillime apparebit ubi vis ac natura ejus explicata fuerit. Poenitentiae nomen Hebraeis a conversione vel reditu, Graecis a mentis consiliique mutatione deductum est; nec utrique etymologiae res ipsa male respondet: cujus summa est, ut a nobis demigrantes ad Deum convertamur, et deposita pristina mente novam induamus. Quamobrem non male, meo quidem judicio, sic poenitentia definiri poterit, esse veram

ad Deum vitae nostrae conversionem, a sincero serioque Dei timore profectam, quae carnis nostrae veterisque hominis mortificatione et spiritus vivificatione constet. In eum sensum accipiendae sunt conciones omnes quibus vel prophetae quondam, vel apostoli postea sui temporis homines ad poenitentiam hortabantur. Hoc enim contendebant unum, ut peccatis suis confusi, ac divini judicii timore puncti, coram eo prociderent et humiliarentur in quem deliquerant, ac vera resipiscentia in rectam ejus viam se reciperent. Ideo haec promiscue usurpantur apud ipsos eodem significatu, converti seu reverti ad Dominum, resipiscere, et poenitentiam agere. Unde etiam et sacra historia poenitentiam dicit agi post Deum, ubi homines qui in suis cupiditatibus, eo posthabito, lasciviebant, incipiunt verbo ejus obsequi et duci suo praesto sunt ad pergendum quo vocaverit. Et fructus poenitentia dignos proferre dixerunt Joannes et Paulus (Luc. 3, 8; Rom. 6, 4), pro vitam ducere quae ejusmodi resipiscentiam in cunctis actionibus referat ac testetur.

6. Sed antequam ultra procedimus, definitionem a nobis positam dilucidius enarrare conducet. In qua tria sunt praecipue capita consideranda. Primum, quum vitae ad Deum conversionem nuncupamus, transformationem requirimus non in operibus tantum externis, sed in anima ipsa; quae ubi vetustatem suam exuerit, tum demum operum fructus renovationi suae respondentes ex se pariat. Quod dum vult exprimere propheta (Ez. 18, 31), jubet ut cor novum sibi faciant quos ad poenitentiam vocat. Unde Moses saepius, ostensurus quomodo rite ad Dominum converterentur Israelitae poenitentia ducti, docet ut id fiat ex toto corde, et ex tota anima (quam loquutionem videmus a prophetis subinde repetitam) et cordis circumcisionem nominans interiores affectus excutit. Nullus tamen locus est ex quo melius perspicere liceat, quae sit germana poenitentiae proprietas, quam ex c. 4. Jeremiae (v. 1 seqq.). Si reverteris Israel, inquit Dominus, ad me revertere; arate vobis arvum et nolite serere super spinas; circumcidimini Domino et auferte praeputia cordium vestrorum. Vide quomodo nihil effecturos denuntiet in studio justitiae capessendo nisi revulsa in primis ex penitissimo corde impietas fuerit. Et quo penitus eos afficiat, monet cum Deo esse negotium, apud quem tergiversando nihil proficitur, quia cor duplex odio habet. Eam ob rem praeposteros hypocritarum conatus irridet Jesaias (58, 6), qui externam in caeremoniis resipiscentiam strenue quidem moliebantur, at interim fasciculos iniquitatis, quibus colligatos tenebant pauperes, dissolvere non curabant. Ubi etiam pulchre ostendit, in quibus proprie sita sit officiis poenitentia non ficta.

7. Secundum caput erat, quod ex serio Dei timore docuimus ipsam proficisci. Prius enim quam ad resipiscentiam mens peccatoris inclinetur, divini judicii cogitatione excitari oportet. Ubi autem haec cogitatio penitus insederit, Deum aliquando tribunal conscensurum ad exigendam omnium dictorum factorumque

rationem, miserum hominem interquiescere non sinet, nec punctum temporis respirare, quin perpetuo ad meditandum aliud vitae institutum exstimulet, quo se ad judicium illud sistere secure queat. Quare scriptura saepe, dum ad poenitentiam cohortatur, judicii mentionem injicit, ut apud Jeremiam (4, 4): ne forte egrediatur ut ignis furor meus, et non sit qui exstinguat, propter malitiam operum vestrorum. In concione Pauli ad Athenienses (Act. 17, 30): et tempora quidem hujus ignorantiae quum hactenus dissimularit Deus, nunc annuntiat hominibus ut omnes ubique poenitentiam agant; eo quod statuit diem in quo judicaturus est orbem in aequitate. Et aliis compluribus in locis. Interdum a punitionibus jam irrogatis Deum esse judicem declarat; quo peccatores secum reputent, peiora sibi imminere nisi mature resipuerint. Exemplum habes Deuteronomii vigesimo nono. Quoniam vero a peccati horrore et odio conversio inchoatur, ideo tristitiam, quae secundum Deum est, poenitentiae causam facit apostolus. Tristitiam autem secundum Deum appellat (2 Cor. 7, 10), ubi non poenam modo exhorremus, sed peccatum ipsum, ex quo displicere Deo intelligimus, odimus et exsecramur. Nec mirum, quia nisi acriter pungamur, non posset corrigi carnis nostrae pigrities; imo non sufficerent ejus stupori et socordiae punctiones, nisi ferulas exserendo altius penetraret Deus. Accedit etiam contumacia, quam velut malleis contundi necesse est. Ergo severitatem, qua Deus utitur minando, ingenii nostri pravitas ab eo extorquet, quia dormientes frustra blande alliceret. Testimonia non recito quae passim occurrunt. Alia etiam ratione timor Dei poenitentiae principium est; quia etsi omnibus virtutem numeris absoluta sit hominis vita, nisi ad Dei cultum referatur, laudari quidem poterit a mundo, sed in coelo mera abominatio erit, quando praecipua justitiae pars est, suum jus et honorem Deo reddere, quo impie fraudatur ubi nobis propositum non est subjicere nos ejus imperio.

8. Tertio loco explicandum restat quale sit istud, quod dicimus poenitentiam duabus partibus constare: mortificatione scilicet carnis et spiritus vivificatione. Id prophetae, licet pro carnalis populi captu simplicius et rudius, liquido tamen exprimunt quum dicunt: desine a malo, et fac bonitatem; item: lavamini, mundi estote, auferte malum operum vestrorum ab oculis meis, quiescite agere perverse, discite benefacere, quaerite judicium, subvenite oppresso (Psal. 34, 15; Jes. 1, 16), etc. Quum enim a malitia revocant, totius carnis interitum exigunt, quae malitia et perversitate referta est. Res prorsus difficilis et ardua, nos ipsos exuere et a nativo ingenio demigrare. Neque enim caro bene interiisse putanda est, nisi quidquid a nobis habemus abolitum fuerit. Sed quum universus carnis affectus simultas sit adversus Deum (Rom. 8, 6), primus ad obedientiam legis ejus ingressus est illa naturae nostrae abnegatio. Postea renovationem designant a fructibus qui inde consequuntur, justitia, judicio et misericordia. Siquidem non satis fuerit talibus officiis rite defungi,

nisi mens primum ipsa et cor justitiae, judicii, misericordiae affectum induerint. Id fit quum Dei spiritus intinctas sua sanctitate animas nostras novis et cogitationibus et affectibus ita imbuit, ut novae jure haberi queant. Et certe, ut naturaliter sumus aversi a Deo, nisi praecedat abnegatio nostri, nunquam ad id quod rectum est tendemus. Ideo toties jubemur exuere veterem hominem, renuntiare mundo et carni, concupiscentiis nostris valere jussis renovari spiritu mentis nostrae. Nomen porro ipsum mortificationis admonet quam difficile sit oblivisci prioris naturae: quia hinc colligimus, non aliter nos formari ad Dei timorem et pietatis initia discere, nisi ubi gladio spiritus violenter mactati in nihilum redigimur; quasi pronuntiaret Deus, ut censeamur inter suos filios, opus esse communis naturae interitu.

9. Utrumque ex Christi participatione nobis contingit. Nam si vere morti ejus communicamus, ejus virtute crucifigitur vetus noster homo, et peccati corpus emoritur, ne amplius vigeat primae naturae corruptio. Si resurrectionis sumus participes, per eam suscitamur in vitae novitatem, quae Dei justitiae respondeat. Uno ergo verbo poenitentiam interpretor, regenerationem, cujus non alius est scopus nisi ut imago Dei quae per Adae transgressionem foedata, et tantum non obliterata fuerat, in nobis reformetur. Sic docet apostolus quum ait (2 Cor. 3, 18): nos autem revelata facie gloriam Domini repraesentantes, in eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, tanquam a Domini spiritu. Item (Eph. 4, 23): renovamini spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. Item alibi (Col. 3, 10): induentes novum hominem, qui renovatur ad agnitionem et imaginem ejus qui creavit illum. Proinde ista regeneratione in Dei justitiam Christi beneficio instauramur, a qua per Adam excideramus; quo modo in integrum restituere placet Domino quoscunque in vitae haereditatem cooptat. Atque haec quidem instauratio non uno momento, vel die, vel anno impletur, sed per continuos, imo etiam lentos interdum profectus abolet Deus in electis suis carnis corruptelas: repurgat eos sordibus, sibique in templa consecrat, sensus eorum omnes ad veram puritatem renovans, quo se tota vita exerceant in poenitentia: sciantque huic militiae nullum nisi in morte esse finem. Quo major est impuri rabulae et apostatae Staphyli cujusdam improbitas: qui statum praesentis vitae cum gloria coelesti a me confundi nugatur, dum imaginem Dei ex Paulo interpretor sanctitatem et justitiam veracem (2 Cor. 4, 16). Quasi vero ubi res aliqua definitur, non quaerenda sit ipsa integritas et perfectio. Neque tamen locus negatur incrementis: sed quatenus ad Dei similitudinem propius quisque accedit, in eo dico fulgere imaginem Dei. Huc ut perveniant fideles, stadium poenitentiae, in quo tota vita currant, illis Deus assignat.

10. Sic ergo a peccati servitute liberantur filii Dei per regenerationem, non ut quasi plenam libertatis possessionem jam

adepti nihil amplius molestiae a carne sua sentiant, sed ut illis maneat perpetua certaminis materia, unde exerceantur; neque exerceantur modo, sed infirmitatem quoque suam melius discant. Atque in ea re omnes sanioris judicii scriptores inter se consentiunt, manere in homine regenerato mali fomitem, unde perpetuo scateant cupiditates, quae ipsum ad peccandum illiciant et exstimulent. Fatentur etiam, sanctos illo concupiscendi morbo adhuc ita implicitos teneri, ut obstare nequeant quin subinde vel ad libidinem, vel ad avaritiam, vel ad ambitionem, vel ad alia vitia titillentur et incitentur. Neque opus est multum investigando laborare quid hic veteres senserint, quando unus Augustinus [1]) sufficere ad id potest, qui fideliter magnaque diligentia omnium sententias collegit. Ex illo igitur sumant lectores, si quid de sensu antiquitatis habere certi volent. Porro inter illum et nos hoc discriminis videri potest interesse, quod ipse quidem quum fideles concedat, quamdiu in corpore mortali habitant, sic illigatos teneri concupiscentiis ut non possint non concupiscere, eum tamen morbum peccatum vocare non audet; sed ad illum designandum infirmitatis nomine contentus, tunc demum fieri peccatum docet ubi vel opus vel consensus ad conceptionem vel apprehensionem accedit, hoc est, qnando primae appetitioni cedit voluntas: nos autem illud ipsum pro peccato habemus, quod aliqua omnino cupiditate contra legem Dei homo titillatur; imo ipsam pravitatem, quae ejusmodi cupiditates nobis generat, asserimus esse peccatum. Docemus itaque in sanctis, donec mortali corpore exuantur, semper esse peccatum: quia in eorum carne residet illa concupiscendi pravitas, quae cum rectitudine pugnat. Neque tamen semper a peccati nomine abstinet; sicuti quum dicit [2]): hoc peccati nomine appellat Paulus unde oriuntur cuncta peccata in carnalem concupiscentiam; hoc quantum ad sanctos pertinet, regnum amittit in terra, perit in coelo. Quibus verbis fatetur, quatenus obnoxii sunt fideles concupiscentiis carnis, peccati esse reos.

11. Quod autem Deus ecclesiam suam purgare ab omni peccato dicitur, quod eam liberationis gratiam per baptismum pollicetur, et in electis suis implet, ad reatum potius referimus quam ad ipsam peccati materiam. Praestat hoc quidem Deus, suos regenerando, ut peccati regnum in ipsis aboleatur. Virtutem enim spiritus subministrat, qua superiores in certamine victoresque fiant. Sed regnare tantum, non etiam habitare desinit. Proinde sic dicimus veterem hominem crucifixum esse, legem peccati sic abolitam esse in filiis Dei, ut reliquiae tamen supersint: non ut dominentur, sed ut eos suae infirmitatis conscientia humilient. Et illas quidem fatemur non imputari, ac si non essent; sed hoc simul Dei misericordia fieri contendimus ut ab hoc reatu liberentur sancti, qui merito alias peccatores et rei coram Deo forent. Ne-

1) Libr. ad Bonif. 4. Libr. 1. et 2. contra Jul.
2) Serm. 6. de verb. Apost.

que vero hanc sententiam confirmare difficile nobis erit: quando exstant in eam rem clara scripturae testimonia. Quid enim apertius volumus quam quod ad Rom. 7. clamat Paulus? Primum, illic eum in hominis regenerati persona loqui, cum nos alibi ostendimus, tum Augustinus firmis rationibus evincit. Taceo quod mali et peccati vocabulis utitur. Ut voces illas cavillari possint, qui reclamare nobis volent, quis tamen repugnantiam adversus legem Dei, malum esse neget? quis impedimentum justitiae neget esse peccatum? quis denique non concedat culpam inesse, ubi est spiritualis miseria? Atqui ista omnia de hoc morbo a Paulo praedicantur. Deinde habemus certam a lege demonstrationem, qua breviter tota haec quaestio expediri potest. Jubemur enim Deum diligere ex toto corde, ex tota anima, ex totis facultatibus. Quum ita omnes animae nostrae partes Dei amore occupari deceat, certum est eos praecepto non satisfacere, qui vel leviculam appetitionem corde recipere, vel ullam omnino cogitationem animo admittere possunt, quae eos ab amore Dei in vanitatem abducat. Quid enim? annon illae sunt animae facultates, subitis motionibus affici, sensu apprehendere, mente concipere? Istae igitur quum vanis et pravis cogitationibus aditum ad se patefaciunt, annon ostendunt se tantundem ab amore Dei esse vacuas? Quare qui non fatetur omnes carnis cupiditates esse peccata, illum vero concupiscendi morbum, quem fomitem appellant, esse peccati scaturiginem, ille transgressionem legis peccatum esse neget necesse est.

12. Si cui absurdum videtur, ita in universum damnari cupiditates omnes quibus homo naturaliter afficitur, quum a Deo inditae sint naturae autore, respondemus, nos nequaquam eas appetitiones damnare quas hominis ingenio Deus sic a prima creatione insculpsit, ut inde eradicari nisi cum ipsa humanitate non possint, sed tantum insolentes effraenesque motus, qui cum Dei ordinatione pugnant. Jam vero quum ob naturae pravitatem omnes facultates adeo vitiatae sint ac corruptae, ut in omnibus actionibus emineat perpetua ἀταξία et intemperies, quia ab ejusmodi incontinentia separari nequeunt appetitiones, ideo vitiosas esse contendimus. Aut (si paucioribus verbis summam habere libet) omnes hominum cupiditates malas esse docemus, et peccati reas peragimus; non quatenus sunt naturales, sed quia inordinatae; inordinatas autem esse, quia ex natura corrupta et polluta nihil puri nec sinceri prodire potest. Neque vero ab hac doctrina tantum discedit Augustinus quantum in speciem apparet. Dum invidiam plus aequo reformidat, qua eum gravare studebant Pelagiani, a peccati nomine interdum abstinet; quum tamen scribit, manente in sanctis peccati lege, tolli duntaxat reatum, satis indicat se non adeo a sensu nostro abhorrere.

13. Afferemus alias aliquot sententias unde melius appareat quid senserit. Libro secundo contra Julianum: lex ista peccati et remissa est regeneratione spirituali, et manet in carne mortali: remissa scilicet, quia reatus solutus est in sacramento quo rege-

nerantur fideles; manet autem, quia operatur desideria, contra quae dimicant et fideles. Item: lex itaque peccati (quae in tanti quoque apostoli membris erat) remittitur in baptismate, non finitur. Item: legem peccati, cujus manentis solutus est in baptismo reatus, Ambrosius vocavit iniquitatem; quia iniquum est ut caro concupiscat adversus spiritum. Item: mortuum est peccatum in eo reatu quo nos tenebat; et donec sepulturae perfectione sanetur, rebellat et mortuum. Libro quinto etiamnum apertius: sicut caecitas cordis et peccatum est quo in Deum non creditur, et poena peccati qua cor superbum digna animadversione punitur, et causa peccati quum aliquid caeci cordis errore committitur, ita concupiscentia carnis adversus quam bonus concupiscit spiritus, et peccatum est, quia illa inest inobedientia contra dominatum mentis, et poena peccati, quia reddita est meritis inobedientis, et causa peccati defectione consentientis vel contagione nascentis. Vocat hic sine ambiguitate peccatum, quia prostrato jam errore et confirmata veritate calumnias minus veretur. Quemadmodum et in Joannem, homil. 41. ubi ex animi sui sensu sine contentione loquitur: si carne servis legi peccati, fac quod ait ipse apostolus (Rom. 6, 12): non regnet peccatum in mortali vestro corpore, ad obediendum desideriis ejus. Non ait, non sit; sed, non regnet. Quamdiu vivis, peccatum necesse est esse in membris tuis; saltem regnum illi auferatur, non fiat quod jubet. Qui concupiscentiam non esse peccatum defendunt, illud Jacobi (1, 15) objicere solent: concupiscentia postquam conceperit, parit peccatum. Atqui nullo negotio hoc refellitur: nisi enim de solis operibus malis, vel de peccatis actualibus intelligamus ipsum loqui, ne mala quidem voluntas in peccato deputabitur. Ex eo autem quod flagitia et prava facinora concupiscentiae partus vocat, atque iis ipsis peccati nomen tribuit, non protinus sequitur quin concupiscere res mala sit et coram Deo damnabilis.

14. Anabaptistae quidam hoc saeculo, phreneticam nescio quam intemperiem pro spirituali regeneratione comminiscuntur: nempe in statum innocentiae restitutos Dei filios, jam non oportere sollicitos esse de libidine carnis refraenanda; spiritum ducem sequendum esse, sub cujus actione nunquam aberratur. Incredibile esset hominis mentem eo vesaniae prolabi, nisi palam et fastuose suum hoc dogma deblaterarent. Prodigiosum certe quidem est; sed tales sacrilegae audaciae poenas luere aequum est, qui veritatem Dei in mendacium vertere animum induxerunt. Itane delectus omnis turpis et honesti, justi et injusti, boni et mali, virtutis et vitii tolletur? Tale, inquiunt, discrimen est ex maledictione veteris Adae, a qua nos per Christum exempti sumus. Ergo inter scortationem et castitatem, sinceritatem et astutiam, veritatem et mendacium, aequitatem et rapinam, nihil jam intererit. Tolle, inquiunt, vanam formidinem; spiritus nihil tibi mali imperabit, modo secure et intrepide illius actioni te permittas. Quis ad haec prodigia non obstupescat? Popularis tamen est phi-

losophia apud eos, qui libidinum amentia excaecati sensum communem exuerunt. Sed quem, obsecro, Christum nobis fabricantur, et quem spiritum eructant? Nos enim Christum unum, ejus unum spiritum recognoscimus quem prophetae commendarunt, evangelium exhibitum praedicat, de quo nihil illic tale audimus. Spiritus ille non est homicidii, scortationis, ebrietatis, superbiae, contentionis, avaritiae, fraudis patronus; sed autor dilectionis, pudicitiae, sobrietatis, modestiae, pacis, moderationis, veritatis. Non est vertiginosus, et qui praeceps per fas et nefas inconsiderate ruat, sed plenus sapientiae et intelligentiae, qua rite inter justum et injustum discernat. Non instigat ad dissolutam effraenemque licentiam; sed prout licitum ab illicito discriminat, modum moderationemque servare docet. Quid tamen diutius in refellenda belluina ista rabie laboremus? Christianis spiritus Domini non turbulentum est phantasma, quod vel ipsi per somnium pepererint, vel ab aliis confictum acceperint; sed ejus notitiam a scripturis religiose petunt, ubi duo haec de ipso traduntur: nobis in sanctificationem datum esse, quo ab immunditiis et inquinamentis purgatos in obedientiam divinae justitiae deducat, quae obedientia constare nequit nisi domitis subactisque concupiscentiis, quibus isti habenas laxare volunt; deinde sic nos ejus sanctificatione purgari, ut multis vitiis multaque infirmitate obsideamur quamdiu inclusi sumus mole corporis nostri. Quo fit ut longo intervallo a perfectione dissiti proficere semper aliquid et vitiis irretiti cum illis quotidie luctari necesse habeamus. Unde etiam consequitur, excussa desidia et securitate, intentis animis vigilandum esse, ne carnis nostrae insidiis incauti circumveniamur. Nisi forte confidimus nos majores progressus fecisse quam apostolum, qui tamen fatigabatur ab angelo satanae, quo virtus in infirmitate perficeretur (2 Cor. 12, 7); et qui illam carnis et spiritus divisionem in sua carne non ficte repraesentabat (Rom. 7, 7 seqq.).

15. Quod autem apostolus in descriptione poenitentiae septem ejus vel causas, vel effectus, vel partes enumerat, id optima causa facit. Sunt autem studium aut sollicitudo, excusatio, indignatio, timor, desiderium, zelus, vindicta (2 Cor. 7, 11). Neque absurdum videri debet, quod statuere non audeo causaene an effectus censeri debeant; utrumque enim disputari potest. Possunt enim vocari affectiones cum poenitentia conjunctae. Sed quia, omissis illis quaestionibus, intelligere licet quid Paulus velit, simplici expositione contenti erimus. Dicit ergo, ex tristitia quae secundum Deum est, excitari sollicitudinem. Nam qui serio displicentiae sensu tangitur quod in Deum suum peccarit, simul exstimulatur ad diligentiam et attentionem, ut a diaboli laqueis penitus se explicet, ut ab ejus insidiis melius sibi caveat, ne a spiritus sancti gubernatione posthac excidat, ne securitate opprimatur. Proxima est excusatio, quae hoc loco non defensionem significat, qua peccator, ad effugiendum Dei judicium, vel se deliquisse neget, vel culpam extenuet; sed purgationem, quae in

deprecatione magis posita sit quam causae fiducia. Qualiter filii non reprobi dum errata sua agnoscunt et confitentur, deprecationem tamen adhibent, atque ut ea locum habeat, quibus possunt modis testantur, se minime abjecisse eam quam parentibus debent reverentiam; denique sic excusant, non ut se justos esse ac innocentes probent, sed tantum ut veniam obtineant. Sequitur indignatio, qua peccator secum intus fremit, secum expostulat, sibi irascitur, dum suam perversitatem suamque in Deum ingratitudinem recognoscit. Timoris nomine intelligit illam trepidationem, quae mentibus nostris incutitur, quoties cogitamus et quid nos simus meriti, et quam horribilis sit irae divinae severitas in peccatores. Mirabili enim inquietudine tunc nos vexari necesse est, quae tum ad humilitatem nos erudit, tum cautiores in posterum reddit. Quod si oritur ex timore sollicitudo, de qua prius dixerat, videmus quo nexu haec inter se cohaereant. Desiderium videtur mihi posuisse pro sedulitate in officio et obsequendi alacritate, ad quam maxime provocare nos debet delictorum nostrorum agnitio. Huc quoque pertinet zelus quem continuo subjungit; ardorem enim significat, quo accendimur ubi aculei illi nobis admoventur: quid feci? quo me praecipitaveram, nisi mihi Dei misericordia subveniret? Postrema est vindicta. Quo enim severiores in nos sumus, et acriore censura quaestionem habemus de peccatis nostris, eo debemus sperare magis propitium ac misericordem Deum. Et certe fieri non potest quin anima divini judicii horrore perculsa, partes ultionis in exigenda de se poena occupet. Sentiunt sane pii quales poenae sint pudor, confusio, gemitus, displicentia sui, et reliqui affectus, qui ex seria delictorum recognitione nascuntur. Meminerimus tamen modum esse tenendum, ne tristitia nos absorbeat: quia nihil magis proclive est trepidis conscientiis quam in desperationem ruina. Et hoc quoque artificio satan quoscunque videt metu Dei prostratos, in profundum illum moeroris gurgitem magis ac magis demergit, ne unquam assurgant. Non potest quidem nimius esse timor qui in humilitatem desinit, neque discedit a spe veniae. Semper tamen ex apostoli praecepto (Hebr. 12, 3) cavendum, ne peccator, dum se ad displicentiam sollicitat, nimia formidine oppressus deficiat; quia hoc modo refugitur Deus, qui per poenitentiam nos ad se vocat. Qua de re utilis etiam est admonitio Bernardi[1]). Necessarius dolor pro peccatis, si non sit continuus. Suadeo reflectere pedem interdum a molesta et anxia recordatione viarum vestrarum, et evadere ad planitiem serenae memoriae beneficiorum Dei. Misceamus absynthio mel, ut salubris amaritudo salutem dari queat; cum immisto dulcore temperata bibetur, et si de vobis in humilitate sentitis, sentite et de Domino in bonitate.

16. Jam et poenitentiae fructus quales sint, intelligi potest: nempe officia pietatis erga Deum, caritatis erga homines, ad haec

1) Serm. 11. in Canticum.

in tota vita sanctimonia ac puritas. Denique quo majore quisque studio vitam suam exigit ad normam legis Dei, eo certiora poenitentiae suae signa edit. Itaque spiritus saepe, dum nos ad poenitentiam hortatur, nunc ad singula legis praecepta, nunc ad officia secundae tabulae nos revocat; quanquam aliis locis, postquam immunditiem damnavit in ipso fonte cordis, deinde ad externa testimonia descendit, quae sinceram resipiscentiam commendant. Cujus rei tabulam in descriptione vitae christianae mox subjiciam lectorum oculis. Non colligam ex prophetis testimonia quibus partim subsannant eorum ineptias, qui caeremoniis contendunt Deum placare, ostenduntque mera esse ludicra; partim vero externam vitae integritatem docent non esse caput poenitentiae, quia Deus cor intuetur. Quisquis mediocriter in scriptura versatus fuerit, per se absque alterius monitu intelliget, ubi cum Deo negotium est, nihil agi nisi ab interiore cordis affectu incipimus. Et Joelis locus (2, 13) aliis intelligendis non parum valebit: scindite corda vestra et non vestimenta vestra. Utrumque etiam breviter expressum est his Jacobi verbis (4, 8): mundate scelerati manus, purgate corda duplices. Ubi priori quidem membro accessio ponitur, fons tamen et principium deinde monstratur, nempe abstergendas esse occultas sordes, ut altare in ipso corde erigatur Deo. Sunt praeterea et externa aliqua exercitia, quibus privatim veluti remediis vel ad nos humiliandos, vel ad domandam carnem nostram utimur; publice vero ad resipiscentiae testificationem. Emanant autem ab illa vindicta de qua loquitur Paulus. Siquidem haec afflicti animi sunt propria, in squalore, gemitu, lacrymis esse; fugere splendorem et quemlibet apparatum, omnibus deliciis se abdicare. Deinde is qui sentit quantum malum sit carnis rebellio, remedia omnia quaerit quibus coerceat. Praeterea qui bene cogitat, quam grave sit violasse Dei justitiam, quiescere non potest donec in sua humilitate gloriam dederit Deo. Ejusmodi exercitia saepe commemorant vetusti scriptores, quum de poenitentiae fructibus loquuntur. Quanquam autem vim poenitentiae minime in illis reponunt, veniam tamen mihi dabunt lectores si dixero quod sentio. Plus aequo certe insistere in his mihi videntur. Ac si quis prudenter expendat, mihi (ut spero) assentietur, dupliciter eos modum excessisse. Nam quum tantopere urgerent, ac immodicis elogiis commendarent corporalem illam disciplinam, hoc quidem consequebantur ut plebs eam majore studio amplecteretur; sed, quod longe majoris momenti esse debet, quodammodo obscurabant. Deinde in exigendis castigationibus fuerunt aliquanto rigidiores quam ferat ecclesiastica mansuetudo, quemadmodum alibi tractandum erit.

17. Sed quia nonnulli, dum fletum, jejunium et cinerem cum alibi frequenter, tum praesertim apud Joelem commemorari audiunt, praecipuam resipiscentiae partem jejunio et fletu metiuntur, tollenda est eorum hallucinatio. Quod de conversione totius cordis ad Dominum, deque scissione non vestimentorum sed cor-

dis illic dicitur, resipiscentiae proprium est; fletus autem et jejunium, non ut perpetua aut necessaria ejus effecta subnectuntur, sed specialem habent circumstantiam. Quoniam gravissimum Judaeis excidium imminere vaticinatus fuerat, iram Dei suadet antevertere, non tantum resipiscendo, sed moeroris indicia prae se ferendo. Qualiter enim promissa barba, impexo capillo, pulla veste, suppliciter se demittere solet reus ad conciliandam judicis misericordiam, ita illos, quum rei agerentur coram Dei tribunali, ejus severitatem miserabili habitu deprecari oportebat. Quanquam autem cinis et saccus illis forte temporibus magis conveniebant, fletus tamen et jejunii valde opportunum fore inter nos usum constat, quoties cladem aliquam aut calamitatem nobis minari visus fuerit Dominus. Se enim ad ultionem apparari et quodammodo armari denuntiat, ubi periculum apparere facit. Bene igitur propheta, qui suos ad fletum et jejunium, hoc est ad reorum moestitiam, cohortatur, de quorum flagitiis constitutam quaestionem paulo ante dixerat. Quemadmodum nec male hodie fecerint ecclesiastici pastores, si, dum impendentem suorum cervicibus ruinam vident, ad jejunium et fletum properandum vociferentur, modo, quod est praecipuum, majore et intentiore cura et opera semper urgeant, scindenda scilicet esse corda, non vestimenta. Extra dubium est, non semper poenitentiae cohaerere jejunium, sed calamitosis temporibus peculiariter destinari. Unde et cum luctu conjungitur a Christo dum apostolos ab ejus necessitate absolvit (Matth. 9, 15), donec sua praesentia orbati moerore conficerentur. De solenni jejunio loquor. Nam piorum vita frugalitate et sobrietate temperata esse debet, ut in toto ejus decursu quaedam jejunii species continenter appareat. Verum tota illa res, quia rursus, ubi de ecclesiae disciplina agetur, expedienda erit, nunc parcius a me attingitur.

18. Hoc tamen adhuc inseram, quum ad hanc externam professionem transfertur nomen poenitentiae, improprie a genuino illo sensu quem posui deflecti. Neque enim tam est conversio ad Deum quam culpae confessio, cum poenae et reatus deprecatione. Sic poenitentiam agere in cinere et cilicio, nihil aliud est quam testari displicentiam, ubi Deus ob graves offensas nobis irascitur. Atque haec quidem confessionis species publica est, qua nos damnantes coram angelis et mundo praevenimus judicium Dei. Nam eorum segnitiem coarguens Paulus, qui peccatis suis indulgent, si judicaremus nos ipsos, inquit, non a Deo judicaremur (1 Cor. 11, 31). Sed homines facere palam conscios et testes nostrae resipiscentiae, non semper est necessarium; privatim autem Deo confiteri, pars est verae poenitentiae quae omitti non potest. Nihil enim minus consentaneum quam ut peccata ignoscat Deus, in quibus nobis ipsi blandimur, et ne in lucem proferat, praetegimus per hypocrisin. Nec tantum quae quotidie admittimus peccata fateri convenit: verum graviores lapsus longius trahere nos debent, atque in memoriam revocare quae videntur pridem sepulta;

quod exemplo suo nobis praescribit David (Psal. 51, 7). Tactus enim recentis flagitii pudore, se ipsum examinat usque ad matris uterum, et agnoscit jam tunc fuisse corruptum et infectum carnis labe. Neque id ut culpam suam extenuet; sicuti multi in turba se occultant, et alios secum involvendo, impunitatem captant. Longe aliter David, qui ingenue culpam exaggerat, quod a prima infantia corruptus, non desierit mala malis cumulare. Alio etiam loco (ibid. 25, 7) tale praeteritae vitae examen suscipit, ut adolescentiae suae peccatis misericordiam Dei imploret. Et certe tum demum soporem nobis esse excussum probabimus si gemendo sub onere, malaque nostra deflendo, levationem a Deo petemus. Notandum praeterea est, poenitentiam, cui assidue incumbere jubemur, ab ea differre quae velut a morte excitat qui vel turpius ceciderant, vel effraeni licentia se projecerant ad peccandum, vel quadam defectionis specie excusserant jugum Dei. Nam scriptura saepe dum hortatur ad poenitentiam, quasi transitum et resurrectionem a morte in vitam significat; et dum refert populum egisse poenitentiam, ab idololatria aliisque crassis sceleribus conversum fuisse intelligit. Qua ratione Paulus luctum peccatoribus denuntiat (2 Cor. 12, 21), qui poenitentiam non egerunt super lasciviis, scortatione et impudicitia. Hoc discrimen diligenter observandum est, ne ubi paucos audimus ad poenitentiam citari, nobis supina obrepat securitas, quasi nihil amplius ad nos pertineret carnis mortificatio; cujus curam remittere non permittunt quae nos semper titillant pravae cupiditates, et quae subinde pullulant vitia. Specialis ergo poenitentia quae a quibusdam tantum exigitur, quos diabolus a Dei timore abreptos exitialibus laqueis implicuit, ordinariam non tollit, cui per totum vitae curriculum operam dare nos cogit naturae corruptio.

19. Porro si verum est quod clarissime constat, totam evangelii summam duobus istis capitibus contineri, poenitentia, et peccatorum remissione, annon videmus, Dominum ideo gratis suos justificare, quo eos simul spiritus sui sanctificatione in veram justitiam instauret? Joannes, angelus ante faciem Christi missus ad vias ejus praeparandas, praedicabat: poenitentiam agite; appropinquavit enim regnum coelorum (Matth. 3, 2). Ad poenitentiam invitando monebat ut se peccatores agnoscerent, suaque omnia coram Domino damnata, quo carnis suae mortificationem ac novam in spiritu regenerationem totis votis expeterent. Regnum Dei annuntiando ad fidem vocabat; siquidem per regnum Dei quod docebat in propinquo esse, remissionem peccatorum, salutem, vitam, et quidquid omnino in Christo assequimur, significabat. Quare apud alios evangelistas legitur: venit Joannes praedicans baptismum poenitentiae, in remissionem peccatorum (Marc. 1, 4; Luc. 3, 3). Quod quid aliud est, quam ut peccatorum mole pressi et fatigati ad Dominum se converterent, ac de remissione et salute spem conciperent? Sic et Christus suas conciones auspicatus est (Marc. 1, 15): appropinquavit regnum Dei; poenitentiam

agite, et credite evangelio. Primum declarat, thesauros misericordiae Dei in se apertos, deinde poenitentiam exigit, tum postremo fiduciam erga Dei promissiones. Itaque quum totam evangelii summam breviter complecti voluit, dixit (Luc. 24, 26 et 46) se opportuisse pati, resurgere a mortuis, praedicari in nomine suo poenitentiam et remissionem peccatorum, Id et apostoli post ejus resurrectionem praedicarunt (Act. 5, 31), excitatum a Deo, ad dandam poenitentiam Israeli, et remissionem peccatorum. Praedicatur poenitentia in nomine Christi, quum per evangelii doctrinam audiunt homines suas cogitationes, suos effectus, sua studia corrupta et vitiosa esse; propterea necesse esse ut renascantur, si volunt ingredi in regnum Dei. Remissio peccatorum praedicatur, quum docentur homines, Christum sibi factum esse redemptionem, justitiam, salutem, et vitam (1 Cor. 1, 30); cujus nomine gratis in Dei conspectu justi habeantur et innocentes. Utraque gratia quum fide apprehendatur (ut alibi demonstratum est), quia tamen proprium fidei objectum est Dei bonitas qua peccata remittuntur, eam a poenitentia diligenter distingui operae pretium fuit.

20. Porro ut peccati odium, quod poenitentiae exordium est, primum nobis ad Christi cognitionem ingressum aperit, qui nullis se exhibet, nisi miseris et afflictis peccatoribus, qui gemunt, laborant, onerati sunt, esuriunt, sitiunt, dolore et miseria tabescunt (Jes. 61, 1; Matth. 11, 5; Luc. 4, 18), ita in poenitentiam ipsam eniti, tota vita in eam incumbere, eam ad ultimum prosequi nos oportet, si in Christo consistere volumus. Ad peccatores enim vocandos venit, sed ad poenitentiam (Matth 9, 13; Act. 3, 26 et 5, 31). Missus est ad benedicendum indignis; sed quo se convertat unusquisque a nequitia sua. Plena est scriptura ejusmodi vocibus. Quare ubi peccatorum remissionem offert Deus, resipiscentiam vicissim stipulari fere solet; innuens suam misericordiam resipiscendi causam hominibus esse debere. Facite, inquit, judicium et justitiam: quia salus appropinquavit (Jes. 56, 1). Item: veniet Sioni redemptor, et iis qui in Jacob resipiscunt a peccatis (ibid. 59, 20). Item: quaerite Dominum dum inveniri potest, invocate eum dum prope est; derelinquat impius viam suam, et iniquitatem cogitationum suarum, et ad Dominum convertatur, et miserebitur ejus (ibid. 55, 6). Item: convertimini, et resipiscite, ut deleantur peccata vestra (Act. 2, 38). Ubi tamen adnotandum est, non eam conditionem sic apponi quasi emerendae veniae fundamentum sit nostra resipiscentia; quin potius (quia in hunc finem hominum misereri statuit Dominus ut resipiscant), quo sit tendendum indicat, si gratiam obtinere volunt. Proinde, donec in carcere corporis nostri habitabimus, assidue nobis cum naturae nostrae corruptae vitiis luctandum est, adeoque cum naturali nostra anima. Dicit aliquoties Plato [1]), vitam phi-

1) Id cum alibi, tum in Phaedone, multis disputat.

losophi meditationem esse mortis. Verius nobis dicere licet, vitam christiani hominis perpetuum esse studium et exercitationem mortificandae carnis, donec ea plane interempta spiritus Dei regnum in nobis obtineat. Quare illum arbitror plurimum profecisse, qui sibi plurimum displicere didicit: non ut in hoc luto haereat, nec ultra progrediatur, sed magis ut ad Deum festinet et suspiret; quo morti vitaeque Christi insertus perpetuam poenitentiam meditetur, ut certe non aliter possunt, quos genuinum peccati odium tenet. Nemo enim peccatum unquam odit nisi prius justitiae amore captus. Haec sententia, ut erat simplicissima omnium, ita mihi cum scripturae veritate optime consentire visa est.

21. Porro singulare esse Dei donum poenitentiam, notius ex superiore doctrina esse arbitror, quam ut longum sermonem retexere opus sit. Itaque beneficium Dei laudat et miratur ecclesia, quod gentibus dederit poenitentiam ad salutem (Act. 11, 18); et Paulus Timotheum patientem et mansuetum erga incredulos esse jubens, si quando, inquit, Deus illis det poenitentiam qua resipiscant a diaboli laqueis (2 Tim. 2, 25. 26). Affirmat quidem Deus se velle omnium conversionem, et exhortationes communiter omnibus destinat; efficacia tamen pendet a spiritu regenerationis. Quia facilius esset creare nos homines, quam proprio marte induere praestantiorem naturam. Itaque toto regenerationis cursu non abs re vocamur Dei figmentum (Eph. 2, 10), creati ad bona opera quae praeparavit ut in illis ambulemus. Quoscunque eripere vult Deus ab interitu, hos spiritu regenerationis vivificat: non quod poenitentia proprie sit salutis causa, sed quia jam visum est inseparabilem esse a fide et misericordia Dei; quando, teste Jesaia (59, 20), venit Sioni redemptor, et iis qui in Jacob reversi sunt ab iniquitate. Stat quidem hoc firmum, ubicunque viget Dei timor, spiritum in salutem hominis operatum esse. Itaque fideles apud Jesaiam, dum queruntur et deplorant a Deo se derelictos, hoc quasi reprobationis signum ponunt, obdurata fuisse divinitus corda sua (ibid. 63, 17). Apostolus quoque (Hebr. 6, 6) excludere volens apostatas a spe salutis, rationem asserit, esse impossibile eos renovari ad poenitentiam; quia scilicet Deus, renovans quos perire non vult, signum ostendit paterni favoris, et quodammodo radiis sereni et laeti vultus eos ad se attrahit; rursum obduratione fulminat contra reprobos, quorum irremissibilis est impietas. Quod genus vindictae apostolus denuntiat (Hebr. 10, 29) voluntariis apostatis, qui dum a fide evangelii deficiunt, Deum ludibrio habent, gratiam ejus contumeliose respuunt, profanant ac conculcant Christi sanguinem, imo quantum in se est, rursus ipsum crucifigunt. Neque enim, ut volunt quidam praepostere austeri, voluntariis omnibus peccatis spem veniae praecidit; sed apostasiam docet omni excusatione indignam esse, ut mirum non sit Deum inexorabili rigore tam sacrilegum sui contemptum ulcisci. Impossibile enim esse tradit (Hebr. 6, 4), eos qui semel illuminati fuerint, gustaverint donum coeleste, participes facti sint spi-

ritus sancti, gustaverint bonum Dei verbum virtutesque venturi saeculi, si prolabantur, rursum renovari ad poenitentiam, ab integro crucifigentes filium Dei et ludibrio exponentes. Item alibi (10, 26): si volentes, ait, peccaverimus post acceptam notitiam veritatis, non ultra pro peccatis reliqua est hostia; sed formidabilis quaedam exspectatio judicii, etc. Hi quoque loci sunt ex quorum prava intelligentia insaniendi materiam olim Novatiani hauserunt; quorum asperitate offensi boni quidam viri, hanc suppositítiam epistolam crediderunt, quae omni tamen ex parte apostolicum spiritum vere redolet. Quoniam autem nobis contentio non est nisi cum iis qui eam amplexantur, facile est ostendere quam nihil illae sententiae ipsorum suffragentur errori. Primum necesse est, apostolum cum magistro suo consentire, qui omne peccatum et blasphemiam remissum iri affirmat, excepto peccato in spiritum sanctum, quod neque in hoc saeculo, neque in futuro remittitur. Hac, inquam, exceptione contentum fuisse apostolum certum est, nisi volumus illum gratiae Christi adversarium facere. Unde conficitur, nullis singularibus peccatis veniam negari praeterquam uni, quod ex desperato furore profectum neque infirmitati adscribi potest, et palam demonstrat hominem a diabolo esse possessum.

22. Ut tamen hoc expediatur, quod sit tam horrendum ejusmodi flagitium quod nullam remissionem habiturum est, quaerere convenit. Quod Augustinus alicubi definit obstinatam ad mortem usque pervicaciam cum veniae diffidentia, non satis quadrat ipsis Christi verbis, non remissum iri in hoc saeculo. Nam aut hoc frustra dicitur, aut in hac vita committi potest. Si autem vera est Augustini definitio, non committitur nisi ad mortem usque perseveret. Quod alii dicunt, in spiritum sanctum peccare qui gratiae in fratrem collatae invidet, non video unde sumptum fuerit. Sed veram definitionem afferamus, quae, ubi firmis testimoniis comprobata fuerit, facile per se ipsam omnes alias evertet. Dico igitur, in spiritum sanctum peccare, qui divinae veritati, cujus fulgore sic perstringuntur ut ignorantiam causari nequeant, tamen destinata malitia resistunt, in hoc tantum ut resistant. Christus enim, explicaturus quod dixerat, continuo subjungit: qui dixerit verbum in filium hominis, remittetur ei; qui autem blasphemaverit contra spiritum, non remittetur (Matth. 12, 31; Marc. 3, 28; Luc. 12, 10). Et Matthaeus pro blasphemia in spiritum, ponit spiritum blasphemiae. Quomodo in filium quis probrum jacere possit, quin simul in spiritum torqueatur? Nempe qui in veritatem Dei incognitam imprudentes impingunt, qui Christo ignoranter maledicunt, hoc interim animo praediti ut patefactam sibi Dei veritatem exstinguere nolint, aut quem noverint esse Christum Domini, verbo uno laedere, illi in patrem ac filium peccant. Sic multi sunt hodie, qui evangelii doctrinam pessime exsecrantur; quam si evangelii esse scirent, toto corde venerari parati essent. Quorum autem convicta est conscientia, Dei verbum esse quod

repudiant atque impugnant, impugnare tamen non desinunt, illi in spiritum blasphemare dicuntur: quandoquidem adversus illuminationem (quae opus est spiritus sancti) luctantur. Tales erant ex Judaeis nonnulli, qui quum resistere spiritui per Stephanum loquenti non possent, resistere tamen contendebant (Act. 6, 10). Nun dubium est quin ex illis multi, legis zelo ad id raperentur; sed fuisse alios apparet qui malitiosa impietate in Deum ipsum furerent, hoc est in doctrinam quam esse a Deo non nesciebant. Tales et ipsi Pharisaei, in quos Dominus invehitur, qui spiritus sancti virtutem ut disjicerent, Beelzebub nomine infamabant (Matth. 9, 34 et 12, 24). Hic ergo est spiritus blasphemiae, ubi hominis audacia in contumeliam divini nominis data opera prosilit. Quod innuit Paulus (1 Tim. 1, 13), quum docet se misericordiam consequutum, quod ignorans ea per incredulitatem commiserat, quorum merito indignus alioqui fuisset gratia Domini. Si ignorantia cum incredulitate juncta fecit ut veniam obtineret, hinc sequitur, non esse veniae locum ubi scientia ad incredulitatem accessit.

23. Apostolum vero non de particulari uno lapsu vel altero, sed de universali defectione loqui qua se reprobi a salute abdicant, si bene animadvertas, intelliges. Eos autem implacabilem Deum sentire mirum non est, quos Joannes in sua canonica affirmat non fuisse ex electis a quibus exierunt (1 Joann. 2, 19). Sermonem siquidem in eos dirigit, qui religionem christianam se repetere posse imaginabantur, etsi semel ab ea defecerant; quos ab hac falsa et perniciosa opinione avocans, dicit quod verissimum est, non patere iis reditum ad Christi communionem, qui eam scientes volentes projecerint. Projiciunt autem, non qui simpliciter dissoluta vitae licentia verbum Domini transgrediuntur, sed qui totam ejus doctrinam ex professo rejiciunt. Ergo paralogismus est in verbo prolabendi et peccandi. Quoniam prolabi Novatiani interpretantur, si quis, lege Domini non furandum nec scortandum edoctus, a furto aut scortatione non abstineat. At contra subesse tacitam antithesin affirmo, in qua repeti debeant contraria omnia iis quae prius dicta fuerant; ut hic non particulare aliquod vitium, sed universalis aversio a Deo, et totius, ut ita loquar, hominis apostasia exprimatur. Quum ergo dicit, eos qui prolapsi sint, postquam semel illuminati fuerunt, gustaverunt donum coeleste, participes facti sunt spiritus sancti, gustaverunt etiam bonum Dei verbum, virtutesque venturi saeculi, intelligendum est, qui lumen spiritus deliberata impietate suffocarint, doni coelestis gustum respuerint, a sanctificatione spiritus se alienarint, verbum Dei et saeculi venturi virtutes conculcarint. Ac quo magis exprimeret illam impietatis certam destinationem, alio postea loco nominatim adjecit dictionem, voluntarie. Nam quum dicit, nullam fieri reliquam hostiam iis qui volentes, post acceptam veritatis notitiam, peccarint, non negat Christum esse perpetuam hostiam, ad expiandas sanctorum iniquitates (quod tota fere epi-

stola diserte clamat, inter explicandum Christi saecerdotium), sed nullam aliam restare dicit ubi ab ea discessum est. Disceditur autem abnegata ex professo evangelii veritate.

24. Quod autem nimis durum et Dei clementia alienum videtur quibusdam, a remissione ullos omnino depelli, qui ad implorandam Domini misericordiam confugiant, id facile diluitur. Non enim denegari veniam dicit si ad Dominum se converterint; sed omnino negat posse ad poenitentiam surgere: quod scilicet aeterna caecitate ob suam ingratitudinem justo Dei judicio percussi sint. Neque obstat quod idem exemplum Esau huc postea accommodat (Hebr. 12, 12), qui frustra lacrymis et ejulatu tentaverit amissam primogenituram recuperare. Nihilo etiam magis illa prophetae comminatio: quum clamaverint, non exaudiam (Zach. 7, 13). Neque enim talibus loquendi formulis aut vera conversio, aut Dei invocatio designatur; sed illa impiorum anxietas, qua in rebus extremis constricti coguntur respicere, quod antea secure negligebant, sibi nihil esse boni, nisi in Domini auxilio. Illud autem non tam implorant, quam sibi ablatum esse gemunt. Itaque nihil aliud significat propheta per clamorem, apostolus per lacrymas, quam tormentum illud horribile quod impios ex desperatione urit et discruciat. Hoc diligenter notare operae pretium est, quia secum alioqui pugnaret Deus, qui per prophetam clamat, se propitium fore simul ac conversus fuerit peccator (Ez. 18, 20. 21). Et (quemadmodum jam dixi) animum hominis in melius mutari non nisi praeveniente illius gratia certum est. De invocatione etiam nunquam fallet promissio. Sed conversio et precatio improprie vocatur caecum illud tormentum quo distrahuntur reprobi, quum Deum sibi quaerendum esse vident ut inveniant malis suis remedium, et tamen ejus accessum refugiunt.

25. Quaeritur tamen, quum neget apostolus ficta poenitentia placari Deum, quomodo veniam adeptus sit Achab, et poenam sibi indictam averterit (1 Reg. 21, 27); quem tamen non nisi subito pavore fuisse consternatum ex reliquo tenore vitae apparet. Induit quidem saccum, aspersus est cinere, jacuit humi, et (quemadmodum testimonium illi redditur) humiliatus est coram Deo; sed parum fuit vestes scindere, quum maneret cor obstipum et malitia turgidum. Videmus tamen ut Deus ad clementiam flectatur. Respondeo, sic interdum hypocritis parci ad tempus, ut tamen semper illis incumbat ira Dei; idque fieri non tam eorum gratia quam in commune exemplum. Nam quod mitigata fuit poena ipsi Achab, quam inde utilitatem consequutus est nisi ut eam vivus in terra non sentiret? Ergo Dei maledictio, quamvis recondita, fixam habuit sedem in ejus domo; ipse autem in aeternum exitium perrexit. Idem videre est in Esau. Etsi enim repulsam passus est, temporalis tamen benedictio concessa fuit ejus lacrymis (Gen. 27, 38). Sed quia spiritualis haereditas ex Dei oraculo non nisi penes unum ex fratribus residere poterat, dum praeterito Esau electus est Jacob, abdicatio illa misericordiam Dei

exclusit; solatium hoc quasi homini belluino fuit residuum, ut pinguedine terrae et rore coeli saginaretur. Atque id est quod nuper dixi ad exemplum aliorum referri debere, quo alacrius ad sinceram poenitentiam adjicere animos et studia nostra discamus: quia minime dubitandum est vere et ex animo conversis Deum fore ad ignoscendum facilem, cujus clementia se ad indignos usque extendit, dum aliquid displicentiae prae se ferunt. Eadem etiam opera docemur quam horribile judicium praefractos omnes maneat, quibus Dei minas improba fronte non minus quam corde ferreo spernere et pro nihilo ducere ludus est. In hunc modum saepe filiis Israel manum porrexit ad levandas eorum clades, quamvis simulati essent eorum clamores, duplexque et perfidus animus; sicut ipse in Psalmo (78, 36. 37) conqueritur, statim ad ingenium fuisse reversos. Atque ita voluit tam amica facilitate ad seriam conversionem eos adducere, vel reddere inexcusabiles. Neque tamen, poenas ad tempus remittendo, perpetuam sibi legem imponit; quin potius severius interdum contra hypocritas insurgit et poenas duplicat, ut inde appareat quantopere ei displiceat fictio. Sed quaedam, ut jam dixi, exempla profert suae ad dandam veniam propensionis, ex quibus pii animentur ad vitae correctionem, et gravius damnetur eorum superbia, qui proterve adversus stimulum calcitrant.

CAPUT IV.

Quam procul absit ab evangelii puritate quidquid de poenitentia garriunt sophistae in suis scholis; ubi de confessione et satisfactione agitur.

Partes hujus Capitis: 1) Exposita orthodoxa doctrina de Poenitentia, falsa hoc Capite refellitur: Scholasticorum doctrina in genere et summatim perstricta, sect. 1. — 2) Singulae partes ejus deinde examinantur: Contritio, sect. 2. et 3. — Confessio a sect. 4. usque ad 20. — Satisfactio, a sect. 25. usque ad finem Capitis.

1. Nunc venio ad excutienda ea quae de poenitentia scholastici sophistae tradiderunt, quae quam paucissimis fieri poterit percurram, quia omnia persequi animus non est, ne hic liber, quem ad docendi compendium aptare studeo, in immensum extrahatur. Et illi rem alioqui non valde implicitam tot voluminibus involverunt, ut non futurus sit facilis exitus, si te paulum in eorum faeces immerseris. Principio, in danda definitione plane ostendunt nunquam se intellexisse quid esset poenitentia. Arripiunt enim quaedam e libris veterum dicteria, quae vim poenitentiae minime exprimunt: quod poenitere sit anteacta peccata deflere, et flenda non committere. Item, quod sit mala praeterita plangere, et plangenda iterum non committere. Item, quod

sit quaedam dolens vindicta, puniens in se quod dolet commisisse. Item, quod sit dolor cordis et amaritudo animae pro malis, quae quisque commisit, vel quibus consensit [1]). Haec enim ut a patribus bene dicta concedamus (quod infitiari tamen contentioso difficile non esset), non tamen in eam partem dicebantur ut poenitentiam describerent, sed tantum ut suos hortarentur ne in eadem delicta rursum inciderent a quibus extracti erant. Quod si elogia istiusmodi omnia in definitiones convertere placet, alia quoque non minori jure assuenda erant. Quale est hoc Chrysostomi: poenitentia est medicamentum peccatum exstinguens, donum coelitus datum, virtus admirabilis, gratia vim legum superans. Adde quod doctrina, quam postea tradunt, illis definitionibus est aliquanto deterior. Sic enim sunt in externis exercitiis mordicus infixi, ut nihil aliud ex immensis voluminibus colligas quam poenitentiam esse disciplinam et austeritatem, quae partim domandae carni, partim castigandis puniendisque vitiis serviat; de interiori mentis renovatione, quae veram vitae correctionem secum trahit, mirum silentium. De contritione quidem et attritione multus apud eos sermo; multis scrupulis animas torquent, et plurimum molestiae et anxietatis ingerunt; sed ubi visi sunt corda penitus vulnerasse, levi caeremoniarum aspersione totam amaritudinem sanant. Poenitentiam tam argute definitam, in contritionem cordis, confessionem oris, satisfactionem operis partiuntur [2]), nihilo magis dialectice quam definierunt; etsi videri volunt totam aetatem in syllogismis contexendis detrivisse. Verum si quis a definitione ratiocinetur (quod genus argumentandi apud dialecticos valet), posse aliquem anteacta peccata deflere et flenda non committere; posse praeterita mala plangere et plangenda non committere; posse punire, quod doleret commisisse etc., quamvis ore non confiteatur, quomodo suam partitionem tuebuntur? Si enim ille vere poenitens non confitetur, poenitentia sine confessione esse potest. Quod si respondeant, hanc partitionem ad poenitentiam referri quatenus est sacramentum, vel de tota poenitentiae perfectione intelligi, quam suis definitionibus non comprehendunt, non est unde accuser: sibi ipsi imputent, qui non purius ac dilucidius definiunt. Ergo certe pro mea crassitie, quum de re aliqua disputatur, ad ipsam definitionem omnia refero, quae est totius disputationis cardo ac fundamentum. Sed sit illa magistralis licentia, jam partes ipsas ordine perlustremus. Quod neglectim quasi frivola transsilio quae ipsi gravi supercilio pro mysteriis venditant, non facio inscitia. Neque enim mihi valde laboriosum esset excutere quaecunque argute et subtiliter ipsi existimant a se disputari; sed mihi religio esset fatigare talibus

---

1) Primum est Gregorii et refertur libro 4. sent. dist. 14. c. 1. Secundum Ambrosii, et refertur illic, et in Decr. distinct. 3. de poenit. c. Poenit. priore. Tertium Augustini refertur ead. distinct. c. Poenit. poster. Quartum Ambrosii refertur dist. 1. de poen. c. Vera poenit.

2) Libr. 4. sent. 16. c. 1. de poenit. distinct. 1. c. Perfecta poenit.

ineptiis lectores absque fructu. Certe de rebus ignotis eos garrire ex quaestionibus quas movent et agitant, et quibus misere se impediunt, cognitu facile est. Qualis illa est, an unius peccati poenitentia Deo placeat, ubi in aliis durat obstinatio. Item, an poenae divinitus inflictae ad satisfactionem valeant. Item, an saepius iterari possit pro mortalibus peccatis. Ubi turpiter et impie definiunt non nisi de venialibus peccatis quotidie agi poenitentiam. Similiter crasso errore valde se torquent in dicto Hieronymi, poenitentiam esse secundam tabulam post naufragium. In quo ostendunt se nunquam a bruto stupore evigilasse, ut millesimam vitiorum suorum partem vel procul sentirent.

2. Velim autem animadvertant lectores, non hic de asini umbra rixam esse, sed rem omnium maxime seriam tractari: nempe de peccatorum remissione. Quum enim tria ad poenitentiam requirunt, compunctionem cordis, oris confessionem, operis satisfactionem, simul ad impetrandam peccatorum remissionem necessaria esse docent. Si quid autem in tota religione scire nostra refert, id certe refert maxime, nempe intelligere ac probe tenere, qua ratione, qua lege, qua conditione, qua facilitate aut difficultate obtineatur peccatorum remissio. Haec notitia nisi perspicua certaque constat, nullam omnino requiem, nullam cum Deo pacem, nullam fiduciam aut securitatem habere potest conscientia; sed assidue trepidat, fluctuatur, aestuat, cruciatur, divexatur, horret, odit ac fugit conspectum Dei. Quod si ab his conditionibus pendet peccatorum remissio quibus eam ipsi alligant, nihil nobis miserius nec deploratius. Contritionem, primam obtinendae veniae partem faciunt, eamque debitam exigunt, hoc est justam et plenam; sed interim non constituunt quando securus aliquis esse possit, se hac contritione ad justum modum defunctum esse. Equidem sedulo et acriter instandum esse fateor, ut quisque amare deflendo sua peccata se ad eorum displicentiam et odium magis acuat. Haec enim est non poenitenda tristitia, quae poenitentiam gignit in salutem, sed ubi exigitur doloris acerbitas, quae culpae magnitudini respondeat et quae in trutina appendatur cum fiducia veniae: hic vero miserae conscientiae miris modis torquentur et exagitantur, dum sibi debitam peccatorum contritionem imponi vident, nec assequuntur debiti mensuram, ut secum decernere possint, se persolvisse quod debebant. Si dixerint faciendum quod in nobis est, eodem semper revolvimur. Quando enim audebit sibi promittere quispiam, omnes se vires contulisse ad lugenda peccata? Ubi ergo diu secum luctatae, et longis certaminibus exercitae conscientiae, portum tandem in quo resideant non inveniunt, ut se aliqua saltem parte leniant, dolorem a se extorquent, et lacrymas exprimunt, quibus suam contritionem perficiant.

3. Quod si me calumniari ajunt, prodeant sane, et unum aliquem ostendant, qui hujusmodi contritionis doctrina vel non sit ad desperationem adactus, vel simulationem doloris judicio Dei,

pro vero dolore, non opposuerit. Diximus et nos quodam loco, nunquam sine poenitentia obvenire peccatorum remissionem, quod nulli nisi afflicti, et peccatorum conscientia vulnerati, Dei misericordiam implorare sincere possunt; sed simul adjecimus, poenitentiam non esse causam remissionis peccatorum. Illa autem animarum tormenta sustulimus, quod debita praestanda sit. Peccatorem docuimus non in suam compunctionem, neque in suas lacrymas intueri, sed utrumque oculum in solam Domini misericordiam defigere. Tantum admonuimus, vocari a Christo laborantes et oneratos, quando missus sit ad evangelizandum pauperibus, ad sanandum contritos corde, praedicandum captivis remissionem, ac educendos vinctos, consolandos lugentes (Matth. 11, 5. 28; Jes. 61, 1; Luc. 4, 18). Quo excluderentur et Pharisaei, qui sua justitia saturi paupertatem suam non agnoscunt, et contemptores, qui securi irae Dei malo suo remedium non quaerunt. Tales enim non laborant, nec onerati sunt, nec contriti corde, nec vincti, nec captivi. Multum vero interest doceasne emereri peccatorum remissionem justa et plena contritione (qua nunquam defungi possit peccator), an eum instituas ad esuriendam et sitiendam Dei misericordiam, quo per miseriae suae agnitionem, suum aestum, lassitudinem, captivitatem illi ostendas, ubi quaerere refrigerium, requiem, libertatem debeat; illum denique doceas in sua humilitate dare Deo gloriam.

4. De confessione semper ingens fuit pugna inter canonistas et theologos scholasticos; his contendentibus mandari divino praecepto confessionem; illis reclamantibus, ecclesiasticis duntaxat constitutionibus praecipi. In eo vero certamine insignis theologorum impudentia apparuit, qui tot locos scripturae depravarunt et vi detorserunt, quot in rem suam citabant. Et quando ne sic quidem obtineri posse viderunt quod postulabant, qui arguti volebant prae aliis videri, hoc effugio elapsi sunt: confessionem a jure divino profectam, quantum ad substantiam; sed formam postea accepisse a jure positivo. Nempe sic qui inter legulejos sunt ineptissimi, citationem ad jus divinum referunt, quia dictum sit: Adam ubi es? exceptionem item, quia responderit Adam quasi excipiens: uxor quam dedisti mihi, etc., utrique tamen formam a jure civili datam. Sed videamus quibus argumentis confessionem hanc vel formatam vel informem Dei esse mandatum probant. Misit, inquiunt, leprosos Dominus ad sacerdotes (Matth. 8, 4; Luc. 5, 14 et 17, 14). Quid? misitne ad confessionem? quis unquam fando audivit, audiendis confessionibus praefectos sacerdotes? Confugiunt ergo ad allegorias: sancitum erat lege mosaica (Lev. 14, 2) ut sacerdotes discernerent inter lepram et lepram; peccatum, spiritualis est lepra: de hac pronuntiare, sacerdotum est. Antequam respondeo, quaero obiter si hic locus spiritualis leprae eos judices facit, cur naturalis et carnalis leprae cognitionem ad se trahunt? Scilicet hoc non est scripturis ludere: lex cognitionem leprae defert sacerdotibus leviticis, hanc nobis

usurpemus; peccatum est lepra spiritualis, simus et peccati cognitores. Nunc respondeo: translato sacerdotio, necesse est legis translationem fieri (Hebr. 7, 12). Omnia sacerdotia ad Christum translata sunt, in eo impleta et finita; ad eum igitur unum jus omne et honos sacerdotii translatus est. Si tantopere amant allegorias sectari, unicum sacerdotem Christum sibi proponant, et rerum omnium libera jurisdictione tribunal ejus cumulent: facile id feremus. Ad haec importuna est ipsorum allegoria, quae legem mere politicam, inter caeremonias reponit. Cur igitur Christus ad sacerdotes leprosos mittit? Ne calumniarentur sacerdotes, ipsum legem violare, quae jubebat coram sacerdote repraesentari a lepra curatum, et oblato sacrificio expiari; jubet mundatos leprosos facere ea quae legis erant. Ite, inquit, ostendite vos sacerdotibus, et offerte munus quod praecepit Moses in lege, ut sit in testimonium ipsis. Et vere futurum erat illis in testimonium miraculum hoc: pronuntiaverant eos leprosos, nunc curatos pronuntiant. Nonne, velint nolint, coguntur fieri testes miraculorum Christi? Explorandum illis Christus suum miraculum permittit, diffiteri non possunt; quia autem adhuc tergiversantur, est illis hoc opus in testimonium. Sic alibi (Matth. 24, 14): praedicabitur evangelium hoc in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus. Item (ibid. 10, 18): ante reges et praesides ducemini, in testimonium ipsis. Id est, quo in judicio Dei fortius convincantur. Quod si Chrysostomo [1]) acquiescere malunt, ille etiam propter Judaeos a Christo id factum docet, ne legis praevaricator haberetur. Quanquam in re tam clara suffragium ullius hominis accersere pudet: ubi Christus pronuntiat se jus legale relinquere sacerdotibus integrum, tanquam professis evangelii hostibus, qui semper ad obstrependum intenti erant, nisi os fuisset occlusum. Quare ut hanc possessionem retineant papales sacrifici, palam concedant in eorum partes quos necesse est vi compesci ne Christo maledicant. Nam ad veros ejus ministros nihil hoc pertinet.

5. Secundum argumentum ex eodem fonte ducunt, hoc est ex allegoria, quasi multum valeant allegoriae ad dogma aliquod confirmandum. Sed valeant sane, nisi eas ipsas ostendero speciosius a me obtendi, quam ab ipsis posse. Dicunt ergo: Dominus discipulis praecepit, ut suscitatum Lazarum fasciis solverent et expedirent (Joann. 11, 44). Hoc primum mentiuntur; nusquam enim legitur, hoc dixisse Dominum discipulis, estque multo verisimilius dixisse Judaeis astantibus, quo citra ullam fraudis suspicionem evidentius fieret miraculum, et major sua virtus eluceret, quod nullo tactu, sua sola voce, mortuos suscitaret. Sic equidem interpretor, Dominum, quo omnem sinistram suspicionem Judaeis tolleret, voluisse illos revolvere lapidem, foetorem percipere, certa mortis signa spectare, sola verbi virtute surgentem videre, viven-

1) Homil. 12. de muliere Cananaea.

tem primos attrectare. Atque haec Chrysostomi [1]) sententia est. Sed demus hoc dictum discipulis, quid tum obtinebunt? Dominum dedisse apostolis solvendi potestatem? Quanto aptius et magis dextre haec allegorice tractari poterunt, si dicamus hoc symbolo Deum voluisse fideles suos instituere, ut solverent a se suscitatos, hoc est, ne in memoriam peccata revocarent, quae ipse oblitus esset; ne ceu peccatores damnarent quos ipse absolvisset; ne adhuc exprobrarent quae ipse condonasset; ne ubi misericors ipse esset, et ad parcendum facilis, ipsi ad puniendum severi et morosi essent. Certe nihil ad ignoscentiam flectere nos magis debet quam judicis exemplum, qui se nimium rigidis et inhumanis implacabilem fore minatur. Eant nunc et allegorias suas venditent.

6. Jam propius manus conserunt, dum apertis (ut sibi videntur) sententiis pugnant. Qui ad Joannis baptismum veniebant, confitebantur peccata sua (Matth. 3, 6), et Jacobus vult ut alter alteri peccata confiteamur (Jac. 5, 16). Nihil mirum si confitebantur peccata sua qui volebant baptizari; dictum enim ante est, Joannem praedicasse baptismum poenitentiae, baptizasse aqua in poenitentiam. Quos igitur baptizasset, nisi qui se peccatores confessi essent? Baptismus symbolum est remissionis peccatorum, et qui ad hoc symbolum admitterentur, nisi peccatores, et qui se tales agnoscunt? Confitebantur itaque peccata sua, ut baptizarentur. Nec sine causa praecipit Jacobus ut alii aliis confiteamur. Verum si animadverterent quod proxime sequitur, intelligerent, parum etiam hoc sibi suffragari. Confitemini, inquit, alter alteri peccata vestra, et orate pro invicem. Mutuam confessionem et mutuam orationem simul jungit. Si solis sacrificulis confitendum est, ergo et pro illis solis orandum. Quid, quod sequeretur ex verbis Jacobi, solos sacrificulos confiteri posse? siquidem dum vult ut mutuo confiteamur, eos solos alloquitur qui aliorum confessionem audire possint: ἀλλήλους, inquit, mutuo, invicem, vicissim, aut si malunt, reciproce. Confiteri autem reciproce nequeunt, nisi qui sunt audiendis confessionibus idonei. Qua praerogativa quando solos sacrificulos dignantur, nos quoque confitendi munus ad eos solos ablegamus. Facessant igitur hoc genus nugamenta, et ipsam apostoli mentem accipiamus, quae simplex est et aperta, nempe ut nostras infirmitates vicissim alter in alterius sinum deponamus, mutuum consilium, mutuam compassionem, mutuam inter nos consolationem accepturi. Deinde ut fraternis infirmitatibus mutuo conscii pro illis ad Dominum oremus. Quid ergo contra nos Jacobum citant, qui tantopere confessionem misericordiae Dei urgemus? Confiteri autem Dei misericordiam nemo potest nisi miseriam suam prius confessus. Quin potius anathema esse pronuntiamus, quicunque non se coram Deo, coram angelis ejus, coram ecclesia,

---

1) Serm. contra Judaeos, gentiles et haeret.

coram omnibus denique hominibus peccatorem confessus fuerit. Omnia enim conclusit Dominus sub peccatum, ut omne os obstruatur, et humilietur omnis caro coram Deo; solus autem ipse justificetur et exaltetur (Gal. 3, 22; Rom. 3, 9 et 19).

7. Miror autem qua fronte ausint contendere confessionem, de qua loquuntur, juris esse divini. Cujus equidem vetustissimum esse usum fatemur, sed quem facile evincere possumus olim fuisse liberum. Certe nullam de ea statam fuisse legem aut constitutionem ante Innocentii tertii tempora[1]), eorum quoque annales narrant. Certe si lex illis fuisset antiquior, potius eam arripuissent, quam contenti lateranensis concilii decreto pueris quoque ipsis ridiculos se fecissent. Non dubitant in aliis rebus excudere fictitia decreta, quae vetustissimis conciliis adscribunt, ut ipsa antiquitatis veneratione simplicium oculos perstringant. In hoc capite talem fallaciam objicere non venit illis in mentem. Itaque, ipsis testibus, nondum elapsi sunt anni trecenti ex quo injectus ab Innocentio tertio laqueus, et imposita confitendi necessitas. Atque ut de tempore taceam, sola verborum barbaries fidem legi abrogat. Nam quod jubent boni patres, omnem utriusque sexus quotannis semel proprio sacerdoti confideri omnia peccata, faceti homines lepide excipiunt hoc praecepto teneri solos hermaphroditos, ad neminem vero spectare, qui sit vel mas vel foemina. Crassior deinde insulsitas in discipulis se prodidit, dum explicare nequeunt quid sit proprius sacerdos. Quidquid blaterent omnes conductitii papae rabulae, tenemus neque Christum hujus legis autorem esse, quae ad enumeranda peccata homines cogit; imo fluxisse annos mille et ducentos a resurrectione Christi antequam talis ulla lex ferretur. Itaque tyrannidem hanc fuisse demum invectam quum exstincta pietate et doctrina sine delectu quidvis licentiae sibi jam sumpsissent larvae pastorum. Deinde luculenta testimonia exstant tum in historiis, tum apud antiquos alios scriptores, quae doceant hanc fuisse politicam disciplinam, ab episcopis institutam, non legem a Christo aut apostolis positam. Unum duntaxat e multis proferam, quod non obscurum ejus rei documentum erit. Refert Sozomenus[2]) fuisse hanc episcoporum constitutionem diligenter observatam in ecclesiis occidentalibus, praesertim vero Romae. Quo significat non fuisse universale omnium ecclesiarum institutum; unum autem e presbyteris peculiariter destinatum fuisse dicit, qui huic muneri praeesset. Quo abunde confutat, quod isti de clavibus universo sacerdotali ordini in hunc usum promiscue datis mentiuntur, siquidem non omnium sacerdotum communis erat functio, sed singulares unius partes, qui ad id electus ab episcopo fuerat. Is est quem hodie quoque in singulis cathedralibus ecclesiis poenitentiarium vocant, graviorum criminum, et quorum censura ad exemplum pertinet, cognitor. Subjicit deinde, eum quoque morem Constantinopoli fuisse donec matrona quaedam, con-

1) Fuit ille Papa 183. 2) Libr. 7. c. 16.

fitentem simulans, ea specie consuetudinem quam habebat cum diacono praetexuisse deprehensa esset. Ob id facinus Nectarius, vir et sanctitate et eruditione clarus, illius ecclesiae episcopus, confitendi ritum abrogavit. Hic, hic aures asini isti arrigant. Si lex Dei erat auricularis confessio, qui ausus esset Nectarius eam refigere ac convellere? Nectarium sanctum Dei hominem, omnibus veterum suffragiis probatum, haereseos et schismatis accusabunt? Sed eodem calculo damnabunt ecclesiam constantinopolitanam, in qua confitendi morem non ad tempus modo dissimulatum fuisse, sed ad suam usque memoriam obsolevisse affirmat Sozomenus. Imo non constantinopolitanam, sed orientales omnes ecclesias defectionis reas agant, quae inviolabilem (si verum dicunt) legem, et Christianis omnibus mandatam neglexerunt.

8. Hanc autem abrogationem tot locis evidenter Chrysostomus [1]) testatur, constantinopolitanae et ipse ecclesiae praesul, ut mirum sit istos audere contra mutire. Peccata, inquit, tua dicito, ut deleas illa; si confunderis alicui dicere quae peccasti, dicito quotidie ea in anima tua; non dico ut confitearis conservo tuo, qui exprobret; dicito Deo qui curat ea; peccata sua super stratum confitere, ut ibi sua mala quotidie conscientia tua recognoscat. Item: nunc autem neque necessarium est praesentibus testibus confiteri; cogitatione tua fiat delictorum exquisitio, sine teste sit hoc judicium, solus Deus te confitentem videat. Item: non te in conservorum tuorum theatrum duco, non hominibus peccata tua detegere cogo; repete coram Deo conscientiam tuam, et explica; ostende Domino, praestantissimo medico, tua vulnera, et pete ab eo medicamentum; ostende ei qui nihil opprobret, sed humanissime curet. Item: certe ne homini dixeris, ne tibi opprobret; neque enim conservo est confitendum, qui in publicum proferat, sed Domino, qui tui curam gerit, et qui humanus est, et medicus, ostende vulnera. Postea Deum ita loquentem inducit: non cogo te in medium prodire theatrum, ac multos adhibere testes; mihi soli dic peccatum tuum privatim, ut sanem ulcus. Dicemusne Chrysostomum eo progredi temeritatis, quum haec et similia scribit, ut conscientias hominum liberet his vinculis quibus divina lege constringuntur? Minime vero, sed quod Dei verbo intelligit nequaquam esse praescriptum, exigere ceu necessarium non audet.

9. Verum, ut res tota planior et expeditior fiat, primum bona fide referemus quod genus confessionis verbo Dei nobis traditum sit; deinde et eorum commenta subjiciemus, non quidem omnia (quis enim immensum illud mare exhauriret?) sed ea duntaxat quibus summam arcanae suae confessionis complectuntur. Hic commemorare piget quam frequenter vetus interpres verbum confiteri reddiderit pro laudare, quod rudissimis idiotis vulgatum

1) Homil. 2. in Psal. 50. Serm. de poenit. et confess. Homil. 5. de incompreh. Dei natura, contra Anomoeos. Homil. 4. de Lazaro.

est; nisi quod eorum audaciam traduci expedit, dum ad tyrannicum suum edictum transferunt quod de laudibus Dei scriptum erat. Ut confessionem probent valere ad exhilarandas mentes, obtrudunt illud Psalmi (42, 5): in voce exsultationis et confessionis. Atqui si talis metamorphosis valeat, quodlibet nobis ex quolibet nascetur. Verum quando ita illos depuduit, meminerint pii lectores justa Dei vindicta in reprobam mentem fuisse conjectos, quo magis detestabiles esset eorum audacia. Quod si nobis in simplici scripturae doctrina acquiescere libet, periculum non erit ne quis talibus fucis nobis illudat. Illic enim una praescribitur confitendi ratio, nempe, quando Dominus est, qui peccata remittit, obliviscitur, delet: huic peccata nostra ut confiteamur, veniae obtinendae causa. Ille medicus est: vulnera igitur nostra illi exponamus. Ille laesus est et offensus: ab illo pacem petamus. Ille est cordium cognitor, et cogitationum omnium conscius: coram ipso corda nostra effundere properemus. Ille est denique qui peccatores vocat, ad ipsum accedere ne moremur. Peccatum meum, inquit David (Psal. 32, 5), cognitum tibi feci, et injustitiam meam non abscondi; dixi, confitebor adversum me injustitiam meam Domino, et tu remisisti iniquitatem cordis mei. Talis est altera ipsius Davidis confessio (ibid. 51, 3): miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam. Talis et Danielis (9, 5): peccavimus Domine, perverse egimus, impietates facimus, et rebelles fuimus, declinando a mandatis tuis. Et aliae quae passim in scripturis occurrunt, quarum recitatio volumen fere impleret. Si confitemur peccata nostra, inquit Joannes (1 Joann. 1, 9), fidelis est Dominus, ut remittat nobis peccata nostra. Cui confiteamur? ipsi scilicet; hoc est, si afflicto et humiliato corde coram ipso procidamus, si apud ipsum nos ex animo accusantes et damnantes, bonitate ejus et misericordia absolvi petamus.

10. Qui animo et coram Deo hanc confessionem amplexus fuerit, habebit haud dubie et linguam et confessionem paratam, quoties opus fuerit apud homines Dei misericordiam praedicare; neque tantum ut uni, et semel, et in aurem, cordis secretum insusurret; sed saepius, sed palam, sed toto orbe audiente, ingenue et suam ignominiam, et Dei magnificentiam ac decus commemoret. In hunc modum, quum David a Nathan argueretur, conscientiae aculeo punctus, peccatum et coram Deo et coram hominibus confitetur (2 Sam. 12, 13). Peccavi, inquit, Domino; hoc est, jam nihil excuso, non tergiversor quominus peccatorem me omnes judicent, et quod clam Domino esse volui, hominibus quoque ipsis patefiat. Arcanam ergo illam confessionem, quae Deo fit, sequitur voluntaria apud homines confessio, quoties id vel divinae gloriae, vel humiliationis nostrae interest. Hac ratione instituit Dominus (Lev. 16, 21) olim in populo israelitico, ut praeeunte verba sacerdote, populus suas iniquitates palam in templo confiteretur. Siquidem hoc adminiculum illis necessarium esse providebat, quo unusquisque melius adduceretur ad justam

sui recognitionem. Et aequum est ut miseriae nostrae confessione, bonitatem ac misericordiam Dei nostri inter nos et coram toto mundo illustremus.

11. Hoc vero confitendi genus et ordinarium esse in ecclesia convenit, et tunc extra ordinem singulari modo usurpari, si quando populum communi aliquo delicto obstringi contigerit. Hujus secundi generis exemplum habemus in solenni illa confessione, qua populus universus auspiciis ductuque Esdrae et Nehemiae defungitur. Nam quum exsilium illud diuturnum, urbis ac templi excidium, religionis dissipatio, communis omnium defectionis fuisset poena, non poterant liberationis beneficium ut par erat agnoscere, nisi se ante reos peragerent. Neque refert si in una cnngregatione pauci aliqui interdum sint insontes; quando enim membra sunt languidi ac male affecti corporis, non debent sanitatem jactare. Imo fieri non potest quin aliqua labe contracta aliquid ipsi etiam culpae sustineant. Ergo quoties vel peste, vel bello, vel sterilitate, vel alia qualibet calamitate affligimur; si officii nostri est, ad luctum, ad jeiunium, et alia reatus signa confugere, ipsa confessio, ex qua alia omnia dependent, minime est negligenda. Ordinariam illam, praeterquam quod ore Domini commendata est, nemo sanus, expensa ejus utilitate, improbare audeat. Nam quum in omni sacro conventu sistamus nos in conspectum Dei et angelorum, quod erit aliud initium actionis nostrae, quam indignitatis nostrae recognitio? Atqui illa, inquies, fit qualibet precatione. Quoties enim precamur veniam, peccata nostra confitemur. Fateor; at si consideres quanta sit nostra vel securitas, vel somnolentia, vel socordia, concedes mihi salutare fore institutum, si solenni aliquo confitendi ritu christiana plebs ad humiliationem exerceatur. Tametsi enim caeremonia quam Dominus Israelitis praecepit ex legis paedagogia erat, res tamen ipsa aliquo modo ad nos quoque pertinet. Et sane videmus hunc morem in ecclesiis bene moratis cum fructu observari, ut singulis diebus dominicis minister formulam confessionis suo et populi nomine concipiat, qua reos omnes iniquitatis peragit, et veniam a Domino comprecatur. Denique hac clave tam singulis privatim, quam omnibus publice aperitur ad precandum janua.

12. Duas praeterea privatae confessionis formas scriptura probat. Unam quae nostra causa fiat: quo pertinet illud Jacobi (5, 16), ut alter alteri peccata confiteamur. Sentit enim ut nostras infirmitates alter alteri detegentes, consilio et consolatione mutua nos juvemus. Alteram, quae in proximi gratiam facienda est, ad ipsum placandum, et nobis reconciliandum, si qua in re nostro vitio laesus fuerit. Ac in priore quidem specie, tametsi Jacobus neminem nominatim assignando, in cujus sinum nos exoneremus, liberum permittit delectum, ut ei confiteamur qui ex ecclesiae grege maxime idoneus fuerit visus; quia tamen pastores prae aliis ut plurimum judicandi sunt idonei, potissimum etiam nobis eligendi erunt. Dico autem ideo prae aliis appositos, quod

ipsa ministerii vocatione nobis a Domino designantur, quorum ex ore erudiamur ad subigenda et corrigenda peccata, tum consolationem ex veniae fiducia percipiamus (Matth. 16, 19; ibid. 18, 18; Joann. 20, 23). Quemadmodum enim mutuae admonitionis et correptionis officium Christianis quidem omnibus demandatum est, ministris tamen specialiter est injunctum, sic quum omnes mutuo nos debeamus consolari, et in fiducia divinae misericordiae confirmare, videmus tamen ministros ipsos, ut de remissione peccatorum certiores reddant conscientias, testes ejus ac sponsores constitui, adeo ut ipsi dicantur remittere peccata, et animas solvere. Quum audis hoc illis tribui, in usum tuum esse cogita. Ergo id officii sui unusquisque fidelium esse meminerit: si ita privatim angitur et afflictatur peccatorum sensu, ut se explicare nisi alieno adjutorio nequeat, non negligere quod illi a Domino offertur remedium; nempe ut ad se sublevandum privata confessione apud suum pastorem utatur, ac ad solatia sibi adhibenda privatim ejus operam imploret, cujus officium est et publice et privatim populum Dei evangelica doctrina consolari. Verum ea moderatione semper utendum est, ne ubi Deus nihil certum praescribit, conscientiae certo jugo alligentur. Hinc sequitur, ejusmodi confessionem liberam esse oportere, ut non ab omnibus exigatur, sed iis tantum commendetur qui ea se opus habere intelligent. Deinde ne hi ipsi qui illa utuntur pro sua necessitate, ad enumeranda omnia peccata vel praecepto aliquo cogantur, vel arte inducantur, sed quoad interesse sua putabunt, ut solidum consolationis fructum referant. Hanc ecclesiis libertatem non modo relinquere, sed tueri quoque et fortiter vindicare debent fidi pastores, si volunt et tyrannidem abesse a suo ministerio, et a populo superstitionem.

13. De altera autem loquitur Christus apud Matthaeum (5, 23): si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum, et abi, priusque reconciliare fratri tuo; et tunc veniens offeres munus tuum. Sic enim sarcienda est caritas quae nostra culpa dissilierit, culpam quam admisimus agnoscendo et deprecando. Sub hoc genere comprehenditur eorum confessio qui usque ad totius ecclesiae offensionem peccarunt. Nam si tanti privatam unius hominis offensam aestimat Christus, ut a sacris arceat eos omnes qui in fratres aliquid peccarunt, donec justa satisfactione redierint in gratiam: quanto major est ratio ut qui ecclesiam laesit malo aliquo exemplo, eam sibi culpae agnitione reconciliet? Ita receptus est Corinthius ille in communionem, quum se obsequentem correptioni praebuisset (2 Cor. 2, 6). Haec etiam forma confitendi in veteri ecclesia fuit; quemadmodum et Cyprianus meminit. Poenitentiam, inquit, agunt justo tempore; deinde ad exomologesin veniunt, et per manuum impositionem episcopi et cleri jus communionis accipiunt. Aliam confitendi vel rationem vel formam scriptura prorsus ignorat. Neque nostrum est adstringere

novis vinculis conscientias, quas in servitutem redigere Christus severissime vetat. Interim quin sistant se pastori oves, quoties sacram coenam participare volunt, adeo non reclamo, ut maxime velim hoc ubique observari. Nam et qui habent impeditam conscientiam, referre inde possunt singularem fructum; et qui admonendi sunt, monitionibus locum ita praebent, modo semper absit tyrannis et superstitio.

14. In tribus illis confessionis generibus potestas clavium locum habet, vel quum solenni recognitione vitiorum suorum veniam deprecatur tota ecclesia, vel quum privatus, qui aliquo notabili delicto commune offendiculum peperit, poenitentiam suam testatur, vel quum is, qui ob conscientiae inquietudinem ope ministri indiget, suam illi infirmitatem aperit. Tollendae vero offensionis diversa est ratio: quia etsi tunc quoque conscientiae paci consulitur, praecipuus tamen finis est ut sublato odio inter se uniantur animi vinculo pacis. Sed fructus ille, quem dixi, minime spernendus est, quo libentius confiteamur peccata nostra. Quum enim tota ecclesia velut coram Dei tribunali adstat, ream se confitetur, unum refugium habet in Dei misericordia: non vulgare aut leve solatium est habere illic praesentem Christi legatum, reconciliationis mandato praeditum, a quo denuntiari sibi absolutionem audiat. Hic utilitas clavium merito commendatur, quum rite, quo ordine et qua religione decet, ista peragitur legatio. Similiter quum is qui se ab ecclesia quodammodo alienaverat, restituitur in fraternam unitatem accepta venia, quantum beneficium est quod sibi ab iis ignosci intelligit quibus dixit Christus (Matth. 18, 18; Joann. 20, 23): quibuscunque remiseritis peccata in terris, remissa in coelo erunt? Nec minoris efficaciae aut fructus est privata absolutio, ubi ab iis petitur qui singulari remedio ad infirmitatem suam sublevandam opus habent. Accidit enim non raro ut qui generales promissiones audit, quae ad totam fidelium congregationem destinantur, maneat nihilominus in aliqua dubitatione, ac, velut remissione nondum impetrata, inquietum adhuc animum habeat. Idem si pastori suo secretum animi vulnus aperuerit, atque illam evangelii vocem peculiariter ad se directam audierit: remittuntur tibi peccata tua, confide (Matth. 9, 2), animum confirmet ad securitatem, illaque qua prius aestuabat trepidatione liberetur. At vero quum de clavibus agitur, semper cavendum est ne facultatem aliquam somniemus ab evangelii praedicatione separatam. Alio iterum loco plenius haec res explicanda erit, ubi de ecclesiae regimine agetur; atque illic videbimus verbo alligatum esse quidquid juris ad ligandum vel solvendum Christus ecclesiae suae contulit. Hoc tamen in ministerio clavium maxime verum est, cujus tota vis in eo posita est, ut evangelii gratia per eos quos Dominus ordinavit, fidelium animis publice ac privatim obsignetur; quod fieri, nisi sola praedicatione, nequit.

15. Quid romanenses theologi? Statuunt[1]) ut omnes utriusque sexus, statim atque ad discretionis annos pervenerint, semel ad minimum quotannis confiteantur omnia sua peccata proprio sacerdoti; nec peccatum dimitti nisi confitendi votum firmiter conceptum fuerit. Quod votum nisi oblata facultate persolutum fuerit, jam nullum patere paradisi ingressum. Sacerdotem vero potestatem habere clavium, quibus peccatorem solvat ac liget, quia non sit irritum Christi verbum: quodcunque ligaveritis, etc. De hac vero potestate pugnaciter inter se belligerantur. Alii dicunt, unicam esse clavem in essentia, scilicet potestatem ligandi et solvendi; scientiam ad bonum quidem usum requiri, sed tantum instar accessorii esse, non essentialiter cohaerere. Alii, quia videbant hanc nimium effraenatam licentiam, duas claves recensuerunt, discretionem et potestatem. Alii rursum, quum tali moderatione cohiberi sacerdotum improbitatem viderent, alias claves excuderunt: autoritatem discernendi, qua in definiendo uterentur, et potestatem, quam exsequutione suae sententiae exercerent; scientiam accedere velut consiliarium. Istud autem ligare et solvere non audent interpretari simpliciter, peccata remittere et delere; quia Dominum clamantem audiunt apud prophetam (Jes. 43, 11. 25): ego sum, et non alius praeter me; ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas Israel. Sed dicunt sacerdotis esse pronuntiare qui ligati sint aut soluti, et declarare quorum remissa aut retenta sint peccata; declarare autem, vel per confessionem, quum absolvit et peccata retinet, vel per sententiam, quum excommunicat et recipit ad sacramentorum communionem. Demum, quum intelligunt nondum se hoc nodo explicari, quin semper objici possit, indignos saepe ligari et solvi a suis sacerdotibus, qui propterea non ligentur aut solvantur in coelo, quod ultimum refugium est, respondent, collationem clavium cum limitatione accipiendam esse; quod Christus promiserit, apud tribunal suum approbatum iri sacerdotis sententiam, quae juste prolata fuerit, secundum quod merita ligati aut soluti postulabant. Porro has claves omnibus sacerdotibus a Christo datas esse, quae illis ab episcopis in promotione conferuntur; sed liberum usum penes eos duntaxat esse qui muneribus ecclesiasticis funguntur; apud excommunicatos et suspensos manere quidem ipsas claves, sed rubiginosas ac ligatas. Et qui haec dicunt, modesti ac sobrii jure videri possint prae aliis, qui sub nova incude novas claves fabricati sunt quibus thesaurum ecclesiae obserari tradunt; quas postea suo loco excutiemus.

16. Ad singula paucis respondebo. Taceo autem ad praesens quo jure quave injuria fidelium animas suis legibus obstringant: quando id suo loco dispicietur. Quod autem legem imponunt de omnium peccatorum enumeratione; quod peccatum dimitti negant nisi sub conditione, si votum confitendi firmiter conceptum

1) C. omnis utriusque sexus. De summa Trinit. et fide cathol. decretum est Innoc. in concil. lateran. Et refert Lombard. libr. 4. sent. dist. 14. c. 2. et dist. 18. c. 2.

fuerit; quod nullum superesse ingressum paradisi garriunt, si facultas confitendi neglecta fuerit: istud vero nullo modo ferendum est. Omniane peccata enumeranda sunt? At David, qui secum probe (ut arbitror) meditatus erat peccatorum confessionem, tamen exclamabat (Psal. 19, 13): errores quis intelliget? ab occultis meis munda me Domine. Et alibi (ibid. 38, 6): iniquitates meae transierunt super caput meum, et sicut onus grave, gravatae sunt ultra vires meas. Nimirum intelligebat quanta esset peccatorum nostrorum abyssus, quam multae scelerum facies, quot capita ferret, et quam longam caudam traheret haec hydra. Non ergo ad recensendum catalogum se conferebat, sed e profundo malorum clamabat ad Dominum: obrutus sum, sepultus sum et suffocatus; inferorum portae circumdederunt me, immersum alto puteo, deficientem et moribundum manus tua extrahat. Quis suorum peccatorum nunc supputationem cogitet, ubi Davidem videt suorum numerum inire non posse?

17. Hac carnificina plus quam crudeliter divexatae sunt eorum animae qui aliquo Dei sensu afficiebantur. Principio sese vocabant ad calculum, peccata in brachia, in ramos, in ramusculos, in frondes, juxta istorum formulas dissecabant; tum appendebant qualitates, quantitates, circumstantias. Atque aliquantulum quidem res procedebat. Ubi vero longius progressi fuerant, coelum undique et undique pontus; nullus portus, nulla statio. Quo plura transmiserant, major semper congeries oculis ingerebatur; imo vero velut altae moles assurgebant, nec spes ulla, vel saltem post longas ambages, evadendi apparebat. Haerebant itaque inter sacrum et saxum; nec alius tandem exitus reperiebatur quam desperatio. Ibi saevi isti carnifices, ut vulnera levarent quae fecerant, fomenta quaedam adhibuerunt: ut faceret scilicet quisque quod in se esset. Sed novae rursum curae obstrepebant, imo novi cruciatus excoriabant miseras animas: non satis temporis impendi, non justa opera incubui, multa per negligentiam praeterii, et oblivio quae ex incuria provenit non est excusabilis. Suggerebantur adhuc alia pharmaca quae ejusmodi dolores demulcebant: age negligentiae tuae poenitentiam; modo supina non sit, condonabitur. Verum omnia ista cicatricem obducere non possunt; nec tam mali sunt levamenta quam venena melle oblita, ne sua acerbitate primum gustum offendant, sed in intima penetrent, antequam sentiantur. Urget ergo semper terribilis illa vox, et auribus insonat; confitere omnia peccata tua; nec potest horror iste pacari nisi certo solatio. Hic cogitent lectores quam possibile sit ad rationem vocare totius anni acta, et quid singulis diebus peccarint colligere: quando experientia unumquemque convincit, ubi ad vesperam excutienda sunt unius tantum diei delicta, memoriam confundi: tanta se turba et varietas ingerit. Neque enim de crassis et stupidis hypocritis loquor, qui, tribus vel quatuor gravioribus animadversis, defunctos se putant, sed de veris Dei cultoribus, qui postquam se examine peracto obrui vident, addunt etiam illud

Joannis (1 Joann. 3, 20): si cor nostrum arguit nos, major est Deus corde nostro; itaque expavescunt ad judicis illius conspectum, cujus cognitio sensum nostrum longe superat.

18. Quod autem bona pars orbis talibus blandimentis, quibus tam exitiale venenum temperabatur, acquievit, non id factum est quod Deo satisfactum crederet, aut sibi etiam plane satisfaceret, sed ut, quasi in medio mari fixa anchora, paulum interquiesceret a navigatione, vel quasi fessus et fatiscens viator in via decumberet. In facienda ejus rei fide non laboro. Sibi enim quisque testis apud se esse potest. Dicam in summa qualis lex illa fuerit. Primum simpliciter est impossibilis. Itaque nonnisi perdere, damnare, confundere, in ruinam et desperationem conjicere potest. Deinde peccatores, a vero peccatorum suorum sensu abductos, hypocritas facit, Deique ac sui ipsorum ignorantes. Siquidem, dum in peccatorum enumeratione toti occupantur, interim obliviscuntur latentem illam vitiorum lernam, occultas suas iniquitates, et interiores sordes, quarum potissimum notitia miseriam suam reputare debuerant. At certissima erat confessionis regula, tantam mali nostri abyssum agnoscere ac fateri, quae sensum quoque nostrum superet. Hac regula videmus compositam publicani confessionem: Domine propitius esto mihi peccatori. Quasi diceret: quantus quantus sum, totus sum peccator, nec ipsam peccatorum meorum magnitudinem aut mente aut lingua assequi possum: abyssus misericordiae tuae hanc peccati abyssum absorbeat. Quid, inquies, ergone confitenda non sunt singula delicta? ergo nulla confessio Deo accepta, nisi duobus istis verbis conclusa: peccator sum? Imo vero danda potius opera ut quantum in nobis est totum cor effundamus coram Domino; nec modo nos peccatores uno verbo fateamur, sed ut tales nos vere et ex animo agnoscamus; quanta sit et quam varia peccatorum labes, tota cogitatione recognoscamus; non modo nos immundos, sed qualis sit et quanta, quamque in multis partibus nostra immunditiés; non modo debitores, sed quantis debitis gravati, et quot nominibus obstricti; non modo vulneratos, sed quam multis et lethalibus plagis saucii simus. Hac tamen recognitione quum se totum peccator coram Deo effuderit, serio ac sincere cogitet plura adhuc restare, ac profundiores esse malorum suorum recessus quam quos penitus excutere possit. Atque adeo exclamet cum Davide (Psal. 19, 13): errores quis intelligit? ab occultis meis munda me Domine. Jam vero quod affirmant non dimitti peccata, nisi voto confitendi firmiter concepto, et clausam esse paradisi portam ei qui facultatem confitendi sibi oblatam neglexerit, absit ut istud eis concedamus. Non enim alia nunc est peccatorum remissio quam semper fuit. Quotquot remissionem peccatorum a Christo obtinuisse leguntur, non leguntur in aurem sacrificuli cujuspiam confessi. Nec sane confiteri poterant, ubi nec sacrificuli confessionarii erant, nec ipsa etiam confessio. Et multis postea saeculis inaudita fuit haec confessio, quibus sine hac conditione remit-

tebantur peccata. Sed ne quasi de re dubia longius disceptemus, verbum Dei apertum est, quod aeternum manet: quotiescunque ingemuerit peccator, omnium iniquitatum ejus non recordabor (Ez. 18, 21). Huic verbo qui aliquid audet adjicere, non peccata ligat, sed Domini misericordiam. Nam quod contendunt non posse ferri judicium nisi causa cognita, in promptu est solutio, temere hoc sibi arrogare, qui sunt a se ipsis judices creati. Ac mirum est tam secure sibi fabricare principia, quae nemo sanae mentis admittet. Jactant sibi ligandi et solvendi munus esse mandatum, ac si quaedam esset jurisdictio quaestioni adjuncta. Porro hoc jus apostolis fuisse incognitum tota eorum doctrina clamat. Nec vero certo scire solvaturne peccator, ad sacerdotem pertinet, sed ad eum a quo petitur absolutio; quando nunquam scire potest qui audit, sitne justa et integra enumeratio. Ita nulla esset absolutio, nisi ad verba ejus qui judicandus est restricta. Adde quod tota solvendi ratio ex fide et poenitentia constat: quae duae res cognitionem hominis fugiunt, ubi de altero ferenda est sententia. Sequitur ergo ligandi et solvendi certitudinem non subjici terreni judicis arbitrio; quia minister verbi, ubi partes suas rite exsequitur, non potest nisi conditionaliter absolvere; sed in gratiam peccatoris hoc dici: quorum remiseritis peccata; ne dubitent veniam, quae promittitur ex Dei mandato et voce, in coelis fore ratam.

19. Nihil itaque mirum si auricularem istam confessionem, rem adeo pestilentem totque nominibus ecclesiae noxiam, damnamus, ac sublatam e medio cupimus. Quod si per se res esset indifferens, quando tamen nulli usui est nec fructui, tot autem impietatibus, sacrilegiis, erroribus causam dedit, quis non protinus abolendam censeat? Recensent quidem aliquot usus, quos ut valde fructuosos venditant; sed illos aut ementitos, aut nullius prorsus momenti. Unum tantum singulari praerogativa commendant, erubescentiam confitentis gravem esse poenam, qua et peccator fit in posterum cautior, et Dei vindictam antevertit, se ipsum puniens. Quasi non satis magna verecundia hominem humiliemus, dum ad summum illud tribunal coeleste, ad Dei, inquam, cognitionem vocamus. Egregie vero profectum est si unius hominis pudore peccare desinimus, Deum non erubescimus habere malae conscientiae nostrae testem. Quanquam id quoque ipsum falsissimum est. Nulla enim re fieri majorem peccandi confidentiam aut licentiam passim videre est, quam dum, confessione sacerdoti facta, homines existimant se posse tergere os, et dicere, non feci. Nec toto solum anno fiunt ad peccandum audaciores; sed in reliquum anni tempus de confessione securi, nunquam ad Deum suspirant, nunquam ad se redeunt, sed peccata peccatis accumulant; donec omnia, ut opinantur, simul evomant. Ubi autem evomuerunt, sarcina sua exonerati sibi videntur, judiciumque a Deo transtulisse, quod sacerdoti detulerunt; Deo oblivionem induxisse, ubi conscium sacerdotem fecerunt. Porro quis confessionis diem

laetus instare videt? quis ad confitendum alacri animo pergit? ac non potius, quasi obtorto collo in carcerem trahatur, invitus ac reluctanti similis venit? nisi forte ipsi sacrificuli, qui mutuis facinorum suorum narrationibus, quasi jocosis fabulis, se delicate oblectant. Non multas chartas inficiam referendis prodigiosis abominationibus, quibus scatet auricularis confessio. Tantum dico, si non inconsulte fecit sanctus ille vir, qui ob unum scortationis rumorem confessionem ex ecclesia sua, vel potius a suorum memoria sustulit, infinitis hodie stupris, adulteriis, incestis, lenociniis, quid facto opus sit admonemur.

20. Quod huc obtendunt potestatem clavium, et in ea regni sui proram, ut ajunt, et puppim confessionarii locant, videndum quantum valere debet. Ergo sine causa, inquiunt, datae sunt claves? ergo sine causa dictum est: quaecunque solveritis super terram, erunt soluta et in coelis? Frustramur ergo verbum Christi? Respondeo, gravem fuisse causam cur darentur claves: quemadmodum et nuper exposui, et ubi de excommunicatione agetur, explicatius iterum docebo. Sed quid, si uno gladio ejusmodi omnibus eorum postulatis ansam praecidam, sacrificulos non esse apostolorum vicarios nec successores? Verum istud quoque alibi tractandum erit; nunc, unde se munire maxime volunt, arietem erigunt quo molitiones omnes suae dejiciantur. Christus enim non ante apostolis ligandi et solvendi potestatem fecit quam eos spiritu sancto donavit. Nego igitur ullis competere clavium potestatem, qui non prius acceperint spiritum sanctum. Nego quemquam clavibus uti posse nisi praeeunte docenteque spiritu sancto, et dictante quid agendum sit. Spiritum sanctum habere se illi nugantur; sed re ipsa negant, nisi forte spiritum sanctum rem esse vanam et nihili fingunt, ut certe fingunt: sed illis non credetur. Atque hac quidem machina in universum subvertuntur, ut cujuscunque ostii clavem se habere jactent, semper interrogandi sint habeantne spiritum sanctum, qui clavium est arbiter et moderator. Si habere se respondeant, rursum interpellandi sunt an errare possit spiritus sanctus? Istud diserte profari non audebunt, tametsi oblique sua doctrina insinuant. Inferendum ergo erit, nullos sacrificulos habere clavium potestatem, qui passim sine delectu solvunt, quae ligari Dominus voluerat, ligant quae solvi jusserat.

21. Quando clarissimis experimentis evinci se vident, quod dignos et indignos promiscue solvant et ligent, potestatem usurpant sine scientia. Et quanquam negare non audent ad bonum usum requiri scientiam, potestatem tamen ipsam malis dispensatoribus traditam scribunt. Atqui haec potestas est: quodcunque ligaveris aut solveris in terra, erit in coelis ligatum aut solutum. Aut promissum Christi mentiri oportet, aut bene ligant et solvunt, qui sunt hac potestate praediti. Nec est quod tergiversentur, Christi dictum limitari secundum ejus merita qui ligatur aut solvitur. Et nos etiam fatemur nec ligari nec solvi posse nisi

dignos, qui ligentur aut solvantur. Sed habent evangelii nuntii et ecclesia verbum, quo dignitatem hanc metiantur. In hoc verbo nuntii evangelii possunt omnibus remissionem peccatorum in Christo polliceri per fidem, possunt damnationem edicere in omnes et super omnes, qui Christum non amplectuntur. In hoc verbo ecclesia pronuntiat scortatores, adulteros, fures, homicidas, avaros, iniquos partem in regno Dei non habere (1 Cor. 6, 9); talesque certissimis vinculis ligat. Eodem verbo solvit quos resipiscentes consolatur. Sed quae erit isthaec potestas, nescire quid ligandum sit aut solvendum? ligare autem non posse aut solvere, nisi scias? Cur ergo dicunt se absolvere autoritate sibi data, quum incerta sit absolutio? quo nobis imaginaria haec potestas, si nullus sit usus? Jam autem habeo, aut nullum esse, aut tam incertum esse ut pro nullo habendus sit. Quum enim fateantur bonam esse sacerdotum partem, qui non rite utantur clavibus, potestatem vero sine legitimo usu inefficacem, quis mihi fidem faciet, eum a quo solvor bonum esse clavium dispensatorem? quod si malus est, quid aliud habet quam frivolam istam dispensationem? Quid in te ligandum sit aut solvendum, nescio, quando justo clavium usu careo: sed si mereris, te absolvo. Ac tantundem posset non dico laicus (quando id aequis auribus non ferrent) sed Turca, aut diabolus. Id enim est dicere: verbum Dei non habeo, certam solvendi regulam; sed autoritas mihi data est te absolvendi, si ita sunt tua merita. Videmus igitur quorsum spectarint, quum diffinierunt, claves esse autoritatem discernendi, et exsequutionis potestatem; scientiam accedere consiliarium, et instar consiliarii ad bonum usum esse. Nempe libidinose, licenter, sine Deo et verbo ejus voluerunt regnare.

22. Si excipiat quispiam, legitimos Christi ministros non minus perplexos fore in suo officio, quia absolutio, quae a fide pendet semper ambigua erit; deinde nullum peccatoribus, aut frigidum solatium fore, quia minister ipse, qui idoneus judex non est eorum fidei, de eorum absolutione certus non est: in promptu est solutio. Dicunt enim illi, non remitti a sacerdote peccata nisi quorum ipse est cognitor. Ita secundum eos remissio ex sacerdotis judicio pendet. Qui nisi prudenter discernat quinam venia digni sint, tota actio cassa est ac irrita. Denique potestas de qua loquuntur, jurisdictio est examini annexa, ad quod restringitur venia et absolutio. In hac parte nihil firmum reperitur: imo profunda est abyssus; quia ubi integra non est confessio, mutila etiam est spes veniae. Deinde sacerdos ipse suspensus haereat necesse est, dum nescit an bona fide enumeret peccator sua mala, postremo (quae inscitia et ruditas sacerdotum est) major pars ad hoc munus exercendum nihilo aptior est quam sutor ad agros colendos: alii fere omnes sibi merito suspecti esse debent. Hinc igitur perplexitas et dubitatio de absolutione papali, quod eam fundatam esse volunt a sacerdotis persona; neque id modo, sed a cognitione: ut tantum de rebus delatis, quaesitis et compertis ju-

dicet. Jam si quis a bonis istis doctoribus quaerat, reconcilieturne Deo peccator, peccatis quibusdam remissis, non video quid respondeant: nisi quod fateri cogentur infructuosum esse quidquid pronuntiat sacerdos de remissis peccatis, quorum recitationem audierit, quamdiu alia non eximuntur a reatu. Ex parte confitentis quam perniciosa anxietas conscientiam devinctam teneat, hinc patet, quod dum recumbit in sacerdotis discretionem, ut loquuntur, nihil ex verbo Dei statuere potest. Ab his omnibus absurdis libera et immunis est doctrina quam tradimus. Conditionalis enim est absolutio ut confidat peccator sibi propitium esse Deum, modo sincere in Christi sacrificio expiationem quaerat, et acquiescat oblatae sibi gratiae. Ita errare non potest, qui pro officio praeconis, quod sibi ex Dei verbo dictatum est, promulgat. Peccator vero certam et liquidam absolutionem amplecti potest, ubi simplex illa conditio apponitur de amplexanda Christi gratia, secundum generalem illam magistri ipsius regulam, quae impie spreta in papatu fuit: secundum fidem tuam fiat tibi (Matth. 9, 29).

23. Quam insulse misceant, quae de clavium potestate docet scriptura, promisi me alibi dicturum, et locus erit opportunior in tractando regimine ecclesiae. Meminerint tamen lectores praepostere ad auricularem et secretam confessionem torqueri, quae partim de evangelii praedicatione, partim de excommunicatione a Christo dicta sunt. Quare dum objiciunt, jus solvendi datum esse apostolis, quod sacerdotes exerceant, peccata sibi agnita remittendo, falsum et frivolum principium sumi palam est: quia absolutio quae fidei servit, nihil aliud est quam testimonium veniae ex gratuita evangelii promissione sumptum; altera autem, quae ex disciplina ecclesiae pendet, nihil ad secreta peccata, sed ad exemplum magis pertinet, ut tollatur publica ecclesiae offensio. Quod autem hinc inde testimonia corradunt, quibus probent non sufficere vel soli Deo vel laicis confiteri peccata, nisi sacerdos sit cognitor, putida ac pudenda est eorum diligentia. Nam si quando peccatoribus suadent vetusti patres ut se exonerent apud suum pastorem, de recitatione accipi non potest, quae tunc in usu non fuit. Deinde, ut sinistri fuerunt Lombardus et similes, videntur data opera libris adulterinis fuisse addicti, quorum praetextu deciperent simplices. Recte quidem fatentur, quia poenitentiam semper comitatur solutio, nullum proprie vinculum manere ubi quis poenitentia tactus est, quamvis nondum confessus fuerit: ideoque tunc sacerdotem non tam remittere peccata quam pronuntiare et declarare remissa esse. Quanquam in verbo declarandi crassum errorem insinuant, caeremoniam subrogantes in locum doctrinae. Quod autem attexunt, in facie ecclesiae absolvi, qui jam coram Deo veniam adeptus erat, intempestive trahunt ad peculiarem cujusque usum, quod jam diximus communi disciplinae esse destinatum, ubi tollenda est gravioris et notae culpae offensio. Sed paulo post moderationem pervertunt et corrumpunt, addentes alium modum remittendi: nempe cum injunctione poenae et satisfactionis.

In quo suis sacrificiis jus arrogant dimidiandi, quod Deus ubique in solidum nobis promisit. Quum enim simpliciter poenitentiam et fidem exigat, partitio haec vel exceptio prorsus sacrilega est. Perinde enim valet ac si sacerdos, tribuni personam sustinens, Deo intercederet nec vellet Deum pati mera sua liberalitate in gratiam recipere, nisi qui ad tribunitium subsellium prostratus jacuerit, illicque sit mulctatus.

24. Tota huc summa redit: si Deum facere velint confessionis hujus fictitiae autorem, eorum vanitatem coargui; sicuti monstravi falsarios in paucis quos citant locis. Quum vero palam sit legem esse ab hominibus impositam, dico et tyrannicam esse et cum Dei injuria latam, qui verbo suo conscientias astringens vult ab hominum imperio solutas esse. Jam quum ad obtinendam veniam necessitas ejus rei praescribitur quam Deus voluit esse liberam, dico sacrilegium esse minime tolerabile: quia nihil Deo magis proprium, quam peccata remittere, in quo nobis sita est salus. Ad haec ostendi invectam demum fuisse hanc tyrannidem, quum foeda barbarie oppressus esset mundus. Docui praeterea legem esse pestiferam qua vel in desperationem praecipitat miseras animas, ubicunque viget Dei timor; vel, ubi est securitas inanibus blanditiis demulcens, magis hebetat. Postremo exposui quascunque afferunt mitigationes non alio tendere nisi ut involvant, obscurent ac depravent puram doctrinam, fucosis autem coloribus impietates tegant.

25. Tertium locum satisfactioni in poenitentia assignant [1]), de qua quidquid blaterant, uno verbo subverti potest. Dicunt non sufficere poenitenti a praeteritis malis abstinere, et mores in melius commutare, nisi de iis quae facta sunt satisfaciat Deo. Esse autem multa adminicula, quibus peccata redimamus: lacrymas, jejunia, oblationes, caritatis officia. Iis Dominum propitiandum, iis debita justitiae Dei persolvenda, iis compensanda delicta, iis veniam emerendam. Quamvis enim largitate misericordiae culpam remiserit, poenam tamen retinere disciplina justitiae: hanc esse poenam quae satisfactionibus redimenda sit. In hanc tamen summam recidunt omnia, nos quidem a Dei clementia delictorum veniam impetrare, sed intercedente merito operum, quibus peccatorum noxa compensetur, quo debita justitiae Dei satisfactio persolvatur. Talibus mendaciis oppono gratuitam peccatorum remissionem, qua nihil in scriptura clarius praedicatur (Jes. 52, 3; Rom. 5, 8; Col. 2, 13 seq.; Tit. 3, 5). Primum, quid est remissio nisi merae liberalitatis donum? Non enim remittere dicitur creditor, qui antapocha testatur sibi numeratam pecuniam; sed qui nulla solutione, ultro, sua beneficentia nomen expungit. Cur deinde gratis additur, nisi ad tollendam omnem satisfactionis opinionem? Qua igitur confidentia suas satisfactiones adhuc eri-

1) Libr. 4. sent. dist. 10. c. 4. c. non sufficit; de Pont. c. med. eadem dist.; c. nullus ead. dist.

gunt, quae tam valido fulmine prosternuntur? Quid autem? quum Dominus per Jesaiam (43, 25) clamat: ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non ero memor: annon aperte denuntiat, causam et fundamentum remittendi a sola sua bonitate se petere? Praeterea quum scriptura universa testimonium Christo deferat, quod per nomen ejus sit accipienda peccatorum remissio (Act. 10, 43), nonne alia omnia nomina excludit? Quomodo igitur per satisfactionum nomen accipi docent? Neque vero hoc se dare satisfactionibus negent, etiam si ipsae intercedant quasi subsidia. Nam quod scriptura ait: per nomen Christi, intelligit nihil nos afferre, nihil nostrum praetendere, sed sola Christi commendatione niti. Quemadmodum Paulus (2 Cor. 5, 19) asserens, quod Deus erat mundum sibi in Christo reconcilians, non imputans propter ipsum hominibus delicta, modum rationemque mox subjicit, quia pro nobis factus est peccatum, qui peccati expers erat.

26. Verum qua sunt perversitate, et peccatorum remissionem, et reconciliationem fieri semel dicunt, quum in gratiam Dei per Christum in baptismo recipimur; post baptismum, resurgendum esse per satisfactiones; sanguinem Christi nihil prodesse, nisi quatenus per claves ecclesiae dispensatur. Nec de re dubia loquor, quum suam impuritatem clarissimis scriptis prodiderint; nec unus aut alter, sed universi Scholastici. Nam ipsorum magister[1]), postquam Christum in ligno poenam peccatorum solvisse, juxta Petri doctrinam (1 Petr. 2, 24), confessus est, subjuncta illico exceptione sententiam illam corrigit, quod in baptismo omnes peccatorum poenae temporales relaxantur, sed post baptismum, poenitentiae beneficio minorantur; ut ita simul cooperetur crux Christi et nostra poenitentia. Sed longe aliter Joannes: si quis peccaverit, ait, habemus advocatum apud patrem, Jesum Christum; et ipse est propitiatio pro peccatis nostris (1 Joann. 2, 1). Scribo vobis filioli, quia remittuntur vobis peccata propter nomen ejus (ibid. v. 12). Certe fidelibus loquitur, quibus dum Christum proponit peccatorum propitiationem, non aliam esse satisfactionem ostendit qua offensus Deus propitiari placarive possit. Non dicit: semel vobis per Christum reconciliatus est Deus, nunc vobis alias rationes quaerite; sed perpetuum facit advocatum, qui sua intercessione in patris gratiam nos semper restituat; perpetuam propitiationem, qua peccata expientur. Est enim illud perpetuo verum, quod alter Joannes dicebat: ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi (Joann. 1, 29). Tollit (inquam) ipse, non alius; hoc est, quando ipse solus est agnus Dei, solus quoque oblatio est pro peccatis, solus expiatio, solus satisfactio. Nam quum jus et potestas ignoscendi proprie competat in patrem, ubi a filio distinguitur, ut jam visum est, in altero gradu Christus hic locatur, quod poenam nobis debitam in se transferens reatum nostrum

---

1) Libr. 3. sent. dist. 9.

deleverit coram Dei judicio. Unde sequitur, non aliter nos fore participes expiationis a Christo peractae, nisi apud eum resideat honor ille quem sibi rapiunt, qui Deum placare tentant suis compensationibus.

27. Ac duo hic perpendere convenit: ut integer et illibatus suus honor Christo servetur; ut conscientiae de peccati venia securae, pacem apud Deum habeant. Jesaias ait (53, 4. 6), patrem posuisse in filium nostras omnium iniquitates, ut livore ejus sanemur. Quod aliis verbis repetens Petrus ait (1 Petr. 2, 24), Christum pertulisse in corpore suo peccata nostra super lignum. Paulus scribit (Rom. 8, 3), damnatum esse peccatum in ejus carne, quum pro nobis peccatum factus est: hoc est, vim et maledictionem peccati in ejus carne interemptam, quum in hostiam datus est, in quam tota peccatorum nostrorum moles, cum sua maledictione et exsecratione, cum horrendo judicio Dei, et mortis damnatione, rejiceretur. Hic nequaquam audiuntur nugamenta illa: quod post initialem purgationem, passionis Christi efficaciam non aliter nostrum unusquisque sentiat, quam pro satisfactoriae poenitentiae modo; sed ad unicam Christi satisfactionem, quoties lapsi fuerimus, revocamur. Nunc tibi pestilentes eorum naenias propone. Gratiam Dei in prima peccatorum remissione solam operari; si postea ceciderimus, ad secundam veniam impetrandam opera nostra cooperari. Haec si locum habeant, anne quae Christo superius sunt attributa, illi salva manent? Immane quantum haec differunt, iniquitates nostras positas esse in Christo ut in ipso expiarentur, et nostris operibus expiari; Christum esse propitiationem pro peccatis nostris, et Deum operibus propitiandum. Quod si de pacificanda conscientia agitur, quae isthaec erit pacificatio, si audiat peccata redimi satisfactionibus? quando tandem illi satisfactionis modus constare poterit? Ergo semper dubitabit an Deum habeat propitium, semper aestuabit, semper horrescet. Nam qui levibus satisfactiunculis acquiescunt, nimis contemptim judicium Dei aestimant, et parum reputant quanta sit peccati gravitas: ut alibi dicemus. Et ut ipsis concedamus, peccata aliquot justa satisfactione redimere, quid tamen facient ubi tot peccatis obruuntur, quorum satisfactionibus nec centum vitae, vel si totae in hoc sint, sufficere queant? Adde quod loci omnes quibus asseritur peccatorum remissio, non ad catechumenos pertinent, sed ad regenitos Dei filios, et qui in ecclesiae sinu fuerunt diu nutriti. Legatio illa quam tam splendide extollit Paulus (2 Cor. 5, 20): obsecro vos Christi nomine, reconciliamini Deo, non ad exteros dirigitur, sed ad eos qui pridem regeniti fuerant. Atqui satisfactionibus valere jussis, ad Christi crucem eos ablegat. Sic quum scribit Colossensibus (Col. 1, 20), Christum pacificasse per sanguinem crucis, quae sunt in coelo vel in terra, non restringit hoc ad momentum quo recipimur in ecclesiam, sed ad totum cursum extendit. Quod facile ex contextu patet, ubi dicit fideles habere redemptionem per sanguinem Christi, nempe remissionem peccato-

rum. Quanquam plures locos congerere supervacuum est qui subinde occurrunt.

28. Hic in asylum confugiunt ineptae distinctionis, peccata quaedam venialia esse, quaedam mortalia; pro mortalibus gravem satisfactionem deberi, venialia facilioribus remediis purgari: oratione dominica, aquae benedictae aspersione, absolutione missae. Sic cum Deo ludunt et ineptiunt. Quum tamen assidue peccatum veniale et mortale in ore habeant, nondum alterum ab altero discernere potuerunt, nisi quod impietatem et immunditiem cordis peccatum veniale faciunt. Nos autem (quod scriptura justi et injusti regula docet) peccati stipendium pronuntiamus esse mortem, et animam, quae peccaverit, morte dignam (Rom. 6, 23; Ez. 18, 20). Caeterum fidelium peccata venialia esse: non quia non mortem mereantur, sed quia Dei misericordia nulla est condemnatio iis qui sunt in Christo Jesu; quia non imputantur, quia venia delentur (Rom. 8, 1). Scio quam inique doctrinam hanc nostram calumnientur. Dicunt enim paradoxum esse Stoicorum de peccatorum aequalitate; sed suo ipsorum ore nullo negotio convincentur. Quaero enim, annon inter ea ipsa peccata quae mortalia fatentur, aliud alio minus agnoscant? Non igitur protinus sequitur, paria esse peccata quae simul mortalia sint. Quum scriptura definiat, stipendium peccati mortem esse, legis obedientiam esse vitae viam, transgressionem mortem, hanc sententiam evadere non possunt. Quem ergo satisfaciendi exitum invenient in tanto peccatorum cumulo? si unius diei est satisfactio peccati unius, dum illam meditantur, pluribus se involvunt; quando diem nullum praeterit justissimus quisque, quo non aliquoties labatur. Ad eorum vero satisfactiones dum se accingent, numerosa vel potius innumera cumulabunt. Jam praecisa est satisfaciendi fiducia: quid morantur? quomodo adhuc de satisfaciendo cogitare audent?

29. Conantur quidem se expedire: sed aqua, ut dicitur, illis haeret. Fingunt sibi distinctionem poenae et culpae: culpam remitti fatentur Dei misericordia; sed culpa remissa poenam restare quam persolvi Dei justitia postulat. Ad poenae igitur remissionem proprie spectare satisfactiones. Quae ista, bone Deus, desultoria levitas? culpae remissionem nunc gratuitam prostare confitentur, quam precibus et lacrymis aliisque omne genus praeparationibus emereri subinde docent. Verum adhuc cum ista distinctione ex diametro pugnat quidquid de peccatorum remissione in scriptura nobis traditur. Quod tametsi satis superque existimo jam a me confirmatum, subnectam tamen quaedam alia testimonia, quibus adeo constringantur tortuosi isti angues, ut ne summam quidem caudam complicare posthac queant. Hoc est testamentum novum quod Deus in Christo suo nobiscum pepigit, quod iniquitatum nostrarum non recordabitur (Jer. 31, 31. 34). Quid his significaverit, discimus ex altero propheta (Ez. 18, 24 seqq.), ubi Dominus: si justus, inquit, a justitia sua deflexerit, omnium justitiarum ejus non recordabor; si impius ab impietate sua reces-

serit, omnium iniquitatum ejus non recordabor. Quod se justitiarum recordaturum negat, utique hoc est, nullam se earum habiturum rationem, ut remuneretur. Ergo et peccatorum non recordari, est ea non postulare ad poenam. Id ipsum alibi (Jes. 38, 17 et 44, 22; Mich. 7, 19; Psal. 32, 1) dicitur projicere post tergum, delere instar nubis, demergere in profundum maris, non imputare tectumque habere. Talibus loquendi formulis non obscure sensum suum nobis explicuerat spiritus sanctus, si dociles aures illi accommodaremus. Certe si punit Deus peccata, imputat; si vindicat, recordatur; si ad judicium vocat, tecta non habet; si examinat, post tergum non projecit; si inspicit, non obliteravit instar nebulae; si ventilat, non projecit in profundum maris. Atque in hunc modum interpretatur Augustinus[1]) claris verbis: si texit peccata Deus, noluit advertere; si noluit advertere, noluit animadvertere; si noluit animadvertere, noluit punire; noluit agnoscere, maluit ignoscere: tecta ergo peccata quare dixit? ut non viderentur; quid erat, Deum videre peccata, nisi punire? Audiamus vero et ex alio prophetae loco (Jes. 1, 18), quibus legibus peccata remittat Dominus. Si fuerint, inquit, peccata vestra ut coccinum, quasi nix albescent; et si rubuerint ut vermiculus, erunt quasi lana. Apud Jeremiam autem sic legitur (50, 20): in illa die requiretur iniquitas Jacob, et non invenietur; peccatum Jehudah, et non erit: quia propitiabor reliquiis quas servavero. Vis breviter tenere, quis sit verborum istorum sensus? Expende quid e converso sibi velint loquutiones illae: Dominum in sacculo iniquitates colligare, in fasciculum colligere et recondere, stilo ferreo exarare in lapide adamantino (Job. 14, 17; Os. 13, 12; Jer. 17, 1). Nempe si vindictam repensum iri significant (quod extra dubium est) neque etiam dubitandum est, quin contrariis sententiis omnem vindictae repensionem Dominus se remittere affirmet. Hic mihi obtestandi sunt lectores, non ut glossis meis auscultent, sed tantum ut verbo Dei locum aliquem esse sinant.

30. Quid, quaeso, nobis praestitisset Christus, si adhuc pro peccatis poena exigeretur? Nam quum dicimus eum pertulisse omnia peccata nostra in corpore suo super lignum (1 Petr. 2, 24), non aliud significamus quam defunctum poena et vindicta, quae peccatis nostris debebatur. Id ipsum significantius declaravit Jesaias, quum dicit (53, 5): castigationem (sive correctionem) pacis nostrae fuisse super eum. Quid vero est correctio pacis nostrae, nisi poena peccatis debita, et a nobis persolvenda, antequam Deo reconciliari possemus, nisi vices nostras ipse subiisset? En clare vides, Christum peccatorum poenas sustinuisse, ut suos ab illis eximeret. Et quoties de redemptione per eum facta meminit Paulus, vocare solet ἀπολύτρωσιν (Rom. 3, 24; 1 Cor. 1, 30; Eph. 1, 7; Col. 1, 14), quo non simpliciter redemptionem indicat, qualiter vulgo intelligitur; sed pretium ipsum et satisfactionem re-

---

1) In Psal. 31. Enarr. 2, 9.

demptionis. Qua ratione et Christum ipsum se pro nobis ἀντίλυτρον dedisse scribit (1 Tim. 2, 6). Quae apud Dominum propitiatio est, inquit Augustinus [1]), nisi sacrificium? Et quod est sacrificium, nisi quod pro nobis oblatum est in morte Christi? Validum autem in primis arietem nobis suppeditat, quod de expiandis peccatorum noxis in lege mosaica praescribitur. Neque enim illic Dominus hanc aut illam satisfaciendi rationem constituit, sed totam in sacrificiis compensationem requirit. Ubi tamen alioqui diligentissime atque exactissimo ordine omnes expiandi ritus exsequitur. Qui fit autem ut nullis prorsus operibus admissa delicta procurare jubeat, sed sola in expiationem sacrificia requirat, nisi quod ita testari vult unicum esse satisfactionis genus, quo judicium suum placatur? Nam quae tum immolabant sacrificia Israelitae, non hominum opera censebantur; sed a sua veritate, hoc est unico Christi sacrificio, aestimabantur. Qualem autem compensationem a nobis recipiat Dominus, paucis verbis eleganter Oseas expressit. Omnem, inquit (Os. 14, 3), tolles iniquitatem o Deus: en peccatorum remissio; et vitulos labiorum persolvemus: en satisfactio. Scio quidem subtilius adhuc ipsos elabi, dum inter aeternam poenam et temporales distinguunt. Sed quum temporalem poenam quodvis supplicium esse tradant, quod tam de corpore quam de anima sumit Deus, excepta modo aeterna morte, parum eos sublevat haec restrictio. Nam superiores loci, quos citavimus, hoc nominatim volunt, hac nos conditione recipi a Deo in gratiam, ut quidquid eramus poenae meriti remittat, culpam ignoscendo. Et quoties David aut alii prophetae peccatorum veniam petunt, simul poenam deprecantur. Imo divini judicii sensus huc eos impellit. Rursum, quum a Domino misericordiam promittunt, semper fere ex professo de poenis earumque remissione concionantur. Certe quum Dominus apud Ezechielem (36, 22 et 32) pronuntiat finem se impositurum babylonico exsilio, idque propter se non propter Judaeos, gratuitum esse utrumque satis demonstrat. Denique si a reatu liberamur per Christum, poenas quae inde proveniunt cessare oportet.

31. Verum quando et ipsi scripturae testimoniis sese armant, videamus qualia sint, quae ipsi obtendunt argumenta. David, inquiunt, de adulterio et homicidio a propheta Nathan objurgatus, veniam peccati accipit, et tamen morte filii, quem ex adulterio sustulerat, postea plectitur (2 Sam. 12, 13). Tales poenas, quae post culpae etiam remissionem infligendae essent, satisfactionibus redimere docemur. Hortabatur enim Daniel Nebuchadnezer ut eleemosynis peccata redimeret (Dan. 4, 24). Et Solomo scribit, propter aequitatem et pietatem remitti iniquitates. Alibi etiam, caritate operiri multitudinem peccatorum (Prov. 16, 6 et 10, 12). Quam sententiam confirmat et Petrus (1 Petr. 4, 8). Item apud Lucam (7, 47) Dominus de muliere peccatrice ait, re-

1) In Psal. 129. c. 3.

missa esse illi peccata multa, quia dilexerit multum. Ut perverse semper et praepostere facta Dei aestimant! At si observassent (quod minime praetereundum erat), duo esse divini judicii genera, longe aliam in hac Davidis correptione vidissent poenae formam, quam quae ad ultionem tendere putanda sit. Quoniam autem nostra omnium non mediocriter refert intelligere quorsum pertineant Dei castigationes, quibus in peccata nostra animadvertit, et quantum ab exemplis differant quibus impios et reprobos cum indignatione persequitur, summatim perstringere non abs re, arbitror, fuerit. Judicium unum, docendi causa, vocemus vindictae; alterum, castigationis. Porro judicio vindictae sic intelligendus est Deus inimicos suos ulcisci, ut iram adversus illos suam exerceat, confundat, dissipet, in nihilum redigat. Id ergo sit nobis proprie Dei vindicta, ubi punitio cum ejus indignatione conjuncta est. Judicio castigationis non ita saevit ut irascatur; nec vindicat ut perdat vel fulminet ad interitum. Unde non est supplicium proprie aut vindicta, sed correctio et admonitio. Alterum judicis est, alterum patris. Judex enim quum facinorosum punit, in ipsum delictum animadvertit, et de facinore ipso poenam expetit. Pater quum filium severius corrigit, non hoc agit ut vindicet aut mulctet, sed magis ut doceat et cautiorem in posterum reddat. Paulo diversa similitudine Chrysostomus alicubi utitur, quae tamen eodem recidit. Verberatur, inquit, filius, verberatur et famulus. Sed hic ut servus, quia peccavit, punitur; ille vero, ut liber et filius disciplina indigens, castigatur. Huic correptio in probationem et emendationem cedit, illi in flagella et poenas.

32. Ut breviter et expedite rem totam teneamus, haec ex duabus statuatur prima distinctio. Ubicunque poena est ad ultionem, ibi maledictio et ira Dei se exserit, quam semper a fidelibus continet. Castigatio contra, et Dei benedictio est, et amoris habet testimonium, ut docet scriptura (Job. 5, 17; Prov. 3, 11; Hebr. 12, 5). Hoc discrimen satis Dei verbo passim notatur. Quidquid enim afflictionum in praesenti vita sustinent impii, nobis depingitur ceu quoddam inferorum atrium, unde aeternam suam damnationem eminus jam conspiciunt, tantumque abest ut inde emendentur, aut fructum aliquem percipiant, ut potius talibus praeludiis ad dirissimam, quae tandem eos manet, gehennam apparentur. Castigans autem castigat servos suos Dominus, sed morti non tradit eos: quare ejus ferula verberati, bonum id sibi fuisse fatentur ad veram eruditionem (Psal. 118, 18; ibid. 119, 71). Ut autem sanctos ubique legimus tales poenas placido animo suscepisse, ita superioris generis flagella semper vehementer sunt deprecati. Castiga me Domine, inquit Jeremias (10, 24), sed in judicio, non in ira tua, ne forte imminuas me; effunde furorem tuum in gentes quae te non noverunt, et in regna quae nomen tuum non invocarunt. David autem: Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me (Psal. 6, 2 et 38, 2). Neque obest quod saepiuscule sanctis suis irasci dicitur Dominus,

quum in eorum peccata animadvertit. Qualiter apud Jesaiam (12, 1): confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi; conversus est furor tuus, et consolatus es me. Item Habacuc (3, 2): quum iratus fueris, misericordiae recordaberis. Michaeas vero (7, 9): iram Dei portabo, quia peccavi ei. Ubi admonet non solum nihil obstrependo proficere, qui juste plectuntur, sed doloris mitigationem suppetere fidelibus, consilium Dei reputando. Eadem enim ratione haereditatem suam profanare dicitur; quam tamen, ut scimus, in aeternum non profanabit. Id autem non ad Dei punientis consilium vel affectum, sed ad vehementem doloris sensum refertur, quo afficiuntur qui vel qualemcunque ejus severitatem sustinent. Atqui fideles suos non mediocri tantum austeritate pungit, sed interdum ita vulnerat ut sibi non longe ab inferorum exitio distare videantur. Sic quidem testatur iram suam promeritos, atque ita expedit ut sibi in malis suis displiceant, Dei placandi majore cura tangantur, et sollicite ad veniam petendam festinent, sed in eo ipso luculentius interim clementiae quam irae suae testimonium profert. Stat enim foedus in vero nostro Solomone nobiscum percussum, cujus fidem nunquam fore irritam is qui fallere non potest affirmavit. Si dereliquerint, inquit (Psal. 89, 31 seqq.), filii ejus legem meam, et in judiciis meis non ambulaverint; si statuta mea profanaverint, et mandata mea non custodierint, visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eo. Cujus misericordiae quo nos certiores faceret, virgam, qua Solomonis posteritatem arguet, dicit fore virorum, et verbera filiorum hominum (2 Sam. 7, 14). Quibus particulis dum moderationem et lenitatem significat, simul innuit non posse nisi extremo lethalique horrore confundi qui Dei manum sibi adversam esse sentiunt. Hujus lenitatis quantam habeat rationem in Israele suo castigaudo, ostendit apud prophetam (Jes. 48, 10). In igne repurgavi te, inquit, sed non velut argentum; nam et ipse totus absumptus esses. Quanquam purgationis loco castigationes illi esse docet; eas tamen ipsas addit ita se temperare, ne plus justo per eas deteratur. Idque omnino necesse est, quia ut quisque Deum magis reveretur et ad colendam pietatem se addicit, sic tenerior est ad ferendam ejus iram. Reprobi enim, quamvis sub flagellis gemant, quia tamen non expendunt causam, quin potius tam suis peccatis quam Dei judicio tergum obvertunt, ex socordia illa contrahunt duritiem; vel quia fremunt et calcitrant, adeoque tumultuantur contra suum judicem, furiosus ille impetus amentia et furore eos obstupefacit. Fideles autem Dei ferulis admoniti statim descendunt ad reputanda peccata, et metu horroreque perculsi ad deprecationem supplices confugiunt. Hos dolores, quibus se cruciant miserae animae, nisi leniret Deus, succumberent centies etiam in mediocribus irae ejus signis.

33. Sit deinde haec altera distinctio, quod dum flagellis Dei reprobi feriuntur, jam poenas illius judicio quodammodo pendere

incipiunt. Et quanquam illis non impune cedet talibus irae divinae documentis non auscultasse, non tamen ideo plectuntur, quo ad meliorem mentem redeant, sed tantum ut Deum magno suo malo judicem et ultorem experiantur. Ferulis autem verberantur filii, non ut mulctam delictorum Deo persolvant, sed ut inde ad resipiscentiam proficiant. Proinde in futurum eas potius quam in praeteritum tempus respicere intelligimus. Id Chrysostomi [1]) verbis malim quam meis exprimere. Propter hoc, inquit, imponit nobis poenam, non de peccatis sumens supplicium, sed ad futura nos corrigens. Sic et Augustinus [2]): quod pateris, unde plangis, medicina est tibi, non poena; castigatio, non damnatio: noli repellere flagellum, si non vis repelli ab haereditate, etc. Tota ista miseria generis humani in qua gemit mundus, noveritis fratres quia dolor medicinalis est, non sententia poenalis, etc. Has sententias ideo citare placuit, ne cui videretur nova aut minus usitata loquutio quam posui. Atque huc pertinent querimoniae indignationis plenae, quibus Deus saepe de populi ingratitudine expostulat, quod pervicaciter contempserit omnes poenas. Apud Jesaiam (1, 5): ad quid percuterem vos ultra? a planta pedis ad verticem non est sanitas. Sed quia talibus sententiis abundant prophetae, breviter indicasse satis fuerit, non alio consilio Deum punire suam ecclesiam nisi ut subacta resipiscat. Ergo quum Saulem regno abjecit (1 Sam. 15, 23), puniebat ad vindictam; quum Davidem parvulo filio orbavit (2 Sam. 12, 18), ad emendationem corripiebat. In hanc sententiam accipiendum est quod ait Paulus (1 Cor. 11, 32): quum judicamur a Domino, corripimur, ne cum hoc mundo damnemur. Hoc est, dum nos filii Dei manu coelestis patris affligimur, non haec poena est qua confundamur, sed castigatio duntaxat qua erudiamur. Qua in re plane nobiscum est Augustinus. Docet enim [3]), poenas, quibus homines pariter castigantur a Deo, varie considerandas esse; quia sanctis sunt, post peccatorum remissionem, certamina et exercitationes; reprobis, sine remissione, supplicia iniquitatis. Ubi poenas Davidi aliisque piis inflictas commemorat, et eo spectasse dicit ut eorum pietas hujusmodi humilitate exerceretur ac probaretur. Neque vero quod dicit Jesaias (40, 2), remissam esse populo judaico iniquitatem, quod plenam accepisset castigationem de manu Domini, a poenae solutione pendere delictorum veniam arguit; sed perinde est ac si diceret: satis jam poenarum exactum est; quarum ob gravitatem et multitudinem, quia jam diuturno luctu et moerore confecti fuistis, tempus est ut accepto plenae misericordiae nuntio animi vestri in laetitiam diffusi me patrem sentiant. Nam illic Deus patris induit personam, quem justae quoque severitatis poenitet, ubi coactus est asperius in filium animadvertere.

34. His cogitationibus fidelem instrui necesse est in afflic-

1) In Serm. de poen. et confessione.
2) Expos. in Psalm. 102 (103). c. 20.
3) Libr. de Peccat. meritis ac remiss. 2. c. 33 et 34.

tionum acerbitate. Tempus est ut judicium incipiat a domo Domini, in qua invocatum est nomen ejus (1 Petr. 4, 17; Jer. 25, 29). Quid facerent filii Dei si severitatem quam sentiunt, ultionem ejus esse crederent? Qui enim, manu Dei percussus, Deum judicem punientem cogitat, non potest nisi iratum et adversum sibi concipere, ipsum vero Dei flagellum, ut maledictionem et damnationem detestari; denique se a Deo diligi nunquam persuaderi poterit, qui sic erga se affectum sentiet ut adhuc punire velit. Sed ille demum sub Dei flagellis proficit, qui suis vitiis irascentem, sibi autem propitium ac benevolum ipsum reputat. Alioqui enim necesse esset evenire quod propheta (Psal. 88, 17) se expertum conqueritur: super me transierunt furores tui, Deus; terrores tui oppresserunt me. Item quod scribit Moses (ibid. 90, 7): quoniam defecimus in ira tua, et in indignatione tua conturbati sumus; posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo, occulta nostra in lumine vultus tui; quoniam omnes dies nostri recesserunt in ira tua, consumpti sunt anni nostri, sicut verbum ex ore emissum. Contra vero David de paternis castigationibus, ut illis adjuvari magis fideles quam opprimi doceat, sic canit (ibid. 94, 12): beatus homo quem tu corripueris, Domine, et in lege tua erudieris, ut praestes illi quietem a diebus malis, dum foditur peccatori fovea. Dura certe tentatio, ubi Deus parcens incredulis, et eorum scelera dissimulans, rigidior erga suos apparet. Ideoque solatii causam addit legis admonitionem, qua discant saluti suae consuli dum revocantur in viam, impii vero praecipites ferantur in suos errores, quorum finis est fovea. Nec refert sitne aeterna poena aut temporaria. Tam enim bella, fames, pestilentiae, morbi, maledictiones Dei sunt, quam ipsum mortis aeternae judicium: dum inferuntur in eum finem, ut sint adversus reprobos irae vindictaeque Domini instrumenta.

35. Perspiciunt nunc omnes, ni fallor, quo spectet illa Domini animadversio in Davidem: nempe ut documentum esset, graviter Deo displicere homicidium et adulterium, adversum quod tantam offensionem in dilecto et fideli servo declarasset; ut erudiretur ipse David ne postea tale facinus auderet; non autem ut poena esset qua compensationem quandam Deo solveret. Sic et de altera correptione judicandum est, qua Dominus populum vehementi peste affligit (2 Sam. 24, 15), ob Davidis inobedientiam, ad quam in recensendo ipso populo prolapsus fuerat. Nam peccati quidem noxam Davidi gratis remisit; sed quia, tum ad publicum omnium saeculorum exemplum, tum ad Davidis quoque humiliationem pertinebat, tale facinus non impunitum manere, ipsum flagello suo asperrime castigavit. Quem scopum in universali quoque humani generis maledictione prae oculis habere decet. Quum enim impetrata gratia, omnes tamen adhuc perpetimur, quae in peccati poenam parenti nostro indictae fuerant, miserias, talibus exercitamentis admoneri nos sentimus quam graviter Deo legis suae transgressio displiceat: quo miserae nostrae sortis con-

scientia dejecti et humiliati ad veram beatitudinem ardentius aspiremus. Stultissimus vero fuerit si quis arbitretur praesentis vitae calamitates in peccati noxam esse nobis impositas. Id mihi videtur Chrysostomus voluisse, quum ita scripsit [1]): si ob hoc poenas infert Deus ut in malis perseverantes ad poenitentiam vocet, ostensa poenitentia, superflua jam erit poena. Quare, prout uniuscujusque ingenio expedire novit, ita hunc majori asperitate, illum benigniore tractat indulgentia. Itaque ubi docere vult se non esse in poenis exigendis immodicum, exprobrat duro et obstinato populo, quod percussus non tamen faciat finem peccandi (Jer. 5, 3). Hoc sensu conqueritur (Os. 7, 8), Ephraim esse quasi placentam ab una parte torridam, ab altera parte incoctam: quia scilicet non penetrabant in animos ferulae, ut vitiis excoctis populus ipse capax veniae fieret. Certe qui sic loquitur, ostendit, simulac quisque resipuerit, se mox fore placabilem, sibique nostra pervicacia exprimi quem exercet rigorem in castigandis delictis, cui voluntaria correctio occurreret. Quando tamen ea est nostra omnium durities et ruditas, quae castigatione in universum opus habeat, visum est prudentissimo patri omnes sine exceptione communi flagello per totam vitam exercere. Mirum autem est cur sic in unum Davidis exemplum oculos conjiciant; tot exemplis non permoveantur, in quibus gratuitam peccatorum remissionem licebat contemplari. Legitur publicanus descendisse e templo justificatus; poena nulla sequitur (Luc. 18, 14). Petrus delicti veniam obtinuit (ibid. 22, 61); lacrymas ejus, inquit Ambrosius [2]), legimus; satisfactionem non legimus. Et audit paralyticus (Matth. 9, 2): surge, remittuntur tibi peccata tua; poena non imponitur. Omnes quae in scriptura commemorantur absolutiones, gratuitae describuntur. Ex hac exemplorum frequentia regula potius peti debuerat, quam ab unico illo, quod nescio quid singulare continet.

36. Daniel sua exhortatione (4, 24), qua suadebet Nebuchadnezer ut peccata sua justitia redimeret et iniquitates suas miseratione pauperum, non voluit significare justitiam et misericordiam esse Dei propitiationem et poenarum redemptionem (absit enim ut alia unquam fuerit ἀπολύτρωσις quam sanguis Christi), sed illud redimere, ad homines potius quam ad Deum retulit. Ac si dixisset: exercuisti, o rex, injustam et violentam dominationem, oppressisti humiles, spoliasti pauperes, dure et inique tractasti populum tuum; pro injustis exactionibus, pro violentia et oppressione nunc refer misericordiam et justitiam. Similiter Solomon caritate operiri multitudinem peccatorum ait (Prov. 10, 12); non apud Deum, sed inter homines ipsos. Sic enim habet integer versus: odium excitat contentiones, caritas vero operit cunctas iniquitates. Quo versu, more suo, per antithesin, mala quae ex odiis nascuntur, cum fructibus caritatis confert, in hunc sensum:

---

1) Homil. 3. de provid. ad Stagirium.
2) Serm. 46. de poenitent. Petri.

qui inter se oderunt, vicissim mordent, carpunt, exprobrant, lacerant, omnia vitio vertunt; at vero qui se diligunt, multa inter se mutuo dissimulant, ad multa connivent, multa vicissim condonant: non quod alter alterius vitia probet, sed tolerat, et admonendo medetur, potius quam insectando exulceret. Eodem sensu citatum locum hunc a Petro (1 Petr. 4, 8; Prov. 16, 6) nihil ambigendum est, nisi depravatae vafreque detortae scripturae insimulare eum volumus. Ubi vero misericordia et benignitate docet expiari peccatum, non intelligit illis coram facie Domini compensari, ut tali satisfactione pacatus Deus, poenam, quam alioqui erat expetiturus, remittat; sed familiari scripturae more indicat quod ipsum sibi propitium reperturi sint, qui vitiis ac nequitiis prioribus valere jussis, per pietatem et veritatem ad ipsum convertuntur. Ac si diceret, iram Domini residere ac quiescere ejus judicium, ubi a flagitiis nostris quiescimus. Nec vero causam veniae, sed potius modum verae conversionis describit. Sicuti frequenter denuntiant prophetae, frustra Deo hypocritas ingerere fictitios ritus pro poenitentia, quem oblectat integritas cum officiis caritatis. Sicut etiam admonet autor epistolae ad Hebraeos (13, 16), beneficentiam et humanitatem commendans, ejusmodi sacrificia placere Deo. Nec certe Christus (Matth. 23, 25; Luc. 11, 41), dum, Pharisaeos subsannans quod purgandis tantum catinis intenti cordis munditiem negligerent, jubet eos, quo omnia munda sint, dare eleemosynas, ad satisfaciendum hortatur; sed tantum docet qualis probetur Deo mundities. De qua loquutione alibi tractatum est.

37. Quantum attinet ad locum Lucae (7, 36), nemo, qui parabolam illic a Domino propositam sano judicio legerit, nobis ex eo controversiam faciet. Pharisaeus apud se cogitabat, non cognosci a Domino mulierem quam tanta facilitate ad se admisisset. Sentiebat enim non fuisse admissurum, si peccatricem, qualis erat, cognovisset. Atque ex eo colligebat non esse prophetam, qui eum in modum falli posset. Dominus, ut peccatricem non esse ostenderet cui jam remissa essent peccata, parabolam proposuit. Duo debitores erant uni foeneratori; alter quinquaginta debebat, alter quingenta; utrique remissum est debitum: uter majorem gratiam habet? Respondet Pharisaeus: is utique cui plus donatum est. Subjicit Dominus, hinc agnosce remissa esse huic mulieri peccata, quia dilexit multum. Quibus verbis, ut vides, ejus dilectionem non facit causam remissionis peccatorum, sed probationem. Sunt enim sumpta a simili ejus debitoris, cui remissa erant quingenta, cui non dixit ideo remissa quia multum dilexisset; sed ideo multum diligere, quia remissa sint. Atque huc eam similitudinem applicari convenit, in hanc formam: putas mulierem hanc esse peccatricem atqui talem non esse; agnoscere debueras, quando ei remissa sint peccata: remissionis autem peccatorum fidem tibi facere debuerat ejus dilectio, qua ob beneficium gratiam refert. Est autem argumentum a posteriori, quo aliquid

demonstratur a signis sequentibus. Qua autem ratione peccatorum remissionem illa obtinuerit, palam Dominus testatur. Fides, inquit, tua te salvam fecit. Fide igitur remissionem assequimur; caritate gratias agimus et Domini beneficentiam testamur.

38. Parum autem me movent, quae in veterum scriptis de satisfactione passim occurrunt. Video quidem eorum nonnullos (dicam simpliciter, omnes fere quorum libri exstant) aut hac in parte lapsos esse, aut nimis aspere ac dure loquutos; sed non concedam eos ipsos adeo fuisse rudes et imperitos, ut eo sensu illa scripserint quo a novis istis satisfactionariis leguntur. Chrysostomus alicubi [1]) ita scribit: ubi misericordia flagitatur, interrogatio cessat; ubi misericordia postulatur, judicium non saevit; ubi misericordia petitur, poenae locus non est; ubi misericordia, quaestio nulla; ubi misericordia, condonata responsio est. Quae verba utcunque torqueantur, cum dogmatibus scholasticis conciliari nunquam poterunt. In libro autem de dogmatibus ecclesiasticis, qui Augustino inscribitur, sic legis [2]): poenitentiae satisfactio est, causas peccatorum excidere, nec eorum suggestionibus aditum indulgere. Quo apparet, illis quoque saeculis irrisam passim fuisse satisfactionis doctrinam, quae pro admissis delictis rependi diceretur; quum omnem satisfactionem ad cautionem referat se in posterum a peccatis abstinendi. Nolo citare quod tradit idem Chrysostomus [3]), eum nihil a nobis ultra requirere quam ut delicta nostra cum lacrymis apud se confiteamur; quando ejusmodi sententiae subinde in ejus et aliorum scriptis recurrunt. Augustinus quidem alicubi [4]) opera misericordiae remedia nuncupat obtinendae peccatorum remissionis; sed ne in verbulo isto quis impingat, ipse alio loco occurrit. Caro Christi, inquit, verum est et unicum pro peccatis sacrificium, non modo iis quae universa in baptismate delentur, sed quae postea ex infirmitate subrepunt; propter quae universa quotidie clamat ecclesia: remitte nobis debita nostra. Et remittuntur per singulare illud sacrificium.

39. Vocarunt autem, ut plurimum, satisfactionem, non compensationem quae Deo redderetur, sed publicam testificationem, qua qui excommunicatione mulctati fuerant, quum in communionem recipi vellent, ecclesiam reddebant de sua poenitentia certiorem. Indicebantur enim illis poenitentibus certa jejunia, et alia quibus se prioris vitae vere et ex animo pertaesos esse approbarent, vel potius priorum memoriam obliterarent. Atque ita dicebantur non Deo, sed ecclesiae satisfacere. Quod etiam his ipsis verbis ab Augustino expressum est in Enchiridio ad Laurentium [5]). Ex antiquo eo ritu sumpserunt originem confessiones et satisfactiones quae hodie in usu sunt. Viperei sane partus, quibus factum est, ut ne umbra quidem melioris illius formae supersit. Scio veteres interdum duriuscule loqui; nec, ut nuper dixi, forsan lap-

1) Homil. 2. in Psal. 50. 2) Cap. 54 (24).
3) Hom. 10. in Genes. 4) Enchir. ad Laurent. 48 seqq.
5) Cap. 65. Citatur in Decret. c. in act. de poenit. dist. 1.

sos esse nego. Sed quae pauculis naevis aspersa erant, dum illotis istorum manibus tractantur, prorsus inquinantur. Et si veterum autoritate pugnandum est, quos, Deus bone, veteres nobis obtrudunt? Bona pars eorum quibus Lombardus, eorum coryphaeus, centones suos contexuit, ex insulsis quorundam monachorum deliriis, quae sub Ambrosii, Hieronymi, Augustini et Chrysostomi nomine feruntur, decerpta est. Ut in praesenti argumento omnia fere sumit e libro Augustini de poenitentia, qui a rhapsodo aliquo inepte ex bonis pariter ac malis autoribus consarcinatus, Augustini quidem nomen praefert, sed quem nemo, vel mediocriter doctus, agnoscere pro suo dignetur. Quod autem in eorum ineptias non tam argute exquiro, ignoscant lectores, quos volo molestia levare. Mihi certe nec valde laboriosum, et tamen plausibile esset traducere cum maximo probro quae antehac pro mysteriis jactarunt; sed quia fructuose docere propositum est, supersedeo.

CAPUT V.

De supplementis quae ad satisfactiones adjiciunt, nempe indulgentiis et purgatorio.

Partes Capitis: 1) Indulgentiarum papisticarum summa, descriptio et refutatio, sect. 1. et 2. — 2) Earundem confutatio ex Leone et Augustino collecta, simulque additur ad duas objectiones, quae hunc errorem fulciunt, responsio, sect. 3. et 4. — Papae item in parte profana turpis lucri cupiditas, et indulgentiarum origo, detegitur sect. 5. — 3) Purgatorii papistici examen necessarium, impietas horrenda, sect. 6. — Explicatio quinque locorum Scripturae, quibus somnium illud Sophistae confirmare nituntur, sect. 7—8. Deinde quid veteres Theologi de hoc purgatorio senserint, disseritur sect. 10.

1. Ex hac porro satisfactionis doctrina scaturiunt indulgentiae. Nam quod ad satisfaciendum facultatibus nostris deest, istis suffici nugantur; atque eo prosiliunt insaniae ut dispensationem esse definiant meritorum Christi et martyrum, quam papa suis bullis partitur. Etsi autem helleboro magis quam argumentis digni sunt, ut non magnum operae pretium sit tam frivolis erroribus refellendis incumbere, qui multis arietibus percussi sua sponte consenescere et inclinationem spectare incipiunt, quia tamen imperitis quibusdam utilis erit brevis refutatio, eam non omittam. Et sane quod tamdiu salvae constiterint indulgentiae, ac in tam impotenti et furiosa lascivia tam diuturnam impunitatem retinuerint, id vero documento esse potest quam alta errorum nocte immersi fuerint aliquot saeculis homines. Videbant se a papa et suis bulligerulis palam nec dissimulanter ludibrio haberi; quaestuosas nundinationes de animarum suarum salute exerceri; pauculis nummis salutis pretium taxari; nihil gratuitum prostare; hac specie emungi se oblationibus, quae in scorta, in lenones, in comessationes turpi-

ter absumerentur; summos indulgentiarum buccinatores, summos esse contemptores; monstrum istud majori in dies licentia grassari ac luxuriari, nec finem ullum fieri; plumbum semper novum afferri, novos nummos elici. Excipiebant tamen summa veneratione indulgentias, adorabant, redimebant; et qui cernebant inter alios acutius, existimabant tamen pias esse fraudes, quibus cum fructu aliquo falli possent. Tandem ubi orbis aliquantum sibi sapere permisit, frigent indulgentiae, et paulatim etiam congelascunt, donec plane evanescant.

2. Verum quoniam plurimi, qui sordes, imposturas, furta, rapacitates (quibus luserunt hactenus, et nos ludificati sunt indulgentiarii) vident, fontem ipsum impietatis non conspiciunt, operae pretium est indicare non solum quales sint indulgentiae, sed quid omnino sint, omni macula abstersae. Thesaurum ecclesiae vocant, Christi et sanctorum apostolorum martyrumque merita. Hujus horrei radicalem custodiam (ut attigi) romano episcopo traditam fingunt, penes quem sit tantorum bonorum dispensatio, ut et ipse per se elargiri possit et elargiendi jurisdictionem aliis delegare. Hinc nunc plenariae indulgentiae a papa, nunc certorum annorum; a cardinalibus, centum dierum; ab episcopis, quadraginta. Sunt autem illae (ut genuine describam) sanguinis Christi profanatio, satanaeque ludibrium, quo christianum populum a Dei gratia, a vita quae est in Christo abducant, et a vera salutis via avertant. Qui enim poterat foedius profanari Christi sanguis, quam dum negatur sufficere ad peccatorum remissionem, ad reconciliationem, ad satisfactionem nisi velut arescentis et exhausti defectus aliunde suppleatur et sufficiatur? Christo lex et prophetae omnes, inquit Petrus (Act. 10, 43), testimonium perhibent, quod per ipsum accipienda sit remissio peccatorum: indulgentiae remissionem peccatorum per Petrum, Paulum et martyres largiuntur. Sanguis Christi emundat nos a peccato, inquit Joannes (1 Joann. 1, 7): indulgentiae sanguinem martyrum faciunt peccatorum ablutionem. Christus, inquit Paulus (2 Cor. 5, 21), qui peccatum non noverat, factus pro nobis est peccatum (id est peccati satisfactio) ut justitia Dei efficeremur in illo: indulgentiae peccatorum satisfactionem in sanguine martyrum reponunt. Clamabat Paulus et Corinthiis testificabatur (1 Cor. 1, 13), solum Christum pro ipsis crucifixum et mortuum esse: indulgentiae pronuntiant, Paulum et alios pro nobis mortuos. Alibi (Act. 20, 28) dicit, Christum acquisivisse ecclesiam suo sanguine: indulgentiae aliud pretium acquisitionis in martyrum sanguine statuunt. Una oblatione Christus consummavit in perpetuum sanctificatos, ait apostolus (Hebr. 10, 14): indulgentiae reclamant, a martyribus perfici sanctificationem, quae alioqui non sufficeret. Joannes dicit (Apoc. 7, 14) sanctos omnes lavisse stolas in sanguine agni: indulgentiae docent lavare stolas in sanguine sanctorum.

3. Praeclare adversus haec sacrilegia Leo romanus episcopus

ad Palaestinos[1]): quamvis, inquit, multorum sanctorum in conspectu Domini pretiosa mors fuerit, nullius tamen insontis occisio propitiatio fuit mundi. Accepere justi, non dederunt coronas, et de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiae, non dona justitiae; singulares quippe eorum mortes fuere, nec alterius quispiam debitum suo fine persolvit: quum unus exstiterit Dominus Christus, in quo omnes crucifixi, omnes mortui, sepulti, suscitati. Quam sententiam, ut erat memorabilis, alibi quoque repetiit[2]). Nihil certe clarius ad confodiendum impium hoc dogma desiderari queat. Nec tamen minus apposite Augustinus[3]) in eandem sententiam: etsi fratres, inquit, pro fratribus morimur, nullius tamen sanguis martyris in peccatorum remissionem funditur, quod fecit Christus pro nobis; neque in hoc quod imitaremur, sed quod gratularemur contulit nobis. Item alibi[4]): sicut solus filius Dei factus est filius hominis, ut nos secum filios Dei faceret, ita pro nobis solus suscepit sine malis meritis poenam, ut nos per ipsum sine bonis meritis consequeremur indebitam gratiam. Equidem quum tota eorum doctrina ex horrendis sacrilegiis et blasphemiis consuta sit, haec tamen prae aliis prodigiosa est blasphemia. Agnoscant annon haec sint sua placita: martyres plus morte sua Deo praestitisse ac meritos esse quam sibi opus esset, tantamque illis meritorum largitatem superfuisse quae in alios redundaret. Ne igitur supervacuum sit tantum bonum, commisceri eorum sanguinem sanguini Christi, et ex utroque thesaurum ecclesiae confici, ad remissionem et satisfactionem peccatorum. Atque ita accipiendum quod ait Paulus (Col. 1, 24): suppleo in corpore meo ea quae desunt passionum Christi pro corpore ejus, quod est ecclesia. Quid hoc est, nisi Christo nomen relinquere, caeterum vulgarem sanctulum facere, qui in turba vix dignoscatur? Unum, unum illum praedicari decebat, unum proponi, unum nominari, unum respici quum de obtinenda peccatorum remissione, expiatione, sanctificatione agitur. Sed audiamus eorum enthymemata. Ne sine fructu effusus sit sanguis martyrum, in commune ecclesiae bonum conferatur. Itane? an vero nullus erat fructus glorificare Deum per mortem? veritati ejus suo sanguine subscribere? testificari praesentis vitae contemptu, meliorem se vitam quaerere? fidem ecclesiae sua constantia confirmare, hostium autem pertinaciam frangere? Sed hoc est scilicet, nullum fructum agnoscunt, si solus Christus est propitiator, si solus mortuus est propter peccata nostra, si solus est oblatus pro nostra redemptione. Nihilominus, inquiunt, coronam victoriae adepti essent Petrus et Paulus si in lectulis defuncti essent sua morte. Quod autem ad sanguinem usque certarunt, id sterile et infructuosum relinquere, justitiae Dei non quadraret. Quasi vero pro donorum suorum mensura gloriam in servis suis augere Deus non noverit. Utilitas

1) Epist. 81.
2) Epist. 95.
3) Tract. in Joann. 84.
4) Libr. 4. ad Bonif. c. 4.

autem satis magna in commune ab ecclesia percipitur, ubi illorum triumphis accenditur ad pugnandi zelum.

4. Quam vero malitiose Pauli locum detorquent, ubi dicit se supplere in corpore suo ea quae deerant passionum Christi! Non enim defectum illum supplementumve illud ad redemptionis, satisfactionis, expiationis opus refert, sed ad eas afflictiones quibus Christi membra, nempe fideles omnes exerceri oportet, quamdiu in hac carne agent. Dicit ergo hoc restare passionum Christi, quod in se ipso semel passus, quotidie in membris suis patitur. Eo nos honore dignatur Christus, ut nostras afflictiones suas reputet ac ducat. Quod autem addidit Paulus, pro ecclesia, non intelligit pro redemptione, pro reconciliatione, pro satisfactione ecclesiae, sed pro aedificatione et profectu. Quemadmodum alibi ait, se sustinere omnia propter electos, ut salutem consequantur, quae est in Christo Jesu (2 Tim. 2, 10). Et Corinthiis scribebat (2 Cor. 1, 6), pro eorum consolatione et salute se perferre quascunque tribulationes patiebatur. Et continuo ibidem se ipsum explicat, quum addit se factum ecclesiae ministrum, non ad redemptionem, sed secundum dispensationem quae illi commissa erat ad praedicandum Christi evangelium. Quod si alium quoque interpretem requirunt, audiant Augustinum [1]). Passiones, inquit, Christi in solo Christo, ut in capite; in Christo et ecclesia, ut in toto corpore: unde dicit membrum unum Paulus, suppleo in corpore meo quod deest passionibus Christi. Si ergo in membris Christi es, quisquis haec audis, quidquid pateris ab iis, qui non sunt Christi membra, deerat passionibus Christi. Passiones vero apostolorum pro ecclesia susceptae quorsum tendant, alibi exponit [2]): Christus mihi janua est ad vos; quia oves Christi estis sanguine ejus comparatae, agnoscite pretium vestrum, quod a me non datur, sed per me praedicatur. Deinde subnectit, quo modo ipse animam suam posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere, ad aedificandam pacem, ad fidem asserendam. Haec Augustinus. Absit autem ut deesse aliquid putaverit Paulus passionibus Christi, quantum ad omnem justitiae, salutis ac vitae plenitudinem attinet, aut addere aliquid voluerit, qui adeo luculenter et magnifice concionatur, exuberantiam gratiae per Christum tanta largitate effusam ut omnem vim peccati longe supergressa fuerit (Rom. 5, 15). Hac sola sancti omnes salvi facti sunt, non vitae aut mortis suae merito, quemadmodum Petrus diserte testatur (Act. 15, 11); ut in Deum et Christum ejus contumeliosus fuerit, qui ullius sancti dignitatem alibi quam in sola Dei misericordia reposuerit. Sed quid hic diutius, perinde atque in re adhuc obscura, moror, quum talia prodigia traducere, vincere sit?

5. Porro, ut tales abominationes praetereamus, quis docuit papam plumbo et membranae gratiam Jesu Christi includere, quam

1) In Psal. 61, c. 4.

2) Tract. in Joann. 47, 2.

Dominus verbo evangelii dispensari voluit? Sane aut mendax Dei evangelium esse oportet, aut mendaces indulgentias. Nam evangelio Christum, cum omni affluentia bonorum coelestium, cum omnibus suis meritis, omni sua justitia, sapientia, gratia, nulla exceptione, nobis offerri testis est Paulus, quum dicit, depositum esse apud ministros verbum reconciliationis, quo hac legationis forma fungantur, ceu Christo per ipsos hortante: obsecramus, reconciliamini Deo (2 Cor. 5, 18); eum qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit, ut justitia Dei efficeremur in illo. Et quid valeat Christi *κοινωνία*, quae, eodem apostolo teste (1 Cor. 1, 9), fruenda nobis in evangelio offertur, norunt fideles. Contra indulgentiae demensum aliquod gratiae ex armario papae reclusum, plumbo, membranae, loco etiam affigunt, a verbo Dei avellunt. Si quis autem originem requirat, hinc videtur hic abusus emanasse, quod quum injungerentur olim severiores satisfactiones poenitentibus, quam ut ab omnibus ferri possent, qui poenitentia sibi imposita gravari se ultra modum sentiebant, petebant ab ecclesia relaxationem. Remissio, quae talibus fiebat, indulgentia vocabatur. Ubi autem satisfactiones ad Deum transtulerunt, ac compensationes esse dixerunt, quibus se redimant homines a judicio Dei, simul etiam indulgentias eo traxerunt, ut essent expiatoria remedia, quae nos poenis meritis liberent. Illas vero quas retulimus blasphemias tanta impudentia confinxerunt, ut nullum praetextum habere queant.

6. Jam nec de suo purgatorio molesti nobis sint, quod hac securi fractum, dirutum et a fundamentis prorsus eversum est. Neque enim quibusdam assentior, qui dissimulandum hac in parte censent, et mentionem purgatorii omittendam, ex qua acres (ut ajunt) pugnae oriuntur, minimum aedificationis referri potest. Equidem et ipse tales nugas negligendas consulerem, nisi seria ducerent. Sed quum ex multis blasphemiis constructum sit purgatorium, et novis quotidie fulciatur, quum multas et graves offensiones suscitet, profecto connivendum non est. Illud forte utcunque ad tempus dissimulari poterat, quod sine Dei verbo curiosa audacique temeritate excogitatum erat; quod de ipso creditum erat nescio quibus revelationibus satanae arte confictis; quod ad ipsius confirmationem aliquot scripturae loci inscite detorti erant. Quanquam non fert Dominus humanam audaciam sic in abditos judiciorum suorum recessus perrumpere, et severe prohibuit (Deut. 18, 11), neglecta voce sua, sciscitari a mortuis veritatem, nec verbum suum tam irreligiose contaminari permittit. Demus tamen, illa omnia tolerari aliquantisper potuisse, ut res non magni momenti; at ubi peccatorum expiatio alibi quam in Christi sanguine quaeritur, ubi satisfactio alio transfertur, periculosissimum silentium. Clamandum ergo non modo vocis, sed gutturis ac laterum contentione, purgatorium exitiale satanae esse commentum, quod Christi crucem evacuat, quod contumeliam Dei misericordiae non ferendam irrogat, quod fidem nostram labefacit

et evertit. Quid enim illis est purgatorium nisi quae post mortem a defunctorum animis pendatur pro peccatis satisfactio? ut diruta satisfaciendi opinione, ipsum ab imis radicibus extemplo evertatur. Quod si proxima disputatione plus quam perspicuum est, Christi sanguinem unicam esse pro fidelium peccatis satisfactionem, expiationem, purgationem: quid superest nisi purgatorium meram esse eamque horribilem in Christum blasphemiam? Praetereo sacrilegia quibus quotidie defenditur, offendicula quae in religione parit, aliaque innumera, quae ex tali impietatis fonte prodiisse conspicimus.

7. Quos tamen e scriptura locos arripere falso et perperam solent, illis e manibus excutere operae pretium est. Quum Dominus, inquiunt, peccatum in spiritum sanctum, neque in hoc neque in futuro saeculo remittendum asseverat (Matth. 12, 32; Marc. 3, 28; Luc. 12, 10), ex eo simul innuit, quorundam esse in futuro saeculo peccatorum remissionem. Verum quis non videat, Dominum illic de peccati culpa loqui? Quod si ita est, quid ad eorum purgatorium, utpote quorum illic poena ex eorum opinione luitur, culpam in praesenti vita remissam esse non infitiantur? Ne tamen adhuc nobis obstrepant, planiorem habebunt solutionem. Quum Dominus spem omnem veniae praecidere vellet tam flagitiosae nequitiae, non satis habuit dicere, nunquam remissum iri; sed quo magis amplificaret, partitione usus est, qua et judicium complexus est quod sentit in hac vitae uniuscujusque conscientia, et postremum illud quod palam in resurrectione feretur; ac si diceret: vos a malitiosa rebellione, non secus ac praesentissimo exitio, cåvete. Nam qui oblatam spiritus lucem destinato exstinguere conatus fuerit, neque in hac vita, quae peccatoribus ad conversionem data est, veniam consequetur, neque ultimo die, quo per angelos Dei agni ab hoedis segregabuntur, et regnum coeleste omnibus scandalis repurgabitur. Proferunt deinde illam ex Matthaeo (5, 25) parabolam: concordiam habe cum adversario tuo, ne quando te ille judici tradat, judex lictori, lictor carceri; unde non exeas donec persolveris ultimum quadrantem. Si judex hoc loco Deum significat, litigator diabolum, lictor angelum, carcer purgatorium, libenter dabo manus. Verum si nulli non constat, voluisse illic Christum ostendere quot periculis ac malis se objiciant, qui summum jus obstinate pertentare malunt quam ex aequo et bono agere, quo vehementius ad aequam concordiam suos exhortaretur: ubi quaeso, reperietur purgatorium?

8. Petunt ex Pauli dicto argumentum, ubi coelestium, terrestrium et infernorum genua Christo flecti affirmat (Phil. 2, 10). Infernos enim non posse intelligi, qui aeternae damnationi addicti sunt, pro confesso assumunt. Proinde superest ut sint animae in purgatorio laborantes. Non pessime ratiocinarentur si apostolus verum pietatis cultum per geniculationem designaret; sed quum simpliciter doceat, delatam esse Christo dominationem qua subjugandae sint universae creaturae, quid obstat quominus per infer-

nos, diabolos intelligamus, qui sane ad Domini tribunal sistentur, judicem suum agnituri, cum terrore et trepidatione? Qualiter eandem prophetiam Paulus ipse alibi (Rom. 14, 10) interpretatur: omnes, inquit, sistemur ad tribunal Christi; scriptum est enim: vivo ego, mihi flectetur omne genu, etc. Atqui in eum modum interpretari non licet, quod in Apocalypsi (5, 13) habetur, omnem creaturam, quae in coelo, et quae super terram, et quae sub terra, et quae in mari, et quae in ipsis sunt omnia audivi dicentia: sedenti in throno, et agno, benedictio et honor et gloria et potestas in saecula saeculorum. Id quidem facile concedo; sed quales hic creaturas recenseri putant? Certo enim certius est, et ratione carentes et inanimatas comprehendi. Quo non aliud affirmatur quam singulas orbis partes, a summo coelorum vertice ad usque terrae centrum, suo modo creatoris gloriam enarrare. Quod ex Machabaeorum historia (2 Mach. 12, 43) proferunt, responsione non dignabor, ne opus illud videar in sacrorum librorum catalogum referre. At Augustinus [1]) pro canonico recepit. Primum quam certa fide? Scripturam, inquit, Machabaeorum non habent Judaei sicut legem, prophetas, et psalmos, quibus testimonium perhibet Dominus tanquam testibus suis, dicens: oportebat impleri omnia quae scripta sunt in lege, et psalmis, et prophetis de me (Luc. 24, 44); sed recepta est ab ecclesia non inutiliter, si sobrie legatur vel audiatur, etc. Hieronymus autem, sine dubitatione, minime valere ejus autoritatem ad asserenda dogmata docet. Et ex libello illo vetusto, qui sub nomine Cypriani de expositione symboli inscribitur, aperte constat locum nullum in veteri ecclesia habuisse. Et quid frustra hic contendo? Quasi autor ipse non satis ostendat quantum sibi deferendum sit, quum veniam in fine precatur, si quid minus bene dixerit (2 Mach. 15, 38). Certe qui scripta sua indigere venia fatetur, spiritus sancti oracula non esse clamat. Adde quod non alio nomine laudatur Judae pietas, nisi quia spem firmam de ultima resurrectione habuerit, ubi oblationem misit pro mortuis Hierosolymam. Neque enim ad pretium redemptionis trahit scriptor historiae quod ille egit; sed ut consortes aeternae vitae essent cum reliquis fidelibus, qui pro patria et religione occubuerant. Superstitione quidem et praepostero zelo non caruit hoc factum; sed plus quam fatui sunt, qui sacrificium legale ad nos usque trahunt: quando adventu Christi scimus cessare quae in usu tunc fuerunt.

9. Verum habent invictum cuneum in Paulo, qui non ita facile percelli queat. Si quis superaedificat, inquit (1 Cor. 3, 12), super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, foenum, stipulam, uniuscujusque opus quale sit, dies Domini manifestabit; quod in igne revelabitur, et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit; si cujus opus arserit, detrimentum patietur,

1) Contra Gaudent. episc. 1, 31.

ipse autem salvus erit, sed quasi per ignem. Quis, inquiunt, ille ignis esse potest nisi purgatorius, per quem peccatorum sordes absterguntur, quo puri ingrediamur in regnum Dei? Atqui alium esse senserunt veterum plerique[1]), nempe tribulationem seu crucem, per quam Dominus suos examinat, ne in carnis sordibus acquiescant; idque multo probabilius quam purgatorium confingendo. Quanquam nec illis assentior, quia mihi videor certiorem multo et lucidiorem ejus loci intelligentiam assequutus. Antequam tamen eam profero, velim mihi respondeant putentne apostolis ac sanctis omnibus per hunc ignem purgatorium transeundum fuisse? Negabunt, scio; nimis enim absonum foret eos purgari oportuisse quorum merita ultra mensuram ad universa ecclesiae membra redundare somniant. Verum apostolus hoc affirmat: neque enim dicit, quorundam opus probatum iri, sed omnium. Neque hoc meum argumentum est, sed Augustini[2]), qui sic interpretationem illam oppugnat. Et (quod magis absurdum est) non dicit transituros ob quaelibet opera; sed si ecclesiam summa fidelitate aedificarint, mercedem recepturos, ubi opus eorum igni fuerit examinatum. Principio, videmus apostolum metaphora usum esse, quum doctrinas hominum capite excogitatas, lignum, foenum et stipulam vocavit. Ratio quoque metaphorae prompta est: nempe quod velut lignum, statim atque igni admotum fuerit, consumitur et deperditur, sic neque illae perdurare poterunt, quum eas examinari contigerit. Porro ejusmodi examen a spiritu Dei proficisci, neminem latet. Quo igitur filum metaphorae prosequeretur, ac partes justa correlatione inter se aptaret, ignem appellavit examen spiritus sancti. Perinde enim atque aurum et argentum, quo propius ad ignem admoventur, eo certiorem probitatis puritatisque probationem referunt, ita Domini veritas, quo exactius spirituali examine expenditur, eo majorem sumit autoritatis confirmationem. Quemadmodum foenum, lignum, stipula, igni admota, corripiuntur in subitam consumptionem, ita hominum inventa, Domini verbo non stabilita, spiritus sancti examen ferre nequeunt, quin concidant protinus et dispereant. Denique si commentitiae doctrinae, ligno, foeno, stipulae comparantur, quod instar ligni, foeni, stipulae comburantur ab igne, et corrumpantur in interitum, non autem conficiuntur aut profligantur nisi a Domini spiritu, sequitur, spiritum esse ignem illum a quo probabuntur. Cujus probationem vocat Paulus diem Domini, vulgato scripturae usu. Dies enim Domini esse dicitur quoties suam praesentiam hominibus aliquo modo manifestat. Tum vero potissimum facies ejus lucet, ubi veritas ejus illucet. Jam evictum est, non alium esse ignem Paulo, quam spiritus sancti examen. Quomodo autem per ignem illum salvi fiunt, qui operis jacturam patiuntur? Id ipsum intelligere non erit difficile, si consideremus de quo genere hominum

1) Chrysostomus, Augustinus et alii.
2) Enchir. ad Laur. c. 68.

loquatur. Siquidem eos ecclesiae architectos notat qui, retento legitimo fundamento, disparem materiam superstruunt: hoc est, qui non deflectentes a praecipuis et necessariis fidei capitibus, in minoribus, nec ita periculosis hallucinantur, commenta sua Dei verbo admiscentes. Tales, inquam, operis jacturam facere oportet, abolitis eorum commentis; ipsi autem salvi fiunt, sed quasi per ignem, hoc est, non quod eorum ignorantia et hallucinatio coram Domino sit probabilis; sed quia spiritus sancti gratia et virtute ab illa repurgantur. Proinde quicunque auream divini verbi puritatem isto purgatorii stercore infecerunt, operis jacturam facere necesse est.

10. At vetustissima fuit ecclesiae observatio. Hanc objectionem solvit Paulus, dum suam quoque aetatem in ea sententia comprehendit, ubi denuntiat, jacturam operis sui facere oportere omnes qui in ecclesiae structura aliquid fundamento minus consentaneum posuerint. Quum ergo mihi objiciunt adversarii, ante mille et trecentos annos usu receptum fuisse, ut precationes fierent pro defunctis, eos vicissim interrogo, quo Dei verbo, qua revelatione, quo exemplo factum sit. Neque enim hic scripturae testimonia desunt tantum, sed quaecunque illic leguntur sanctorum exempla, nihil tale ostendunt. De luctu et officio sepulturae habentur illic multae et interdum longae narrationes; de precibus ne minimum quidem apicem videas. Atqui quo majoris momenti res est, eo magis debuerat commemorari. Atque ipsi etiam veteres qui preces fundebant pro mortuis, et mandato Dei, et legitimo exemplo hic se destitui videbant. Cur ergo audebant? In eo dico aliquid humani passos esse; ideoque ad imitationem trahendum non esse contendo quod fecerunt. Nam quum nihil operis debeant aggredi fideles, nisi certa conscientia, ut Paulus praecipit (Rom. 14, 23), in oratione potissimum requiritur haec certitudo. Credibile tamen est aliqua ratione ad id impulsos: nempe solatium quaerebant quo sublevarent suum moerorem, et inhumanum videbatur non edere coram Deo aliquod suae erga mortuos dilectionis testimonium. Ad hunc affectum quam sit propensum hominis ingenium, omnes experiuntur. Fuit etiam instar facis recepta consuetudo, quae ardorem multorum animis injiceret. Scimus apud cunctas gentes, et saeculis omnibus justa fuisse soluta mortuis, et lustratas quotannis fuisse eorum animas. Etsi autem his praestigiis stultos mortales delusit satan, fallendi tamen occasionem ex recto principio sumpsit: mortem non esse interitum, sed transitum ex hac vita in alteram. Nec dubium est quin gentiles etiam ipsa superstitio convictos apud Dei tribunal teneat, quod futurae vitae, quam se credere profitebantur, curam negligerent. Jam ne deteriores essent profanis hominibus Christiani, puduit eos nullum mortuis officium praestare, ac si penitus exstincti forent. Hinc male consulta sedulitas: quia si pigri essent in curandis funeribus, in epulis et oblationibus, putabant se magno probro expositum iri. Quod autem ex perversa aemu-

latione fluxerat, novis subinde incrementis sic auctum est, ut praecipua sanctitas papatus sit mortuis laborantibus opem afferre. Verum aliud solatium longe melius ac solidius suppeditat scriptura, quum beatos mortuos testatur, qui in Domino moriuntur (Apoc. 14, 13). Et rationem addit: quia ex eo requiescunt a laboribus suis. Amori autem nostro non debemus eo usque indulgere, ut perversum orandi morem in ecclesia erigamus. Certe quisquis mediocri prudentia pollet, facile agnoscit, quidquid de hac re legitur apud veteres, publico mori et vulgi imperitiae fuisse datum. Abrepti etiam ipsi, fateor, in errorem fuerunt: nempe ut inconsiderata credulitas privare judicio solet hominum mentes. Interea quam dubitanter preces pro mortuis commendent lectio ipsa demonstrat. Monicam matrem suam in libris confessionum Augustinus narrat vehementer rogasse ut sui memoria in peragendis mysteriis fieret ad altare. Anile scilicet votum quod filius non exegit ad normam scripturae, sed pro naturae affectu probari aliis voluit. Liber autem de cura pro mortuis agenda, ab eo compositus tot haesitationes continet, ut suo frigore merito debeat stulti zeli calorem exstinguere, si quis mortuorum patronus esse appetat, frigidis certe verisimilitudinibus securos reddet, qui prius erant solliciti. Haec enim una est fultura, quia invaluit consuetudo ut preces adhibeantur pro mortuis, non esse spernendum hoc officium. Caeterum, ut concedam vetustis ecclesiae scriptoribus pium esse visum suffragari mortuis, regula quae fallere nequit semper tenenda est, fas non esse in precibus nostris quidquam afferre proprium, sed vota nostra Dei verbo subjicienda esse: quia penes ejus arbitrium est praescribere quid peti velit. Nunc quum tota lex et evangelium ne una quidem syllaba libertatem suggerant orandi pro mortuis, profanatio invocationis Dei est tentare plus quam nobis praecipiat. Verum ne glorientur adversarii nostri quasi veterem ecclesiam erroris sui sociam habeant, dico esse longum discrimen. Agebant illi memoriam mortuorum, ne viderentur omnem de ipsis curam abjecisse; sed simul fatebantur se dubitare de ipsorum statu. De purgatorio certe adeo nihil asserebant, ut pro re incerta haberent. Isti quod de purgatorio somniarunt, pro fidei dogmate haberi sine quaestione postulant. Illi parce et tantum ut defungerentur, in communione sacrae coenae suos mortuos Deo commendabant. Hi mortuorum curam assidue urgent, et importuna praedicatione efficiunt ut omnibus caritatis officiis praeferatur. Quin etiam nonnulla veterum testimonia proferre nobis haud difficile esset, quae totas illas pro mortuis preces, quae tunc usitatae erant, manifeste evertunt. Quale est hoc Augustini [1]), quum resurrectionem carnis et aeternam gloriam exspectari docet ab omnibus; requiem vero, quae post mortem sequitur, tunc unumquemque accipere, si dignus est, quum moritur. Itaque pios omnes non minus quam prophetas et apostolos et martyres statim a

1) Homil. in Joann. 49. c. 10. Vide eundem libr. 4. de civit. Dei, c. 13. 16.

morte beata quiete frui testatur. Si talis est eornm conditio, quid illis obsecro conferent nostrae preces? Crassiores illas superstitiones, quibus simplicium animos fascinarunt, omitto: quae tamen sunt innumerae, et pleraeque adeo portentosae, ut nullo honesto colore praetexere ipsas possint. Illas quoque turpissimas nundinationes taceo, quas in tanto mundi stupore sua libidine exercuerunt. Nam nec ullus futurus esset finis, et sine commemoratione satis habebunt hic pii lectores unde conscientias suas stabiliant.

CAPUT VI.

De vita hominis christiani: ac primum, quibus argumentis ad eam nos hortetur scriptura.

Quae hoc sexto cap. et quatuor sequentibus de Vita hominis Christiani disputantur, eo ordine videntur esse congesta, ut omnia ad duo praecipua capita referri possint.

Primum, ut hoc unum apud omnes pro confesso habeatur, neminem Christianum esse, qui non afficitur singulari quodam justitiae amore, cap. 6. Deinde, quod ad normam attinet, qua quisque vitam suam formare debet, etsi ea cap. 7. tantummodo occupare videatur, reliqua tamen tria quae sequuntur ad eandem spectant. Nam quae duo homini Christiano praestanda esse docet, quum tam ardua deprehendantur, ut in iis praestandis summa patientia sit opus: hujus rei gratia et utilitatem crucis ex professo describit, cap. 8., et ad futurae vitae meditationem revocat, cap. 9., deinde (quod ad hanc rem non parum conducit) quomodo hac vita ejusque adiumentis utendum sit, ne quid ex ulla parte in eo peccetur, perspicue ostendit cap. 10.

Hujus sexti Capitis partes sunt duae: 1) Tractationis de vita Christiana cum doctrina de regeneratione seu poenitentia, connexio, ejusdemque methodus et partes, sect. 1—3. — 2) Quae extrema sint fugienda. 1. Pseudo-Christiani Christum factis abnegantes damnantur, sect. 4. Christianis autem non est desperandum, etiamsi perfectionis metam nondum attigerint: modo in stadio pietatis et justitiae aliquos progressus in dies faciant, sect. 5.

1. Scopum regenerationis esse diximus, ut in vita fidelium appareat inter Dei justitiam et eorum obsequium symmetria et consensus, atque ita adoptionem confirment qua recepti sunt in filios. Etsi autem novitatem illam qua imago Dei in nobis instauratur, lex ipsius in se continet, quia tamen tarditas nostra multis tam stimulis quam adminiculis opus habet, proderit ex variis scripturae locis rationem vitae formandae colligere, ne in studio suo aberrent quibus resipiscentia cordi est. Porro dum vitam christiani hominis formandam suscipio, argumentum me ingredi non ignoro varium et copiosum, et quod magnitudine sua longum volumen explere possit, si numeris suis omnibus ipsum absolvere libeat. Videmus enim in quantam prolixitatem diffundantur veterum paraeneses de singulis tantum virtutibus compo-

sitae. Neque id loquacitate nimia, siquidem quamcunque virtutem commendare oratione propositum sit, ultro stilus in eam amplitudinem materiae copia deducitur, ut rite disseruisse non videaris nisi multa dixeris. Mihi vero animus non est, quam me traditurum nunc profiteor vitae institutionem eo usque extendere, ut et peculiariter singulas prosequatur virtutes, et in exhortationes exspatietur. Ex aliorum scriptis, praesertim vero ex veterum homiliis, haec petantur. Mihi abunde erit si methodum ostendero, qua vir pius ad rectum constituendae vitae scopum deducatur, ac regulam quandam universalem breviter finiero, ad quam officia sua non male exigat. Declamationibus suum aliquando forte tempus erit; vel aliis partes quibus non adeo sum idoneus relinquam. Amo natura brevitatem; et forte si copiosius loqui vellem, non succederet. Quod si maxime plausibilis esset prolixior docendi ratio, experiri tamen vix liberet. Praesentis autem operis ratio postulat ut simplicem doctrinam quanta licebit brevitate perstringamus. Quemadmodum autem certos recti et honesti fines habent philosophi, unde particularia officia totumque virtutum chorum deducunt, ita nec ordine suo caret in hoc scriptura; quin pulcherrimam oeconomiam tenet, ac philosophicis omnibus multo certiorem. Hoc tantum interest, quod illi (ut erant ambitiosi homines) exquisitam dispositionis perspicuitatem, qua ingenii dexteritatem ostentarent, sedulo affectarunt, spiritus vero Dei, quia sine affectatione docebat, non ita exacte nec perpetuo methodicam rationem observavit; quam tamen dum alicubi ponit, satis innuit non esse a nobis negligendam.

2. Porro duabus potissimum partibus incumbit haec, de qua loquimur, scripturae institutio. Prior est, ut justitiae amor, ad quem alioqui natura minime propensi sumus, animis nostris instilletur ac inferatur, altera, ut nobis norma praescripta sit, quae nos in justitiae studio aberrare non sinat. Commendandae autem justitiae rationes habet plurimas et optimas, ex quibus multas supra diversis locis notavimus, nonnullas adhuc breviter hic attingemus. A quo fundamento melius exordiatur, quam dum admonet nos sanctificari oportere, quia Deus noster sanctus est (Levit. 19, 1 seq.; 1 Petr. 1, 16)? Siquidem quum instar disjectarum ovium dispersi essemus, ac per mundi labyrinthum dissipati, ipse nos recollegit, ut sibi aggregaret. Quum nostrae cum Deo conjunctionis mentionem audimus, meminerimus sanctitatem oportere ejus esse copulam: non quia sanctitatis merito veniamus in ejus communionem (quum potius adhaerere primo illi oporteat ut ejus sanctitate perfusi sequamur quo vocat), sed quoniam ad ejus gloriam magnopere pertinet, non esse illi consortium cum iniquitate et immunditia. Quare et hunc vocationis nostrae finem esse docet in quem respicere semper convenit, si vocanti Deo velimus respondere. Quorsum enim a mundi nequitia et pollutione, in quibus demersi eramus, nos erui attinebat, si nobis permittimus tota vita in illis volutari? Ad haec simul etiam ad-

monet nos (Jes. 35, 8 et alibi), ut in Domini populo censeamur, sanctam civitatem Jerusalem oportere inhabitare: quam ut ipse sibi consecravit, ita incolarum impuritate nefas est profanari. Unde sunt eae voces: locum iis futurum in Dei tabernaculo, qui incedunt sine macula, et justitiae student, etc. Quia sanctuarium in quo habitat, minime decet instar stabuli sordibus esse refertum.

3. Ac, quo melius nos expergefaciat, ostendit Deum patrem, quemadmodum nos sibi in Christo suo conciliavit, ita in eo nobis imaginem signasse ad quam nos conformari velit. Age praestantiorem oeconomiam mihi apud philosophos reperiant, qui apud eos solos rite atque ordine dispositam putant philosophiam moralem. Illi, dum ad virtutem egregie volunt adhortari, nihil aliud afferunt quam ut naturae convenienter vivamus: scriptura autem a vero fonte deducit exhortationem, quum non modo vitam nostram ad Deum autorem, cui obstricta est, referre praecipit, sed, postquam degenerasse nos docuit a vera creationis nostrae origine ac lege, subjungit Christum, per quem in gratiam cum Deo rediimus, nobis propositum esse exemplar cujus formam in vita nostra exprimamus. Quid hoc uno efficacius requiras? imo quid ultra hoc unum requiras? Hac enim conditione si adoptamur in filios a Domino, ut Christum, nostrae adoptionis vinculum, vita nostra repraesentet, nisi nos justitiae addicimus ac devovemus, non modo a creatore nostro deficimus pessima perfidia, sed ipsum quoque servatorem ejuramus. Deinde ab omnibus Dei beneficiis quae nobis commemorat, ac singulis salutis nostrae partibus sumit exhortandi materiam. Ex quo se nobis patrem Deus exhibuit, extremae ingratitudinis nos esse arguendos, nisi vicissim illi filios exhibeamus (Malach. 1, 6; Eph. 5, 1; 1 Joann. 3, 1). Ex quo nos Christus sanguinis sui lavacro purificavit, atque hanc purgationem per baptismum communicavit, non decere, ut novis sordibus inquinemur (Eph. 5, 26; Hebr. 10, 10; 1 Cor. 6, 11. 15; 1 Petr. 1, 15 et 19). Ex quo nos suo corpori inseruit, sollicite cavendum ne nobis, qui sumus ejus membra, maculam aut labem ullam aspergamus (Joann. 15, 3; Eph. 5, 23). Ex quo ipse idem, qui caput est nostrum, in coelum ascendit, convenire ut deposito terrae affectu, illuc toto pectore aspiremus (Col. 3, 1). Ex quo nos spiritus sanctus templa Deo dedicavit, dandam operam ut Dei gloria per nos illustretur, nec vero esse committendum ut peccati spurcitia profanemur (1 Cor. 3, 16 et 6, 19; 2 Cor. 6, 16). Ex quo et anima nostra et corpus coelesti incorruptioni et immarcescibili coronae destinata sunt, strenue enitendum esse ut pura et incorrupta in diem Domini conserventur (1 Thess. 5, 23). Haec, inquam, auspicatissima sunt bene constituendae vitae fundamenta, quibus nequaquam similia deprehendas apud philosophos: qui in commendatione virtutis nunquam supra hominis naturalem dignitatem conscendunt.

4. Atque hic locus est compellandi eos, qui nihil habentes

Christi praeter titulum ac symbolum, Christiani tamen nominari volunt. Qua tandem fronte sacro ejus nomine gloriantur? Siquidem nihil est commercii cum Christo, nisi his qui rectam ejus cognitionem ex verbo evangelii perceperunt. Atqui eos omnes Christum recte didicisse negat apostolus (Eph. 4, 22), qui non edocti sunt, abjecto veteri homine, qui corrumpitur secundum desideria erroris, ipsum esse induendum. Falso igitur atque etiam injuria Christi cognitionem obtendere arguuntur, quamlibet diserte interim ac volubiliter de evangelio garriant. Non enim linguae est doctrina, sed vitae; nec intellectu memoriaque duntaxat apprehenditur, ut reliquae disciplinae, sed tum recipitur demum ubi animam totam possidet, sedemque et receptaculum invenit in intimo cordis affectu. Aut ergo desinant cum Dei contumelia jactare id quod non sunt, aut se non indignos Christo magistro discipulos praestent. Doctrinae, qua religio nostra continetur, priores dedimus partes, quandoquidem ab ea salus nostra inchoatur, verum ea in pectus transfundatur atque in mores transeat oportet, adeoque nos in se transformet, ut sit nobis non infructuosa. Si jure in eos philosophi excandescunt, eosque probrose a grege suo abigunt, qui quum artem profiteantur quae magistra vitae esse debeat, eam in sophisticam loquacitatem convertunt, quanto meliori ratione nugaces istos sophistas detestabimur, qui evangelium in summis labris volutare contenti sunt, cujus efficacia, centuplo magis quam frigidae philosophorum paraeneses, in affectus cordis intimos penetrare, animae insidere, ac totum hominem afficere debuerat?

5. Neque requiro ut nihil quam absolutum evangelium christiani hominis mores spirent; quod tamen ipsum et optandum est et conari necesse est. Sed non ita severe requiro evangelicam perfectionem, ut non sim pro christiano agniturus, qui nondum ad eam pertigerit. Sic enim ab ecclesia excluderentur omnes, quando nemo reperitur, qui non sit longo adhuc intervallo dissitus; multi vero parum adhuc progressi sunt, qui tamen immerito abjicerentur. Quid ergo? scopus ille ante oculos praefigatur, ad quem solum dirigatur studium nostrum. Praestituatur meta illa, ad quam et enitamur et contendamus. Non enim ita partiri cum Deo fas est, ut ex iis quae tibi ejus verbo praescribuntur partem suscipias, partem arbitrio tuo praetereas. Primo enim loco integritatem, tanquam praecipuam cultus sui partem, ubique commendat; quo nomine sinceram animi simplicitatem intelligit, quae fuco et fictione careat, cui cor duplex opponitur; ac si diceretur spirituale esse recte vivendi principium, ubi interior animi affectus sine fictione ad sanctitatem et justitiam colendam Deo addicitur. Sed quoniam nemini tantum suppetit in terreno hoc corporis carcere roboris, ut justa cursus alacritate festinet, majorem vero numerum tanta premit debilitas, ut vacillando et claudicando, humi etiam reptando, modice promoveant, eamus quisque pro facultatulae suae modo, et incoeptum iter prosequamur. Nemo tam in-

feliciter incedet, quin aliquantum saltem viae quotidie emetiatur. Hoc ergo agere non desinamus, ut aliquid assidue in via Domini proficiamus; neque successus tenuitatem desperemus. Utcunque enim successus voto non respondeat, non tamen perdita est opera, ubi hodiernus dies hesternum vincit: sincera modo simplicitate in scopum nostrum respiciamus, et ad metam aspiremus, non assentatorie blandientes nobis ipsis, nec malis nostris indulgentes, sed perpetuo conatu in hoc incumbentes, ut meliores nobis ipsis evadamus, donec ad ipsam perventum fuerit bonitatem; quam quidem toto vitae spatio quaerimus ac sequimur, tum apprehendemus quum nos carnis infirmitate exuti in plenum ejus consortium recepti fuerimus.

CAPUT VII.

Summae vitae christianae; ubi de abnegatione nostri.

Partes Capitis: 1) Norma, quae nos in stadio justitiae non sinit aberrare, duo postulat, videlicet ut homo a se discedens se totum dedat Dei obsequio: unde consequitur, non quae nostra, sed quae Dei sunt, esse quaerenda, sect. 1. et 2. — 2) Ex Apostolo ad Titum hujus renovationis seu vitae Christianae descriptio desumpta, quae in speciales quasdam partes distributa accurate explicatur, a sect. 3. ad postremam.

1. Etsi optimam et aptissime dispositam constituendae vitae methodum habet lex Domini, visum tamen est coelesti magistro, accuratiore etiamnum ratione ad ipsam, quam in lege praescripserat, regulam suos formare. Atque hujus quidem rationis principium hoc est: quod fidelium officium est, praebere Deo sua corpora hostiam viventem, sanctam, et illi acceptam, atque in eo situm esse legitimum ejus cultum (Rom. 12, 1). Unde exhortandi argumentum ducitur, ne se accommodent ad figuram saeculi hujus, sed transformentur renovatione mentis suae, ut probent quae sit voluntas Dei. Jam hoc magnum est, nos esse Deo consecratos ac dedicatos, ne quid posthac cogitemus, loquamur, meditemur, agamus, nisi in ejus gloriam. Sacrum enim non sine insigni in eum injuria ad profanos usus applicatur. Quod si nostri non sumus, sed Domini, et quis error sit fugiendus, et quorsum dirigendae sint vitae nostrae actiones universae, apparet. Nostri non sumus: ergo ne vel ratio nostra, vel voluntas in consiliis nostris factisque dominetur. Nostri non sumus: ergo ne statuamus nobis hunc finem, ut quaeramus quod nobis secundum carnem expediat. Nostri non sumus: ergo quoad licet obliviscamur nosmetipsos ac nostra omnia. Rursum, Dei sumus: illi ergo vivamus ac moriamur. Dei sumus: cunctis ergo nostris actionibus praesideat sapientia ejus et voluntas. Dei sumus: ad illum igitur, tanquam solum legitimum finem, contendant omnes vitae nostrae partes. O quantum ille profecit, qui se non suum esse

edoctus, dominium regimenque sui propriae rationi abrogavit, ut Deo asserat! Nam ut haec ad perdendos homines efficacissima est pestis, ubi sibi ipsis obtemperant, ita unicus est salutis portus, nihil nec sapere, nec velle per se ipsum, sed Dominum praeeuntem duntaxat sequi. Sit hic itaque primus gradus, hominem a se ipso discedere, quo totam ingenii vim applicet ad Domini obsequium. Obsequium dico, non modo quod in verbi obedientia jacet, sed quo mens hominis, proprio carnis sensu vacua, se ad spiritus Dei nutum tota convertit. Hanc transformationem, quam renovationem mentis Paulus appellat (Eph. 4, 23), quum primus sit ad vitam ingressus, philosophi omnes ignorarunt. Solam enim rationem homini moderatricem praeficiunt, hanc solam putant audiendam, huic denique uni morum imperium deferunt ac permittunt; at christiana philosophia illam loco cedere, spiritui sancto subjici ac subjugari jubet; ut homo jam non ipse vivat, sed Christum in se ferat viventem ac regnantem (Gal. 2, 20).

2. Inde consequitur et illud alterum, ut ne quaeramus quae nostra sunt, sed quae et ex Domini sint voluntate, et faciant ad gloriam ejus promovendam. Magni et hoc profectus, ut nostri paene obliti, certe ratione nostri posthabita, Deo ejusque mandatis fideliter studium nostrum impendere conemur. Quum enim nos privatam nostri rationem omittere jubet scriptura, non modo habendi cupiditatem, potentiae affectationem, hominum gratiam, ex animis nostris eradit, sed ambitionem quoque et omnem gloriae humanae appetitum, aliasque secretiores pestes eradicat. Ita sane compositum et comparatum esse convenit hominem christianum, ut sibi in tota vita negotium cum Deo esse reputet. Hac ratione, ut omnia sua ad arbitrium calculumque ejus revocabit, ita totam mentis intentionem religiose ad eum referet. Nam qui Deum in omni re agenda intueri didicit, simul ab omni vana cogitatione avertitur. Haec illa est nostri abnegatio, quam discipulis suis a primo tirocinio mandat tanta diligentia Christus: quae ubi semel in animo obtinuit, primum neque superbiae, neque fastui, neque ostentationi, deinde neque avaritiae, neque libidini, neque luxuriae, neque mollitiae, neque aliis quae ex amore nostri generantur malis, locum ullum relinquit. Contra ubicunque non regnat, illic vel spurcissima vitia sine pudore pervagantur; vel, si qua est virtutis species, prava gloriae cupidine vitiatur. Ostende enim hominem, si potes, qui nisi sibi juxta Domini mandatum renuntiarit, gratis exercere bonitatem inter homines velit. Nam quicunque non fuerunt hoc sensu occupati, laudis saltem gratia virtutem sequuti sunt. Qui autem unquam ex philosophis virtutem propter se expetendam maxime contenderunt, tanta arrogantia inflati fuerunt, ut appareat non ob aliud virtutem expetiisse, nisi ut superbiendi haberent materiam. Atqui adeo non oblectatur Deus, neque illis popularis aurae captatoribus, nec turgidis illis pectoribus, ut pronuntiet illos in mundo suam recepisse mercedem, his propiores regno coelorum faciat meretrices et publi-

canos. Necdum tamen ad liquidum exposuimus quot et quantis obstaculis impediatur homo a recti studio, quamdiu se ipsum non abnegaverit. Vere enim dictum est olim, mundum vitiorum esse reconditum in hominis anima. Nec aliud remedium invenias, quam si te abnegato, ac praeterita tui ratione, mentem ad ea quaerenda totam intendas quae abs te Dominus requirit, et ideo tantum quaerenda, quia illi placent.

3. Alibi distinctius idem Paulus (Tit. 2, 11) singulas vitae bene compositae partes, quamvis breviter, exsequitur. Illuxit gratia Dei salutifera omnibus hominibus, erudiens nos ut, ablegata impietate et mundanis concupiscentiis, sobrie et juste et pie vivamus in praesenti saeculo, exspectantes beatam spem, et manifestationem gloriae magni Dei, et servatoris nostri Jesu Christi, qui dedit se pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et purificaret sibi populum peculiarem, studiosum bonorum operum. Postquam enim ad nos animandos gratiam Dei proposuit, ut nobis ad Deum vere colendum viam sternat, duo tollit obstacula quae maxime impediunt, impietatem scilicet, ad quam natura sumus nimium proclives, deinde mundanas cupiditates quae se longius extendunt. Ac sub impietate quidem non modo superstitiones notat, sed comprehendit etiam quidquid pugnat cum serio timore Dei. Mundanae autem cupiditates tantundem valent atque carnis affectus. Ita quo ad utramque legis tabulam jubet nos proprium ingenium exuere, et abnegare quidquid ratio et voluntas dictat. Jam omnes vitae actiones ad tria membra restringit, sobrietatem, justitiam et pietatem. Ex quibus sobrietas haud dubie tam castitatem et temperantiam quam purum et frugalem temporalium bonorum usum, et inopiae tolerantiam denotat. Justitia autem omnia aequitatis officia complectitur, ut reddatur unicuique quod suum est. Sequitur pietas, quae nos a mundi inquinamentis segregatos vera sanctitate cum Deo conjungit. Haec ubi insolubili vinculo inter se connexa sunt, solidam efficiunt perfectionem. Verum quia nihil magis difficile est, quam ratione carnis valere jussa, et domitis cupiditatibus, imo abnegatis, Deo et fratribus nos addicere, et angelicam vitam in terrae sordibus meditari, Paulus, ut animos nostros ab omnibus laqueis extricet, revocat nos ad spem beatae immortalitatis; non frustra nos certare admonens, quia ut semel apparuit Christus redemptor, ita ultimo suo adventu fructum salutis a se partae ostendet. Atque hoc modo illecebras omnes discutit quae nos obnubilant, ne aspiremus, ut decet, ad coelestem gloriam; imo docet peregrinandum esse in mundo, ne pereat vel excidat nobis coelestis haereditas.

4. Porro in his verbis perspicimus abnegationem nostri partim quidem in homines respicere, partim vero (idque praecipue) in Deum. Quum enim sic nos cum hominibus gerere jubet scriptura (Rom. 12, 10; Phil. 2, 3), ut illos honore nobis anteferamus, ut procurandis eorum commodis totos nos bona fide impendamus: ea dat mandata quorum minime capax est animus no-

ster, nisi ante naturali sensu evacuatus. Nam (qua caecitate omnes in amorem nostri ruimus) sibi quisque justam causam habere videtur se efferendi, alios autem prae se omnes contemnendi. Si quid in nos contulit Deus non poenitendum, eo freti statim animos tollimus; nec tantum intumescimus, sed paene rumpimur superbia. Vitia, quibus abundamus, et occultamus sedulo apud alios, et nobis ipsis levia minutaque esse fingimus blandiendo, imo interdum pro virtutibus osculamur. Eaedem, quas in nobis admiramur dotes, si in aliis apparent, vel etiam superiores, ne cogamur illis cedere, nostra malignitate deterimus ac carpimus; si qua sunt vitia, severa acrique animadversione ea observare non contenti, odiose amplificamus. Hinc illa insolentia, ut quisque nostrum, ceu communi lege exemptus, supra reliquos velit eminere, neminem vero mortalium non secure et ferociter contemnat, vel certe tanquam inferiorem despiciat. Cedunt divitibus pauperes, plebeji nobilibus, servi dominis, literatis indocti; sed nemo est qui non aliquam praestantiae opinionem intus alat. Ita singuli sibi adulando regnum quoddam gerunt in pectore. Sibi enim arrogantes quo sibi placeant, de aliorum ingeniis et moribus censuram agunt: si vero ad contentionem ventum fuerit, illic erumpit venenum. Nam multi sane nonnullam mansuetudinem prae se ferunt quamdiu blanda omnia et amabilia experiuntur. At vero qui eundem servet modestiae tenorem, ubi pungitur et irritatur, quotusquisque est? Nec aliud remedium est quam ut revellatur ex imis visceribus haec noxiosissima, *τῆς φιλονεικίας καὶ φιλαυτίας* pestis: quemadmodum etiam scripturae doctrina revellitur. Sic enim instituimur, ut quas Deus nobis largitus est dotes, meminerimus non nostra esse bona, sed gratuita Dei dona; quibus si qui superbiant, ingratitudinem suam produnt. Quis te praestantiorem reddit? inquit Paulus (1 Cor. 4, 7); quod si acceperis omnia, quid gloriaris ac si tibi data non essent? Deinde assidua vitiorum nostrorum recognitione ad humilitatem nos revocemus. Ita nihil in nobis restabit quo turgeamus, multa vero erit dejectionis materia. Rursum jubemur, quaecunque in aliis respicimus Dei dona, sic revereri ac suspicere ut eos quoque honoremus penes quos resident. Nam, quo ipsos honore dignatus est Dominus, magnae improbitatis foret eum illis adimere. Ad vitia autem docemur connivere, non equidem ut adulando foveamus, sed ne illorum causa insultemus iis quos benevolentia et honore fovere convenit. Ita fiet ut, cum quocunque mortalium negotium nobis sit, non tantum moderate nos et modeste, sed comiter et amice etiam geramus. Quemadmodum ad veram mansuetudinem nunquam alia via pervenies, quam si et tui dejectione et alterius reverentia imbutum pectus habueris.

5. Jam in quaerenda proximi utilitate officium praestare quantum habet difficultatis? Nisi a tui consideratione discedas, et te quodammodo exuas, nihil hic efficies. Quomodo enim opera exhibeas, quae caritatis esse Paulus docet, nisi tibi renuntiaveris,

ut aliis totum te addicas? Caritas, inquit (1 Cor. 13, 4), patiens est, benigna, non procax, non fastidiosa, non invidet, non inflatur, non quaerit quae sua sunt, non irritatur, etc. Hoc unum si exigatur, ne quaeramus quae nostra sunt, non tamen minima vis erit afferenda naturae: quae sic in solam nostri dilectionem nos inclinat, ut non tam facile patiatur nos ac nostra negligenter transire, quo alienis commodis invigilemus, imo jure nostro sponte cedere, quod alteri resignemus. At scriptura, ut eo nos manu ducat, praemonet, quidquid a Domino gratiarum obtinemus, esse nobis hac lege concreditum, ut in commune ecclesiae bonum conferatur. Ideoque legitimum gratiarum omnium usum esse, liberalem ac benignam cum aliis communicationem. Nulla nec certior regula, nec validior ad eam tenendam exhortatio excogitari poterat, quam ubi docemur, omnes quibus pollemus dotes, Dei esse deposita, ea lege fidei nostrae commissa, ut in proximorum bonum dispensentur. Sed ulterius etiamnum pergit scriptura, dum illas facultatibus comparat quibus praedita sunt humani corporis membra. Nullum membrum suam facultatem sibi habet, nec in privatum usum applicat, sed ad socia membra transfundit. Nec ullam inde utilitatem capit, nisi quae ex communi corporis totius commoditate procedit. Sic pius vir, quidquid potest, fratribus debet posse, sibi non aliter privatim consulendo quam ut ad communem ecclesiae aedificationem intentus sit animus. Haec itaque sit nobis ad benignitatem beneficentiamque methodus: quidquid in nos Deus contulit, quo proximum queamus adjuvare, ejus nos esse oeconomos, qui ad reddendam dispensationis rationem astringimur. Eam porro demum rectam esse dispensationem, quae ad dilectionis exigatur regulam. Ita fiet ut non modo alieni commodi studium cum propriae utilitatis cura semper conjungamus, sed hanc illi subjiciamus. Ac ne forte nos lateret, eam esse legem rite administrandi quaecunque a Deo dona suscipimus, in minimis quoque benignitatis suae muneribus eam olim posuit. Primitias enim frugum offerri sibi mandavit (Exod. 22, 29 et 23, 19), quibus testaretur populus nefas sibi esse aliquem percipere fructum ex bonis non illi ante consecratis. Quod si ita demum sanctificantur nobis Dei dona, postquam ipsi autori manu nostra ea dedicavimus, impurum esse abusum constat, qui non ejusmodi dedicationem redoleat. Atqui Dominum frustra rerum tuarum communicatione locupletare contendas. Ad eum igitur quum pervenire benignitas nequeat tua, ut propheta inquit (Psal. 16, 2), ea tibi erga sanctos ejus qui in terra sunt exercenda est. Ideoque sacris oblationibus comparantur eleemosynae, ut legalibus illis nunc respondeant (Hebr. 13, 16).

6. Porro ne benefaciendo fatiscamus, quod protinus fieri alioqui necesse foret, accedere oportet alterum illud quod ponit apostolus, patientem esse caritatem, nec irritari (1 Cor. 13, 4). Omnibus in universum benefacere Dominus praecipit, quorum magna pars indignissimi sunt, si proprio merito aestimentur; sed

hic optima ratione subvenit scriptura, quum docet non esse respiciendum quid ex se ipsis mereantur homines, sed imaginem Dei in cunctis considerandam, cui nihil non et honoris et dilectionis debeamus. In domesticis autem fidei illam eandem diligentius observandam (Gal. 6, 10), quatenus per Christi spiritum renovata est et instaurata. Ergo quisquis hominum tibi nunc offeratur qui officio tuo indigeat, causam non habes cur illi te impendere detrectes. Dic extraneum esse: at Dominus notam illi impressit, quae familiaris esse tibi debet; qua ratione vetat carnem tuam despicere (Jes. 58, 7). Dic contemptibilem ac nihili: at eum Dominus esse demonstrat, quem imaginis suae decore dignatus sit. Dic nulli ejus officiis te esse obaeratum: at eum velut in vicem suam substituit Deus, erga quem tot ac tanta recognoscas beneficia quibus te sibi devinxit. Dic indignum esse cujus causa vel minimum labores: at digna est imago Dei, qua tibi commendatur, cui te et omnia tua exhibeas. Quod si non modo nihil boni promeritus est, sed injuriis quoque ac maleficiis te provocavit, ne haec quidem justa causa est cur illum et dilectione complecti et dilectionis officiis prosequi desinas (Matth. 6, 14 et 18, 35; Luc. 17, 3). Longe aliter, inquies, de me promeritus est. Ad quid meritus est Dominus? qui dum illi jubet remitti quidquid in te peccavit, sibi certe vult imputari (Matth. 5, 44). Hac profecto una via pervenitur ad id quod humanae naturae prorsus adversum est, nedum difficile: ut diligamus eos qui nos odio habent, beneficiis mala pensemus, probris benedictiones referamus; si meminerimus non hominum malitiam reputandam esse, sed inspiciendam in illis Dei imaginem; quae inductis ac obliteratis eorum delictis, ad eos amandos amplexandosque sua pulchritudine ac dignitate nos alliciat.

7. Haec ergo mortificatio tum demum habebit in nobis locum, si caritatis numeros impleamus. Ille autem implet, non qui omnibus caritatis officiis solummodo defungitur, etiamsi nullum praetermittat, sed qui ex sincero amoris affectu id facit. Potest enim accidere, ut quis exsolvat quidem ad plenum omnibus quod debet, quantum attinet ad externa officia, interim tamen longe absit a vera exsolvendi ratione. Quosdam enim videas, qui valde liberales videri volunt, qui tamen nihil largiuntur quod non superbia vultus aut etiam verborum insolentia exprobrent. Atque huc calamitatis hoc infelici saeculo deventum est, ut nullae prope eleemosynae, saltem a maxima parte hominum, sine contumelia porrigantur. Quae pravitas ne inter ethnicos quidem tolerabilis esse debuerat. Nam a Christianis plus aliquid etiamnum requiritur quam ut hilaritatem in vultu prae se ferant, et verborum comitate amabilia reddant sua officia. Primum, ejus quem ope sua indigere conspiciunt personam suscipiant oportet, ac fortunae perinde misereantur ac si eam sentirent ipsi ac sustinerent, ut misericordiae atque humanitatis sensu ad ferendas illi suppetias, non aliter quam sibi, ferantur. Qui sic animatus ad operam fra-

tribus suis dandam accedet, non modo nulla vel arrogantia vel exprobratione officia sua contaminabit, sed nec fratrem, cui benefacit, vel tanquam opis egenum despiciet, vel tanquam sibi obligatum subjugabit. Non magis scilicet quam vel aegro membro insultamus, cui refocillando reliquum corpus laborat; vel reliquis membris putamus specialiter obligatum, quia plus operae ad se traxerit quam rependerit. Siquidem officiorum inter membra communicatio nihil gratuitum habere creditur, sed potius solutio esse ejus quod naturae lege debitum negare prodigiosum esset. Hac quoque ratione fiet ut ne liberatum se putet, qui uno genere officii defunctus fuerit; quemadmodum vulgo fieri solet, ut dives, postquam aliquid de suo erogavit, alia onera, tanquam nihil ad se pertinentia, aliis deleget. Sed ita potius secum quisque cogitabit, se, quantus quantus est, proximis debitorem sui esse, nec alium exercendae erga ipsos beneficentiae statuendum esse finem, nisi quum facultates deficiunt; quae, quam late extenduntur, ad caritatis regulam limitari debent.

8. Praecipuam abnegationis nostri partem, quam diximus in Deum spectare, iterum plenius exsequamur. Ac multa quidem de ea jam dicta sunt, quae repetere supervacuum foret; sufficiet tractare quatenus ad aequanimitatem tolerantiamque nos format. Principio igitur, in quaerenda vitae praesentis vel commoditate vel tranquillitate, huc nos scriptura vocat, ut Domini arbitrio nos nostraque omnia resignantes, domandos ac subjugandos cordis nostri affectus illi tradamus. Ad opes honoresque expetendos, ad ambiendam potentiam, ad cumulandas divitias, ad eas omnes ineptias, quae ad magnificentiam pompamque facere videntur, congerendas, furiosa est nostra libido, infinita cupiditas. Rursum paupertatis, ignobilitatis, humilitatis mirus timor, mirum odium, quibus ad illa modis omnibus amolienda stimulamur. Hinc videre est quam irrequieto sint ingenio, quot tentent artes, quibus studiis se fatigent, quicunque vitam proprio consilio componunt: quo scilicet adipiscantur, quae vel ambitionis vel avaritiae fert affectus, rursum quo pauperiem humilitatemque defugiant. Piis ergo hominibus, ne talibus laqueis implicentur, haec tenenda est via. Principio non aliunde prosperandi rationem vel appetant, vel sperent, vel cogitent, quam ex Domini benedictione, ideoque in eam se tuto ac confidenter rejiciant ac reclinent. Nam utcunque sibi pulchre sufficere videatur caro, dum vel propria industria ad honores opesque contendit, vel studio enititur, vel adjuvatur hominum gratia, certum est tamen omnia haec nihil esse, neque aliquid vel ingenio vel labore nos profecturos, nisi quatenus utrumque Dominus prosperabit. At e converso sola ipsius benedictio etiam per omnia impedimenta viam reperit, ut nobis in laetum faustumque exitum succedere omnia faciat; deinde, ut maxime sine ipsa possimus aliquid gloriae atque opulentiae nobis comparare (quemadmodum videmus quotidie impios magnis et honoribus et opibus cumulari), quando tamen ne minimam quidem felicitatis particulam degustant

quibus incumbit Dei maledictio, sine ipsa nihil, nisi quod male nobis vertat, consequemur. Porro nequaquam appetendum quod homines magis miseros facit.

9. Ergo si omnem prosperi successus atque optabilis rationem in sola Dei benedictione credimus esse positam, qua absente miseriae nos omne genus et calamitatis maneant, restat etiam ut ne propria vel ingenii dexteritate vel sedulitate freti, nec hominum favore subnixi, vel inani fortunae imaginatione confisi, ad opes honoresque cupide contendamus, sed in Dominum semper respiciamus, ut ejus auspiciis ad quamcunque ille providerit sortem deducamur. Ita primum fiet ut non per nefus, et dolis ac malis artibus, vel rapacitate, cum proximorum injuria ruamus ad captandas opes, ad honores invadendos, sed eas tantum fortunas sequamur, quae nos ab innocentia non abducant. Quis enim speret divinae benedictionis, inter fraudes, rapinas, aliasque nequitiae artes, auxilium? Nam ut illa nisi pure cogitantem ac recte agentem non sequitur, ita eos omnes a quibus expetitur ab obliqua cogitatione pravisque facinoribus revocat. Deinde injectum erit nobis fraenum, ne immodica ditescendi cupiditate ardeamus, neve honoribus ambitiose inhiemus. Qua enim fronte quis a Deo se adjutum iri confidat, ad ea consequenda quae contra ejus verbum desiderat? Absit enim ut quod ore suo Deus maledicit, benedictionis suae adjutorio prosequatur. Postremo, si pro voto ac spe non succedat, cohibebimur tamen ab impatientia, et qualiscunque nostrae conditionis detestatione; quod sciemus id esse murmurare adversus Deum, cujus arbitrio divitiae et paupertas, contemptus et honores dispensantur. In summa, qui se eo quo dictum est modo in Dei benedictionem reclinarit, nec ea quae furiose expeti ab hominibus solent malis artibus aucupabitur, quibus se nihil profecturum cogitabit, nec, si quid prospere acciderit, sibi imputabit, ac suae vel sedulitati, vel industriae, vel fortunae, sed Deo autori acceptum foret. Quod si florentibus aliorum rebus, ipse parum promoveat, imo etiam retro delabatur, majori tamen aequitate ac moderatione animi suam tenuitatem feret quam profanus quispiam mediocrem successum, qui voto duntaxat non respondeat: habens scilicet solatium, in quo tranquillius acquiescat quam in summo vel opulentiae vel potentiae fastigio; quia ut saluti suae conducit, ita res suas ordinari a Domino reputat. Sic Davidem (Psal. 131, 1) fuisse affectum videmus, qui dum sequitur Deum, seque ei regendum tradit, similem se testatur puero ablactato, neque ambulare in rebus altis vel mirabilibus supra se.

10. Neque in hac tantum parte constare piis animis debet illa tranquillitas et tolerantia, verum ad omnes etiam casus, quibus obnoxia est praesens vita, extendatur necesse est. Ergo nemo se rite abnegavit, nisi qui se totum ita resignavit Domino ut omnes vitae suae partes ejus arbitrio gubernari ferat. Qui vero sic animo compositus erit, quidquid accidat, nec miserum se reputabit, nec de sua sorte cum Dei invidia conqueretur. Quam

vero necessaria sit haec affectio, inde patebit, si consideres quot accidentibus subjecti simus. Alii atque alii morbi nos identidem infestant; nunc saevit pestilentia, nunc belli calamitatibus crudeliter vexamur; nunc gelu aut grando, spe anni devorata, sterilitatem inducit, quae nos ad penuriam redigat; uxor, parentes, liberi, propinqui, morte abripiuntur; incendio absumitur domus: haec sunt quorum eventu vitae suae maledicunt homines, suum natalem detestantur, coelum et lucem exsecrationi habent, obloquuntur Deo, et (ut sunt facundi ad blasphemias) iniquitatis eum et saevitiae accusant. Fidelem vero in his quoque oportet Dei clementiam et vere paternam indulgentiam intueri. Proinde, sive suas aedes, sublatis propinquis, in solitudinem redactas videat, ne sic quidem desinet benedicere Domino, quin potius ad hanc cogitationem se convertet: gratia tamen Domini, quae domum meam inhabitat, eam desolatam non relinquet. Sive adustis pruina segetibus, aut gelu consumptis, aut grandine proculcatis, imminere famem videat, non tamen despondebit animum, nec Deo invidiam faciet, sed in hac fiducia permanebit (Psal. 79, 13): nos tamen in tutela Domini sumus, et oves in pascuis ejus educatae; ille igitur alimenta nobis etiam in extrema sterilitate suppeditabit. Sive morbo afflictabitur, ne tum quidem frangetur doloris acerbitate, ut ad impatientiam prorumpat, atque ita cum Deo expostulet; sed justitiam ac lenitatem in Dei ferula considerando ad tolerantiam se revocabit. Denique, quidquid eveniet, quia sciet manu Domini ordinatum, placido gratoque animo suscipiet, ne contumaciter ejus imperio resistat, cujus in potestate se suaque omnia semel permisit. Facessat imprimis a pectore christiani hominis stulta illa et miserrima ethnicorum consolatio, qui ut animum contra res adversas confirmarent, eas fortunae imputabant: contra quam indignari stultum esse judicabant, quod ἄσκοπος esset ac temeraria, quae caecis oculis merentes simul ac immerentes vulneraret. Haec enim e converso pietatis est regula: solam Dei manum utriusque fortunae arbitram esse et moderatricem, ac eam quidem ipsam non ruere inconsiderato impetu, sed ordinatissima justitia nobis bona simul ac mala dispensare.

CAPUT VIII.

De crucis tolerantia, quae pars est abnegationis.

Partes hujus Capitis quatuor: 1) Crux quid sit: hujus necessitas et dignitas, sect. 1. et 2. — 2) Multiplex crucis utilitas describitur, sect. 3—6. — 3) Crucis species omnium aliarum praestantissima, quae tamen omnem doloris sensum minime tollit, sect. 7. et 8. — 4) Conflictus sub cruce descriptio, et ad Christi exemplum verae patientiae (a philosophis distinctae) effigies, sect. 9—11.

1. Quin altius etiamnum conscendere piam mentem decet, nempe quo discipulos suos vocat Christus, ut suam unusquisque

crucem tollat (Matth. 16, 24). Quoscunque enim Dominus cooptavit, ac suorum consortio dignatus est, ii se ad duram, laboriosam, inquietam, plurimisque ac variis malorum generibus refertam vitam praeparare debent. Sic est coelestis patris voluntas, ut certum de suis experimentum capiat, eos talem in modum exercere. A Christo primogenito suo exorsus, erga filios omnes suos hunc ordinem prosequitur. Nam quum esset ille filius prae aliis dilectus, et in quo patris animus acquiescebat, videmus tamen quam non indulgenter ac molliter habitus fuerit: ut vere dici queat, non modo perpetua cruce exercitatum fuisse, quamdiu terram incoluit, sed totam ejus vitam nihil aliud fuisse quam perpetuae crucis speciem. Causam apostolus assignat (Hebr. 5, 8), quod obedientiam discere oportuerit ex iis quae passus est. Cur nos ergo ab ea conditione eximamus, quam subire Christum caput nostrum oportuit; praesertim quum nostra causa subierit, ut nobis in se ipso patientiae exemplar exhiberet? Quamobrem apostolus omnibus filiis Dei hunc esse destinatum finem docet (Rom. 8, 29), ut conformes ejus fiant. Unde etiam insignis consolatio ad nos redit, in rebus duris atque asperis, quae adversae malaeque existimantur, nos Christi passionibus communicare; ut quemadmodum ille a malorum omnium labyrintho in gloriam coelestem ingressus est, ita in eandem per varias tribulationes deducamur. Sic enim loquitur alibi Paulus ipse (Phil. 3, 10): quod dum communionem discimus afflictionum ejus, simul apprehendimus potentiam resurrectionis; ac dum conformes reddimur morti ejus, ita praeparamur ad gloriosae resurrectionis consortium. Quantum hoc valere potest ad leniendam omnem crucis acerbitatem, quod quo magis rebus adversis afflictamur, eo certius confirmatur nostra cum Christo societas? cujus communione passiones ipsae non modo benedictae nobis fiunt, sed ad promovendam quoque nostram salutem multum afferunt adjumenti.

2. Adde quod Dominus noster crucem ferendam suscipere nihil necesse habuit nisi ad testandam approbandamque patri suam obedientiam; nobis vero multis rationibus necesse est sub assidua cruce vitam degere. Primum (ut natura nimium propensi sumus ad omnia carni nostrae tribuenda) nisi nobis imbecillitas nostra velut oculo demonstrata fuerit, facile virtutem nostram supra justum modum aestimamus, nec dubitamus, quidquid eveniat, contra omnes difficultates infractam fore et invictam. Unde in stolidam et inanem carnis confidentiam evehimur; qua freti contumaciter deinde superbimus in Deum ipsum, perinde ac si propriae nobis facultates citra ejus gratiam sufficerent. Hanc arrogantiam melius retundere non potest quam dum experimento nobis comprobat quanta non modo imbecillitate, sed etiam fragilitate laboremus. Ergo vel ignominia, vel paupertate, vel orbitate, vel morbo, vel aliis calamitatibus nos affligit, quibus sustinendis longe impares, quantum ad nos attinet, mox succumbimus. Sic humilitati discimus invocare ejus virtutem, quae sola sub pondere afflictionum

consistere nos facit. Quin etiam sanctissimi, utcunque Dei gratia non propriis viribus stare se noverint, de sua tamen fortitudine et constantia plus justo securi sunt, nisi eos crucis probatione in penitiorem sui notitiam adducat. Haec socordia Davidi (Psal. 30, 7) quoque obrepsit: ego dixi in quiete mea, non movebor perpetuo. Jehova, stabilieras in beneplacito tuo monti meo robur, abscondisti faciem tuam; fui perculsus. Fatetur enim torpore in rebus prosperis obstupefactos fuisse suos sensus, ut posthabita Dei gratia, a qua pendere debuerat, sibi innixus fuerit ut perpetuitatem sibi promitteret. Si hoc tanto prophetae accidit, quis nostrum non timeat ut caveat? Quod ergo, rebus tranquillis, majoris constantiae et patientiae opinione sibi blandiebantur, rebus asperatis humiliati, hypocrisin fuisse discunt. Talibus, inquam, documentis admoniti suorum morborum fideles, proficiunt ad humilitatem; ut prava carnis confidentia exuti ad Dei gratiam se conferant. Porro ubi se contulerunt, divinae virtutis praesentiam, in qua satis superque praesidii inest, experiuntur.

3. Atque id est quod Paulus docet, tribulationibus generari patientiam, patientia probationem (Rom. 5, 3). Nam quod Deus promisit fidelibus se adfuturum in tribulationibus, id verum esse sentiunt dum patienter subsistunt, ejus manu suffulti; quod suis viribus nequaquam possent. Patientia igitur experimentum affert sanctis, quod Deus, quam pollicitus est opem, re ipsa dum opus est exhibeat. Inde spes quoque eorum confirmatur: quando ingratitudinis nimiae foret, non exspectare in posterum quam constantem ac firmam experti sint Dei veritatem. Videmus jam quot uno contextu bona ex cruce nascantur. Illam enim quam falso de propria virtute praesumimus opinionem evertens, nostramque hypocrisin, quae delicias nobis facit, detegens, perniciosam carnis confidentiam excutit. Sic humiliatos in Deum unum reclinare docet; quo fit ut non opprimamur, nec succumbamus. Victoriam autem spes sequitur: quatenus scilicet Dominus, quod promisit praestando, suam in futurum veritatem stabilit. Sane ut solae sint istae rationes, apparet quam necessaria nobis sit crucis exercitatio. Neque enim parvi momenti est caecum tui amorem abstergi, ut imbecillitatis tuae conscius probe fias; imbecillitatis propriae sensu affici, ut diffidere tibi discas; diffidere tibi, ut fiduciam in Deum transferas; cordis fiducia in Deum recumbere, ut ipsius auxilio fretus ad ultimum invictus perseveres; consistere ipsius gratia, ut veracem esse in suis promissis intelligas; certitudinem promissionum ejus habere compertam, ut spes tua inde roboretur.

4. Alium quoque finem habet Dominus affligendi suos, ut ipsorum patientiam exploret, et ad obedientiam eos erudiat. Non equidem quod possint illi obedientiam praestare, nisi quam ipse dederit; sed ita placet ei praeclaris documentis testatas facere ac illustres quas in sanctos contulit gratias, ne intus otiosae lateant. Ergo tolerandi virtutem ac constantiam, qua servos suos instruxit,

in apertum proferendo, dicitur eorum patientiam explorare. Unde illae sunt loquutiones, quod tentaverit Deus Abraham, et pietatem ejus compertam habuerit ex eo quod non detrectasset proprium filium et unicum immolare (Gen. 22, 1. 12). Quare Petrus (1 Petr. 1, 7) non secus fidem nostram tribulationibus docet probari, quam aurum in fornace igni examinatur. Quis autem non expedire dicat ut praestantissimum patientiae donum, quod a Deo suo fidelis accepit, in usum producatur, ut certum manifestumque fiat? Neque enim aliter unquam homines ipsum pro merito aestimabunt. Quod si Deus ipse, ne in obscuro lateant, imo inutiles jaceant ac depereant quas fidelibus suis virtutes contulit, jure facit, dum illis excitandis materiam suppeditat, optimam rationem habent sanctorum afflictiones, sine quibus nulla foret eorum patientia. Ad obediendum quoque erudiri cruce dico; quia sic non ad proprium votum, sed Dei arbitrium vivere docentur. Sane, si omnia illis ex sententia fluerent, nescirent quid esset Deum sequi. Atque illud Seneca [1]) commemorat fuisse vetus proverbium, quum ad res adversas tolerandas quempiam hortarentur: Deum sequere. Quo scilicet innuebant, tum vere demum jugum Dei subire hominem, quum ejus ferulae manum ac tergum praeberet. Quod si aequissimum est ut coelesti patri nos per omnia obsequentes esse approbemus, non est certe detrectandum ut ad reddendam sibi obedientiam modis omnibus nos assuefaciat.

5. Necdum tamen perspicimus quam necessaria sit nobis isthaec obedientia, nisi simul reputamus quanta sit ad excutiendum Dei jugum carnis nostrae lascivia, simul atque mollius aliquantisper atque indulgentius habita est. Idem enim prorsus accidit illi quod equis refractariis, qui si aliquot dies otiosi saginantur, prae ferocitate domari postea nequeunt, nec sessorem recognoscunt, cujus imperio utcunque antea obtemperabant. Atque omnino illud in nobis perpetuum est quod fuisse in populo israelitico conqueritur Deus (Deut. 32, 15), ut pinguefacti et adipe obducti recalcitremus adversus eum qui nos aluit et enutrivit. Debebat quidem nos Dei beneficentia ad reputandam ac deamandam ejus bonitatem allicere; sed quando ea est nostra malignitas ut perpetuo ejus indulgentia potius corrumpamur, plusquam necessarium est nos aliqua disciplina contineri, ne in talem petulantiam exsultemus. Sic, ne immodica opum abundantia ferociamus, ne honoribus elati superbiamus, ne inflati reliquis vel animae vel corporis vel fortunae bonis insolescamus, Dominus ipse, prout providet expedire, occurrit, et carnis nostrae ferociam crucis remedio subigit ac refraenat. Idque variis modis, quantum scilicet unicuique salubre est. Neque enim aut iisdem morbis peraeque graviter laboramus omnes, aut perinde difficili curatione indigemus. Inde videre est ut alii alio crucis genere exerceantur. Quum autem

1) De vita beata c. 15.

alios lenius tractet, alios asperioribus remediis purget coelestis medicus, dum vult omnium sanitati consulere, neminem tamen immunem ac intactum praetermittit; quia omnes ad unum novit esse morbidos.

6. Adde quod non modo infirmitatem nostram praevenire, sed praeterita etiam delicta saepe corrigere necesse habet clementissimus pater, ut nos in legitima erga se obedientia contineat. Proinde quoties affligimur, subire protinus in mentem debet anteactae vitae recordatio. Ita procul dubio reperiemus, nos admisisse quod dignum ejusmodi castigatione esset. Neque tamen a peccati agnitione praecipue sumenda est ad patientiam exhortatio. Nam scriptura meliorem longe considerationem suppeditat, quum dicit rebus adversis nos a Domino corripi, ne cum hoc mundo damnemur (1 Cor. 11, 32). Ergo in ipsa quoque tribulationum acerbitate patris nostri clementiam erga nos ac benignitatem recognoscere convenit, quando ne tum quidem desinit salutem nostram promovere. Affligit enim non ut perdat vel perimat, sed potius ut a mundi damnatione liberet. Ea cogitatio nos deducet ad id quod alibi docet scriptura (Prov. 3, 11): fili mi, ne respuas correctionem Domini, neque afficiaris taedio quum ab eo argueris; quem enim diligit Deus, corripit, et eum velut pater filium amplectitur. Ubi ferulam patris agnoscimus, an nostrum non est obedientes potius docilesque filios exhibere, quam contumacia desperatos homines imitari, qui maleficiis induruerunt? Perdit nos Deus nisi a se delapsos correptione revocat. Ut recte ille dicat (Hebr. 12, 8), nos spurios esse, non filios, si extra disciplinam sumus. Perversissimi ergo sumus si ipsum ferre non possumus dum suam nobis benevolentiam et quam habet de salute nostra curam declarat. Hoc inter incredulos et fideles interesse docet scriptura, quod illi, velut inveteratae recoctaeque nequitiae mancipia, flagellis deteriores modo ac obstinatiores fiunt; hi, ceu filii ingenuitate praediti, ad poenitentiam proficiunt. Eligendum nunc utro in numero esse malis. Sed quoniam de hac re alibi dictum est, contentus breviter attigisse, finem faciam.

7. Porro singularis illa est consolatio, ubi pro justitia persequutionem patimur. Succurrere enim tum debet quanto nos honore dignetur Deus, quod ita nos peculiari militiae suae nota insignit. Persequutionem pati pro justitia dico, non tantum qui pro evangelii defensione, sed qui pro quolibet justitiae patrocinio laborant. Sive ergo in asserenda adversus satanae mendacia Dei veritate, sive in suscipienda bonorum atque innocentium contra improborum injurias tutela, necesse est incurrere in mundi offensiones et odia, unde aut vitae nostrae, aut fortunis, aut honori periculum immineat, ne grave sit nobis aut molestum eatenus impendere nos Deo, aut ne miseros in iis nos putemus, in quibus ipse suo ore nos beatos pronuntiavit (Matth. 5, 10). Paupertas quidem, si in se ipsa aestimetur, miseria est; similiter exsilium, contemptus, carcer, ignominia; mors denique ipsa extremum est

omnium calamitatum. Verum ubi aspirat favor Dei nostri, nihil est istorum quod non in felicitatem nobis cedat. Contenti ergo potius simus Christi testimonio quam falsa carnis aestimatione. Ita fiet ut apostolorum exemplo gaudeamus (Act. 5, 41), quoties nos reputabit dignos qui pro suo nomine contumeliam patiamur. Quid enim? si innocentes ac nobis bene conscii impiorum scelere exuimur facultatibus, ad inopiam quidem redigimur apud homines; sed verae apud Deum in coelis divitiae ita nobis accrescunt; si penatibus nostris extrudimur, eo interius recipimur in Dei familiam; si vexamur et contemnimur, eo firmiores agimus in Christo radices; si probris ac ignominia notamur, eo ampliore loco sumus in regno Dei; si trucidamur, ita nobis ingressus patefit ad beatam vitam. Pudeat nos minoris aestimare, quibus tantum pretium Dominus statuit, quam umbratiles et evanidas vitae praesentis illecebras.

8. Quum ergo his et similibus monitis abunde soletur scriptura quas pro justitiae defensione sustinemus vel ignominias vel calamitates, nimis ingrati sumus nisi libenter atque hilariter eas e manu Domini suscipimus. Praesertim quum sit haec crucis species fidelium maxime propria, qua vult Christus in nobis glorificari, quemadmodum et Petrus docet (1 Petr. 4, 11). Quia vero ingenuis naturis acerbius est contumeliam quam centum mortes pati, nominatim admonet Paulus non modo persequutiones nos manere, sed etiam probra, quia speramus in Deum vivum (1 Tim. 4, 10). Sicut alibi suo exemplo ambulare nos jubet per infamiam et bonam famam (2 Cor. 6, 8). Neque vero ea requiritur a nobis hilaritas, quae omnem acerbitatis dolorisque sensum tollat. Alioqui nulla in cruce esset sanctorum patientia, nisi et dolore torquerentur et angerentur molestia. Si nulla esset in egestate asperitas, nullus in morbis cruciatus, nulla in ignominia punctio, nullus in morte horror, cujus foret vel fortitudinis vel moderationis, ea susque deque habere? At quum unumquodque ipsorum ingenita sibi amaritudine nostros omnium animos naturaliter mordeat, in eo se profert fidelis hominis fortitudo, si ejusmodi amaritudinis sensu tentatus, utcunque graviter laboret, fortiter tamen obsistendo eluctatur. In eo se exserit patientia, si acriter exstimulatus timore tamen Dei refraenatur, ne in aliquam intemperiem erumpat; in eo elucet alacritas, si tristitia et moerore vulneratus in spirituali Dei consolatione acquiescit.

9. Hunc conflictum, quem adversus naturalem doloris sensum sustinent fideles, dum patientiae ac moderationi student, eleganter descripsit Paulus his verbis (2 Cor. 4, 8): in omnibus premimur, at non anxii reddimur; laboramus, at non destituimur; persequutionem patimur, at in ea non deserimur; dejicimur, at non perimus. Vides ut patienter ferre crucem non sit prorsus obstupescere et omni doloris sensu privari, quemadmodum Stoici magnanimum hominem stulte olim descripserunt, qui exuta humanitate, rebus adversis perinde ac prosperis, tristibus perinde

ac laetis afficeretur; imo qui instar lapidis nulla re afficeretur. Et quid ista sublimi sapientia profecerunt? nempe simulacrum patientiae depinxerunt, quod neque repertum est unquam inter homines, neque exstare potest. Quin potius, dum nimis exactam ac praecisam patientiam habere volunt, ejus vim sustulerunt e vita humana. Nunc quoque sunt inter Christianos novi Stoici, quibus non modo gemere ac flere, sed tristari quoque et sollicitum esse vitiosum est. Atque haec quidem paradoxa fere ab otiosis hominibus procedunt, qui speculando magis quam agendo se exercentes nihil quam talia paradoxa parere nobis queunt. At nihil nobis cum ferrea ista philosophia, quam magister ac dominus noster non verbo tantum, sed exemplo etiam suo damnavit. Nam et suis et aliorum malis ingemuit et illacrymavit, nec aliter discipulos suos instituit. Mundus, inquit, gaudebit; vos autem lugebitis ac flebitis (Joann. 16, 20). Ac, ne quis vitio id verteret, proposito edicto beatos pronuntiavit qui lugent (Matth. 5, 4). Nec mirum. Nam si improbantur omnes lacrymae, quid de Domino ipso judicabimus, cujus e corpore sanguineae lacrymae distillarunt (Luc. 22, 44)? Si quaelibet formido infidelitatis notatur, quo loco habebimus horrorem illum quo non leviter consternatum fuisse legimus? si omnis tristitia displicet, quomodo placebit quod animam suam fatetur esse tristem usque ad mortem (Matth. 26, 38)?

10. Haec eo dicere volui ut pios animos a desperatione revocarem, ne studio patientiae ideo protinus renuntient, quod naturalem doloris affectum exuere non possunt. Quod necesse est evenire iis qui ex patientia stuporem, ex homine forti et constanti stipitem faciunt. Sanctis enim tolerantiae laudem defert scriptura, dum ita malorum duritia afflictantur ut non frangantur nec concidant; ita amaritudine punguntur, ut simul perfundantur spirituali gaudio; ita premuntur anxietate, ut Dei consolatione exhilarati respirent. Interim versatur in eorum cordibus illa repugnantia, quod naturae sensus, quae sibi sentit adversa, refugit atque horret; pietatis autem affectus ad obedientiam divinae voluntatis etiam per has difficultates contendit. Hanc repugnantiam expressit Dominus quum ita loqueretur Petro (Joann. 21, 18): quum esses junior, cingebas te et ambulabas quo libebat; quum autem senueris, praecinget te alius, et ducet quo non voles. Non est sane verisimile, Petrum, quum necesse esset glorificare Deum per mortem, invitum ac restitantem eo tractum esse; alioqui parum haberet laudis ejus martyrium. Verum utcunque cordis summa alacritate divinae ordinationi pareret, quia tamen humanitatem non exuerat, duplici voluntate distringebatur. Nam dum cruentam illam mortem quam erat obiturus, per se reputabat, ejus horrore perculsus, libenter effugisset. Rursum dum succurrebat Dei imperio se ad eam vocari, evicto ac proculcato timore, libenter atque adeo hilariter eam subibat. Hoc ergo studendum est, si Christi discipuli esse volumus, ut tanta Dei observantia atque ob-

edientia imbuantur animi nostri, quae contrarias omnes affectiones domare ac subjugare ejus ordinationi queat. Ita fiet ut, quocunque vexemur crucis genere, in summis etiam animi angustiis patientiam constanter retineamus. Res enim ipsae adversae habebunt suam asperitatem qua mordeamur. Sic morbo afflicti et ingemiscemus, et inquietabimur et sanitatem expetemus; sic egestate pressi, sollicitudinis et tristitiae aculeis perstringemur; sic ignominiae, contemptus, injuriae dolore feriemur; sic in funeribus nostrorum debitas naturae lacrymas exsolvemus. Sed haec semper erit clausula: atqui Dominus ita voluit, ergo ejus voluntatem sequamur. Imo inter ipsas doloris punctiones, inter gemitus et lacrymas, necesse est interveniat haec cogitatio, quae animum ad ea ipsa quorum causa sic afficitur, alacriter ferenda inclinet.

11. Quoniam autem praecipuam crucis tolerandae rationem a divinae voluntatis consideratione sumpsimus, paucis definiendum est quid inter philosophicam ac christianam patientiam intersit. Equidem paucissimi ex philosophis eo rationis conscenderunt ut manu Dei nos exerceri per afflictiones intelligerent, et Deo hac in parte obtemperandum censerent. Sed illi quoque ipsi non aliam afferunt rationem, nisi quia ita necesse sit. Quid autem istud est dicere nisi cedendum esse Deo, quia frustra contendas obluctari? Nam si Deo tantum paremus quia necesse est, si evadere liceat, parere desinemus. Scriptura autem longe aliud in voluntate Dei considerare jubet, nempe justitiam primum et aequitatem, deinde salutis nostrae curam. Hujusmodi ergo ad patientiam sunt christianae exhortationes. Sive paupertas, sive exsilium, sive carcer, sive contumelia, sive morbus, sive orbitas, seu quid aliud simile nos cruciat, cogitandum nihil istorum accidere nisi nutu ac providentia Dei; porro ipsum nihil nisi justissimo ordine agere. Quid enim? Annon innumera ac quotidiana nostra delicta promerentur severius ac gravioribus ferulis castigari, quam quae nobis ab ejus clementia infliguntur? Annon aequissimum est carnem nostram domari, et veluti jugo assuefieri, ne libidinose pro suo ingenio ferociat? Annon digna est justitia et veritas Dei cujus causa laboremus? Quod si indubia Dei aequitas in afflictionibus apparet, non possumus sine iniquitate vel obmurmurare vel obluctari. Non audimus jam illam frigidam cantionem: cedendum quia necesse est; sed vividam ac plenam efficaciae praeceptionem: obtemperandum, quia resistere nefas est; patienter ferendum, quoniam impatientia sit adversus Dei justitiam contumacia. Jam vero quia illud demum amabile nobis est quod saluti ac bono esse nobis agnoscimus, hac etiam parte consolatur nos optimus pater, dum asserit, se eo ipso quod nos cruce affligit, saluti nostrae consulere. Quod si salutares nobis tribulationes esse constat, cur non grato placidoque animo eas susciperemus? Quare eas patienter ferendo non succumbimus necessitati, sed bono nostro acquiescimus. Istae, inquam, cogitationes faciunt, ut quantum animi nostri contrahuntur in cruce, naturali acerbitatis sensu, tantum

spirituali laetitia diffundantur. Unde et gratiarum actio sequitur, quae nulla sine gaudio esse potest. Quod si laus Domini, et gratiarum actio non nisi ab hilari laetoque pectore emanare potest, nihil autem est quod eam interpellare in nobis debeat, hinc apparet quam necessarium sit, crucis amaritudinem spirituali gaudio temperari.

CAPUT IX.

De meditatione futurae vitae.

Partes Capitis tres: 1) Praecipua crucis utilitas ea est, quod nos variis modis tum ad praesentis vitae contemptum assuefacit, tum ad futurae meditationem excitat, sect. 1. et 2. — 2) Necesse est, nos ita vi abstrahi ex praesenti vita, ut illam neque fugiamus, neque odio prosequamur: sed futurae desiderio praesentem alacriter in morte deseramus, cum bona summi nostri Imperatoris venia, sect. 3. et 4. — 3) Infirmitatis nostrae mortem formidantis descriptio, correctio, et tuta remedia, sect. 5. et 6.

1. Quocunque autem tribulationis genere premamur, respiciendus semper est hic finis, ut assuescamus ad praesentis vitae contemptum, indeque ad futurae meditationem excitemur. Quoniam enim optime novit Deus quantopere in belluinum mundi hujus amorem simus natura inclinati, aptissimam rationem adhibet ad nos retrahendos et torporem excutiendum, ne nimis tenaciter in eo amore inhaerescamus. Nemo quidem est nostrum, qui non videri cupiat ad coelestem immortalitatem toto vitae curriculo aspirare et eniti. Pudet enim nos nulla re antecellere brutas pecudes: quarum conditio nihilo nostra inferior futura esset, nisi spes aeternitatis post mortem nobis supersit. Verum si consilia, studia, facta cujusque examines, nihil aliud illic videbis quam terram. Inde autem stupiditas, quod mens nostra fulgore inani opum, potentiae, honorum, perstricta hebetatur, ne longius cernat. Cor etiam avaritia, ambitione, libidine occupatum degravatur, ne altius assurgat. Denique tota anima carnis illecebris irretita, felicitatem in terra suam quaerit. Huic malo ut occurrat Dominus, assiduis miseriarum documentis suos de praesentis vitae vanitate edocet. Ergo, ne altam sibi et securam pacem in ea promittant, vel bellis, vel tumultibus, vel latrociniis, vel aliis injuriis inquietari saepe infestarique permittit. Ne aviditate nimia fluxis et caducis divitiis inhient, aut in iis quas possident acquiescant, nunc exsilio, nunc sterilitate terrae, nunc incendio, nunc aliis modis ad inopiam eos redigit, aut certe in mediocritate continet. Ne nimium placide in bonis conjugii delicientur, aut uxorum improbitate vexari facit, aut mala progenie ipsos humiliat, aut orbitate affligit. Quod si in his omnibus indulgentior illis est, ne tamen vel stulta gloria intumescant, vel confidentia exsultent, morbis et periculis ob oculos illis ponit quam instabilia

sint ac evanida quaecunque mortalitati obnoxia sunt bona. Tum ergo demum rite proficimus crucis disciplina, ubi discimus hanc vitam, quum in se aestimatur, inquietam, turbulentam, innumeris modis miseram, nulla ex parte plane beatam esse; omnia quae aestimantur ejus bona, incerta, fluida, vana, multisque admixtis malis vitiata esse; atque ex eo simul constituimus, nihil hic quaerendum aut sperandum quam certamen; attollendos in coelum oculos, ubi de corona cogitamus. Sic enim habendum est, nunquam serio ad futurae vitae desiderium ac meditationem erigi animum, nisi praesentis contemptu ante imbutus fuerit.

2. Siquidem inter ista duo nihil medium est: aut vilescat nobis terra oportet, aut intemperato amore sui vinctos nos detineat. Proinde, si qua aeternitatis cura est, huc diligenter incumbendum ut malis istis compedibus nos explicemus. Porro, quoniam plurimas blanditias habet praesens vita quibus nos pelliciat, multam amoenitatis, gratiae, suavitatis speciem qua nos demulceat, magnopere nostra refert identidem nos avocari, ne talibus lenociniis fascinemur. Quid enim, obsecro, fieret si perpetuo bonorum ac felicitatis concursu hic frueremur, quum assiduis malorum stimulis non possimus satis expergefieri ad reputandam ejus miseriam? Vitam humanam fumi vel umbrae instar esse, non modo eruditis notum est, sed vulgus quoque hominum proverbium nullum magis tritum habet. Et quia rem esse videbant in primis cognitu utilem, multis insignibus sententiis commendarunt. Verum nulla fere res est quam vel negligentius expendamus vel minus meminerimus. Omnia enim molimur perinde atque immortalitatem nobis in terra constituentes. Si effertur funus aliquod, vel inter sepulcra ambulamus, quia tunc oculis obversatur mortis simulacrum, egregie, fateor, de vitae hujus vanitate philosophamur. Quanquam ne id quidem facimus perpetuo: plerumque enim nihil nos afficiunt ista omnia. Verum ubi accidit, momentanea est philosophia, quae simul atque terga vertimus, evanescit, ac ne minimum quidem post se recordationis vestigium relinquit, denique non aliter effluit atque theatralis plausus in jucundo aliquo spectaculo. Neque enim mortis tantum, sed mortalitatis quoque ipsius obliti, ac si nullus unquam de ea rumor ad nos pervenisset, in supinam terrenae immortalitatis securitatem revolvimur. Si quis interim proverbium occinat, hominem animal esse ἐφήμερον, fatemur id quidem, sed adeo nulla attentione, ut perpetuitatis cogitatio nihilominus animis insideat. Quis ergo neget, nobis omnibus summum operae pretium esse, non dico verbis admoneri, sed quibuscunque fieri potest experimentis convinci de misera terrestris vitae conditione: quando vix convicti etiam desinimus prava stultaque ejus admiratione obstupescere, ac si ultimam bonorum metam in se contineret? Quod si necesse habet Deus nos erudire, nostri vicissim officii est auscultare vocanti, et torporem nostrum vellicanti, ut contempto mundo ad futurae vitae meditationem toto pectore contendamus.

3. Sed enim ad talem praesentis vitae contemptum sese assuefaciant fideles, qui neque ejus odium generet, nec adversus Deum ingratitudinem. Siquidem haec vita, utcunque infinitis miseriis referta sit, censetur tamen merito inter non aspernandas Dei benedictiones. Quare si nihil in ea re recognoscimus divini beneficii, rei jam sumus non parvae in Deum ipsum ingratitudinis. Praesertim vero fidelibus testimonium esse debet divinae benevolentiae; quando ad salutem eorum promovendam tota est destinata. Prius enim quam aeternae gloriae haereditatem nobis palam exhibeat, minoribus documentis se nobis patrem vult declarare. Ea sunt quae quotidie ab ipso nobis conferuntur bona. Quum ergo nobis serviat vita haec ad intelligendam Dei bonitatem, fastidiemusne eam quasi nullam boni micam in se haberet? Hunc igitur sensum atque affectum induere nos oportet, ut ipsam reponamus inter minime respuenda divinae benignitatis dona. Nam si deessent scripturae testimonia, quae plurima sunt et clarissima, ipsa quoque natura nos hortatur ad reddendam Domino gratiarum actionem, quod in ejus lucem nos protulit, quod usuram nobis concedit, quod omnia ad eam conservandam necessaria praesidia largitur. Et multo illa major est ratio, si reputamus in ea nos ad gloriam regni coelestis quodammodo praeparari. Sic enim Dominus ordinavit, ut qui olim coronandi sunt in coelo, certamina prius in terris obeant, ne triumphent nisi superatis belli difficultatibus et parta victoria. Deinde altera: quod variis beneficiis divinae benignitatis suavitatem delibare in ea incipimus; quo spes ac desiderium nostrum acuatur ad plenam ejus revelationem expetendam. Ubi constitutum illud fuerit, divinae clementiae munus esse quod terrenam vitam vivimus, cujus gratia ut sumus illi obligati, ita memores gratosque esse oportere, tum opportune descendemus ad considerandam miserrimam ejus conditionem; quo scilicet extricemur a nimia ejus cupiditate, ad quam, ut dictum est, ultro natura propendemus.

4. Porro, quidquid detrahitur pravo ejus amori, debet melioris vitae desiderio accedere. Fateor sane verissime sensisse eos quibus visum est optimum, non nasci; proximum, quam citissime aboleri; siquidem Dei lumine et vera religione destituti quid in ea cernere poterant non infaustum ac tetrum? Nec sine ratione illi, qui natales suorum moerore ac lacrymis, funera solenni gaudio prosequebantur. Sed id faciebant sine profectu, quia recta fidei doctrina orbati, non videbant quomodo piis in bonum cedat, quod per se nec beatum nec desiderabile est. Itaque judicium suum desperatione terminabant. Hic ergo sit scopus fidelium in aestimanda mortali vita, ut dum intelligunt nihil per se quam miseriam esse, eo alacriores et magis expediti totos se ad futurae illius et aeternae meditationem conferant. Ubi ad eam comparationem ventum est, tum vero illa non modo secure negligi potest, sed prae hac penitus contemnenda est ac fastidienda. Nam

si coelum patria est, quid aliud terra quam exsilium? Si migratio e mundo est in vitam ingressus, quid aliud mundus quam sepulcrum? in ipso manere, quid aliud quam in morte demersum esse? Si liberari a corpore, est asseri in solidam libertatem, quid aliud est corpus quam carcer? Si Dei praesentia frui suprema felicitatis summa est, nonne ea carere miserum? Atqui, donec e mundo evaserimus, peregrinamur a Domino (2 Cor. 5, 6). Ergo, si cum coelesti vita terrena comparetur, non dubium quin facile et contemnenda et proculcanda sit. Odio certe habenda nunquam est, nisi quatenus nos peccato tenet obnoxios; quanquam ne illud quidem odium proprie in ipsam convertendum est. Utcunque sit, nos tamen ita ejus vel taedio vel odio affici decet, ut finem ejus desiderantes, parati quoque simus ad arbitrium Domini in ea manere, quo scilicet taedium nostrum sit procul ab omni murmure et impatientia. Est enim instar stationis, in qua nos Dominus collocavit, tamdiu nobis conservanda quoad ille revocarit. Deflet quidem sortem suam Paulus (Rom. 7, 24), quod voto suo diutius corporis vinculis alligatus teneatur, et suspirat ardenti redemptionis desiderio; nihilominus, ut Dei imperio pareat, paratum se ad utrumque profitebatur (Phil. 1, 23); quia se id Deo debere agnoscit ut nomen ejus vel per mortem vel vitam glorificet. Ipsius autem est statuere quid maxime ad gloriam suam expediat. Itaque si Domino vivere ac mori nos decet, ejus arbitrio relinquamus mortis vitaeque nostrae terminum; sed ita, ut et illius studio flagremus, et in meditatione simus assidui; hanc vero, prae futura immortalitate contemnamus, et ob peccati servitutem ei renuntiare, quoties Domino placuerit, optemus.

5. Hoc vero portenti simile, quod pro illo mortis desiderio, tanta ejus formidine tenentur multi, qui se christianos esse jactant, ut ad quamlibet ejus mentionem contremiscant, velut rei penitus ominosae et infaustae. Equidem non est mirum si naturalis sensus in nobis exhorrescat, audita nostri dissolutione. At istud nullo modo ferendum, non esse in pectore christiano pietatis lumen, quod majori consolatione qualemcunque illum timorem superet ac supprimat. Nam si cogitemus, hoc instabile, vitiosum, corruptibile, caducum, emarcidum, putre corporis nostri tabernaculum ideo dissolvi, ut in firmam, perfectam, incorruptibilem, coelestem denique gloriam mox instauretur: an non ardenter fides expetere coget quod natura reformidat? Si cogitemus per mortem ab exsilio nos revocari, ut patriam, et coelestem patriam incolamus, an nihil inde solatii consequemur? At nihil est quod non permanere appetat. Fateor sane, atque ideo ad futuram immortalitatem respiciendum nobis contendo, ubi stata conditio obtingat, quae in terra nusquam apparet. Optime enim Paulus (2 Cor. 5, 2) fideles alacriter ad mortem pergere docet, non quia velint exui, sed quia superindui cupiant. An vero bruta animalia, atque adeo inanimae ipsae creaturae usque ad ligna et lapides, praesentis suae vanitatis sibi consciae, in ultimum resurrec-

tionis diem intentae erunt, ut cum filiis Dei a vanitate eximantur (Rom. 8, 19), nos et ingenii luce praediti, et supra ingenium, Dei spiritu illuminati, quum de essentia nostra agitur, non attollemus animos ultra hanc terrae putredinem? Verum non est hujus instituti aut loci contra tantam hanc perversitatem agere. Et jam initio professus sum me locorum communium fusiorem tractationem hic minime velle suscipere. Ego hujusmodi timidulis animis suaderem ut Cypriani libellum de mortalitate legerent, nisi digni essent qui ad philosophos ablegarentur, ut inspecto, quem illi prae se ferunt, mortis contemptu, erubescere incipiant. Hoc tamen habeamus constitutum, neminem bene in Christi schola profecisse, nisi qui et mortis et ultimae resurrectionis diem cum gaudio exspectet. Nam et hac nota fideles universos describit Paulus (Tit. 2, 13), et scripturae familiare est quoties solidae laetitiae argumentum proponere vult, eo nos revocare. Exsultate, inquit Dominus (Luc. 21, 28), et levate capita vestra; appropinquat enim redemptio vestra. An rationabile, quaeso, est ut quod ille tantum valere voluit ad exsultationem et alacritatem in nobis excitandam, nihil quam tristitiam ac consternationem pariat? Si ita est, quid adhuc eo quasi magistro gloriamur? Saniorem ergo mentem concipiamus; atque, ut repugnet caeca et stupida carnis cupiditas, non dubitemus adventum Domini non votis modo, sed gemitu etiam ac suspiriis, velut rem omnium faustissimam, expetere. Adveniet enim nobis redemptor, qui ab hoc immenso malorum et miseriarum omnium gurgite extractos in beatam illam vitae et gloriae suae haereditatem inducat.

6. Sic est sane: totam fidelium nationem, quamdiu terram inhabitant, oportet esse tanquam oves mactationi destinatas, quo Christo capiti suo conformentur (Rom. 8, 36). Deploratissimi ergo essent, nisi, in coelum mente erecta, superarent quidquid in mundo est, et praesentem rerum faciem trajicerent. Contra, ubi semel caput supra omnia terrena extulerint, etiamsi videant florentes impiorum opes et honores, si alta pace frui, si rerum omnium splendore ac luxu superbire, si deliciis omnibus affluere cernant, si praeterea eorum improbitate pulsentur, si contumelias ab eorum fastu sustineant, si avaritia expilentur, si alia quavis libidine vexentur: non difficulter se in talibus quoque malis sustinebunt. Erit enim sub oculis dies ille, quo Dominus in regni sui quietem fideles suos recipiet, absterget ab eorum oculis omnem lacrymam, stola gloriae et laetitiae ipsos induet, deliciarum suarum inenarrabili suavitate pascet, in suae altitudinis societatem evehet, denique felicitatis suae participatione dignabitur (Jes. 25, 8; Apoc. 7, 17). Impios vero illos, qui in terra floruerint, in extremam ignominiam projiciet; eorum delicias cruciatibus, risum et laetitiam fletu stridoreque dentium permutabit, pacem diro conscientiae tormento inquietabit, mollitiem plectet igne inexstincto; piis etiam, quorum patientia abusi fuerint, eorum capita subjiciet. Haec enim est justitia, teste Paulo (2 Thess. 1, 6), dare miseris

et injuste afflictis relaxationem, reddere vero afflictionem improbis qui pios affligunt, quum revelabitur Dominus Jesus e coelo. Haec profecto unica est nostra consolatio: quae si auferatur, aut necesse erit despondere animum, aut vanis mundi solatiis in exitium nostrum delinire. Siquidem et propheta (Psal. 73, 2) sibi vacillasse pedes confitetur, dum in praesenti impiorum prosperitate reputanda nimium immoratur, neque potuisse aliter consistere quam dum sanctuarium Dei ingressus, ad novissimum piorum ac malorum finem convertit oculos. Ut uno verbo concludam, tunc demum in pectoribus fidelium triumphat crux Christi de diabolo, carne, peccato et impiis, si oculi in resurrectionis potentiam convertuntur.

CAPUT X.

Quomodo utendum praesenti vita ejusque adjumentis.

Partes hujus Capitis: 1) Hujus doctrinae necessitas et utilitas: quae extrema item nobis fugienda, si praesenti vita ejusque adjumentis recte uti cupimus, sect. 1. et 2. — 2) Horum extremorum alterum, nempe carnis intemperies diligenter est compescenda, idque quatuor modis ordine descriptis, sect. 3—6.

1. Talibus rudimentis probe nos simul instituit scriptura, quis rectus sit bonorum terrestrium usus: res in componenda vitae ratione minime negligenda. Nam si vivendum est, utendum quoque necessariis vitae adminiculis. Nec fugere ea quoque possumus quae videntur oblectationi magis quam necessitati inservire. Modum ergo tenere oportet, ut pura conscientia sive ad necessitatem sive ad oblectamentum utamur. Eum Dominus verbo suo praescribit, quum docet, vitam praesentem quandam peregrinationem suis esse, qua in coeleste regnum contendunt. Si per terram transeundum est duntaxat, non dubium quin eatenus utendum sit ejus bonis, ut cursum nostrum juvent potius quam morentur. Ideo non abs re suadet Paulus, hoc mundo ita utendum esse quasi non utamur (1 Cor. 7, 30); eodem animo emendas esse possessiones quo venduntur. Verum quia lubricus est hic locus, et utramque in partem proclivis ad lapsum, studeamus pedem figere ubi tuto stare liceat. Fuerunt enim nonnulli, boni et sancti alioqui homines, qui quum viderent intemperiem ac luxuriam effraeni libidine perpetuo evagari nisi severius coerceatur, corrigere autem tam perniciosum malum cuperent, quae una illis occurrebat ratio, corporeis bonis uti homini permiserunt, quatenus necessitatis interesset. Pium quidem consilium; sed impendio austeriores fuerunt. Nam (quod est valde periculosum) arctiores laqueos induerunt conscientiis, quam quibus verbo Domini stringerentur. Necessitas porro illis est, ab omnibus abstinere quibus carere possis.

Ita secundum eos vix ad panem cibarium et aquam addere quidquam liceret. Aliorum major austeritas, qualis refertur de Cratete Thebano, qui opes suas in mare projecit, quia nisi perirent, perditum se ab illis iri putabat. Multi autem hodie, dum praetextum quaerunt, quo in rerum externarum usu carnis intemperies excusetur, et interim lascivienti viam sternere volunt, pro confesso assumunt, quod minime illis concedo, nulla modificatione restringendam esse hanc libertatem, sed permittendum cujusque conscientiae ut usurpet quantum sibi licere videat. Equidem fateor, nec debere nec posse conscientias statis praecisisque legum formulis hic alligari; sed quum scriptura generales legitimi usus tradat regulas, secundum illas certe limitandus nobis est.

2. Sit hoc principium: usum donorum Dei non aberrare, quum in eum finem refertur in quem illa nobis autor ipse creavit ac destinavit; siquidem in bonum nostrum creavit, non perniciem. Quamobrem nemo iter rectius tenebit, quam qui diligenter finem hunc intuebitur. Jam si reputemus quem in finem alimenta creaverit, reperiemus non necessitati modo, sed oblectamento quoque ac hilaritati voluisse consulere. Sic in vestibus, praeter necessitatem, finis ei fuit decorum et honestas. In herbis, arboribus et frugibus, praeter usus varios, aspectus gratia et jucunditas odoris. Nisi enim id verum esset, non recenseret propheta inter beneficia Dei, quod vinum laetificat cor hominis, quod oleum splendidam ejus faciem reddit (Psal. 104, 15). Non commemorarent passim scripturae, ad commendandam ejus benignitatem, ipsum ejusmodi omnia dedisse hominibus. Et ipsae naturales rerum dotes satis demonstrant quorsum et quatenus frui liceat. An vero tantam floribus pulchritudinem indiderit Dominus, quae ultro in oculos incurreret, tantam odoris suavitatem, quae in olfactum influeret, et nefas erit vel illos pulchritudine, vel hunc odoris gratia affici? Quid? annon colores sic distinxit ut alios aliis faceret gratiores? Quid? annon auro et argento, ebori ac marmori gratiam attribuit, qua prae aliis aut metallis aut lapidibus pretiosa redderentur? Denique annon res multas, citra necessarium usum, commendabiles nobis reddidit?

3. Facessat ergo inhumana illa philosophia, quae dum nullum nisi necessarium usum concedit ex creaturis, non tantum maligne nos privat licito beneficentiae divinae fructu, sed obtinere non potest, nisi hominem cunctis sensibus spoliatum in stipitem redegerit. Sed non minus diligenter altera ex parte occurrendum est carnis libidini: quae nisi in ordinem cogitur, sine modo exundat, et habet, ut dixi, suos suffragatores, qui sub praetextu concessae libertatis, nihil non illi permittunt. Primo fraenum illi unum injicitur, si statuatur, ideo condita nobis esse omnia ut cognoscamus autorem, ac ejus indulgentiam erga nos gratiarum actione prosequamur. Ubi gratiarum actio, si te epulis aut vino ita ingurgites ut vel obstupescas, vel inutilis reddaris ad pietatis

tuaeque vocationis officia? Ubi Dei recognitio, si caro ex nimia abundantia in foedam libidinem ebulliens, mentem impuritate sua inficit, ne quid recti aut honesti cernas? Ubi in vestibus gratitudo erga Deum, si sumptuoso earum ornatu et nos admiremur, et alios fastidiamus? si elegantia et nitore ad impudicitiam nos comparemus? Ubi recognitio Dei, si in earum splendorem defixae sint mentes? Nam totos suos sensus multi sic deliciis addicunt, ut mens obruta jaceat: multi marmore, auro, picturis ita delectantur ut marmorei fiant, vertantur quasi in metalla, similes sint pictis figuris. Nidor culinae vel odorum suavitas alios obstupefacit, ne quid spirituale olfaciant. Id quoque ipsum in reliquis videre est. Quamobrem constat, hic jam abutendi licentiam aliquantum cohiberi, et confirmari illam Pauli regulam (Rom. 13, 14), ne carnis curam agamus ad ejus concupiscentias, quibus si nimium conceditur, sine modo vel temperie ebulliunt.

4. Sed nulla certior aut expeditior via est quam quae nobis fit a praesentis vitae contemptu et coelestis immortalitatis meditatione. Inde enim consequuntur duae regulae, ut qui utuntur hoc mundo, perinde affecti sint, ac si non uterentur; qui uxores ducunt, ac si non ducerent; qui emunt, ac si non emerent, quemadmodum Paulus praecipit (1 Cor. 7, 30 seqq.). Deinde ut non minus placide ac patienter penuriam, quam moderate abundantiam ferre noverint. Qui praescribit utendum hoc mundo tanquam non utaris, non modo in cibo et potu gulae intemperiem, in mensis, aedificiis, vestibus nimiam mollitiem, ambitionem, superbiam, fastum, morositatem exscindit, sed omnem curam atque affectionem, quae te vel abducat vel impediat a coelestis vitae cogitatione et excolendae animae studio. Atqui vere illud olim a Catone dictum est: cultus magnam curam, magnam virtutis esse incuriam; et veteri proverbio usurpatum: eos qui multum in corporis cura occupantur, fere animae esse negligentes. Ergo, ut ad certam formulam non exigenda sit fidelium in rebus externis libertas, huic tamen certe legi subjecta est, ut quam minimum sibi indulgeant; contra, perpetua animi intentione sibi instent ad rescindendum omnem supervacuae copiae apparatum, nedum coercendam luxuriam, ac diligenter caveant ne ex adjumentis sibi faciant impedimenta.

5. Altera regula erit, ut quibus res angustae sunt ac tenues, patienter carere noverint, ne immodica earum cupiditate sollicitentur. Quam qui tenent, non mediocriter in schola Domini profecerunt. Quemadmodum vix habere potest, quo se discipulum Christi esse probet, qui non hac in parte aliquatenus saltem profecerit. Nam praeterquam quod rerum terrenarum appetentiam comitantur pleraque alia vitia, qui impatienter fert penuriam, contrarium etiam in abundantia morbum, ut plurimum, prodit. Hoc intelligo, quod qui sordida veste erubescet, pretiosa gloriabitur; qui tenui coenula non contentus lautioris desiderio inquie-

tabitur, intemperanter quoque lautitiis illis abutetur, si contingant; qui privatam humilemque conditionem difficulter feret ac inquieto animo, si ad honores conscendat, a fastu haudquaquam abstinebit. Huc ergo contendant omnes quibus non fictum pietatis studium est, ut discant, apostoli exemplo (Phil. 4, 12), satiari et esurire, abundare et penuriam pati. Habet praeterea scriptura et tertiam regulam, qua rerum terrenarum usum modificat: de qua nonnihil dictum est, quum praecepta caritatis tractaremus. Statuit enim, omnes illas sic esse datas nobis Dei benignitate et in commodum nostrum destinatas, ut sint velut deposita quorum reddenda sit olim ratio. Sic ergo dispensare oportet, ut assidue auribus nostris insonet vox illa: redde rationem villicationis tuae (Luc. 16, 2). Simul occurrat, a quo ejusmodi ratio exigatur, nempe ab eo qui, ut abstinentiam, sobrietatem, frugalitatem, modestiam tantopere commendavit, luxum, superbiam, ostentationem, vanitatem denique exsecratur; cui non alia bonorum dispensatio approbatur, quam quae sit cum caritate conjuncta: qui delicias quaslibet, quae a castitate ac puritate hominis animum abstrahunt, vel mentem caligine hebetant, ore suo jam condemnavit.

6. Postremo est illud notabile, quod Dominus unumquemque nostrum in cunctis vitae actionibus in suam vocationem intueri jubet. Novit enim quanta inquietudine ferveat humanum ingenium, quam desultoria levitate huc atque illuc feratur, quam cupida sit ad res diversas simul amplexandas ejus ambitio. Ergo, ne stultitia et temeritate nostra omnia sursum deorsum miscerentur, distinctis vitae generibus sua cuique officia ordinavit. Ac ne quis temere suos fines transsiliret, ejusmodi vivendi genera vocationes appellavit. Suum ergo singulis vivendi genus est quasi statio a Domino attributa, ne temere toto vitae cursu circumagantur. Adeo autem necessaria est ita distinctio, ut actiones omnes nostrae inde coram ipso aestimentur, ac saepe quidem longe aliter quam pro humanae ac philosophicae rationis judicio. Nullum magis praeclarum facinus habetur, etiam apud philosophos, quam liberare tyrannide patriam. Atqui voce coelestis arbitri aperte damnatur, qui privatus manum tyranno intulerit. Verum nolo in recensendis exemplis immorari. Satis est si noverimus vocationem Domini esse in omni re bene agendi principium ac fundamentum; ad quam qui se non referet, nunquam rectam in officiis viam tenebit. Poterit forte interdum nonnihil in speciem laudabile designare; sed illud, qualecunque sit in conspectu hominum, apud Dei thronum respuetur. Deinde in ipsis vitae partibus nulla erit symmetria. Proinde tum optime composita erit tua vita quum ad hunc scopum dirigetur, quia nec quisquam propria temeritate impulsus plus tentabit quam ferat sua vocatio, quia siet fas non esse transsilire suas metas. Qui obscurus erit privatim vitam non aegre colet, ne gradum in quo divinitus lo-

catus erit deserat. Rursum haec erit curis, laboribus, molestiis aliisque oneribus non parva levatio, dum quisque sciet Deum in his omnibus sibi esse ducem. Libentius magistratus partes suas obibit, paterfamilias se ad officium astringet, quisque in suo vitae genere incommoda, sollicitudines, taedia, anxietates perferet ac vorabit, ubi persuasi fuerint onus cuique a Deo esse impositum. Hinc et eximia consolatio nascetur, quod nullum erit tam sordidum ac vile opus, quod (modo tuae vocationi pareas) non coram Deo resplendeat et pretiosissimum habeatur.

Jenae, typis Fr. Frommanni.

CLARK'S FOREIGN THEOLOGICAL LIBRARY—*Continued.*

The following are the works from which a Selection may be made (non-subscription prices within brackets):—

Dr. Hengstenberg.—Commentary on the Psalms. By E. W. Hengstenberg, D.D., Professor of Theology in Berlin. In Three Vols. 8vo. (33s.)

Dr. Gieseler.—Compendium of Ecclesiastical History. By J. C. L. Gieseler, D.D., Professor of Theology in Göttingen. Five Vols. 8vo. (£2, 12s. 6d.)

Dr. Olshausen.—Biblical Commentary on the Gospels and Acts, adapted especially for Preachers and Students. By Hermann Olshausen, D.D., Professor of Theology in the University of Erlangen. In Four Vols. 8vo. (£2, 2s.)

Biblical Commentary on the Romans, adapted especially for Preachers and Students. By Hermann Olshausen, D.D. In One Vol. 8vo. (10s. 6d.)

Biblical Commentary on St. Paul's First and Second Epistles to the Corinthians. By Hermann Olshausen, D.D. In One Vol. 8vo. (9s.)

Biblical Commentary on St. Paul's Epistles to the Galatians, Ephesians, Colossians, and Thessalonians. By Hermann Olshausen, D.D. One Vol. 8vo. (10s. 6d.)

Biblical Commentary on St. Paul's Epistle to the Philippians, to Titus, and the First to Timothy; in continuation of the Work of Olshausen. By Lic. August Wiesinger. In One Vol. 8vo. (10s. 6d.)

Biblical Commentary on the Hebrews. By Dr. Ebrard. In continuation of the Work of Olshausen. In One Vol. 8vo. (10s. 6d.)

Dr. Neander.—General History of the Christian Religion and Church. By Augustus Neander, D.D. Translated from the Second and Improved Edition. Nine Vols. 8vo. (£2, 11s. 6d.)

This is the only Edition in a Library size.

Prof. H. A. Ch. Havernick.—General Introduction to the Old Testament. By Professor Havernick. One Vol. 8vo. (10s. 6d.)

Dr. Müller.—The Christian Doctrine of Sin. By Dr. Julius Müller. Two Vols. 8vo. (21s.) New Edition.

Dr. Hengstenberg.—Christology of the Old Testament, and a Commentary on the Messianic Predictions. By E. W. Hengstenberg, D.D. Four Vols. (£2, 2s.)

Dr. M. Baumgarten.—The Acts of the Apostles; or the History of the Church in the Apostolic Age. By M. Baumgarten, Ph.D., and Professor in the University of Rostock. Three Vols. (£1, 7s.)

Dr. Stier.—The Words of the Lord Jesus. By Rudolph Stier, D.D., Chief Pastor and Superintendent of Schkeuditz. In Eight Vols. 8vo. (£4, 4s.)

Dr. Carl Ullmann.—Reformers before the Reformation, principally in Germany and the Netherlands. Two Vols. 8vo. (£1, 1s.)

Professor Kurtz.—History of the Old Covenant; or, Old Testament Dispensation. By Professor Kurtz of Dorpat. In Three Vols. (£1, 11s. 6d.)

Dr. Stier.—The Words of the Risen Saviour, and Commentary on the Epistle of St. James. By Rudolph Stier, D.D. One Vol. (10s. 6d.)

Professor Tholuck.—Commentary on the Gospel of St. John. By Professor Tholuck of Halle. In One Vol. (9s.)

Professor Tholuck.—Commentary on the Sermon on the Mount. By Professor Tholuck. In One Vol. (10s. 6d.)

Dr. Hengstenberg.—Commentary on the Book of Ecclesiastes. To which are appended: Treatises on the Song of Solomon; on the Book of Job; on the Prophet Isaiah; on the Sacrifices of Holy Scripture; and on the Jews and the Christian Church. By E. W. Hengstenberg, D.D. In One Vol. 8vo. (9s.)

Dr. Ebrard.—Commentary on the Epistles of St. John. By Dr. John H. A. Ebrard, Professor of Theology. In One Vol. (10s. 6d.)

Dr. Lange.—Theological and Homiletical Commentary on the Gospel of St. Matthew and Mark. Specially Designed and Adapted for the Use of Ministers and Students. By J. P. Lange, D.D. Three Vols. (10s. 6d. each.)

CLARK'S FOREIGN THEOLOGICAL LIBRARY—*Continued.*

Dr. Dorner.—History of the Development of the Doctrine of the Person of Christ. By Dr. J. A. Dorner, Professor of Theology in the University of Berlin. Five Vols. (£2, 12s. 6d.)

Lange and Dr. J. J. Van Oosterzee.—Theological and Homiletical Commentary on the Gospel of St. Luke. Specially Designed and Adapted for the Use of Ministers and Students. Edited by J. P. Lange, D.D. Two Vols. (18s.)

Dr. Ebrard.—The Gospel History: A Compendium of Critical Investigations in support of the Historical Character of the Four Gospels. One Vol. (10s. 6d.)

Lange, Lechler, and Gerok.—Theological and Homiletical Commentary on the Acts of the Apostles. Edited by Dr. Lange. Two Vols. (21s.)

Dr. Hengstenberg.—Commentary on the Gospel of St. John. Two Vols. (21s.)

Professor Keil.—Biblical Commentary on the Pentateuch. Three Vols. (31s. 6d.)

Professor Keil.—Commentary on Joshua, Judges, and Ruth. One Vol. (10s. 6d.)

Professor Delitzsch.—A System of Biblical Psychology. One Vol. (12s.)

Professor Delitzsch.—Commentary on the Prophecies of Isaiah. Two Vols. (21s.)

Professor Keil.—Commentary on the Books of Samuel. One Vol. (10s. 6d.)

Professor Delitzsch.—Commentary on the Book of Job. Two Vols. (21s.)

Bishop Martensen.—Christian Dogmatics. A Compendium of the Doctrines of Christianity. One Vol. (10s. 6d.)

Dr. J. P. Lange.—Critical, Doctrinal, and Homiletical Commentary on the Gospel of St. John. Two Vols. (21s.)

Professor Keil.—Commentary on the Minor Prophets. Two Vols. (21s.)

Professor Delitzsch.—Commentary on Epistle to the Hebrews. Vol. I. (10s. 6d.)

Dr. Harless.—A System of Christian Ethics. One Vol. (10s. 6d.)

Dr. Hengstenberg.—Commentary on Ezekiel. One Vol. (10s. 6d.)

Dr. Stier.—The Words of the Apostles Expounded. One Vol. (10s. 6d.)

Professor Keil.—Introduction to the Old Testament. Vol. I. (10s 6d.)

Professor Bleek.—Introduction to the New Testament. Vol. I. (10s. 6d.)

And, in connection with the Series—

Alexander's Commentary on Isaiah. Two Volumes. (17s.)

Ritter's (Carl) Comparative Geography of Palestine. Four Volumes. (32s.)

Shedd's History of Christian Doctrine. Two Volumes. (21s.)

Macdonald's Introduction to the Pentateuch. Two Volumes. (21s.)

Ackerman on the Christian Element in Plato. (7s. 6d.)

Robinson's Greek Lexicon of the New Testament. 8vo. (9s.)

Gerlach's Commentary on the Pentateuch. 8vo. (10s. 6d.)

The series, in 120 Volumes (including 1873), price £31, 10s., forms an *Apparatus*, without which it may be truly said *no Theological Library can be complete;* and the Publishers take the liberty of suggesting that no more appropriate gift could be presented to a Clergyman than the Series, in whole or in part.

*** *In reference to the above, it must be noted that* NO DUPLICATES *can be included in the Selection of Twenty Volumes; and it will save trouble and correspondence if it be distinctly understood that* NO LESS *number than Twenty can be supplied, unless at non-subscription price.*

Subscribers' Names received by all Retail Booksellers.

London: (*For Works at Non-subscription price only*) Hamilton, Adams, & Co.

WORKS OF PATRICK FAIRBAIRN, D.D.,

PRINCIPAL AND PROFESSOR OF THEOLOGY IN THE FREE CHURCH COLLEGE, GLASGOW.

In Two Volumes, demy 8vo, price 21s., Fifth Edition,

THE TYPOLOGY OF SCRIPTURE, Viewed in connection with the whole Series of the Divine Dispensations.

'As the product of the labours of an original thinker and of a sound theologian, who has at the same time scarcely left unexamined one previous writer on the subject, ancient or modern, this work will be a most valuable accession to the library of the theological student. As a whole, we believe it may, with the strictest truth, be pronounced the best work on the subject that has yet been published.'—*Record.*

'A work fresh and comprehensive, learned and sensible, and full of practical religious feeling.'—*British and Foreign Evangelical Review.*

In demy 8vo, price 10s. 6d., Third Edition,

EZEKIEL, AND THE BOOK OF HIS PROPHECY: An Exposition; With a New Translation.

'A work which was greatly wanted, and which will give the author no mean place among the Biblical expositions of his country and language, for in it he has cast considerable light on one of the obscurest portions of God's Word.'—*Journal of Sacred Literature.*

In demy 8vo, price 10s. 6d., Second Edition,

PROPHECY, Viewed in its Distinctive Nature, its Special Functions, and Proper Interpretation.

'We would express our conviction that if ever this state of things is to end, and the church is blest with the dawn of a purer and brighter day, it will be through the sober and well-considered efforts of such a man as Dr. Fairbairn, and through the general acceptance of some such principles as are laid down for our guidance in this book.'—*Christian Advocate.*

In demy 8vo, price 10s. 6d.,

HERMENEUTICAL MANUAL; or, Introduction to the Exegetical Study of the Scriptures of the New Testament.

'Dr. Fairbairn has precisely the training which would enable him to give a fresh and suggestive book on Hermeneutics. Without going into any tedious detail, it presents the points that are important to a student. There is a breadth of view, a clearness and manliness of thought, and a ripeness of learning, which make the work one of peculiar freshness and interest. I consider it a very valuable addition to every student's library.' —*Rev. Dr. Moore, Author of the able Commentary on 'The Prophets of the Restoration.'*

In demy 8vo, price 10s. 6d.,

THE REVELATION OF LAW IN SCRIPTURE, considered with respect both to its own Nature, and to its relative Place in Successive Dispensations. (The Third Series of the 'Cunningham Lectures.')

'Dr. Fairbairn is well known as a learned and painstaking writer, and these lectures will bear out his reputation. . . . They are the writing of a man who is a laborious student of the Bible, and patient readers will find that they can learn something from him.'—*Guardian.*

'The tone and spirit of this volume are admirable. The lectures are carefully elaborated, the arguments and scriptural illustrations seem to have passed each one under the author's scrutiny; so that, besides unity of purpose in the lectures as a whole, we mark the conscientiousness that has sought to verify each separate statement. . . . It is an excellent book.'—*Nonconformist.*

Just published, in Two Volumes, Demy 8vo, price 21s.,

History of the Kingdom of God under the Old Testament. Translated from the German of E. W. HENGSTENBERG, late Doctor and Professor of Theology in Berlin.

'One of the very pleasantest books to read we have met with for a very considerable time. In many respects it may be considered an Introduction to the Old Testament, so comprehensive and so thorough is its treatment of the subject. . . . It is a most serviceable companion to the Old Testament.'—*Literary Churchman.*

In One Volume, Demy 8vo, price 10s. 6d.

The Prophecies of Ezekiel elucidated. By E. W. Hengstenberg, late Doctor and Professor of Theology in Berlin.

'Professor Hengstenberg was a man of boundless energy, of immense learning, ingenuity, and acuteness, and of an ardent, resolute, and persistent spirit. . . . No German writer has exerted a greater influence over English theological thought, and very few men have rendered greater service to Biblical truth. . . . The *Commentary on Ezekiel*, in breadth of research and accuracy of learning, in critical acumen and evangelical sentiment, is inferior to none of the author's well-known works.'—*British Quarterly Review.*

In Two Volumes, Demy 8vo, price 21s.,

An Introduction to the New Testament. By Friedrich Bleek, Professor of Theology, University of Bonn. Translated from the Second German Edition, by Rev. W. URWICK, M.A.

'The emenint learning and distinguished abilities of Professor Bleek make this work of rare value; and the more so as this was his favourite branch, to which he devoted many years of faithful toil. . . . The whole discussion is exceedingly instructive, and throws a most welcome light on the structure, relations, and characteristics of the several Gospels. The laborious research of the author, his vast stores of learning, and complete mastery of his subject, make it both profitable and delightful to prosecute these studies with such assistance.'—*Princeton Review.*

In Two Volumes, Demy 8vo, price 21s.,

Manuel of Historico-Critical Introduction to the Canonical Scriptures of the Old Testament. By CARL FRIEDRICH KEIL. Translated from the Second Edition, with Supplementary Notes from Bleek and others, by GEORGE C. M. DOUGLAS, B.A., D.D., Professor of Hebrew, Free Church College, Glasgow.

'This is a very careful and complete treatment of the matters discussed. Dr Keil's work will be invaluable to all theological students and biblical scholars.'—*English Independent.*

'We heartily commend this valuable addition to the Foreign Theological Library.'—*British Quarterly Review.*

In One handsome Vol., Demy 8vo, price 12s., Second Edition, Revised and Enlarged,

A History of the Christian Councils, from the Original Docu-ments, to the Close of the Council of Nicæa, A.D. 325. By CHARLES JOSEPH HEFELE, D.D., Bishop of Rottenberg, formerly Professor of Theology in the University of Tübingen. Translated from the German and Edited by WILLIAM R. CLARK, M.A. Oxon., Prebendary of Wells and Vicar of Taunton.

'A work of profound erudition, and written in a most candid spirit. It deals with the history of Christian Councils as far as and including the Great Council of Nice, to which, indeed, about half of the work is devoted. In so rich a matter of choice, it is not easy to select anything for mention, but we may say that the account of Arius and his views is peculiarly valuable and interesting. The book will be standard authority. . . . Protestant readers may be satisfied that he puts them in a condition to form an independent judgment, by an exhaustive and scrupulously fair statement of facts.'—*Spectator.*

'Bishop Hefele's great work, the "Concilien Geschichte," is of standard rank and primary importance to historical students.'—*Union Review.*

WORKS BY THE LATE WILLIAM CUNNINGHAM, D.D.,

PRINCIPAL AND PROFESSOR OF CHURCH HISTORY, NEW COLLEGE, EDINBURGH.

COMPLETE IN FOUR VOLUMES 8VO, PRICE £2, 2s.

In Two Volumes, demy 8vo, price 21s., Second Edition,

HISTORICAL THEOLOGY:

A REVIEW OF THE PRINCIPAL DOCTRINAL DISCUSSIONS IN THE CHRISTIAN CHURCH SINCE THE APOSTOLIC AGE.

Chapter 1. The Church; 2. The Council of Jerusalem; 3. The Apostles' Creed; 4. The Apostolical Fathers; 5. Heresies of the Apostolical Age; 6. The Fathers of the Second and Third Centuries, 7. The Church of the Second and Third Centuries; 8. The Constitution of the Church; 9. The Doctrine of the Trinity; 10. The Person of Christ; 11. The Pelagian Controversy; 12. Worship of Saints and Images; 13. The Civil and Ecclesiastical Authorities; 14. The Scholastic Theology; 15. The Canon Law; 16. Witnesses for the Truth during Middle Ages; 17. The Church at the Reformation; 18. The Council of Trent; 19. The Doctrine of the Fall; 20. Doctrine of the Will; 21. Justification; 22. The Sacramental Principle; 23. The Socinian Controversy; 24. Doctrine of the Atonement; 25. The Arminian Controversy; 26. Church Government; 27. The Erastian Controversy.

In demy 8vo (624 pages), price 10s. 6d., Second Edition,

THE REFORMERS AND THE THEOLOGY OF THE REFORMATION.

Chapter 1. Leaders of the Reformation; 2. Luther; 3. The Reformers and the Doctrine of Assurance; 4. Melancthon and the Theology of the Church of England; 5. Zwingle and the Doctrine of the Sacraments; 6. John Calvin; 7. Calvin and Beza; 8. Calvinism and Arminianism; 9. Calvinism and the Doctrine of Philosophical Necessity; 10. Calvinism and its Practical Application; 11. The Reformers and the Lessons from their History.

'This volume is a most magnificent vindication of the Reformation, in both its men and its doctrines, suited to the present time and to the present state of the controversy.' —*Witness.*

In One Volume, demy 8vo, price 10s. 6d.,

DISCUSSIONS ON CHURCH PRINCIPLES:

POPISH, ERASTIAN, AND PRESBYTERIAN.

Chapter 1. The Errors of Romanism; 2. Romanist Theory of Development; 3. The Temporal Sovereignty of the Pope; 4. The Temporal Supremacy of the Pope; 5. The Liberties of the Gallican Church; 6. Royal Supremacy in Church of England; 7. Relation between Church and State; 8. The Westminster Confession on Relation between Church and State; 9. Church Power; 10. Principles of the Free Church; 11. The Rights of the Christian People; 12. The Principle of Non-Intrusion; 13. Patronage and Popular Election.

In Demy 8vo, price 9s.,

SERMONS, FROM 1828 TO 1860.

BY THE LATE WILLIAM CUNNINGHAM, D.D.,

PRINCIPAL AND PROFESSOR OF CHURCH HISTORY, NEW COLLEGE, EDINBURGH.

With Photograph.

Edited, with a Preface, by Rev. J. J. BONAR, Greenock.

'We can honestly recommend these sermons of the late gifted Professor as well worthy of thoughtful perusal by students and preachers. They will be found highly suggestive; and if not remarkable for elaborate polish, yet they will furnish many examples of vigorous and forceful expression of the truth.'—*Watchman.*